
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

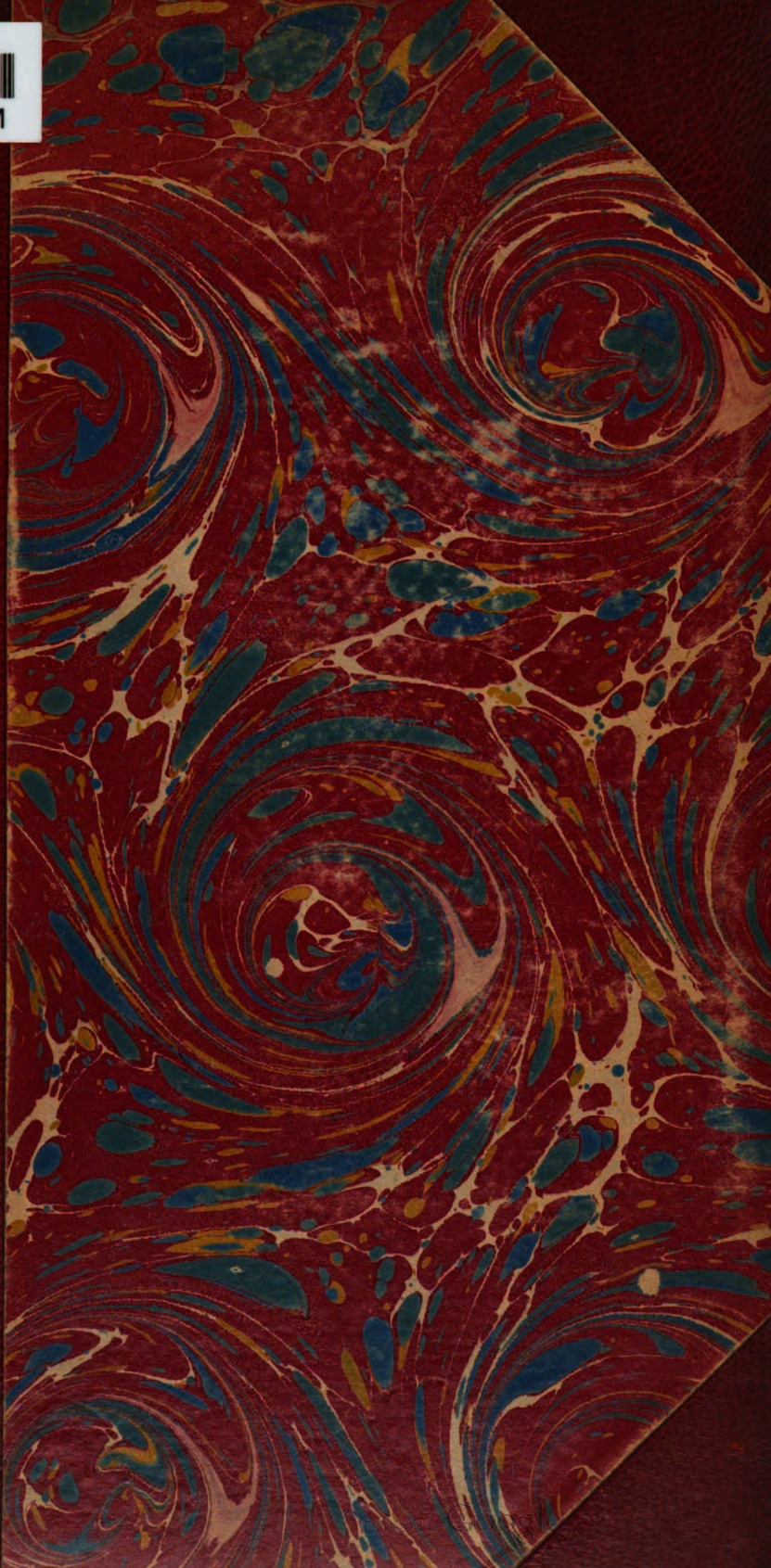
<http://books.google.com>

WIDENER

HN N3FR M

Avs
82043
15

Harvard College Library

FROM THE
ICHABOD TUCKER
FUND

ESTABLISHED IN 1875 BY THE
BEQUEST OF ICHABOD TUCKER,
CLASS OF 1791, AND THE GIFT OF
MRS. NANCY DAVIS COLE, OF
SALEM

926. 6. 10. 10. 10.

$$\frac{60.}{(12)} \\ \hline 5$$

A

MAGYAR VEZÉREK
K O R A.

ÁRPÁDTÓL
SZENT ISTVÁNIG.

IRTA

SZABÓ KÁROLY.

PEST, 1869.
KIADJA RÁTH MÓR.

Am 82043, 15

√

ELŐSZÓ.

Mielőtt a magyar nemzet a keresztyénségbe avatva s szent István király által átalakított polgári alkotmányánál fogva az európai államok családjába fölvétetve a keresztyén polgárisultság elemeit kebelébe fogadta, már több mint száz esztendeig birta a hont, melyet vérének omlásával szerzett, és saját szelleméből fejlett alkotmányának pajzsa alatt minden idegen beavatkozástól szabadon fönn birt tartani.

E korban nemzetünk ugyyszólván még ázsiai életét folytatta Európa szívében, folytonos harczot víva a multjával, nemzeti intézményeivel, apától öröklött hitével élénk ellentétet képező keresztyén polgárisultság ellen. E kor volt az ősz magyar szellem önálló működésének kora, melyet lehetőleg földeríteni hazai történetirodalomunknak, míveltség- és jogtörténelmünk szempontjából egyiránt mulaszthatatlan föladata.

De tisztán történelmi szempontból is mellőzhetetlenek tartom, hogy nemzetünk történelmének megírói e kort sokkal több figyelemmel és gondnal tanulmányozzák, mint a mennyivel a legujabb korig megelégedtek.

Mert szerintem nemzetünk életének azon homályos őskorára, melyből az események fonalszálaít a történetbuvár csak szakadozottan s kúszáltan kapja kezébe, csak akkor lehetünk képesek biztos következtetéseket vonni, ha a magyar állam életének ez első korszakáról minél részletesebb és alaposabb ismereteket gyűjtöttünk s lehető leg-tisztább nézeteket szereztünk. De a magyar államélet e korra következett fejlődési mozzanatát, szent István intézményeit és korát is, helyesen csak akkor érthetjük és ítélhetjük meg, ha azt az ősz magyar nemzeti étellel szerves egybeköttetésben tekintjük és vizsgáljuk. S akkor nem fogunk többé, — mint némelyek az újabb időben talán inkább megszokásból mint meggondolásból teszik, — a magyar nemzet és magyar állam „nyolcz-százados“ életéről beszélni; mintha hazánkat sz. István alapította volna s nemzeti életünk csak a keresztyénség államvallássá emelésével kezdődnék.

Szent István a keresztyénség és az egyeduralom elveihöz alkalmazva átídomította a nemzet polgári és hadi szerkezetét; az európai helyzet s a kor követeléseí által parancsolt változtatásokat tett a kormány alakjában: de magok e reformok, ha a nemzeti test szervezete már előbb is nem ép és egészséges, ha maga az állam alapja nem józan elveken nyugodott, ha a nemzet jelleme az erős rázkódással járt átalakulás hatása mellett is eredeti erélyét és szívósságát meg nem bírta volna tartani, ha a nemzet szívében a korona iránti hódolattal és tisztelettel nem forrt volna össze a haza- és szabadságszeretet ősi erénye: — hazánkat annyi század vészeivel hatalmasan daczóló állammá nem fogták volna teremteni. S maga

a nemzetünk vérébe oltott keresztyénség is, ha a nemzet értelmi ereje fejlett, erkölcsi érzete romlatlan, családi s társadalmi élete tiszta, s a magyar sziv a jó és szép iránt fogékony nem volt volna: annyi század mulva sem fogott volna oly gyümölcsöket teremni, melyek nemzetünket nemcsak dicsősége, hanem hanyatlása korszakaiban is kiválólag „nemes nemzet“ nevére érdemesítették.

E szempontokból kívánom én tekintetni nemzetünk európai életének első századát, mint a melynek alapján fejlődött szent István királyságának kilenczedfél százados élete, lovagias hősi tettekben s nagy jellemekben gazdagon. E szempontok tették előttem mind érdekesebbé és vonzóbbá e régiebb íróink által meglehetősen mostohán tárgyalt kor tüzetes tanulmányozását, melyre ifjuságom óta különös vonzalmat éreztem.

Az a számos tévedés, melyet e leghomályosabb s legnehezebben földeríthető kor rajzolásában még tekintélyesebb íróink által is oly bőven láttam elkövetve, — az a tapasztalás, hogy e tévedések nagy részint onnan származtak, hogy íróink a forrásokat, különösen az egykoru byzantiakat, nem az eredetiben s nem kellő gondal tanulmányozták: arra a meggyőződésre vezetett, hogy az e korról szóló összes bel- és külföldi forrásokat a leggondosabban átvizsgáljam és szigoru bírálattal használjam, ha tanulmányaim által nemzeti irodalmunknak maradandó becsü munkával kívánok szolgálni.

Éveken át kiváló előszeretettel foglalkoztam tehát az e korra vonatkozó források gondos tanulmányozásával. E tanulmányaim legelső eredményei az „Uj Magyar Muzeum“ 1852- és 1853-diki évfolyamaiban megjelent

következő cikkeim: „A magyarok hadszerkezetéről Bölcs León szerint“, „A bolgár-magyar háboru Kr. u. 888-ban“, „Előd vajdáról“, „A hét magyar nemzetségről“ és „A X-dik századi besenyőkről“, melyekben az addig iróink által eredetiben nem használt byzanti forrásokból igyekeztem a honfoglaló Árpád korát földeríteni, s történetíróink számos tévedését bíráltilag kimutatni és helyreigazítani. A következő 1854. évben ugyancsak az „Uj Magyar Muzeum“-ban kiadtam őstörténetünk egyik, szerintem, hiteles forrásának bírálati ismertetését „Az 1533-ki székely krónika hitelességének védelme“ czim alatt, mely cikkben e krónika kétségbevont és tagadott hitelét gr. Kemény József ellenében védelmeztem. E védelmet később Bartal György és Szalay László ellen is kénytelennek éreztem magamat folytatni a „Székely krónika ügyéről“ szóló cikkemben, mely az „Erdélyi muzeum-egylet Évkönyvei“-nek II. kötetében 1862-ben látott világot.

Magának a „Magyar vezérek kora“ megírásának első kísérletét 1856-ban a „Magyar nép könyve“ uj folyamában adtam „Árpád a honalkotó“ czim alatt, mit nemsokára „Erdély a magyar vezérek alatt“ czimű cikkem követett 1857-ben az „Erdélyi Muzeum“ czimű almanakban. E kísérleteket a „Magyar vezérek kora“ bővebb kidolgozása követte a „Buda-pesti Szemlé“-ben, hol az első két cikk, Árpád és Zsolt kora, 1858- és 1859-ben, a harmadik és negyedik, Taks és Gyejcs kora, 1865-ben látott világot.

Ez időközben, mellőzve őstörténelmünkre vonatkozó némely kisebb bírálati cikkeimet s Thierry Attilájának

fordítását, különösen az Árpád-vezérek és királyok koráról szóló források fordításával foglalkoztam, melyek közül Biborbanszületett Konstantin császár munkáinak őseinkre vonatkozó részeit a Magyar Akadémiai Értesítő philosophiai, törvény- és történettudományi szakának I. kötetében 1860-ban, az Árpád-házi vezérek és királyok korát tárgyaló nevezetesebb hazai források gyűjteményét pedig „Magyarország történetének forrásai“ czim alatt négy füzetben 1860—1864-ben tettem közzé, abban a meggyőződésben, hogy e téren foglalkozva magamat is mind inkább-inkább képesitem a „Vezérek kora“ bírálati megírására, irodalmunknak is forrásaink ismeretének terjesztésével hasznos szolgálatot teszek. Ide sorozandó a „Bécsi képes krónika“ fordítása is, mely a Toldy Ferencz által „Marci Chronicon“ czim alatt kiadott eredeti szöveg mellett 1867-ben jelent meg.

Nem tartottam mellőzhetőnek, az olvasót ezen, e szakba vágó dolgozataim elősorolásával fárasztani, mint a mivel igazolhatónak vélem állításomat, hogy én az e korszakra vonatkozó forrásokat a lehető leglelkiismeretesebben áttanulni és fölhasználni törekedtem, s e legelső eredeti nagyobbszerű önálló munkám kiadásával, melynek eszméje lelkemben már 1850-ben megfogamzott, a „nonum prematur in annum“ arany-szabály hasznos tanácsát szemem előtt tartottam.

Még csak annyit tartok megjegyzendőnek, hogy e munkámból csak a Szent István kormányának első éveiről szóló utolsó cikk nem látott ugyan eddig világot, de annak a „Buda-pesti Szemlé“-ben ezelőtt tiz évvel megjelent két első részét: Árpád és Zsolt korát is mul-

hatatlanul újra átdolgozandónak ismertem, hogy a későbbben megjelent s alaposabban kidolgozott következő két részszel, Taks és Gyejcs korával, összhangzásba hozzam, és így az egész munkát egyöntetűvé s a szak tudósok követeléseinek is megfelelővé tehessem.

Munkámat azzal a hittel és reménynyel nyújtom át a mívelt magyar közönségnek, hogy ha nehéz föladatomat: e korról lehetőleg teljes és hű képet adni, kellően meg nem fejthettem is, őszinte törekvésemet s annak — bár nem teljes — sikerét mindenesetre méltányolni fogja, s munkám netaláni gyenge oldalait, a legszigorubb bírálat mellett is, nem annyira a kellő előkészültség és írói lelkiismeretesség hiányának, mint inkább a források sok tekintetben szűk és hézagos voltának fogja tulajdonítani.

Kolozsvártt, február 2-kán 1869.

Szabó Károly.

I. RÉSZ.

ÁR P Á D.

887—907.

BEVEZETÉS.

A IX-dik század vége felé, 889-ben, egy váratlan s következményeiben Európára mélyen ható jelenet ragadta meg a világ figyelmét. Ázsiának Volga melléki síkjairól egy pusztailag élő lovag nemzet nyomult Európa szívébe, a Tisza s Duna mellékére, az ifjúság tetterejével, az ősi hagyományok által élesztett dicsőség- és kalandvágygyal, nyers de tiszta erkölcsökkel, alapjaiban nemes jellemvonásokkal. S e nemzet, melyet számra nézve az európai nagy néptörzsekkel szemben nyomatékosnak éppen nem mondhatunk, hadi képzettségének igen is túlnyomó súlyával, nemzeti kormányja szerkezetének igen is józanul átgondolt megalapításával s a meghódított vagy meghódítandó népek irányában valódi lovagias viseletével, a négy folyam partjain, hol ötödfél századdal előbb vérékonai, a világrendítő Attila kúnjai tanyáztak, hol később majdnem három századig a szintén rokon fajú avarok hatalmas fejedelmei uralkodtak, szabad hont alkotott magának, mely majdnem ezer év viszontagságaival daczolva, mind hatalma és dicsősége fényes napjaiban, mind később „megfogyva bár, de törve nem“, magasztos s mintegy végzetszerű hivatásáért, az alkotmányos szabadság szent ügyének védelméért, vérért soha nem kimélve áldozta.

A magyar nemzet Európába költözése s állandó honalkotása a világtörténelem folyamára mélyen kiható ese-

mény volt, s Nyugot-Európára nézve, a mennyiben erről egy alakulandó egyetemes szláv birodalom rémes nyomását elhárította, mind azon mulékony rombolás mellett is, melyet ezen új hadi állam erejében túlcsapongó népe a X-dik század első felében nyugoton véghez vitt, valódi szerencsés eseménynek tekinthető. Fényesen igazolja ezt a szlávok egyik legnagyobb történetirója Palacky, ki e tárgyról így nyilatkozik: „A magyarok berohanása és Magyarországba telepedése egyike a következményekben legdúsabb eseményeknek Európa történelmében.“ Szerinte ugyanis a Holstein határaitól Peloponnesus partjáig terülő szláv fajú népségek, valamint belső ösztönük úgy a külső viszonyok által kényszerítve csoportosulandók voltak a Raszisztzláv és Szvatopluk által alkotott morvaországi központ körül, mely a nemzeti és keresztyén művelődés legtermékenyebb csiréit rejté magában, s Róma és Byzant által egyiránt elősegítve és ápolva, a legnagyobbszertű kifejlődést ígéré. „E központból nyertek volna a szláv népek, ha államintézményeket nem is, de legalább keresztyénséget s azzal együtt európai és nemzeti műveltséget, művészetet, ipart, nyelv- és írásbeli egységet. S a mint nőtt nagygyá nyugoton a római befolyás alatt a frank egyeduralom, éppen úgy képződött volna keleten Konstantinápoly túlnyomó befolyása alatt egy hasonló szláv birodalom, és Kelet-Európa ezer év óta egészen más jelentőséget nyert volna, mint a milyenben részesült. Az által azonban, hogy a magyarok a még csak képződésben levő államszervezetbe nyomultak és azt szétrombolták, az ily kilátások örökre megsemmisültek.“¹⁾

Magára a magyar fajra nézve is ezen utolsó betelepülés, melyet Árpád hadvezéri lángéhszszel intézett és ren-

¹⁾ Palacky, Geschichte der Böhmen. I. Bd. Prag. 1844. 195. 196. l.

dezett, s a mai Magyarország megalapítása sokkal szerencsésebb eredményű és maradandóbb hatású volt, mint akár a kúnok lángeszű hadvezérének Attilának uralma, akár az ő föl bomlott birodalmát nagyobbbrészent újra elfoglaló avar fejedelmek leginkább csak hódftásaik- és háborúikról emlékezetes korszaka. A világhódításra vágyó Attila roppant czélja kivitele végett korlátlan hatalomra törve, a kún nemzet ősi vérségi kormányrendszerét megsemmisítve, nagyszerű központosítási eszméjéért még tulajdon bátyja Buda megöletésétől sem irtózva, óriási lángeszével képes volt ugyan egy összpontosított kún birodalmat alkotni, melynek határait tengerek környezték s hadseregét a legkülönbélebb népek ezredei alkották: azonban e roppant birodalom úgy szólván egyedül Attila személyes tulajdonain alapúlván s csak egy Attila vasjelleme által lévén összetartható, az azt éltető lélek kihúnytaival rögtön szétbomladozék, és romjain, melyeket a magával meghasonlott kún nemzet vére öntözött, azon germán fajú népek osztozának, melyek jövő hivatásukra a hadi képzettséget Attila zászlai alatt, a világ akkori legnagyobb hadi iskolájában szerzték. Egy század múlva, a VI-dik század közepén, Attila kúnjainak egykori honát a Kaukáz mellékéről Európába nyomuló avarok foglalák el, kiknek harczias fejedelmei mintegy harmadfél századon át keletet és nyugotot, valamint az északi szlávokat csaknem folytonos rettegésben tarták, s a meghódított népek és adófizetőkké tett államok verejtékéből mesés mennyiségű kincset halmoztak össze bevehetetleneknek hitt földváraikba: azonban ez a birodalom is, melynek főnállása nem belszerkezetének erős alapjain nyugodott, hanem csak a fegyver szerencséjétől függött, miután a nemzet a folytonos háborúban megfogyatkozott, s a kincs és kényelem élvezetében elpuhult, a VIII-dik század végén s a IX-dik elején a hatalmas Nagy Károly császár által több

izben megaláztatva, függetlenségét örökre elvesztette. S ezentúl az avarok, ha az éjszaki szlávok hite és közmondása szerint a föld színéről teljesen kiirtva nem lehettek is¹⁾, de az őket mind inkább-inkább körülözönlő szlávok és germánok által nyomatva, lételöket csak mint megigázott nép tengethették, s csekély maradványaik, melyekről túl a Dunán még a IX-dik század első felében a külföldi krónikák emlékeznek, a honfoglaló magyarokkal összeolvadva nevöket is elvesztették.

Ellenben Árpád az addig egy közös főt nem ismerő nemzetségek szabad választásából az összes magyarság vezérévé és parancsnokává emeltetvén, annak nemcsak hazát szerzett, hanem e hazát az általa elfogadott és hiven megtartott vérszerződés pontjaira, a magyar alkotmány e szilárd sarkköveire alapítván, nemzetünk lételét is késő századokra biztosította. S e tekintetben Árpád, a honalkotó, a történetbölcslem ítélő széke előtt oly magasan áll Attila, a hódító fölött, mint ennek a külföld által is századokon át zengett hadi dicsősége Árpádnak csak a nemzeti hagyományokban magasztalt s csak a magyar nemzet szívében élő emléke fölött.

¹⁾ Az orosz történetírás atyja, a XI-dik század végén s a XII-dik elején élt Nestor, az avarokról, a szlávok kegyetlen zsarnokairól, érdekes adatokat közölvén, ezt veti utánna: „Ezek az avarok nagy természetűek s kevély természetűek valának. Ezen kevélységökért irtotta ki őket az Isten; mind kihaltak, s egyetlen avar sem maradt életben. Innen van az a közmondás Oroszországban: elpusztúltak mint az avarok.“ Nestors Russische Annalen, von A. L. Schlözer. II. Thl. Göttingen, 1802. 117. l.

I. FEJEZET.

A magyarok ősi hona, katonai s polgári kormányserkezete. — Kivándorlás az ősi honból Lebediába. — A kozárokkal való viszony. — Továbbvándorlás Etelközbe. — Árpád vezérré választatása. — A vérszerződés.

A hazai krónikáinkban fönntartott nemzeti hagyomány, mely a hún vagy khún (mai kiejtéssel kún) és magyar nemzetet egy törzsatyától származtatja, őseink honáúl, honnan Európába özönlöttek, Scythiát emlegeti. Bármennyire határozatlan értelmű is e név, mely alatt a régi és középkorbeli írók egész éjszak-keleti Európát s éjszaki Ázsiát, annyi külön nemzet bölcsőjét és hazáját, értik: annyit krónikáink mondai elemekkel vegyített földrajzi leírásából mégis bizvást megállapithatónak vélünk, hogy ezen buja legelőkben, élelmet és drága prémeket szolgáltató vadakban, aranyban és ezüstben, sőt drágakövekben és gyöngyökben is gazdagnak festett ősi hon, hol eleink szántást vetést nem ismerve, hanem csak baromtartással, halászattal s vadászattal foglalkozva, pusztai életet éltek, a Közép-Volgától keletre az Ural hegyláncz mellékén feküdt¹⁾. Ide utasít bennünket történetírásunk atyja, a

¹⁾ Scythia legnagyobb folyóiúl említik krónikáink a kerek, azaz a Kaspi-tengerbe szakadó Etilt vagy Volgát, s az Irtisbè szakadó s azaz az éjszaki tengerbe ömlő Tobolt; szomszédai közt nevezik Juhria vagy Jugria tartományt, mely a mai éjszaki Oroszországban az Ural hegyláncz mellett feküdt, és Mangaliát, vagyis a mongolok hazáját. Fölösztják az egész Scythiát három külön tartományra, u. m. Bascar-, Dent-

XI-dik századi névtelen jegyző tudósítása is, ki szerint az ősi honból kivándorló magyarok több napi pusztai utazásuk után usztatták át az Etil vagyis Volga folyót s úgy érkeztek Oroszországba ¹⁾. De minden kétségen fölül bizonyossá teszi ez ősi hon holvoltát az a körülmény, hogy csakugyan itt, a Volgamelléki ősi vagy Nagy-Bolgárországától éjszakra, a nagy Etil folyó mellett találta a magyarok őseinek maradványait 1237-ben Julianus szerzetes, ki IV. Béla király utasításából és költségén az ősi telepükben maradt pogány magyarok megtérítése végett negyedmagával e hosszas és veszélyes útra vállalkozott, s két társa visszatérte s a harmadik elhalta után egymaga lehetett szerencsés az ősi hon földére bejuthatni. Ő volt

és Magyarországra (Bascardia, Dentia, Mogoria), melyek közül az első kétségtelenül a baskirok vagy baskurtok hazája értendő, kik az Ural és Volga közt az ufai és permi kormánykerületekben laknak. Lásd: Kézai, *Chronica Hung.* I. könyv 1. fejt. 5. §., *Chron. Budense.* Ed. Jos. Podhraczký. Budae, 1838. 10—12. l., hasonlítva többi krónikáink, mint a *Chronicon Posoniense*, a legujabban Toldy által *Marci Chronicon* név alatt kiadott bécsi képes krónika, és Thúróczi krónikájának illető helyeivel. — Béla király névtelen jegyzője 1. fejt. e Scythiát s a benne lakó népet Dent-Magyarnek (Dentumoger) nevezi, miből újabb iróink részint Döntő, részint Döntői Magyarországot faragtak, mely utóbbi magyarozattal azonban ezen ősi telep valódi fekvése nem egyeztethető. — Elégnek tartom e helyen röviden érinteni, hogy a krónikáinkban fennmaradt nemzeti hagyományok szerint, — melyek megvitatása kitűzött céloim körén kívül esik, — nemzetünk eredeti ősi fészke Eviláth földén Perzsiában feküdt, honnan nyomult a testvér kún és magyar faj az Azowi-tenger ingoványos partjaira s utóbb a leirt volgamelléki Scythiába. Hogy e hagyománynak történelmi alapja van, s fajunk eredeti őshona nem az a föld volt, honnan Árpád hadai Európába vonultak, annak igen messze vezető bizonyítását itt céliránytalannak s bizvást mellőzhetőnek tartom.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 7. fejt. — A Volgát a tatárok, a névtelen jegyzővel egyezőleg, maig is Etel- vagy Itel-nek hívják, mely szó nyelvökön folyót jelent.

a magyarok bejövetele után az első magyar, ki az ősi hazában, — melyet több XIII-dik századi utazó, mint Plan Carpini János szerzetes, IV. Imre pápa követe a mongol kánhoz 1246-ban, ennek utitársa Ascellinus, valamint Ruisbroeck (Rubruquis) Vilmos kapucinus szerzetes, IX. Lajos francia királynak 1253-ban a mongoloknál járt követe, Nagy Magyarországak neveznek¹⁾, — pogány véreinkkel nemzeti nyelvünkön beszélhetett.

„Megtalálá őket, — mond a Nagy Magyarország dolgaról (De facto Magnae Hungariae) a vatikáni könyvtárban Rómában létező tudósítás, — a nagy Ethil folyó mellett. Kik is őt látva s hogy magyar megértve, megérkezten nem kissé örvendének, körülhordozván őt házanként és falvanként, s keresztyén véreik királyáról és országáról hiven tudakozódván. És bármit akar vala nekik akár a hitről, akár egyébről előadni, a legszorgalmasabban hallgatják vala, mivel nyelvök teljességgel magyar vala, és megértik vala őt s ő is azokat. Pogányok, istenről nincs semmi ismeretök²⁾: de bálványokat sem imádnak, hanem úgy élnek, mint a vad állatok. Földet nem mivelnek, ló-, farkas- s efféle húst esznek, lótejet és vért isznak. Lóban, fegyverben bővelkednek, és igen serények a hadakban. Tudják a régiek hagyományaiából, hogy azon magyarok tőlök származtak, de hogy hol vannak, nem tudják vala.“³⁾

¹⁾ Plan Carpini és Ascellinus tudósításait lásd Fejér Codex Dipl. Regni Hung. Tom. IV. Vol. I. 421—439. l., Ruisbroeck jelentését u. o. Tom. IV. Vol. II. 261—282. l.

²⁾ Ezt a magyar hittérítő szerzetes pogány őseinkről, kiktől örököltük a nyelvünkben maig is meglévő „magyarok istene“ kifejezést, csak a keresztyén vallás felfogása szerint mondhatta.

³⁾ Legelsőbben kiadta e tudósítást Desericzky, De initiis Hung. Tom. I. Buda. 1748. 169—176. l., utána közölte Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. 50—57. l., ezek után Endlicher,

Hogy ezen Nagy Magyarországbau az uj hont keresni indult nemzet tekintélyes részének kellett hátramaradni, bizonyos az éppen most említett tudósításból, mely szerint az itt maradt magyarság a velök szomszéd tatárok első rohamát hőszíleg fogadta s diadalmasan verte vissza, de utóbb azok özönének ellen nem állhatva, velök együtt sodortatott a Nyugot-Ázsiát és Kelet-Európát dúló harczokba. Önállásából és erejéből a mongolok e tájon századokig tartott uralma alatt bizonyosan mind többet-többet veszített ugyan: de nemzetiségét még a XV-dik század utolsó felében is fenn bírta tartani. Mátyás udvari történetírója, az olasz Bonfini igen érdekes följegyzéséből tudjuk, hogy legnagyobb királyunk Mátyás, orosz kereskedőktől értesülvén magyar véreink hollétéről, követeket és ügyvivőket küldött hozzájuk, kik által a rokon népet, ha csak lehető, a hosszas háborukban meglehetősen kimerült Magyarországba édesgesse¹⁾.

Hogy őseink a Volga mellékén pusztailag élve egyszerűs mind harczias életet folytattak, hogy, bár e régibb

Rerum Hung. Monumenta Arpadiana, San-Galli. 1849. 248—254. l., legújabbán magából a vatikáni codexből Theiner tette közzé Vetera Monumenta historica Hungariae sacram illustrantia Tom. I. Romae. 1859. 151—153. l.

¹⁾ Bonfini, a húnok és magyarok rokonságáról szólva, miután megemlíti, hogy Pius pápa (Aeneas Sylvius) hivatkozik egy veronai eredetű emberre, ki a Don folyó forrása körül magyar nyelven beszélő népre talált, így folytatja: „Divus quoque Mathias noster, huiusce rei non ignarus, quam a Sarmaticis quibusdam mercatoribus acceperat, legatos illic et exploratores misit, quibus cognatam gentem, si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud parum exhaustam alliceret: quod etsi haecenus assequi nequivit, si vixerit tamen, fortasse praestabit. Rerum Vng. Decadis I. Liber II. Hanoviae. 1606. 39. l. — Ez utóbbi szavak bizonyítják, hogy nagy királyunk e messzevágó és ha kivinnie sikerül eredményében áldásossá válандó tervvel komolyan és hosszabb ideig foglalkozott.

kor küzdelmeiről nemzeti hagyományaink sem emlékeznek, századok harczi viharai közt kellett oly erős lovag nemzetté edződniek, melynek Árpáddal Európába nyomúlt egyik raja harczi szellem és hadi képzettség tekintetében a nyugoti népek fölött oly föltűnő előnyben állott, azt a legfényesebben igazolja Európába magokkal hozott katonai szerkezetök és harcsmódoruk, melyről a nyugoti írónál is találhatunk ugyan egyes érdekes vonásokat, de leghűbb képet az Árpáddal egykoru Bölcs León keleti császár hadmútanából vehetünk, ki mint maga mondja, adatait azon alapos tapasztalásból merítette, melyet a vele szövetkezett magyaroknak a bolgárok ellen folytatott hadjárata alkalmával szerzett.

Ezen teljes hitelű író, miután előre bocsátja, hogy „a szkütha nemzetek úgy szólván egy életmódúak és hadszerkezetűek, sokfejtűség alatt és munkátlanul pusztailag élve csaknem mindnyájan; csupán a bolgárok és turkok (magyarok¹⁾ ügyelnek minden más szkütha népekénél erősebb hadszerkezetre, rendezett csatákat viselve s egy főnek hódolva“ s miután megjegyzi, hogy a magyarok állapotja

¹⁾ Valamint Bölcs León, ugy fia Biborban született Konstantin általában a X-dik századi byzanti írók mindig turk (Τούρκοι) néven emlegetik a magyarokat. Ezen elnevezés okát jelesen megfejtí Theofülaktosz Szimokatta VII-dik századi byzanti író III. könyv. 7. fejj. bonni kiadás 124. l., mondván, hogy keleten a persák az éjszak felé lakó kúnokat szokták turkoknak nevezni. Ő maga is a hún vagy khún (Ούνοι és Χουνοι) és turk (Τούρκοι) nevet, mely utóbbi az ozmánok által épen úgy mint egykor őseink által nem használt idegen török elnevezésben maig is él, vegyesen használja. Világos bizonyossága ez is azon hagyományaink és számos hiteles adat által támogatott történelmi igazságnak, hogy a magyar nemzet, melyet a vezérek korában a nyugoti írók gyakran Hunni, a byzantiak pedig a XI—XIII-dik századokban még többször Ούνοι néven említnek, a régi hún vagy khún, mai kiejtésünk szerint kún nemzettel, melynek történelme népcsaládunk közös sajátja, egy test és vér.

és hadszerkezete a bolgárokétól keveset vagy semmit sem különbözik¹⁾, nemzetünk hadi életét ekként írja le :

„Népes és szabad ezen nemzet, s minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje.“

„Ez a nép tehát, mint a mely egy fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékeztetve, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget melegeget kiáll, s a szükségeseekben való fogyatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.“

„Nagyon óvatosak és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, és szeretetlenek, hitetlenek és telhetetlen pénzvágányók lévén, esktivel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartnak, sem ajándékkal be nem telnek, hanem mielőtt az adományt elvették, már cselet és szerződésrontást terveznek.“

„S a kedvező alkalmat gondosan kilesik, s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával igyekeznek legyőzni.“

„Karddal, vérttel, íjjal és láncsával fegyverkeznek; a honnan csatákban többen közzülök kettős fegyvert viselnek, vállaikon láncsát hordanak, kezökben íjat tartanak, s mindkettőt, a mint a szükség kívánja, használják; üzetve azonban a nyilat jobban szeretik.“

„De nemcsak magok vannak fegyverben, hanem az

¹⁾ Igen természetesnek fogjuk ezt találni, ha tudjuk, hogy a bolgárok, kik nyelvöket és nemzetiségöket az általok meghódított szláv néptömeg között csak később veszítették el, a hún vagy kún népcsalád egyik tagját képezték, s a VI-dik század közepén a Volga mellékéről, az úgynevezett Nagy-Bolgárországból, éppen az ősi Nagy-Magyarország szomszédságából költöztek az Al-Duua mellé.

előkelők lovai is eleiken vassal vagy nemezzel vannak boritva.“

„Nagy szorgalmat és gyakorlatot forditnak a lóhátról nyilazásra.“

„Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltatassanak, részint hogy annál többeknek látszassanak.“

„Sánczokba nem szállanak, mint a rómaiak (azaz görögök), hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint el vannak széledve, lovaikat nyáron és télen folytonosan legeltetve. S háború idején a szükséges lovakat magokhoz véve s béklyóba téve, turk sátraik közelében őrzik a had rendezkedéséig, melyet éjjel szoktak megkezdeni.“

„Őrseiket távolban, de egymáshoz közel állitják ki, hogy könnyen meg ne lepthessenek.“

„Usatában nem rendezkeznak, mint a rómaiak, három osztályban, hanem különböző csapatokban ezrendként állanak össze, s a csapatok egymástól oly kis távolra állanak, hogy az egész hadrend egynek látszik.“

„Van a hadrenden kívül fölösleg erejük is, melyet titokban az ellenök gondatlanul táborozók ellen küldenek vagy nyomott hadosztályuk segélyére is tartanak. Podgyászukat a hadrend mögött attól jobbra vagy balra mintegy kétezer lépés távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrséget.“

„Gyakran a fölösleg lovakat összekötözve hátra, azaz a hadrend háta mögé állitják annak védelmére. Hadrendjük tagjainak mélységét, azaz a sorok számát, határozatlanul intézik; minthogy jobban ügyelnek a hadsor tömötségére, mint mélységére, s az arcot egyenlően és sűrűn állitják.“¹⁾

¹⁾ E pont valamint Meursius latin fordításában, úgy Kollárnál *Historiae jurisque publ. Hungariae amoenitates* I. köt.

„Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbe ejtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és visszafordulásokat, és a szétszórt csatározást.“

„Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve ki-méletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra mint

30. l. igen hibásan s csaknem teljesen érthetetlenül van adva; minek oka az, hogy a fordítóknak fogalmuk sem volt az itt előjövő néhány görög hadtani műszó valódi értelméről. A hadrend tagjainak mélységét (τὸ βάθος τῶν ἀκτῶν τῆς παρατάξεως) csak úgy érthetjük helyesen, ha León hadműtani munkájának egyéb helyeit is átolvasva tudjuk, hogy nála az ἀκίχ nem egyéb, mint a csatarendbe állt csapat egy tagja (die Rotte), mely, mint León írja, régen 16, az ő korában pedig 6 egymás mögött álló emberből állt, de a szükség szerint 10, 4 vagy 8 emberből is állhatott, s minél több emberből állt, annál mélyebb volt. A tagok e mélységére, azaz arra hány lovas álljon egymás mögött, tudósítónk szerint a magyarok koránt sem ügyeltek annyira, mint az arcz egyenességére és tömörségére, mi igen természetes volt, miután fő erejük a nyilazásban állván, ha sok sorral álltak egymás háta mögött, a hátul állók nyilait nem használhatták volna. — Kollár hibás fordításából, mely így hangzik: Turmarum militarium series sive ordines indefinita profunditate instruunt, quod profunditatis, quo acies sit validior majorem curam gerant, Jerney, Keleti utazás I. köt. 83. l. a profunditas szót kiragadva, mely hogy mit tesz az eredetiben, kimutattam, azt akarja bizonyítani, hogy a magyar tábor kürtalakúságának eszméje León ez adatában híven befoglaltatik, holott a császár éppen a magyar tábor arczának egyenességét emeli ki. — Ha Jerney szerint, ki a Biborban született Konstantin császár által elősorolt hét magyar nemzetséget (γενέξ) ugyanannyi hadosztálynak tartja, s neveiket Nyak, Mejjere, Kürtgyomra, Tarja, Könyök, Karja, Keze alakban fordítja el, a magyar tábor kürt alakban volt volna fölállítva, még pedig úgy, hogy a Nyak hadosztály mindig elől, a Kürtgyomra középett, a Keze szélén foglaljon helyet, mi gyakorlatilag kivihetetlen volt volna: úgy a tábor minden pillanatban a kettészakítás s körülszárnyaltatás veszélyének lett volna kitéve; úgy Árpád egy rohamot, egy színlelt hátrálást, szakakaszonként, csapatonként jobbra vagy balra kanyarodást sem vezényelhetett volna, a nélkül, hogy a sereg a legveszélyesebb rendetlenségbe ne jöjjön s a legalkalmatlanabb alakban ne fejlődjék, úgy ő tiszta lovas-ságával hazánkat soha meg nem hódítja.

az üldözésre, s nem érik be, mint a rómaiak és más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmánylásával, hanem mindaddig nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre nézve minden módot fölhasználva.“ E pontra nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy Árpád tüzes véralkatu magyarjai a hadi szerencse kedvezésével túlzó heveségöktől elragadtatva, nem bírták az üldözést kellő rendben és óvatossággal folytatni, miut ezt ugyancsak León császár bizonyítja, az arabok harcmodoráról szóló előadása végén e tárggyról így nyilatkozván: „Némely nemzetek, mint a turkok, az üldözésben rendetlenül nyomulnak az üldözöttek után; miért is az üldözöttek jó rendben hátrálva s visszafordulva könnyen megronthatják őket: de ezek (t. i. az arabok) jelesen és jó rendben úznek; azért is visszafordulva nem kell velök szembeszállni ügyekezni.“

„Ha ellenségeik között némelyek — mond folytatónlag szerzőnk a magyarokról — erősségbe menekültek, szorgosan kiokoskodva ügyekeznek őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni, s folytonos megszállásban vannak, hogy ezek szűke miatt ellenségeiket kézre kerithessék, vagy kényök szerinti egyességre bírják. S először könnyebb föltételeket kívánnak, s ha ellenségeik elfogadták, más nagyobbakat toldanak hozzá.“

„A turkok ezen szokásai csupán annyiban különböznek a bolgárokéitól, a mennyiben ezek a keresztyén hitet elfogadván, a római erkölcsökhöz egy keveset hajlottak, elvetvén akkori hitetlenségökkel vad és pusztai életmódjokat.“

„Ellenökre van a turkoknak háborúban a legelő szűke, nagy lévén barmaik száma, melyeket magokkal hordanak.“

„Ütközet alkalmával tömegbe rendezett gyalogság legjobban megronthatja őket, ők ellenkezőleg lovasok lévén

s lovaikról nem szállhatván; mert gyalog megállani nem bírának, mint a kik lóháton növekedtek föl.“¹⁾

„Ellenökre van a sík pusztai vidék és a tömötten rendezett s őket szakadatlanul üldöző lovasság is.“

„Ellenökre van a kézviadal nehéz gyalogsággal és a biztosan történt éjjeli támadás, úgy t. i., hogy a megtámadók egy része csatarendben, más része rejtekben legyen.“

„Nagyon szomorítja őket, ha közzülök némelyek a rómaiakhoz pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzetök állhatatlan gondolkozású, hogy haszonvágók és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy e miatt rokonaikra s az egymás iránti jó indulatra keveset adnak.“

„Mert mihelyt néhányan át kezdenek pártolni és általunk szívesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket²⁾. Azért is nehezen veszik, ha valaki tőlök elpártol.“

Őseink e harcmodorának leírása után, — mely egymaga is elég bizonyosság arra, hogy Árpád magyarjai korántsem voltak oly rendetlen vad csordák, milyeneknek őket az elfogult nyugoti évkönyvirók, legtöbbször szerzetesek, rémülettel és ellenszenvvel teljes fölfogása nyo-

¹⁾ Ez is egyik világos bizonyossága annak a kétségtelen ténynek, mely több egykorú nyugoti évkönyv előadásából is kitészik, hogy őseink a vezérek korában európai hadjárataik alkalmával tisztán lovassággal működtek.

²⁾ A pártosság, nemzetünknek mint látszik eredendő bűne, e szerint őseinknél már Árpád idejében is divatozott, mi azonban minden szabad és pusztailag nemzetségenként élő nemzetnél az emberi természet törvényei szerint ma is mindenütt föltalálható. León e szavaiból következtetve bizonyosan több ily elpártolási esetnek kellett az ő korában előfordulni, mit a byzanti udvar pénzzel dolgozó politikája is segíthetett elő. Történetiróinknál csak egy ily esetről, nevezetesen az Árpáddal rokon Szoárd és Kadocsa Görögországba költözéséről van emlékezet, kiknek azonban Béla király névtelen jegyzőjének szavai s talán saját nézete szerint 44. fejeletben Árpád maga adott szabadságot Görögországba menni s ott magoknak földet foglalni.

mán maig is több külföldi író festeni szereti, — a császár utasításokat ad vezéreinek, hogyan intézkedjenek a csatatéren a magyarok ellenében. Különösen figyelembe ajánlja, hogy az előőrseket gondosan és sűrűn állítsák ki, visszavonulási pontúl legyen valami erősített helyök, hol embe-
reik és a barmok számára legyen készen néhány napi eleségök; csatába lehetőleg sík nyílt téren ereszkedjenek, hol sem sűrű erdők, sem emelkedések és mélyedések nincsenek, hogy a magyarok szokásos cselvetéseitől biztosítva lehessenek; éppen e tekintetből ügyekezzenek, ha csak lehető, a sereg hátát valamely átgázolhatatlan folyóval, mocsárral vagy meredek hegyoldallal fedezni; csata közben a száguldozókat vagy előcsatárokat ne engedjék a főerőtől három vagy négy nyíllövésnél távolabbra csapongni. „S ha a csata jól üt ki, nem kell, úgymond, mohón utánok nyomulni, sem gondatlanul üldözni; mert ezek, első csatában meggyőzötve, más népek módjára nem hagynak föl a harczczal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképpen ügyekeznek elleneiket megejteni.“¹⁾

León császár e rajzával egyezőleg jellemzi Árpád magyarjainak harczmodorát az egykoru Reginó prümi apát is, mondván: „karddal igen kevés embert, nyilaikkal sok ezeret ölnek le, melyeket szaru-fjaikról oly ügyesen irányoznak, hogy lövéseiktől alig lehet óvakodni. Mert csatarendben közlről harczolni, vagy a megszállott városokat megvívni nem tudják. Egyiránt harczolnak előre

¹⁾ Böles León hadműtani munkáját, mely a XVI-dik században egy pár önálló kiadásban is megjelent, Meursius latin fordításával ujra kiadta Lamius János, Joannis Mevrsii Operum Vol. VI. Florentiae, 1745 fol. 531—919. l., hol a magyarokra vonatkozó helyek a 793—802. lapon olvashatók. — E részleteknek általam eszközölt legelső magyar fordítását bővebb magyarázó jegyzetimmal lásd: „A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában“ czimű czikkemben. Uj Magyar Muzeum 1851/2. évf. I. köt. 299—309. l.

Szabó K. A vezérek kora.

nyargalva vagy hátat fordítva, s gyakran szinlelik a futást. Nem is bírnak sokáig harcolni; különben kiállhatatlanok lennének, ha a mennyi a tűz, annyi erő és kitartás is volna bennök. Gyakran magában a viadal hevében abba hagyják az ütközetet, s csakhamar futtokból újra kezdik a harcot; úgy hogy mikor azt véled, hogy tökéletesen győztél, akkor kell a veszélylyel szembe szállanod. Kiknek harca a mennyivel szokatlanabb a többi népek előtt, annyival veszedelmesebb is. Ezek és a brittonok viadala közt csak az a különbség, hogy azok hajító dárdaikat, ezek nyilakat használnak.“¹⁾

Pusztailag élő s legfőbb hivatásául a harci vitézséget tekintő lovagnemzetünknel a kormány szervezete is katonai volt s a vérségi rendszeren nyugodott.

Árpád vezérré választatása előtt ugyanis nemzettink közös fejedelmet vagy hadvezért nem ismert maga fölött, hanem, mint a besenyők egészen a XIII-ik századig, nemzetségenként kormányozta magát. Hazai és külföldi források szerint a magyarok hét külön nemzetségfőnök kormánya alatt hét nemzetségből állottak. E nemzetségeket, — melyekhez őseink honkereső vándorlása közben a kozároktól elszakadt kabarok, vagy névtelen jegyzőnk szerint kúuok csatlakoztak, — az Árpád fiával Zsolttal egykorú Biborbanszületett Konstantin császár névszerint így sorolja elő: „Első nemzetség a khazároktól elszakadt s főntebb említett Kabarok nemzetsége, második a Nyéké, harmadik a Megyeré, negyedik a Kürt-gyermaté, ötödik a Tarjáné, hatodik Jenő, hetedik Kara, nyolcadik Kaza.“²⁾

1) Reginonis Chronicon. Pertznel, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I. köt. 600. l.

2) Πρώτη ή παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὐτῆ ή προβόρηθεῖσα τῶν Καβάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη, τρίτη τοῦ Μεγέρη, τετάρτη τοῦ Κουρτουγαριμάτου,

E nemzetségek, melyeket a közös vérrokonság s külmegtámadás elleni közös védelmi szövetség tartott össze, csak Árpádnak a nemzeti gyűlés által történt vezérré vá-

πέμπτη τοῦ Ταξιάρχου, ἕκτη Γενάχ, ἑβδομη Καρή, ὀγδοή Κασή. Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 40. fej. Bonnae. 1840. 172. l. — Szóról szóra közlendőnek tartottam Konstantin császár e nevezetes helyét, miután némely újabb íróink az itt közlött nemzetségneveket iszonyúan elferdítve hadosztályi elnevezéseknek keresztelik, és ezekből akarnak a magyar tábor szerkezetéről és alakjáról önféjükben alkotott helytelen fogalmaik védelmére erősségeket kovácsolni. Így lehető legszerencsétlenebb magyar nyelvészkedőink egyike, a magyar nyelvérzékel sem bíró Dankovszky Gergely, már 1825-ben ily sületlenül fejtegette e neveket: „II. stirps Neki, id est latine: Impete, germanice Los darauf. III. stirps Mej-erő, id est pectoris robur. IV. stirps Kürtől jármat, id est ad castra movenda signum dat. V. stirps Tárgyan, id est ad metam. VI. stirps Jó nyak, sic nominata, quod durae cervicis et pertinax in pugnando fuerit. VII. stirps Kari, id est brachialis. VIII. stirps Kézi, id est manualis, s ez elcsúrt csavart nevekből a magyar tábor szerkezetét így állítja egybe: a Mej-erő képezte a hadsereg közepét, a Kézi a jobb, a Kari a bal szárnyat; Néki a rohamra, Kürtől jármat a tábor indítására, Jó nyak a nyakas viadalra, Tárgyan pedig az előőrködésre volt rendeltetve. Hungarae gentis avitum cognomen. Posonii, 1825, 17. 18. l. — Jerney pedig a Dankovszky által vert ösvényen még tovább haladva Keleti Utazása I. köt. 80. l. e nemzetségneveket így ferdítvén el: Nyaka, Mejj-ere, Kürtgyomra, Tarja, Könyök, Karja, Keze, „az embertest részeiről vont tábor-szemek vagy osztályok névsorának“ erőlködik bizonyítani; sőt miután Toldy Ferencz Magyar nemzeti irodalomtörténetében az említett nemzetségneveknek Toldyval általam közlött megfejtését olvasta, e. h. 325 — 329. l. jónak látta a magyar tábor kürtalakúsága eszméjének támogatására külön függelékét szentelni. — Jerney tévedéseinek részletes czáfolatát s olvasásom okadatolt igazolását, valamint az ezen nemzetségnevek emlékét örökítő helynevek elősorolását, miket már 1852-ben teljesítettem, itt ismételni szükségtelennek tartom, s a netalán bővebb felvilágosítást kívánó olvasót utasítom „A hét magyar nemzetségről“ czimű czikkemre, Uj Magyar Muzzeum 1851/2. évf. 827—852. l.

lasztatása s a nemzetségfőnökök vérszerződése által alakultak tömörebb nemzeti testté. Világosan mondja ezt a teljes hitelű Konstantin császár, midőn Árpád Etelközben történt fölemeltetése után e szavakat veti: „Ezen Árpád előtt más fejedelmök a turkoknak soha nem volt“, ¹⁾ valamint midőn a magyaroknak előbb a lebedi sikon, a kozárok szomszédságában való tanyáztáról beszélvén, ezt mondja: „A turkok hét nemzetségből állottak s fejedelmök sem belföldi, sem idegen soha nem volt, hanem bizonyos vajdák voltak közöttök.“ ²⁾

E nemzetségfőnököket, — kiknek hatósága, bár a közös fővezér hatalma s a nemzetgyűlés közös törvényhozása által célirányosan korlátolva, saját nemzetségek fölött a vezérek korában mai hazánkban is fönnállott ³⁾, — Konstantin császár, mint látjuk, a szláv eredetű vojvoda (βοεβοδωζ) vajda néven emlegeti, mely szó hadi főnököt jelent; névtelen jegyzőnknél Hét magyar és hét fejedelmi személy, krónikáinkban pedig hét kapitány név alatt találjuk őket említve ⁴⁾. —

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus De administrando imperio 38. fejj. Bonni kiadás 170. l.

²⁾ Ugyanő u. o. 168. l. — Megjegyzendőnek tartom, hogy Konstantin császár valamint Árpádot úgy később is a magyar állam fejét ἄρχων-nak nevezi, mely nevezet alatt európai értelemben vett uralkodót, monarchát teljességgel nem lehet érteni. A fordításomban használt fejedelem szó annak valódi eredeti jelentésében veendő, mely az archon szóval jól talál. Tudjuk, hogy még a XVI-ik században is használt „papi fejedelmek, világi fejedelmek“ kifejezés alatt csak egyháznagyok vagy főurak s nem uralkodók értendők.

³⁾ Világosan bizonyítja ezt Biborbanszül. Konstantin császár saját korára, a X-dik század közepére, vonatkozó e szavaival: „Első fejökö (κεφαλή πρωτη) az Árpád nemzetségből következés szerint való fejedelem (ἄρχων). S van mindegyik nemzetségnak is fejedelme“; e. h. 40. fejj. 174. l.

⁴⁾ Hetumoger (hétö magyar, hét magyar), Septem principales personae. Béla király névtelen jegyzője a beveze-

Kétségtelen bizonyosnak tarthatjuk, hogy őseink e főnököket akár a Volga, akár a Duna s Tisza mellékén nem nevezték sem a szláv eredetű vajda, sem a latinból vett kapitány névvel, hanem e saját vérségi rendszerökből fejtett s azzal századokon át összeforrott méltóság elnevezésére tulajdon nyelvökből vett szóval éltek. Bár írott emlékekre nem hivatkozhatunk, mégis azt hiszem, aligha csatlakozunk, ha e méltóság eredeti magyar nevét az ősrégi hadnagya nevezetben hisszük föltalálni. Tudjuk ugyanis, hogy a székelyeknél, kik közt a vérségi rendszer nemcsak a birtokviszonyokra, hanem a tisztségek viselésére nézve is még a XVI-dik század közepén is főállott, a székelyekben a hat székely nemzetség külön-külön ágaiból sor szerint választott katonai és polgári főtisztek hadnagya nevet viseltek, mely nevezet nálunk is az egyes községek nemesei (legtöbbször rokonok) által választott nemesek hadnagya cízmében a legujabb átalakulásig főmaradt. Véleményünk mellett szól az is, hogy az ősidőkben a külön nemzetségek külön hadtesteket képezvén¹⁾, nemzetség és had szavainknak azon értelműeknek kellett lenni, a minthogy e két szó egy értelemben használva az ősrégi nemességben gazdag Szabolcs vármegejében maig is divatos²⁾.

tésben s a 7. fejezetben. — Septem Capitanei összes hazai krónikáinkban, Kézai, a pozsonyi, budai, bécsi képes krónika, Thuróczi stb. illető helyein.

¹⁾ Kitészik ez Böles León föntebb idézett szavaiból, melyek szerint Árpád magyarjai még táborozásuk alkalmával is törzsek és nemzetségként külön legeltették lovaikat.

²⁾ Jászay, még 1848 után is hallotta Szabolcsban egy pásztor embertől a Kállay had, Dessewffy had kifejezést nemzetség értelemben. A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől. Pest, 1855. 57. l.

A hadnagyok vagy nemzetségfőnökök voltak illető nemzetségeik kormányzói úgy a hadi mint a pusztai életmód mellett igen egyszerűeknek gondolható közigazgatási ügyekben, s hatalmukat, minthogy egymástól függetlenek voltak, csak a nemzeti közgyűlés korlátozta, mely az egész nemzetet illető közügyekben határozott. Ez választotta a nemzet főbiráit, ennek jogában állott e választott bírókat valamint a hadnagyokat is, ha tisztök ellen vétettek, méltóságuktól is megfosztani, mely törvényes szokás, mint krónikáink egyhangúlag hirdetik, a magyarok közt Taks fia Gyejes ideig főtartotta magát¹⁾. A birói hatalom azonban a hadnagyitól külön volt választva, s valamint a székelyeknél még a XVI-dik század közepén is minden székben külön hadnagyok és birák hivataloskodtak, kik e tiszteket a vérség jogán nemek és ágak szerint évenként változva viselték²⁾, úgy őseinknél is a hadnagyok mint katonai s polgári kormányzók mellett bizonyosan megvoltak a nemzetségek külön-külön birái, kik az igazságszolgáltatást kezelték³⁾.

¹⁾ Simonis de Keza Chron. Hung. I. könyv. 2. fej. 1. §. — Chron. Budense, Podhraczký kiadása. Budae 1838. 14. l. s többi krónikáink.

²⁾ A székelyek nemei és ágairól szóló lajstromot legelsőben közölte Kovachich, *Scriptores minores*. I. köt. Budae, 1798. 339. 340. l. — A Maros széki hadnagyság- és bíróságviselésről szóló 1548-diki lajstromot elsőben Engel tette közzé Cornides munkája mellett, *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii*. Budae 1802, 351. 352. l., ujabban pedig magából az eredetiből közölte Nagy-Ajtai Kovács István a gr. Mikó által kiadott *Erdélyi Történelmi Adatok* I. köt. 261. l. — Még ennél is érdekesebb az az ugyancsak Maros széki lajstrom, mely az 1491-től 1515-ig hivataloskodott főhadnagyokat és főbirókat névszerint is megnevezve terjeszti elő, s melyet a gr. Rhédey levéltárban levő eredetiről gr. Lázár Miklós tett közzé. Századok 1868. 673—692. l.

³⁾ Ezt igazolja az, hogy az összes nemzet fővezérévé választott Árpád kezében sem volt a birói hatalom a hadvezérivel egyesítve, ha-

A hét nemzetség ágakra, régi krónikáink szerint 108 ágra, volt oszolva, s a nemzetségek fejei vagy hadnagysai hatósága alatt megvoltak mindegyik ágnek saját vérségéből való alhadnagysai, kiket krónikáink századosok néven emlegetnek ¹⁾.

nem mellette mint a nemzet második és harmadik főtisztje (ἀρχων) két bíró állott, kik közül a gyula (ἑ γυλας) magasabb rangban állott, mint a karkász (ἑ καρχας). Constantinus Porphyrog. e. h. 40. fej. — E tisztségeket, mint az ős pogány korban a székelyek közt is léteztek, gyula és horkász vagy harkász néven említi az 1533-ban szerkesztett esziki székely krónika is. A nemes székely nemzet constitutiói. Pest, 1818. 282. l. — A nemzetségek bírúi a XIII-dik században Kúnországból (Cumania), az egykor oly hatalmas besenyők földéről, a mongolok nyomása elől hazánkba költözött s itt hét nemzetségekkel a Duna s Tisza közén, s a Körös, Maros és Temes mellékén tanyáztott kúnok közt világosan említi IV-dik Lászlónak ezen kúnok részére 1279-ben adott kiváltságlevele. Ebben a király, miután nemzet-ségenként birt és magok közt fölosztott vagy fölosztandó földeik birtokviszonyait szabályozta, őket, mint Béla király idejében volt rendelve, a nádor bírósága alá rendeli, ki a régi szokás szerint a kúnoknak más lakosokkal való pereiben az illető kún nemzetség bírójával vagy fejedelmével együtt (assidente eidem Judice seu Principe, qui in qualibet generatione fuerit constitutus) ítéljen, azzal a kivétellel, hogy két kún között bíró maga a vótkes fél nemzetségbírója legyen, az ilyen perbe a nádor ne avatkozassék s az ítélet a király személye elébe fölebbeztessék, ki abban a nemzetség bírójával együtt (assidente nobis similiter judice generationis) személyesen fog végítéletet hozni. Lásd ez oklevelet Horváth Péternél, Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 72. l. és Fejér, Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 512. l.

¹⁾ Nemzeti hagyományaink szerint, melyek a hún vagy khún és magyar népet Hunor és Mogor testvérektől, s Árpádot a kún Etelctől származtatják, és e két népet annyira azonegynek tartják, hogy Árpád bejövetelét a magyarok második bejövetelének nevezik, Hunortól és Mogortól még a Meotis ingoványai közt laktokban származott volt a 108 nemzetség (generatio), melyek később a scythiai hazát 108 tartományra osztották s az első bejövetel alkalmával kapitányaik alatt tiz-

Hogy a nemzetségekben és ágakban a hadnagyság bizonyos előkelő családokhoz volt kötve, azt a vérségi rendszer természetéből következtetve bizonyosnak tarthatjuk: de hazai forrásaink által is igazoltnak tekinthetjük. Ha ugyanis a névtelen jegyző hét fejedelmi személyének és a Kézai s a vele egyező krónikák hét kapitányának névsorát egymással összevetjük, úgy találjuk, hogy ezen kétségtelenül a hagyományok után egybeállított különböző névsorokban csak egy személy, Könd neve egyezik ugyan, de Kézainál és utódainál a hét kapitány közt négy oly férfiú nevét találjuk, kik a névtelen jegyző fejedelmi személyeinek fiai vagy unokái voltak, s kik apáik elhunytá után kétségtelenül a vérség jogán viselték e méltóság-

tizer fegyverrel vonultak a Tisza s Duna mellékére. S krónikáink, melyek e hagyományokat feljegyezték, hozzá teszik, hogy „száznyolcz nemzetségből áll a tiszta Magyarország, nem többől, s ha tán hozzájok mások is járultak, azok idegenek vagy foglyoktól erednek“. Kézai I. könyv I. fej. 5. §-a. Has. Chron. Posoniense. Budae, 1852. 6. l. Chron. Budense. Budae, 1838. 14. l., Marci Chronicon. Pestini, 1867. 14. l. és Thuróczy, Chron. Hung. I. rész, 5. fej. — Ugyane krónikáink alább, Árpád bejöveteléről írva, a 108 nemzetséget (tribus, generatio) hét kapitány alatt hét seregben vezetik mai hazánkba, említve a századosokat (centuriones), kik nézetünk szerint az egyes ágak alhadnagyai voltak, és a tizedeseket is (decanos, decuriones). — Ezen 108 eredeti magyar nemzetség közül Horváth István, Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről című munkájában 68-at sorol elő, ezekhez némi toldalékokat közöl Czech János. Tudom. Gyűjt. 1828. V. köt. 79 – 89. l., Podhradezky pedig a Kézai kiadásához mellékelte függelékben éppen 108-ra egészíti ki ezek névsorát. Miután azonban tapasztaljuk, hogy oklevélbuváraink a Podhradezky által elősorolt 108 nemzetségen kívül az újabb időben számos eddig ismeretlen nemzetséget fedeztek föl, s miután tudjuk, hogy a „de genere“ kifejezés okleveleinkben nem vonatkozik mindig ősrégi nemes nemzetségre, bizvást kimondhatjuk, hogy a krónikáinkban emlegetett 108 régi nemzetség egybeállítását megkísérteni sikertelen fáradozás; mert itt történelmi bizonyosságra jutni teljesen lehetetlen.

kat¹⁾. Sőt arra is találunk teljesen hiteles egykoru adatot, hogy Árpád és fia Zsolt idejében is, valamint a fővezéri méltóság, úgy az ország harmadik tiszte, a harcászás, egy családban apáról fiúra szállt²⁾.

A vérségi kormányrendszer mellett, mely az egyes nemzetségek s előkelő családok érdekeinek vagy szenvedélyeinek összeütköztével a meghasonlásnak, egymás ellen törésnek tárt kaput nyit, mely a nemzeti erőt öszpontosítva tartani s egy célra irányozni képtelen, a nemzet kívülről jövő hatalmas támadásnak — mint ezt a pusztailag maig is törzsenként élő lovag népek példájából láthatjuk — erélyesen ellen nem szegülhet, s a kitarólag támadó előtt vagy hódolnia, vagy ha függetlenségét meg akarja menteni, új hont kell keresnie. E válságos helyzetbe jutott a magyar nemzet is, midőn ősi honában a közép Volga mellékén, egy nála számra tulnyomóbb szilaj és harczos nép, a velünk faj- és nyelvrokon besenyők által megtámadtatott.

E nép, mely az Etil vagy Volga és Jajk vagy Ural folyók közötti sikokon a magyarok szomszédságában tanýázott³⁾, a vele szomszéd úzok és kozárok által nyomatva,

1) Krónikáink három kapitánya Árpád, Szabolcs és Lóli, a névtelen jegyző által hét magyar néven említett fejedelmi személyek Álmos, Előd és Tas fiai, krónikáink Gyulája pedig a névtelen jegyző Töhötömjének unokája.

2) Tudni kell, hogy Bulcs, a karkház, fia Kálnak, a karkháznak. Constantinus Porphyrogenitus e. h. 40. fejt.

3) Constantinus Porphyrogen. e. h. 37. fejt. e folyókat Ἀττίλ és Γεγγί, Atil és Jeik (Jaik) néven említi; hogy e két névnek a mai Volga és Ural felel meg, közönségesen ismert dolog. — Konstantin császár és a byzanti írók a besenyők nevét, — melyet a később hazánkba költözött s itt külön hatóság alatt élt egyes besenyő csapatok telepein számos Besenyő, Besnyő, Pecsényéd stb. helynevek tartottak fönn, P a csinak-nak írja (Πατσινάκται és Πατσινάκται), mi az arab

egész erejével a tőle éjszakra tanyázó magyarságra vetette magát s azt, miután öszpontosítatlan erejével ellenszegülni hasztalan törekedett, honából kiszorította. Mint hullám hullámot, nép népet hajtott maga előtt. Ez a népvándorlások természetes folyama.

Pusztai népek, melyek életüket lóháton, fegyverben töltve, sátrak alatt tanyáznak, melyeknél minden vagyon legkedveltebb fegyvereiken kívül barmaikban s így csak ingóságban áll, a földhöz, melyen tanyáznak, sem annak művelés általi becse, sem népes és gazdag városok értéke és kényelme által nem lévén csatolva, szülőföldjükhöz ösztönszerűleg ragaszkodhatnak ugyan: de azért végveszély idején önmagokat s a szabados függetlenséget, melyet az ősi honnál is többre becsülnék, föl nem áldozzák. Fegyverrel kezökben, melylyel újabb hont foglaljanak s nyomukban a nyájakkal, melyek utközben élelmüket biztosítják, családait a pusztai népeknél divatos könnyű szekerekre telepítve, gyors lovaikon könnyen odább állanak. Ily nemzet, az elhagyott honért leverő fájdalmat, kényeszerű visszavonulása miatt szégyent nem érezve, ifjú tett-

Abulfedánál olvasható Bedzsna kiejtéshez jár legközelebb; az orosz évkönyvek Pecszeneg néven emlegetik e nemzetet; hazai latin évkönyveink és okleveleinkben, valamint a külföldi íróknál nevek Beszeni, Bessi, Bisseni, Piceni, Picenaci stb. alakban változik. — Hogy a besenyők a Volga és Jajk folyók közt tanyázva az ősi Magyarországgal szomszédok voltak, határozottan mondja Konstantin császár, említvén, hogy itt velök „határosok voltak a mazarok és az úzok.“ — Hogy e néven a keleti kiejtéssel Madzsar-nak is nevezett magyar nemzet értendő, s hogy némely múlt századi külföldi írók önkényes változtatását, kik Konstantin szövegében Μαζζαρου helyett Χαζζαρου-t akarnak olvastatni, nincs alapos okunk elfogadni, annak megvitatását lásd „Biborbanszületett Konstantin császár munkái“ című czikkemet. Magyar Akad. Értesítő. Philos.-törv. és törttud. osztály. I. köt. 1860. 96. 97. l.

erejének teljes életvidorságával nyomúl az élénk képzeletében szebb és jobb hazának rajzolt tájak felé, melyeket a jósök neki megéneklének s vezéreik irányadó zászlai kijelölnek. S útja közben, mint a bérczeokról alárohánó hógomoly, újabb és újabb hir- és kalandszomjas tömegeket sodorva magával, rohamának első hevében föltarthatatlan erővel ront az elámult s rémületökben mintegy megigézett népekre. Így történt a magyar nemzet megindulása is, midőn helyzetök az ősi honban a besenyők nyomása miatt tarthatatlan lett¹⁾. A kürtök megriadának, föllengének a zászlók, melyeken a szabad nemzet erejének és fönségének jelképeül az Etelétől öröklött karvaly

¹⁾ Honi krónikáink a besenyők nyomásáról mélyen hallgatnak, s valamint Kézai s utódai a hunok kiköltözését annak tulajdonítják, hogy „Scythiában laktokban mint a fvény úgy megszapordtak“. Chron. Hung. I. könyv. II. fej. I. §., úgy Béla király névtelen jegyzője I. fej. a magyarok kivándorlását egyedül annak tulajdonítja, hogy az emberi nem szaporodására igen egészséges scythiai föld, „jól lehet igen térés, még sem volt elég az ott megszapordott nemzetek táplálására“. Azonban, hogy őseinket a besenyők szoritották a Volgától mai hazánkig, azt nemcsak a teljes hitelű Konstantin császár írja le részletesen e. h. 37—40. fej., hanem az Árpáddal egykorú Regino prümi apát is említi, ki őseink kijövetelét a nép megszapordása mellett a velök szomszéd besenyők nyomásának tulajdonítja. Pertz-nél, Monumenta rerum Germ. Scriptores. I. köt. 600. l. — Hogy névtelen jegyzőnk, ki Reginót nemcsak ismerte, hanem több helyt szóról szóra ki is irta, annak ezen adatát mellőzte, azt csak nemzeti dicsőségünk iránti féltékenységének tulajdonithatjuk; mert hogy ez adatot ismerte, onnan kétségtelen, hogy midőn nemzetünk emberhusevéséről és embervívásáról beszélő némely történetírókat emleget I. fej., Reginónak éppen azon lapjára czéloz, melyben ez író nemcsak ezen nemzetünkre, mint az egyházak és kolostorok dulóira, könnyen megfejthető ellenszenvből és sötét fölfogásból rá fogott vad szokást, de éppen azt is említi, hogy őseinket a besenyők (Picenaci) szoritották mai hazánkba.

magasan röpkedett¹⁾, s a nemzet jósai ünnepélyes nemzeti áldomás után ihletett magasztaltsággal mutaták az irányt, merre Etelenek hagyományos öröksége fekszik, buzgón imádvá a nemzet istenét, hogy e téjjel-mézzel folyó hont vérökkel visszaváltani engedje²⁾.

1) Krónikáink szerint, melyeknek őstörténelmünkre vonatkozó adatai mind régebb szerkesztményből vannak átírva, „Ethele király czimerén, melyet tulajdon pajzsán szokott volt hordani, koronás fejű madár vala ábrázolva, melyet magyarul turul-nak hívnak (avis, quae hungarice turul dicitur)“, s e czimert hordták magukkal hadaikban mindig a magyarok is egész Gyeics vezér idejéig, „mig magokat községben kormányozták“. Kézai, Chron. Hung. I. könyv. II. fej. 6. §. s több krónikáink. — Miután a turul madárnévnek nyelvünkben nyomát nem találjuk, ellenben közönségesen ismeretes a karvaly, népiesen karoly és karuly madárnév, lehetetlen volt azon gyanításra nem jönnöm, hogy krónikáink sok másoló kezén átment szövegeiben turul hibásan áll eurul (= karuly, karoly, karvaly, mint Turzol = Tarezal) helyett. Annyival bátrabban merek e véleményem mellett állani, melyet legujabban Toldy is elfogadott Századok. 1868. 379. l., mert a ki középkori codexeinket és okleveleinket figyelemmel vizsgálgatta, bizonyosan észrevette, mily kevés, gyakran alig észrevehető, sőt teljesen fölismerhetetlen bennök a c és t betű között a különbség. Így ez igen is könnyen megeshetett leirási vagy olvasási tévedést helyreigazítva, nem vagyunk kénytelenek a turult valami különös madárfajnak s e nevet kihalt régi magyar szónak képzelní.

2) Korlátolt fölfogásnak tartanám némely ujabbkori, bár nem tudományos tekintélyű, íróinkkal őseink kiköltözését egyenesen annak a czélnek tulajdonitni, hogy Attila hagyományos örökségét visszafoglalják: de más oldalról szintoly tuzásnak vélném erre vonatkozó nemzeti hagyományainkat, — melyek nemcsak krónikáinkban, hanem a székely nép firől fra öröklött mondáiban is élnek, — annyira lenézni, hogy azoknak semmi értéket, semmi történelmi alapot ne tulajdonítsak. S ezt annyival biztosabban tehetem, mert nem egy netalán elfogúlt magyar, hanem oly elismert tudományos tekintély, mint az e kérdésben bizonyosan elfogulatlan Thierry Amadé ismeri el a magyarokat a húnok utódainak, s mutatja ki jelesen, hogy az Attiláról szóló európai hagyo-

„Urunk születésének 884-dik esztendejében, miként az esztendőök szerénti krónikákban megvagyon, a hét fejedelmi személy, kiket hét magyarnak nevezünk, megindult a scythiai földről nyugot felé“ mond hazai történetírásunk ősatyja, a XI-ik századi névtelen jegyző¹⁾. Ez a legelső történettudományilag biztos pont, melyet a mai hazánkat alapító magyar nemzet őstörténetének hajnalszürkületében határozottan kivehetünk, melytől mint kiindulási ponttól kezdve, a nemzeti történelem fonalát szakadatlanul kezeink közt tarthatjuk. Azok az adatok, melyeket nemzetünk régibb történeteiről évkönyveinkben följegyezve találunk, csak mondai alapon nyugszanak, s egyes részleteikben a figyelmes történetnyomozók által kellő bírálat mellett használhatók ugyan, költészeti szempontból pedig igen becses gyöngyszemeket is rejtenek magukban, de részint annyira általánosságban vannak oda vetve, részint pedig oly hézagosak és összefüggetlenek, hogy azokból az Árpád alatt hont alkotott magyarság multját történelmi bizonyossággal vázolnunk sem lehet. Itt, mint minden nemzet őskorában, a mondák világában találjuk magunkat.

mányok egy részét éppen a magyar faj tartotta fön, s hozta vissza magával a Volga mellől mai hazánkba. Lásd: Histoire d'Attila et de ses successeurs. II. köt. „Les légendes et traditions hongroises“ czimű czikkben.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 7. fej. — Világosan kitűnik e helyből, hogy jegyzőnk valamely régibb, ma már elveszett, hazai évkönyvet (annales chronici) is használt, mert hogy a magyarok megindulásának ideje, 884. Kr. u., külföldi évkönyvben nem volt, de nem is lehetett följegyezve, kétségtelen. Aligha tévedünk, ha ezen évkönyvek alatt Szent István ugynevezett legendáját értjük, melybe mind az első megszálláskor foglalt földbirtokok, mind a királyi adományok be voltak jegyezve, s mely oklevelek bizonyossága szerint a székes-fejérvári egyházban őriztetett.

Megindulván a hét nemzetség új hon keresésére vállalkozó csapatai az ősi telepből, több napi pusztai utazás után az Etil vagy Volga vizén, mint névtelen jegyzőnk magát kifejezi, pogány szokás szerint, tömlőkön usztatának át ¹⁾ s legelsőbbben az Alsó-Denepér (Dnieper) mellékén, a Konstantin császár által Lebediának nevezett tartományban foglaltak telepet ²⁾, mely alatt az említett folyó keleti partján fekvő Nagy- és Kis-Lepedika vidéke, azaz a krími félszigettől éjszakra a Denepér és Don között fekvő síkság értendő ³⁾. E tanyáikon szomszédságban és barátságban éltek a besenyőkkel ellenséges kozárokkal, kiket az orosz évkönyvek fehér magyarok néven is emlegetnek, míg őseinket fekete magyarok-nak neve-

¹⁾ Fluium Etyl super tulbou sedentes transnatauerunt. Ugyan ő u. o.

²⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 38. fej., ki szerint e hely a magyarok akkori első vajdájától Lebediásztól (Eleved-, Eleüdvagy Elödttől) nyerte volna a Lebedia nevet. — Ebből is bizonyos, hogy Konstantin császár ezen szerinte Árpáddal egy korban élt Lebediász vajdáról nevezett telepen nem értette s nem akarta értetni a magyarok ősi honát, melyről más helyt, mint láttuk, csak mellesleg emlékezik, mondván, hogy a Volga és Jajk közt tanyázó besenyők szomszédok voltak az úzokkal és mazarokkal.

³⁾ Hogy Lebedián az ugynevezett mai Lepedika pusztaság (Steppe) értendő, Jerneyvel teljesen egyetérthetünk. Keleti utazása II. köt. 80. 81. l. — Hogy azt a Charkowtól éjszaknyugatra eső Lebedia város vidékére nem tehetjük, kitetszik onnan, hogy Lebedia a kozárok országával oly tőszomszéd volt, hogy a császár, mint alább látni fogjuk, őseink itt laktát a kozárokkal „együtt lakás“-nak nevezhette; mit a Krímtől több mint 60 földrajzi mérföldre eső Lebedinre, vagy a Don felső részén még sokkal távolabb fekvő Lebedián városra nem alkalmazhatunk. — Még kétségtelenebb bizonyosságot ad erre nézve maga szerzőnk, midőn Lebediában folyó viznek írja a Khidmászt, más néven Khingüloszt, mely nem más, mint a Nikolajewnél a Bugba szakadó Ingul, melylyel párhuzamosan foly a Kherzon fölött a Dnieperbe szakadó Ingulecz. — Mennyire tévedt e hely meghatározásában báró

zik ¹⁾. Ezek országa, mely Attila birodalmának fölbomlása után a hún vagy khún faj leghatalmasabb s legrendezettebb államát képezte, a krími félszigeten, a Fekete és Azovi tenger éjszaki partjain s a Kaukáz hegyláncz fölötti síkon terült, hatalmát az adófizetőivé tett szomszéd szláv törzsekre is kiterjesztve, melyeket a Skandináviából átköltözött rósz vagy magyar kiejtés szerint orosz lovagok, kik a mai Oroszország alapját megvetették, a magyarok bejövetele előtt nem sokkal szabadítottak föl e századokig tartó idegen felsőség alól.

Itt a kozárok szomszédságában a magyar nemzetségfőnökök, kik közzül Konstantin császár név szerint csak Előd vajdát emeli ki, mint legelőkelőbbet ²⁾, három eszten-

Hammer-Purgstall József, ki a Khidmászt mint hibás leírást Khilmásznak olvasandónak állítja, s ezt a Volgán túl Viatka vidékén létező Kilmász (valósággal a Kámába szakadó Kliasma) folyóval azonosítja, és így Lebediát a Volgán túl helyezi, M. tud. társ. Évkönyvei III. köt. 134. s köv. l. azt őstörténetünk derék nyomozója Fejér György Reflexiones in scriptores novos rerum Hung. 11—14 l. már 1839-ben alaposan kimutatta. Dankovszky szójátékát pedig, ki Hungaræ constitutionis origines, gentis incunabula, diversæ sedes. Posonii. 1825. 10. l. a Khidmász névből Kimászt csinált, s ezt a Kaukázról éjszakra folyó Kumává erőszakolván, Lebediát a Kaukáz folyó fölött terülő síkságra helyezte, komolyan czáfolandónak sem tarthatjuk.

¹⁾ Nestor, Russische Annalen. Herausg. von Schlözer. II. köt. 112. és 113. l. említi a fejér magyarokat (Ugre Bieli), kik Heraklius császárral a persák ellen harcoltak, s kik e szerint kétségtelenül a kozárok, és a besenyőkkel együtt a Kiovo alatt elvonult fekete magyarokat (Ugri Czernii), kik egyenesen a mi őseink.

²⁾ Πρωτος βοεβοδος, βοεβοδος και αρχηγος Λεβεδιας. Constantinus Porphyrog. c. h. 38. fej. — Ezen Lebediász, vagy Levediasz első vajda nem más, mint a névtelen jegyzőnél 6. fej. említett Eleud (= Eleüd, Előd), kit ő a hét fejedelmi személy közt a szerinte vezérré emelt Álmos után legelső helyre tesz, s kinek fiát, Szabolesot, Kézai, Thuróczi s többi krónikáink a hét kapitány közt Árpád után mindjárt első helyen említik. — Hogyan alakulhatott a magyar Előd

deig szövetségben éltek a hatalmas kozár khánnal, mint annak minden háboruiban hű és vitéz felei¹⁾. A két rokon nemzet ekkori barátságos viszonyának és szövetségének nagyobb erősségére a kozár khán a vitézségéről elhiresült Előd vajdának kozár nőt is adott, a legelőkelőbb családbeli hölgyet, ez által a magyarok közt ekkor legtekintélyesebb férfit magához szorosabban kötelezni, s az ezen házasságból születendő fiak által a két nemzet érdekeit

név a görög irónál Levediasz-szá, könnyen megfejtethjük, ha tudjuk, hogy őseink az Előd nevet Eleüdnek s ezt Eleved-nek hangzóink változásainak törvényei szerint épen úgy ejtették s bizonyosan ejtették is, mint a hogy elevét ejtettek az elő, szójárásilag ma is eleű, szó helyett s Havas-elevét vagy Havas-elvét Havaselő helyett; miszerint az Előd és Eleved kiejtés épen úgy viszonylik egymáshoz, mint élő, a XII-dik századi halotti beszédben még eleve, szavunk az eleven-hez. — A görög császár az Eleved névből az előhangzó *e*-t elhagyva s a Leved-et görög végzettel megtoldva alkotta a Levediasz nevet. — Lásd bővebben „Előd vajda“ című cikkemet. Uj magyar Muzem, 1851/2. 735—740. l.

¹⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 38. fej., ki őseinket a kazarokkal világosan szövetségeseknek (συμμυχοῦντες) nevezi, s itt laktokat tisztán három évre teszi. — Konstantin császár szövegének ezen helyét legelsőbben Thunmann nyilvánította gyanusnak, ki is a „három év“ leírást minden legkisebb bizonyítás nélkül a másolók tévedésének állítván, s a császár által előadott eseményeket e rövid idő alatt történeteknek hinni nem akarván, 3 év helyett csupán saját hozzávetése után 203 évet vélt olvasandónak, Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig 1774. 116. és 141. lap. — Schlözer, nemzetünk elfogult gyűlölője, ezt „igen szerencsés hozzávetésnek, sőt több mint hozzávetésnek“ állítva, örvend, hogy őcinket, kiket Árpád korában „Madjaren-Orde“ czimen emleget, 203 éven keresztül (körülbelől 680-tól 883-ig) a kozár khán vazalljainak kürtölheti. Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen 1796. 167. l. — Thunmann vélekedését, ki maga még csak valószínűségről beszél, Schlözer után mint kétségtelen bizonyos tényt fogadják el Engel, Gustermann és követők, egészen a legújabb kori Büdingerig, Österreichische Geschichte I. köt. Leipzig, 1858. 214. l., ki

minél inkább összefűzni szándékozván. Elődnek azonban e házasságából nem lett gyermeke¹⁾.

Csak három rövid évet élt nemzetünk ez uj tanyáján s ekkor ismét tovább kellett vonulnia. A nyugtalan besenyők ugyanis a kozárokkal ujabban háboruba bonyolódtak, melyben a hadi szerencse részökre kedvezőtlenül fordult. Nyomatva ekkor a diadalmas kozárság által, ismét a magyarok szállásait rohanták meg, s az ezekkel vívott csatában diadalt nyertek. Ezen szerencsétlenség a helyett, hogy nemzetünket ereje öszpontosítására indította volna, ujabban meghasonlásnak s megoszlásnak lőn szülő oka. A szállásairól kizavart magyarság egy része ugyanis uj hont keresni a hagyományos eredeti ősi hon irányában kelet felé indult, s Persia határaihoz közel, és így a Kaukáz hegyláncz éjszaki mellékén telepedett meg²⁾, míg a másik sokkal nagyobb rész nyugot felé vonult s Atel- vagy Etel-közben, mi folyók közét jelenti³⁾, a Dene-

a magyar nemzetet a kozárok alattvalójának a mily alaptalanul, éppen oly főnhangon hirdeti. — A mily joggal tehetett Thunmann a 3 év helyébe 203-at, éppen azon a jogon és alapon, t. i. saját tetszése és önkénye szerint, olvas Dankovszky 3 helyett 300-at, Hung. constitutionis origines 69. 70. l., azt állítván, hogy a magyarok Lebediában, szerinte a Kuma partjain lakva 300 esztendeig, azaz az V-dik század elejétől a IX-ik század elejéig, mi azonban éppen négy századot tesz, voltak volna a kozárok szövetségesei. — Hogy Konstantin szövégének, a kozár-magyar viszonyok ez egyetlen forrásának, sem a kéziratok által nem igazolt, sem a történettudomány által nem támogatható önkényes megváltoztatását elfogadnunk nem lehet, azt bővebben megvitatva bírálatilag kifejtettem „Biborban született Konstantin császár munkái“ czimű értekezésemben. Magyar Akadémiai Értesítő. Philos.-törv. és történettud. osztály I. köt. 113—115. l.

¹⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 38. fejt.

²⁾ εις τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατοίκησεν. Constantinus Porphyr. e. h.

³⁾ Világosan mondja ezt Konstantin császár, e szavakkal: „a besenyők lakhelye (azaz a besenyők X-dik századi hazája), melyben

per, Búg, Neszter (Dniester), Prúth és Szeret folyók közt ¹⁾, azaz a mai Moldvában, Bessarabiában és a Fekete ten-

azon időben (azaz mikor őseinket a besenyők onnan kiverték) a turkok laktak, az ott levő folyóktól veszi nevezetét“ e. h. 38. fejj. és alább 40. fejj. ezt irván: „Az a hely, melyben előbb a turkok lakoztak, az ott keresztülmenő folyóvíz nevéől Etel és Kuzu-nak nevezetik, a hol most a besenyők laknak.“ — Hogy Konstantin 'Α-ελακούζου-ja, melynek Atelközö, Atelköz vagy Etelköz olvasás felel meg, a hajdan a magyar nyelvben is élt atel, etel, edel folyóvizet jelentő és a vidéknevekben maig is igen divatos köz szavak összetétele, s csak a magyar nyelvből értelmezhető helyesen, annak bővebb megvitatását lásd többször említett értekezésemben, Magyar Akadém. Értesítő, Philos.-törv. és történettud. osztály. I. köt. 122—126. l.; itt elégnék tartok csak annyit megjegyezni, hogy régi etel vagy edel szavunk, a Körös partján fekvő Békés megyei Edeles puszta, és a Borsodban a Boldva folyó mellett eső Edelény mezőváros neveiben maig is él.

¹⁾ E folyók neveit Konstantin császár így adja: „Első folyó az ugynevezett Barukh (Βαρύχ), második folyó az ugynevezett Kubu (Κουβού), harmadik folyó az ugynevezett Trullosz (Τρούλλος), negyedik folyó az ugynevezett Brútosz (Βρούτος), ötödik folyó az ugynevezett Szeretosz (Σέρετος), e. h. 38. fejj. — Hogy a két legutóbbi folyó a mai Szeret és Prúth, minden kétségen kívül áll s közönségesen el van ismerve; hogy pedig a Trullosz a Dniesterrel egy, történetnyomozóink előtt szintén ismeretes; e folyót ugyanis, mely a régi korban Tyras név alatt van emlegetve, a törökök ma is Turlu-nak nevezik. A Kubu nem más, mint az említett három folyóval egyenközüleg folyó Bug, melynek mai Bug neve éppen oly viszonyban áll a régi Kub vagy utánhangzóval Kubu névvel, mint a nyelvünkben maig is egymás mellett élő és váltakozó gör és rög, kürt és türk, köp és pök szavaink. Végre a Barukh, vagy helyesen ejtve Baruh, kétségtelenül a mai Dnieper, mely a régi kor iróinál Borystheneus név alatt ismeretes. E folyónak ősrégi barbár Baruh nevét, mely, mint látjuk, még a X-dik században önállóan is élt, a görögök, kiknek a régi korban e folyó mellett virágzó gyarmataik voltak, a σθένος (erős, sebes = rapidus) melléknévvel megtoldva alkották a Borystheneus nevet, mit már Bonfini is észrevett, ki azonban szokása szerint e nevet is görög-római mythologia segélyével akarván megfejteni, azt hibásan Boreae robur-nak értelmezi Hist. Vng. I. tized 1. könyv. 8. l. — Jerney-

gernek északi partján a Deneperig terülő síkon foglaltak állomást, Kr. u. 887-ben¹⁾).

Elvált, örökre elszakadt, ekkor a nemzet már a Volgán túl is megoszlott testétől annak egy része: azonban bár roppant tér választotta is el a két irányban távozott rokonokat, mindkét fél még sokáig, hihetően több százon át, hiven emlékezett távol véreire; legalább Konstantin császár, ki a nemzetünket illető adatokat kétségtelenül az udvarában követekül és túszokul tartózkodó magyar, besenyő és kozár főemberektől vette²⁾, világosan mondja, hogy a magyarok mai hazánkból egész az ő idejéig (a X-dik század közepéig) ügynököket szoktak küldözni keletre szakadt rokonaikhoz, meglátogatták őket, tudakozódtak felőlök és tőlök gyakran kaptak tudósítást³⁾).

A magyarok elhagyott tanyáin a vad besenyők ütöttek föl sátraikat, mintegy választófalat képezve az eddig szövetséges magyarok és kozárok közt. A kozár khán,

nek e két utóbbi folyónév megfejtésében Keleti Utazás I. köt. 14. 15. l. elkövetett tévedését újlag hosszasan czáfolni nem akarva, utasítom olvasóimat többször említett értekezésekre M. Akad. Értesítő. Philos.-törv. és törttud. osztály. 1860. I. köt. 123. 124. l.; itt csak annyit tartok megjegyzendőnek, hogy Szalay, Magyarország tört. 2-dik kiadásában, mely említett értekezésem után 1861-ben jelent meg, 5. l. éppen Konstantinra hivatkozva még mindig hibásan helyezi Etelközt a Duna torkolatához és a Bug és Szeret folyók közé.

¹⁾ Így egyeztethető a legszebben Béla király. névtelen jegyzője, ki mint láttuk, őseinket a Volgántúlról 884-ben indítja ki, és Konstantin császár, ki szerint a magyarok Lebediában 3 esztendeig laktak. — Szalay e. h. itt is téved, az Etelközbe való vonulást 884-re helyezvén.

²⁾ Konstantin császár magyar történelmi adatainak forrásairól több ujkori történetnyomozónk vélekedései ellenében okokkal támogatott nézeteimet bőven kifejtettem sokszor említett értekezésemben, M. Akad. Értesítő. e. h. 161—166. l.

³⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 38. fejt.

hogy birodalmát e veszedelmes szomszédság ellen biztossítsa, a besenyők természetes ellenségeit, a magyarokat ügyekezett jövőre még szorosabban magához csatolni s érdekeinek megnyerni. Követeket küldvén azért hozzájok, felszólítá őket, hogy első vajdájokat, Elődöt, küldjék el hozzá. Előd a meghívást elfogadta ugyan, de a khán hízegő ajánlatát, hogy tudniillik őt, mint a magyarok nemes, bölcs és vitéz főnökét, az ő felsősége alatt az összes nemzet fejedelmévé teendi, ily nagy hivatalra magát képtelennek vallva udvariasan visszautasítá, maga helyett e méltóságra Álmos vajdát vagy annak vitéz fiát Árpádot ajánlván. Tetszett a khánnak az ajánlat; azért is a visszautazó Előddel együtt a magyarokhoz Etelközbe ugyanezen ügyben ismét követeket küldé, kik a nemzettel ezen ajánlat iránt bővebben értekezzenek. S a magyarok, miután a kozár követekkel tanácskoztak, erejük öszpontosítását jelen helyzetökben égető szükségüil elismerve, örömmest hajlának a khán jó tanácsára: azonban józan tapintattal fölismerve a férfit, ki elég testi és lelki erővel bírjon e nehéz tiszttel viselésére, inkább választák vezérökké a kora legszebb virágában álló Árpádot, kit különben is éles esze, mély belátása s hősi vitézsége e diszes állásra mintegy kijelölni látszott, mint hanyatló korú atyját, a majdnem 70 éves agg Álmost¹⁾. S miután őt mint köz-

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 3. fej. Álmost, a Magóg királytól származott Ögyek (Vgek) vezér Emestől született fiát 819-ben írja születettnek, s születéséhez egy igen szép mondát köt, mely szerint vele terhes anyja jós álmodt látá, mintha saskeselyű szállott volna alá reá s ejtette volna teherbe, s „úgy tetszék előtte, mintha méhéből folyó eredne és ágyékából dicső királyok származnának, de nem a magok földjén sokasodnának meg.“ E jós álomról nevezték őt, mond jegyzőnk, Álmos-nak. E monda egybeköttetésben látszik állani krónikáink hagyományával, melyek Árpádot, Álmos fiát, a turul (szerintem karoly, karvaly) nemből (de genere Turul) származtatják. Kézai, Chron. II. könyv, I. fej. 4. §.

akarattal választott vezéröket kozár szokás szerint pajzson maguk fölé emelték, neki ünnepélyesen hűséget esküvének ¹⁾).

¹⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 38. fej. — E csaknem egykoru hiteles író részletes előadásával ellenkezésben áll a névtelen jegyző, ki szerint őseinket mai hazánkba Álmos vezette be s a vérszerződést még az ősi honban Álmos kötötte a nemzettel, 5. és 6. fej. Ő az öreg Álmossal csak Ungvárt ruháztatja át a fővezérséget fiára Árpádra. 13. fej. Ez állításra, melyet a bírálati történettudomány el nem fogadhat, az Álmosról létezett monda tévedése mellett még az a czél is vezethette, hogy Árpádot hungvári vezérnek (dux Hungariae), vitézeit pedig hungváriaknak keresztelvén, így a Hungarus névnek szerinte Hungvártól eredő származtatását igazolni láttassék, mely szerencsétlen szójáték későbbi krónikáinkban is, mint például Kézainál II. könyv I. fej. 2. §., olvasható. — Hogy azonban nem Álmos, hanem Árpád volt a magyarok legelső választott fejedelme, azt Konstantin császáron kívül, ki Árpád választatását még Etelközben világosan Álmos mellőzésével mondja történetnek, igazolják Georgiosz Monakhosz és León Grammatikosz Kr. u. 945-ig terjedő évkönyveik, melyek Árpádot a bolgár-magyar háború alkalmával, mielőtt őseink mai hazánkba léptek volna, a magyarok fejjül ismerik. Lásd: Corpus Script. Hist. Byzantinae. Theophanes continuatus, Georgius Monachus. Bonnae. 1838. 584. l.; és ugyane gyűjteményben Leonis Grammatici Chronographia, Bonnae 1842. 267. l.; igazolják ezt hazai évkönyveink, Kézai, Thuróczi, a bécsi képes, pozsonyi és budai krónikák, melyek a magyarok első kapitányának Árpádot írják, sőt Kézain kívül azt is följegyezték, hogy Árpád atyja Álmos, mielőtt az új honba léphetett volna, megöletett; igazolja végre az 1533-diki székely krónika is, mely szerint Árpád, a Ruthénia szélein elébe ment székely követekkel az alaptörvények iránt szerződést kötött. A nemes székely nemzet constitutiói. Pest, 1818. 277. l. — Csakugyan Magyarország királyai okleveleinkben, történetiróinknál és a közéletben mai napig nem Álmos, hanem Árpád házából és véréből valóknak neveztetnek. — Katona, Historia Critica primorum Hung. Ducum. Pestini 1787. 101—135. l. Konstantint és a névtelen jegyzőt úgy akarja egyeztetni, hogy a névtelen jegyző szerint még az ősi honban történt vérszerződés alkalmával fővezérré választott Álmost 889-ben Oroszországon keresztül egyenesen mai hazánkba vezet, s ekkor vele a főhatalmat Ungvárt Árpádra átruháztatja, mindazt pedig, a mit Kon-

E nagyszerű jelenetet, mely az összes nemzetnek egy fő alatt egy testté forradását jelképezte, — mit a nemzetségfőnökök a körülmények által parancsolt szükségnek elismerve saját önállóságuk és hatalmuk némi megszorításával is előmozditandónak tartottak, a nemzet pedig mintegy ösztönszerű hódolatával szentesített, — ünnepélyes szerződés előzé meg. E századokra kiható szerződést Árpád és a nemzet legjobbjai, a nemzetségek főnökei, a keleti népek ős szokása szerint karjaikat megmetszve s omló véröket egy edénybe elegyítve, mint szent és változhatatlan alaptörvényt vérökkel pecsételék meg¹⁾.

stantin császár a magyarok lebediai és etelközi lakása alatt történtek ir, 889 utánra helyezi, s Árpádot 892-be emelteti az addig Előd vajda alatt künn tanyázott magyarsággal Etelközben fejedelemmé. — Szintily szerencsétlen Frankl Vilmos egyeztetési kísérlete, ki e tárgyról A magyar nemzet miveltségi állásának vázlatja az első fejedelmek korában. Pest, 1861. 49. l. így nyilatkozik: „Mi a vérszerződést Álmossal Ázsia rónáin és nem Árpáddal Etelközben állítjuk megkötöttnek. Mi Álmost az ázsiai vándorlás vezérének tartjuk; szerintünk Etelközben még a bolgár háború előtt Álmos életében vette át Árpád a fővezérséget, és kazár módra megválasztva nemcsak vezére, hanem fejedelme is lett nemzetünknek; ámbár Álmos még nem mondott le minden befolyásáról a közügyekre, mi csak Ungvár falai alatt történt, mely Ungvár Thuróczi Erdélyéhez tartozott.“ Frankl mindebben semmi összeütközést, semmi valószínűtlenséget nem lát: én igen is sokat látok, s azt hiszem, hogy a figyelmes olvasót az általam eddig mondtak után nem szükség ezek elősorolásával fárasztanom. — Nézetem szerint a történetírónak nem lehet föladata az egymással ellenkező írók adatait minden áron, minden lehető képzelt módon egyeztetni akarni, hanem kötelessége a valódi történelmi igazságot bírálati uton nyomozni, földeríteni, s meggyőződését az általa tarthatatlanoknak ismert állítások félrevetésével, nyíltan hirdetni.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 6. fej., ki a vérszerződést pogány szokás szerint (ritu paganismo) mondja történtnek. Hogy a vérszerződés ősi scythia szokás volt, több régi görög és római író bizonyítja. A történetírás atyja Hérodotosz így írja le e szokást: „Igy

A vérszerződés közakarattal megállapított és önkényt elfogadott pontjai következők valának :

tesznek esküt a szküthák, a kikkel tesznek; egy nagy cserép-edénybe bort öntvén, abba az esküt tevők véreket vegyitik, testöket egy kissé törrel megszűrván, vagy késsel megvágván. Azután az edénybe kardokat, nyilakat, bárdot és kopját mártván, ennek végeztével hosszasan imádkoznak, s azután azt az esküt tevők és követők közül a legtekintélyesebbek kiiszszák. Herodoti Musae IV. könyv. 70. fej. — A Kr. u. I. században élt Pomponius Mela mondja a scythákról: „Ne foedera quidem incruenta sunt, sauciant se qui paciscuntur, exemptumque sanguinem ubi promiscuere, degustant. De situ orbis II. könyv 2. fej. — A Kr. utáni II. században Rómában élt görög Lukianosz „Toxarisz vagy a barátság“ című párbeszédében ily szavakat ad a scytha Toxarisz szájába: „Miatán valakit barátunknak kiszemeltünk, akkor szerződést és esküt teszünk, a legnagyobbat, hogy vagy együtt élünk, vagy ha szükség, egyik a másikért együtt halunk. És úgy is teszünk, mert attól fogvást, hogy egyszer ujjainkat megvágván, vérünket egy edénybe csepegtettük, és kardunk hegyének belemártása után azt egyszerre s együtt ajkainkhoz emelve kiittuk, többé semmi bennünket el nem választ.“ Luciani Samosatensis Opera. Amstelod. 1745. II. köt. 545. l. — A Kr. u. III. században élt Solinus is mondja a scythákról: *Haustu mutui sanguinis foedus sanciunt, non suo tantum more, sed Medorum quoque usurpata disciplina.* Solini Polyhist. 20. fej. — A vérszerződést, mint a parthus királyoknál is divatozott titkos szerződési módot említi és leírja Tacitus is *Annal. XII. könyv 47. fej.* — Hogy ezen őseink által ázsiai honukból magukkal hozott ősrégi pogány szokás hazánkban nem csak a keresztyénség, hanem még a reformatio behozatala után sem enyészett el egészen, azt Cornides Dániel egy igen érdekes adattal bizonyítja. Előadván ugyanis, hogy 1778-ban Szirákon Királyfalvi Róth Tamás jeles könyvtárában (mely ma a m. Akadémiai könyvtár Teleki-osztályának egy részét teszi) látott ily című könyvet: *Petri Martyris Tractatus de novis insulis nuper repertis. Antwerpiae. 1536.* 8r. azt mondja, hogy ezen könyv azon helyéhez, melyben a szerző a Palmaria királyánál divatos vendégbarátsági és békekötési vérszerződésről szól, a könyv első birtokosa, ki nevét a czimlapra ekként jegyezte föl: *Aere me sibi proprium fecit Andreas Janus Bruxensis. Nysae. 1537.* ezt az oldaljegyzetet tette: „*Hic quoque mos mea tempestate Hungaris erga exoticum observatus*

1-ször. Hogy míg Árpád és maradéka él, a nemzet mindig Árpád véréből fog vezért választani.

2-szor. Hogy a mit köz erővel szerezhetnek, abban mindenki közösen részesüljön.

3-szor. Hogy azok az előkelő személyek, a kik Árpádot szabad akaratjokból urokká választották, soha se magok se maradékaik a vezér tanácsából és az országlás tisztéből ki ne rekesztessenek.

4-szer. Hogy ha valaki maradékaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen és viszálykodást támasztana a vezér és rokonai közt, a vétkesnek vére akként omoljék, miként ők ez eskü közben véreket ontották.

5-ször. Hogy ha valaki Árpád és maradékai vagy a nemzetségfőnökök közül ez eskü pontjait meg akarnák szegni, átok alatt legyen mindörökké¹⁾.

6-szor. Hogy a ki a nemzeti gyűlésekre, — melyek vallásos szertartásokkal és ünnepélyes áldomásokkal voltak összekötve, — vagy a hírnökök hadba szólítására, — melyet azok a nemzet keresztyénné létele előtt ekként hirdettek: „Isten és a magyar nép szava, hogy ez s ez napon, itt s itt kiki fegyveresen tartozik megjelenni, hogy a község tanácsát és parancsát meghallja“ — a táborban meg nem jelenik, és elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasították vagy szolgaságra taszították²⁾.

est, privatim inter se amicitia coeuntibus.“ Cornides, Vindiciae Anonymi. Budae 1802. 300. l.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője. 6. fej. — Ő ugyan e vérszerződést Álmossal még az ősi scythiai honban állítja történetnek: de miután hiteles adatok nyomán kimutattuk, hogy a magyaroknak Árpád előtt nem volt választott fővezérök, Árpád választatása pedig Etelközben történt, e szerződést multhatatlanul ide kellett helyezniünk.

²⁾ A vérszerződés ez utolsó pontját a névtelen jegyző nem említi ugyan: de mint a székelyeknek Árpád által adott alaptörvények utolsó hatodik pontját találjuk azt az 1533-ban szerkesztett székely króniká-

A hét nemzetségfőnök nevei, kik e szerződést vé-
rökkel szentesíték, ezek valának: Árpád, Álmos fia,
Előd, Szabolcs atyja, kitől a Csák nemzetség száрма-
zott, Könd, Csörsz atyja, Ónd, Ete atyja, kitől a Ka-
lán s a mai napig fönmaradt Kölcsei nemzetség ered, Tas,
Lél atyja, Huba, kitől a ma is virágzó Szemere nem-
zetség származik, s a hetedik Töhötöm¹⁾, ki Erdélyt
hóditotta meg, melynek birtokában a magyar vezérek
felsősége alatt maradékai is megmaradtak, míg nem Szent

ban e szavakkal följegyezve: „Si quis vero ad sacrificium supremi Ra-
bonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur.“ A nemes
székely nemzet constitutiói. Pest, 1818. 277. l. — Azonban e
pont tartalmát, t. i. a gyűlésben meg nem jelenő magyarra szabott
kemény büntetést, régi krónikáink is említik e szavakkal: „Antequam
baptizati fuissent Hungari et effecti Christiani, sub tali voce prae-
cones in castris ad exercitum Hungaros adunabant: Vox Dei et populi
Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco prae-
cise debeat comparere, communitatis consilium praeceptumque audi-
turus. Quicumque ergo edictum contempsisset, praetendere non va-
lens rationem, lex Scitica per medium cultro huiusmodi detrun-
cabat, vel exponi in causas desperatas, aut detrudi in commu-
nium servitudinem.“ Lásd: Kézai, Chronicon Hung. I. könyv.
II. fej. 1. §., Chron. Budense. Budae. 1838. 14. l., Chron. Po-
soniense. Budae, 1852. 6. l., Marci Chron. Pest, 1868. 7. l. és
Thuróczi Chron. I. rész 10. fej. Schwandtnernél Script.
rerum Hung. I. köt. 57. l. — Miután e hatodik pont hiteles forrá-
sait kimutattam, nem tartom szükségesnek hosszasan czáfolgatni Bar-
tal György nézeteit, ki „a magyar vérszerződés és a csiki székely kró-
nika“ czimű czikkében Uj Magyar Muzem 1859. I. köt. 413—427. l.
a székely krónika hitelét s annak e pontját keményen megtámadja, s
engem a vérszerződés pontjainak előadásában követett eljárásomért na-
gyon is méltatlanul és alaptalanul ítélte el. — Az e kérdés iránt ér-
deklődő olvasó a székely krónika e pontjának védelmét s Bartal ellen-
vetéseinek kimerítő czáfolatát megtalálhatja „A székely krónika ügyé-
nek védelme“ czimű értekezésemben. Az Erdélyi Muzem-egylet
Évkönyvei II. köt. 19—23. l.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 6. fej.

István magyar király Töhötöm másod unokáját, a keresztyén vallásra áttérni nem akaró ifjabb Gyulát legyőzvé, Erdélyt a magyar hazával egy testté forrasztotta.

A hét nemzetség közül melyikből való volt Árpád, a vérszerződés által az összes nemzet első fővezére, e kérdésre történetiróinknál legkisebb fölvilágosítást sem találunk. Krónikáink csak annyit mondanak róla, hogy a Turul nemből származott, melynek az a dicsó kiváltsága volt a többi törzsek fölött, hogy csatában a se regnek előtte, visszavonuláskor mögötte járt¹⁾: de hogy e vérség melyik törzs ága volt, arról krónikásaink, kiknél a hét nemzetség nevét sem találjuk följegyezve, egy szóval sem emlékeznek. Ugy hiszem azonban, aligha csalódunk, ha Árpádot a Megyer nemzetségből hiszszük származottnak, mint a mely éppen azért emelkedett oly nagy tekintélyre és túlsúlyra, hogy nevét a külön nemzetségek háttérbe szorításával az összes nemzetévé te-

¹⁾ Kézai Chron. Hung. II. könyv I. feje. 4. §., Chron. Budeense 40. l., Marci Chronicon 22. l., Thuróczi II. rész 3. feje. — Kézai szavaiból következtethetjük, hogy az a régi szokás, mely szerint Árpád vérenek kellett a hadban elől járni, az ő korában is főállott. Ezen szokás későbbi törvényeink alapja, melyek szerint a nemzeti haderőt, a fölkelést, addig az ellenségre nem lehetett vinni, míg a királyi hadak az ellen ki nem állottak. — Krónikáink, Kézai kivételével, ki az előtte fekvő régibb codexek átírásánál sok helyt helyes birúlati tapintatot bizonyít, Álmost, illetőleg Árpádot, 4 vagy 5 nemzedéken át Attilától s ezt 37 nemzedéken keresztül egyenesen Nótól hozzák le. Bármennyire tiszteljük is a nemzeti hagyományt, mely Árpádot Attilával köti össze, ezen krónikásaink által összeállított száraz névsornak, melynek gyengeségét már csak az is eléggé kimutatja, hogy Álmostól Attiláig, tehát a legközelebbi mintegy négyszáz éves időszakra csak négy vagy öt, Thuróczi pedig éppen csak három nemzedéket említ, történelmi hitelességet tulajdonítani nagy elfogultságnak sőt együgyűségnek tartanám.

hette, mert a fővezérek, Árpád és utódai, a vérszerződés szerint folytonosan kebeléből voltak választva¹⁾.

E vérszerződés, mely a magyarság leendő nemzeti életének legbiztosabb záloga volt, legfényesebb bizonyossága a magyar nemzet akkori józan értelmességének, a törvényes rend tiszteletével párosult szabadságszeretetének, egy szóval erkölcsi miveltségének. Az őseinket vad vérszopóknak, meztelen barbár csordáknak rajzoló idegen tudósok gúnyai és rágalmai ellenében, kik elfogúltságból, tudatlanságból vagy nemzeti ellenszenvből nemzetünk becsmérélsét tűzték föladatukká, minden magyar büszke önrézzel mutathat e természetes józan ész szülte alkotmányra a IX-dik században, mikor még Európának ma miveltebb és boldogabb nemzetei ehhez hasonló nemzeti egységgel és polgári alkotmánynyal nem dicsekedhettek.

E vérszerződés által meg lőn vetve szilárd alapja a leendő szabad magyar hazának, melyet még csak később fogtak fegyverrel kivívni. Megalkoták azt őseink még Etelközben, mielőtt szilaj paripáik mai honunknak csak egy talpalattnyi földjét tapodták volna.

¹⁾ Hogy megyer és magyar, a névtelen jegyzőnél möger = magyar, egyazon névnek éppen oly változéka, mint eseléd és család, kever és kavár stb., azt nyelvészetileg nem kell hosszasan bizonygatnunk. De történelmileg is igazoltnak találjuk e tényt az által, hogy a hova a névtelen jegyző 46. fej. a dunai Magyer révet (portus Moger) helyezi, ott ma Békás-Megyér és Káposztás-Megyér helységeket találunk, valamint az által, hogy a Békés megyei mai Megyer pusztá II. András király 1214-diki oklevelében predium Mager ultra Chrisium néven van említve. Fejér Cod. Dipl. III. köt. 157. l.

II. FEJEZET.

A bolgár-magyar háboru Kr. u. 888-ban. — A besenyőkkel szövetségbe szálltak a magyarokat Etelközből kiszorítják. — Új honkeresés, Kíov megszállása. — A kúnok csatlakozása Árpád hadaihoz. — Indulás az új hazába. — A székelyek követsége és hódolása.

Alig hogy a magyarság Kr. u. 887-ben Etelközbe szállott s itt Árpád alatt egységes nemzeti testté szilárdult, az események folyama nemzetünket ismét távolabb nyugot felé sodorta, a kozárokkal való viszonyaiknak teljesen végét szakítva. Ezen esemény a bolgár-magyar háboru volt, melynek folyamáról a byzanti irók teljes hitelű részletes adatokat szolgáltatnak, kiknek előadása szerint e háború kétségtelenül Kr. u. 888-ban történt.

VI. León császár ugyanis, kit az utókor bölcs melléknévvel tisztelt meg, uralkodásának harmadik évében, azaz 888-ban, az Al-Duna mellett és a Balkán hegylánc mindkét oldalán uralkodó bolgárokkal háboruba keveredett¹⁾. Okot erre a császár eljárása szolgáltatott, ki né-

¹⁾ Csaknem szóról szóra egyezően írják le e háborút Georgiosz Monakhosz és León Grammatikosz, kiknek évkönyvei Kr. u. 945-ben végződnek, és Theofanész névtelen folytatója, ki munkáját Biborbanszül. Konstantin császár meghagyásából írta s azt annak fia Románosz császár idejében is 963-ig folytatta, valamint ezek nyomán a XI-dik századi Kedrénosz és a XII-ik századi Zónarász. Mindezek e háborút León császár uralkodásának elejére helyezik. Magát az évet Szümeon Magiszter határozza meg pontosan, ki krónikáját 960-ig vitte s abban e háborúról röviden emlékezik ugyan, de annak idejét, Számóznak az arabok által történt elfoglaltatásával együtt, világosan León császár uralkodásának harmadik évére teszi. Lásd: Theophanes continuatus, Joannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Bonnae. 1838. 701. l. — Hogy pedig León császár Kr. u. 886. martius 1-jén lépett trónra s így uralkodásának harmadik éve 888-ra esik, az ellenkező vélemények ellenében tudományosan megvitatva s tisztába van hozva. Lásd: Fabricius,

mely kegyenczei kedvéért elnézte, hogy ezek a bolgárok-
nak a keleti birodalommal folytatott kereskedelmét aka-
dályozták és rongálták s a bolgár fejedelem ez ügyben
emelt panaszait nem orvosolta. A harczias bolgárok sérel-
meik megtorlására hatalmas fejedelmök Simon alatt fegy-
vert ragadva a birodalomba nyomulának, a császár ellenök
küldött hadait Macedoniában tönkre tevék, vezéreit mind
leölék s a foglyokúl kezökbe esett kozár testőröket le-
metszett orral gúnyosan küldék vissza Konstantinápolyba.

León császár éppen ekkor az arabokkal lévén elfog-
lalva, kik hajóhadukkal Számosz szigetét szorongatták s
annak várát csakugyan be is vették, a bolgárok ellené-
ben elég hadsereggel nem rendelkezhetett. Tehát a byzanti
udvar rendes politikája szerint egyik idegen népet a má-
sik által szándékozáván megtörni s birodalmát a fenyegető
veszélytől megmenteni, segítségért a csak imént Etelközbe
települt s így a bolgárokkal az Al-Dunánál szomszédokká
lett magyarokra veté szemeit; különben sem akarván,
mint maga írja, a csak nem rég keresztyénekké lett bol-
gárok vérét keresztyén katonáival ontatni¹⁾. Azért is Ni-
kétász Szklérosz nevű hajóhadnagyát erős hajócsapattal
az Al-Dunára rendelvén, gazdag ajándékokkal követségbe
küldé a magyarokhoz. Ezek, kik földmiveléssel nem fog-
lalkozva, a háboruban mintegy élelmi forrásukat látták,
s kiknél kiválólag hadi szerkezetök mellett a háboru
mintegy életföladattá vált, a fényes ajándékok mellett
könnyen rá hagyák magokat beszéltetni a zsákmánynyal

Bibliotheca Graeca. VII. köt. Hamburg. 1801. 694. l., ki hivat-
kozik Becknek León császár novelláiról irt s Zepernick által Halléban
1779-ben jegyzetekkel kiadott munkájára, melyben León császár élete
bőven van tárgyálva s különösen ez adat is meg van állapítva.

¹⁾ Leonis Sapientis Tactica. XVIII. fej. 42. §., eredetiben
Meursius munkái VI-dik kötetében s fordításomban Uj Magyar Mu-
zeum. 1851/2. I. köt. 302. l.

és dicsőséggel egyenlően kecsegtető hadjáratra. Nikétász Árpáddal és a nemzet előkelőivel értekezvén a szövetségi szerződést megköté s miután tőlök túszokat vett, kivánt eredménynyel tére vissza urához¹⁾.

A császár, miután seregeit mind szárazon, mind vízen megerősítette, s Eusztathiosz hajóhadvezért a tengeren az Al-Dunára, Nikéforosz Fókász patriciust pedig a szárazon a bolgár határszélre küldte, még egy utolsó békealkudozást kísérle meg Simonnal: ez azonban részint szerencsében elbizakodva, részint az egyezkedés színe alatt cselt véelve rejleni, békéről hallani sem akara s a császár főrangu követét börtönbe vetteté. Erre a magyarok Árpád fiának vezérlete alatt, kit Konstantin császár Liuntinak nevez²⁾, a Duna partján termének. A bolgárok minden lehetőit elkövetének a magyar sereg átkelésének akadályozására, sőt a partot, hol kiszállandók voltak, czölö-

¹⁾ A magyarok fejeiül ez alkalommal Georgiosz Monakhosz és Léon Grammatikosz Árpádot és Csörszöt említik e szavakkal: συντυχῶν τῆς κεφαλῆς αὐτῶν Ἀρπάδῃ καὶ Κουρσάνῃ (Léon Grammatikosznál bizonyosan csak leírasi hibából Κουρσάνῃ). Lásd: Theophanes Continuatus Georgius Monachus etc. Bonnae 1838, 853. 854. l. és Leonis Gramm. Chronographia. Bonnae. 1842. 267. l. — Csörszöt, a hét magyar vezér egyikének, Köndnek fiát, Béla király névtelen jegyzője is Curzan-nak írja 6. és 46. fejj. — Hogy a Csörsz és Csörszán épen oly változéka egymásnak, mint Zsolt és Zoltán, a régi Lád helynév (portus Ladeus, a ládi rév a Tisza mellett) és a mai Tisza-Ladány, „A bolgár-magyar háboru“ czimű-cikkemben bővebben kifejtve olvasható. Uj Magyar Muzéum 1851/2. I. k. 519. l.

²⁾ Τῷ δὲ τότε καιρῷ τὸν Λιούντινα τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρπάδῃ εἶχον ἄρχοντα. Constantinus Porphy. De administrando imperio. 40. fejj. Kit kelljen értenünk Liuntinész alatt (mert τὸν Λιούντινα tárgyasetben áll s így a Liuntina és a latin fordító által minden alap nélkül irt Liuntica név helytelen) Árpád négy fia közül, kiket Konstantin császár egyenkint így nevez meg: első Tarkas (Ταρκαπζούς), második Jeleh (Ἰέλεχ), harmadik Jutos (Ἰουτοτζάς), negyedik Zsolt (Ζαλτάς),

pekre feszített erős kötelekkel is elzárák, s csakugyan az első kiszállási kísérletet meg is akadályozák. Ekkor azonban a császári ladik főkormányosa, a vitéz Barkalász Mihály, pajzsot és kardot ragadva, harmad magával a ladikból partra ugrik, a köteleket szétvagdalja s a példája által lelkesült legénységgel a magyaroknak ezek örömradiása között utat tör¹⁾.

Midőn a magyarok a Dunán átkeltek, — mi hihetőleg Galacz tájékán történt, melynek közelében egy Vad-Ungur (magyar rév) nevű kis oláh helység ezen esemény-helyét látszik jelezni²⁾, — Simon a bolgár föld déli határán Fókász hadai ellen működött. Arra a hirre, hogy a magyar gyors lovasság országába beütött s azt pusztítva dulja, rögtön visszafordulva, hadait a magyarok ellen vezeti. Ezek őt három csatában keményen megverik³⁾, s seregeit szétszórják, annyira, hogy ő maga is alig tudott Disztra várába, az utolsó orosz-török háborúban oly nevezetessé vált Szilisztriába menekülni⁴⁾. A magyarok,

meg nem határozhatjuk. — Jerney, Keleti Utazás I. köt. 17. l. e nevet Leventé-re magyarozza, mit azonban bizonyosság gyanánt elfogadni nem mernénk, bár annyit igen hihetőnek tarthatunk, hogy e név Árpád négy fia közül valamelyiknek mellékneve.

¹⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 52. fejj., ki szerint a magyarok „ezen Barkalászt látván, és vitézségét nagyon csudálván, hogy a két legény előtt járva maga vágta el elsőben a kötelet, magasztalva mondák: ezt illetné meg, hogy patriciussá nevezzék és a hajóhad feje legyen,“ miből kitetszik, mennyire méltányolták őseink a vitézi érdemet, s mily nagyra becsülték a személyes bátorságot és magát föláldozni kész elszántságot.

²⁾ Jerney, Keleti Utazás 16. 17. l. e nevet helyesen hozza összeköttetésbe ez átkeléssel.

³⁾ A többi byzanti írók csak általánosságban említik a bolgárok megveretését, de maga Böles León császár hadműtanában e. h. határozottan három csatát említ.

⁴⁾ E várat Georgiosz Monakhosz és León Grammatikosz Δίστρα-nak, az ezek nyomán irt Kedrénosz Δρίστρα-nak és Δροστούλον-

kiknek ereje rohanó lovasságukban és nyílaikban állott, a várába zárkozott Simont odahagyva az egész tartományt beszáguldozák, s miután a Balkánon is áttörve Filippápolyon túl egész a prestovai szorosig kalandoztak¹⁾, gazdag zsákmánnyal s számtalan bolgár fogolylyal térének vissza etelközi szállásaikba. Az aranyat a foglyoknál többre becsülvén, a császártól ezek megvételét követelték, mit az teljesített is, a konstantinápolyi gazdag polgárokat a keresztényen hadi foglyok megvételére kiküldvén.

A megalázott Simon most a császártól békéért könyörgött, mire León, ki a bolgárok megfenyítésében a magyarok által czélját nagyon elérve láthatta, maga is hajlandó lévén, egyezkedés végett követet küldé Simonhoz, s egyszersmind seregeit mind szárazon, mind vizen visszaparancsolá. Simon ekként ez oldalról magát biztonságban érezvén, hogy a magyarok ellen forralt boszuját kitölthesse, ezek régibb ellenségeivel, a besenyőkkel szövetezik, s ekkor a császár békekövetét bilincsekbe vetetvén, mielőtt a byzanti udvarnak ideje lett volna a nép-jog e megsértését fegyverrel megtorlani, seregével a Dunán rögtön átkel, mialatt a besenyők más oldalról támadják meg a két tűz-közzé szorított magyarokat²⁾. A titkon tervezett s ügyesen végrehajtott támadás egészen váratlanul s éppen a legalkalmatlanabb időben lepte meg a

nak írja, mely alatt a mai Szilisztria értendő Bolgárországban, a Duna jobb partján, a Disztrának a Dunába szakadásánál. Korponay, Hadi földírás. II. köt. 128. l. — Constantinus Porphyrog. e. h. 40. fej. a várat, melybe Simont a magyarok bezárták, Mundraga néven említi.

¹⁾ E részletes adatot a teljes hitelű Konstantin császárnál találjuk e. h. 40. fej., ki e helyet ή Πρεσθλίτζος néven említi. E névnek a mai Presztova szoros felel meg, a Balkán hegyláncz déli lejtőjén.

²⁾ A többi byzanti írók csak Simonnak tulajdonítják a magyarok etelközi vereségét; a jól értesült Konstantin császár azonban e. h.

magyarokat, midőn hadaik nagyobb része a hon határain kívül, hihetőleg az éjszakra velök szomszéd szláv törzsek ellen vala hadjáraton¹⁾, szövetségesök León császár hajóhada pedig az Al-Dunáról már visszavonult. Ily helyzetben a honnhagyott csekély őrsereg ellenállni nem bírván, szétveretett, s az aggok, nők és gyermekek, mennyiben futással nem menekülhettek, a bosszút szomjazó bolgárok és kegyetlen besenyők dühének áldozatai lettek. Simon célját érte; a magyaroknak Etelköz földülésével a kölcsönt visszafizette s León császártól is, kivel addig békéről hallani sem akart, míg a magyaroktól megvett bolgár foglyokat vissza nem adja, e követelése teljesítését megnyerte²⁾.

Az etelközi pusztulás idejére tehetjük a legnagyobb hihetőséggel Árpád atyjának, az öreg Álmosnak halálát

40. fej. világosan írja, hogy Simon a besenyőkkel együtt támadott, s őseink mai hazánkba vonulását egyenesen a besenyőknek tulajdonítja, kik a magyarok által elhagyott Etelközben ütötték föl sátraikat.

1) Constantinus Porphyrog. e. h. 40. fej. — Az ő szavait „mikor a magyarok hadjáratra kimentek“ (ὅτε οἱ Τούρκοι πρὸς ταξείδιον ἀπῆλθον) némely történetíróink a magyaroknak arra a hadjáratára vélik értendőnek, midőn mint Arnulf császár szövetségesei 892-ben a morvák ellen harcoltak, s így őseinket csak 892 után telepítik mai hazánkba; holott a bolgár-magyar háborút leíró byzanti írók előadásából bizonyos, hogy ezen háború s utána Etelköz földulása és a magyarok új honkeresése egymásra rögtön következő, egymással a legszorosabb egybekötésben álló események s a nyugati évkönyvek is bizonyítják, hogy őseink már 889-ben bevonultak mai hazánkba. — E kérdés bővebb megvitatását, a különböző források adatainak bírálati egybeállításával lásd „A bolgár-magyar háború“ cz. cikkben, Uj Magyar Múzeum 1851/2. I. köt. 526—531. l.

2) E háború leírását, melyet kezdetétől végeredményéig a byzanti írók elbeszélése nyomán adtunk, lásd: Leonis Grammatici Chronographia, Bonnae. 1842. 266—269. l., továbbá Theofanész folytatójától és Georgiosz Monakhosztól amazzal csaknem szóról szóra egye-

Szabó K. A vezérek kora.

is, kiról a hazai krónikáink nagyobb részében olvasható nemzeti hagyomány azt hagyta emlékezetben, hogy az erdőelvi azaz erdélyi hazában — mely nevezet alatt a szintén erdős Moldvát is érthetjük — megöletett s nem léphetett be az új haza földjére¹⁾.

Midőn Árpád s vezérei Etelközbe visszatértek, a pusztákká vált téreket kedveseik, rokonaik, gyermekeik tetemeivel borítva találák. A viszontlátás örömjaja helyett a menekültek keserve hangzék füleikbe. Gondoskodniok kelle ezek bátorságba helyezéséről s a nemzet jövőjének biztosításáról. A síkokon, hol eddig tanyáztak, különösen a nálok számosabb és erősebb besenyők felől, a természet a könnyen átusztatható folyókon kívül semmi erősebb védvonalat nem alkotván, be kelle látniok, hogy helyezték e szomszédok ellenében tarthatatlan. Újabb hont, biztosabb, védhetőbb szállásokat indultak tehát keresni, hol a nemzet szenvedett viszontagságait kipihelve, erősebb szomszédjai ellenében fedezve, erejét rendezhesse, jövőjét megszilárdíthassa.

Vajon ekkor nemzetünk egy része, mint némely történetíróink állítják, nyugotnak az erdélyi havasokon által vette-e útját mai hazánkba? olyan kérdés, mely bár első tekintetre a hihetőség némi színében tűnhetik is föl, legrégibb és leghitelesebb forrásaink adataiból tévedésen alapulónak bizonyítható és így történelmi bizonyosságul

zöleg, a *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* ily czimű kötetében Theophanes Continuatus, Joannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Bonnae. 1838. 357—359. és 853—856. l., rövidebben Symeon Magistertől u. o. 701. 702. l.

¹⁾ Huius autem (Arpadi) pater Almus in patria Erdeel occisus est, non enim potuit intrare terram Pannoniae, mondják Kézain kívül többi krónikáink, mint a *Chron. Budense* 37. l., *Chron. Posoniense* 21 l., a bécsi képes krónika, *Marci Chronica* 20. l. és *Thuróczi II. könyv*, 3. fejt.

el nem fogadható. Igaz ugyan, hogy hazai krónikáink nagyobb része szerint — melyek azonban csak egymás szavait irták át, vagy régibb közös forrást másoltak — őseink legelsőben Erdélyt foglalták el s innen intézték volna Magyarország meghódítását¹⁾, de világosan ellenkezik ezek előadásával a náluk régibb s e tekintetben hiteltre méltóbb névtelen jegyző, kinél a XI-ik században még élénk emlékezetben élt hagyományok a honfoglalás folyamáról a legteljesebben maradtak fön, a XII-ik század elején irt orosz szerzetes Nestor és a krónikáinktól e pontban teljesen független Kézai, kik, mint látni fogjuk, a magyarokat KioV alatt s a Kárpátokon át vezetik mai hazánkba Munkács és Ungvár alá. S csakugyan tekintve őseink helyzetét, midőn Etelközből keletről a besenyők, délről a mai Oláhország felől a bolgárok által szorítottak ki, természetes menekülési vonalukat a Szereth és Deneper közötti térekről csak éjszak felé a szlávok közzé gondolhatjuk. Azt a tévedést, melylyel említett krónikáink föntebbi hibás állításukat tetézik, hogy t. i. Erdély a hét magyar kapitány által emelt hét várról nyerte volna Septem Castra, németül Siebenbürgen nevét²⁾, bizvást mellőzhetőnek tartom bővebben czáfolni; miután közönségesen tudva van, hogy e név csak a XII-ik században a szászok által épített hét kerített városról ragadt Erdélyre, mely régebben csak Ultrasylvania s utóbb Transsylvania név alatt fordul elő iróinknál és okleveleinkben.

E tévedés kimutatása után természetesen történelmileg valótlannoknak kell ismernünk azokat a mondákat, melyeknek alapjok csak a föntebbi hibás állítás lehet;

¹⁾ Chron. Budense 37. l., Marci Chronica 19. l. és Thuroczy II. könyv. 1. fej.

²⁾ Ugyanők u. o.

mint például, hogy idézett krónikáink szerint Árpád Erdélyből küldte volna az ismeretes mondai fehér lovat Szvatoplukhoz, s hogy midőn Árpád a visszatérő követei által hozott Duna-vizet és fekete földet mintegy áldva fölemelte, őseink, kik a Volga partján bizony latin iskolába nem jártak, háromszor Deus-t kiáltottak, s innen ragadt volna a helyre, hol ez történt, a Dézs nevezet, mely mellesleg megjegyezve a magyar Dezsze, Dezső személynévvel azonos s így a legnagyobb hihetőséggel ily nevű birtokosáról ragadhatott Dézs városára s a vele szomszéd Dézs-akuára. Így az ezen mese mellett Kővári által emlegetett dézsi hagyományos emlékü kődarab fölött is, melyen ülve tanácskozott volna a hét vezér Magyarország meghódításáról¹⁾ s még inkább a dézsi óvári torony föliratának történelmi jelentősége fölött — miután e föliratot 1578-ban egy dézsi ref. lelkész egyedül Thuróczi, Bonfini s ezek nyomán Heltai magyar krónikája hitelére készítette²⁾ — határozottan pálczát kell törnünk; bár annyit hihetőnek tarthatunk is, hogy a dézsi tanácsülő kő mondájának valami emlékezetes esemény szolgálhatott alapjául.

1) Kővári László, Erdély régiségei. Pest, 1852. 269. l. és e munka 2-dik bővített kiadásában, Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár. 1866. 314. l.

2) E felirat így hangzik:

Hunnus de Scythicis digressus sedibus hospes
Pannoniae glebam transfert huc gramen et undam
Ter clamans: Deus! hac liceat tellure potiri,
Desicamque dixit Dei de nomine terram.

1578.

Haec Fabius renovat iudex monumenta nepoti,
Cum Lucas Desius pascit ovile Dei.

Némi olvasási hibákkal közli Kővári is e. h.

Találkozhatunk továbbá némely újabb íróinknál azzal az állítással is, hogy őseink az Al-Duna mellett Oláhországon keresztül nyomultak volna föl mai hazánkba ¹⁾; ez állítás azonban csak önkényes fölfogáson alapszik s hiteles történetirati adatokkal teljességgel nem támogatható. Ugyanezt mondhatjuk némely történetiróink, mint Engel, Fessler s ezek nyomán Szalay állításáról is, kik minden bizonyítás nélkül azt akarnák elhithetni, hogy az Etelköz védelmére hagyott magyar őrsereg a bolgárok és besenyők által kiszorítva Erdély keleti havasai közzé futamodott s ezek maradékai volnának a mai székelyek ²⁾. Ezt Konstantin császár, ki az etelközi vereség részleteire nézve egyetlen forrásunk, egy szóval sem mondja, s az ő előadásából csak az okoskodhatja ki, ki mint Engel a székelyeknek Attila kúnjaitól való származását előre föltett szándékkal tagadni akarja s a magyar nyelv törvényeiben annyira járatlan, hogy a székely nevet, mely az Erdélyben maig is élő szék, azaz telep, kerület, szóból képződött, önkényesen szökelyre ferdítve, — mi először helytelen szóképzés, másodsor semmi magyar szójárás szerint nem változhatott volna székely-lyé, — e harcziás nép nevét igen ügyetlenül szökevénynek, futónak értelmezni eléggé elfogúlt ³⁾, vagy mint Szalay min-

¹⁾ E fölfogásra még Szalay is hajlandó lett volna, ha, mint maga mondja, a névtelen jegyző számos lapjairól a magyar nemzet szájrol szájra adott ősi hagyományait nem olvasta volna le. Magyarorsz. tört. 2. kiad. I. köt. 11. l.

²⁾ Engel, *Gesch. d. ungar. Reichs* I. köt. 281. 348. és 353. l., Fessler, *Gesch. der Ungarn* I. köt. 254. l. és Szalay, *Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 9. l.*

³⁾ Engel e szerencsétlen szójátéka, melyet egyébiránt maga is hypothesisnek nevez, olvasható az ő Cornides munkájához mellékelt toldalékjaiban Danielis Cornides *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii* 349. 350. l.

den legkisebb bizonyítás nélkül történelmi igazság gyanánt hirdeti, hogy a székelyeknek Etele húnjaitól való származtatása csalódás¹⁾).

Árpádot és honkereső hadait, kik a feldúlt Etelközt a besenyők zsákmányává hagyták, legelsőben Kiof falai alatt találjuk ujra föl. Maga az orosz történetírás atyja, Nestor mondja, hogy a magyarok itt sátoroztak a Deneper partjain s innen vonultak a Karpátokon keresztül, melyeket ő magyar hegyeknek nevez, az e hegylánczon túl lakó szlávok és oláhok meghódítására²⁾. Ő azonban Kiof vivásáról és földadásáról, melyet a nála mintegy

¹⁾ Szalay e. h. I. köt. 10. l. — Szalay ez állítását, melyben nemcsak a székelyek firól fira öröklött ősi hagyományát, hanem összes régi krónikáink és íróink hitelét is indokolatlanul elveti, valamint azt a szint ilyen okadatlanul kimondott itéletét is, melyben az 1533-ban szerkesztett Székely krónikát, őstörténelmünknek e ma már több tekintélyes történetírónk által hitelesnek elfogadott egyik nevezetes forrását, fonák gyártmánynak bélyegzi, bővebben megvitattam „A székely krónika ügyéről“ czimű értekezésemben. Erd. Muzéum-egyleti Évkönyvek II. köt. 23. 24. l.

²⁾ Nestors Russische Annalen. Herausg. von A. L. Schlözer. III. köt. 107. 108. l. — Ez esemény idejéül Schlözer kiadásában a 6406, azaz Kr. u. 898-dik év van ugyan foltéve, de maga Schlözer elismeri e. h. 139. l., hogy a Radziwill-codexben 6396-tól (Kr. u. 888-tól) fogva 6404-ig (896-ig) még nyolcz egymás után következő évszám van kiteve, a nélkül, hogy ezen évekre valami más tény említve volna; mi nézetem szerint kétségtelenül azt jelenti, hogy Nestor tulajdonképen nem tudta, hogy ezen évek közül melyikben történt a magyarok elvonulása Kiof alatt. — Midőn Schlözer ezen évek egyikét sem tudja a magyarok bejövetelére nézve a többi általa egybeállított adatokkal egyeztetni, ezzel gyenge bizonyítványt szolgáltat nagyon is negélylett bírálati tehetségéről: mert még az általa hibás hozzávetésekkel s a források megnevezése nélkül összeállított adatokban sincs egy sem, mely a magyarok bejövetelét 889 előttre s 896 utánra helyezni; ezen évek pedig a Radziwill-codex éveiben 6396-tól 6404-ig (Kr. u. 888—896) be vannak foglalva.

félszázaddal előbb élt névtelen jegyző részletesen leír, mélyen hallgat, hihetőleg éppen azon indokból, tudniillik nemzete dicsőségének kiméléséből, melyből a mi történetírásunk atyja, a névtelen jegyző, őseinknek a besenyők által történt nyomatásáról egy szóval sem emlékezik, nemzetünk ős fészkeből kivándorlását egyedül a nép túlszaporodásának tulajdonítván, s Álmost és hadait a Volgától Sudzsán és Kiovon keresztül egyenes vonalban vezetvén mai hazánkba.

Névtelen jegyzőnk szerint, kinek előadását követjük ezentúl a magyar sereg utjának s hazánk meghódításának leírásában, bár a kiovi oroszok annak hallattára, hogy a magyar vezér Attila nemzetségéből származott, kinek őseik évenként adót fizettek volt, nagyon megijedtek is, a kiovi fejedelem országa nagyjaival tanácsot tartván, elszánt védelemre határozá magát, s rögtön követeket küldé hí felei a kúnok segédhadaiért. S miután ezek hét vezér alatt számos lovassággal megérkeztek, az oroszok léptek föl támadókul. Fölharsogtak a hadi kürtök s folyt az ütközet dühösen, vérengzőn, míg végre a diadal a magyarok részére hajlott. Ekkor az oroszok és kúnok megfutamodva Kioi falai közé menekültek; miközben a magyarok a velök különben faj- és nyelvrokon kúnokat diadalmámmorral üzvé, jegyzőnk kifejezése szerint „azok tar fejait mint a nyers tököt úgy aprították“. Most a magyar hadak a várost szorosán bekeríték s a megszállást rendszeresen folytatók. Másod héten már rohamhágcsókat kezdének a falakhoz alkalmazni, mire az orosz és kún vezérek követeik által békéért könyörgének, azzal a föltétellel, hogy telepeikben bántatlanul maradhassanak. Árpád előkelőivel tanácskozva, következő békeföltételekkel bocsátá vissza a követeket, hogy évenként adót fizessenek, seregének élelmet és más szükségeseket szolgáltatassanak s a vezérek és előkelők fiaikat kezesekül adják át. Mindezt

az oroszok, bár nem örömet is, teljesíték, s gazdag ajándékokat, ezek közt ezer lovat orosz módra nyergelve és fékezve s nagybecsü czoboly- és nyestbőröket küldének a magyar vezér táborába azzal a kéréssel, hogy a havasokon át vonúljon abba az áldott termékeny hazába, mely egykor ósátyja Attila birtokában volt.

A győzedelmes Árpád ez önmérséklés, engedékenység s emberies bánásmód által többet nyert, mint a megnyit fegyvereinek bármily fényes diadalával, bármily szerencsés ütközettel kivívni reménylhetett volna. Ellenégeinek, kiket csak véres csaták után küzdhetett volna le, sziveit hódította meg. A szilaj kúnok Árpád lovagias jelleme által mintegy megigézve, önkényt sorakozának az új hon foglalására indulandó vezér diadalt és dicsőséget ígérő zászlaihoz. Vezérek Ed, Edömér, kiknek véréből származott később Sámuel vagy Aba királyunk, Ete, Böngér, Acsád és Vajta, hódolva borulának Árpád elébe s egy szívvel lélekkel ünnepélyes fogadást tőnek, hogy őt és maradékait magoknak és maradékaiknak utolsó iziglen vezérrökké választják, s bárhova vezérlendi szerencséje, oda követik. Sőt a normann eredetű orosz lovagok közül is számos kaland- és dicsőségszomjas vitéz állott át Árpád táborába¹⁾, kik később Árpád fia Zsolt idejében az ország nyugoti szélére telepítve, ott várat építettek, melynek emlékéért Moson vármegyében az Oroszvár helynév maig is föntartotta²⁾.

¹⁾ Hogy a rósok, vagy oroszok, kik 862-ben Rurik alatt az addig törzsenkint élő szláv és finn népek közt a mai orosz birodalom alapját megvetették, Skandináviából jött és így germán fajú lovagok voltak, vitatás alá sem jöhető történelmi tény. Ezt kétségtelenül bizonyította Kunik, Die schwedischen Rodsen című jeles munkájában.

²⁾ Béla király névtelen jegyzője 8—10. fej. és Oroszvárt illetőleg 57. fej.

A kúnok ezen csatlakozása, melyről Konstantin császár is bővebben emlékezik, a hét magyar nemzetség mellett nyolczadikul s a legelső helyen említvén a velök csatlakozott vitéz kabarokat, kik szerinte a kozároktól szakadtak el s mint legyőzött pártütők menekültek Árpádhoz (Etelközbe¹⁾), számtalan erős és hű rokon kart szerzett a magyar nemzetnek a honfoglalás nagy és nehéz munkájára.

A mint Árpád hadai, melyek számát a krónikáinkban föntartott hagyomány 200,000 fegyveres vitéznél többre teszi²⁾, a kúnok ezen csatlakozásával tetemesen

¹⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 39. fej. — Nevezetes, mit e kozároktól elszakadt kabaroknak nyelvéről Konstantin császár mond, hogy tudniillik ezek a magyarokkal összebarátkozván, őket a kozárok nyelvére megtanították s még az ő idejében is (a X-dik század közepén) a kozár szójárást (δῆλαστρον) követték, de tudták a magyarok másik nyelvét is. Világosan bizonyítja ez a hely azt, hogy a kozár és így kún fajta kabarok nyelve a magyarokétól csak szójárásban különbözött; különben 50—60 év alatt hogyan tanulhatták volna el egymás nyelvét, midőn látjuk, hogy mai hazánkban a magyar nép szláv, oláh és német elemektől környezve ezek nyelvét, s ezek viszont a miénket, csaknem ezer év alatt sem sajátították el. Hogy pedig a névtelen jegyző kúnjai s Konstantin kabarjai egyazon nép, bizonyítja az is, hogy azon a földön, melyen, mint látni fogjuk, a kún Ede és Edömér vezérek megtelepedtek, a maig is külön szójárást használó palóczságon — mely palócz néven a szlávok éppen a kúnokat nevezik — Kozár és Kozárd nevű helységek léteznek, valamint a szintén palóczos szójárású Baranyában, hol Ete és Vajta kún vezérek hódítottak és szállottak meg hadaikkal, Nagy-, Kis- és Rác-Kozár nevű helységeket találunk, melyek ezen telepeknek kozár eredetére utasítanak bennünket. — E kérdés bővebb megvitatását s Konstantin és a névtelen jegyző adatainak egybevetését lásd „Konstantin császár munkái“ című értekezésemben, Magyar Akad. Értesítő. Philos.-törv. és történettud. osztály, I. köt. 126—130. l.

²⁾ Krónikáink a magyarok megindulásakor, melyet a húnok második bejövetelének neveznek, körülbelül 210—216,000-re teszik a

gyarapodva, az új hon irányában, a vágyaik és reményeik célpontját képező hagyományos emlékü gazdag örökség elfoglalására megindultak, útjuk közben ismét egy rokon néptörzs szövetségével erősödtek. A székelyek ugyanis, kik Attila birodalmának fölbomlásakor, a szétvert s legnagyobb részben a Fekete-tenger mellékére visszavonult kúnok közül kiválva, Erdély keleti bércei közzé, e könnyen védhető sziklafészekbe vonultak, és itt függetlenségüket ötödfél századon át saajtságos hadi szerkezetök által fenn bírták tartani, a rokon magyarság jöveteléről értesülve, követeket küldének Árpád elébe Ruthéniába¹⁾,

magyar harcosok számát, cselédségökön és a hozzájuk csatlakozott szövetségeseiken kívül. A Chron. Poseniense 21. l. és Kézai szerint II. könyv I. fej. 2. §. a hét sereg mindegyikében 30,000 fegyveres volt a tizedeseken és századosokon kívül. A bécsi képes krónika szerint a 108 ág mindegyike 2000 fegyverest számlált, mi összesen 216,000 főre megy. Marci Chron. Pestini. 1867. 20. l. A Chron. Budense 37. l. 30,000-re teszi a hét sereg mindegyikének számát, de önmagával ellenkezésbe jön, midőn a 108 ág összes hadi népét 203,000 vitézre számítja. Végre Thuróczi nagyon is pontos számvetése minden seregben 30,857 vitézt talál, mely szám hétszerezve 215,999-et ad, s így a 108 ág 2—2000 emberéből alakult 216,000 létszámmal egy híján teljesen talál. — Ha nem lehetünk is hajlandók e számokat betű szerint igazaknak venni, hozzávető számítás alapjául mégis elfogadhatjuk, s így minden fegyveresre legalább is 4—5 fegyverre nem képes családtagot számítva, az összes nemzet számát a betelepedés korában egy millió léleknél többre, s az Árpádhoz csatlakozott kúnokkal, oroszokkal, székelyekkel s az avarok itt talált maradványaival körülbelül két millióra tehetjük.

¹⁾ Krónikáink szerint az Attila kúnjaitól származó székelyek találkozása a Kárpátok felé közelítő Árpáddal még a ruthén földön történt. Lásd: Kézai, Chron. Hung. I. könyv. 4. fej. 6. §., Marci Chron. 17. l., Chron. Budense 31. l. és Thuróczi I. könyv. 24. fej. — A székely krónika szerint Zandirhám követei előbb üdvözölték Álmos fiát Árpádot, mint sem Munkács vidékére indult volna. A székely nemzet constitutiói. Pest. 1818. 277. l. — Béla

hogy őt nemzeti belkormányuk fõntartása mellett az összes meghódítandó hon fejéül elismerjék, s neki e hon kivivására véröket és életöket önkényt felajánlják. Nemzeti örömtünnep volt e találkozás mind a két rokon félre nézve, mintegy szerencsés elõjeltül mutatkozva Attila örökségének fegyverrel leendõ visszafoglalására. Árpád a székely követeket tisztességgel fogadá s öket a magyar állam vérszerzõdési alaptörvényének köre metszett pontjaival bocsátá vissza, melyeket a csiki székely krónika hat kőszereknek nevez s a magyar vérszerzõdés pontjaival lényegben egyezõleg, de több helyen föltünõleg népuralmibb színezetben ad elõ¹⁾. E pontokat Zandirhám fõra-

király névtelen jegyzõje, ki a székelyeket szinte Attila kúnjai maradékainak írja, mondván rólok, „omnes Siculi, qui primo erant populi Athile regis“, e találkozásról nem emlékezik, s öket csak a Tisza mellett a böldi rév közelében egyesíti Árpád hódító hadaival, 50. fej.

1) E pontok a székely krónika szerint következõk :

- 1) Egyedül Árpád férfi ágát illesse a fõhataloru Magyarországon.
- 2) A mely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen, mit köz erővel szerzendnek, oszolják igazságosan a szerzõ felek közt.
- 3) Az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.
- 4) Ki a fejedelemnek tett hitét megszegi, fejét és vagyonát veszítse a fõrabonbún áldozata elõtt; ki a rabonbánok méltósága ellen vét, tűz- és vitztõl tiltassék el (azaz számki-vetessék).
- 5) Ha valaki a nagy és kis rabonbánok vagy a harkász tisztviselõk közül a nemzet ellen törne, az örökösen Apolt nemzettségébõl választandó fõrabonbán ítélete alá vettessék.
- 6) A ki a fõrabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté hasittassék.

Lásd: A székely nemzet constitutiói. 277. és 282. l. — Elsõ pillanatra is föltünõ ezen pontoknak a névtelen jegyzõ vérszerzõdési pontjaival való egyezése. Miután pedig a székely krónika szerkesztõi, — kik, mint „A székely krónika hitelességének védelme“

bonbán a Küküllő mellett Udvarhely közelében az ősi Budvárban tartott székely nemzetgyűlés előtt nemzeti áldozat szertartásai közben fölolvastatá, s a nép örömrindással üdvözlé és ünnepélyes áldomással szentesité¹⁾. Így a székelység magát a magyar nemzeti test tagjává s a megszerzendő hon szabad osztályrészesévé avatta, Árpád pedig a megalkotandó birodalom keleti határait, éppen legveszélyesebb ellenségei, a besenyők, ellenében, e vitéz nép csatlakozása által előre biztosítottak tekinthette.

A szlávok közt előnyomuló magyarok első nyughelye névtelen jegyzőnk szerint Lodomérban, a volhyniai mai Wladimirban volt, hol Árpád hadait három hétig pihentette. Innen Halicsba vonulának, a nép által mindenütt hódolattal fogadtatva, s a szláv vezérek és főnökök által, kik a városok kapuit előttök föltárák s fiaikat a béke zálogául Árpádnak átadják, fényes ajándékokkal halmozva s mindennel mintegy vendég gyanánt bőven el-

czimü értekezésemben, Uj Magyar Múzeum. 1854. II. köt. bőven kimutattam, e krónikát Csikban 1533-ban régi hiteles irományokból irták össze, — a névtelen jegyző munkáját, melynek a bécsi császári könyvtárban létező XIV-dik századi egyetlen másolata csak a mult század közepén lett ismeretes, nem ismerhették, kétségtelen, hogy e pontokat abból nem is kölcsönözhatték. Ez a körülmény mind a két iromány hitelességét kölcsönösen igazolja, valamint magának a vérszerződésnek valódi megtörténtét is, mit a magyarfaló Schlözerral együtt több külföldi író erőlködött kétségbe vonni és tagadni, bizonyítja.

¹⁾Quibus perlectis et adplacitis, aulae impositis Rabonbani, profusisque caeteri lacrimis quasi sanguineis, potum prae gaudio celebrantes sumpserunt. Székely nemzet constitutiói. 277. l.—Hogy a székelyeknek még Észak-Ázsiából hozott saját írásuk volt s ezt Árpád után is századokon keresztül használták, nem csak kétségtelen hitelü történetírók adataiból, hanem magoknak ezen írás emlékeinek birálati megvitatásából is bebizonyítottam „A régi hún-székely írásról“ czimü czikkeimben. Budapesti Szemle. Uj folyam. V. köt. 114—143. és VI. köt. 106—130, és 233—277. l.

látva. Halicsban hosszasabban megnyugodván, a következő 889-dik év tavaszán¹⁾, előttök kétezer ijászszal és háromezer fejszés szláv paraszttal, kik a rengeteg erdön át számokra utat vágjanak, utánok családjaikkal, társzekerikkel s számtalan nyájaikkal a havas Kárpátok lábaihoz érkezének, melyeken túl a tündérszép, dúsan megáldott hon terül²⁾.

III. FEJEZET.

A honfoglalás történelme. — A Tiszamellék és Erdély meghódítása. — A fel-földi hadjárat; Arnulf német királyt a magyarok a morvák ellen segítik 892-ben. — Az alpári döntő csata s a szeri nemzetgyűlés. — Berohanás Bolgárországba, hadjárat az Adriai tengerig, Horvátország meghódítása, a Száva-Drávaköz megszállása. — A Maros s Temes mellékének meghódítása. — A Dunántúl elfoglalása. — Bihar vár megvívása.

Miután a magyar sereg előhada Árpád személyes vezérlete alatt a Kárpátokon a mai vereczkei szoroson

¹⁾ Őseink bejövetelét régi krónikáink közül a budai és pozsonyi krónika határozza meg az igazsághoz legközelebb járólagnak, azt Kr. u. 888-ra helyezvén. Chron. Budense 36. l. és Chron. Posoniense 21. l. — Többi krónikáink egymástól eltérőleg s egyik a másiknál hibásabban adják ez évet, mit hihetőleg az általok átírt s a gyakori másolások közben a számjegyeket illetőleg hibásan írt régibb codexeknek tulajdoníthatunk. Így Kézai II. könyv. 1. fejj. 2. §. ez évet 872-re, Thuróczi II. rész 1. fejj. 744-re, a bécsi képes krónika még hibásabban 677-re teszi. Marci Chron. 19. l. — A külföldi írók közül helyesen adja ez évet az egykorú Regino, ki őseinket, mint nagyon természetes, csak mai honunkba léptökkel kezdte ismerni, mondván: „Anno dom. incarnationis DCCCLXXXIX. gens Hungarorum ferocissima et omni bellua crudelior, retro ante seculis ideo inaudita quia nec nominata, a Scythicis regnis et a paludibus, quas Tanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est.“ Pertznél, Monum. rerum Hung. Scriptores. I. köt. 599. l.

²⁾ Béla király névtelen jegyzője. 11. 12. fejj.

áthatolt, — melynek rengetegeiből a monda szerint óriási nagyságú saskeselyűk csapkodtak alá s a tábort követő barmokat ragadozva őseinket mintegy kényszeríteni látszottak, hogy a gondviselés által számukra rendelt új hazát elérni siessenek¹⁾, — a Latorcza völgyén ereszkedett alá, s ott, hol e szűk bérczi völgy az alsó-beregi rónába s ezzel együtt a tiszamelléki roppant síkságba olvad, a kellemes és legelőben gazdag Munkács táján szállott meg legelőben. E helyet, melyet Árpád hódítási tervei kiindulási pontjául szemlélt ki, a hagyomány szerint éppen azért nevezték a magyarok Munkácsnak, mert a járatlan havasokon át ide áttörniök nehéz munkájokba került. Negyven napig tanyáztak itt Árpád hadai, e közben a környékbeli szláv lakosok hódoltatásával s a hely megerősítésével foglalkozva²⁾).

A vidéket ez alatt kikémlelvén, Ungvár ellen intézének támadást. Ennek parancsnoka Laborcz, a veszély

¹⁾ Deinde (t. i. Kioi alól elindulva) transcenderunt alpes in quondam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non poterant; quia de arboribus tamquam musce descendebant aquile, et consumebant devorando pecora eorum et equos; volebat enim Deus, ut citius descenderent in Hungariam. Chron. Budense 36—37. l., Thuróczy II. könyv 1. feje. és Marci Chron. 19 l.

²⁾ Béla király névtelen jegyzője 12. feje. — Egy helyi monda, melyet Balajthi, Munkács leírása 15. l. közöl, a munkácsi sziklavár építését Árpád magyarjainak tulajdonítja, miről a névtelen jegyző mit sem tud, s azért nevezeti e várat a magyarokkal Munkácsnak, mert az építési anyagok fölhordása a meredek hegy csúcsára nagy munkájokba került. Ezen mondát történelmi alapon nyugvónak nem fogadhatjuk el; mert a hódító magyar lovasság sziklavárakat nem épített, s ha némely fontosabb pontokat megerősített is; azokon, mint Csongrád és Szabolcs vára építésénél látni fogjuk, a meghódított néppel hányatott földvárakat. Munkácsnál is Árpád korában legfeljebb ilyen földsánczokra gondolhatunk. Magának a munkácsi várnak főnállását történelmi bizonyossággal a XIV-dik század közepénél, Koriatovics Tódor orosz herezeg beköltözése koránál, feljebb vinni nem lehet.

elől megszökve, a zemplini várba akara menekülni, azonban a gyors magyar lovagok kezébe kerüle, kik őt azon helyen, hol elfogták, fölakaszták egy folyó partján, melyet e naptól fogva ezen vezér nevééről Laborcz vizének hívnak. A magyarok a parancsnoka által elhagyott várat könnyen hatalmukba kerítvén, ott négy napig nagy vendégséget s istenöknek hálaáldozatokat tartának¹⁾.

Ungvárbán Árpád biztos alapot nyervén a további hadműködésekre, száguldozó hadaival a lapályos Bodrogközön özőnlé el s hódítását a Tisza jobb partján folytatva Ugocsáig nyomula. Komoly ellenállásra csak Borsova váránál talált, melyet megszállván harmadnapra megviva, mire a vár falait lerontatá s foglyúl esett védőit bilincsekben Ungvárhoz szállíttatá²⁾.

Igy a magyar hadak rövid időn s csekély ellenállás után, melyet a hódítók a hódolni nem akarók s fegyveresen ellenállók kemény lakoltatásával igyekeztek megtörni, a Bod-

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 13. fej. — Szerinte ekkor történt volna, hogy az öreg Álmos a fővezérséget fiának Árpádnak átadta, mit a főntebb kifejtett okoknál fogva elfogadnunk teljességgel nem lehet.

²⁾ Ugyanő 14. fej. — E vár (castrum Borsoa) emlékét tartja fön a mai Bereg vármegyében a Borsova folyó mellett fekvő mai Borsova falu s az ennek közelében eső Vári mezőváros. Hogy e vár jegyzőnk kora után újra épült, bizonyítja az, hogy II. András király 1214-diki oklevelében említve van Borsova vármegye főispánja. (Hannone comite de Borsua.) Fejéjénél Cod. Dipl. Tom. III. Vol. I. 163. l. s krónikáink is említik, hogy a kúnok Sz. László király idejében országunkba ütven, Ung és Borsova vármegyéig (usque in provinciam castrorum Hung et Borsoa) nyomultak. Chron. Budense 165. l. és Thuróczi II. rész. 56. fej. — Ez esemény ideje névtelen jegyzőnknel bizonyosan a másolók tévedéséből 903-ra (DCCCCIII) van téve, de hogy ezen évszám nem helyes, csak abból is kitetszik, hogy a magyarok 899-ben már Olaszországot dúlták, s már azelőtt birtokában voltak az egész magyar hazának.

rogtól Máramarosig terülő tér birtokába jutva vészterhes felhöként terjeszkedének a szomszéd tájak felé. Tetteiknek, szerencsés hódításaiknak hírét az elfutott és menekült lakosok félelmet terjesztve hordák szét minden irányban. Értesülvén ezek által Árpád diadalmas előnyomulásáról Szalán, a Duna Tisza között és a Felső-Tisza mellékén lakó szlávok vezére, ki e hajdan a bolgár fejedelem Keán által al-dunai szlávokkal megtelepített vidéket mint az al-dunai bolgár birodalom védence kormányozta, követeket küldé Árpádhoz, s büszkén, fenyegetőleg izené neki, hogy a Bodrogon át ne merjen kelni, nehogy, ha ő bolgár és görög segítséggel a kölcsönt visszaadandja, alig maradjon népéből, ki övéihez visszatérve meneküléséről hirt vihessen. A követek Zemplin várának tartva s itt a Bodrogon átkelve, másnap Árpádhoz érkezének, s harmadnap előadák neki fejedelmök büszke izenetét. A magyar vezér komoly nyugodtsággal válaszola. A föld, mondá, melyet most Szalán bir, az ő Attiláról maradt igaz öröke; ő a maga jogából, nem azért, mintha a görögök vagy bolgárok erejétől tartana, hanem Szalán iránti barátságból csak egy kis részt kíván, tudniillik a Sajóig terülő síkot barmai számára. S ezen kívül kéré Szalán vezért, hogy emberségből küldjön neki két kulacs vizet a Dunából és egy nyaláb füvet Alpár mezejéről, hogy lássa, ha édesebb-é az alpári fű az ős Magyarhonénál s ha jobb-é a Duna vize a Don folyóénál? E válaszzal visszabocsátá a követeket, kiket előbb gazdagon megajándékozott, s tanácsot tartván a nemzet előkelőivel, maga is követséget indita Szalánhoz, egyéb becses ajándékokon kívül tizenkét fehér lovat is küldvén számára, melyeket a keleti népek s őseink is igen nagy becsben tartottak és szent áldozatokra szoktak használni. A követekkel, Ónddal és Ketellel, együtt mene egy Tarczal nevezetű serény kún vitéz is, hogy a vidéket kikém-

lelje s minél hamarább visszatérve hozzon hirt urának Árpádnak.

A három küldött a Bodroghoz érve azon szerencsésen átusztatott; a mint azonban egy ebbe szakadó patakon, a mai Ardó helység fölött, át akartak gázolni, Ketel alatt lova megbotolván, őt súlyával a vízbe nyomá, úgy hogy társai alig tudák a haláltól megszabadítani. Ez esemény emlékére nevezék el ekkor e patakot Ketel társai, mint jegyzőnk bizonyosan mondai alapon írja, nevetségből Ketel patakának¹⁾. Innen útjokat a Bodrog völgyén folytatva együtt haladának Tarczalig, s ott a messze kilátást nyújtó magos hegytetőre sebes nyargalvást versenyt futának. E versenyben Tarczalé lőn az elsőség, s ennek emlékére nyerte a monda szerint e hegy s arról a később alatta épült város a Tarczal nevet. Gyönyörű kilátás nyílt itt előttök a tiszamelléki végtelen sikra, melyet a pusztai lovag nép fiai kimondhatatlanul megszerettek, s remény- és vágyteljes örömlükben, fönt a hegytetőn, ős vallásuk szertartásai szerint a magyarok istenének kövér lovat áldozván, nagy áldomást tülöttek. Ezután Tarczal Árpádhoz hirt vinni visszatére, a két követ

¹⁾ A névtelen jegyző elsőbb, 1746. 1747. és 1772-diki kiadásában e név hibásan Retel-nek van nyomtatva, mit Endlicher 1827. és 1841-diki kiadásában a bécsi codex nyomán helyesen Ketel-re javított. Ha mindemellett is mint Jászay, A magyar nemzet napjai a legrégebb időktől fogva 194. l. írja, e patakot a vidék népe kettős t-vel Rettel patakának hívja mai napig, e hibás kiejtés bizonyosan csak a múlt század második felében, a névtelen jegyző hibás első kiadásai nyomán, verhetett a tanultabbak s később a nép közt is gyökeret. Mert hogy e név hajdan valósággal Kötel- vagy Ketel-nek hangzott, kétségtelen bizonyos V. István királynak egy Patak vármegyei jószágáról szóló adományleveléből, melyet Wenzel Gusztáv az eredetiből közöl Magyar tört. tár. II. köt. 175. l., hol e patak ismétlen flunius Kutel néven van emlegetve.

pedig folytatá útját Szalánhoz, kit harmadnapra a Tisza mellett Alpár várában üdvözlének.

Szalán a becses ajándékoknak megörülvén s a magyar vezér erejével daczolni nem tartván tanácsosnak, Árpád kívánatait teljesítette, s a követeket megajándékozva bocsátotta vissza. Midőn ezek Ungvárbá visszatérve az alpári füvet és Duna-vizet fölmutatták, lőn nagy öröm a vezér udvarában, mert Árpád ezek átvételével, a keleti népeknél szokásos jelképes meghódolás eszméje szerint, magát Szalán birtoka fölött e pillanattól fogva urnak tekinthette és hirdethette¹⁾.

E fehér lóról szóló nemzeti mondát, melynek ha nem éppen betű szerinti de mindenesetre történelmi jelentősége van, föltaláljuk több-kevesebb változtatással összes hazai krónikáinkban s megöröködvé hallhatjuk a magyar nép ajkáról is²⁾.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője, 14—16. fej. — Földet és vizet kérni vagy adni a régieknél jelképes kifejezése volt a hódolat követelésének vagy teljesítésének. Ezen szokást már Hérodotosz említi VII. könyv, 165. fej., ki szerint Gelón szikiliai fejedelem Xerxesnek Hellászbá nyomulásakor követeket küldött Delfibe pénzzel, földdel és vízzel, melyeket ha a barbár győz, adjon át neki, ellenkező esetben pedig hozzon vissza. Így Árpád is a fű és viz követelésével Szalántól országának meghódolását kívánta, mit a monda szerint Szalán el nem értve teljesített is.

²⁾ Krónikáink előadása szerint Árpád Erdélyből küldte követét Szvatoplughoz, s Dézsen vette át ünnepélyes szertartások közt az ettől küldött Dunavizet, nyaláb füvet és fekete földet, s úgy küldte osztán neki ajándékba a fehér lovat aranyos nyereggel és fékkel. A szláv vezér, mi roszat sem sejtve, örömmel fogadá ez ajándékot, s minthogy a magyarokat földmivelő népnek gondolta, szívesen megengedé nekik, hogy foglaljanak földet, füvet és vizet, a mennyit akarnak. Most Árpád és vezérei nem mint vendégek, hanem mint örökös urak vonulának be Szvatoplug országába. S Árpád újabb követe által ily izennel köszöntötte a szláv fejedelmet: Árpád és népe azt izeni neked, hogy azon a

A Szalánnal kötött egyezés nyomán Árpád Ungvárból alászállítá foglalt hadait Tarczal hegyén túl a Takta vize mellé. Magának és udvarának az általa megszeretett kellemes fekvésű Szerencset választá szállásul, hol mig kiküldött hadosztályai a Sajóig és a hegyek közt éjszakra Sóvárígy nyomulva hódítottak, maga a főerővel nyugodott. E hely igen hihetőleg a magyarok szerencsés előnyomulásának emlékére kapta a Szerencs nevezetét, mely véleményünk támogatására felhozhatjuk, hogy éppen Munkács közelében is, hol őseink szerencsés bevonulása után első pihenésöket tartották, találunk egy Szerencs-falva nevű helységet¹⁾.

Az újabban elfoglalt téreken a magyarok nemzetségek és áganként osztozkodva telepedtek²⁾. A mennyiben az e vidéken ekkor történt telepedésekről töredékes ada-

földön, melyet tőled megvettek, többé meg se állj; mert földedet a lovon, füvedet a féken, vizedet a nyergen megvették. Szvatoplug erre nevetve mondá: azt a lovat bunkóval agyon üttetem, a féket a fűbe dobatom s az aranyos nyerget a Dunába vettetem. Mire a követ így válaszola: S mi kára lesz abból az én uramnak? Ha a lovat agyon ütteted, az ő kutyáit hizlalod vele, ha a féket a fűbe dobated, az ő kaszásai találják meg, s ha a nyerget a Dunába vetteted, az ő halászhajók fogják ki s viszik haza. Ha a föld, fű és víz az övék, minden az övék. Chron. Budense 37—39. l., Marci Chron. 20. 21. l., Thuróczi II. könyv 3. fej. és rövidebben Chron. Posoniense 21. 22. l. — Kézselfoghatólag látszik ezen előadáson, hogy azt krónikásaink a nép ajkán élt hagyományos nemzeti énekekből merítették.

¹⁾ Névtelen jegyzőnk 17. fej. Szerencs nevének szerelmes szótól nézetem szerint hibásan származtatja.

²⁾ Ezt bizonyítják krónikáink, melyek a hét magyar vezért és szállásaikat egyenként megnevezvén, ezt vetik utána: *aliae vero generationes, quae genere sunt pares istis et consimiles, acceperunt sibi loca et descensum ad eorum beneplacitum. Chronicon Posoniense. 23. l., Chron. Budense 44. l., Marci Chron. 23. l. — Thuróczi II. rész, 9. fej. — Has. Kézai II. könyv. I. fej. 12. §.*

taink vannak, tudjuk, hogy a Hegyalján, Tarczal környékén, Ed és Edömér kúnjai szállottak meg; a Bodrog és Tisza összszakadásánál, a mai Tokajnál, a kún Tarczal hányatott földvárat, melyet a névtelen jegyző idejében még H í m ö s u d v a r nak neveztek, Sátorhalomtól a Tólcsva vizéig Ketel kúnjai foglaltak szállást. Hasonlóan kúnok telepedtek a Boldva mellékre is, hol Bors, a kún Böngér vezér fia, a meghódított föld népével várat hányatott, mely alapítójától Borsod nevet nyert s környékének Borsod vármegye nevet adott¹⁾.

Miután Bors a Tátraig nyomulva a népet meghódította s a lengyel határ felől a szorosokat megerősítette, Árpád a szepesi Tátrától a máramarosi havasokig s innen a Sajó torkolatáig terülő vidék urává lett. E határok azonban népének, mely baromtenyésztés mellett vadászat- és halászatból s e mellett csak hadi zsákmányból élhetett és gazdagodhatott, szűkek lévén, azok kijebb terjesztéséről kellett gondolkoznia. De hogy ő a fő haderővel a Tisza partján lejjebb szállhasson, mulhatatlan volt elébb magát a tiszántúli részek elfoglalásával az innen várható oklaltámadás ellen biztosítani. A Szamos, Körös és Tisza között egy kis kozár fejedelemség létezett, melynek mikor és miként történt alakultáról a történetirat a nemzetek költözködésének zavaros korából adatokat éppen nem nyújt. A kis, de vitéz kozár nép, mely mint hódító uralkodott az e vidéki szláv és oláh lakosság fölött, harcziás fejedelme Marót alatt, — kit az egy feleséget tartó s a soknejuséget gyűlölő magyarok, mivel sok ágyast tartott, gúnyosan M é n - M a r ó t - n a k neveztek²⁾, — a még meg

¹⁾ E kún telepekről emlékezik Béla király névtelen jegyzője 15—18. fej.

²⁾ *Dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas.* Béla király névtelen jegyzője 11. fej. — Ugyanő 1.

nem hódított szlávokkal kezét fogva veszélyes ellenfelévé válhatott volna a még csak alakulni kezdő magyar hazának. A kozár birtok elfoglalása volt tehát a legközelebbi teendő.

E végre Árpád tanácsot tartván a nemzet nagyjával, miként elébb Szalánhoz, úgy most Maróthoz, ki az Erdélyt Magyarországtól elválasztó havasok közt Bihar (Fejérhegy) nevü sziklavárában székelt, követeket küldve, hogy gazdag ajándékok átadása után tőle Árpád részére annak ősi örökéből a Nyir és Szamosmellék átengedését követeljék a meszesi szorosig.

A követek, Ócsöb és Velek, a Tiszán a lúczy réven átkelvén Márótot bihari várában fölkeresék s Árpád ajándékait és izenetét neki megvitték. Marót válasza Árpád követelésére határozottan tagadólag hangzott. Birtokából, mondá, melyet Árpád őse Attila az ő ősapáitól erőhatalommal foglalt volt el, mig él, egy talpalatnyit sem enged át, s azt védura a konstantinápolyi császár segélyével meg is tudja a magyarok ellen védelmezni. E választ Árpád és hadi tanácsa mintegy kihívó hadizenetül tekintette s rá Árpád tekintélyes haderő kiküldésével felelt, három magyar nemzetségfőnök: Tas, Lél atyja, Szabolcs, Előd fia, és Töhötöm vezérlete alatt.

Ezek nemzetségeik zászlóaljaival a Tiszán a ládi réven (Tisza-Ladánynál) ellenállás nélkül átkelvén, más nap azon helyen szállottak meg, hol ma Szabolcs falu fekszik. Itt Szabolcs vezér a föld népével, mely magára hagyatva ellenállni nem birt, s hogy bántatlan maradjon, fiait kezesekül adva önkényt meghódolt, igen erős földvárat hányatott, melynek alapja Szabolcs helység közelé-

fej. írja a magyarok scythiai őseiről: non erant fornicatores, sed solummodo unusquisque suam habebat uxorem. Őseink egynejuségét fényesen igazolja a magyar „feleség“ szó.

ben maig is látható¹⁾. E vár és rév védelmére, mely a tiszai átkelést a magyar seregnek biztosította, Ekölc parancsnoksága alatt erős őrsereget hagyván, a három vezér, hadait megosztva, két irányban nyomula előre. Szabolcs és Tas a Tisza partján vonula a Szamos mellékre, míg Töhötöm a Nyiren át tartta a Meszesnek. Mindkét sereg szerencsésen haladt kitüzött hadútján; mi közben Tas a meghódított föld védelmére a mocsáros vidéken a föld népével nagy árkot ásata és erős földvárat épített, melyet nevéből előbb Tas várának, de már névtelen jegyzőnk korában lapályos fekvéséről Sárvárnak neveztek. E vár alapját most az azóta kisebb terjeszkedett ecsedi láp borítja, melyből romjai csak nagy szárazság idején tűnnek ki²⁾. Ugyanekkor Tas vezér, a hódolt nép kérelmére, a Nyir és Tisza között vásárhelyet is állita, melyet a névtelen jegyző korában még Tas-Vásárhelynek neveztek³⁾. Tas és Szabolcs, miután Sárvárt őrséggel megrakták, Szathmár vára alá vivék hadaikat, s azt negyed napra megvíván bevévék s Marót foglyul

¹⁾ E vár alapját Hell Miksa, névtelen jegyzőnk első buvárlóinak egyike, 1778-ban a hely színén lerajzolta, mely alaprajz hátrahagyott kéziratai közt maig is megvan. Uj Magyar Muzeum 1851/2. II. köt. 50. l.

²⁾ Szirmaynál olvashatjuk, Szathmár vármegye ismerete I. rész. Buda, 1809. 22. l., hogy ezen vár alapja az ecsedi lápból az akkor élt emberek emlékezetére csak az 1794-diki rendkívüli szárazság idején emelkedett ki.

³⁾ A hajdani Tas-Vásárhely (forum Thosu) a mai Tass helység Szabolcsban csakugyan a Nyir és Tisza között. Régi vásárjának némi nyoma még a legújabb korban (1836) is megvolt az évenként martius elején Kis-Várdán tartatni szokott cserevásárban, melyben borjukat és rugott borjukat szoktak cserélni meddő tehenekért és göbölőkért. E cserevásárt Tassról Kis-Várdára a Várdai család, mint mindkét helység földes ura, tétette át. Lásd: Nagy Gábor értekezését a kisvárdai várról, Tudományos Gyűjtemény. 1836. IV. füz. 16. l.

esett katonáit bilincsekre verék. Innen, miután a népet behódoltatták s a várba saját vitézeikből őrséget vetettek, diadalmasan vonulának a Meszes aljáig.

Töhötöm ez alatt fiával Harkával a Nyírt meghódítva az Érmelléken húzódott Zilaj felé hadaival, melyek elől Marót csapatai ütközet nélkül hátráltak s a Körös mögé veték magokat, hogy ennek vonalát védelmezzék. A Meszesnél találkozott ismét a három győztes vezér. Ott a hegyszorosokat kapukkal és fareteszekkel megerősítvén Árpád országának egyik határát megállapíták, s örömhírnököket küldének a fővezér táborába. E szerencsés hódítás hírére Árpád és nagyjai pogány szokás szerént nagy áldomást tartának, mire egy hétig tartó víg lakoma következett. Árpád a főhadiszállással Szerencsről rögtön elébb nyomult s hadait a Sajó partján állítá föl, annak a Tiszába szakadásától a Hernád torkolatáig¹⁾).

E közben Töhötöm a siker által bátorítva, s magának és maradékainak jó hirnevet és gazdag földet akarván szerezni, a Meszesen túl fekvő Erdély meghódításán gondolkozott. E végből beküldé kémül az agg Mándot, s miután ez küldetésében ügyesen eljárván, őt Erdély jó földjéről, aranyfövenyes folyóiról, gazdag arany- és sóbányáiról magasztaló szavakkal értesítette, s e mellett előadta, hogy az e földet lakó oláhok és szlávok gyenge harcosok, hogy vezérok Gyeló jó katonasággal nem rendelkezhetik s hadaival, melyek a szomszéd besenyők és kúnok, azaz a székelyek, becsapásaitól máris sokat szenvedtek, a magyaroknak ellenállni képes nem lehet, követei által engedelmet kére Árpádtól, hogy Erdélybe nyomulhasson s e földet magának és utódainak elfoglalhassa.

¹⁾ E tiszántúli hadjárat történelmét lásd: Béla király névtelen jegyzője 19—23. fej.

Az Árpádtól vett fölhatalmazás után Töhötöm a szorosokat tartalékcsoportokkal megrakván, maga nemzetsége hadaival átkelt a Meszesen, s más nap az Almás vizéhez érkezett. Hid-Almás táján, hol a hagyomány némely bemohosodott sánczokat Gyeló táborhelyének tart¹⁾, találkozott az oláhok sietve összegyűjtött hadaival, melyek a magyar lovasság előnyomulását e keskeny völgyben szándékoztak megakadályoztatni. Az éjt a két sereg egymással szemben töltötte; előőrseiket csak a csekély hegyi folyó választotta el. Hajnalban Töhötöm seregét két részre osztván, az egyikkel a folyót a tábortól kissé föntebb át-gázoltatá, s midőn ezen csapat az oláhokat váratlanul oldalba fogta, maga is a főerővel szemközt rájok ronta. Heves csata után a diadal a magyarok részére dőlt; az oláhok közzül sokan hullottak el s még többen jutottak fogságba. Gyeló a csata vesztével menekülni akarva futásnak eredt s a Szamos mellett fekvő várába ügykezett, melynek helyét Gyalutól mintegy fél órára a Hideg-Szamos völgyében eső Várhegy nevű hegy tetején a vidék népe maig is ismeri; de az utána száguldó magyarok még a Kapus vize mellett elérték és megölték. E csata vesztének s Gyeló halálának hírére a föld népe Töhötömnek önkényt meghódolt, s az oláh vajdák kezét adva őt uroknak ismerték és hódolatukat hittel erősítették. A hely, hol ez eskü történt, a csatatértől egy pár órára, Esküllő nevet nyert, sőt az a kerek hegy is Nagy- és Kis-Esküllő falvak között, melyen állva eskettette föl Töhötöm a helyi hagyomány szerint az oláhokat, ma is Esküvőkő nevet visel²⁾.

¹⁾ Hodor, Doboka vármegye 546. l. és Kővári, Erdély régiségei 273. l.

²⁾ Az Esküvőkőről szóló helyi mondát lásd: Szilágyi Sándor, Magyar írók albuma 266. l. és részletesebben Kővári, Erdély régiségei 270—272. l.

Mig Töhötöm ekként Erdélyt hódoltatta, melyet ő és utódai, az Árpád által saját nemzeti szerkezetökben meghagyott székelyek földjének kivételével, Szent István király idejéig békében birtak is, addig Szabolcs és Tas a Szamos és Körös mellett folytatták szerencsés hadjáratukat. Az Érmelléken aláereszkedve először Szerepnél táboroztak s innen Szeghalomnak tartva, itt akarának a Sebes-Körösön átkelni; Marót vitézei azonban e szándékukat megakadályozták. Visszafordulának azért a fő-tábor felé s első nap Póhalomnál szállának meg, innen darabig a Túr, ma Berettyó, vize mellett lovagláznak s a Tiszán a Borsod vármegyei Dorogmánál kelének át, melynek közelében Óhat nevű kún vitéz foglalt magának nagy darab földet, kinek emlékét a Tisza mellett Szabolcs vármegyében fekvő Óhat pusztá maig is föntartja. Árpád az érkezőknek tiszteletből hadait elejökbe küldötte s diadalmos vezéreit udvarában nagy ünnepélylyel fogadta¹⁾.

Most Árpád e győzelmek hírével Etét és Vajtát Szalánhoz követekül küldvén, tőle a Zagyváig terjedő föld átengedését követelte, mit Szalán, ellenállni nem érezvén magát erősnek, teljesített is. Erre a főhaderő Árpád alatt a Sajón a Hernád beleszakadásánál átkelvén a Héjő vizétől Emődig és a Tiszáig foglalt állomást. Itt Árpád egy hónapig pihenvén a Nyárad vizéhez szállott, tábora a viz mentében a mai Kács falutól lefelé terült. Innen Árpád az Eger vizéhez vonúlt s ott kunyhókban és leveles színekben hosszasabban tanyázott, míg hadai az Ostoros vizétől a Tisza mellett fekvő Poroszló váráig terültek. A halmot, melyen az Árpád számára készített leveles színn állott, Színhalom-nak nevezték; most az e vidéki nép az e helyen álló falu nevét Szíshalom-nak

¹⁾ Az erdélyi és tiszántúli hadjárat ezen részleteit leírja Béla király névtelen jegyzője 24—29. fejj.

ejti. Innen Árpád a táborral a Zagyva mellékére nyomúla s hadaival a folyó partján foglala állomást, a Tiszától a Mátraig kiterjeszkedve. E hegyek közt Ed és Edömér kún vezérek foglaltak magoknak terjedelmes birtokot, kiknek unokája, Pata, később a Mátra aljában a mai Gyöngös-Pata mellett a róla nevezett Pata várát építtette, utóbb pedig az ezek véréből származó Aba, kereszt-neven Sámuel, királyunk a sári monostort emeltette, mely alatt nyugszanak krónikáink szerint hamvai is ¹⁾. A legujabban hódított területen a Bükk hegységben is kúnok szállottak meg; nevezetesen Kács környékét Acsád kún vezér foglalta el, hol fia Örs a hegyek közt egy patak fejenél várát emeltetett, melyet névtelen jegyzőnk korában, a XI-ik században, még Ors-úr várának neveztek s melynek ma névtelen romjai Kács helység határában láthatók ²⁾. Ugyane vidéken a miskolci földön szállott meg népével Böngér kún vezér, a borsodi várát alapított Bors atyja

¹⁾ Sepelierunt corpus (Abae) in proprio monasterio in Sarus. Marci Chron. 43. l., Chron. Posoniense 30. l., Chron. Budense 85. l. — Thúróczinál II. rész, 37. fej. helyesen „in Saar“ áll. — Sár falu Gyöngyös mellett a Mátra aljában fekszik. Régi monostorát Benedek rendi szerzetesek lakták. — Aba királyunkat összes ismert forrásaink közül egyedül a vele csaknem egykorú névtelen jegyző ismeri keresztýén Sámuel nevén is, a külföldi írók és belföldi krónikáink mind csak Aba néven emlegetik. — E királyunk Samu hel Rex köriratu ezüst pénzei, melyeket a névtelen jegyző munkájának közzététele előtt a legtudósabb érmészek sem tudtak kinek tulajdonitni, s melyek első királyaink Szt. István és Péter pénzeivel teljesen talál- nak s így kétségbevonhatatlanul a magyar állam pénzverdéből kerültek ki, névtelen jegyzőnk hitelességének fényes bizonyásai.

²⁾ Örsöt, ki névtelen jegyzőnk szerint kún volt, a hét magyar vezér közzé sorozzák krónikáink, melyek szerint is nemzetségével csak- ugyan a Sajó körül telepedett le. Chron. Poson. 23. l., Marci Chron. 23. l., Kézai II. könyv. 1. fej. 8. §., Chron. Budense 43. l. és Thuróczy II. rész 9. fej.

is, birtokába véve a tapolczai fürdő környékét egész a Sajóig, valamint a regényes diós-győri völgyet is, melynek várát Győrt fia Bors Borsoddal egy hatóság alá vette ¹⁾. Ezen tetemes kún telepítvényeknek tulajdonítható a Heves vármegyei Mátra és a borsodi Bükk hegység vidékén maig is fönmaradt palócz szójárás, mely az Árpád magyarjaitól öröklött tiszántúli magyar kiejtéstől oly lényegesen eltér.

Mintegy három év telt el e közben, míg Árpád főtebb előadott hódításait lassan ugyan s mintegy csak lépésről lépésre, de annál biztosabban s népének ugyszólván minden vesztesége nélkül végrehajtotta. A 892-ik év még kedvezőbb alkalmat nyújtott birodalma tetemesb terjesztésére.

Ez évben ugyanis Arnulf német király a német birodalmi vazall Svatoplug morva fejedelem ellen, kinek már elődje Rastisláv függetlenségre törekedett s ki maga is éveken folytonosan háborgatta a birodalom határszéli tartományait, ez évben pedig, midőn Arnulf király udvarába idézte, ott meg nem jelent s ura ellen nyílt lázadást ütött, döntő hadjáratra határozta el magát. Azért Hengstfelden Braszlávval, a dráva- s szávaközi szlávok tőle függő fejedelmével értekezletet tartván, megállapította a morva hadjárat idejét és tervét. E terv szerint Svatoplug birodalma három oldalról volt megtámadandó, míg ő bajor, frank és alemann hadaival nyugot felől volt a morva földre beütendő, addig délről Braszlávnak s keletről az általa segítségül felszólított magyaroknak kelle a szorongatott morvákat megtámadni. A terv főleg a segítségére sietett magyarok hatalmas közreműködése mellett fényesen sikerült; Arnulf julius havában megindítván

¹⁾ Ezen tiszamelléki táborozás és foglalás részletei olvashatók Béla király névtelen jegyzőjénél 30—32. fejj.

hadait, a morva földet a magyarokkal együtt négy hétig tűzzel-vassal dúlta s Szvatoplug megalázása után csak október elején tért vissza a bajor földre¹⁾.

¹⁾ Igy adja Arnulf e hadjáratának történelmét a teljes hitelű egykorú fuldai évkönyv. *Annales Fuldenses*, Pertznel *Monumenta Germ. Historica. Scriptorum*. I. köt. 408. l., hol említve van az is, hogy Arnulf a morva földről szeptember havában küldött követeket a vele barátságos viszonyban állott bolgár fejedelemhez, hogy Szvatoplug morváinak onnan sőt vásárolni ne engedjen; e követek azonban a morvák lesei miatt szárazon egyenesen nem utazhatván, kénytelenek voltak nagy kerüléssel Braszláv országán át, s onnan a Kulpa és Száva folyón hajóval menni Bolgárországba; mely körülményből nézetem szerint bizonyos, hogy ekkor a Dunántúl is a morvák hatalmában volt. — Említi e hadjáratot röviden a 892-dik évre az *Annales Alamannici* egykoru sanct-galleni folytatója Pertznel e. h. I. 52. l. s a szintén egykorú *Annales Sangallenses majores* u. o. 77. l., hozzá vetvén, hogy Arnulf „Agarenos (a mint ő a magyarokat nevezi) ubi reclusi erant, dimisit.“ — Bővebben ír e körülményről a X-dik század közepén élt Liutprand cremonai püspök, kinek szavai szerint a magyar nemzet „difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas clusas nominat vulgus, ut neque ad meridianam neque ad occidentalem plagam exundi habuerit facultatem.“ Arnulf azonban, írja 892-re, „cum Centebaldum ducem debellare nequiret, depulsis his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo clusas nominari praediximus, Hungariorum gentem cupidam, audacem, omnipotentis Dei ignaram, scelerum omnium non insciam, caedis et rapinarum solummodo avidam, in auxilium convocat, si tamen auxilium dici potest. Liutprandi *Antapodosis* I. könyv. Pertznel e. h. III. köt. 276. és 279. l. — A X-dik század második felében virágzott Widukind corveyi szerzetes azt írja, hogy Nagy Károly császár az avarokat legyőzván s a Dunán átkergetvén, nagy árkok közé szoritotta; szerinte ezen védművek romboltattak le Arnulf király idejében s úgy rohantak aztán be a magyarok Szvatoplug birodalmába. *Widukindi Res gestae Saxonicae*. Pertznel e. h. III. köt. 428. l. — Ezen a külföldi írók által emlegetett závárokról való mesés néphit alapját fejtegetni, messze vezetne; csak annyit jegyzek meg, hogy e néphit aligha nem az ősrégi monda szerint Nagy Sándor által a hegyek közé rekesztett Góg és Mágog népekről szóló meséből veszi forrását, kikkel Európában viharként föllépő nemzetünket

Árpád, ki már a Zagyva völgyének birtokában lévén, az ekkor egész a Garan és Ipoly völgyéig kiterjedt morva birtoknak tőszomszédja volt, örömmel ragadta meg Arnulf ajánlatát s ügyesen használta föl a jó alkalmat hódításai növelésére. Az Arnulffal kötött szövetség értelmében rögtön tekintélyes haderőt tett mozgásba, anyai nagybátyja Hülek fiainak, Szoárd vagy Szalárdnak és Kadocsának, továbbá a hét nemzetségfőnök egyikének Hubának vezérlete alatt, hogy legelsőben Gömör és Nógrád várak vidékét hódítsák meg s úgy nyomuljanak elő a Garan, Nyitra és Vág mellékére.

Megindulván a három vezér Pásztótól a Zagyva völgyén nyomult föl; innen a hegyek közt a Hangony patak mellett Gömörbe, s Gömör várát és vidékét ellenállás nélkül hatalmába kerítvén, a Balogháton és Rima völgyén keresztül huzódott Nógrádba. Itt a sereg az Ipoly völgyén alá ereszkedve a Cserhát hegyláncznak, s miután a Galga patakát hihetőség a mai Berczel és Guta táján átgázolta, a Dunának tartott s annak partján a Verőcze patakáig s ezen átkelve az Ipoly torkolatáig haladt, hol a vezérek táborba szállottak. Innen további előnyomulásuk biztosítása végett a szobi réven át száguldó csapatot bocsátottak túl a Dunára; legalább így vélem helyesen magyarázandónak Kézai előadását, ki szerint a magyarok a szobi réven a Dunán átkelve, Szvatoplug katonáit, kik előlük menekülve egy dunaparti várba zárkóztak, a vár bevétele után kardra hányták¹⁾).

a megrémült népek képzelődése egynek tartotta, úgy hogy egy tudós papnak Ottó verduni püspökhöz irt levelében tudományos komolysággal kellett ez akkor szélesen elterjedt hiedelem czáfolatába bocsátkozni. Lásd e levelet: Martene és Durand, *Collectio veterum scriptorum et monumentorum* I. köt. 232—234. l.

¹⁾ Kézai, *Chron. Hung.* II. könyv I. fejj. 3. §. — A Kézai által említett népmonda, mely szerint a magyarok itt Szvatoplug aty-

A magyar sereg a Dunáig legkisebb ellentállásra sem talált. A gömöri és nógrádi szlávok, kikkel a magyar vezérek emberségesen bántak, a hódolókat szép szavakkal fogadván s előkelőiket meg is ajándékozván, önkényt híúséget fogadának, s fiaikat kezesekül adván, magok a további hadjáratra önkényt a magyarok zászlai alá állának.

Az Ipolyon a magyar sereg Szobnál átkelvén, más nap a Garan vizén is átkele s egy földvár mellett a mai Várád falunál szálla meg; e vár alatt, miután azt bevette, három napi pihenést tartta, az Árpád által segítségére küldött Bors vezér seregére várakozva. Midőn ez újabb erős sereggel megérkezett, a vidék lakossága ellenállásra gondolni sem merve megadá magát, sőt némelyek, hogy híúségüket bizonyítsák, magok kérék a magyar vezéreket, hogy a zólyomi erdős hegyek szorosait zárják el, ne hogy azokon át a csehek és lengyelek birtokaikba rabolni beüthessenek. Ennek végrehajtására Bors vezér lőn kiküldve, ki is a Garan partján lovagolva, a mint a monda szerint egy üzőbe vett szarvast csak egy magasabb hegytetőn ejthetett el, ekkor arra a gondolatra jött, hogy ott várat építtessen, mit a lakosokkal rögtön végre is hajtatott. E várat aztán saját nevééről Bors várának nevezte, melyről vette nevét a mai Bars vármegye. Innen a Garan völgyén Zólyomba fölvonúlván, ott erős kővárat építtete, melyet még a XI-dik században Borsod-Zólyomnak híttak. E várat, mely Zólyom városától délre feküdt, tévedés volna a mai zólyomi várral egynek tartani. Romjait ma már csak kőhalmok jelölik, s a vidék

jának, a monda szerint Marótnak, egy igen agg atyjafiát is megölték, kiről a nép még az ő korában is azt beszélte, hogy az maga Marót volt, ez esemény színhelyül az Esztergom vármegyében Szobbal átal-
lenben fekvő Maróth helységet látszik kijelölni.

népe Pusztihrad (puszta vár) néven ismeri¹⁾; a közelében lévő Borsova neveztti erdő rész azonban e romba dőlt vár alapítójának nevét mai napig is viseli.

Ez alatt a főerő Szoárd, Kadocsa és Huba vezérlete alatt Várad alól a Bars megyei erdős hegylánczon át, melyet névtelen jegyzőnk Törzsök erdőnek nevez, a Zsitva folyóhoz nyomúla, honnan a vezérek egy kis merész csapatot küldének ki az erős Nyitra vár és vidéke kikémlésére. Ezek a vár közelébe egész odáig hatván, hol a Tormos patak a Nyitrába szakad, fegyverben találák Szvatoplug nyitrai vezére Zobor hadait, s a folyó partján felállított előőrsökre három izben nyilazván, jól irányzott lövéseikkel közölök néhányat leterítének; mi nem csekély zavart és ijedtséget okozott a lovag ijászokat azelőtt nem ismert szlávok között.

Nemsokára a magyar sereg akadálytalanul a Nyitra partjára ért. Zobor itt pontosította össze hadait, az átkeletet teljes erejéből gátolni akarva. A magyarok messze hordó s jól irányzott nyilai a túl part védői közül sokat elejtettek ugyan a makacs harcban, melyet a két fél egyenlő hévvel és kitartással, de nem egyenlő fegyverrel és sikerrel folytatott, de a folyó túláradsága miatt ez előny mellett is három egész nap sikertelen erőszakolták az átkeletet a magyarok. Negyed nap azonban Zobor vitézei, a nyilzáport tovább nem állhatva, futásnak eredének s a folyón áttört magyaroktól nyomon üzelve, sok halott és még számosabb fogoly vesztével menekülhetének Nyitra várába. Vezérok, Zobor is, ki a futók közt még folyvást küzdött, Kadocsa lándzsájától nehéz, de nem halálos sebet kapva foglyúl esett. Más nap a körülkerített vár dühös vivás és vérengzés után a magyarok kezébe jutott,

¹⁾ Ez a Szalatna vizén túl egy hegy gerinczén volt építve. Fényes, Magyarország. geogr. leirása II. köt. 667. l.

kik a makacs küzdelem hevétől fölingertülve, a fogoly vezért a róla maig is Zobor hegyének nevezett hegytetőn fölakasztották.

Nyitra bevételekor szünt meg az itt Szvatoplug által alapított szláv püspökség, melynek püspöke a német eredetű Wiching, a vár vivását be nem várva, a magyarok elől Németországba menekült, hol Arnulf király kegyét megnyerve már a következő 893-dik esztendőben, oklevelek bizonyítása szerint, mint királyi korlátnok működött.

Nyitra elestével a Vág mellékén fekvő várak: Sempte, Galgócz, Trencsin, Bolondócz és Bán, a magyar vezérek hatalmába kerültek, s az egész vidék a Morva folyóig, hol Szoárd és társai az ország határait megállapították, Árpád felsősége alá került. A vágvölgyi várakat magyar csapatok szállották meg, a határszéli szorosokat a vezérek föl egész Varanágig (a mai Varinig) és Sárvárig, azaz a Trencsinből a Kárpátokon át vezető jablunkai szorost elzáró s ma is látható földsánczokig, torlaszokkal és földgátakkal rekesztették el. S miután a föld népétől hűségesküt és kezeseket vettek, a fegyverrel ellenszegülteket mint hadi foglyokat bilincsekben magukkal hurezolva térének meg a győzedelmes vezérek Árpád udvarába, ki e hadi foglyokat a hűségeskü letétele után szabadokká tette ugyan, de hogy többé föl ne lázadhassanak, az ország távol vidékeire szélyel telepítette¹⁾.

¹⁾ E felföldi hadjárat történelme olvasható Béla király névtelen jegyzőjénél 33—37. fejj., ki Szvatoplugot név szerint nem említi s csak Zoborról, mint a cseh fejedelem nyitrai vezérééről, szól. — Záborszky Jónás állításainak alaptalanságát, ki a „Matica“ című tót társulat évkönyveiben azt akarná elhíttetni, hogy a nyitrai önálló fejedelemség még a X-dik század közepén is főnállott, ezután cseh, majd lengyel felsőség alatt állt s csak 1026-ban csatoltatott Szt. István által a magyar korona területéhez, egykoru külföldi írók döntő erejű bizony-

Az így rövid időn s csekély vérontással meghódított felföld nagy részben az önkényt meghódolt régi szláv lakosság birtokában maradt ugyan: de kivált a lapályosabb téerekre s a szélesebb völgyekbe tetemes magyar telepedések is történtek. Így Nyitra várában és vidékén Árpád megegyezésével Huba vezér telepedett meg, ki a Zsitva mellékén is terjedelmes birtokot foglalt, a Vágnak a Dunába szakadásánál Ketel szállott meg kúnjaival, kinek fia Tolma később itt Komárom várát építtette¹⁾, a Vág völgyében pedig Galgócz vidékén Lél, Tas vezér fia, telepítette le hadait²⁾.

Ezen szerencsés hadjáratral, mely külföldi egykorú írók nyomán 892-ben őszzsel végződött, Árpád egész Felső-Magyarországot meghódoltatván, főtáborával, melyet még mindig a Tisza jobb partján pihentetett, biztosan intézhette a halálos csapást Szalán duna-tiszaközi birodalmára. Érzette a fenyegető vést Szalán; azért is még jókor segítséget kért és nyert a bolgár fejedelemtől és a görög császártól. Ebbe bizakodva követeket küldte Árpádhoz, követelvén, hogy elfoglalt birtokát bocsássa ki kezéből s térjen vissza szülőtte földjére. Árpád e főnhéjazó követelésre olyan választ adott, mely nem egyéb volt nyilt hadüzenetnél, tőle minden birtokának mint az ő ősi örökségének átadását követelvén, melyet, mint a monda szerint hozzá tevő, a fehér lovon különben is megvásárolt s az alpári fű és Dunaviz kézbe vételével birtokába vett. Itt csak a fegyver szerencséje dönthetett s hogy Árpád

ságaiból kimutattam, ily czimü értekezésemben: „Igaz-e, hogy a kárpátaljai felföldet nem Árpád, hanem Szent István foglalta el?” Századok 1868. 281—295. és 475—486. l.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 37. és 15. fejj.

²⁾ Kézai II. könyv I. fejj. 10. §. Chron. Budense 43. l., Marci Chronicon 23. l. és Thuróczi II. rész 7. fejj.

bízik fegyverébe, azonnal megmutatta, táborát a Zagyván át a Tetétlen halom mellé, mely a mai tetetleni pusztán emelkedik, s innen a Tisza partján lefelé Alpár mezejére szállítván.

Szalán az erős fekvésű Titelből, hova udvarával az utóbbi években vonult, az előnyomuló magyar fővezér elébe sietett. Ez az alpári mezőn várta őt legválogatottabb hadaival. A két sereg szemben lévén egy éjen át egymás közelében nyergelt lovait féken tartva virasztott. Hajnal hasadtával, miután Árpád csatarendbe sorakozott, vitézeihez buzdító szavakat intézett. Lél, Tas vezér fia, megfűtta a riadót, Bulcsú, Bogát fia, föllengette a nemzet zászlaját, mire általános heves roham következett. Szalán hadai, melyek közt a magyarokkal egyenlő fegyverzetű és harczmodoru bolgár lovasság Árpád vitézeinek méltó ellenfele volt, erősen tartották ugyan magokat, azonban a hosszas és elkeseredett viadalban a győzelem a bolgár és görög hadak nem csekély veszteségével végre is a magyarok részére dőlt, s miután ezeknek könnyű lovassággal az ellenfélt bekeríteni sikerült, tökéletes lett. A szorongatott görög és bolgár sereg menekülést keresve kétségbeesésében a Tiszának rohant s kivált a nagyobb részint nehéz gyalogságból álló görögök majdnem mindnyájan a hullámok közt találták sirjokat; alig maradt meg közülök néhány, mond a névtelen jegyző, kik pórul jártokról császárjoknak hirt vihessenek. Szalán kevesed magával nagy nehezen menekülhetett Bolgár-Fejérvárba. A helyet, hol a görög sereg a Tiszába fűlt, a nép még másfél század mulva is görög rév-nek nevezte, ma azonban e nevet Alpár tájékán hijában keressük.

Az alpári csata, mely által a Duna s Tisza közti gazdag síkság, honnan Árpád a Tiszán és Dunán túli részeket egyiránt fenyegethette, a magyarok hatalmába került, a legnevezetesebb esemény volt a honfoglalás tör-

ténelmében. Árpád, e sík urává válva, az összes Magyarhon meghódítását csak idő kérdésének tekinthette. Elérkezettnek látta tehát az időt, melyben mind inkább gyarapodó országa belviszonyait rendezze s a fővezéri hatalom körét a nemzettel szemben, valamint a nemzetségfőnökök jogait a vérség tagjaival szemben s ezeknek amazok iránt való szokásos kötelelességeit törvényesen szabályozza. Azért az Alpártól egy napi távolra eső Körtvélytő mellett¹⁾, a Gyümölcsény erdő közelében²⁾ táborba szállván, ide nemzeti gyűlést hirdettetett. Harmincz négy napig tanácskozott itt a nemzet előkelőivel; mialatt a község egyetértésével és helyeslésével az ország szokásos törvényei, a magánosok jogviszonyai megállapítottak, s valamint a polgári, úgy a büntető igazságszolgáltatás módja és rendje meghatározott³⁾. Az

1) A Körtvélytő név még a közelebbi századokban is ismeretes volt Csongrád vármegyében, a mai Pusztaszer közelében, hol Körtvélytő 1509-ben mint halastó, 1571-ben még mint falu, s 1668-ban mint pusztá van oklevelesen emlegetve; mint ezt jelesen földerítette Hornyik János Pusztaszer története 96. 97. l., ki munkája függelékében az erre vonatkozó okleveleket is közli.

2) E Gyümölcsény erdő kétségtelenül gyümölcsfáitól nyerte nevezetét. Pusztaszer és Dócz közelében, hol maig százados vad körtvéfák láthatók, a XV—XVII-dik századból számos oklevél emlegeti Körtvélyes helységét, Hornyik szerint *e. h.* — E név utasítása nyomán a Körtvélytő mellett feküdt Gyümölcsény erdőt épen körtvélyesnek gondolhatjuk.

3) Hogy a község, mely a törvényhozásban Gyejes vezér koráig döntő befolyással bírt, az előkelők tanácskozásait tetszése szerint fogadván vagy vetvén el, magát ősi szokásos jogaiban nem igen engedte korlátoltatni, hogy továbbá Árpád az összes nemzet fölött s a nemzetségfőnökök saját vérségeik fölött egyeduralkodói hatalmat nem gyakoroltak, hanem inkább csak a katonai kormány volt kezökben, világosan bizonyítja Konstantin császár, ki azt írja az ő korabeli magyarokról, hogy a nyolcz magyar nemzetség nem alattvalója saját feje-

etelközi vérszerződés után, mely által a nemzet úgyszólván szerves egészszé alakult, ez volt a legmaradandóbb hatású tény a nemzet nyilvános életében s ez által lett a vérrel szerzett diadalok gyümölcse a jövő korra nézve is célirányosan biztosítva. A helyet, hol e nagyszerű nemzeti szerződés történt, éppen ezért a magyarok Szernek nevezték; később a keresztyénség behozatalával e nemzeti emlékü helyen a kegyelet diszes egyházat és monostort emelt, melynek a mai Pusztá-Szerről messze ellátszó romjai a vándort a legelső magyar országgyűlés helyére s a nagy honalkotó dicső nevére búsan intve emlékeztetik.

A legujabban foglalt vidék egy részét Alpártól Szerig s a Tiszától Bócsáig Árpád megegyezésével Ónd magyar vezér, a Kalán és Kölcei nemzetség törzsatyja, szállotta meg népével, kinek fia Ete később e vidék védelmére a meghódított lakosokkal Alpár és a böldi rév között erős földvárat hányatott, melyet az azt építő szláv munkások, minthogy fekete földből készült, saját nyelvükön Csernigrádnak vagy Csornagrádnak, azaz fekete várnak nevezték; miből a magyar kiejtés Csorongrádot s utóbb Csongrádot csinált. E földvár alapjai Csongrád város közelében a Tisza egyik zugában ma is láthatók¹⁾.

Árpád a szeri országgyűlés után ellenállás nélkül haladt táborával a Tisza partján Titelig s a szalánkameni

delmeinek, hanem szerződésben van egymással a folyók szerint, hogy a melyik részen háboru talál kiütni, egymást egész készséggel és buzgósággal segítsék; Constantinus Porphyrog. e. h. 40. fej. — Tévedésben vannak e szerint mindazon íróink, kik Árpádban egyeduralkodót hajlandók látni s azt akarnák elhíttetni, hogy a győzedelmes Árpád a szeri gyűlés törvényeivel az etelközi vérszerződés által rá ruházott fővezéri jogkört uralkodói hatalommá törekedett változtatni.

¹⁾ Névtelen jegyzőnk ezen településről szóló adatát kétségtelen hitelességűvé emelik számos XIII—XV. századbéli okleveleink, melyek-

dunai révig; innen a Duna partján fölfelé tartva, az egykori Bodrog vár vidékén vonult keresztül s a Vajas ér mellett, a mai Kalocsa várostól délre, szállott táborba, utja közben a föld népét mindenütt behódoltatva. E vidéken Bács alsó részében, Tas, Lél atyja, anyai nagybátyjával Kölpénnel, Botond atyjával, kinek nevét tartja fön a Bács vármegyei régi magyar Kölpén, ma rácz Kulpin falu, terjedelmes birtokot foglalt¹⁾.

A Duna s Tisza közének meghódítása után, mely a 892-dik évi felföldi, s a 894-ben kezdődött dunántúli hadjáratok közt 893-ban történt, Árpád győzedelmes seregének egy részét Lél, Tas fia, Bulcsú, Bogát fia, és Botond, Kölpén fia, vezérlete alatt Szalán üldözésére s az őt pártoló bolgár fejedelem és görög császár birtokainak dulására küldötte. Ezek a Dunán Bolgár-Fejérvárnál, a mai Belgrádnál átkelvén, az odavaló várnagygyal, kit a görögök is segítettek, a Duna partján erős csatát vívának és őt sok fogoly- és halott-veszteséggel várába zárkózni kényszeríték. A bolgár vezér, a vár megszállását be nem várva, a győztes magyar vezérektől békét kére, mit a mellett az ígélet mellett, hogy nagybátyját Szalánt tovább nem pártolja, Árpádnak hűséget esküszik és évenként adót fizet, meg is nyere. Így, miután fiát kezestül adta, birtokában bántatlan maradt s a magyarok tovább vonulva Bolgárországban a Balkán hegylánczon keresztül a Szofia és Filippápoly között fekvő Vaszil (császár) ka-

ból bizonyos, hogy a mai Pusztaszer vidékét Csongrádban s magát a szeri monostort is a Kalán nemzetség s utóbb az ebből eredt s 1472-ben fiágon kihalt Szeri Pósafi család bírta. Hornyik, Pusztaszer tört. 14—24. és 111—116. l.

¹⁾ E duna-tiszaközi hadjáratot részletesen leírja Béla király névtelen jegyzője 38—41. fej.

puig nyomulának, mely szorosnak egyik szurdokát az út-
 építményeiről örök emlékü Trajánus császárról a nép maig
 is Traján kapujának nevezi. Innen megfordulva a mai
 Szerbország déli részében a Raska folyó mellékén feküdt
 régi rácz földnek irányzák pusztító hadaikat s e tarto-
 mány ellenszegült vezérért elfogván sokáig vasba verve
 tartották. A rácz földről nyugotnak tartva folytaták hódító
 hadjáratukat, s egész az Adriai tengerig száguldozának,
 Spalató városát bevevék s a tenger mellékén tertült ősi
 Horvátországot meghódították. Azután a Petrovadora szik-
 lás hegylánczon átkelve a Kulpa folyó mellett útének
 táborn, honnan a Szávához vonulva Zágráb várát beve-
 vék, s végre a Száva s Dráva közt hódoltatva Pozsegát
 és Vukovárt is elfoglalák. A három hős e fényes sikerrel
 koszorúzott s két évig tartott hadjáratból, — melynek
 idejét a Duna-Tiszaköz meghódítására következett 894. és
 895. évre vélem legbiztosabban tehetőnek, — a dunai görög
 réven át, mely a mai Szeremségen esett, gazdag zsák-
 mánnyal tére vissza Árpádhoz, kinek udvarában a zászlai
 alá önkényt csatlakozó idegen vitézek száma hadi sze-
 rencséjével együtt mindinkább növekedett s szives fogad-
 tatásban részesült. „Kiknek is harczeit s minden vitézi
 tetteit — mond e vezéreket magasztaló névtelen jegyzőnk,
 — ha jelen levelem betüinek hinni nem akarjátok, higgy-
 jétek a hegedősök csacska énekeinek, kik a magyarok
 vitézi tetteit és harczeit mind mai napig sem eresztik
 feledékenységnek.“ A magyar nép e századokon át száj-
 ról szájra élt történelmi énekei, melyekből későbbi latin
 krónikáink szerkesztői több könnyen fölismerhető költői
 zománczú részleteket meritettek, a bárdos Botond kon-
 stantinápolyi kalandját is, — melyről alább Taks korá-
 ban fogunk bővebben szólni, — Árpád vezéreinek e had-
 járatához csatolva regélték: „de én azt, — mond névte-
 len jegyzőnk, — mivel egy történetiró könyvében sem

találtam, hanemha a parasztok hiú meséiből hallottam, azért jelen munkámba írni nem akartam.“¹⁾

¹⁾ E nagyszerű hódító hadjárat részleteit Béla király névtelen jegyzője szerint adtam 41—43. fejj. — E hadjáratról emlékezik a fuldai évkönyv is, mely azonban a nagy vérontással vásárolt diadalt a bolgároknak tulajdonítja, mondván a 895-dik évre: „Avari terminos Bulgarorum invadentes ab ipsis praeventi sunt, et magna pars eorum exercitus interfecta est.“ *Annales Fuldenses* Pertz-nél e. h. I. köt. 411. l. Ugyanezen évkönyv a 896-dik évre részletesebben beszél ezen hadjáratról, mondván, hogy ez évben a görögök a magyarokkal szöveterkedtek, miért is a bolgárok ellenök hadat indítottak s egész Konstantinápolyig dultak. Ekkor a ravasz görögök hajóikkal átszállítják a Dunán a magyarokat, kik a bolgár földön kegyetlenül dulkanak és öldökölnék. A bolgárok erre sietve a magyarok ellen fordulnak s velök megütközve egymás után két csatát vesztenek. Ekkor kétségbe esve első keresztyén királyuk Mihály sirjához mennek, s vezeklés és bűjtölés közt könyörögnek az ég segélyeért. Azután dühös kemény csatát vívnak, melyben végre isten irgalmából a győzelem a keresztyén bolgároké lett, azonban töméntelen vér árán, mert mint az évkönyvíró mondja: „ki birná a pogány magyarok veszteségét e roppant ütközetekben fölszámítani, midőn a bolgárok közzül, kiknek részére dőlt a győzelem, 20,000-nek találjuk az elesett lovasok számát.“ E tudósítás, melyet a csatátértről oly távol eső fuldai monostor szerzetese, mint az előadás színezetéből is kitetszik, bizonyosan idegen tudósítótól, név szerint az Arnulf királynál 896-ban járt görög császári követtől, Lázár püspöktől hallhatott, oly lényegesen talál a 888-diki bolgár-magyar háborúnak az egykoru byzanti írók által följegyzett részleteivel, hogy ez adatokat kételkedés nélkül hihetjük az akkor folyt csatákra alkalmazhatóknak s így a nyugoti szerzetes följegyzését csak az általa évek mulva hallott események idejére nézve tarthatjuk hibásnak. Hogy azonban neki a magyarok 895-diki bolgárországi hadjárataról is volt tudomása s ő az e külön háborúkról szóló részleteket egybefoglalva összezavarta, kitetszik idézett sorai után mindjárt következő e szavaiból: „mig közöttök azon részeken ezen viadatok folytak, a császár (Arnulf) Pannoniát (a Dunántúlt) Moosburggal együtt (cum urbe Paludarum) — mely alatt a mai Szalavár értendő — arra az időre vezére Braszláv oltalmára bizta.“ *Annales Fuldenses* e. h. 412. 413. l. Ez utóbbi

Árpád, kit a Bodrog vármegyei táborban hagyunk el, miután vezéreit az imént leirt hadjáratra indította, a Duna partján fölvonulva elsőben a nagy sziget mel-

szavakat ugyanis a Balkán körül és Etelközben küzdött harcokra, melyek által a Dunántúl és Moosburg fenyegetve nem volt s nem lehetett, vonatkoztatni nem lehet, míg ellenben nagyon is helyesen alkalmaztathatjuk Árpád vezéreinek utóbbi hadjáratára, mely mint láttuk az Adriai tenger mellékére, Horvátországra s magára Braszláv birtokára a Száva s Dráva közére is kiterjedt. — Hogy e hadjárat, bár részleteiről csak névtelen jegyzőnk és a fuldai évkönyv emlékezik, — mert a XI-dik századi Herimannus Augiensis szóról szóra a fuldai évkönyvből átírt adatait forrásul nem tekinthetjük, — valóságos történelmi tény, bizonyítja az egykoru Liutprand, ki a magyarok 899-diki első olaszországi hadjáratának elbeszélése előtt említi, hogy miután senki sem volt, ki keleten a magyaroknak ellenállhasson, „mert a bolgár és görög nemzetet már adófizetőjökké tették“, ugy törtek osztán délnyugot felé. Liutprandi Antapodosis II. könyv. Pertznél e. h. 290. l. — Hogy pedig e hadjárat nemcsak Bolgár- és Görögországra, hanem a tengermelléki Horvátországra is kiterjedt, igazolva látjuk Konstantin császár által, ki a keresztyén Horvátország 60,000 lovasig, 100,000 gyalogig, 80 dereglyéig és 100 ladikig terjedt egykori haderejéről beszélvén utána veti, hogy e haderő a Kraszemér (a IX-dik században élt Krescimir) fejedelem halála után az országban kitört belzavarok miatt számba sem vehető csekélységre törpült, Constantinus Porphyrog. De administrando imperio. 31. fejezet, mely hanyatlás sokkal természetesebb okául a magyar álladalom alakulását s felsőségének az Adriai tengerig terjedését tarthatjuk. — Ugyanő e. h. 41. fej. említi, hogy a magyarok nemcsak a Dunán túl az egykori morva birodalomban, hanem a Dunán innen (Konstantinápolyból értve) a Duna és Száva folyók közt (azaz a mai Szeremségben) is laknak. Sőt még az egykor a Dráva és Száva közt főnállt külön szláv fejedelemségről, azaz Braszláv országaról is, melynek a fuldai évkönyv 896-ra jegyzett s általunk idézett adata után többé sehol nyomát nem találjuk, emlékezik röviden e szavakkal: „a Dalmátiába jött horvátok közül egy rész külön vált és elfoglalta Illürikont és Pannoniát. Ezeknek is volt önálló fejedelmök, a ki követeket küldött Horvátország fejedelméhez, barátságból.“ Ugyanő e. h. 30. fej. Miért nem létezett a X-dik század közepén ezen Száva s Dráva közü önálló szláv fejedelemség, a

lett titott tábort. E termékeny s a természet által megerősített szigetet ellenállás nélkül elfoglalván, kimondhatatlanul megszereté, s mint a kivivandó hon középpontját saját osztályrészéül magának tartá. Itt aztán külföldi mesterekkel magának fejedelmi lakot építtete, országa nagyjainak is külön udvarokat és szállásokat jelöle ki, s a kövér legelőjű szigeten nagyszerű ménest állíttata, melynek mesterétől a kún Csepeltől nyerte a sziget mai nevezetét. Fáradalmait itt kipihenve, a szomszéd Dunántúl meghódításának tervén jártatá elméjét.

Hogy e tervet biztos sikerrel végrehajthassa, az előkelőivel tartott hadi tanács folytán, legelső teendőül a Tiszán túl a Maros és Al-Duna közt fekvő tér elfoglalását tűzé ki, hol ekkor a Viddin várából ide költözött s így bolgár felsőség alatt álló Glád vezér uralkodott, kinek nemzetségéből származott később az e vidéken a magyar korona felsősége ellen küzdött Óton, kit Szt. István király vezére, Csanád legyőzött és megölt. Mig e téren ellenséges érzelmű fejedelem volt az úr, veszélyes vállalatnak tűnhetett föl a magyar hadak nagyjával a Dunán átkelni s nem csak az erejében már félig megtört Szvatopluggal, hanem a dunántúli részeken saját érdekeit és biztosságát féltő német birodalommal is háboruba keveredni. Árpád azért Glád ellen indítá hadait, rokonai Szoárd és Kadocsa s a kún Vajta vezérlete alatt.

Ezek a Tiszán Kanizsánál átkelvén a Csesztöreg folyó, a mai Aranka ér, mellett szállának táborba s ellenállás nélkül érkezének a Bege mellékére s két hét

később Tótország (Slavonia) néven ismert magyar melléktartomány, e kérdésre csak a magyar honfoglalás történelme adhat nagyon könnyen érthető feleletet. — Mindez egybe véve úgy hiszem e hadjáratot illetőleg fényesen igazolja névtelen jegyzőnknek oly sokszor és oly sokak által nem kisebb elfogultsággal, mint tudatlansággal kétségbe vont, sőt egyenesen tagadott hitelességét.

alatt a Maros-Temes közén az egész lakosságot meghódoltaták. Innen a Temes mentén húzódának alá s tábort ütének az ugynevezett fővenyes rév mellett, melyet ez elnevezés után következtetve a mai Tomasovácztájára tehetünk. Itt jött velök szembe Glád vezér bolgár, oláh és besenyő hadaival¹⁾. A két sereget csak a Temes választotta el egymástól. Más nap Kadocsa, bátyja Szoárd parancsára, a sereg felével a folyón a tábortól távolabb könnyedén átkelven, oldalban rohaná meg a vigyázatlan ellenséget; mi közben Szoárd és Vajta riadót fuvatva hadaikkal a folyóba ugratának, s a két tűz közzé szorított ellenfélén heves viadal után fényes győzedelmet nyertek. „Úgy dőlnek vala ellenségeik előttök, mond a névtelen jegyző, mint a kévék az aratók után“ s ellenségeik egész serege „mint a tűz színe előtt a viasz, úgy olvad vala“. Két besenyő vezér s három bolgár knéz maradt a halottak közt a csatatéren. Maga Glád serege fölbomlása után futással mentette meg életét. A magyar sereg e döntő csata után akadálytalanul haladt Páncsováig s harmad napra Keve vára alatt állt, melynek falai közt keresett Glád oltalmat. Azonban e vár sem nyujthatott a megalázott fejedelemnek biztos menedéket, ki átlátva, hogy a magyar erővel sikeresen daczolni reménye sem lehet, a vezérektől békét kére s várát átadván Árpádnak

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 44. feje. Glád seregében bolgár, oláh és kún segélyhadakat említ ugyan: de hogy ezen kúnok az Árpád magyarjaival egyesült s Vajta vezérök alatt e hadjáratban is szerepelt kúnoktól különbözők voltak, kétségtelen. Nem lehet ezeken másokat értenünk mint az Etelközt elfoglalt besenyőket, kik a mai Oláhország nagyobb részét is birták s így Glád Orsováig terjedt birtokához közel szomszédok voltak, kiket mint a kún népek egyik ágát krónikáink is fölváltva besenyő és kún néven neveznek, s kiknek egykori országa a magyar korona tartományai közt Kúnország (Cumania) néven ismeretes.

meghódola. Csakhamar föladá magát Orsova vára is, s így a Maros, Temes s Duna közt tertülő termékeny tartomány, melynek tiszamelléki síkságán Taras vidékén Vajta kúnjai terjedelmes földet foglaltak s ott közzülök többen meg is telepedtek¹⁾, egy főcsapással a magyarok birtokába került.

Szoárd és Kadocsa e győzelem sikerével meg nem elégedve, a kezök alatti hadosztályokkal a keleti birodalom ellen terveztek egy merész hadjáratot. Visszaküldvén azért Árpádhoz Vajtát a sereg harmadával és a lakosok kezesekül tartott fiaival, követeik által engedelmet kértek a fővezértől, hogy Görögországba üthessenek, s azt a Dunától a Fekete tengerig meghódítsák. „Mert akkoron, mond gyermekes őszinteséggel névtelen jegyzőnk, a magyarok lelke semmi egyebet nem óhajt vala, mint földet foglalni, nemzeteket hódítani és hadi munkával élni; mivel a magyarok akkoron úgy örvendenek vala az embervér ontásának, mint a nadály, és ha így nem tettek, annyi jó földet maradékaiknak nem hagytak volna.“ Az Árpáddal rokon testvérek a fővezértől kapott engedelem folytán a Dunán Orsovánál összes hadaikkal fölemelt czimeres zászlaik alatt átkelvén, e folyó partján nyomulának alá, Varancs várát, mely Viddinen alól a Duna partján feküdt, megvívák, s a Balkánon áttörve a szeredóczi vár (a régi Szerdiké vagy Sardica, a mai Szófia) alá szállának. Miután itt a vidék lakosainak hódolatát elfogadták, s tőlök kezeseket vettek, a Vaszil kapuján Filep király vára (a mai Filippápoly vagy Filibé) alá szállának, azt megvívák s azután az Ádriai tenger partjáig nyomulának, utjok közben az egész la-

¹⁾ A Torontál vármegyében a Tisza partján fekvő Taras szomszédságában találjuk Kumánd falut, melynek neve e kún telepedést és így névtelen jegyzőnk ez adatának hitelességét igazolja.

kosságot Durazzóig és a rácz földig meghódoltatva. Nem is tért vissza többé Szoárd Árpád hazájába, hanem azon földön vett nőt magának s ott telepedett meg vitézeivel együtt, kiknek maradékait a magyarok, mint a névtelen jegyző emlékezetben hagyta, még az ő korában is Csaba magyarjának nevezték; „azért nevezték pedig e népet csabának, azaz ostobának, mivel ura halála után nem kívánczozott visszatérni hazájába“¹⁾.

¹⁾ Így írja le e hadjáratot s Szoárd kalandját Béla király névtelen jegyzője 44. 45. feje. — Ez utóbbit illetőleg, miután az kétségtelenül csak mondai alapon nyugszik, más források e görögországi kalandos hadjáratról nem emlékeztvén, lehetetlen a történelmi valót földeríteni, s igen bajos csak hozzávetőleg is kijelölni. Annival nehezebb e földadat, mert hazai krónikáink éppen a nemzeti hagyományok nyomán emlegetik Csabát, Attilának a mese szerint Honorius császár leányától született fiát, ki atyja birodalmának fölbomlása után Görögországba települt s a székelyek hiedelme szerint örökre oda veszett. Lásd: Kézai I. könyv IV. feje. 7. §., Chron. Budense 31. l. s többi krónikáink megfelelő helyeit. — Névtelen jegyzőnk Csaba magyarjának nevezi ugyan Szoárd Görögországban maradt népét, mert csak így olvasható helyesen a Sobamogera név: azonban, ha szavait figyelemmel olvassuk, világos, hogy ő, ki Attila fiáról Csabáról szóval sem emlékezik, ez elnevezést nem Csabával hozza kapcsolatba, miért is előadását a Csaba magyarjairól állítólag létezett nemzeti hagyományokból keletkezettnek nem állíthatjuk, mint e hely számos magyarázóit ezelőtt tették. Ezen szavakból ugyanis: „et populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, ... ideo dictus est Soba secundum Graecos id est stultus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam“ kétségtelen, hogy jegyzőnk ez elnevezést görög eredetre viszi vissza, s a Soba-csaba nevet a latin stultus-sal magyarásván világosan ostoba értelműnek állítja. S a görög nyelvben, melyet e szerint szerzőnk ismert, csakugyan megtaláljuk számos származékaival a στυβ gyököt, melynek a latin stup gyök felel meg stupeo, stupidus s több származékaival, mely utóbbinak értelmével magyar ostoba szavunk teljesen egy értelmű. — Ezt tudva én hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy a csaba magyarja népies kifejezést vitték vissza

E közben, míg Lél, Bulcsú és Botond hadai a magyar zászlókat az Ádriai tenger partjaiig hordozták, Szoárd és Kadocsa pedig a görög birodalomban kalandozott, a morvák fejedelme Szvatoplug, — kinek birtokát Arnulf király 893-ban nagy sereggel újra megtámadta s kegyetlenül dúlta, honnan azonban Szvatoplugnak a morvaországi hegyek között lesbe állt csapatai miatt csak nagynehezen tudott a bajor földre visszatérni, — 894-ben meghalálozott¹⁾. Halála előtt, mint Biborban született

krónikáink a Görögországban lakott Csaba királyfira, mint a megfordított esetet, hogy tudniillik a Csabáról és népéről szóló régi népmondából alkotta volna a névtelen jegyző Szoárd görögországi magyar telepéről szóló tudósítását. — Szoárd és magyarjai e telepedését Horváth Mihály, Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 43. l. a bolgároknak a bolgár földön nyert s a fuldai évkönyvekben 896-ra jegyzett véres győzedelmével indokolja: hogy azonban ezen évkönyv előadása, mely mint főntebb megjegyzém, az etelközi vereség körülményeivel nagyon is talál, Szoárd e telepedésére biztosan nem alkalmazható, s e kérdés részleteire nézve adatok hiányában történelmi bizonyosságról szó sem lehet, a főntebbiek után bővebben vitatni fölöslegesen tarthatom.

¹⁾ Szvatoplug halálát s ezután a magyarok pannoniai, azaz dunántúli, hadjáratát a 894-dik évre találjuk jegyezve az egykorú fuldai évkönyvben. *Annales Fuldenses* Pertznel e. h. I. köt. 410. l. — Ugyancsak 894-re jegyzette azt az egykorú Reginó is e szavakkal: „Circa haec etiam tempora Zuendibold, rex Marahensium Sclavorum, vir inter suos prudentissimus et ingenio callidissimus, diem clausit extremum. Reginonis Chron. Pertznel e. h. I. köt. 606. l. — A krónikáinkban olvasható magyar hagyomány szerint Szvatoplug Árpáddal vivott vesztett csatája után kétségbe esve a Dunába ugratott s úgy halt volna el. Chron. Budense 39. l., Chron. Posoniense 22. l., Marci Chron. 21. l. és Thuróczi II. rész 3. fej. Az ezektől eltérő Kézai szerint is I. könyv, IV. fej. 7. §. a magyarok ölték volna meg túl a Dunán Bánhida mellett. — A szláv hagyomány, melyet az 1125-ben elhalt Kozma prágai dékánál s utána több szláv írónál találunk, még regényesebben festi életének végét. E szerint a

Konstántin császár írja, birodalmát három fia közt föl- osztotta, úgy azonban, hogy az egész birodalom kormányát legnagyobb fia vezesse, kinek a két kisebb fiú engedel- mességgel tartozzék¹⁾. Hanyatló birodalmának veszélyes helyzetét belátva, halálos ágyán összetartásra intette, egyet- értésre buzdította fiait, tanácsát három összekötözött vesz- szószál példájával kötvén szívökre, melyeket, míg össze voltak kötve, egyik fiú sem birt összetörni, azután pedig szétbontva egyenként mindegyik könnyedén széttördelhe- tett²⁾. Az apai jó tanács azonban nem sokat fogott az uralomra jutott testvéreken, kik egymással csakhamar versengésbe jövének s az országot polgári háboruba bonyo- litván, melyet romlásukra törekvő német szomszédaiak befolyása s beavatkozása folyvást szítogatott, hanyatló birodalmukat önmagok vezették a végenyészet örvénye felé.

megbukott fejedelem végcsatája vesztével a Zobor hegyet fedő renge- tegbe menekült. Itt egy rejtett barlang közelében, hol három remete tartózkodott, kardjával gödröt ása, lovát leölé s királyi palástjával és koronájával együtt eltemeté; maga pedig ruháit megszagatva és sárral bemocskolva koldús képében jelenék meg a remeték előtt, kik kérel- mére társaságukba fogadák. Itt a világtól elvonulva önmagát megta- gadva élt osztán még számos évig az egykor büszke, hatalmas fejedelem, s csak halála óráján fedezte föl ki létét társai előtt, kik is őt elte- metvén e szavakat írták sirkövére: „Itt fekszik Szvatoplug országa közepén eltemetve.“ *Cosmas Pragensis Chron. Bohemorum* Pertz- nél e. h. IX. köt. — E szláv valamint a magyar népmondában, miután az egykorú írók mind erről mit sem tudnak, s Szvatoplug az ő előadásuk szerint már 894-ben természetes halállal mult ki, törté- nelmi valót keresni hiú fáradozás lenne.

¹⁾ Ezen három testvér közül a nyugoti évkönyvek csak kettőt ismernek név szerint, Mojmir és Zventibáldot; a harmadik neve ismer-etlen.

²⁾ *Constantinus Porphyrogenitus. De administrando imperio* 41. fejt.

Árpád e mozgalmakat éber figyelemmel kísérve sietett megragadni e kedvező alkalmat rég ápolt terve végrehajtására. Már 894-ben működni látjuk őt hadai élén a Dunántúl meghódításában¹⁾, melyről a külföldi írók csak röviden s egész általánosságban emlékeznek, míg a névtelen jegyző a korában még élénk hagyomány után érdekes részleteket jegyzett föl.

E szerint Árpád és nagyjai a Csepel szigetében tartott hadi tanács után kiszállának a szigetből és tábort ütének Soroksáron fölül a Rákos patakáig, s azután átszállították a tábort a Dunán, a Rákos mezejétől alig egy órányira fekvő megyeri réven, mely régi Magyer rév mai kiejtéssel Megyer nevét éppen Árpád táborának ezen átkelésétől nyerte²⁾. Megyertől Árpád Fel-Hé-viz-

¹⁾ Valamint Szvatoplug halálát, ugy a dunántúli magyar hadjáratot is 894-re jegyzi az egykorú fuldai évkönyv, mely e hadjáratot kézzelfogható túlzással és sötét színezéssel így írja le: „894... Avari, qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragrantes multa miserabilia perpatraverunt. Nam homines et vetulas matronas penitus occidendo, juvenculas tantum et jumenta pro libidine exercebant secum trahentes totam Pannoniam usque ad interneccionem deleverunt“. *Annales Fuldenses* Pertz-nél e. h. I. köt. 410. l. — Regino szerint is e hadjárat nem sokára történt Szvatoplug 894-re jegyzett halála után, „cujus regnum filii paucis tempore infeliciter tenuerunt, Ungaris omnia ad solum depopulantibus“. Pertz-nél I. köt. 606. l. — Konstantin császár 41. fejez. írja, hogy Szvatoplug fiai atyjok halála után esztendeig békében maradtak, de azután belháborút folytatván egymással, a magyarok rájuk ütöttek, őket teljességgel kiirtották, és elfoglalták országukat, melyben ma is lakoznak. — Ily határozatlan adatok nyomán a Dunántúl elfoglalásának idejét történelmi bizonyossággal megállapítani nem lehet; csak a leghihetőbb hozzávetéssel tehetjük azt a 894. és 895-diki évekre.

²⁾ E rév a mai Káposztás-Megyer és a vele csaknem szemben eső Békás-Megyer helységek táján volt; tévednek, kik azt a Szent-Endre szigetében eső Pócs-Megyernél keresik.

hez, a mai Császárfürdő tájára szálla s más nap nagy ünnepélylyel vonula be Etel várába, mely a mai Ó-Buda helyén, nagyobb részben a római Aquineum romjaiból építve, pusztán, romladozva állt. A puszták lovag fiai szerfölött bámulják vala az itt talált nagyszerű kőépületeket, és kimondhatatlan vala örömük, hogy harcz nélkül bevehették Árpád ős atyja Attila király városát. „És naponként vendégeskednek vala — mint a névtelen jegyző írja, — Attila király palotájában sorjában ülve, és a kobzok és sipok minden zengései és édes hangjai a dalnokok mindenféle énekeivel zengnek vala előttök. Ételt, italt a vezérnek és nemeseknek arany, a szolgálknak és póroknak ezüst edényekben hordnak vala, mivel a szomszéd országok minden javát Isten kezeikbe adta volt, és gazdagon és fényesen élnek vala minden hozzájuk jövő vendégeikkel.“ E húsz napig tartó lakomázás közben Árpád vitézei „a vezér színe előtt paripáikon ülve, pajzsával és lánccsal majd mindennap bajt vívnek vala, s más ifjak pogány szokás szerént ijakkal és nyilakkal játsznak vala.“ Huszonegyed napon Árpád Százhalomnál, Attila kúnjainak hajdani nemzeti temetőjénél¹⁾, és így ismét ősi emlék által szentesített helyen ütötte föl táborát. Az Ó-Budától eddig terjedő földön Könd magyar nemzetség népe szállott meg, hol osztán fia Csörsz egy várat maga nevééről neveztetett, melynek azonban ma már emlékezete is elenyészett.

¹⁾ Ezen Százhalom (centum colles) alatt a Fejér vármegyében, a Duna mellett, az érdi és batai határookban még most is száznál számosabb kún temetőhalmok értendők, melyek alatt nyugszanak a krónikáinkban bőven leírt tárnokvölgyi ütközetben elesett kún vezérek és vitézek égetett hamvai. E nagyszerű sirokról s az azokban talált régiségekről jelesen értekezett a Magyar Akadémiai Értesítőben 1847. 282—289. l. derék régiségbuvárunk Luczenbacher János, ki magyarosított Érdy nevét az Érd közelében fekvő kún sirhalmok megismeretése által szerzett érdeméért méltó önérettel viselheti.

A százhalmi táborból Árpád egy külön hadosztályt indítva alá a Duna mellett Baranya vár ellen a kún Ete és Vajta vezérlete alatt, kik is ezen vidék meghódításában szerencsésen jártak el. Ete Baranyában foglalt magának birtokot, hol fia Ödö székhelyéül Székcső várát építette. Vajta a Sárviz mellékén hódított, hol emlékét a Fejér vármegyei Vajta helység maig is föntartja. Egy más hadosztály Öcsöb, Szalók atyja, és Ózse vezérlete alatt Veszprém vára felé nyomúlt, mely, mint neve (Weissbrunn = Fehérkút) is mutatja, német telepítvény volt. Ez a sereg Pákozdon és a pejti mezőn, a mai Pét helység határán át ötöd napra Veszprém vára alatt állt s azt egy hétnél tovább vítta, nyilzáporával a várat védő német katonaság sorait folyvást ritkítva, míg nem a német csapatok a vár megtarthatása felől kétségbe esve azt oda hagyták s futással igyekeztek a német határszélre elérni. Nyomon úzte őket egy csapat magyar lovasság, mely elől csak nagy nehezen sikerült a mai Magyarország határszélén folyó Lapincs vizén átusztatva német földre menekülniök¹⁾.

Veszprém alól a magyar vezérek Vasvárnak tartottak, s miután ezt bevették és a vidék népét meghódították, a Balaton felé visszafordulva s annak partján Tihanyt is érintve, ismét Veszprém vára alá szállának s

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője szerint 48. fejezetben a magyarok éppen azért nevezték Loponcs vagy Laponcs (Loponsu) vizének, minthogy a megfutamodott németek azt lopva vagy lap-pangva (latenter) usztatták át. E szójátékon alapuló névmagyaroztatásban azonban vele egyet nem érthetünk, miután a Lapincs folyó eredeti német Lauffnitz, Laffnitz nevét már a IX-dik század elején és így jóval a magyarok beköltözése előtt kelt oklevelekben, latin Labenza nevét pedig egy 865-diki oklevélben találjuk, miből meg kell győződnünk, hogy a Lapincs név nem egyéb a német Laffnitz magyaros kiejtésénél.

Szabó K. A vezérek kora.

innen küldének tudósítást győzedelmükről a fővezérhez, ki ekkor éppen Budától nem messze a torbágyi erdőkben fejedelmileg vadászgatott.

Árpád ez örvendetes jelentés vételével Etel várában ünnepélyes áldomást tartván, táborát maga is azonnal mozgásba tévé s legelsőben is a sóskúti mezőn szálla meg. Innen a kúnok nagyszerű harczárol emlékezetes Tárnok völgyön át a mai Székes-Fejérvár vidékére vonult, hol krónikáink szerint sátorát a szőlőhegyen ütteté föl, melynek közelében később Szent István király Székes-Fejérvárt alapította. Ennek környékét családi birtokul magának tartotta¹⁾. Innen Bodajkon át a Vértes hegyláncznak tartá, melynek aljában Előd, Szabolcs atyja, foglalt magának birtokot, hol később Csák, Szabolcs unokája, a Csák nemzetség törzsatyja, Csákvárt alapította²⁾. Árpád a Vértesen átkelvén Tata vidékén Bánhida körül egy akkor lerombolt város mellett vivott döntő ütközetet Szvatoplug fiainak hadaival, melyeket véletlen megrohanva

¹⁾ Arpad... castra fixit in monte Noë prope Albam, et ille locus est primus, quem sibi elegit in Pannonia. Chron. Budense 40. l., Marci Chron. 22. l., Thuróczi II. rész. 3. fej. — Has. Chron. Posoniense 22. l. és Kézai II. könyv, I. fej. 5. §. — Hogy Árpád és családja birtokai az ország szívében, a Duna mindkét partján Buda és Fejérvár vidékén feküdtek, bizonyítják az e vidéken fönmaradt helynevek, melyek Árpád s fiai és unokái neveit viselik s örökitik. Ilyenek az Ó-Buda fölötti elavult Árpád völgye (vallis Arpad) neven kívül Solt vár és vármegye, Taksony és Tas helységek a Duna bal partján, továbbá a Dunán túl Jutas falu Veszprém, Tevel falvak Tolna és Veszprém s Vál mezőváros Fejér vármegyében, melyek neveiben Árpád fiainak és unokáinak a velök egykoru Konstantin császár által 40. fej. fön tartott neveire ismerünk.

²⁾ Csákvárt krónikáink szerint még az első foglaló Szabolcs vezér építtette s Szabolcs várának hívták mindaddig, mig utódja Csák rokonaival a maga és családja nevérol Csák várának nem nevezette. Chron. Budense 41. l., Marci Chron. 22. l. és Thuróczi II.

s a városba szorítva legnagyobb részben megsemmisített¹⁾. E diadal után az egész Dunántúl tárva állott Árpád hadainak, melyek Szent Márton hegye, a mai Pannonhalma, mellett elvonulván, a Rába és Rábca s Fertő mellékét beszáguldozva nem csak mai hazánk határait elfoglalták, hanem a muramelléki karantánok határszéleibe is gyakran becsapkodtak s a német birodalom e határgrofságát is Árpád birodalmához kapcsolták²⁾, melynek birtokában a magyarok csakugyan békében meg is maradtak majdnem háromszáz esztendeig III. Béla király idejéig.

Ezzel a Dunántúl meghódítása — melyet az ott a szlávok és németek által elnyomva tartott s szűk térre szorított, de bizonyosan ki nem irthatott avarok csatlakozása is könnyíthetett — teljesen be vala fejezve, s Árpád győztes hadaival a Duna partján téré vissza Ó-

rész. 4. fejj., hol az is meg van említve, hogy e várat később András, Béla és Levente idejében a magyarok közvégzésből romboltatták le. — Hogy e vidéken Előd vezér, fia Szabolcs, valamint ennek unokája, Csák, tetemes jószágot birtak, igazolják a mai Elődszállása (igen hihetően régen Elődszállása) és Szabolcs puszták, továbbá Csákvár, Csák-Berény helységek nevei, mind Fejér vármegyében.

¹⁾ Krónikáink szerint Szvatoplugot a magyarok „irruptione subita in quodam oppido circa Pontem Bani, iuxta Tatam, cujus oppidi adhuc patet interruptio, cum tota militia deleverunt. Chron. Budense 32. l., Chron. Posoniense 20. l., Marci Chron. 18. l., Thuróczi I. rész 24. fejj. és Kézai I. könyv IV. fejj. 6. §. — E döntő csatáról, melyet krónikáink még Szvatoplug ellen vivatnak, de a melyet csak ennek halála után a dunántúli hódítás idejére tehetünk, Béla király névtelen jegyzője nem emlékezik.

²⁾ Ezen határszéli tartományon (Carinthinorum Móroanensium fines), melyet a névtelen jegyző 48. fejj. szerint őseink még az ő idejében is békében birtak, nem a mai Muraköz, hanem a mai Stájerországnak a Mura folyó mellett eső vidéke értendő, mely Árpád előtt a karinthiai herczegség felső vagy rábamelléki határgrofságát (Marchia superior seu ad Rabam) képezte.

Budára s innen Csepel szigeti szállására, utja közben tiz napig nagyszerű vadászatot tartva a Visegrád és Buda közt terülő rengeteg erdőben. Haza érkezte után nem sokára nagy öröm várt a honfoglaló vezérré; mert még ez évben született Zsolt nevű fia, kinek születését a vezér és előkelői több napig tartó fényes lakomával és lovagjátékokkal ünnepelték, melyeken ifjaik, a névtelen jegyző kifejezése szerint „ugy játszadoznak vala a vezér és nemesei színe előtt, miként a bárányok a kosok előtt“¹⁾.

E szerint 889-től 895-ig mintegy hét év alatt Árpád a magyar hazát a Kárpátoktól az Adriai tengerig s a székely havasoktól a Morva folyóig, a bihari kozár vezér Marót birodalmának egy részét kivéve, teljesen meghódította. Ugy látszik, hogy Árpád a rokon fajú kozárok fejedelmével, kinek szűk körre szorított hatalmától különben sem igen tarthatott, lehetőleg kimélve bánt, s csata helyett örömeztőbb látta volna, ha ez a magyar felsőséget elismerve önkényt csatlakozik hozzá. Midőn azonban ez annyi év után sem következett be, hadjáratot indítá ellene Öcsőb és Velek vezérlete alatt. Ezek a Tiszán a böldi réven átkelvén, a Kőrógy ér mellett a mai Szentés határában találkoznak a székelyek táborával, kik Erdélyből a Maros völgyén eléjük vonultak, hogy e hadjáratban részt vegyenek. Az egyesült sereg a Köröst a szarvasi halomnál a mai Békes vármegyében átusztatván, a Tekerő ér mellett szállott táborba, mely a Bihar vármegyei Komádi és Csökmő helységek közelében az ugynevezett Sárrétben e név alatt maig is ismeretes. Innen a bihari s aradi erdős vidéken, az ugy nevezett Erdőháton, keresztül nyomula elő a Fejér-Körös völgyében a Jószás patakúig, s ennek szűk völgyén az Arad és Bihar vár-

¹⁾ Igy adja a dunántúli hadjárat részleteit Béla király névtelen jegyzője 46—50. fejj.

megyét választó hegylánczon át ereszkedék le a Fekete-Körös völgyébe, melynek bal oldalán a mai Fenes falu közelében, Belényestől nem igen távol, emelkedett a kozár fejedelem Bihar vagy másképen Belhrad nevű vára, mely két név szláv nyelven egyiránt Fejérvárat jelent¹⁾.

Megszállván e sziklavárat a magyarok, kik a vivás közben a bérczek között növekedett székelyek ügyességének tetemes hasznát vették, azt tizenkét napig szorongatták. Tizenharmad nap, midőn a székelyek a vár árkát behányván már hágcsókat kezdtek a falakhoz alkalmazni, Marót vezérei megnyiták a kapukat, s megalázódásuk jeléül mezítláb jövének a magyar táborba s a várat fejedelmök tetemes kincseivel együtt a magyaroknak átadják. Marót, ki a vivás elől még jókor a közel havasokba menekült, értesülvén legerősebb vára s székhelye elestéről, követeket küldé a két magyar vezérhez, kérvén őket, engedjék követeit Árpádhoz járulni. Ezek a kérelmet szívesen teljesíték s Marót követeit Árpádhoz a Csepel szigetébe elkisértették. Marót ezek által országát Árpádnak fölajánlá oly föltétellel, hogy kiskorú leányát, kire, fiörököse nem lévén, a kozár birtok szállandó volt, Árpád fogadja el fia Zsolt menyasszonyául. E föltételt Árpád, országa nagyjainak tanácsát kihallgatván, készséggel elfogadá s nemes gondolkozásának bizonyosságául vezéreinek parancsot ada, hogy a meghódolt Marótnak Bihar várát bocsássák vissza birtokába, leányát pedig jegyezzék el fia számára s aztán a lakosok kezesekül letartóztatott fiaival

¹⁾ E vár romjait a magyar nép ma Béla várának nevezi. E név azonban koránt sem valamelyik Béla királyunktól eredt, hanem az eredeti szláv névből alakult; miként a mai Béla-Bánya város nevé is, melyet még I. Mátyás királyunk idejében oklevelesen Fejér-Bányának irtak, a szláv biela (fejér) szóból magyarosítottuk.

együtt hozzák el udvarába, hol a fejedelmi gyermekek menyegzője gazdag lakomák és fényes harczjátékok között meg is tartatott¹⁾.

Ezzel az összes Magyarország meghódítása be volt fejezve. A Duna s Tisza partjain, hol az avar birodalom bukása után sem a germán, sem a szláv faj nem birt életerős államot alkotni, meg volt alkotva a magyar birodalom, melynek a gondviselés mint a szabadság és kereszttyén miveltség védbástyájának századokon át oly nehéz de magasztos föladatot juttatott, s mely majdnem ezer év viszontagságaival daczolja minden csapás után új erővel emelkedik föl, hogy a jövő által számára föntartott dicső hivatásnak, mint a szabadság és polgárisultság eszméinek Kelet-Európában előharczosa, hiven megfeleljen.

IV. FEJEZET.

A magyarok külföldi hadjáratai. — Nyugot-Európa belviszonyai; a germán és szláv faj ellenségeskedése. — Az olaszországi hadjárat; a brentai diadal, Velence vivása 899-ben. — A bajorföldi berohanás 900-ban. — Karinthiai hadjárat 901-ben. — A morva föld megtámadása 902-ben. — A magyarok és bajorok harca 903-ban. — Kusaly vezért a bajorok orozva megölik 904-ben. — Hadjárat a szász földre 906-ban. — Árpád halála 907-ben.

Több mint tiz év telt el a honfoglalás nagy munkájának befejezése után, mig Árpád tartotta kezében a magyar nemzet kormányát. Ezen egész idő alatt semmi belvillongásról, a meghódított idegen nemzetiségek semmi fölkelési kísérleteiről nem tudósítanak bennünket a hazai vagy külföldi történetirők; mi Árpád józan belátásának, erélyes de egyszersmind emberséges kormányzásának legvilágosabb bizonyága. Kormányát a hon határain belül rend és nyugalom jellemzi. A külföld irányában azonban

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 50—52. fej.

csakhamar azután, hogy Árpád birodalma a négy folyam mellékén megszilárdult, a legrettentőbb ellenség gyanánt tűnik föl az ifju magyar nemzet, s már a IX-ik század végén megkezdődnek azok a dúló hadjáratok, melyeket Árpád népe az uj hazával szomszéd tartományokban mintegy rendszeres foglalkozásúl üzve folytatott s melyeknek több mint fél századon át csaknem szakadatlan láncsorát találjuk a külföldi évkönyvekben följegyezve.

Ha egy pillantást vetünk Nyugat-Európának e korban bomladozásig zilált belviszonyaiba; ha látjuk, hogy a nagy népes német birodalomban a hány törzs, annyi-felé szíttott, s a birodalom hercegei, grófjai s főpapjai, mint megannyi csaknem független kényurak, az általuk nyomasztólag sujtolt tartományok erejét egymás elleni folytonos viszályaikban fecsérték: nem fogjuk csudálni, hogy a magyar nemzet, mely a honfoglalás közben az itt talált népségek fölött diadal után diadalt aratva ifju erejének teljes önérzetére jutott, mely hadi szerkezeténél fogva a hány férfiut számlált, ugyanannyi harcra képes s csatákban edzett vitézt állithatott ki, öszpontosított s szigorú fegyelem alatt állott haderejével csakhamar utat törhetett magának Európa szivéig, s diadalmas zászlait már 899-ben Milánón és Turinon túl, 900-ban pedig Regensburg környékén egyenlő szerencsével lobogtathatta.

A magyar nemzet bajnokai előtt, kik a Volga melléki pusztákon sátrak alatt és nyeregben növekedve, hideget, meleget, éhséget, szomjúságot egyiránt könnyedén túrni megtanultak, kik gyermek korukban fegyverforgatásban s nyillövésben gyakorolva úgyszólván a bölcsőtől fogva harcra voltak képezve, kiket nem zsold, nem híbéri kötelezettség, hanem saját lelkök ösztöne s hivatásuk érzete vitt a csatatérre, e korban egy európai nép hadereje sem állhatott meg. Nyugat-Európában a papi s ne-

mesi rend kiállította ugyan dandárait a megtámadott hon, tulajdonképpen saját anyagi és szellemi érdekei védelmére: de maga a nemzet tömege, a keservesen eltapodott nép, mely szolgaságban nőve s nyomorhoz szokva nemzeti önérzetét elvesztette, hideg közönyt nyel s eltompult odaadással tűrte a vést, melyet hite szerint Isten maga mért a nemzetre búfineinek megérdemlett büntetéséül. A polgári osztályok érdekkülönbsége itt oly erős választó falat húzott a nemzet fiai közzé, melyet a haza romlásának kézzel fogható bizonyossága, sőt a keresztyén vallást és polgárisultságot fenyegető vész érzete sem dönthetett le. Németország fiainak lelkében a hon és nemzet egységének eszméje a frank, sváb, szász és bajor törzsek közt mindegyiknél csak saját határaitra szorítkozott, mindegyik törzs saját kezére saját érdekében dolgozott, csak önmagáról gondoskodott. A nemzeti törzsek s a külön fejedelmek közt megöröködött versengést és viszályt, mely annyiszor tárt kaput a magyarok berohanásainak, az ezek pusztító hadjáratait követő nyomor s a német fegyverekre oly gyakran tapadt gyász szégyenének érzete még évtizedek múlva is alig bírta elfojtani. A magával meghasonlott s önmagát marczangoló Olaszország s az akkor több független fejedelem alatt folytonos belháborúval küzdő mai Franciaország polgári s erkölcsi állapotai is ugyan ezen okok alapján, ugyanilyen sötét képet mutatnak.

Mennyire más vonások azok, melyeket a csak ekkor alakult ifju magyar állodalom képe nyujt. Itt minden magyar egyiránt szabad, s mert szabad és fegyveres a magyarnál egy jelentésü volt, egyiránt fegyveres; sőt az önkényt hódoló régi lakosok s a magyar zászló alá önkényt csatlakozó idegen vitézek is a szabad nemzet fogadott fiai s szerencséjének osztályrészesei. Itt polgári osztályok s így érdekek különbözőségének még a nemzet pajzaira és jósaira nézve sincs nyoma; itt a fővezér a nem-

zetnek, s a nemzetségfőnökök vagy hadnagyok illető törzseiknek nem urai, hanem csak hadvezérei s kormányzói; itt a vérszerződés által egy testté s vérré avatott külön törzsek nem versengésben, hanem szövetségben állnak egymással, hogy bármelyiket fenyegeti vész, a többi mind közerővel segíti. Itt a szabad nemzet fölségi jogait a nemzeti közgyűlés gyakorolta, melyre halál vagy szolgaság büntetésének terhe alatt kiki fegyveresen tartozott megjelenni s melyen, ha a hazát veszély fenyegette, az összes nemzet mint egyetlen férfiú kelt föl életénél többre becsült függetlensége védelmére. A nemzet itt szívből lélekben egy, s a közerővel kivívott hon nagysága és hadi dicsősége minden magyar lelkének vezércsillaga volt.

Ily kormányserkezet, ily nemzeti szellem mellett a magyar nemzet roppant erőt fejthetett ki, melyet hadtani képzettsége s az európaiak előtt annyira félelmetes harcmodora még tetemesebben növelt. Attila kúnjainak hadjáratai óta Nyugot-Európa ilyen könnyű lovasságot, mint a magyar, nem látott. Őseink villámgyorsasággal hajtva végre mély titokban tartott hadi terveiket, rendszeresen véletlenül rohanták meg a hadjárataik céljául kitzűzött tartományt, s mielőtt az ámultából fölocsúdott nép erejét összeszedhette volna, gyors lovaikon már a messze távolban kalandoztak. Ha csatára került a dolog, ezereiknek mint a kőfal olyan egyenes és tömör arcvonala föltart-hatatlan hévvel csapott az ellenfél táborára, mi közben nyilzáporuk, melyet hasonlithatatlan ügyességgel irányoztak, rettegést terjesztett s halált szórt mindenfelé. Ha a diadal részökre hajlott, zsákmányra nem ügyelve, fárad-sággal nem gondolva, mind addig úzték a megfutamodott ellenséget, míg teljesen szétverve tönkre nem tették. Ha túlnyomó erővel s komoly ellenállással találkoztak, gyakran folyamodtak hadi cselhez; a csata hevében szinlett

futásnak eredtek s az utánok rendetlenül nyomúló ellenre visszafordulva annál teljesebb diadalt arattak. A szétszórt csatározásban, az ellenség lesbe ejtésében, a csatater bekerítésében föltülmúlhatatlan ügyességet tanusítottak. Csapatáik közt a legszigorúbb fegyelem uralkodott; harczokban öszült hadnagyaik parancsszavának a patriarchalis kormányrendszerrel együttjáró fiui föltétlen engedelmes-séggel hódoltak. — Egy ezred év viharzott el azóta a magyar haza fölött, de Árpád lovag nemzetének hadi erénye a magyar könnyü lovasság, az európai hírüvé vált huszárok, hadsoraiban mintegy örök ifjúságban folyvást virágozik. „Maradékaikról ismerhetitek meg, mily kemény nép volt“, mond a névtelen jegyző a scythiai ősmagyarok jellemét rajzolva; mi is az Európát rettegettet X-dik századi magyar lovasság jellemét rajzolva büszkén mutathatunk mai maradékaikra.

Ily könnyü lovag s egyszersmind -ijász hadsereg, melynek rettegett harczmodora ellen a hadtudós keleti császár, Bölcs León, hadműtanában vezéreinek a lehető legnagyobb óvatosságot ajánlja, még félelmesebb lehetett a nyugoti, mint a keleti birodalomra nézve, mely utóbbinak hadai a Volga mellékéről szakadt bolgárokkal, kik még a X-ik század elején is a magyarokkal csaknem egészen egyező harczmodort követtek, gyakran csatáztak s így e harczmodorral már meg voltak ismerkedve. A német birodalmi hadsereg előtt, mely legnagyobb részben gyalogságból s aránylag csekély számú nehéz lovasságból állott, a könnyü magyar lovasság rohamát, melyet bámulatosan messzehordó nyilaik zápora előzött meg, föltartani a lehetetlenséggel határos föladatnak tetszhetett. Csak hosszas tapasztalás után s csak oly rendkívüli erélyű fejedelemnek, mint I. Henrik német király volt, sikerülhetett, hogy oly lovasságot birt a magyarok ellen kiállítani, mely velök önbizalommal szállhatott szembe s fő-

lőttök Merseburgnál 934-ben, nyílt csatában akkor először, döntő diadalt nyerhetett.

Már a dunántúli részek hódítása alkalmával összeütkezésbe jöttek a magyarok a német birodalommal, melyben valamint Felső-Pannonia, mely kisebb részben a keleti határgrófság területéhez tartozott, nagyobb részben pedig a német birodalom alá vetett morva fejedelemség alatt állott, valamint Alsó-Pannonia, a Száva s Dráva melléke is, melyet ekkor Arnulf király felsősége alatt Braszláv szláv vezér birt, a német birodalom hűbériségét képezte, egyházi tekintetben pedig a salzburgi érsekség hatósága alá tartozott. Hogy a német birodalom e gyönyörű s termékeny tartomány elfoglalásában a magyarokat egyestül erővel meggátolni kísérletet sem tett, kézzel fogható bizonyosságául szolgált az öszpontosítatlan birodalom gyengeségének, s ösztönt adhatott a kaland, dicsőség és zsákmány után egyiránt vágyó magyar hadaknak fegyverök szerencséjét a tulajdonképpen német tartományokra intézett csapásokban is megkísértgetni. A Dunántúl elfoglalása közben, 895 tájban, kétségtelenül háborgatták is ők a német birodalom mindkét határgrófságát, s valamint a Lajtán át a keleti határgrófságba, a mai osztrák herczegségbe, legalább is a Wiener Waldig száguldoztak, ugy a másik délkeleti vagy karinthiai határgrófságba is több ízben beütöttek, annak őrhadait szétverték s a Mura völgyében, mai hazánk határain kívül is állandó foglalást szerzetek.

A német határszéli tartományok megrohanásában a magyarok hű segédeitül s útmutatóiul magok az Árpád által meghódított morva szlávok szolgáltak. A IX-dik században a germán és szláv elem ugy szólván folytonos küzdelemben állt egymással a német birodalom keleti határvonalán. Minél keservesebb volt a nyomás, melyet a fegyverrel hódított, de minden kedvező alkalommal föl-

zendült szláv törzsekre a német uralom gyakorolt, minél kegyetlenebb volt a bosszu, melylyel a németek a szlávok kitöréseit megtorolták: annál mélyebben gyökerezett ezek szívében a gyűlölet elnyomóik iránt. Innen magyarázhatjuk meg azt a jelenetet, hogy midőn 892-ben Arnulf német király a függetlenségre törekvő Szvatoplug ellen táborozott s Morvaországot négy hétig tűzzel-vassal dúlta, más oldalról pedig szövetségesei, a magyarok, a Garan és Vág völgyébe nyomulva hódítottak, a felső-magyarországi szlávok nagy része, hogy a megunt járomtól meneküljön, önkényt csatlakozott a magyarokhoz, sőt később a keresztyénséget is megtagadva a magyar zászlók alatt a dunántúli keresztyén egyházak lerombolásában valódi bosszuszomjjal tüntette ki magát.

A magyarok és szlávok ezen viszonyára rendkívül érdekes világot vet Dietmár salzburgi érseknek s a bajor püspököknek IX. János pápához a 900-dik évben intézett levele¹⁾. Alkalmat e levél írására az a körülmény adott, hogy az említett pápa a morvák kérelmére, melyet, mint magok dicsekedve hirdették, nagy összeg pénzzel tettek nyomatékosná, e tartomány részére Rómából három püspököt küldött s így Morvaországot, mely mint hódított tartomány s német hűbér a passauai püspökség alá volt vetve, e püspöki széktől függetlenné tette. A levél célja tehát a pápát e lépés sérelmes és veszélyes voltáról meggyőzni s a bajor papság követelt jogainak épségben tartására birni. Minthogy azonban a szlávok Rómában járt

¹⁾ E levelet, melynek kelte hiányzik, közli Fejér, *Codex Dipl. Hung.* I. köt. 229—235. l., ki azonban tévedve teszi azt a 899-ik évre. — Hogy e levél 899-ben nem kelhetett, kitetszik onnan, hogy említve van benne a gyermek Lajos király (*juvenculus rex noster*), ki atyja Arnulf halála után, mi 899. december 8-dikán történt, csak a 900-ik évi januárius havában választatott német királylyá.

követei a bajor főpapságot a pogány magyarokkal kötött szövetség bűnével vádolták, s e vád a szent széknél oly hitelre talált, hogy a bibornokok keményen dorgáló levelét vonta maga után: Dietmár és társai ártatlanságuk bizonyítgatása után viszont a szlávokat vádolták el. „A mennyiben minket a szlávok azzal vádoltak, — mond az említett levél — hogy a magyarokkal a katolikus hitet megszegtük, s kutyára, farkasra és más istentelen pogány dolgokra esküdtünk és szövetkezünk¹⁾, és hogy Itáliába átkeljenek, nekik pénzt adtunk: ha köztünk

¹⁾ Ezen kutyára, farkasra tett pogány eskü alatt azon a kúnfajú népeknél szokásos szertartás értendő, mely szerint ezek az idegen nemzetekkel kötött szövetség alkalmával esküjük szentesítéséül szerződő felekkel együtt kutyát, farkast vagy más állatot szoktak összevagdalni, mi tulajdonkép csak annak jelképies kijelentése volt, hogy az eskü megszegője azon módon veszszen el, mint az általok összevagdalt állattal történt. Bizonyítja ezt IX. vagy Sz. Lajos francia király életrője, a XIII-dik században élt Joinville, ki a görög császár Andronikosz Komnénosz és a kúnok között 1181-ben kötött szövetséget így írja le: „A konstantinápolyi császár (Andronikosz) és az ott lévő előkelők akkor szövetségben voltak egy néppel, melyet kúnoknak (az eredeti francia szövegben Commaíns) hívnak, hogy legyenek segítségökre Vatachezs (a francia szövegben Vatache, a byzanti íróknál Βατάτζης, a Komnénosz családbeli ellencsászár) ellen, ki akkor a görögök császára vala. S hogy egymást híven segítsék, abban egyeztek meg, hogy a császár és a többi előkelők, kik vele valának, vágják meg testöket és bocsásásák véröket egy nagy ezüst medenczébe. S a kúnok királya és előkelői, kik vele valának, éppen úgy tőnek, és véröket a mieink vérevel vegyíték, borral és vízzel elegyíték s abból ivának, valamint a mieink is, és akkor azt mondák, hogy testvérek. Azután egy kutyát eresztettek el a mieink és magok között, és kardjaikkal összevagdálák a kutyát, valamint a mieink is, és mondák: így vagdaltassék össze, a ki a másik felet megcsalja.“ *Histoire du Saint Louys*. Paris. 1761. 104. l. — Éppen így értendő a IX-dik század elején uralkodott León Arméniosz görög császár pogány módra tett szerződése is, ki Theofanész krónikájának X-dik századi névtelen folytatója szerint, midőn a bolgár nevezetű únnokkal (khúnokkal) harmincz évre szövetséget kötött, nem

nyilván folynék az ügy isten előtt, ki mindent tud, mielőtt megtörténik, és előtted, ki annak apostoli helyettese vagy, hamisságuk nyilvánossá lenne s ártatlanságunk bebizonyosodnék. Minthogy ugyanis tőlünk messze eső keresztyén alattvalóinkat szüntelen fenyegették s szerfölötti üldözéssel sanyargatták, ajándékokat adánk nekik, de nem valami becses értékűt, hanem csak lenöltönyeinket, hogy kegyetlenségüket némileg szelidítsük. S az ilyeseket ők gonosz szívök szerint magyarázva bibornokaidat is anynyira sérelmünkre ingerlék, hogy hozzánk, mintha az apostoli szék küldte volna, levelet intézvé, mindezt szemünkre hányák s bennünket egyebek közt méltóknak

istent és az égi hatalmakat, vagy a Krisztus anyját hívta tanúkul, „hanem mint valami istentől elrugaskodott barbár lélek, kutyákat s a miknek az istentelen népek áldoznak, afféléket hívott föl tettei tanubizonyosságaiúl s vagdala össze.“ Theophanes continuatus. Bonnae. 1838. 31. l. — Ezen szertartásban tehát az összevagdalt kutya vagy farkas nem tisztelet vagy imádás tárgya, mint némelyek balul vélik, hanem a megátkozás jelképe volt. Átokkal erősíté az avar khán Baján is Kr. u. 579-ben a singidóniaknak tett esküjét, midőn „avar szokás szerint letette az esküt, kardját kirántván s magát és az avarok egész nemzetét megátkozván, hogy ha a rómaiak ellen mesterkedve akarná a hidat a Száván építtetni, kard által veszzen el maga és az avarok egész nemzetsége, szakadjon rájuk az ég és az égben lévő tűzisten (θεὸν πῦρ), a környék hegyei és erdei omoljanak föléjük és a kiáradt Száva folyó nyelje el őket.“ Menandrosz. Bonnae, 1835. 335. l. — Hazánkban a keresztyén korszakban is fönmaradt a keresztyén eskü mellett az ősrégi magyar esküvési szertartás, melyet V. Miklós pápa IV. vagy Kun László királyunkhoz intézett levelében „ungarico more“, letett eskünek nevez, s melynek a határjárásoknál használt formáját törvénykönyvünk a Magyarországon föltalált és ős időktől fogva fön-tartott komoly és rettentő esküformának nevezi. Ennek törvénytárunk függelékében közlött részletes leírásából meggyőződhetünk, hogy ezen „magyar szokás szerint“ letett eskü lényege is az önmegátkozásban állott, ha t. i. az illető hamisan esküdnék. Lásd e kérdést bővebben kifejtve I p o l y i által, Magyar Mythologia 210, 211. és 545. 546. l.

mondának, hogy a szent szék ítéletével sujtassunk. Beteljesedik tehát rajtunk, a mit egy bölcs mond: az igaz lakol a gonosz vétkéért. Mert ők a bűnt, melyet hamisan fogtak reánk, hogy egyszer elkövettünk, sok esztendőn át üzték. Ők a magyarokat nem csekély számmal magok mellé vették, azok szokása szerint ál keresztyének fejait egészen megnyirták, őket ránk keresztyénekre bocsátották és magok is ránk jöttek, s némelyeket fogságba hurczoltak, másokat megöltek, másokat a börtön fene éhe és szomja által veszettek el; nemes férfiakat, tisztos nőket szolgaságba vetettek, az isten egyházait fölégették s minden épületet leromboltak; úgy hogy egész Pannoniánkban, ez igen nagy tartományban, egyetlen egyház sem látható, a mint hogy az általad küldött püspökök, ha meg akarnák vallani, elbeszélhetnék, hány nap utaztak úgy, hogy az egész földet elpusztitva találták.“

Nincs okunk, hogy e vád alaposágát a szlávokra nézve kétségbe vonjuk: a mi azonban a szlávok által a bajor főpapok ellen emelt vádat illeti, hogy tudniillik a magyarokkal szövetkezve őket Olaszország megrohanására pénzzel ösztönözték volna, ez csak annak a mélyen gyökerezett gyűlöletnek tulajdonítható, melyet a morvák szívében a szomszéd bajor uraknak és a passai püspöknek, kinek egyházmegyéjéhez tartoztak, mind a világi mind az egyházi ügyekben követett hatalmaskodó eljárása és zsarnoki elnyomása keltett. Mily megalázó lehetett ez a szabadságra törekvő morvákra nézve, kik az előbbi évtizedekben Methodius érsekök alatt a szent szék által is elismert önálló szláv egyházat képeztek, csak magából a bajor főpapok idézett leveléből is tisztán kitetszik, melyben a morvákat, maga a szent szék intézkedései ellenében is, világi és egyházi hatalommal meghódított testi és lelki szolgálóknak vitatva okoskodásukat így végzik: „Mivel mi őket erőhatalommal meghódítottuk és szolgál-

ságba vetettük, azért törvényesen alattvalóinknak kellett és kell lenniök s akarják vagy nem akarják, birodalmunkhoz kell tartozniok. A mi fonséges urunk Lajos ősei ugyanis — mint a szent szék előtt e nyers erőre hivatkozó felsőségi követelésöket támogatni és szebb színbe öltöztetni akarják — a legkeresztyénebb frank nemzetből származott császárok és királyok, Moimár szlávjai ellenben pogányoktól és hitetlenektől származtak. Azok a római birodalmat császári hatalmukkal fölemelték, ezek rongálták. Azok dicsők és az egész világon tekintélyesek voltak, ezek zugokba és várakba zárkóztak¹⁾. Azok tanácsa által lett az apostoli szék hatalmassá, ezek üldözése miatt borult gyászba az egyház.“ Ily kölcsönös elkese-redettség mellett nagyon természetesnek tarthatjuk, hogy a morvák a bajor főpapokat a szent szék előtt minél sötétebb vádakkal ügyekeztek befeketíteni. Annyi mindazáltal magok a püspökök mentségéből kitűnik, hogy ők Árpád magyarjainak rettegett hatalmától tartva ajándékokkal ügyekeztek a fenyegető vést határaiktól távol tartani. Hogy azonban Árpád keleti fényűzésben gyönyörködő magyarjai, kik a honfoglalás közben gazdag zsákmányhoz és váltságdíjakhoz voltak szokva, s kiknek már többször volt alkalmuk a keleti birodalom kincseivel megismerkedni, a gazdag bajor főpapoktól csupán lenöltönyökkel megelégedtek volna, annyira hihetetlen, hogy e részben valamint a szlávok vádját túlzottnak, úgy az ő mentségöket nagyon is szép színbe öltöztetettnek kell ismernünk.

Hogy a bajor püspökök Felső-Olaszország megrohanásakor, melybe a magyarok 899-ben még Arnulf király

¹⁾ Kitelezik e szavakból, hogy a morvák birodalmuk területén igen sok hegyi várat építettek, melyeket a IX-dik századi évkönyvek a morvák elleni hadjáratokról szólva gyakran emlegetnek, s melyek közül a névtelen jegyző a magyar felföld meghódítását leírva többeket név szerint előszámál.

életében beütöttek, érezték a vést, mely a tartomány földulása után rájuk volt következendő, s hogy azt a közös ellenség ellen fegyvert ragadva örömet el akarták volna háritni, kitetszik mentségök folytatásából. „Midőn megtudtuk — írják János pápához, — hogy a magyarok Olaszországba beütöttek, isten bizonyosságunk, hogy azokkal a szlávokkal nagyon óhajtottunk kibékülni, a mindenható istenre fogadván nekik, hogy tökéletesen megbocsátjuk minden vétkeiket, melyeket ellentünk s a mieink ellen elkövettek, s visszaadunk mindent, miről bizonyos, hogy a mieink tőlök vették el; csak részökről biztosítsanak bennünket, és addig adjanak nyugtot, míg Lombardiába bemehetünk, szent Péter ügyét megvédhetjük, s a keresztyén népet Isten segélyével megszabadíthatjuk, és csak ezt sem nyerhettük meg tőlök. S ennyi gaz tetteik után jótéteményekben részesüljenek! S ők a hamis vádlók, kik a keresztyénségnek mindig ellenségei voltak!“ — Ime ismét a szlávok azok, kik most bár közvetve, de mégis mintegy közremunkálva segítik a magyar hatalom fejlődését; a szlávok, a mennyiben ekkor Németország erejét zibbasztották, nem jelentéktelen befolyást gyakoroltak az olaszországi hadjárat szerencsés eredményére.

Ezen hadjárat, az első nagyobbszerű kitörés, melyet a magyarok honuk határain kívül Nyugat-Európába tettek, a 899-dik év tavaszán kezdődött s egy álló esztendeig tartva a következő 900-dik év első felében végződött¹⁾. Már 894-ben, midőn a Nándor-Fejérvártól a Bal-

¹⁾ Innen van az, hogy, mint alább látni fogjuk, az egykorú s közel egykorú külföldi évkönyvek e berohanást legnagyobb részben 899-re, de némelyek 900-ra is helyezik. — Hogy a magyar hadjárat Olaszországban esztendeig tartott, ki fog tetszeni a bajor főpapok általunk már idézett s Hatto mainzi érsek alább idézendő, 900-ban kelt leveleiből. — Magát a hadjárat kezdetét augustus havára teszi a Chro-

kánon át az Ádriai tengerig diadallal járt magyar sereg a Kulpa s Száva völgyén át a Dunához visszatért, megkísérté ugyan egy száguldozó csapat Istria és Friaul bércei közt rést törni Olaszországhoz: de ekkor Fridrik aquiléljai patriarkhának sikertült e merész kalandorokat Olaszország kapuitól visszatartóztatni¹⁾. Később, 896 tájban, midőn Árpád hadai az egész túl a Dunán megfészkeltek magukat, s a karinthiai határgrófságot többször megrohanva ellenállásra képtelenné tették, sőt annak egy részét el is foglalták, már mintegy megszerezték magoknak a kulcsot Olaszország kapuihoz. S csakugyan már a hadjáratot megelőző 898-dik évben egy kis bátor magyar csapat az Olaszországot fedező bércek közt áttörve, egész a Brentáig nyomult s onnan három napi járásnyira küldözte ki merész kémeit, kiknek jelentésére a csapat vezetői elhatározták, hogy most csekély hadaikkal térjenek vissza hazájokba, mit tiz nap alatt ugy is megtehetnek, hanem jövő tavaszra teljes erejükkel rontsanak a gazdag és népes tartomány kizsákmánylására. A következő telet tehát

nicon Nonantulanum Muratorinál *Scriptores rerum Italicarum* I. köt. II. rész, 195. l., de hibásan mint kitetszik a X-dik század végén élt és irt Johannes velencei diaconus krónikájából, ki szerint Velence vivása, melyet az itáliai dúlással világosan egy évben történtnek mond, Péter és Pál napján (junius 29-dikén) történt. E szerint teljes hitelt adhatunk a jól értesült Liutprand cremonai püspök följegyzésének, ki szerint a magyarok e hadjáratra már kora tavasszal február vége felé megindultak. Sol necdum piscis signum deserens, arietis occupabat, quum immenso atque innumerabili exercitu Italiam petunt, mond a magyarok e hadjáratáról Liutprand, Pertznel e. h. III. köt. 290. l.

¹⁾ Huius (Friderici) tempore Hungarorum gens e Seruia egressa in Pannoniam, quae adiungitur finibus ecclesiae Aquileiensis, venit... quos Fridericus patriarcha repressit. *Chronicon Aquilejense*, apud Bernardum de Rubeis in *Monumentis ecclesiae Aquilejensis* 453. l., idézve Praynál *Annales Veteres Hunn.* 235. l. és Kantonánál *Hist. Crit. Ducum Hung.* 162. l.

otthonn a jövő évi hadjárat előkészületeivel, fegyverek kovácsolásával, nyilaik élesítésével, ifjaik begyakorlásával töltötték. Így indultak osztán kora tavasszal, jól felkészült tetemes számú hadaikkal tervök végrehajtására¹⁾.

A készületlenül meglepett, de különben is pártokra szakadozott Olaszország a magyarok e terv szerint intézett támadását föltartóztatni nem lehetett képes. A könnyű magyar lovasság Aquiléját, az erős Veronát, Berengár olaszországi király székhelyét, s általában a várakat mellőzve, a kisebb kastélyokat berekesztve s könnyen kézre kerítve, árviz gyanánt özönlé el Lombárdia termékeny síkjait. S míg a nagyobb rész itt akadálytalanul működött, addig egy kisebb hadosztály a Brenta mentében Velence felé vonula, azzal a merész tervvel, hogy magát a tenger büszke urát is kizsákmányolja. Sikerült is a vakmerő vállalkozóknak lóháton és tömlőkön a lagunák közzé nyomulni s az ezek között terülő szigetek közzül többet kirabolni; így elsőben is Citta nuovát gyújták föl, honnan a nép rémülve futott szét előlök, azután hasonló sors éré Jesulót, Finét, Chiozzát és Capo d'Argilét. Midőn azonban magát a belvárost megtámadva a Rialtot is megkisértették elfoglalni s a malamoccói keskeny csatorna bejárását erőszakolták, Péter és Pál apostol napján junius 29-dikén Péter velencei doge gyakorlott hajóhada által visszaveretve kényszerítve láták magokat kalandos vállalatukat abba hagyva visszavonulni²⁾. E közben a

¹⁾ Liutprandi Antapodosis II. rész. Pertznel e. h. III. köt. 290. l.

²⁾ Johannis diaconi Chronicon Venetum Pertznel e. h. Scriptores. VII. köt. 22. l. és utána csak nem szóról szóra a XIV. század elején élt Danduló, Muratorinál Script. rerum Italicarum XII. köt. 197. l., ki azonban a XII-dik század végén élt Siccardus püspök után Muratorinál e. h. VII. köt. 582. l. hibásan teszi ez esemény évszámát 906-ra.

főerő, Milano környéket is kizsákmányolva, minden komolyabb ellenállás nélkül hatott a Ticino partján fekvő Paviáig, mely akkor Felső-Olaszország egyik legvirágzóbb és leggazdagabb városa volt. Itt azonban határt kellett vetniök a továbbnyomulásnak.

Berengár ugyanis, ki a magyarok rohamra elől a Pón át Közép-Olaszországba vonult, itt rövid idő alatt roppant sereget gyűjtött össze, mely számra háromszor is erősebb volt, mint a magyaroké, s ezek útját hazájokba könnyen elvághatta volna. A magyaroknak menekülésök s gazdag zsákmányuk biztosítására nem lehetett más módjok, mint lehető leggyorsabban visszavonulni. Szerencsésükre Berengár, seregének túlnyomó számában elbizakodva s a bizonyosnak hitt diadalnak előre örülve, néhányad magával egy kis városban vig lakmározás közt vesztegette idejét s nem sietett a magyarok ellen gyorsan intézkedni. Ezek, kik nyílt csatában mindent kockáztatni nem akartak, ügyesen fölhasználták Berengár tétlenségét, sarkantyú közzé kapták lovaikat, s Berengár, a helyett hogy bekeríthette volna, csak az Adda folyó mellett érhetette őket utól. A futó had, nyomon üzelve a számosabb és pihentebb ellentől, elszántan neki ugrata az Adda hullámainak, s bár a zavaros tolongás közben sokan a folyóba veszttek, a nagyobb rész szerencsésen partra kapva legalább pillanatra menekülve érezheté magát. Itt a fáradt, lehangolt s megfogyott had vezérei tanácsot tartván, keresztyén foglyaik indítványára, kik közül néhányat közbenjárókul használtak, magok ajánlák ellenfeleiknek, hogy minden zsákmányt visszaadnak, csak szabadon térhessenek vissza hazájokba. Ezen ajánlatot a keresztyének nem csak hogy el nem fogadják, hanem gúnyosan utasíták vissza, s nem annyira fegyvereiket köszörülgeték, mint inkább bilincseket keresgélének leendő foglyaik számára. Rövid pihenés után azért ismét tovább vonúl a

magyar sereg, utócsapatát a veronai mezőn az üldözők előcsapata beéri s megtámadja: de e csatározásban, a leendő harc előjátékában, a magyaroké lesz a diadal. E közben a főerő, elszánt hátvédeitől fedezve, időt nyert a Brenta folyóig menekülni. Ennek túlsó partján meg kellett állapodni a seregnek, lovaik a hosszas fáradságban kimerülve a futást tovább nem bírhatták. Csüggedés lepte meg ekkor a legbátrabbak szívét is; futásban menekülést keresniök lehetetlen, nyílt csatában diadalt reményleniök vakmerőség lett volna. Ujabban alkudozásba bocsátkozának tehát üldözőikkel s szabadságuk megmentéséért oly árt ajánlának, melyet az ellenfél becstülettel, sőt büszke diadalérzettel fogadhatott volna el. Minden hadi szereiket, foglyaikat, fegyvereiket, sőt lovaikat is, kivéve minden legényre egyet, melyen haza mehessenek, átadni ajánlkoznak; ezenfölül fogadást tőnek, hogy ha e föltétel mellett szabad visszavonulást nyerendnek, soha nem lépnek többé Itália földjére, s fogadásuk megtartására fiaikat kezesekül átadni ígérkezének. Ily föltételeket csak a végső kénytelenség ajánlhatott s csak a legvakabb önhittség és gőgös fölfuvalkodottság utasíthatott vissza. Az olaszok átkok és szitkok közt bocsáták vissza a magyarok közbenjáróit; „bolondok volnánk, mondák gúnyosan, ha azt, a mi kezünkben van, a dög kutyáktól — mint a magyarokat czimezék — ajándékul fogadnók el.“

Ez a gyalázat dühöt, a kétségbeesés szilaj erőt keltett minden magyar lelkében. Rövid hadi tanács után el lön határozva a végső viadal, ha lehető, az életért, ha nem, a dicső szabad halálért. Pillanat alatt nyeregben ült s fegyverben csillogott az egész had. Két kisebb hadosztály a folyó partján halkkal egyik föl, másik alá húzódott, s a derék sereg közepett leste a pillanatot, midőn a két szárny átkelése után a folyón áttörve az ellenségre ronthasson. Az ellenfél e közben a hosszas alkudozások

eredményét várni megunva, fáradtan s gondtalanúl heverészett a táborban s éppen estebédje elköltésével foglalkozott. Váratlanul, mint villám a felhőtlen égből, csaptak közzéjük egyszerre több oldalról a magyarok legvakmerőbb vitézei, oly gyorsan röpitve halálos nyilvesszeiket, hogy sokaknak utolsó falatjokat torkukba szegeztek. A rémület riadása, a haldoklók nyögése, a rohanó magyar lovasság harcziralgása megdöbbsentette a keresztyén tábor legbátrabb vitézeit is; a gyalogság fejét veszve rendetlen tolongásban kapkodott fegyver után; a lovasságnak nem volt ideje nyeregbe kapni; lovaikat a puszták szilaj fiai néhány pillanat alatt kézre kerítették. Az általános zavarban hasztalan volt minden parancs; kiki csak önmagáról gondoskodott. Az olasz tábor különben is pártokra lévén oszolva, egyik rész nem hogy sietett volna a másik védelmére, sőt titkos kárörömmel nézte a másik romlását. Az olasz királyságra törő Lajos, Bozó burgundi gróf fia, párthivei, kik Berengár erejének tönkre tételében pártjoknak ez évben letűnt szerencsecsillagát reménylék földerülni, önkényt vonulának félre a harc színhelyéről, a közügyet magán pártérdekőknek föláldozva. Ily körülmények között komoly ellenállásról, rendes csatáról szó sem lehetett; az egész jelenet mézszárláshoz hasonlított inkább, mint ütközethez: mert a vérig zaklatott s gúnyolt magyarok bosszút lihegve, diadaluk mámorában a fegyvereiket elhányt könyörgőknek sem adtak többé kegyelmet s a futamodókat vad kéjjel úzve tömegestől koncizták föl. Néhány óra mulva a Brenta melletti rónán több mint 20,000 halott hevert; az itáliai büszke hadsereg egy csapással meg volt semmisítve¹⁾.

¹⁾ Részletesen leírja ez ütközetet és előzményeit Liutprand, Pertznél e. h. VII. köt. 290—291. l. — Ugyancsak a Brenta folyó mellé teszi azt a Chron. Nonantulanum Muratorinál Scriptores

A brentai diadal után, melynek napját a nonantulai monostor évkönyve szeptember 24-dikére jegyezte, egész Felső-Olaszország tárva állott a győztes magyarok előtt. Használták is ezek a kedvező alkalmat, s csapataik több irányban szétoszolva, kényökre kedvökre fosztogatták a virágzó gazdag városokat, Trevisót, Paduát, Bresciát, Milanót s dúlták a kincsekben bővelkedő egyházakat és monostorokat. Egyik hadosztályuk a Pón átkelve Parma és Modena környékét is rettegéssel töltötte el. Ez a nonantulai monostort bevette, szerzeteseit leöldöste, a monostort gazdag kézirati kincseivel együtt porrá égette s egész vidékét kizsákmányolta¹⁾. Reggio városában az egyházat földúlta, melynek később Berengár ekkor szenvedett káraiért földadományban adott kárpótlást; Modena városát is megszállotta és vivta s abba csakugyan be is vonult, de, mint a helybeli krónika írja, szent Geminianus menynevei közbenjárására, ki a monda szerint Modenát Attila korában megmentette, kétségtelentül illő váltságdíj kapva, onnan visszahúzódott²⁾. A többé akadályra nem talált magyar hadak a Ticinon átkelve Turin vidékét is benyar-

rer. *Italicarum* I. köt. II. rész, 195. l., mely szerint a magyarok itt sok ezer keresztyént leölték vagy vízbe fojtottak. — *Ad Parentum* azaz a Brenta folyó mellett mondja történtenek azt az *Annales Alemannici* st. galleni harmadik egykoru folytatója is e szavakkal: 899. *Bellum primum inter Ungaros et christianos in Italia ad Parentum, et castelli capti sunt.* Pertz-nél e. h. I. köt. 53. l. — Az ezen egy csatában egy nap elesett olaszok számát 22,000-re teszi az *Annales Fuldenses* egykoru folytatója, Pertz-nél e. h. I. köt. 415. l.

¹⁾ *Chronicon Nonantulanum* Muratorinál *Scriptores rerum Italicarum* I. köt. II. rész. 195. l.

²⁾ A magyarok e hadjárata közben könyörgött a modenai nép hajdani püspökéhez és védszentjéhez, szent Geminianushoz, a következő latin egyházi énekben:

Confessor Christi, pie Dei famule,
O Geminiane, exorando supplica,

galták s egész a savoyai és schweizi határhavasokig kalandoztak¹⁾. Ekkor történt az, hogy Liutvárd vercellii püspök, néhai Károly császár kedves embere és tanácsosa, midőn roppant kincsével menekülni akart volna, véletlenül egy csapat magyarra bukkant, kik is őt kincseitől megfosztván legyilkolták²⁾. Egyedül az erős várak nyujtottak a bezárkozottaknak biztos menedéket; ezek őrségei azonban éppen nem voltak erősek arra, hogy környékek földülését gátolni képesek lehettek volna.

Mily keservesen emlékezhetett az olaszországi nép a magyarok ez első hadjáratakor kiállott szenvedéseire, tanusítják Liutprand püspök szavai, ki gyermek korában szemtanúktól értesült e hadjárat részleteiről. Ő a brentai titközet leírása után Italián ekkor az istennek föld- és mennynél maradandóbb szavát vallja teljesültnek, melylyel

Ut hoc flagellum, quod meremur miseri,
Coelorum Regis evadamus gratia.
Nam doctus eras Attilae temporibus
Portas pandendo liberare subditos.
Nunc te rogamus licet servi pessimi
Ab Ungarorum nos defendas jaculis.
Patroni summi exorate jugiter
Servis puris implorantes dominum.

Muratorinál *Antiquitates Italiae medii aevi*. I. köt. 21. 22. l.

¹⁾ Usque ad montem Job (Mons Jovis, a mai St. Bernárd hegye) depopulantes omnia. *Johannis Chron. Venetum*. Pertznél e. h. VII. köt. 22. l.

²⁾ Így írja le ez esetet az egykoru Regino, hibásan 901-re jegyezve, Pertznél e. h. I. köt. 609. l., kinek tudósítását csaknem szóról szóra átírja Béla király névtelen jegyzője 53. fej., ez cseményt még hibásabban Zsolt vezér idejére helyezve. — Emlitik azt e hadjárat rövid elbeszélése közben ugyan csak Regino nyomán hazai krónikáink is, mint Kézai II. könyv. I. fej. 13. §., *Marei Chronicon* 29. l., *Chron. Budense* 55. l. és *Thúróczi* II. rész. 24. fej.

az Ur egykor Jeremiás proféta által Izráel népét megfenegezte: „Ime én hozok reátok messze földről való pogányt, óh Izráelnek háza! kegyetlen nemzetséget, régi nemzetséget, olyan nemzetséget, melynek nyelvén nem értesz, és nem tudod, mit beszél. Tegze nyilt koporsó, erős mindnyája. És megესzi veteményeidet és kenyeredet, melyet a te fiaid és leányaid ettek volna meg; megესzi juhaidat és ökreidet, megესzi szőlődet és fügedet s nagy erős városaidat, melyekben bizol vala, fegyverrel összetöri.“

Mint pusztító vihar után a mezők letarolt vetései, oly gyászos színben tünt föl egész Felső-Olaszország, midőn a magyar hadsereg majdnem egy évi dúlás és rombolás után, Berengár által nagy ajándékokkal hazatérésre biratva, a 900-dik év tavaszán Friaulon és Istrián át, a magyarok későbbi gyakori berohanásairól magyarok útjának — strada Hungarorumnak — nevezett vonalon roppant zsákmánnyal terheltén visszatért hazájába ¹⁾. Ez idő közben a magyarok kisebb csapatokra osztott haderejükkel egész Felső-Olaszországot elborítva folytonos megszállás alatt tartották, annyira, hogy a közlekedés a német birodalom és a római szent szék között teljesen megszakadt. Dietmár salzburgi érsek főntebb is idézett levelében magát a szent szék részére járandó pénz be nem küldéséért mentegette írja, hogy azt a pogányok dühöngése miatt nem tehette, min a magyar hadjáratnál egyebet érteni nem lehet: de mivel isten kegyelméből Italia már megszabadult, minél előbb át fogja küldeni. Hatto mainzi érsek ugyancsak IX. János pápához a bajor főpapok érdekében 900-ban irt levelében ugyanezen körülményt említi okául annak, hogy a gyermek Lajost,

¹⁾ Rex igitur Berengarius datis obsidibus et donis praedictos Ungros de Italia recedere fecit cum praeda, quam fecerant. Johannes Chron. Venetum e. h.

Arnulf fiát, a szent szék parancsa és engedelme nélkül királyukká emelték. „Bizonyos, — mond az érsek, — hogy az semmi más okból nem történt, mint hogy a pogányok köztünk és köztetek tartózkodván, útunk a római anyaszentegyházhoz meg volt gátolva, úgy hogy csekélységünk méltóságodhoz követeket sem küldhetett. Minthogy azonban végre megérkezett az idő és alkalom, hogy levelünk szined elé juthasson, kérjük köz határozatunkat uralkodásod áldásával megerősíttetni.“¹⁾ Kitetszik ez adatokból, hogy a magyarok Lajos német királylyá választatása után, mi 900-ban januárius 21-dikén történt²⁾, még egy ideig elzárva tartották az Olaszországba vezető utakat. De már a 900-dik év derekán teljesen meg volt tőlök szabadulva Olaszország; mi bizonyos abból, hogy a bajor főpapok, emlegetett levelökben, a szlávokat mint fenyegető ellenségeiket tüntetik föl s egy szóval sem emlékeznek a bajoroknak ugyancsak a 900-dik év nyarán a morva földön véghezvitt pusztító betítéséről s a magyaroknak erre csakhamar következett bajorföldi hadjáratáról. — Minthogy e szerint e levél IX. János pápához, ki már a 900-dik évi juliusban nem élt, még ez év első felében volt intézve s ekkor már Olaszország fel volt szabadulva, Velencez vivása pedig junius 29-dikén s a brentai csata september 24-dikén történt, kétségtelen, hogy ezen események 899-re helyezendők, s ezen a 900-dik év elejére is áthúzódott hadjárat még 899-ben kezdődött³⁾.

¹⁾ E levelet közli Fejér, Codex Dipl. Hung. I. köt. 235—240. l.

²⁾ Lajos király Regensburgban 901. jan. 19-dikén kelt levelében uralkodásának még első évét írja. Fejér Cod. Dipl. Hung. I. köt. 241. l. — Megválasztatását az újabb történetírók a forohheimi országgyűlésen 900-ban jan. 21-re határozzák.

³⁾ Régibb történetíróink, mint Pray, Katona s többen, hibásan teszik e hadjáratot 900-ra; legújabbán még Szalay is Magyarország.

Alig pihente ki fáradalmaait az olaszországi hadjáratban részt vett magyarság, s már is új táborozás volt készülőben Németország, nevezetesen a szomszéd bajor föld ellen. Értetülvén ugyanis a magyarok Arnulf haláláról s kiskoru fiának trónra emeltetéséről, megérkezettnek vélték az időt, midőn fegyvereiknek Olaszországban legközelebb

tört. 2-dik kiad. I. köt. 20—22. l. e hadjáratot 900-ban vagy talán 899-ben írja kezdődöttnek és 902-ben végződöttnek: holott a külföldi évkönyvek adatai e tekintetben semmi kétséget sem hagynak fön. Igy például az eddig tárgyalt forrásokat mellőzve, helyesen jegyezték azt 899-re az azt száraz rövidséggel említő Annales Alamannici és Laubacenses Pertznel e. h. I. köt. 53. l., Annales Weingartenses u. o. 66. l., Annal. Augienses, S. Gallenses majores és Colonienses u. o. 68. 77. és 98. l., az Annales Beneventani és Einsiedlenses Pertznel III. köt. 154. és 140. l. — A 900-diki bajorföldi hadjárat közben melleleg szól róla az Annales Fuldenses egykorú folytatója Pertznel I. köt. 415. l., kinek előadását követve teszi e háborut 900-ra a XII-dik század elején élt compiler Herimannus Augiensis, Pertznel V. köt. 111. l. — Hibásan írja 901-re az egykoru, de a hely színétől igen távol lakó prümi apát Regino, Pertznel I. köt. 609. l. — Az újabb kori írók között a legnagyobb tévedésben van Dussieux, ki *Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe* (Paris, 1839.) 22—27. l. a 899., 900., 901., 903., 905. és 906-dik évek között mindegyikre jegyez egy-egy külön olaszországi magyar hadjáratot; mi csak úgy történhetett, hogy az eredeti forrásokat legnagyobb részben meg sem tekintette, nem hogy bírálatalig összevetette volna, hanem az e tekintetben éppen nem tekintélyes compilerok és újabb kori francia írók valamennyi év meghatározását vakon elfogadta s így egy hadjárat részleteiből hat külön hadjáratot teremtett, s nem csak hogy kétszer írja le a brentai csatát 899-re és 901-re, hanem közben 900-ban éppen az olaszokkal ölet le a magyarok között 22,000 embert! — Valóban ily eljárás után méltán nyilatkoztatja ki Szalay e. h., hogy ezt a munkát, „melynek az Académie des Inscriptions et Belles-lettres 1839-ben a harmadik emlékpénz második felét ítélte oda jutalmul, a magyar Akadémia aligha fogta volna kitüntetésre méltónak találni“.

oly fényes szerencséjét Németország ellenében is megkísérthessék. A bajor főpapokkal, mint láttuk, már azelőtt is állottak némi titkos közlekedésben, most nyilván ünnepeélyes követséget küldének Regensburgba, oly szín alatt, hogy szomszédaikkal szövetséget óhajtanának kötni, de valósággal azért, hogy a német birodalom belviszonyait kipuhatolják¹⁾. Semmi sem lehetett kedvezőbb a magyarok tervezett vállalatára, mint követeik tudósítása a birodalom gyengeségéről, a gyermek király tehetetlen kormányása alatt. Zwentibald, Arnulf császár törvénytelen fia, ki még atyja életében emeltetett a lothringeni hercezségre, öcscse királyi felsőségét elismerni nem akarva, nyílt lázadásban állt az új kormány ellen, melynek vezetői Hattó mainzi érsek és Ottó szász herceg, a király gyámjai, a birodalmi sereg legjavával éppen ekkor a Rajna mellékén táboroztak, hol a féktelen szenvedélyes Zwentibaldot, ki a trieri érseket Ratboldot bottal fejbe verte s kitől országa nagyjai is elpártoltak, csak ugyan legyőzték és elejtették. A gyermek király tekintélyére az egyházi s világi fejedelmek mit sem adva szabad utat engedének szenvedélyeiknek s a birodalomban belviszályok dúltak s csaknem fejtelenség uralkodott. A bajorok, kik ellen volt intézendő a magyarok támadása, éppen ez év nyarán ismételve tűzzel vassal pusztították a morva földet, s a magyarok a letiprott morvák fölkelésében, kik még csak imént is fenyegetőleg álltak szemben a bajorokkal, tervök kivételében biztos segítségre számíthattak.

A történetírás nem nyújt ugyan rá semmi egyenes bizonyosságot, de mégis aligha csalatkozunk, ha a bajorok morvaországi pusztító hadjárata s a magyaroknak a bajor föld ellen ezután csakhamar intézett megrohanása

¹⁾ Az Annales Fuldenses egykorú folytatója Pertznél e. h. I. köt. 415. l.

közt benső összeköttetést keresünk. A hatalmas Szwatoplug 894-ben történt halála után a morva föld belvillongások színhelyévé vált, s a bajorok e viszályokba avatkozva folyvást rongálták és dúlták e szerencsétlen tartományt. Már 897-ben szövetekezett Arnulf a morvák ellen az ezekkel ellenségeskedésben állott csehekkal; 898-ban pedig, midőn a versengés Szwatoplug két fia Mojmir és Zwentibáld közt tetőpontra hágott s az egyik párt Arnulfhoz folyamodott, Liutpold keleti határgróft és Arbo gróft küldte be a bajor nagyokkal, kik közzül éppen Arbo gróf volt fiával Isanrichchal együtt a testvéri viszály legfőbb szítója, Morvaországba, hol e segélyhad tűzzel vassal pusztított. Még azon évben a tél beálltával ismételve lőn e rabló hadjárat s a bajor hadsereg, egész vidékeket földúlva, roppant zsákmánnyal tért vissza hazájába. A viszály mind e mellett sem csillapodott az egymás ellen élet-halálharcot vivó két testvér közt s a 899-dik évben a bajorok ismételve beittöttek a szorongatott Zwentibáld segélyére, s őt egy Mojmir hadai által bekerített városból kiszabadítván, a város porrá égetése után pártfőnökeivel együtt magokkal vitték Bajorországba. E közben otthonn a Mojmir pártjával tartó Isanrich gróf a Duna mellett fekvő Mautern erős várában csaknem független kényur gyanánt garázdálkodva, nyiltan kitüzte Arnulf ellen a lázadás zászlaját. A beteges császár hajón vonult Mautern alá, melyet oly erősen vivatott, hogy Isanrich a város bevétele után kénytelennek látta magát az eddig hatalmasan védett várat és magát nejjével s gyermekeivel együtt a császárnak megadni. Ez őt Regensburgba küldé őrizet alatt, Isanrich azonban útközben őrei közzül megszökvén a morvákhoz futott s ezek segélyével birtoka egy részét visszafoglalván a Duna partjain annál kegyetlenebbül garázdálkodott. Ekkor szándékoztak volna a bajor főpapok, hogy az Olaszországba ütött ma-

gyarok ellen segítséget küldhessenek, halálos elleneikkel a morvákkal kibékülni: de ezek bosszút óhajtva, egyes-ségről hallani sem akartak.

Ily előzmények után történt, hogy a 900-dik év derekán a bajor hadsereg Csehországon keresztül, maga mellé vévén a cseheket is, kik Szvatoplug idejétől fogva ellenséges lábon álltak a hatalmasabb morvákkal, újra berohant a morva földre s azt három hétig irgalmatlanul rabolta és égette¹⁾. E hadjáratra mintegy viszonzásul következik a magyarok beütése a keleti határgrófságba s az Ensen túl magába a tulajdonképpeni Bajorországba.

Rövid ideig tartó, de vihar módra pusztító volt e berohanás. A magyarok az Ensen, az ó-bajor föld határfolyóján átkelvén, kisebb csapatokra oszolva, az egész vidéket, a mai Felső-Osztrákhont, rögtön előzönlötték, s oly villámgyorsasággal működtek, hogy mint a fuldai évkönyvek egykorú bajor folytatója följegyezte, egyetlen egy nap alatt széltében és hosszában ötvenezer lépésnyi, azaz mintegy tiz mértföldnyi tért pusztítottak el. Leggazdagabb zsákmányt találtak a szent-floriáni és kremsmünsteri kolostorokban, melyek között az elsőt kirabolva fölgyújtották, a másodikban pedig ötven embert vagdaltak le²⁾. Luitpold keleti határgróf, ki mint ilyen az egész bajor hadsereg főparancsnoka is volt, csakhamar fegyverbe

¹⁾ A bajorok és morvák között folyt háborúkra legrészletesebb forrás az *Annales Fuldenses* Pertz-nél e. h. I. köt. 413—415. l.

²⁾ A sz. floriani monostor romlását bizonyítja Lajos királynak Regensburgban 901. január 19-dikén kelt levele, melyben éppen e hadjáratban vallott kárai pótlására e monostornak s illetőleg Richarius passai püspöknek adományozza a határ védelmére az Ens partján csak imént épített várost, Ensburgot. Fejér, *Cod. Dipl. Hung.* I. köt. 240—242. l. — A Kremsmünstert ekkor ért csapásról a helyi hagyo-

szólitá ellenök a még épen maradt vidékek dandárait: de a magyarok, a mily véletlen ütöttek be, éppen oly hirtelen tűnének el előlük gazdag zsákmányukkal. Az üldöző Luitpold és Richarius passauai püspök, kinek egyházmegyéjét dúlták föl éppen legnagyobb részben a magyarok, a bajor nemességgel csak egy elkésett kisebb csapatot érhetett utól, mely a Duna éjszaki partjára átkelve a főerő visszavonulása után is vakmerően folytatta a fosztogatást. Ezeket a túlnyomó bajor hadsereg a lovaságnak éppen nem alkalmas hegyes-völgyes vidéken váratlanul megtámadván, heves viadal után, mely közben a zsákmánynyal terhelt rendetlen csapatból számosan hullottak el, a Dunának szoritotta. A megmaradt rész életét és zsákmányát meg akarva menteni, a Dunának ugratott, de nagyobb részben annak sebes hullámai közt merült el. Az elestek és Dunába fultak számát a fuldai évkönyv 1200-ra teszi; a bajorok vesztesége természetesen aránylag csekély volt¹⁾.

mány után emlékezik a XIV-dik század elején élt kremsmünsteri szerzetes Bernardus Noricus. Pecznél *Scriptores rerum Austriacarum* II. köt. 51. l.

¹⁾ *Norici cum Ungriis pugnauerunt et partem ex eis occiderunt*, mondja szokásos rövidségével a 900-dik évre az *Annales Alamannici* st. galleni harmadik folytatója Pertznél e. h. I. köt. 54. l. és vele szóról szóra egyezőleg az *Annales S. Gallenses majores* u. o. 77. l. — Arnulf halála után az első évre és így helyesen 900-ra említi a magyarok e hadjáratát Liutprand is e szavakkal: *Bagoariorum etiam fines occupant, castra diruunt, ecclesias igne consumunt, populos iugulant, et ut magis magisque timeantur, interfectorum sese sanguine potant.* Pertznél III. köt. 288. l. — Legkörülményesebben leírja az egészet az *Annales Fuldenses* egykorú bajor folytatója Pertznél I. köt. 415. l., kinek előadását mi is követtük. Ez évkönyv a középkori krónikák kézzel fogható túlzásával írja: *vix tantum unum de christianis occisum inveniunt.* E szóvirágot Brunner Luitpold augsburgi tanár ily czimű alkalmi iratában: *Die Einfälle der Un-*

Ezen részletes győzelem öröme korántsem egyensúlyozhatta a feldúlt vidékek veszteségének fájalmát, melyek az egykoru krónikás szerint „a hajdani időkben soha nem látott kárt vallottak“. Általános volt a félelem, hogy a magyarok, ez első berohanásuk sikerétől csábítva, könnyen ismétellhetik támadásukat a bajor földre, melynek előbástyáját, a keleti határgrófságot, nagyobbbrészing tüzszel vassal földülták. Azért is Luitpold örgróf hadait addig el sem eresztette, míg a bajor határ védelmére s hasonló vész idején a lakosok és kincseik biztosítására, az Ens vizének a Dunába szakadásához közel, egy igen erős várost nem építettett. Így épült Ensburg nem messze az egykori római Lauraceum romjain emelkedett Lorch dűledékeihez, melyet székesegyházával együtt az avarok mintegy másfél századdal azelőtt romboltak össze, ezek örökösei, a nem kevésbbé rettegett magyarok ellen¹⁾.

A következő 901-dik év elején a morvák belviszállyaikban kifáradva s a bajorok többszöri beütései által megtöretve, a regensburgi országgyűlésen ünnepléses követségök által békét kértek Lajos királytól; a szerződés e gyűlésen megállapittatván, Richarius passau pűspök és Ulrik svábföldi gróf mint birodalmi kikűdött biztosok

garn in Deutschland bis zur Schlacht auf dem Lechfelde im J. 955. Augsburg, 1855. 6. l. betű szerinti értelemben véve határozottan meri állitni, hogy míg a magyarok közzül 1200, a bajorok közzül csak egyetlen egy esett el. Pedig az említett évkönyv világosan mondja, hogy a bajorok részéről „nobiliter dimicatum, sed nobilius triumphatum est“, miből Brunner elhihette volna, hogy a magyarok nem hagyták magokat összedugott kézzel leaprittatni. Ugy de Brunner őseinktől csaknem minden emberi és polgári erényt megtagadva, még a katonai vitézséget is el szeretné vitatni.

¹⁾ Annales Fuldenses e. h. — Hogy e vár már 900-ban föl volt építve, kitetszik Lajos király 901. jan. 19-dikén kelt s általunk már idézett leveléből.

előtt a morva fejedelem Mojmir és nagyjai által esküvel erősítettett¹⁾. A magyarok, kik a bajorok és morvák, ez eddig egymást kölcsönösen gyűlölő és rongáló ellenfelek szövetkezésében, mely kétségtelenül ellenök mint mind a két félre nézve egyiránt veszélyes szomszédok ellen volt irányozva, Ensburg falainál erősebb gátat láttak emelkedni Németországra intézendő berohanásaik ellen, még a szerződés szentesítése előtt megkísértették e szövetkezés élet megtompítani, s a birodalom erejét most már más éddig is sebzett oldalán, a délkeleti határgrófságban gyengíteni. Hadaik a 901-ik év tavaszán már Karinthiát dulva Laibach várán túl kalandoztak, s husvét szombatján, mi ekkor apríl 11-dikére esett, kemény csatát vívtak e tartomány és a szomszéd vidékek egyesült hadaival. A külföldi bár nem egykoru, de hihetőleg régibb forrásokból dolgozott és így figyelembe veendő krónikák, e berohanást szokott száraz rövidségökkel tárgyalva, csak a magyarok megöletését emlegetik, s ezek nyomán azt kellene hinnünk, hogy ezen hadjárat a magyarokra nézve tetemes veszteséggel s visszaveretésökkel végződött²⁾. Azon-

1) *Annales Fuldenses* e. h. a 901. évre.

2) *Hungarii Carentanum petentes commissa pugna victi caesique fugerunt*, írja a 901-dik évre a XI-dik század közepén élt compiler Herimannus Augiensis Pertz-nél e. h. V. köt. 111. l. — A XII-dik század első felében élt Ekkehardus Uraugiensis és ifjabb kortársa az *Annalista Saxo* az évszámban kétségtelenül tévedve írják: „902. Ungari Charentaniam invadunt et commisso in sabbato pascae praelio vincuntur.“ Pertz-nél e. h. VI. köt. 20. és 590. l. — Az *Annales Fuldenses* egykoru bajor folytatója után bizonyos, hogy e hadjárat a 901-dik év tavaszán történt; ő ugyanis a morvák ez év elején történt egyességét leírva mondja: „Interdum vero Ungari australem partem regni illorum Carentanum devastando invaserunt.“ Pertz-nél e. h. I. köt. 415. l. — Hogy ő e hadjárat eredményéről nem szól, oka az, hogy krónikája még ez évi husvét előtt azzal a tudósi-

Szabó K. A vezérek kora.

ban honi krónikáink, melyeknek részletesebb előadása kétségtelenül régibb, ma már ki nem deríthető külföldi forrásokon alapszik, egészen más színben tüntetik föl e véres harc eredményét. Ezek szerint a magyarok, bár tetemes veszteséggel, csakugyan kicsikarták elleneik kezéből a diadalt; Eberhard karinthiai és Gottfried merani grófok halva maradtak a csatatéren, s vezértársuk az aquilejai patriárkha a csatarend fölbomlása után csak futással menthette meg életét. E győzelem után a magyar hadak Karinthiát, Krajnát és Stiriát bekalandozva zsákmánynyal megrakodva tértek vissza hazájokba¹⁾; minek öröme a pusztai népek gondolkodásmódja szerint a szenvedett veszteség érzetét honfiaiknál teljesen háttérbe szorította.

Igen hihető, hogy e hadjárat alkalmával némely kisebb csapatok Friaulon át Olaszországba is becsapkodtak. Legalább így vélem magyarázhatónak némely külföldi évkönyvek följegyzését, mely szerint a magyarok ez évben az olasz földre ismét betitöttek²⁾.

tással szakad meg, hogy Lajos király a sváb földön keresztül a frank földre ment a husvétot megünnepelni.

¹⁾ Kézai II. könyv 1. fej. 12. §., Marci Chron. 29. l., Chron. Budense 54. l. és Thúróczy II. rész. 23. fej. — Hazai krónikáinkkal, melyekben a helyes időmeghatározásról szó sincs, csaknem szóról szóra egyezik a XIV-dik század közepén elhalt Dandolo Muratorinál Script. rer. Italicarum XII. köt. 198. l., ki előadását bizonyosan nem hazai krónikáinkból, hanem valamely ezek által is használt régibb külföldi forrásból írta ki. — Katona tévedését, ki csak az egy Thúróczyt ismerve és idézve, azt hitte, hogy ez Dandolo után írta le ez eseményt, könnyen beláthatjuk, tapasztalva, hogy e leírást már a XIII-dik századi Kézai is átirta az előtte fekvő régibb szövegből.

²⁾ 901. Iterum Hungari in Italiam. Annalium Alamannicorum continuatio Sangallensis tertia. Pertznél e. h. I. köt. 54. l. és Annales Einsidlenses u. o. III. köt. 140. l.

A 902-dik évben ismét hadjáraton találjuk a magyarokat a morvák ellen. E táborozásról csak egy egykorú évkönyv emlékezik, melynek rövid tudósításából annyi bizonyos, hogy ezen hadjárat alkalmával a magyarok a morva földön diadalmat arattak¹⁾. E teljes hitelű egykoru forrás ellenében a másfél századdal később élt Hermann tudósításának, ki szerint ez alkalommal a magyarok tetemes veszteség után hátat fordítani lettek volna kénytelenek²⁾, annyival kevésbé tulajdoníthatunk fontosságot, mert alig lehet föltennünk, hogy a belviszályaikban elgyengült morvák, kiket a közelebbi években a bajorok is annyiszor megtörttek és megaláztak, kiknek birodalma ezután alig egy pár év múlva végképen elenyészik, még pedig éppen a magyarok berohanásai következtében enyészik el, a bizonyosan jól fölkészült s nagyobb vállalatokban is diadalhoz szokott magyar sereget határaikból visszaverni képesek lehettek volna.

Most már a bajor föld két védfalának, a karinthiai határgrófságnak és Morvaországnak megrongálása után magok a bajorok ellen fordították a magyarok győztes fegyvereiket, s 903-ban ellenök a bajor földön kemény csatákat vívtak, melyek kimeneteléről a nagyon is kevés szóval beérő egykoru évkönyvek bennünket nem tudósítanak³⁾.

1) 902. Bellum in Maraha cum Ungaris et patria victa. Annales Alamannici. Pertznél e. h.

2) 902. Ungarii Marahenses petunt pugnaque victi terga vertunt. Herimannus Augiensis Pertznél e. h. V. köt. 111. l.

3) 903. Bellum Baguariorum cum Ungaris. Annales Alamannici e. h. és Annales Einsidlenses Pertznél. III. köt. 140. l. — A X-dik századi Annales Hildesheimenses valamint a XI. századi Lambertus Herschfeldensis vagy Aschafnaburgensis Pertznél e. h. III. köt. 50. és 51. l. 893 ra jegyzi ugyan ezen eseményt e szavakkal: „Factum est bellum magnum inter Bawarios et

A küzdelem a két fél közt a következő 904-ik évben is megújult s ezuttal a magyarokra nézve nagyon is véletlen gyászos véget ért. A bajorok ugyanis tettetve, hogy a magyarokkal egyezkedni kívánnak, azok vezérét Kusalyt¹⁾ szép szavakkal elámitva hadnagyaival együtt barátságos lakomára táborukba áthívják. A magyarok, kiknek sátraiban a vendég személye szent és sérthetetlen volt, fogalommal sem bírva az ellenök tervezett aljas cselről, a meghívást aggodalom nélkül elfogadják. A dús lakoma örömrádásait, a kelyhek csengését, egyszerre fegyverek zöreje s a legvadabb küzdelem zaja váltja föl; a szives házi gazdák, kik imént áldomást köszöntöttek vendégeik egészségére, egy pillanat alatt mint orgyilkosok rohanják meg a mámoros magyarokat. A menekülés minden útja fegyveres csapatok által el lévén állva, Kusaly és társai a kétségbeesés vad viaskodása után mind egy lábíg lemészároltattak. Ugyane pillanatban, hihetően az éj homályában, történt a magyar tábor véletlen megrohanása, mely vezéreitől megfosztva, rendetlen tömegekbe szakadozott s futással menekült, a hogy tudott²⁾. Vérengzőleg vad, miveletlen nyers tömegnek jel-

Ungarios“: hogy azonban itt az évszámban hiba van s 893 tévedésből áll 903 helyett, bizonyosnak tarthatjuk.

¹⁾ E vezér neve a külföldi évkönyvekben Chussal- vagy Chussol-nak van írva; mit legelsőbben Pray vett egynek a byzanti írók által említett Κορσαίνης, a névtelen jegyző Curzan-ja, szerintünk Csörsz vezér nevével. — E munka első kidolgozásában Budapesti Szemle III. köt. 312. l. magam is Csörsznek irtam e nevet: de miután komolyabban meggondolva a dolgot nem tartom lehetőnek, hogy e nevet a német egykorú évkönyvíró Chussol-nak írhatta volna, jobbnak látom e nevet az eredeti szöveg leírásához ragaszkodva Kusaly-nak magyarázni.

²⁾ Az Annales Alamannici két codexe 902-re teszi ez eseményt e szavakkal: „Ungares a Baiuariis ad prandium vocati plures

lemzik pogány őseinket a kolostorok sötét felfogásu s nehéz előítéletekkel telt szerzeteseinek évkönyvei: de ily embertelen aljasságot, melyet ekkor a miveltebb erkölcsüeknek hirdetett keresztyén bajorok a vendégszeretet örve alatt elkövettek őseink ellen, még éppen azon külföldi krónikák lapjain sem találunk följegyezve, melyek babonás előítéletből a magyarokat valódi ördögi fajzatnak rajzolják, mely nyers hust, a francia hagyományok szerint gyermekeket eszik, embervért iszik s foglyainak szivét kiszaggatva orvosság gyanánt faldossa.

E csapás után, mely tetemes veszteséggel járhatott, óvatosabbak lettek a magyarok nyugot irányában, s három évig, míg a bajorok nem támadtak, békében hagyták a német birodalom nyugoti határait. Ez idő alatt ismét Felső-Olaszországban találjuk őket mint Berengár szövetségeseit, ki saját katonáiban nem bizhatva, versenytársa Lajos ellenében velök szövetkezett¹⁾. Ugyanezen idő alatt, 905-ben vagy 906-ban, vetettek véget Szvatoplug egykori birodalmának, melyről ez években a

occiduntur“; míg másik két codexben e helyet bővebben így olvashatjuk: 904. Ungari in dolo ad convivium a Bauguariis vocati Chussal dux eorum sui que sequaces occisi sunt. Pertznel I. köt. 54. l. — Ez utóbbiakkal egyezik szóról szóra az Annales Einsidlenses Pertznel III. köt. 140. l., míg az Annales Sangallenses Majores az előbbiekkal 902-re írja ez esetet e szavakkal: Agareni a Baiariis ad brandium vocati, ubi rex eorum Chussol occisus est, et quam plurimi cum eo. Pertznel I. köt. 77. l. — A két évszám között az utóbbi látszik előttem elfogadhatóbbnak.

¹⁾ 904. Hungari per omnia loca vastant et incendunt. Et Saraceni per Calabriam, mond az Annales Beneventani Pertznel III. köt. 175. l. — Liutprand Burgundi Lajos Berengár ellenfele megvakittatásáról szólva, mi 905-ben történt, említi a magyarok dúlását Olaszországban, utána vetvén, hogy „quia Berengarius firmiter suos milites habere non poterat, amicos sibi Hungaricos non mediocriter fecerat“. Pertznel III. köt. 296. l.

külföldi krónikák többé egy szóval sem emlékeznek. A halálos döfésről, melyet ez évek óta végvonaglásban sinlő államnak a magyarok adtak, a történetírás nem nyújt ugyan határozott adatot: annyi azonban egykoru író után bizonyos, hogy 907-ben Szvatoplug fiai már nem voltak életben s országuk végkép meg volt semmisítve¹⁾.

Bizvást következtethetjük e tényt abból is, hogy a magyarok a 906-dik év nyarán a morva földön és Csehországon keresztül vonultak a szász föld kirablására. E táborozásra az Elbe mellékén lakó és így a szász földdel szomszéd dalaminz szlávok által voltak fölszólítva, kik szabadságuk elnyomója Henrik szász herceg, a későbbi német király ellen fegyvert ragadtak. Őseink örömmel kaptak ez alkalmon, hogy a német birodalomhoz ez oldalról is mind közelebb-közelebb nyomuljanak. Kalauzaikúl ez előttük eddig ismeretlen vidéken a dalaminzok szolgáltak, kik azonban e szövetezés árát nagyon is drágán fizették meg. A mint ugyanis a szász földről a magyarokkal együtt gazdag zsákmánnyal hazatértek, ott egy újabb magyar sereggel találkoztak, mely őket háboruval fenyegette azért, hogy míg bajtársaikat ilyen jó szerencsére vezették, az ő segélyüket megvetve mellőzték. Nem volt mit tenniök, mint ismét kalauzokúl szolgálniok. E közben a zsákmánnyal s tömérdek szijra fűzött és rabságra hurczolt fogolylyal megterhelt magyar sereg a dalaminzok földjén pihenve várta be, míg bajtársai a szász földet újra földülván visszatértek, s ez alatt szövetezéseik földjét annyira kiélte, hogy a lakosok ezen esztendőben hazájokat elhagyva idegen népeknél messze

¹⁾ Regino, ki krónikáját a 906-dik évvel végzi, a mint 894-re Szvatoplug haláláról emlékezik, ezt veti utána: *cujus regnum filii ejus pauco tempore infelicitè tenuerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus.* Pertznél I. köt. 606. l.

földön voltak kénytelenek gabonáért szolgálni¹⁾. Ez volt az utolsó külföldi táborozás Árpád életében.

Ezen rabló hadjáratokért a vád, melylyel őseinket az idegen nemzetek történetírói az akkori idők szellemét, Közép-Európa akkori politikai és erkölcsi viszonyait tekintetbe nem véve, gyakran túlságos elfogultsággal sújtják, nem hárítható Árpád személyes kormányára, ki a hon határain kívül nem is táborozott. A nemzet harcziás szellemének, kiválólag hadi szerkezetének s pusztai életmódjának kifolyásai voltak azok. A IX-dik századi magyarságot, mely szántásvetéssel nem foglalkozva, hűbért s jobbágyi viszonyt nem ismerve, saját alattvalóinak

¹⁾ E hadjáratról csak egy pár szóval emlékeznek a német évkönyvek. 906. Ungarii in Saxoniam venerunt. Annales Corbejen-ses Pertz-nél III. köt. 4. l. 906. Ungari vastaverunt Saxoniam. Annales Hildesheimenses, Ann. Weissemburgenses, Lambert's Aschafnaburgensis Annales Pertz-nél III. köt. 53. l. és Annales Ottenburani. U. o. V. köt. 3. l. — A dalaminzek-ről szóló részleteket a 10-dik század második felében élt Widukind corveyi szerzetes jegyezte föl Res gestae Saxonicae. I. könyv 17. és 20. fej. Pertz-nél III. köt. 425. 426. l. — Junius 24-dikére teszi e berohanást az Annalista Saxo név alatt ismert XII-dik századi compiler, ki e hadjáratot, bizonyosan a helybeli hagyomány után, így írja le: Eodem anno (906.) Ungari fines Saxoniae VIII. Kal. Julii depopulati sunt, multosque interfecerunt, mulierum quoque turbam innumera-bilem, nobilium, liberalium et ancillarum, nudam et per crines cater-vatim veluti loris per capita connexam et mamillis perforatam, cum puerulis secum captivam abduxerunt. Pertz-nél VI. köt. 591—592. l. — Ugyanő ez adat elébe, kétségtelenül Ekkehardus Chronicon Univer-saleja után, ezt is följegyezte: 906. Ungari a Marahis caeduntur u. o. 591. l.: de bizonyosnak tarthatjuk, hogy itt a compilerok az évszám-ban tévedtek, s éppen azért Palacky e szavakra épített okoskodását, mely szerint Mojmir 907-ben a pozsonyi csatában esett volna el s birodalma, melyből a mai Morvaország nagyobb keleti részét is félszázad-nál tovább a magyarok birták, ekkor bomlott volna föl, Gesch. der Böhmen I. köt. 157. l., történelmi tényül elfogadnunk nem lehet.

mesterséges adóztatásához nem értve, legbecsületesebb s szabad vitézhez legillőbb keresetének azt tekintette, a mit fegyverrel szerzett, éppen azon korban, midőn hazát is fegyverrel vivott magának, a külföldi hadjáratoktól visszatartóztatva tétlenségre kárhozthatni, s a nemzet ifjú testében pezsgő életerőt mintegy önmaga fölemésztésére irányozni a legnagyobb balfogás lett volna. S ezt Árpád, hacsak a nemzet harcziás szellemét, melyet a fegyverrel szerzett hon megtarthatása végett inkább éleszteni mint zsibbasztani kellett, erőhatalommal el nem fojtja, ki sem fogta vihetni. De más oldalról be kellett látni Árpádnak, hogy a magyar haza megszilárdulására politikai szükségesség volt a nemzet erejének súlyát a külfölddel éreztetni, s az új állam alakulását ellenszenvvel és féltékenységgel tekintő szomszéd nemzetek előtt a magyar nevet rettegetté tenni s így különben bizonyosnak tartható támadásaiktól a haza határait biztosítani.

Ő hivatását, hogy nemzetének maradandó hazát alkosson, dicsőn teljesítette, s a nemzet benne, midőn mintegy húsz évi kormányzása után Kr. u. 907-ben kimúlt, atyját sirathatta. Hamvait az ősmagyar temetkezési szokás szerint folyóviz mellé, azon kis patak forrásához temették, mely a romjaiban maig is látható régi római vízvezetéken Ó-Budába folydogált. Itt, mint a nemzeti emlék által megszentelt helyen, a magyarok keresztyénségre tértevel Szűz Mária tiszteletére egyház épült, melyet Fejéregyház-nak neveztek¹⁾. Azonban midőn

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 57. fej. — Tévedésben van Thierry Amadé, Histoire d'Attila. 2. kiadás. II. köt. 393. l., midőn e Fejéregyházát Székes-Fejérvárral, királyaink későbbi temető helyével, egynek veszi. — A folyó vizek mellé való temetkezés őszokás volt; így a névtelen jegyző szerint Botondot is a Verőcze folyó mellé, Ketelt és fiát Tolmát Komáromnál a Vág és Duna összeszakadásánál temették el 15. és 56. fej. Krónikáink szerint a

Buda környékén a török uralkodott, ez egyház s a vele hasonló falucska is elpusztult, s a nagy honalkotó hős sírjának helye ma pusztán, ismeretlenül áll. Hamvait emlékkő nem jeleli: élő emlékköve egész Magyarország.

V. F E J E Z E T.

Árpád jellemzése.

Ha mindezek után, miket Árpádról a történelmi forrásokat lehető legrészletesebben fölhasználva elmondánk, lelkünkben hű képet akarunk alkotni a nagy honalapítóról, méltán zavarba jöhetünk, vajon e képben a nagy hadvezért, ki hontalanul bujdosó népe megrongált haderejét szilárd kezeibe összpontosítva ügyesen irányzott hadműködéseivel annyi csatát nyert s oly gazdag földet birtokosítani, vagy a nagy államférfiút rajzoljuk-e élénkebb jellemvonásokkal, ki az addig közös felsőséget nem ismert magyar törzseket kormánya alatt nemzetté egyesítve a fegyverrel foglalt földet bölcs intézkedései s célirányos törvények által nemzetének állandó szabad hazájává teremtette.

Azon rövid jellemrajzban, melyet Árpádról a X-dik század első felében uralkodott és így ha magával Árpáddal nem is, de fiával Zsolttal teljesen egykorú Biborbanszületett Konstantin császárnál olvasunk, a nagy hadvezér és nagy államférfiú kiváló tulajdonait egyesítve szemlélhetjük. A császár ugyanis beszélvén, hogy Eteközben a fejedelemválasztás alkalmával Álmos és fia

pagány Leventét, András és Béla királyaink testvérét, Taksony falu körül a Duna mellett temették el „ubi jacere dicitur Taxun avus eius more paganismo.” Chron. Budense 102. l. és többi krónikáink.

Árpád között kérdés támadt, világosan mondja, hogy a magyarok „inkább választák Árpádot, mint tekintélyesebb, észre, tanácsra és vitézségre nézve igen kitünő s ily nagy hivatalra méltó férfiút“. Csak ily tulajdonok egyesülése adhatta meg Árpád személyének azt a szellemi fensőséget, mely a nemzet előbb független törzsfőnökeit irányában tiszteletteljes hódolatra s a tőle leendő függés önkényes elvállalására bírhatta.

S a nemzet fiai választottukban csakugyan nem is csalatkoztak. Árpád mint hadvezér, Árpád mint kormányzó, kortársai hódoló elismerését s a késő maradék háláját a legméltóbban megérdemelte.

Hadvezéri lángeszének fényes bizonyossága az az eredmény, hogy nemzete haderejét, melyet a Volgától Etelközig történt bujdosásban annyi csapás ért, s mely a belmeghasonlás következtében kelet felé szakadt tetemes párttal is gyengült, éppen az etelközi véres vereség után, oly célirányosan tudta kifejteni és fölhasználni, hogy a magyar nép mintegy hét év alatt Európa egyik legszebb országának urává s a magyar név rövid időn Nyugat- és Dél-Európában a tengerekig rettegetté lett. E haderő ily gyors és hatalmas kifejtésére Árpád személyes katonai jelleme tehetett legtöbbet; ez vonzotta zászlai alá a rokon kún nemzetségeket, ez birta önkényes hódolatra a független székelyeket, ez varázsolta ellenségeiből híj szövetségeseivé a kiovi orosz vitézeket. Árpád udvarában megújulni látjuk azt a jelenetet, melyet a nagy hódító Attila körében szemlélhetünk: nevének dicsősége, fegyvereinek szerencséje zászlai alá vonzá Európa különböző népeinek dicsőség- és kalandszomjas lovagjait, kik később a magyaroknak távol hadjárataikban a leghasznosabb szolgálatokat teheték. Az a lovagias bánásmód, melyet Árpád az önkényt hódoló föld népe iránt tanusított, melylyel előkelőiket kitüntette, azon különféle nemzetiségű harczo-

sokat, kik csekély hatalmú kényuraik buktával mint fegyveres ellenszegülők halált vagy szolgaságot várhattak fejükre, ellenben Árpádot fegyverrel szolgálva a szabad nemzet fiaivá s a magyarok szerencsésének osztályrészeivé lehettek, önkénytes csatlakozásra bírván, sok ezer karral növelte az ifjú magyar nemzet erejét.

Ha végig tekintjük a honfoglalásnak főntebb részletesen előadott menetelét, ebből Árpád hadvezéri képességére a legfényesebb következtetéseket vonhatjuk. Lépésről lépésre, az elfoglalt tért lehetőleg biztosítva s hirtelen előnyomulással éppen nem kockáztatva, haladt ő a hódítás munkájában, ellenfeleit egyenként és egymás után, övéinek lehető legkisebb veszélyeztetésével aláfván meg. Hadműködésének alapjáúl a Tisza termékeny jobb partját választván, maga erejének javával folytonosan itt tanyázott, e lovasságból álló hadainak oly kedvező téren várva be a döntő ütközetet, míg jobbra s balra kiküldött hadosztályai a főerővel mindig összekötetésben a legcélrányosabb öszhangzásban s a legfényesebb sikerrel működtek. Ő maga személyesen ritkán vezényelt; csak Ungvárnál a honfoglalás legelső s így legnehezebb kísérletkor, továbbá az alpári döntő ütközetben és a legutolsó dunántúli hadjáratban, midőn az új Magyarország a német birodalom érdekeivel jött összetitkezésbe, látjuk őt mint vezért hadai élén működni: de a hadműködések fonalszárait kezében tartotta, azoknak egyseget, mint a névtelen jegyző tudósításából oly tisztán kivehetjük, ő adott, szóval a hódítás lelke ő maga volt. Vitézei közt a legszigorúbb fegyelmet tartotta fön, hadseregének erkölcsi erejét és döntő fensőbbtségét a fegyelmetlen zsoldos hadak ellenében ez által biztosítva.

Ha e szerint Árpádot mint hadvezért méltán nagy-nak nevezhetjük, még nagyobb elismeréssel kell tartoznunk kormányférfiúi elvitázhatatlan érdemei iránt. Már

maga az a körülmény, hogy a függetlenséghez szokott törzsfőnököket s az egyéni szabadságot olyannyira szerető pusztai nép szilaj fiait húsz évi kormánya alatt a fővezéri tekintélytől függésben s a nemzeti gyűléseken az ő vezetése alatt hozott törvények iránt tiszteletben megtartotta, és így őket egy közös nagy célra, a haza jövőendő főnmaradására, helyesen működő nemzeti testté birta szervezni, s a nemzetet az önérdekhajhászás, irigység és visszavonás mételjétől meg birta oltalmazni, nagy lelki fönségének, józan mérséklettségének, erélyes de egyszerűsmind emberséges kormányzásának bizonyosága. Oly nemzetet, melynek minden egyes tagja egyiránt szabad és fegyveres, s mint ilyen a nemzet közgyűlésein személyesen megjelenni köteles, melynek kebelében az erőtlen vagy engedékeny kormány kétségtelenül belviszályra s önpusztításra adna alkalmat, a vele született szilaj szabadságvágy és a folytonos háborúk által táplált nyers erkölcsök daczára is féken tartani, csak a korlátlan hatalom rettegett önkényének vagy a mindenki által elismert és tisztelt szellemi fensőség hódító tekintélyének lehet.

Árpád a hatalommal, melyet a nemzetségfőnökök az összes haderő fölötti parancsnokság átadásával kezeibe helyeztek, személyes érdekeinek előmozdítására, méltóságkörének terjesztésére soha vissza nem élt; diadalai tetőpontján is, midőn az egész magyar hazát meghódította, megelégedett azzal a korlátolt fővezéri hatalomkörrel, melyre az etelközi vérszerződés alkalmával a nemzet örömiadása közt emeltetett. Ő esküjét hiven megtartotta, a törzsfőnökök belkormányzási és igazságszolgáltatási hatóságát nem csonkította, sőt a pusztaszeri országgyűlés végzése által e hatóságok jogkörét, ezeknek a fővezérhez való viszonyát, az egyeseknek előljáróik iránti kötelességeit, a polgári és büntető törvénykezés menetelét szorosan meghatározván, nemzetének oly polgári

alkotmányt adott, mely azt az ő kora halála után is, midőn utódja a kiskorú Zsolt a kormány vezetésére még alkalmatlan volt, a belviszály viharaitól megmentette, sőt a külföldön folytatott véres háborúk közben is erejében gyarapította. Ha ő diadalai fényétől elvakítva a korlátlan hatalom csábító ingerétől el hagyja magát ragadtatni, ha hatalmát arra használja, hogy a törvényt, mely minden állam élető lelke, megszegve magát a nemzet első tisztje helyett annak urává emelje : talán több hőstettet hajthatott volna végre, talán több nemzetet birt volna önkénye vas vesszeje alá hajtani, de hódítványából nemzetének maradandó hazája, az önálló Magyarország, bizonyosan föl nem épült volna.

A meghódított népek iránti emberséges, lovagias bánásmód képezi kormányzásának második legfőbb fénypontját. A kik a névtelen jegyző szavait a szlávok önkényes hódolatairól, a föld népe szives szolgálati készségről Árpád iránt, csak üres szóvirágoknak hajlandók tartani, gondolják meg, hogy ha Árpád csak vad erőszakkal hódít, ha kormánya csak nyomást gyakorolt volna az itt talált nemzetiségekre, ha a magyar uralom keservesebb sorsot hozott volna a hazánkat lakott népekre, mint a milyenben Árpád előtt éltek : lehetett volna-é a magyaroknak, kik Árpád és vezérutódai korában haderejük legtetemesb részét úgy szólván folytonosan külföldi hadjárataikban foglalkodtatták, lehetett volna-é kivált a merseburgi és augsburgi vereségek után erőszakos fensőbbségöket e népek fölött úgy fönn tartaniok, hogy azok régi jobb állapotjuk visszavivására zsarnokaik ellenében legkisebb fölkelési kísérletet se merészeljenek? Hogy ennek nemzetünk multjában nyomát sem találjuk, a hódolókkal emberségesen bánó Árpád nemeslelkűségének, s az ő példáját követő utódok józan kormányzásának, a magyar nemzet szellemi és erkölcsi

felsőbbségének s nem anyagi nyers erejének tulajdoníthatjuk.

Örömet adnók még e képhez Árpádnak mint embernek jellemrajzát: de erre nézve történetíróinknál csak igen gyér vonásokat találhatunk. Bőkezűségét igazolják a névtelen jegyző számos helyei, melyek szerint a hódítás munkájában szerencsésen működött csapatok vezéreit egyes várak és vidékek parancsnokságával tüntette ki, a győzelmeket jelentő hírnököket, mint ez királyaink korában is szokásban maradt, fényes ajándékokkal jutalmazta¹⁾, az udvarában bajnokjátékokat tartó vitézeket arannyal ezüsttel halmozta el s a kíséretének fényét növelő idegen vitézeket, kik körébe mindenfelől tódultak, fejedelmileg vendégelte²⁾. Pompaszeretetéről tanuskodik a névtelen jegyzőnél fönmaradt hagyomány, mely szerint az etelvári lakoma alkalmával az étkeket magának és előkelőinek arany, a közvitézeknek és a föld népének ezüst tálakon hordatta föl, s Csepel szigeti szállásán magának és környezetének külföldi mesterekkel diszes fejedelmi lakokat emeltetett³⁾. Mint minden pusztai lovag nép nagy fejedelme legszenvedélyesebb multságát nagyszerű vadászatokban, a csaták ez előkészítő gyakorlataiban találta. A Veszprém vára bevételét jelentő hírnökök őt a torbágyi erdőben „Árpádosan sétálgatva“, azaz vadászva találták; utóbb a dunántúli nagy hadjárat befejeztével a Fel-Duna melletti rengeteg erdőben, a királyainknak is

¹⁾ Így tette Bors vezért az általa épített Borsod vár és vidéke, Hubát a Nyitra vidéki várak, Öcsöböt Veszprém, Veleket Zaránd és vidéke parancsnokaivá. Béla király névtelen jegyzője. 18. 37. és 52. fej. — Az örömhirt hozóknak adott ajándékokról emlékezik ugyanő 33. és 49. fej.

²⁾ Ugyanő 46. 50. 52. fej.

³⁾ Ugyanő 44. 46. fej.

oly kedvencz vadásztanyául szolgált visegrádi hegyek közt, előkelőivel tiz napig vadászgatott s úgy vonult be Etelvárába s onnan Csepel szigeti udvarába ¹⁾).

Ha az Árpád koráról és ezen kor hős tetteiről még a XI-ik században élénk emlékezetben volt nemzeti mondák, melyeket a névtelen jegyző oly kicsinylőleg emleget, ha az énekek, melyeket krónikáink szerint a hét magyar vezér édes büszkeséggel szokott hallgatni ²⁾), a nemzet viharos századaiban rég el nem enyésztek volna, bizonyosan több nemes vonást találhatnánk Árpád jelleméről, ki e mondákban és énekekben mint főszemély szerepelt. De ha őt, e tekintetben igen hiányos adataink mellett, csak mint hadvezért és kormányférfiút, s leginkább csak a sors által életföladatává tűzött honalkotás szerencsés és dicsó végrehajtásából lehet is megítélnünk: így is büszkén sorolhatjuk kora legnagyobb férfiai közzé, ki nagyszertű hivatásának legméltóbb betöltésével Európa történelmére maradandó hatást gyakorolt, s nevének, míg magyar él, örök emléket alkotott.

1) Ugyanő 49. 50. fej.

2) *Isti Capitanei septem de se ipsis cantilenas componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et divulgationem sui nominis.* Marci Chronicon 24. l., Chron. Budense 46. l. és Thuróczy Chron. Hung. II. rész 9. fej.

II. RÉSZ.

ZSOLT.

907—947.

I. FEJEZET.

Zsolt fővezérré választatása. — A pozsonyi csata és ensburgi győzelem 907-ben. — Thüringeni és szászföldi hadjárat 908-ban. — A sváb és frank földföldülése 909-ben. — A magyarok augsburgi győzedelme, a német birodalom adó alá vetése 910-ben. — A német birodalom belzavarai Lajos király halála után; a magyarok berohanása a frank földre 912-ben. — A magyarok a bajor és sváb földet dúlják; Arnulf bajor herceg őket az Inn vizénél megveri 913-ban.

Árpád halálával a fővezéri méltóság legkissebb fiára Zsoltra szállott ¹⁾, ki a névtelen jegyző előadása szerint ekkor 10—11 éves gyermek lehetett. Volt ugyan Árpádnak Zsolton kívül 3 idősebb fia, kiket gyermekeikkel együtt Konstantin császár név szerint elősorol: de vagy azt kell hinnünk, hogy ezek a honfoglalási harcokban s a külföldi hadjáratokban még atyjok előtt elhaltak, vagy úgy kell vélekednünk, hogy a nemzet nagyjai, az egykor független nemzetségfőnökök, Árpád hatalmának örökösül csak fővezér korában az általa hódított hon határai között született fiát Zsoltot ismerték el és választották meg, kit a

¹⁾ Zsolt neve Béla király névtelen jegyzőjénél 50—57. fej. mindig dux Zulta, minek Zsolta vagy utánhangzó nél Zsolt kiejtés felel meg. Biborban szül. Konstantin 40. fej. e nevet Ζαλτάς-nak írja, mi a görög ας végzet elvetésével Zsalt- vagy Zsolt-nak ejtendő. — Későbbi krónikáink Attila és Árpád leszármaztatásában nevét Zoltan-nak írják, mondván: Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun. Marci Chronicon 19. l., Chron. Budense 36. l. stb.

névtelen jegyző szerint az ország előkelői és vitézei még atyja életében ünnepélyesen fővezérökké emeltek¹⁾). Hogy e főnököknek a gyenge korú gyermek kormánya kívánatosabb lehetett, mint egy erős férfiúé, kitől hatalmuk mind szűkebb körre szorítását várhatták, kétségtelennek tarthatjuk.

Árpád elhunyt a gyermek fiának kormányra jutása a legkedvezőbb pillanatnak látszott Lajos király illetőleg birodalma kormányzó előtt arra, hogy a magyaroknak Árpád korában Németországba tett berohanásait megtorolják s a nyugatot folyvást rettegető pogány nemzet erejét egy véletlen csapással megtörjék. Azt hitték ők, hogy a nagy hódító Árpád elhunytával szelleme is elenyészett, hogy gyermek fia kormánya alatt a magyar nemzet törzsei, mint a német birodalomban éppen a gyermek Lajos trónra léptekor történt, egymással meghasonlanak, és így nem lesznek képesek őket meggátolni, hogy a nemzet függetlenségét Árpád sirja fölött eltiporják. De számításukban keserűen csalatkoztak. A magyar törzsek főnökei, a hon önállóságát, sőt léteét fenyegető vész láttára minden magán érdekét félre téve közegyetértéssel siettek a hon megmentésére, zászlaik alatt a nemzet minden fia mint egy ember kelt föl szabadságát védeni, s a büszke fényes hadsereg, melynek czélja Magyarország megigázása volt, a magyar földön diadal helyett sirját találta.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 52. fej. — A magyar ősrégi szokáson alapuló törvény szerint az apai lak a legkissebb fiút illette. E szokást a legrégebb korba viszik vissza krónikáink, mondván: „minthogy Hunor és Magor elsőszülöttek valának, atyjoktól megválva külön sátrakba szállnak vala“. Kézai I. könyv, I. fej. 3. §. — Volt-e ez ősz szokásnak befolyása Zsolt választatására, melynek körülményeiről részletes adataink nincsenek, nem mernők vitatni.

Már június 17-dikén 907-ben roppant sereg gyűlt össze az Ensen túl Ensburg vára és Sz. Flórián kolostora között, hol maga Lajos király is személyesen jelen volt¹⁾. Az itt megállapított hadjárat terv szerint, — melyben Nagy Károly császárnak az avarok ellen ezelőtt több mint egy századdal szerencsésen sikertült hadműködésének utánzására ismerhetünk, — a német haderőnek, mely legnagyobb részben nehéz gyalogságból állott, három hadoszlopra osztva egyszerre kellett előnyomulni a Duna völgyében működni. Maga a király s mellette Burghárd passauai püspök és Aribó gróf a tartaléksereggel Ensburgnál foglaltak állomást. A Duna éjszaki partján a vitéz Liutpold keleti határgróf nyomult elő; a déli parton Dietmár salzburgi érsek, Zakariás sábeni, Ottó freisingi püspökök, Gumpold, Hartvich és Helmprecht apát urak vezették zászlóaljaikat; közepett a Dunán Sieghard herceg, a király rokona, Rathold, Hattó, Meinhard és Eisengrin bajor főurakkal vonult alá a hajóhaddal, a dunaparti két hadsereg fedezete alatt. Mind a három hadosztály akadálytalanul nyomult elő Pozsony tájáig²⁾, miután az Ensen innen tanyázó magyarok a túlnyomó erő elől visszavonulva az ellenségnek szabad tért engedtek.

¹⁾ Bizonyítja ezt Lajos királynak e napon a szt. flóriáni monostornál kelt levele, melyben Burghárd passauai püspöknek adományozza Öttingent, az egyházmegyéjében a magyarok dúlásai által szenvedett kárainak pótlására. Monumenta Boica XXXI. köt. 176—177. és innen Fejér, Cod. Dipl. Hung. VII. köt. V. dar. 31—32. l.

²⁾ Pozsonyhoz teszi a döntő csata színhelyét a XVI-dik század elején élt Aventinus, ki Annales Boiorum IV. könyv XXI. feje. 19. §. e várost Wratislavia néven említi. Kétségtelen, hogy Aventinus Pozsony városának Presburg vagy Bresburg német nevét latinositotta Wratislawiára, mi tulajdonképpen a sehlesieni Boroszló vagy Breslau latin neve. Csakugyan Aventinus munkájának 1580-diki német kiadásában e város nevét Presburgnak találjuk fordítva.

A magyarok, mielőtt erejüket összpontosíthatták, csak apróbb lovag csapatokkal nyugtalaníták a salzburgi érsek hadosztályát, mely a további előnyomulást veszélyesnek tartva Pozsony irányában megállapodott s a könnyű magyar lovasság csatározásai ellen csak czélszertüleg megerősített táborában találhatott biztosságot. Miután azonban a nemzetségek zászlóaljai megérkeztek, az összes magyar haderő az ellenség hadtesteit külön-külön s legelsőbben is a főpapok táborát határozó megtámadni. Iszonyú volt a viharként rohanó magyar lovasság támadása, nyilaik zápora tetemes veszteséget okozott a bajorok sűrű sorai-
ban: de e rövid heves roham az erős fekvésű tábor tömeges ellenállását egyszerre nem bírta megtörni. A magyarok ekkor, hogy céljokat érjék, a lassúbb, de biztossabb módhoz folyamodtak. Egyes kisebb csapatokban véletlenül rohanták meg az ellenséget, s éppen oly gyorsan száguldottak vissza táborukba, mind roham közben a német táborra, mind visszavonulásukkor üldözőikre szakadatlan nyilazva. Éjjel nappal, jobbról balról, mind addig folytak e csatározó támadások, míg az ellenség e folytonos zaklatásban kifáradva erejét és bátorságát nem vesztette. Ekkor minden oldalról tömeges rohamot intéztek a lankadt bajorokra, s augusztus 9-dikén a megvívott tábort összetiporták. Dietmár érsek, Ottó és Zakariás püspökök s több főpapok a viadal helyén halva maradtak, s táboruk kincsein a győztes magyarok osztoztak.

Még azon éjjel a legnagyobb csendben átusztatott a Dunán a magyar hadsereg, s más nap hajnalban, mielőtt Liutpold a túlpárti szerencsétlenségről értesülhetett volna, ennek táborát is fölveré, zavarba hozá s csaknem egészen megsemmisité. A fővezéren s Eisengrin királyi főasztalnokon kívül tizenkilencz bajor főúr esett el a viadalban, s ezrenként borították a csatátért a lekonzolt németek tetemei, kik közül csak kevésnek sikerült Ensburgia

Lajos királyhoz menekülni. A bajor nemesség színe ott veszett.

Harmad nap a hajóhadra került a sor. Ezt a fedező hadosztályok tönkre tétele után kétségbeesés szállá meg s a magyarok győzelme e napon az előbbieknél még könnyebb lón. Sieghard herczeg csak futással menthette meg életét; Rathold, Hattó és Meinhard a halottak közt maradtak. Így a magyarok három nap három sereg fölött ünnepeltek tökéletes diadalt.

A koczka fordúlt s a támadottak támadókká váltak, s nyomon üzték a szétvert hadak megfutamodott maradványait, melyekkel csaknem egyszerre érkeztek Ensburg közelébe, útközben Szent-Pölten monostorát is fölégetve. Lajos király pihent hadaival ellenök vonula. A tért, melyen a két seregnek találkozni kellett, oldalt erdők szegélyezték, s ezeket a magyarok szokásuk szerint előre erős csapatokkal rakták meg. A királyi sereg támadása után a magyar lovasság csakhamar futásnak ered, a németek diadalt reménylve hévvel nyomúlnak utánok, de a mint az erdő mellett elhaladnak, a lesben álló csapatok borzasztó riadással kitörve hátra támadják őket. E pillanatban a futamodók megfordítják lovaikat és sürti nyilazással fogadják üldözőiket, kik két tűz közzé szoritva s néhány pillanat alatt bekerítve, fegyvereik csapásai alatt hullának el. A király kevesed magával csak nagy bajjal menekülhete Passauba.

Az ensburgi vereség hírére a vidék népét általános rémület szállotta meg; futott, ki merre futhatott. Salzburg, Passau, Regensburg erősített városok, a havasok, rengetegek és mocsárok hemzsegték a menekülőktől. Az egész bajor föld tárva nyitva állt a győztes magyarok előtt, kik annak téreit mint gátat szakított folyó a sík mezőt, pusztitva özönlék el. A várakat és városokat melőzve leginkább a monostorokat és egyházakat keresék

és dülák föl, melyeknek gazdag kincstáraiban, becses ékszereiben biztos zsákmányra számíthattak. A szerzeteseket, kiket kézre keríthettek, részint irgalmatlanul kivégzék, részint rabságra hurczolák, igen jól tudva azt, hogy az ellenök intézett támadást főképpen a papság tervezte, intézte és vezette.

Az Ensen átusztatva legelsőben is Szent-Flórián kolostorát égeték föl, mely csak imént épüle föl azon romlásból, melybe ez előtt hét évvel éppen a magyarok berohanása döntötte. Azután Mattighofent a királyi palotával s a mattseei monostort, a mai Mondseet, tevék hamuvá Salzburg közelében. Majd a Salza folyón átkelve Öttingent dülák föl királyi palotájával s monostorával együtt, honnan a szerzetesek az ereklyékkel még jókor Passauba menekültek. A város az ősrégi Mária kápolnán kívül lángok martaléka lön. Hasonló sors érte a chimseei monostort a Salza és Inn között, valamint Tegernseet az Inn vizén túl a mai tiroli határszél közelében. Ennek igen gazdag monostorát, mely alá őket a hozzájuk csatlakozott áruló szökevények vezették, kirablák, s egyházát lerombolák. Ezen pusztítás alkalmával dőltek romba a schlierseei, schäftlarni, benedikt-beureni, kochelseei, schlehdorfi, staffelseei, pollingi, diesseni, sandau, siverstati, thierhaupteni és westobrunni monostorok. Ez utóbbi helyen a magyarok hét elfogott barátot keresztre feszítettek. Ezután Freisinget dülák föl, s egyes csapataik a Dunán átkelve Nürnberg környékét is pusztíták. Egész déli Bajorország a Lech határfolyóig romokkal borított kietlen pusztához hasonlított¹⁾.

¹⁾ E hadjáratot igen röviden említik az egykorú évkönyvek. Baiovariorum omnis exercitus ab Ungaris occiditur. Annales Alamannici 2 codexe Pertznél I. köt. 54. l., Annales Augienses u. o. 68. l., Annales S. Gallenses maiores (908-ra hibásan)

Tömjérdek zsákmányukkal s rabságba hurczolt foglyaikkal a Lech vizétől már visszatérőben voltak a magyarok, midőn Regensburgon túl Abach vára körül a Duna partján egy bajor csapattal találkoztak, mely utjokat elválni s gazdag zsákmányukat tőlök visszacsikarni igyekezett. A bajorok véletlen támadása nem csekély meglepetést és zavart okozott ugyan a magyarok sorai közt, de a heves és vérengző küzdelemben utóljára is ők lettek nyertesek. Az ellenség szét lőn verve, s vezére Schwarzenberg gróf udvari marschall s vele együtt több előkelő a győztesek kezébe kerüle. Ezek váltságul igen nagy összeg pénzt ajánlottak ugyan, de a magyarok őket, hihetőleg a csatában elhullott bajtársaik torául, a közel Regensburg alatt a falakról bámuló polgárok szeme

u. o. 77. l., Ann. Ratisbonenses minores u. o. 94. l. — 907. Bellum pessimum fuit, mond még rövidebben az Annales Salisburgenses u. o. 89. l. — Baiouariorum gens ab Ungaris pene deleta est. Ann. Corbeienses Pertznel III. köt. 4. l. — Luitpold elestét említi Regino folytatója Pertznel I. köt. 614. l. s utána hibásan 908-ra az Annales Hildesheimenses, Weissemburgenses, Lambertus Aschafnaburgensis u. o. III. köt. 153. l., és Annales Ottenburani u. o. V. köt. 4. l. — Bellum Baugariorum cum Ungaris insuperabile, atque Luitpaldus dux et eorum superstitiosa superbia occisa, paucique christiani evaserunt, interemptis multis episcopis comítibusque, mond kissé bővebben az Annales Alamannici két más codexe és csak nem azon szavakkal az Annales Laubacenses Pertznel I. köt. 54. l., valamint az Annales Einsiedlenses u. o. III. köt. 141. l. — A hadjárat részletesebb leírását egyedül a XVI-dik századi Aventinus adja Annales Boiorum IV. könyv, XXI. fej. 19—25. §., kinek előadását mi is követtük; miután újabb nyomozások físzába hozták, hogy Aventinus részletes adatait, melyek hitelességét többen kétségbe vonták, nem maga költötte, hanem a bajor kolostorok, nevezetesen a nieder-alt-aiichi monostor egykorú, de ma már nem található évkönyveiből merítette.

láltára, nyilaiknak czélúl állitva, mind agyon lövöldözék¹⁾).

Regensburgot erős falai az ezen harc után alája szálló magyarok pusztításától megmenték ugyan, de keřitetlen külvárosa, melyet Arnulf császár nem rég építetett, porrá lón. Innen a magyar hadak a Duna mentében haza felé vonulva útközben Osterhofent, a bajor hercegek temetkezési helyét, monostorával együtt kirablák és felégeték. Innen a Duna éjszaki partjára is bocsátának száguldozó csapatokat, melyek az Osterhofennel szemben fekvő alsó- és felső-altaichi gazdag monostorokat kirabolván, a mai Ober-Pfalzot egész a csehországi határhegyekig bekalandozák s a fősereggel együtt bántatlanul tértek vissza hazájokba²⁾).

¹⁾ Emlitik e csatát hazai krónikáink *Marci Chron.* 30. l., *Chron. Budense* 56. l. és *Thuróczi* II. rész. 24. fejj., kik szerint a magyarok az ellenségből sok ezeret öltek le, de ő közülök is három ezren estek el. — Az elesettek számáról nem szól *Kézai* II. könyv I. fejj. 14. §., hanem a helyett emliti *Schwarzenberg* és társai agyon nyilaztatását. — Emliti ezen támadást *Abach* vára közelében *Aventinus* is e. h. 26. fejj., bizonyosan a krónikáink által használt régibb külföldi forrás nyomán; ő azonban a csata színhelyét *Lengenfeld*hez teszi, mely helység a Dunától éjszakra a déli parton fekvő *Abachtól* mintegy három mértföldre esik.

²⁾ *Aventinus Annales Boiorum* e. h. 26. §. — A legnagyobb hihetőséggel ezen vagy a közelebbi évek valamelyikében történt magyar hadjáratok idejére tehetjük a Nagy Károly császár nemzetségével rokon *Ulrik gróf* kalandját, melyet a 970 körül elhalt *Ekkehard st. galleni szerzetes* így beszél el: A mint *Ulrik* meghallotta, hogy a magyarok a bajor földre beütöttek, hol neki jószágai voltak, *Buchshornból* ellenök vonúl s velök megharczol, de fogságba esik s a magyarok mint foglyot magokkal viszik hazájokba. Neje *Wendilgarth*, *Madarász Henrik* unoka testvére, férjének holt hírét hallva, zárdába vonult s *St. Gallenben* a 926-ban vértanuvá lett *Wiboradával* együtt élt. A világról lemondott nő férje képzelt halálának napján évenként alamizsnát szokott osztogatni *Buchshornban* a szegényeknek. Egy ily

Ezen dűlás után, mely elöl még a hegyek közzé s erdőkbe menekűlt lakosok sem lehettek eléggé biztosítva, mert honfiak közt akadtak árulók, kik magánbosszúból vagy aljas haszonlesésből a magyaroknak e rejtekhelyekhez kalauzokűl szolgáltak, Lajos király nem mert többé a bajor földön tartózkodni, s Németország biztosabb nyugoti részébe vonűlt; Regensburgot, melyben ősei oly örömet mulattak, életében többé nem látogatta meg. A bajor urak pedig a keserves tapasztaláson okulva mindjárt a magyarok távozása után több új erősséget emeltek. Így például az eichstádti pűspök, a királytól nyert engedelem folytán, városát fallal vétetvén körül, védelmi állapotba helyezte¹⁾. Ugyanez idő tájban építettette Sieghard chimgau-i gróf az Inn egyik mellékfolyója mellett az erős Ebersberg várát²⁾. Most már a bajorok csak önvédelemről gondoskodtak, s bár mennyire fájlalták is az Ensen alól fekvő szép vidék elvesztését, a reményről, hogy azt visszafoglalják, hosszas időre lemondtak. Birtokában maradtak a magyarok e tartománynak még az augsburgi nagy veszteség után is, s csak Gyejcs vezér idejében sikertűlt a németeknek őket az erős Műlk vára bevétele után a Wiener Waldig visszaszorítani s a keleti határgrófságot helyreállítani.

alkalommal a fogságból kiszabadult férj koldus ruhában neje elébe lép, ez rá ismer, nyakába borűl s a kolostort oda hagyva ismét nejevé lesz. Fiok Burghart, kinek születése anyjának életébe került, 958-ban lett a st. galleni monostor apátjává. Ekkehardi Casus S. Galli Pertznél II. köt. 119. 120. l.

¹⁾ Lajos király 908-ban Frankfurtban kelt levelében engedélyt ad neki a pogányok berohanásai ellen pűspökségében erősségeket építeni. Monumenta Boica XXXI. köt. 178. l. és innen Fejéjrnél Cod. Dipl. Hung. VII. köt. V. dar. 33. l.

²⁾ Chronicon Eberspergensense antiquius, Oefelenél Rerum Boicarum Scriptores II. köt. 5. l.

A pozsonyi csata s az erre következett bajorföldi hadjárat Németország erejét tetemesen megrongálta, önbizalmát aláülyesztette, s a magyaroknak ösztönt adott könnyü diadalt s gazdag jutalmat ígérő hadjárataik folytatására. A következő 908-dik évben az Elbe mellett lakó szlávokkal szövetségbe Thüringent és Szászországot támadák meg. Burghard az elbe-melléki szorb vagy szerb határórség grófja megkísérté őket föltartóztatni, de szerencsétlenül, serege szétveretett s ő maga is Rudolf würzburgi püspökkel, Eginó frank gróffal és sok előkelő nemessel a csatatéren maradt¹⁾. E győzelem után föltartóztatlanul nyomultak elő a magyarok a szász földön egész az északi tengerig; mi közben Hamburgot a szlávok, Brement a magyarok rablátki, mindkét város székes egyházát is földúlván²⁾.

909-ben a még eddig általuk meg nem látogatott alemann és frank földet száguldozták be a magyar hadak, s miként a mult évben, ugy ekkor is dús zsákmánnyal tértek vissza a Duna s Tisza mellékére³⁾.

¹⁾ Annales Alamannici, Augienses, Continuator Regionis Pertznel e. h. I. köt. 54. 68. 614. l., Annales Einsidlenses u. o. III. köt. 141. l. — Hibásan teszik e hadjáratot a 909-dik évre az Annales Besuenses u. o. II. 249., Annales Hildesheimenses u. o. III. 53. és Ann. S. Benigni Divionensis u. o. V. 40. l.

²⁾ Magistri Adami Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum Pertznel e. h. VII. köt. 303. l. és Chron. breve Bremense u. o. 391. l. — Mindkét forrás a XI-dik század második feléből való ugyan, de bizonyosnak tarthatjuk, hogy íróik ez adatot régibb helyi följegyzésekből vették. — A bremeni krónika szerint ez eset Hogerus hamburgi érsekségének második évében történt, ki a 909. május 9-dikén elhalt Adalgár utódja volt ugyan, de mint helyettese ennek életében is kormányozta egy pár évig az egyházmegyét.

³⁾ Annales Alamannici, Augienses, S. Gallenses maiores, Continuator Regionis Pertznel I. köt. 54. 68. 77. és 614. l.,

Őseink e szerint három év alatt Németországot az Ens vizétől a Rajnáig s a tiroli bércektől az éjszaki tengerig pusztítva járták be s a pozsonyi beütésre Németország általános megtámadásával feleltek. Nevök félelmet és rettegést terjesztett mindenfelé s villámgyors beütéseikről a távolabb vidékek sem érezhették magokat biztosságban. A helyzet tűrhetetlenné kezdett válni, s Németország komoly erőfeszítéshez fogott, hogy veszedelmes szomszédai kicsapongásainak gátot vethessen.

A 910-dik évben a birodalmi tanács Lajos király nevében táborba parancsolta az összes bajor, frank és alemann vagy sváb lovagságot, oly fenyegetés mellett, hogy a ki netalán kimaradand, minden bizonynyal akasztófán végzi életét. Őseink előtt, kik a szomszéd tartományok belviszonyait, hadi mozgalmait a legéberebb figyelemmel kísérték, az ellenök intézett nagyszerű készülétek nem maradhattak sokáig titokban. Nemzeti gyűlést tartván tehát, közértelemmel vezéreket választának, kik a külföldi hadjáratokban az ekkor mintegy tizenhárom éves Zsolt nagykorúságáig a nemzet összes hadereje fölött rendelkezzenek, s egyszersmind hogy bent az országban a rend, fegyelem és igazságszolgáltatás, mely a három évi külföldi táborozás alatt bomladozásnak indulhatott, megszilárduljon, Zsolt mellé kormányzókat, illetőleg bírakat nevezének¹⁾. Azután tanácsosabbnak tartva az ellenséget megelőzni, mint általa megelőztetni, elhatározáék azt saját országában keresni föl s a védelmi helyzet helyett a bátrtat inkább illető támadást választani.

Még Augsburgnál a frank és bajor határszélen állott Lajos király válogatott hadaival, midőn hírnökei jelenték,

Annales Einsidlenses u. o. III. köt. 141. l. és utánok a későbbi compilerok.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 53. fej.

hogy a magyarok, kiket hazájokban szándékozott volna megtámadni, nagy erővel közelgetnek. A váratlan hír döbentőleg hatott a királyra és környezetére. De még váratlanabb volt a magyarok rögtöni támadása, melyet más nap hajnal hasadtakor oly véletlenül intéztek a Lech mezején táborozó királyi hadakra, hogy sokakat csak a halálos nyilvesszők süvöltése ébresztett föl utolsó álmukból, s másokat kopjáikkal még sátraikban heverve vertek át. Az első pillanatok zavara után a németek elszánt, kétségbeesett harczot kezdének támadóik ellen, s minden vésszel daczolva a csatarendet helyreállíták. Ezredeik tömör védfalán a könnyű lovasságnak áttörni a legnagyobb erőfeszítés mellett sem sikerüle. Két óra hosszáig változó szerencsével folyt a vérengző viadal s már-már Lajos király kezében látszott az ingadozó győzelem. A magyarok ekkor rendetlen futásnak erednek, elleneik az ütközet hevétől elragadtatva, még nagyobb rendetlenségben rohannak utánok, nem is sejtve, hogy kelepczébe jutottak. Egyszerre minden oldalról kürtök riadnak s a magyarok leseikből kitörve az előnyomulókat oldalt és hátban támadják. A csatarend helyreállítása, a több oldalról intézett roham visszaverése most már lehetetlen lön, általános futás és mészárlás következett. A mezőt szélteben és hosszában borították a menekülni nem képesek összetiprott holt testeik s az apró patakok vértől pirosoltak. A képzelt diadal néhány percz alatt végromlássá vált; Lajos király merész terve egy csatával hosszú időre füstbe ment; Németország haderejének java vezérekkel Gebhárd herczeggel, s számos főúrral és lovaggal együtt elveszett¹⁾.

¹⁾ Részletesen leírja e csatát Luitprand Pertznél III. köt. 288. 289. l.; röviden említik az Annales Alamannici, Laubacenses, Augienses, S. Gallenses és Continuator Reginonis Pertz-

Nem volt többé akadály, mely a magyarok előhaladását gátolhatta volna. Az alemannok megkisértették ugyan még egy csatát a sváb földön, de szerencsétlenül. Gozbert gróf a csatatéren halva maradt, seregének nagyobb része levagdaltatott¹⁾. A magyarok most különböző irányban minden ellenállás nélkül dúltak a Rajnáig; csak az erősségekben s a járhatatlan bérczek közt és rengeteg erdőkben érezhette magát a menekült nép biztosságban.

Lajos tehetetlenségét érezve, pénzzel ügykezett elhárítani birodalmáról a végpusztulást; roppant összeget fizetett a magyar hadak vezéreinek, még többet ígért jövőre s birodalmát évi adó fizetésére kötelezte²⁾. Németország megaláztatása és nyomora tetőpontra hágott; a nem rég földült bajor föld főpapjai, hogy a szegény népre eső adót fizethessék, papi diszöltönyeiket s egyházaik szent edényeit sem kimélhették³⁾.

E gyalázatot a szerencsétlen Lajos király nem sokáig élte túl; 911-ben augusztus 20-dikán életének tizennyolczadik évében elhalálozott, s benne a karolingok utolsó sarjadéka sirba szállt. Utódjául a frankok és szászok Konrád frank herceget választották, ki leány-ágon a karolingokkal különben is rokonságban állott.

Konrád uralkodásának első éve viharosok voltak. A királyi tekintély a gyermek Lajos idejében vitt rosz kor-

nél I. köt. 54. 55. 68. 77. és 614. l., Annales S. Bonifacii és Ann. Einsidlenses u. o. III. 118. és 141. l., Ann. Hildesheimenses, Quedlinburgenses és Weissemburgenses u. o. III. 52. 53. l. — Regino folytatója után említi Béla király névtelen jegyzője is 54. feje.

¹⁾ Annales Laubacenses és az Annales Alamannici (codex Modoetensis et Veronensis) Pertznél I. köt. 54. 55. l.

²⁾ Luitprand e. h.

³⁾ Aventinus, Annales Boiorum IV. könyv 21. feje. 27. §.

mányzás alatt teljesen aláülyedt; a bajor, alemann vagy sváb és lothringeni törzsek hercegei és nagyjai, kik Konrád választásában különben sem vettek részt, az új királytól való függést elismerni teljességgel vonakodtak. Lothringen nyugtalan nagyjai mindjárt Lajos halála után elszakadtak a birodalomtól s Károly francia királyhoz pártoltak. Konrád törekvése, őket fegyverrel szorítani engedelmességre, sikertelen maradt, csak Elsasst és Utrechtet bírta hatalma alá visszahódítani. Még nehezebbé vált az új király helyzete az által, hogy az eddig vele tartott szászok hercege Henrik is, kit atyja Ottó 912. november 30-dikán történt halála után Konrád király az Ottó által hosszasan birt Thüringen némely részeiben hűbérnökkül megerősíteni vonakodott, nyíltan fegyvert ragadt ellene. A vitéz, eszélyes s népétől szeretett hercegnek sikerült is magát, a királyi tekintély nem csekély megalázására, örökségében fegyverrel megerősíteni. E közben a sváb földön a hatalmas királyi kormányzók Erchanger és Berchtold grófok szintén független hercegi méltóságra törekedtek. A bajor herceg Arnulf, a Pozsonynál elesett vitéz Liutpold fia és örököse, ki arra az esetre, ha a német törzsek általa föntartatni óhajtott önállóságának meg kellene szűnni, Németország trónjához maga is reményt táplált, birtokában Konrádtól teljesen független fejedelem gyanánt viselte magát, s nagyravágyó céljai kivitelére rokonaival, a pártos Erchanger és Berchtold sváb grófokkal, szoros szövetségre lépett. A birodalom teljes bomlásnak látszott indulni; a pártoskodás néhol nyílt lázadásban tört ki, másutt a polgári háboru szikrája csak hamú alatt lappangott¹⁾.

¹⁾ Igen jellemzőleg festi Németország ekkori súlyedtségét a 919-ben elhalt Salamon constanzi püspök Dado püspökhöz irt költeményében e sorokkal:

Németország e belviszályait a magyarok hasznukra fordítani nem mulaszták el; 912-ben ismét a frank földet és a szomszéd Thüringent dúlák, mely alkalommal, ekkor legelsőben, egyes csapataik a Rajnán túlra is átszáguldozának s minden baj nélkül tértek vissza hazájokba¹⁾.

A következő 913-dik évben ismét hadjáraton találjuk őket a bajor és alemann földön. Okot erre Arnulf bajor herczeg magaviselete szolgáltatott. A magyarok ugyanis valamint Konrádhoz mindjárt királylyá választatása után, ugy Arnulfhoz is, ki örökségében magát népe által független fejedelemnek kiáltatta ki, követeket küldének s tőlök az augsburgi csata után kötelezett évi adót követelék. Arnulf erejében s talán a megnyerendő német királyság reményében bizakodva ezeket gúnyosan utasította vissza.

Discordant omnes, praesul, comes atque phalanges,
Pugnant inter se concives contribulesque,
Unius populi cum sit dissectio talis,
Num sic divisum credis consistere regnum?

¹⁾ Ungarii iterum nullo resistente Franciam et Thuringiam vastaverunt, írja 912-re Regino folytatója Pertznél I. köt. 614. l. s ugyanez évre az Annales Quedlinburgenses és Einsidlenses u. o. III. 53. és 141. l. — Még bővebben szól e 912. hadjáratról az Annales Laubacenses u. o. I. köt. 55. l. e szavakkal: Iterum Ungari Alamanniam Franciamque invaserunt, atque ultra Rhenum et Magicampum usque in Archaugiam devastabant et sine damno reversi sunt. 911-re teszik a frank föld és Thüringen feldulását és így éppen ezen hadjáratot, az Annales Lobienses u. o. II. köt. 210. l. és az Annales Hildesheimenses, Quedlinburgenses és Lambertus Aschafnaburgensis u. o. III. köt. 52–54. l. — Hogy ezen hadjáraton sem a már leírt 910-diki, sem a mindjárt leírandó 913-diki hadjáratot nem lehet érteni, világos abból, hogy az említett évkönyvek közül több, mint Regino folytatója, az Annales Laubacenses, Einsidlenses és Quedlinburgenses mind e három hadjáratot külön említik s a szövegökben használt ismét (iterum) szó is bizonyítja, hogy a frank földre egymás után kétszer ütöttek be.

„Ifjuságom olta, mondá, megszoktam másoknak parancsolni s nem alattvaló lenni; csak jöjjenek a magyarok, hadd érezzék, hogy Bajorországban jó vas és izmos öklök teremnek.“¹⁾ Arnulf e kihívó válaszát a magyarok nyílt hadizenet gyanánt fogadták.

Azért is hadaikkal a 913-diki év tavaszán, mely a húsvétig tartó kemény télre következett, egyszerre elboríták a mai Felső-Osztrákhont s Bajorországon keresztül pusztítva vonulának a sváb földre, melyet kényökre kedvökre fosztogatának. Arnulf erejét föltartóztatásokra elégtelennek érezve, hadaival az erősségekbe és hegyek közzé vonúlt s a sík vidéket dúlásaiknak martalékul engedte. Mig azonban a magyarok a sváb földön kalandoztak, minden erejét gondosan összevonta s pihent hadaival lesben állva várta visszatértöket. Ősszel csakugyan zsákmánynyal és foglyokkal terhelten vonúlt haza felé a bajor földön át a magyar sereg, melynek széthullongó utócsapatait az Arnulffal egyetértő Erchanger és Berchtold testvérek hadai Udalrich gróffal együtt folyvást kísérték és nyugtalanították. Egy éjjel a fáradt magyarság Öttingennél az Inn vize mellett ütött tábort. Észrevétlenül csapott itt rájok Arnulf pihent bajor hadaival, s a zavarba hozott magyarságot az e közben megérkezett sváb csapatokkal két tíz közzé szorítva oly tökéletes győzedelmet nyert, hogy egy egykorú évkönyvbe később más kézzel irt jegyzet szerint csak harminczan maradtak életben, a később kori Aventinus szerint pedig egyetlen egy magyar sem menekülhetett meg²⁾. Arnulf terve teljesen sikerült,

¹⁾ Aventinus, *Annales Boici* IV. könyv, 22. fejj. 2. §.

²⁾ *Annales Alamannici, Augienses, S. Galli majores, Continuator Reginonis Pertznél* I. köt. 56, 68, 78. és 614. l. és *Annales Einsidlenses* u. o. III. 141. l. — A st. galleni monostor évkönyve így írja le e hadjáratot: 913. Agareni (így nevezi

az egész zsákmány a győztesek kezében maradt s több ezer keresztyén fogoly nyerte vissza szabadságát. A pozsonyi csatában elesett Luitpold haláláért nem kevésbbé harczias szellemű fia véres bosszút állott.

II. FEJEZET.

Németország belviszonyai; a legyőzött Arnulf bajor herceg a magyarokhoz szökik 914-ben. — A magyarok a szász földre beütnek, a fuldai monostort földulják 915-ben. — Lothringeni hadjárata 917-ben. — Konrád német király halála 918-ban. — A magyarok berohanása a szász földre 919-ben. — Henrik király sikeres intézkedései Németországban. — A magyarok olaszországi hadjárata 921 és 922-ben. — Pávia ostroma; berohanás déli Franciaországba 924-ben. — Henrik király a szász földre betört magyarokkal kilencz évre békét köt 924-ben.

Az öttingeni győzelem, melynek jelentőségét, miután eddig a magyarok a nyugoti népek előtt győzhetetlenség hírében állottak, nem akarjuk elvitatni, bár azt a pozsonyi csatával és eredményeivel egyensúlyba teljességgel nem tehetjük is, Németország kebelében az elveszett

mindig a magyarokat) Alamanniam intraverunt. Erchanger et Perchtold frater ejus et Udalricus comes, auxiliante illis nepote Arnolfo optimo duce Baioariorum, totum exercitum eorum juxta Ine fluvium penitus occiderunt, s ez után más tintával igen hihetően később korban van oda jegyezve: „nisi 30 viros“. — A krónikákban nagyon is szokásos „penitus occiderunt“ kifejezést betű szerinti értelemben véve állítja Aventinus Annales Boici IV. könyv 22. feje 5. §., hogy a magyarok mind egy lábíg ott veszttek, a mi teljesen hihetetlen. — Emlékezik e vereségről Regino folytatója után Béla király névtelen jegyzője is 55. feje, ki azonban tévedve zavarja ide az elfogott magyar vezérek Lél és Bulcsú fölakasztatását, a mi, mint látni fogjuk, 955-ben az augsburgi vereség után Regensburgban s nem az Inn vize mellett történt.

önbizalmat talán fölébreszthette s e nagy nemzet fiait sikeresebb ellenállásra képes lett volna buzdítani, ha a német törzsek fejei, a közös nagy és nehéz cél kivívását tartva szemök előtt, a belviszályokkal fölhagytak s a királyi zászló alatt egy szívvvel lélekkel küzdeni készek lettek volna. De e győzedelem a magyarok nagy hasznára s Németország leirhatatlan kárára éppen ellenkező eredményt szült. A vitéz de nagyravágyó, merész de erejében oktalanúl elbizott Arnulf, ez egyszeri győzedelem dicsőségétől nagyon is elvakítva, nem a magyarok ellenében nehezen szerzendő babérokra tűzte dicsvágya céljául, hanem a minden oldalról szorongatott Konrád sokkal könnyebben megdönthetőnek vélt trónja után törekedett. Hasztalan igyekezett a király Arnulfot és szövetségeseit, a pártütő sváb grófokat Erchangert és Berchtoldot azzal kiengesztelni, hogy ez utóbbiak nővérével Kunigundával, Luitpold herczeg özvegyével, Arnulf mostoha anyjával a 913-dik év vége felé házasságra lépett; új rokonai hajthatatlanok maradtak az ellenszegülésben.

A szakadás a következő 914-dik évben nyílt háborúban tört ki, minek következtében az országgyűlés Arnulfot lázadónak bélyegezte, s Konrád hadai, utjokban a bajor földet tűzzel vassal pusztítva, az erős Regensburgot megszállották, s e várost, melyet a magyarok be-rohanásai még eddig megkíméltek, ostrommal bevették. Arnulf ekkor nejével és gyermekeivel Németország legveszedelmesebb ellenségeihez a magyarokhoz menekült¹⁾,

1) Chuonradus rex . . . rebelles . . . superavit. Arnaldus autem eius nimio terrore coactus cum uxore et filiis ad Hungarios fugit, deguitque eodem, quoad vitalis aura Chuonradi regis reixerat artus. Liutprandus, Antapodosis II. könyv. 19. fejt. Pertznél II. köt. 292. l. és Widukind, Res gestae Saxonicae u. o. III. köt. 428. l. — 914. Arnolphus dux regi rebellans in Ungariam pellitur. Annales S. Rudberti Salisburgenses. U. o. IX. köt. 771. l.

kik a bujdosó herceget, mint Németország ellenében biztos és igen jól használható szövetségesöket, szívesen fogadták. A győztes Konrád a megszökött Arnulf helyébe saját testvérét Eberhárdot nevezte ki bajor hercegnek. Az ujjbkkori német írók között többen, Arnulf jelleméről a honárulás e mocskát erővel le akarván törölni, azt állítják, hogy ő ekkor csak a salzburgi hegyek közzé rejtőzött, vagy a testvére Berchtold kormánya alatt lévő Kärnthen biztos bércei közzé vonult. Annyit azonban ők is elismernek, hogy e rejtekéből Konrád ellen a magyarokkal csakugyan összeesküdött, s mindjárt a 915-ik évben a magyarok Thüringen és Szászország ellen intézett berohanásában, mikor a király pártjához híven ragaszkodó s ezért a pártosoktól mélyen gyűlölt fuldai gazdag apátúráságot őseink porrá égették, magok is az áruló Arnulf kezének titkos működését gyanitják.

E táborozásról igen röviden s általánosságban szólnak a nyugoti kolostorok évkönyvei, melyek különösen a fuldai monostor földúlatását emelik ki¹⁾. Hogy e hadjárat, mely éppen akkor történt, mikor Konrád Henrik

¹⁾ 915. Ungari totam Alamanniam igne et gladio vastaverunt, sed et totam Thuringiam et Saxoniam pervaserunt, et usque ad Fuldam monasterium pervenerunt. Continuator Reginonis Pertznel I. köt. 614. l. és Annales Einsidlenses u. o. III. köt. 141. l. — Ugyan csak 915-re, Ungari vastantes omnia venerunt usque Fuldam. Annales Hildesheimenses, Weissemburgenses és Lambertus Aschafnaburgensis u. o. III. köt. 52. 53. l.; 916-ra az Annales Quedlinburgenses u. o. 52. l. — A fuldai monostor fölégetését és kirablását hazai krónikáink is említik, melyek azonban ezt hibás időrendben a 955-diki augsburgi csata után helyezik, s még hibásabban tulajdonítják Erchanger és Berchtold lenyakaztatását, mi 917-ben Konrád király parancsára történt, e hadjárat alkalmával a magyaroknak. Lásd: Kézai II. könyv 1. fej. 17. §., Marci Chron. 31. l., Chron. Budense 57. 58. l. és Thuróczi II. rész 25. fej.

szász herczeggel harczolt, nem csak a szász, hanem a sváb földre is kiterjedt, arra biztos adatot szolgáltat a reichenauai monostor egykorú évkönyve, mely ez évre csak a sváb föld dülését említi¹⁾. Továbbá a Weser mellett fekvő corveyi szász monostor évkönyvéből azt is kivehetjük, hogy a magyar hadak a westphaleni földet is földülták s így Szászország legnyugotibb szélére egész a felső Rajnáig előnyomultak²⁾. Ugyanezen évkönyv szerint magát a corveyi monostort és vidékét is földülták, még pedig 916-ban, mit a fentebbi adattal igen is egyeztet-
hetünk, föltévén, hogy ősünk, magokat biztosságban érezve, a 915-diki észak-németországi táborozást, mint 899-ben és 900-ban Felső-Olaszországban tettek, a következő évben is folytatták. Ez alkalommal hihetőleg a 916-dik év elején a corveyi monostor földülése után a Weser mellékén fölvonulva egy száguldozó csapat ismét meglátogatta Bremen városát. Itt a magyarok az egyházakat kirabolták és fölgyújtották, a papokat részint leöldösték, részint a nép egy részével fogságba hurczolták s a kereszteket megcsonkították, minek emlékei a másfél századdal utóbb élt Ádám bremeni kanonok szerint még az ő korában is láthatók voltak. „Azonban — mint a csudák hitét ápoló papi író hihetőleg a helyi hagyomány után írja, — a bosszuálló Isten, kinek szenvedése gúnyoltatott itt ki, a hitetleneket nem engedé bosszúlatlan távoznii. Mert hirtelen csuda nagy szélvész tamadván, az egyházak félig égett tetőiről a zszindelyt fölragadta s a

1) 915. Ungari totam Alamanniam igne et gladio vastaverunt. Annales Augiensis Pertznél I. köt. 68. l.

2) 915. Devastatio Hungariorum in Valun. Annales Corbeien-
ses Pertznél III. köt. 4. l. — 915. Ungari Thuringiam et Franciam
orientalem vastaverunt. Annales Ottenburani Pertznél. V. köt.
4. l. — Látjuk ez évkönyvek följegyzéseiből, hogy egyik egy, másik más
vidék pusztításáról, de mindegyik azon egy hadjáratról szól.

pogányok szeme közzé csapkodván, őket, a mint futással törekedtek menekülni, vagy hanyatthomlok a folyóba hajtotta, vagy a polgárok kezeibe ejtette.“¹⁾

Arnulfot, kit a haza pogány ellenségeivel való szövetségés egyenesen, a legközelebbi romlás vádja pedig közvetve terhelt, a Hohenaltheimban összegyűlt papi zsinat a 916-iki október havában Regensburgba idézte, meg nem jelenés esetére mind őt mind pártfeleit Erchangert és Berchtoldot egyházi átokkal fenyegetvén. Meg is jelent Arnulf e város falai alatt, de mint még inkább elkeseredett ellenfél, támogatva magyar szövetségesei csapataitól. A várost sikerült ugyan hatalmába keríteni, de abból a királyi sereggel vívott ütközet után, melyben maga Konrád is serege élén harczolva nehéz sebet kapott, kénytelen lett kivonulni s biztos menedéket magyar földön keresni. Pártfelei Erchanger és Berchtold magokra hagyatva nem bírták magokat sokáig föntartani, s csakhamar ezután fogságba kerülvén, 917-ben a király parancsára mint lázadók lefejeztettek. E bitorlók helyébe Konrád Burkhardot erősítette meg az alemann vagy svábföldi herczegségben.

A magyarokat ez események folyama közben, hihetőleg a hozzájuk menekült Arnulf ösztönzésére, a sváb földön találjuk, honnan a Rajnán át Alsatiába, a mai Elsassba nyomultak, s fegyvereik súlyát, melyet a német tartományok közzül eddig még az egy Lothringen nem

¹⁾ Magistri Adami Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum. Pertznél VII. köt. 303. l. — Az év ugyan itt nincs pontosan meghatározva, de a szerző annyit világosan mond, hogy ez a csuda Bremenben Reginward hamburgi érsek idejében esett. Miután azonban Reginward Hoger érsek után a 915-dik év elején következett, de már 916. sept. 20-dikán az altheimi zsinaton Reginward utódja volt jelen, kétségtelen, hogy ezen bremeni kalandnak vagy a 915-dik év utólján, vagy a 916-dik év elején kellett történni.

ismert, e tartománynyal is érezteték¹⁾). Hogy e hadjáratot még a 916-dik év utólján meg kellett kezdeniök, bizonyosnak tarthatjuk abból, hogy Basel városát a Rajna partján már 917-ben január 21-dikén romba döntötték²⁾). Károly francia király a tűzzel vassal pusztított Lothringen védelmére, mely csak nem rég a gyermek Lajos német király halála után pártolt hozzá, fegyverbe szólítá ugyan országa nagyjait, de miután ezek között csak az egy reimsi érsek jelent meg dandárával, székhelyéből Laon városából mozdulni sem merészle, s így kénytelen vala tétlenül nézni, mint pusztítják a magyarok e virágzó tartományt, mint fosztogatják különösen a monostorokat,

¹⁾ 917. Ungari per Alemanniam in Alsatiam, et usque ad fines Lotharii regni venerunt. Annales Augienses és Continuator Reginonis Pertznél I. köt. 68. és 615. l. — 917. Iterum Ungari per Alemanniam in Alsatiam. Annales Einsidlenses u. o. III. köt. 141. l. — 917. Ungarii primitus regnum Lothariae ingressi sunt. Annales S. Vincentii Mettenses u. o. III. köt. 157. l.

²⁾ Basilea ab Ungris destruitur, írja 917-re az Annales S. Rudberti Salisburgenses Pertznél IX. k. 771. l. — Ugyane szavakkal de 918-ra jan. 21-re (12. Kal. Febr.) mondja ezt az Annales Wirzburgenses Pertznél II. köt. 242. l. — Miután ezen évkönyv adatai, mint a 910. 937. 954. és 955-diki magyar hadjáratok, egy évvel későbbre, 911. 938. 955. és 956-ra, vannak téve kétségtelenül hibásan, annyival kevésbbé kételkedem itt is a 917-diki évet tartani helyesnek, mert a főntebb előszámlált teljes hitelű források szerint a magyarok 917-ben dúlták Lothringent, hova a sváb földön keresztül vonultak, s így a legnagyobb hihetőséggel ez utjuk közben pusztították el Baselt. — Emliti e város földig romboltatását a moyenmoutieri monostor évkönyve is e szavakkal: Civitas Basilea ab Hunis expugnata atque aequata est solo. Chron. Mediani Monasterii. Pertznél. IV. köt. 89. l. Ez évkönyv az esemény évét nem határozza ugyan meg, de miután néhány sorral alább emliti, hogy később Henrik gátolta meg a magyar berohanásokat, világos, hogy a Henrik trónralépte előtti időről, azaz a 917-diki első lothringeni berohanásról szól.

s mint vonultak vissza büntetlenül könnyen szerzett zsákmányukkal és foglyaikkal¹⁾).

918-ban deczember 23-dikán Konrád király, némelek szerint a bajorföldi hadjáraton kapott sebe következtében, elhala, miután halálos ágyán öcscsét Eberhárdot s országa nagyjait magához hivatván, utódjául a német trónra Henrik szász herceget, királyságának egykori leghatalmasabb ellenségét, mint legméltóbbat valódi nemes lélekkel ajánlotta. Fölsimerte ő Henrikben a szellemi fensőbbiséget, mely hivatva volt a német törzsek egyesítésének nehéz munkáját végrehajtani; ismerte hadvezéri képességét, melyre a szerencsétlen Németországnak a magyarok ellenében kiáltó szüksége volt, s elég őszinte s nemeslelkű volt az érdemet ellenségében is nyíltan becsülni. Végóhajtását a frankok és szászok örömmel teljesítették s a következő év elején a frank országnagyok fritzlari gyűlésökben Henriket örömríadás közt kiáltották ki királyukká.

Henrik felsőségét azonban Burkhárd sváb herceg, ki a választásban részt sem vett, s még inkább Arnulf, ki Konrád halála után a bajor földre visszatérván s néptől örömmel fogadtatván, a frank Eberhárdot kiűzte s maga is királyi czimet bitorolt, teljességgel nem akará elismerni. Így az új király, ki nemzetének úgy szólván felére sem támaszkodhatott, sőt működésében ellenfelei által folytonosan gátolva volt, azt a nehéz próbát, melyre a magyarok őt mindjárt uralkodásának első évében kitétték, sikerrel nem állhatá meg. Ezek ugyanis, hihetőleg ismét Arnulf ösztönzésére, ki velök folyvást egyetértés-

¹⁾ Flodoardi *Historia Ecclesiae Remensis*, Bouquet *Recueil des historiens des Gaules*. VIII. köt. — E hadjárat után néhány hónapig a moyenmoutieri s a vele szomszéd három monostorban alig lakott egy-egy szerzetes. *Chron. Mediani monasterii* é. h.

ben maradt, s kinek mint egykori vendégbarátjoknak tartományát későbbi hadjárataik alkalmával egész haláláig mindig megkimélték, 919-ben Bajorországon át a szász földre ütöttek, hogy a királyt saját birtoka pusztításával kényszerítsék a Lajos és Konrád által fizetett évi adó elismerésére¹⁾.

Henrik készületlen volt e rögtöni csapásra s a magyarok harczmodora ellenében gyakorlatlan hadi népével hasztalan igyekezett ezek rohamát föltartóztatni. Így a magyarok, mint a corveyi monostor évkönyve 919-re följegyzette, „a szász földet kegyetlenül pusztították s tömérdek zsákmánnyal s számtalan férfi- és nő-rabbal tértek vissza hazájokba, az ur Isten haragos lévén ellenünk“²⁾.

Rövid időn azonban Henrik erélyes de egyszersmind emberséges kormányja alatt szebb jövő hajnala kezdett derülni az eddig saját testét marczangoló Németországra. Burkhárd sváb herczeg, miután Henrik fegyverrel hódolatra kényszerítette, de egyszersmind méltóságába nagy-lelkűen visszahelyezte, ezentúl a király hű alattvalója marada. Arnulf is, ki ellen a király 920-ban Regensburg

¹⁾ Liutprand hosszasan leírja, mint tanácskoztak a magyarok Konrád halála után, hogy az új királyt Henriket hogyan kísérték meg: akarja-e a tartozó adót fizetni, mit ha nem akarna teljesíteni, saját tartományait, a szász földet és Thuringent dulják föl. Pertznél III. köt. 293. l. Ő azonban abban nagyot vét az időrend ellen, hogy mindjárt e tanácskozás után írja le a merseburgi ütközetet, mely valószínűleg tizennégy év múlva 933-ban történt.

²⁾ Annales Corbeienses Pertznél III. köt. 4. l. — Ezen 919-diki évre teszi Dussieux, Essai sur les invasions des Hongrois. 33. 34. l. az augsburgi csatát, s Lél és Bulcsú fölakasztását, komolyan elbeszélvén Thuróczi és Bonfini után a magyar mondai mesét, hogyan sujtotta föbe kürtjével Lél Henrik császárt (!). Valóban bámulandó bírálati tapintatlanság!

alá szállott táborba, mielőtt vérontásra került volna a dolog, a király által ajánlott s a főpapok közbenjárására sikerrel koszoruzott egyezkedés után, mely által Henrik őt nem csak hercezségében erősítette meg, hanem részére még némi valódi királyi jogokat is engedményezett, a lovagias, nyílt jellemű királynak meghódola. Így két év alatt úgy szólván vérontás nélkül egyesítve lett Németország négy törzse; sőt csakhamar ezután, midőn Rudolf burgundi herceg az együgyű Károlyt trónjáról letaszította, Henrik Lothringent is visszakapcsolta a birodalomhoz.

A magyarok a 919-diki hadjárat után Németországot, hol a belviszonyok, mint láttuk, rájuk nézve kedvezőtlen fordulatot vettek, néhány évig nyugodni hagyták, ez ország vagyonszága tizenkét évi csaknem folytonos hadjárataik s a belháboruk által különben is igen ki lévén meritve. Ez idő alatt az olaszországi belviszályok közt találtak foglalkozást kalandszomjas lelkőknek s pihenni nem tudó hadaiknak.

Olaszországban ugyanis Berengár király ellen országa elégedetlen nagyjai, mint Lambert milánói érsek, Odelrich királyi udvarbíró, Adalbert ivreai örgróf, a király veje, Giselbert gróf és többen összeesküvést forralának s a trónt II. Rudolf kis-burgundi királynak ajánlák föl, ki Burkhárd sváb herceg leányával Bertával csak nem régen kelt egybe, s hatalmát e házassági összekötetés által is tetemesen növelte. Berengár, helyzetének nehézségét átlátva s önerejében nem bizhatva, kénytelennek érzé magát régi szövetségeseihez a magyarokhoz folyamodni, kiket Olaszország első földúlása óta folyvást fizetett s így országától eddig távol birt tartani.

Örömmel ragadták meg a magyarok e kedvező alkalmat, s Berengár segélyére 921-ben Bogát és Durcsák hadnagyok vezérlete alatt beütöttek Felső-Olaszországba.

A pártütők az erős fekvésű Brescia vidékén táboroztak s a Berengár ellen folytatandó hadjárat tervével foglalkoztak, midőn a magyar sereg Berengár kalauza által járattalan hegyi utakon vezetve véletlenül hátok mögött jelenik meg. A magyar lovasság rohama szokás szerint oly gyors és heves volt, hogy a meglepett tábor nagyobb részének ideje is alig lehetett fegyverre kapni, annyival inkább csatarendben harcolni. Odelrich védte magát legelszántabban, de csapata összeaprittatott s a makacs viadalban maga is elesett. Társa Adalbert, midőn a tábort a rohanó lovasság által bekerítve s a menekülés minden útját zárva látta, arany karpereceit s becses ékszereit elhajigálva, hitvány ruhába öltözött, hogy a magyarok rá ne ismerjenek. Kézre kerülvén, magát egy közvitéz szolgájának hazudta, s kérte a vezért, vitesse őt a közel calcinadói kastélyba, hol szülei ki fogják váltani. A csel sikerült, tulajdon katonája Leo, mint cselédjét, igen olcsóért váltotta ki. Gisembertet ellenben a magyarok fölismervén, kötözve, megkorbácsolva, félig meztelen vitték Berengár elébe, ki a pártütőket kegyelem által reménylően lefegyverezni, őt szabadságába visszahelyezte¹⁾.

A magyar hadak ez alkalommal szövetségesök birtokát kimélni tartozván, Alsó-Olaszországban kerestek kárpótlást fáradaimaikért s némely közép-olaszországi krónikák szerint a következő 922-ik évben február 4-kén az olasz föld legdélibb részébe, Apuliába is beütöttek²⁾.

¹⁾ Ezen táborozás részleteit Liutprandus adja Pertznél III. k. 298. 299. l. a nélkül, hogy az évet meghatározná. — Hasonlóan év nélkül említi e táborozást az egykoru reimsi kanonok Flodoard e szavakkal: *Hungari actione praedicti Berengarii, multis captis oppidis Italiam depopulantur.* Flodoardi Annales u. o. III. k. 370. l.

²⁾ 922. *Intraverunt Hungari secundo in Italiam mense Februario.* Annales Beneventani Pertznél III. köt. 175. l. — 922. *Quarto die stante mense Februario adventus Ungrorum in Apuliam.*

Ekkortáiban történhetett az, mit a Soracte hegyén épült Szent András monostorabeli szerzetes Benedek följegyzett, hogy tudniillik midőn a magyarok Toscanát tűzzel vassal pusztitva, férfiakat és nőket rabszjira fűzve dúlták, Péter német örgróf, ki urával X. János pápával viszálykodásban élt, a magyarokat Róma ellen vezette, kik is a vidéket kirabolván, Pétert csakugyan a város elfoglalására segítették. A bitorlót azonban a föllázadt római nép meggyilkolta, miért a magyarok ezután több éven át pusztították a római határokat¹⁾.

E közben a felső-olaszországi pártosok nem szüntek meg Berengár megbuktatására törni. A kegyelmet nyert Giselbert gróf maga vezette az olasz földre Rudolfot, Berengár vetélytársát, ki magát 922-ben februárban Lombardia királyává koronáztatta s később Piacenza és Borgo San Donnino között Berengár hadai fölött döntő győzedelmet vívott ki. Ő ugyan ezután visszatért Burgundba, de hivei folytatták a harczot Berengár ellen, ki végre is kénytelen volt az erős Veronába zárkózni. Itt őt egy Flambert nevezetű udvari embere éjjel több czinkos társaival együtt meglepven orozva meggyilkolta a 924-dik év elején.

A magyarok szövetségesök halálának hírére Szalárd vezérlete alatt²⁾ rögtön Felső-Olaszországban termettek,

Chronica S. Benedicti u. o. III. köt. 206. l. és Chron. Monasterii Cassinensis, auctore Leone, u. o. VII. köt. 619. l. — 920 (hibás évszámmal). Introierunt Hungari id est Hunni in Italiam mense Februarii. Lupus Protospatarius u. o. V. köt. 53. l.

¹⁾ Benedicti S. Andreae Monachi Chron. Pertznel III. k. 714. l. — Ennek előadásából azt lehet következtetni, hogy magyar csapatok huzamosabban tartózkodtak az olasz földön, mint Berengár s utóbb egyik vagy másik ellenkirály szövetséges segédhadai.

²⁾ Ezen. Szalárd vezér neve alatt, kit Liutprand nevez meg, Pray Zsolt nevét véli lappangani; tévedését elfogadja Katona, Hist.

hogy gyilkosain boszut álljanak. Akadálytalanul nyomultak elő Milanóig s innen Paviáig. Ez utóbbi várost, mely nem csak Olaszország, hanem általában Nyugat-Európa egyik legnépesebb és leggazdagabb városa s oly virágzó és pompás volt, hogy a csaknem egykoru Liutprand cremonai püspök azt Rómánál nem mondta volna alábbvalónak, ha ebben az apostolok hamvai nem nyugodnának, szoros ostrom alá fogták. Sátraik körben terültek a minden közlekedéstől elzárt város falai alatt, melyet ostromárkokkal vettek körül. Miután azonban a várost védőinek makacs ellenszegülése miatt így sem birhatták földadásra, falait pedig, ostromgépeik nem lévén, le nem rombolhatták, azt egy pénteki napon 924. martius 24-én nyilvesszeikre tekergetett égő kanócokkal minden oldalról meggyújtották. Csakhamar az egész várost elborította a tűz, pompás épületei, negyvenhárom egyháza tömérdek

Critica Ducum 311. l., utánok Fessler, Gesch. der Ungern I. k. 279. l. már egyenesen Zsolt által vezérelteti a magyarokat Olaszországba. — Hazai krónikáink őt Szóárd néven emlegetik, mi a Szalárd palóczos kiejtése (mint szalma = szóma, alma = óma) s részletesen szólnak dél-olaszországi hadjáratáról; ezek azonban igen nagyot botlanak, midőn őt és hadjáratát Attila korába helyezik s Ravenna bevételével hozzák összeköttetésbe, mi maga is a középkori mesék sorába tartozik; miután bizonyos, hogy Attila hadai a Mincion túl nem jártak és így akkor Szóárd a Terra di Lavorót, Apuliát és Calabriát nem dulhatta, mint krónikáink szerkesztői a X-dik századi magyarok dél-olaszországi hadjáratairól szóló nemzeti hagyományokat Attila korába visszavive állítják. Lásd: Kézai Chron. Hung. I. könyv IV. fejt. 3. §., Marci Chron. 15. l., Chron. Posoniense 16. l., Chron. Budense 27. l. és Thuróczi I. rész 21. fejt. — Megjegyzendőnek tartom, hogy Szóárd, Árpád rokona, Béla király névtelen jegyzője 45. fejt. szerint Görögországban Durazzo vidékén telepedett meg, s nem lehetetlen, hogy innen kelt át 922-ben Dél-Olaszországba s vonult 924-ben Pavia alá; bár itt a személyek azonosságát történelmi bizonyossággal megállapítani nem lehet.

értékű kincsesel együtt lángok martaléka lett. Az egész védsereg, csaknem az összes lakosság, közötté János helybeli s az ide menekült vercelli püspök is, a füstölgő romok közt találta sirját. Az egykoru Flodoárd reimsi kanonok a közhir után csak kétszáz emberre teszi az életben maradtak számát, kik életöket s városuk pusztá falait a házak égő üszkei közzül összeszedett nyolcz véka ezüsttel váltották meg ¹⁾.

Páviától Turinon és Súsán át nyugotnak tartva a savoyai havasokon keresztül Burgundba ütöttek a magyarok, hogy ennek királyával Rudolffal, ki szövetségsöket Berengárt megbuktatta, bosszujokat saját országában éreztessék. Itt az erdős és hegyes vidéken kalandozókat Rudolf király és Hugo provencei gróf összeműködő hadai egy meredek, hegyek által köryezett völgyben bekerítették: de a kétségbeesésig elszánt magyarok hihetetlen erőfeszítéssel keresztül vágták magokat a járhatatlanoknak tetsző havasokon. Most a Rhone folyón átkelve az ugynevezett Gothiát, a későbbi Languedocot, borították el ²⁾; Tolosa, a mai Toulouse város, környékét földülták, s egyfelől a Pyrenei hegyek aljáig, másfelől a mai Gascogne-ban az Atlanti tengerig száguldoztak. E meleg éghajlat alatt azonban a rekkenő nyári napokban veszedelmes nyavalyák, orbáncz és vérhas, ütöttek ki a sereg-

¹⁾ Liutprandus Pertznél III. köt. 304. l., ki a napot is pontosan meghatározza, és Flodoardi Annales u. o. III. köt. 374. l. — Kettőjük előadása közt csak az a különbség, hogy Liutprand szerint e hadjárat Berengár megöletése után kezdődött, Flodoárd szerint pedig Berengár vezette a magyarokat Pavia alá, s meggyilkoltatása e hadjárat folyama alatt történt.

²⁾ Emliti e vidék pusztítását a Rhone folyón tul fekvő Nismes városi évkönyv is, az évszámaban bizonyosan tévedve, e szavakkal: 925. Ungari vastaverunt terram istam. Chronicon Nemausense Pertznél III. köt. 219. l.

ben, melyek rendkívüli pusztítást okoztak a merész hadjárat roppant fáradalmaival megküzdött vitézek soraiban. A kiket a nyavalyák megkimélték, Felső-Olaszországon keresztül szerencsésen vonultak vissza zsákmányukkal hazájokba ¹⁾).

Ugyancsak a 924-dik évben, míg Szalárd hadai déli Franciaországban jártak, egy erős magyar hadosztály Thüringenre és Szászországra rontott. Henrik, ki belátta, hogy a magyarok ellen csak jól képzett s gyakorlott lovasság lehetne képes nyílt csatában győzedelmet aratni, s meg volt győződve, hogy rögtön fölkelésre parancsolt rendetlen seregével bizonyos csatavesztésnek s még nagyobb romlásnak nézhetne elébe, az előnyomuló magyarokkal csak apróbb csatározásokba ereszkedett s hadainak legjavával a szász föld legnyugotibb szélére, a Rajnától alig egy napi távolra eső Werlaon város falai közzé vonula, s itt várta be az orkánhoz hasonló pusztítás elvonulását. Iszonyu volt a dúlás, melyet a szász földet elborító magyar seregek ez alkalommal elkövettek. „Mennyi öldöklést miveltek e napokban, mennyi monostort gyújtottak föl, — mond a X-dik század második felében a corveyi monostorban élt szász Widukind, ki e hadjáratra nézve egyetlen forrásunk, — jobbnak tartottuk elhallgatni, mint szerencsétlenségeink emléket szavakkal is megújítani.“ Történt azonban, hogy a király hadai a szétkalandozó magyar csapatok egyik vezérét elfogták és

¹⁾ Flodoardi Annales e. h., ki a nagyított hír után írja, hogy a magyarok osaknem mind elhaltak, s igen kevesen menekültek haza. — Bizonyosan e hadjáratra vonatkoznak Szent Deicola X-ik századi életirójának e szavai: Cumque Burgundionum regnum exercitus invaderet copiosus, omnesque indigenae a minimo usque ad maximum per juga montium, per anfractus vallium, per praerupta scopulorum vivendi cupidine latitassent. Vita S. Deicolae Abbat. Lutrensis. Bouquet, Recueil IX. köt. 121. l.

bilincsekben a király elébe vezették. A magyarok, kik szeretett vezérok kiszabadításáért semmi áldozatot nem sokallottak, váltság díjában Henriknek roppant mennyiségű aranyat és ezüstöt ajánlának. De Henrik, kinek messze tekintő tervei kivitelére mindennél inkább szabad időre volt szüksége, az ajánlott kincseket visszautasítá, s foglyának életét és szabadságát határozottan ahhoz a föltételhez köté, hogy a magyarok vele békeszerződésre lépjenek. Kivánatát csakugyan meg is nyerte; a béke a két fél közt, miután Henrik ekkor is tetemes sarcot fizetett, jövőre pedig magát adófizetésre kötelezte, kilencz esztendőre megkötetett, ugy azonban, hogy e békébe Henrik saját országán a szász földön kívül Németország többi tartományai nem lettek befoglalva¹⁾.

¹⁾ Widukind, Res gestae Saxonicae. Pertznel III. köt. 431. l., ki e hadjárat évét nem határozza meg. — 924-re említi azonban a magyarok berohanását a keleti frank földre, — mi bizonyosan a szászországi hadjáratral együtt történt. — Regino folytatója Pertznel I. köt. 616. l., valamint a szász föld pusztítását az Annales Corbejenses, Leibnitznál, Scriptores rerum Brunsviciensium III. köt. 300. l. Ez adatokat s több körülményeket egybevetve csakugyan a 924-dik évre határozza e hadjáratot az erős bírálattal dolgozó Waitz is, Jahrbücher des deutschen Reichs unter der Herrschaft König Heinrichs I. Berlin. 1837. 62—64. l. — Abból a körülményből, hogy a magyarok fogságba esett vezérok kiváltására olyan nagy sulyt helyeztek, legelsőbben Pray, utána Katona, Fessler, Engel és Majláth azt gyanítják, hogy ez a vezér maga Zsolt volt volna: ez azonban nem egyéb pusztá gyanításnál, melyet alaposnak el nem fogadhatunk. Mert ha Zsolt esett volna fogságba, a csaknem egykoru Widukind bizonyosan nem említette volna őt határozatlanul „quidam ex principibus Ungarorum“ czimmel, s ez esetben Henrik a rá nézve oly terhes és megalázó adófizetést a béke föltételei közt bizonyosan nem fogadta volna el. — Kétségtelenül ezen szászöldi hadjárat idejében történt az a csudásan kiszinezett esemény, melyet a 747-ben meghalt fritzlari apát Szent Wigbert csudatételei közt említ egy hersfeldi ba-

III. FEJEZET.

A magyarok hadjárata a sváb és frank földön; Sanct-Gallen kolostora alatti tanyázásuk; második berohanásuk Lothringenbe 926-ban. — Henrik intézkedései a magyarokkal kötött fegyverszünet alatt. — A magyarok viszonyai a keleti birodalomhoz.

Alig mult el a Henrikkel kötött fegyvernyugvás első esztendeje, melyet őseink Szászországra nézve lelkiismeretesen megtartottak, s már a 926-dik év tavaszán egy magyar hadsereget találunk a sváb földön, melynek hercege Burkhárd éppen ekkor Olaszországban járt hadaival, hogy vejét burgundi Rudolfot az olasz királyságban versenytársa Hugó provencai gróf ellen védelmezze, hol 926-ban április 27-kén el is esett.

Bajorországon kimélve vonultak át a magyar hadak, mert Arnulf herceggel kötött szerződésök folyvást főnállott, de annál kiméletlenebbül dúlták a sváb földet, hogy bosszujokat Burkhárddal is éreztessék, ki szövetségösök Berengár ellen Rudolffal egy kézre működött volt. Augsburg városát, melynek falai közt keresett menedéket a vidék lakossága, megszállva sokáig szorongaták: de alkalmas ostromgépeik nem lévén s lovasaikat a sánczok és falak ellen sikerrel nem használhatván, jóllehet a város kétségbeesve hosszasabban ellen nem állhatott

rát, ki e csudákat I. Ottó idejében írta össze. Ennek előadása szerint, a mint a magyarok a szász földet és Thüringent dúlták, a hersfeldi barátok, minthogy monostoruk még ekkor nem volt megerősítve, rejtékhelyekbe menekültek s egyházuk kincseit is oda hordták. Egy nemes ember szolgálja több czinkos társával e kincseket erőszakosan kézre akarta keríteni, de terve nem sikerült. Néhány nap mulva fegyverszünet kötöttén, a szolgát kérdőre vonták, ki mindent tagadott: azonban' negyed napra sz. Wigbert napján, a mint az egyházi ünnepélyen megjelenik, a guta megüti s büne bevallása után szörnyet hal. Ex Miraculis S. Wigberthi 16. fejj. Pertznel IV. köt. 226. 227. l.

volna, a megszállást rögtön félbeszakíták. E hirtelen fordulatot igen könnyen megfejtethőnek tarthatjuk, ha fölteszszük, hogy a város megmentőjeként magasztalt Ulrik püspök, az ostromló magyaroknak városa váltságdíját megfizette. A csudákban és felsőbb szellemi avatkozásokban igen is gyönyörködő középkor előtt azonban a vérengző fenevadaknak képzelt magyarok rögtöni visszavonulását ily természetesen és gyakorlatiasan magyarázni nagyon is mindennapi dolognak tetszhetett: azért a kolostorokban keletkezett monda e váratlan kedvező fordulatot egyedül Ulrik püspök könyörgéseinek érdeméül rója föl. „Csudáljuk, mond a X-dik században élt Ekkehard szent-galleni szerzetes, hogy szent Ulrik életirői egy szóval sem említik, mi módon szabadította meg Henrik király idejében Augsburg városát a magyarok ostromától, kik azt, mielőtt hozzánk (t. i. St. Gallenbe) jöttek, erősen vívták. Midőn ugyanis már közel voltak hozzá, hogy könnyedén betörjenek, Ulrik püspök a város kisdedeit az anyai emlékről leszakasztva maga körött az oltár előtt a puszta földön hagyta vergődni, s ezek ordításaival saját sirását és zokogását vegyítve, az istentelen ellenséget, mint egy második Ezekhiás, elkergette.“¹⁾

Augsburg alól a magyar hadsereg apróbb csapatokra oszolva, beszáguldozta a szomszéd frank földet s a védtelen hagyott sváb földön kénye kedve szerint pusztított. Innen a Rajnán átkelve Elsassban és Lothringenben folytatta zsákmányoló hadjáratát²⁾, sőt a mai Bel-

1) Ekkehardi Casus S. Galli Pertznél II. köt. 109. l.

2) Ungari totam Franciam, Alsatiam, Galliam atque Alamanniam igne et gladio vastaverunt, írja 926-ra az egykoru reichenauai évkönyv, Annales Augiensis Pertznél I. köt. 68. l. és utána azon szavakkal Continuator Reginonis u. o. 616. l. s az Annales Einsidlenses u. o. III. köt. 141. l. — Még pontosabban meghatározza e

gium területét is bekalandozta, hol a szétfutott lakosok a hegyek és erdők közt kerestek magoknak menedéket.

A X-dik század második felében élt szent-galleni szerzetes IV. Ekkehard, ki még többeket ismert ez események szemtanúi közül, monostorának történetéről irt munkájában e hadjáratnak egy igen érdekes epizódját tartotta fenn számunkra, melyet, nehogy az előadás érdekességéből veszítsen, jónak látok egész terjedelmében közleni. A magyarok szent-galleni kalandozásának ezen gyermektegy őszinteséggel és élethű élénkséggel rajzolt leírása ugyanis ránk magyarokra nézve a külföldi krónikák legbecsesebb lapjait képezi; miután abban őseink jellemét, szokásait és erkölceit igen tanulságos és valódi világításban szemlélhetjük, mely teljesen elűt a rémület, gyűlölet és elfogultság azon sötét színezésétől, melyben az egykorú nyugoti évkönyvek nagyobb részének szerzői az általok közéről bizonyosan soha nem látott magyarokat föltüntetik.

hadjárat s különösen a St.-Gallen alatti tanyázás idejét az *Annales Alamannici* egykoru st.-galleni 3-dik folytatója u. o. I. köt. 56. l. mondván: 926. 6. Nonas Maji feria 2. Ungari monasterium S. Galli omni humano solatio destitutum invadunt. Ipsi autem patronis nostris beatissimo videlicet Gallo et Othmaro, per se ipsos praedium suum victoriosissime tenentibus, haud grandi et non intolerabili laesione loci rerumque recessere. — 926-ra teszi e hadjáratot a metzi évkönyv is, e szavakkal: Ungari secundo regnum Lothariae devastaverunt. *Annales S. Vincentii Mettenses* u. o. III. köt. 157. l. — Ezen s más alább említendő adatok ellenében nem tartom döntő nyomatékúnak az *Annales S. Gallenses majores* évmeghatározását, mely e monostor megrohanását s Wiborada vértanuságát 925-re teszi. Pertznél I. köt. 77. l.; még kevésbé tartom figyelembe vehetőnek a XI-dik századi Reichenau-i Hermanu mint pusztá compiler szavait, ki ez eseményeket hasonlóan 925-re határozza. *Hermannii Augiensis* (közönségesen *Hermannii Contracti*) *Chron.* u. o. V. köt. 113. l.

A Bodensee közelében, a mai Schweizban, fekvő szent-galleni monostor apátja Engilbert, mint az említett szerzetes előadja, a magyarok Augsburg alatti táborozását s a sváb földön elkövetett dúlásait hallván maga is fegyvert ragadt, pánczélt öltött, a szerzeteseket is mind fegyverbe öltöztette. Monostorát az ellenállásra elégtelennek tartván, a közel bérczek közt egy szűk szoros által védett hegy ormára hirtelen kastélyt épített, a monostor kincseit mint biztos helyre ide hordatja, a nőket, gyermekeket és öregeket a közel falvakból a Bodenseeben egy félszigeten fekvő s így könnyen védhető wasserburgi várba költözteti. Maga azonban a szerzetesekkel folyvást a monostorban marada, öröket állittata a magasabb pontokra s kémeket küldöze a vidékre, hogy a magyarok mozgalmait szemmel tartassa. Napok multával már abban a reményben kezdék ringatni magokat a szent-galleniek, hogy a magyarok más irányba vévén utjokat, e bérczes vidéket mellőzni fogják, midőn egyszerre az örök egy lovas csapat közeledtét jelentik. Nem sokára a magyarok előszáguldói a monostor közelében tűnnek föl. Az apátnak és társainak alig volt idejük az egyházi szent edényeket hirtelen összeszedni s magokkal a kastélyba vinni; a sietésben szent Othmár kelyhét is ott felejtették.

„Volt ekkor, folytatja Ekkehard, a mieink közt egy igen együgyű, hóbortos, Heribald nevű barát, kinek szavait és tetteit a többiek sokszor nevelték. Ennek, midőn a barátok az erősségbe indultak, némelyek ijedten mondták, hogy fusson ő is velök. Fusson, válaszolá, a kinek tetszik, én ugyan sehova sem futok, mert nekem a gazda nem adott az idén bőrt sarura. S midőn őt a barátok a végső pillanatokban erővel akarták kényszeríteni, sokáig küzködve megesküvék, hogy sehova sem megy, ha csak az idei sarubőrt kezébe nem adják. S így a közelgető magyarokat minden félelem nélkül bevárá. E ször-

nyü szavakra: „rögtön itt terem az ellenség!“ csaknem elkésve futnak a barátok több kételkedőkkel együtt: de ő nagybátran szavának állva henyén föl s alá sétál. Berontanak végre a magyarok, tegezzel, szörnyű kopjákkal és gerelyekkel fegyverkezve. Gondosan kikutatják az egész helyet; világos, hogy semmi nemnek, semmi kornak nem fognak kegyelmezni. Csak magát Heribaldot találják félelem nélkül közepett állva. Csudálják, mit akar, miért nem futott el. Előljáróik e közben azoknak, kik meg akarák ölni, parancsot adván, hogy kiméljék, tolmácsok által kikérdezik, s a mint észreveszik, hogy hóborstos, mindnyájan nevetve megkegyelmeznek neki. Szent Pál kőoltárához hozzá sem nyulának, minthogy az ilyenekben gyakran csalatkozva, hamun és csonton kívül egyebet nem találtak. Végre bolondjoktól kérdezik, hol van a monostor kincse elrejtve? S midőn ez őket nagygyorsan a rejtek ajtócskához vezette, azt feltörik, de benne gyertyatartókon s aranyozott csillárokon kívül egyebet nem találván, miket a futók siettőkben hagytak ott, vezetőjüket e rászedésért pofonveréssel fenyegeték. Kettő közülök fölmegy a toronyba, melynek hegyében a kast aranyának vélték, azt hívén, hogy a hely istene, mint nevezék, csak drága érczből lehet öntve; s midőn az egyik, hogy azt láncsájával lefeszitse, erősen kinyúlt, a magasból a tornácra esik s ott összetöri magát. A másik e közben a keleti torony falának tetejébe mászván, a mint az isten egyházának gyalázatjára hasának üritésére készült, hanyatt esve egészen összezúzódott. S midőn mind kettőt, a mint később Heribald elbeszélte, az ajtófelek közt megégették¹⁾, a máglya lángjai a mennyezetig föl-

¹⁾ Világos bizonyága e hely annak, hogy őseink halottaikat megsokták égetni. Ezt igazolja a „se hire se hamva“ népies közmondás is, melyet arra szokás alkalmazni, kiről az ember azt sem tudja, él-e vagy meghalt.

csapkodának ugyan, de bár a tüzet többen kopjáikkal versenyezve piszkálták, sem Gál sem Magnus egyházát föl nem bírák gyujtani.“

„Volt akkor a barátok közös pinczejében két hordó bor még színig telve, melyek, minthogy az utolsó pillanatban senki sem mert szekérbe fogni, ott maradtak. Ezeket, nem tudom mi szerencséből, ha csak azért nem, mert efféle zsákmányban az ellenség bővölködött, senki föl sem bontotta. Mert mikor egyik közzülök szekerczéjével az egyik hordóhoz vágott, Heribald már otthonossá válván közöttök, így kiálta rá: Ne bántsod barátom, mit akarsz? mit igyunk majd mi, ha ti innen eltávoztok? Mit amaz tolmács által megértvén elkaczagá magát s társait is megkéré, hogy az ő bolondja hordaihoz ne nyuljanak. Így maradtak aztán azok meg mindaddig, míg az apát a magyarok távoztával visszajött.“

„A magyarok e közben portyázókat küldöznek szét, kik az erdőket és rejtekhelyeket a legszorgosabban föl-kutassák, s gondosan figyelnek, nem hoznak-é ezek valami ujságot. Végre, miután Wiborada már vértanuságot szenvedett¹⁾, a folyosókon és a mezőn bőséges lakomára

¹⁾ Wiborada vértanuságáról, ki nem sokára a szentek közzé avatott, szerzőnk alább is emlékezik, mondván, hogy Ulrik augsburgi püspök „a mint megtudta, hogy a magyarok tőle eltávozva Buchaut, hol nővére tartózkodott s a mi vidékünket, hol Wiboradát tudta, szándékoznak megrohanni, azt mondják, így imádkozott: Uram! azt a szegény ártatlant ne engedd, hogy kard által veszzen el; hanem emezt, ki mindig örömmel kész a vértanuság pálmáját megérdemelni, bátoritva erősítsd. Isten kérését mindenben teljesítette.“ Ekkehardi Casus S. Galli, Pertznél III. köt. 109. l. — Wiborada életirata, melyet elsőben I. Ekkehard sz. galleni dékán kezdett megírni, de meghalván, félbenhagyott s később a X-dik század végén s a XI-dik elején élt Hartmann fejezett be, így adja elő e rajongó szűz halálát: Keresztelő Sz. János napján Wiborada a zsoltár éneklése közben elaludván meg-

széledeznek. Szent Othmár ezüst kelyhéről is, melyet a hirtelen meglepett barátok el nem vihettek, lefosztják az ezüstöt. Az előkelők a monostor terét elfoglalva dúsan lakmároznak. Heribald is ezek előtt, mint később maga beszélé, ugy jól lakott, hogy jobban soha sem. S a mint azok szokásuk szerint szék nélkül a zöld gyepre heveredtek ebédelni, ő magának és egy fogoly papnak széket raka. S azok, miután a barmok czombjait és más részeit félnyersen, kés nélkül, fogaikkal tépve megették, a lerágott csontokat enyelegve egymásra hajigálák. A bor is kupákkal állott a középén s kiki különbség nélkül any-

álmodá, hogy a magyarok jövő évben St. Gallenbe jönnek s ő vértanu lesz. Jövő évben csakugyan hire jár, hogy a magyarok jönnek, de az emberek nem hiszik, míg csak a Bodenseeig nem dúlnak. Ekkor az apát Engilbert egy erős kastélyba vonul s előkelő barátokat küld Wiboradáért, hogy zárdájából hozzák el, de az nem enged. Másnap reggel jó a hir, hogy a magyarok közelgetnek. Az apát ekkor maga megy Wiboradához, kéri, kényszeríti hogy meneküljön: de az fogadást tesz, hogy élve nem hagyja el zárdáját; inti az apátot, hogy a kincseket hordassa, mert a völgy holnap tele lesz a pogányokkal. A magyarok csakugyan megérkeznek, néhányan Sz. Magnus egyházára törnek s Wiborada e mellett épült zárdáját meg akarják gyujtani, de a láng csudálatosan elalszik. Keresik a zárda bejárását, de nem találják; ekkor ketten a tetőre hágnak, a cserepet leverik, a padlást áttörve lebozsátkoznak, s a szent szüzet az oltár előtt imádkozva találják, ruháit letépiék s fején szekerczével három vágást tévén, félholtan ott hagyják. Másnap (május 2-dikán) hala meg sebeiben; vérét a padlórol sokáig nem lehetett fölmosni. Hartmanni Vita S. Wiboradae, Pertznel IV. köt. 454. 455. l. — Ha e legendaszerü előadás minden szavát betü szerint igaznak nem vehetjük is, annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy Wiborada szent elragadtatásában maga kereste a halált, melyet valamint Sz. Gallen összes lakói s az ott maradt együgyü barát, ugy ő is elkerülhetett volna; a minthogy zárdai laktársát Rachildist is bántatlan hagyták a magyarok, mint Reichenau Hermannál olvashatjuk: Wiborada... martyrio coronata, Rachildisque contectalis ejus inlaesa divinitus conservata est. Herimanni Augiensis Chron. Pertznel V. köt. 113. l.

nyit ivott, a mennyit tetszett. S miután a bortól neki hevültek, mindnyájan iszonyúan kiabálnak isteneikhez s a papot és bolondot is kiabálni kényszeríték. A pap, ki nyelvöket jól értette, miért is tartották őt meg életben, hatalmasan kiabála velök, s miután nyelvökön eleget ostobáskodott, a szent kereszt föltalálásának ünnepe különben is más napra következőn, ennek antiphonéját a „Sanctifica nos“-t kezdé könnyezve énekelni, melyet Heribald is, ámbár rekedt hangon, együtt énekelt vele. Mindnyájan összejönnek, kik itt valának, a foglyok szokatlan énekére s kitörő kedvvel tánczolnak és dalolnak főnökeik előtt. Némelyek fegyverrel is összecsapva mutatgáták, mennyit értenek a hadi gyakorlathoz. Ez alatt a pap ily jó kedv közben érkezettnek vélvén az időt, hogy szabadulásáért könyörögjön, a szent kereszt segélyéhez folyamodván, keservesen könnyezve a főnökök lába elébe omlik: de azok vad haragjokban, akaratjokat füttyökkel és iszonyú morgással adják tudtul legényeiknek. Azok rögtön ott teremnek; az embert egyszerre megragadják, késeiket kirántják, hogy mielőtt fejét vennék, tonsurájából csúfságra pilist metéljenek¹⁾. Mig azonban ehhez készültek, kémeik a kastély felé terjedő erdőből kúrtriadással és kiabálva elősietnek s jelentik, hogy közelökben egy fegyveres csapatokkal megrakott kastély van; mire papot és barátot ott hagyva mindnyájan gyorsan kisietének, s mint szokásuk vala, hihetetlen hamar csatarendbe állának. Hallván azonban a kastély mivoltát, hogy azt vivni nem lehet, mert a hosszú keskeny szoru-

¹⁾ Ut ludicrum, quod Teutones picchin vocant, in coronam (= tonsuram) ejus facerent. — Az előadás folyamából világos, hogy az egész ijesztés és tréfa volt; ha a magyar főnökök a szegény papnak komolyan fejét akarták volna vetetni, legényeik ezzel egy percz alatt készen lettek volna.

latban fekvő helyhez a vivók csak igen nagy kárral és bizonyos veszedelemmel közeledhetnének, s a védők, csak élelmők legyen, az ő nagy számuknak soha sem fognak engedni, a monostort, mivel annak istene Gál a tűzzel is bir, oda hagyván, hogy láthassanak, mivel éjjeledni kezdett, a falu néhány házát fölgyújtják, s a kürtöket és minden szót betiltva, a Konstáncz felé vezető uton eltávoznak.“

„A kastélybeliek azután, kik a monostort vélték égni, távozásukat megtudván, rövid úton utánok nyomulva a tömeget messziről kísérő utócsapatot megtámadják, néhányat közülök megölnék, egyet pedig sebesülten magokkal visznek. A többiek alig menekülhetve kürtökkel adnak jelt a tömegnek, hogy vigyázzanak. S azok a lehető leggyorsabban nyílt tere jutva, a mint lehetett, hamarjában hadi rendbe állanak s szekereiket és podgyászaikat körbe állítva éji öröket rendelnek s magok a fűbe heveredve csendesen iddogálnak és alusznak. Hajnalban a közel falvakat benyargalva, ha a futamodók valamit ott hagytak, föl kutatják és elrabolják, s minden épületet, mely mellett elhaladnak, fölgyujtanak. Engilbert apát, az ellenséget megrohanó csapat vezére, pedig a kastélyba visszatér, s a többieket ott hagyván, néhány bátor emberrel a monostort hirtelen megjárja s kikémleli, nem maradtak-e némelyek ott lesben. A jó születésű Heribald hóbortosságán sajnálkozva gondosan nyomozza őt, hogy ha legalább holt testét találhatnák meg eltemetni. De sehol sem találván, mert a pap által nagynehezen rá beszélve azzal együtt egy közel hegy tetején bokrok és cserjék között lappangott, sajnálkozána rajta, hogy az olyannyira együgyüt az ellenség magával hajtotta. Az apát ur csudálván azt is, hogy a boros hordókat a nagyon iszákos ellenség nem bántotta, istennek hálát ad. S azután lehető legcsendesebben elmondván a szent kereszt

reggeli dicséretét, a megégett küszöböt és ajtófeleket bámulják, s innen hirtelen eltávozván, vajjon él-é Wiborada, annak zárdájánál csendesen tudakozzák, s megtudván, hogy vértanu lett, késlekedni nem merve a legközelebbi hegyen átkelnek s az ismert ösvényeken a kastélyba visszasietnek, attól tartván, hogy a szokásuk szerint lesben hagyott magyarok, vagy a kik köröskörül zsákmányolni széledtek, rájuk találnak ütni.“

„A pap e közben Heribaldot maga mellé véve a kastélynak tartja, mely a hegy tetejére belátszott, s reggel felé oda érkezének. De az örök őket a homályban távolról meglátva kémeknek gondolák s kiabálnak társaiknak. S azok rájuk kirontván Heribaldot megismerik, de a pap felől eleinte gyanakodnak, azonban őt is beviszik az erősségbe, s szomorú sorsát végig hallgatván, a Krisztus nevében megvendégelik, sőt foglyukat is, kinek nyelvét a pap értette, ápolgatják. Így értették osztán megkettőjüktől az ellenség minden kicsapongását. A magyar később megkeresztelkedvén, megházasodott s fiakat is nemzett.“

„Az után a kastélybeliek, minthogy hallották, hogy néha a magyarok vissza szoktak térni, a kastélyhoz vezető szorosban az erdők fűt ledöntögetik s az erősségben mély kútat ásna; a bort is, melyet a magyarok Heribaldnak hagytak, kancsókkal és mindenféle edényekkel titkon éjjel nappal sietve hordják, s így töltvén az időt, az úrhoz szüntelen imádkoznak vala.“

„Kérdezvén a többiek üres óráikban Heribaldtól, — folytatja alább e tárgyra visszatérve a szent-galleni szerzetes, — hogy tetszettek neki Sz. Gallen oly számos vendégei, azt mondá: Ejh, nagyon is jól; soha sem emlékezem, higyjétek meg, hogy monostorunkban vigabb embereket láttam volna; mert ételben italban igen bőkezűek; hiszen a mi szűk markú pinczemesterünkötől alig

mertem volna kérni, hogy ha szomjaztam, csak egyszer is innom adott volna, s azok, mihelyt kértem, bőven adtak. — S ha nem akartál inni, mondá a pap, pofokkal kényszerítének. — Nem tagadom, felelé a barát, ez az egy sehogy sem tetszett, hogy csakugyan olyan garázdák voltak. Igazán mondom nektek, soha sem láttam ily garázda embereket Szent Gál monostorában. Azok a barmok éppen úgy viselték magokat az egyházban és monostorban, mintha csak kint a mezőn voltak volna. Mert midőn egyszer kezemmel integettem nekik, hogy magára az istenre emlékezve legalább az egyházban csendesebben legyenek, jól tarkón vagdaltak: de ellenem elkövetett hibájokat borral kínálva, mit közzületek ugyan senki sem tenne, azonnal helyre hozták.“

Mennyire megtetszettek az együgyü barátnak a magyarok, — kikben e jellemző elbeszélés után a természet nyers, szilaj, hirtelen indulatú, de ismét hirtelen kiengesztelődő, vidor életkedvű s romlatlan lelkű fiaira ismerünk, — kitetszik abból, mivel Ekkehard e kaland elbeszélését berekeszti, hogy tudniillik később a kastélyban „az a hír terjedvén el, hogy az ellenség szokása szerint visszatérve ismét a monostorban jár, a bolond nagyon rimánkodott, ereszszik őt ki kedves magyarjaihoz.“¹⁾

A szent-galleni monostor alól e kisebbszerű magyar hadosztály a Bodensee mellett Konstánchnak vette útját, külvárosait föl is égette; de magát a fallal kerített s őrséggel megrakott várost be nem vehetvén tovább száguldott, s a Rajna bal partján, a mai Schweizban, Seckingenel szemben foglalt állomást, hol a még mindig a sváb földön tanyázó fő haderő a Rajnán hidat verni szándékozott. Midőn itt, bajtársaiktól csak a folyó által elválasztva, egész biztosságban vélték magokat, egy Irmin-

¹⁾ Ekkehardi Casus S. Galli Pertznél II. köt. 104—110. l.

ger nevű bátor vitéz, ki a hegyek közzé menekült népből egy elszánt csapatot szervezett, táborukat éjjel bekerítvén, véletlen megrohanta, s miután a hegyek ormairól egyszerre föllobogó máglyák jelére a szomszéd falvak előre fölkészült népe tömegestől a viadal színhelyére sietett, nagy részben le is öldöste. A Rajnának szorított kis magyar csapat, mintsem magát megadja, később volt a sebes folyónak ugratni, melynek rohanó hullámai közülök sokat elsodortak, s csak a kisebb résznek sikerült a tulsó partra bajtársaikhoz menekülni. Ezek Seckingennél dühösen nézték társaik veszedelmét, tombolva nyargalásztak föl s alá a Rajna partján, nyilaikat felhő gyanánt szórták a tulsó partra, de minthogy ezek a nagy távolság miatt az ellenségben kevés kárt tehetek, „mérgekben, mint Ekkehard magát kifejezi, mint a kutyák úgy üvöltöttek“. Irminger a magyar tábor szemeláttára szedte zsákmányát, melyet később az egyháznak adományozott¹⁾.

Ezen kisebbszerű veszteség nem gátolhatta a magyarokat, hogy a Rajnán tömegestől át ne törjenek. A közel Schwarzwald rengeteg erdeiben számos hajót készítettvén, ezekkel Elsassba átkelnek; a hatalmas Luitfreddel megvívnak s őt serege nagy veszteségével legyőzik. Ezután az egész Elsass akadálytalanul benyargalják s kényőkre fosztogatják; mi közben egy kisebb csapat a Jura hegységen Hochfeldnél átkelvén, déli irányban nyomul elő, Besançon és környékét földulja s a Saone és Rhone folyók mellékét bekalandozza²⁾.

A fő haderő, — mi alatt ugyan ekkor a normanok a Reimstól éjszakra fekvő Chateau-Porcien környékét fosztogatták, — útját éjszak-nyugotnak véve Metz és

1) Ekkehard e. h. 111. l.

2) Ugyanő u. o.

Reims irányában nyomula előre, s a Rajna és Mosa mellékét pusztító árvíz gyanánt borította el. Megjelenésükre, melyet április 1-jén a hold baljóslatúnak hitt vérszínű fogyatkozása előzött meg, iszonyú rémület szállotta meg az egész Lothringen lakosságát. Futott ki merre futhatott, a monostorokból a szerzetesek a szentek ereklyéivel biztosabb helyekre siettek menekülni; így például a még meg nem erősített gorzei apátságából a monostor véd-szentje Sz. Gorgonius tetemeit a közel eső Metz város falai közzé szállították¹⁾, sőt Reims városából is elvitték Szent Remigius ereklyéit. A magyarok azonban e várost nem támadták meg, s ez irányban csak a Reimstől keletéjszakra mintegy öt mértföldre fekvő Vouziers környékét nyargalták be²⁾. Egy másik csapat Verdunt és vidékét dúlta s magát a püspök Barnoin palotáját is kira-

¹⁾ Wigericus metzi püspök idejében (917—927) történt, írja 965 körül János gorzei apát, hogy a környékben dülő magyarok elől a gorzei barátok Metzbe menekültek s sz. Gorgonius ereklyéit az oda való szent Salvator egyházába tették le. Az egyház papja e drága kincsnek tartott csudatévő ereklyékből venni akart magának, azonban abban a pillanatban mind őt mind a vele egyetértő barátot guta ütötte meg. *Miracula S. Gorgonii* Pertznél IV. köt. 240. l.

²⁾ Hungari Rheno transmeato usque ad pagum Vonzinsem desaeuiunt, mond az egykorú Flodoard, *Annales* Pertznél III. köt. 376. l. — Ezen rajnántúli hadjárat alkalmára tehetjük azt az eseményt, melyet szent Heribert kölni érseknek a XI-dik század közepén írt életiratában olvasunk. A magyarok Reginwald gróf várát bevénén, ott biztosságban hagyott kis leányát Imrát is rabságba hurcolták, s a mint Wormshoz értek s ott a krónikák szerint kegyetlenül raboltak, a kis árvát eladták, kit is egy becsületes ember vásárolt meg. Reginwald később ország dolgában I. Ottó császár udvarába megy s véletlenül éppen ezen emberhez száll, leányát nála megismeri, magához veszi s később Wormsi Hugónak adja nejlül. Ettől született osztán Tietwaldis, a 999-től 1021-ig a kölni érseki széken ült Heribert anyja. *Vita S. Heriberti Archiepiscopi*. Pertznél IV. köt. 741. l.

bolta¹⁾. A mai Belgiumban is, melynek nagyobb részét szintén bekalandozták, csak az erősségekben vagy a járhatatlan bércek közt érezték magokat a lakosok a gyors magyar lovasság véletlen megrohanásai elől némi biztonságban²⁾.

Mily keserves emlékü lehetett e hadjárat az általa sújtott vidékeken, kitetszik az egykorú reimsi kanonok följegyzéséből, ki szerint a mint a következő 927-dik évben az a hamis hir terjedt el, hogy a magyarok újra beütöttek, az egész Lothringenben és a nyugoti frank földön általános zavar és futás keletkezett³⁾.

Őseink ezen nagyszerű hadjárat után, melyben a Henrikkel kötött béke értelme szerint Szászországot érintetlen hagyták, Németországot a következő hat esztendőn át a kilencz éves fegyverszünet lejárásiának vége feléig nem háborgatták; legalább a német föld oly számos egykorú évkönyvei ez idő alatt semmi berohanásukról nem emlékeznek.

Henrik király e fegyverszünet idejét a leggondosabban és igen ügyesen használta föl, hogy a magyarok

1) *Primo eius (Barnoini) ordinationis anno (Barnoin 925-ben lett püspökké) crudelissima gens Hungarorum improvisa ipsum adiit episcopium, et incensis paene omnibus villis, homines extra oppida reptos aut neci dedit, aut captivitati destinavit. Gesta Episcoporum Virdunensium. Pertznel IV. köt. 38. l.*

2) Kitetszik ez a trieri szent Maximinus monostora apátjának Nortpold, Franko és Humbert nemesekkel egy azon vidéken fekvő s várépítésre alkalmas bérczes hely iránt 926-ban kötött szerződéséből, melyben e szavakat olvassuk: *Anno DCCCCXXVI. depopulantibus Agarenis paene totum regnum Belgicae Galliae, studuit unusquisque diligenter tuta loca perquire, ubi aliquid firmitatis fieri posset contra praedictorum insidias perfidorum. Martene és Durand, Collectio veterum scriptorum et monumentorum. I. köt. 280—282. l.*

3) Flodoard, *Annales Pertznel III. köt. 377. l.*

kétségtelenül bekövetkezendő rohamainak sikerrel állhasson ellene. Tapasztalásból ismervén a német hadsereg gyenge oldalát, melynek fő erejét a gyalogság képezte, míg csekély számú nehéz lovassága a magyarok ellenében úgy szólván számba sem jöhetett, s meg levén győződve, hogy Németország katonai rendszere teljesen alkalmatlan arra, hogy attól a magyarok harcmodora ellen kedvező eredményt várni lehessen, legelső gondja a hadsereg ujjaszervezése volt. Azért fáradságot, áldozatot nem kímélve tetemes számú lovasságot teremtett, azt a hadi mozgalmak gyors és szabatos kivitelében s a tömeges rohamban folyvást gyakorolta. Minthogy azonban maga e lovasság az ellenfél mindenestre gyorsabb és ügyesebb lovag csapatait csakugyan nem lehetett volna képes gátolni, hogy szellőgyors paripáikon a hadsereg elől könnyeden félre csapva a vidéket pusztítva beszárguldozzák, Németország minden részében számos uj erősséget emeltetett, a meglévőket pedig jó karba állíttatta, hogy a fenyegetett vidék lakossága azok oltalma alatt biztosságot, s a mezei hadak azok őrségeiben támaszpontot találhassanak. Jól tudta ő, hogy a magyaroknak sem elég ügyességök, sem elég türelmök nincs a várak hosszas vivásához. A népesebb helységeket tehát falakkal vétette körül; e mellett sok új várost is alapított; ezek lakosait különféle szabadalmakkal és kedvezményekkel ajándékozta meg, s így a büszke, féktelen kiváltságos nemesség és a porig alázott parasztság közt egy független, vagyonos és tekintélyes középrend alapját vetette meg. A lovagi szellem élesztésére és föntartására harczjátékokat rendezett; hadseregének foglalkoztatása és gyakorlati kiképzése végett az Elbe partján a mai Meissenben és Lausitzban lakó heveld és dalaminz szláv törzsek ellen hóditó hadjáratokat folytatott, s ezeket megigáfván birtokát kelet felől ellenök biztosította, míg más felől a

cseh herczegséget Németország hírbéres tartományává változtatván, a birodalom tekintélyét és erejét ez által tetemesen növelte. Igazságos és erélyes kormányzása által az eddig oly buján tenyészett pártoskodást és belháborút megszüntetvén, a német faj eddig egymás ellen ingerült törzseit minél jobb egyetértésben tartani s a nemzetben valódi honfui közszellemet ügyekezett ébreszteni. Lankadni nem tudó munkásságának kétségtelen sikerére számítva bizalommal nézett az óhajtván várt jövő elébe, melyben népét az annyira terhes és megalázó adófizetés igájából fölszabadithassa, s a mint a fegyverszünet utolsó esztendeje közeledett, már elég erősnek és fölkészültnek érezte magát, hogy a magyarok erejét a kötelezett adó megtagadásával maga ellen kihívni merészelje¹⁾.

Míg ő Németország bel- és külviszonyait ekként rendezte és szilárdította, a magyarok dél felé fordították figyelmöket, s erre irányozták hadműködéseiket. A bolgár fejedelem Simon, kivel őseink még Árpád életében többször harczoltak, a horvátok ellen intézett hadjáratában 927-ben május havában seregét a rengeteg erdőekkel fődött zord hegyek közt csaknem teljesen elveszítvén, nem sokára honába visszatérte után még ez évben meghalózott. A hatalmas fejedelem halála mintegy jelül szolgált az általa annyira szorongatott szerb, horvát és más szomszéd szláv törzseknek a bolgár föld megrohanására. Részt vettek ebben Theofanész X-ik századi névtelen folytatója szerint őseink is, de hogy hadjáratuk mily eredménnyel végződött, azt sem ő, sem más byzanti író föl nem jegyzette²⁾. Hogy azonban Simon fia és utódja

¹⁾ Henrik intézkedéseiről részletesen beszél a szász Widukind Pertznél III. köt. 431. l.

²⁾ Megtudván Simon halálát a szomszéd nemzetek, mint a horvátok, turkok (magyarok) és a többiek, a bolgárok ellen hadjáratot

Szabó K. A vezérek kora.

Péter a magyar felsőséget országa fölött, gyanithatólag e hadjárat következtében, elismerte, bizvást következtethetjük Béla király névtelen jegyzőjének tudósításából, mely szerint Zsolt Magyarország határát a görög császárság felől a Vazil kapunál, azaz a Balkán hegyláncznál állapította meg, s így a bolgár földet, valamint más oldalról Horvátországot Spalato városáig, a magyar hatalomnak hódolni kényszerítette¹⁾.

Az egykorú byzanti forrásoknak éppen e korban föltűnő hiánya mellett nem csudálhatjuk, hogy a magyaroknak a keleti birodalomba tett beütéseiről a X-dik század három első évtizedében mit sem olvashatunk. Tudjuk ugyan, hogy a byzanti udvar politikája valamint a besenyők és kozárok ugy a magyarok irányában is az volt, hogy ezen harczos népeket ajándékokkal s pénzzel ügyekezzenek a birodalomtól távol tartani, sőt annak érdekében föl is használni²⁾; olvassuk Konstantin császárnál, hogy Böles León császár 917-ben a Konstantinápoly közelében dülő Simon bolgár fejedelem ellen Péter szerb fejedelmet izgatta, hogy a magyarok által támogatva rohanja meg Bolgárországot³⁾; ugyanő értesít továbbá, hogy a byzanti udvar, követe Gábriel pap által, a magyarokat arra törekedett ösztönözni, hogy a besenyőket országukból kergessék ki⁴⁾, s mind ebből bizvást követ-

tervezének. Theophanes Continuatus. Bonnae. 1838. 412. l. és utána Cedrenus. Bonnae. 1839. II. köt. 308. l.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője. 57. fej.

²⁾ Constantinus Porphyrog. De administrando imperio 1—8. fej. bőven tárgyalja e politikát, melyet, mint 888-ra láttuk s alább látni fogjuk, a byzanti udvar a magyarok ellenében is folyvást követett.

³⁾ Constantinus Porphyr. e. h. 32. fej.

⁴⁾ Ugyanő e. h. 8. fej. ezen eseményt így beszéli el: „Gábriel pap egykor császári parancsból a turkokhoz küldetvén, s így szólván

keztethetjük, hogy a keleti császárok őseinkkel a lehető legjobb viszonyban ügyekeztek állani: de hogy egyes magyar csapatok, melyek nyugotot minden irányban az Éjszaki és Atlanti tengerig rablották s Olaszországban Apuliáig kalandoztak, a természettől még dúsabban megáldott keletet a honfoglalástól fogva több mint harmincz éven át folytonosan érintetlen hagyták volna, a források teljes hiánya mellett sem tarthatjuk hihetőnek.

IV. FEJEZET.

A szászországi hadjárat a 932-dik év végén; a merseburgi vereség 933. mart. 15-dikén. — Konstantinápolyi hadjárat 934-ben. — Henrik halála, a német birodalom belviszályai I. Ottó kormánya kezdetén 936-ban. — A magyarok behorbanása a frank és sváb földre 936-ban. — Lothringent harmadszor földülják, az óceánig kalandoznak 937-ben. — Burgundon át Felső-Olaszországba nyomulnak; közép- és déli olaszországi kalandjaik 937-ben.

A Henrikkel kötött kilencz éves békének utolsó esztendeje volt lejárandó, midőn Henrikhez, ki föltette magában, hogy a magyarokkal az adót megtagadva szakítani fog; a fizetni elmulasztott összeget követelni egy magyar követség érkezett. Henrik ugyanis, hogy a népet tervének

hozzájok: a császár azt izeni, induljatok meg s őrizzétek ki a patzina-kitákat (besenyőket) lakhelyökről s telepedjétek oda, mert előbb is ti laktatok ott, hogy közelebb legyetek birodalmamhoz, s mikor akarom, küldhessek hozzátok s könnyen megtalálhassalak benneteket, a turkok fejedelmei egy hangon fölkiáltának: mi a besenyőkre nem támadunk, mert nem birünk ellenök harczolni, minthogy földjök nagy, népök sok s fene gyermekek. S többé erről előttünk szót se tégy; mert hallani sem szeretjük.“ — Magát ez esemény idejét csak hozzávetőleg határozhatjuk Románosz Lakapénosz kormányzása idejére (919—945.), föltéve, hogy ha Gábrielt Konstantin maga vagy atyja León császár küldte volna, ez esetben e körülményről világosabban emlékeznék, s nem említné e küldetést ily egyszerűen „császári parancsból“ történtnek.

megnyerje s a kitörendő háborúra fölbuzdítsa, népgyűlést hirdettete, s ott a nemzet ezrei előtt lelkesítő beszédet tarta, melyet a szász Widukind így ad elő: „Hogy birodalmatok, mely hajdan annyira romlásnak indult, most már mily nagy veszélytől szabadult meg, magatok legjobban tudjátok, kik belviszályok és külháborúk által sa nyargatva annyit szenvedtetek. Most isten kegyelméből, a mi fáradozásunk és a ti vitézségtek által a birodalmat nyugodtnak és egyesültnek, a barbarokat legyőzve s iga alá hajtva látjátok. Egy van még hátra, mit meg kell tennünk, hogy köz ellenségeink a magyarok ellen köz erővel keljünk föl. Eddig titeket, fiaitokat, leányaitokat fosztogattam ki, s úgy töltöttem meg azok kincstárát; most az egyházakat s az egyházak szolgáit vagyok kénytelen kifosztani, meztelen testünkön egyebtünk nem maradván. Tanakodjatok hát magatok sorsáról s válaszsztatok, mit tegyünk. Az isteni tiszteletre szánt kincseket vegyem-é el s adjam váltságunkúl az isten ellenségeinek vagy szabadulásunk reményét a mi teremtő és megváltó istenünkbe helyezük?“ A nép e szavakra lelkesült riadásba tört ki s egy szívvel lélekkel megesküdü, hogy királyát a magyarok ellen mind halálig kész védeni és segíteni. Henrik, a nép ily elszántságába s jól szervezett hadaiba bizva, a magyar követeket hidegen s üres kézzel utasította vissza¹⁾.

A magyarok, mint e válasz után igen természetesen várni lehetett, csakhamar ezután, a 932-dik év őszén, roppant haderőt állítanak ki Henrik megtámadására. S egyszersmind fölszólíták az Elbe mellékén lakó dalaminz szlávokat, hogy szabadságuk elnyomója ellen velök együtt fegyvert ragadjanak: de ezek igen jól ismervén Henrik hadainak túlnyomó erejét, s belátván a veszélyt, mely

¹⁾ Widukind Pertznél III. köt. 434. 435. l.

vállalatuk nem sikerülte esetében rájuk fogna nehezedni, legkisebb kedvet sem érzének a rájuk nézve régebben is keservessé vált magyar szövetséget elfogadni s Henrik bosszúját magokra vonni. A magyarok ajánlatát tehát gúnyosan utasíták vissza, követeik elébe a szokott ajánlékok helyett egy kövér kutyát vetvén¹⁾.

E bosszantó gúny megtorlására őseinknek most idejük nem lehetett, minden erejüket először Henrik megtörésére akarván fordítani. Zsolt csakhamar roppant sereget, némely későbbi írók szerint százezer főnyi lovasságot tett mozgásba. Mihelyt Henrik e haderő közelgetéséről értesült, az egész szász földön halálbüntetés terhe alatt kihirdetteté, hogy minden fegyverfogható férfi negyed napra táborba szálljon. Az általános fölkelés nagyserű eredményt szült, miután Liutprand tanúsága szerint a szászoknál már a tizenkét éves fiú is részt szokott venni a táborozásban. A magyarok Thüringenbe betörve, miután Henrik ezen intézkedéséről értesültek, az ellenében szintén kihirdették, hogy az egész szász földön tiztizenkét éven fölül egy férfit sem kimélnék. A kezeik közzé jutott fegyveres férfiakat irgalom nélkül levagdalták, a nőket s gyermekeket csoportonként fűzték rabszija, az országot végső pusztulással fenyegetve²⁾.

A magyar sereg, hogy Henrik hadait, ha lehet, két tűz közzé szorítsa s az ország védelmi erejét megosszsa,

¹⁾ Widukind e. h. 434. l. — Ezen Widukind által följegyzett hagyományt elferdítve írják a századok mulva szerkesztett németországi krónikák, hogy Henrik egy füle s farkavágott törpe kutyát vettetett a magyar követek elébe. — A németországi krónikák közül legelsőbben említi e mesét a XII-dik század második felében Theodor szerzetes által írt *Annales Palidenses* Pertz-nél XVI. köt. 61. l.

²⁾ Liutprandi *Antapodosis* II. könyv 24. 28. fej. Pertz-nél III. köt. 293. 294. l.

két felé válva nyomula előre. A nyugotnak tartó hadosztály elől a nép kétségbe esve futkosott a közel városokba, vagy a Harz hegységben eső s a nép által törpe lyukaknak nevezett barlangokban keresett menedéket az emberevő óriásoknak regélt magyarok elől. Ezen hadosztály Thüringen legéjszaknyugatibb szögletéig nyomult elő s ott egyik szárnya a Harz hegység tövében eső Gleichen városát szorongatta, melybe a vidékről tömérdék nép menekült¹⁾, míg más része kisebb csapatokra oszolva fosztogatta a vidéket. Ezeket a jól fegyvelmezett szász és thüringeni csapatok egyenként megtámadva folytonosan üldözték, több helyt szétverték, vezéreiket elfogdosták s közzülök sokat levagdaltak vagy fogságba ejtettek. Azok is, kik a rendes hadak és a fölkelte nép fegyverei elől menekülhettek, a földult s a nép által elhagyott vidéken bolyongva nagy részben éhség és fagy áldozataivá lettek, vagy a mocsárokba szorítva vesztek el²⁾. A Gleichent ostromló hadosztály, társai szerencsétlenségéről a bujdosók által értesítve, csak gyors visszavonulással menekülhetett.

Mihelyt Henrik a Thüringenben nyert csatákról értesült, válogatott hadaival a Szászországban dúló keleti hadosztály ellen vonúla, melynek nagyobb része éppen ekkor egy város, talán Merseburg, vivásával volt elfoglalva, hol a király nővérét, a thüringeni Widó nejét,

¹⁾ Gleichen ostromát a XIII-dik században szerkesztett *Chronica Saxonum* s a XV-dik századi *Chron. Mindense* említi kétségtelenül a helyi hagyomány után, e várost Lychen-nek nevezve, s az ostromló sereg számát bizonyos túlzással 50,000 emberre téve. Lásd az előbbi forrást idézve Waitz által, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter der Herrschaft König Heinrichs I.* 185. 186. l., az utóbbit Meibomiusnál *Scriptores rerum Germanicarum* I. köt. 558. l.

²⁾ Widukind Pertznél III. köt. 435. l.

akarák kincseivel együtt kézre keríteni. A város falai már annyira rongálva s őrsege oly kétségbeesett helyzetben vala, hogy csak az éj beállta menthette meg a végromlástól. Ezen éjjel értesültek ugyanis a magyarok a nyugoti hadosztály veszedelméről és a királyi sereg közelgetéséről; mire a megszállást rögtön abba hagyják s szokásuk szerint roppant máglyákat gyujtanak, hogy a vidéken szerteszét kalandozó csapataikat összpontosítsák¹⁾. Ezután a táborukban nagy számmal lévő foglyokat Henrik hadereje s támadási terve iránt gondosan kikérdezik, s miután ezek vallomásaiból meggyőződtek, hogy a megtámadtatást bizonyosnak tarthatják, egyes portyázó csapatokat küldenek ki a királyi sereg mozdulatainak kikémlelésére. Ezeknek alig volt idejük a táborban jelentést tenni, midőn más nap Henrik serege Merseburg felé közeledve föltűnt. A magyarok csatarendben vonultak a közelgő ellenség elébe²⁾.

A viadal nem sokára megnyilt; a keresztyének harsány kyrie eleison! a magyarok irtóztató hujh! hujh! riadással rontottak egymásra. A szász lovasság Henrik kemény parancsa szerint minden megzavarodás nélkül fogta föl pajzsaival a magyarok zápor gyanánt onló nyilait; azután lehető leggyorsabb rohammal mint a kőfal oly egyes és tömör sorokban vágatott ellenök, mielőtt nyilakat másodsor használhatták volna. A tökéletesen begyakorlott német lovasság e váratlanúl merész rohama megdöbentette a magyarokat; csatarendjük csakhamar zavarba jött, seregök központját a nehéz vértés lovasság áttörte, s az erre következett vérengző kézviadalban hasztalanokká váltak oly rémületes nyilvesszeik³⁾. Henrik jól

¹⁾ Widukind e. h.

²⁾ Liutprand, Pertz-nél III. köt. 294. l.

³⁾ Ezen csatában mondja eselletnek a király kedvelt hivét Babenbergi Henriket a késő kori Aloldus, ki ezen döntő ütközetet Merse-

számított csataterve, ki egy előre küldött thüringeni gyenge hadosztálylyal csalogatta a magyarokat támadásra rendezett táboráig, s az általa személyesen vezényelt ügyes hadmozgalmak, melyeket katonái bámulatos pontossággal hajtottak végre, a diadalt a németek részére döntötték. Sok ezer magyar hullott el a csatamezőn, még többet ejtettek el a zavart visszavonulás és rendetlen futás közben az üldöző győztes csapatok. Az egész magyar tábor minden podgyászával a győztesek kezébe jutott s töméntelen kereszttyén fogoly nyerte vissza szabadságát¹⁾. Az egykorú Flodoard hallomás után 36,000-re teszi az e csatában elesett magyarok számát, azokon kívül, kik a közel folyóba

burg mellé helyezte s a 933-dik évre jegyzette. Idézve Katonánál Hist. Crit. Ducum Hung. 367. l.

¹⁾ Ez ütközet leírására legfőbb forrásaink az olasz Liutprand és a szász Widukind, mindkettő a X-dik század második feléből. A csata részleteit Liutprand után adtuk, annak előzményeire nézve Widukind becses tudósításait is használva. Azt azonban, a mit Widukind Pertznél III. köt. 395. l. magáról e csatáról ír, hogy a magyarok a nélkül, hogy meg mertek volna ütközni, a királyi sereg láttára úgy elfutottak, hogy nyolczezer lépésre alig lehetett közzülök levágni vagy elfogni, teljességgel nem tarthattuk elfogadhatónak, mert Liutprand és Aloldus főntebb idézett adatain kívül, melyek igen is erős viadal mellett tanúskodnak, igen számos egykorú s közel korú nyugoti évkönyv említi Henrik győzedelmét s a magyarok leverettetését: már pedig azt, ha a magyarok megfutamodva úgy szólván veszteség nélkül menekülhettek, teljes diadalnak és vereségnek nem nevezhették volna. — Né-mely újabb német írók, mint például Brunner, Die Einfälle der Ungern in Deutschland 16. l., Widukind magán álló tudósítását követve, melyet a szász író bizonyosan a szász hadsereg erejének magasztalása végett szerkesztett így, a magyarokat gyáván megszaladtaknak írják s „vértelen győzelem“-ről beszélnek. Ha ez állana, mi dicsősége lehetett volna Henriknek e jelenetet palotája mennyezetére festetni? s ha e döntő ütközetet elveti, hogyan teheti Brunner Flodoarddal együtt az elesett magyarok számát 36,000-re?

fuladtak, vagy élve fogságba jutottak¹⁾. Ha e számítást túlzottnak lehet is tartanunk, annyi számos évkönyv egyező tudósítása szerint kétségtelen, hogy a diadal tökéletes volt, s a sereg öröme, mely győzelmi mámorában királyát a csatatéren császárrá kiáltá ki, annyival határtalanabb lehetett, mert ez volt az első nagyszerű győzelem, melyet a németiség a magyarokon nyílt csatában nyert. Az ütközet napját egyedül a weingarteni évkönyv határozza meg pontosan, 933. martius 15-dikére²⁾.

Henrik e győzelem örömére országos hálaadó ünnepet szenteltetett, melyen az eddig a magyaroknak fizetett adót az egyházak és szegények közt osztotta ki. S hogy győzelmének emlékéért, melyet csakugyan maig is évről évre Merseburg mellett Keuschbergen szokás ünnepelni, még inkább megörökítse, mint az I. Ottó császár udvarában forgott Liutprand s a XII-dik század első felében élt Ottó freisingi püspök bizonyítja, az egész ütközetet Merseburgban a királyi palota mennyezetére meglepő élethűséggel lefestette³⁾.

¹⁾ Flodoardi Annales Pertz-nél III. köt. 380. l.

²⁾ 933. Heimricus Ackarenos interfecit Idus Martii. Annales Weingartenses Pertz-nél I. köt. 67. l. — 933-ra jegyzették e győzedelmet az Annales Corbeienses, Quedlinburgenses, Pragenses és Einsidlenses Pertz-nél III. köt. 4, 54, 119. és 141. l., valamint az Annales S. Rudberti Salisburgenses u. o. IX. köt. 771. l. — Ezek nyomán az újabbkori német történetirókkal együtt én is 933-ra tartottam ez ütközetet helyezendőnek, az Annales Augienses és Continuator Reginonis ellenére, kik Pertz-nél I. köt. 67. és 618. l., valamint az őket követő Annalista Saxo és Sigibertus Gemblacensis is, e hadjáratot a 934-dik évre jegyzették.

³⁾ Liutprand Pertz-nél III. köt. 294. l., és Otto Frisingensis, Chron. VI. könyv. 18. fej. — Ezen csata színhelyére nézve, melyet Liutprand hitelére helyezünk Merseburghoz, a később kori német krónikák igen eltérő adatokat szolgáltatnak, melyeket bizo-

A merseburgi vereség bármily érzékeny csapás volt is a magyar nemzetre nézve, ennek ifjú erejét koránt sem törte meg s éppen nem vette el kedvét a további hadjáratoktól. Mindjárt az erre következő 934-dik év tavaszán április havában hatalmas magyar hadsereg nyomult a keleti birodalomba, hol sokkal könnyebb győzedelmet s gazdagabb zsákmányt reménylhetett, mint a katonailag jól szervezett s már annyiszor földült Németországban. A Balkán hegylánczon áttörve föltarthatatlannúl özönlötte el a rohanó magyar lovasság a virágzó Thraciát, s azt kirabolva s a lakosokat ezrenként rabszjira fűzve egész Konstantinápoly faláig száguldozott, sőt magát a várost is megszállással fenyegette. A megrémült Románosz Lakapénosz császár, ki ekkor vejét Biborban-született Konstantint, a trón valódi örökösét, háttérbe szorítva a kormányt maga bitorolta, Theofanész patri-ciust, a senatus elnökét, küldé ki a magyar hadak vezé-

nyosan a helyi hagyományokból merítettek. Így például a XII. század második felében szerkesztett *Annales Palidenses* szerint Pertznél XVI. köt. 61. 62. l. a magyarok az országot mint a sáskák elborítván, 50,000 embert hagynak Jechaburg és a szomszéd erősségek vivására (Sondershausen környékén), másik 50,000-rel pedig a keleti szász földre nyomulnak, hol az erdős Elm magaslatain túl szállanak táborba, s erejökbe elbizakodva itt gondatlanúl tanyáznak, az előörsök kiállítására nem ügyelnek. Egy éjjel a föld rendkívül átázik s más nap roppant sűrű köd borítja az egész vidéket; ekkor támadja meg a magyarokat Henrik, kinek csak 12,000 embere volt összeszedve, de ebből is alig maradt mellette e csatára 4000. A meglepett magyarok zavarba jönnek s Henrik vitézeivel mind addig öli őket, míg csak karjaik az öldöklésben ki nem fáradnak. A megfutamodott magyar tábor a Jechaburgot vivó hadosztályhoz menekül. Henrik más nap 16,000 emberrel itt is rájuk ront, megveri és elkergeti őket. — Ezen helyi mondák és hagyományok után szerkesztett előadásnak bizonyosan van ugyan némi történelmi alapja: de tévednénk, ha az egészet történelmi valóság gyanánt elfogadnók.

reihez, hogy velök békét eszközöljön s a foglyokat tőlök bármily áldozattal is váltsa vissza. Theofanész tnygyesen járt el megbizatasában; a béke, melynek föltételeit az ezen táborozást röviden említő byzanti írók éppen nem közlik, de a melyre a győztes magyar vezérek bizonyosan csak nagy ajándékok és adófizetés föltétele mellett állottak, csakugyan megkötetett, s a császár teljességgel nem kimélte kincstárát, hogy a foglyokat kiválthassa s így magát a néptömeg előtt nagylelkűség és bőkezűség fényében tüntethesse föl¹⁾.

A következő 935-dik évet nyugalomban töltötték őseink, várva a kedvező pillanatot, midőn időközben jól fölszerelt hadaikkal a merseburgi vereséget megtorolhasák. Németország belviszonyai erre nekik nem sokára kedvező kilátást látszának ígérni. Henrik ugyanis a dánok ellen folytatott győzedelmes háború s a schleswigi örgrófság alapítása után, midőn éppen római útjára készült, hogy a császári koronát fejére tegye, gutaütésben hirtelen kimult 936. július 2-dikán, majd nem hatvan éves korában. Utódjául még éltében fiát, a testileg lelkileg derék huszonkét éves ifjút, az angol király vejét, Ottót jelölte ki, kit az apa érdemeit hálás szívvvel elismerő Németország köz értelemmel választott királyává. A koronázási hódolatot a német nemzet Aachenben azelőtt halatlan fénynyel tünnepelte meg.

¹⁾ Szórol szóra egyezőleg írják le ez eseményt a X-dik századi Georgiosz Monakhosz, és Theophanész folytatója, rövidebben Szümeón Magiszter, lásd: Theophanes Continuatus, Joannes Cameniata, Simeon Magister et Georgius Monachus. Bonnae 1838. 423, 914. és 747. l., valamint az egykorú León Grammatikosz, Bonnae 1842. 322. 323. l. és a XI-dik századi Kedrénosz, Bonnae 1839. II. köt. 316. l., kik e hadjáratot mindnyájan a magyarok első berohanásának nevezik.

Azonban csakhamar, Ottó uralkodásának mindjárt elején, vészfelhők kezdének Németország fölébe tornyosulni. A Henrik által megigázott csehek a kormány változását rögtön arra használták, hogy a terhes jármot lerázva függetlenségüket visszavívják. A keresztyénség megalapításában fáradhatatlan szent Venczelt tulajdon testvére, a kegyetlen Boleszláv, saját kezével ölte meg, s annak holt testén át tört magának utat a cseh fejedelemségre 936-ban. Csak nagy áldozatokba kerülő hosszas háború után sikerült őt, kivel majd később a 955-diki augsburgi ittközetben I. Ottó oldala mellett találkozunk, a német felsőség elismerésére kényszeríteni. Magában a német birodalomban is a Henrik által erős kézzel elfojtott visszavonás hamu alatt lappangó szikrája ismét lángra lobbant. A frankok hercege Eberhard, a 918-ban elhalt Konrád király öccse, kinek kezéből vette át Henrik a birodalom jelvényeit, miután a frankok és a szomszéd szászok között erőszakos viszálykodások ütöttek ki, alattvalói védelmére az ifjú király tekintélyének megvetésével nyíltan fegyverre kelt, és így a polgári háború zászlaját kitűzte. Ottó őt tetemes pénzberságra, pártosait pedig arra a gyalázatos ősnémet büntetésre ítélte, hogy a magdeburgi királyi palotáig kutyát vezessenek, mi a frankokat ellene még inkább föllingerelte. Eberhard herceg ekkor az Ottó ellen trónkövetelőül föllépett Tankmárral, Henrik király törvénytelen ágyból származott idősebb fiával, szövetkezett Ottó megbuktatására, s összeesküvésökbe a király testvéröccsét Henriket is bele vonta.

A magyarok, kik szokásuk szerint az új királyhoz követséget intéztek, a birodalom belviszályairól értesülve rögtön fegyverre kaptak, s Bajorországon keresztül, melynek hercege Arnulf velök folyvást barátságban állott s Ottó megbuktatásával függetlenségi vágyai teljesedését

reménylhetette, még a 936-dik év vége felé betittek a sváb és keleti frank földre, hogy onnan nyugot felől nyomuljanak Szászországba. Ez alkalommal történt, hogy egy csapatjuk 937-ben január 14-dikén a frank földön a Rajnán innen Strassburgtól nem igen messze eső oberkircheni apácza-zárdát megrohanván, a benne lévő apáczákat a papokkal és cselédeikkel, kik hihetőleg fegyverrel szegültek ellenök, összesen 128 személyt, mind fegyverre hányták¹⁾. Hogy ekkor nem csak az egész frank földet széltében és hosszában bekalandozták, hanem a sváb föld legdélibb részébe is benyomultak, kitetszik azon följegyzésekből, melyek szerint a magyarok 937-ben, a körülmények egybevetése szerint az év legelső hónapjaiban, valamint a frank föld legéjszakibb részén Szászország határán fekvő fuldai apátságot, úgy a Bodensee mellett eső szent-galleni monostort is, melyeket most már másod izben látogattak meg, porrá égették²⁾.

1) A XV-dik században szerkesztett minden krónika írja Ludarius minden püspök idejére: Tempore hujus sanctimoniales in Overenkercken cum clericis et familia sua numero CXXIIX. anno videlicet DCCCCXXXVI. tempore Ottonis Magni ipso die festi SS. Felicis et Adaueti ab Ungaris occisi sunt. Versus:

Anno nongento ter X sexto simul anno

Tunc Overenkercken occisae sunt moniales.

Chronicon Mindense, Meibomiusnál Script. rer. Germ. I. köt. 558. l. — Hogy itt az évszám hibás s 936 helyett 937-nek kell állani, kétségtelen; miután 936-ban Sz. Felix napján (jan. 14.) még nem Ottó, hanem atyja I. Henrik uralkodott.

2) 937. Monasteria Fuldense et S. Galli exarserunt. Annales Corbeienses Pertznel III. köt. 4. l. — 937. Fulda monasterium crematur. Annales S. Maximini Treviriensis Pertznel III. köt. 213. l. — Widukind Annales Saxonicae III. könyve legvégén, I. Ottó halála után említvén a magyaroknak Ottó uralkodása első évében az oczeánig folytatott hadjáratát, rögtön ez után mondja:

A Fulda környékét dúló hadosztály megkisértette a szász földre is berohanni, de Ottó az atyjától öröklött derék szász sereggel ellenök vonulva őket innen visszariasztotta¹⁾, sőt ha azon egészen magán álló s így teljesen meg nem bizható tudósításnak hitelt adhatnánk, melyet a hely színétől félre eső trieri monostor évkönyvében olvashatunk, a Rajnán túl is egész Metz városáig üldözte volna²⁾).

Szászország harcziás szellemű népe ellen nem boldogulva nyugotnak fordulának a magyar csapatok s a Rajnán Wormsnál 937-ben kora tavasszal átkelvén Lothringent és Elsasst özönlék el, melyeket húsz év alatt most már harmadszor tettek zsákmányló hadjáratuk színhelyévé³⁾. Berohanásukat némely rajnántúli évköny-

Monasteria S. Galli et Bonifacii (ez utóbbi a fuldai apátság) cremantur; mit utána ir 937-re Herimannus Augiensis is, Pertznél V. köt. 113. l.

¹⁾ Widukind írja, hogy a magyarok a frank föld felől akartak beütni a szász földre, hogy az új király Ottó vitézségét megkisértsék, de ez erős sereggel szállt velök szembe s megzsalasztá és határaitól elűzé őket. Pertznél III. köt. 439. l.

²⁾ 937. Fulda monasterium crematur, et rex Otto Hungros usque Mettis civitatem persequitur. Annales S. Maximini Trevirienses e. h.

³⁾ 937. Ungari tertio regnum Lotariae depopulati sunt. Annales S. Vincentii Mettenses, Pertznél III. köt. 157. l. — 937. Ungri tertio venerunt. Annales S. Bonifacii. U. o. 118. l. — 934 (hibásan 937 helyett). Hungri tertio venerunt. Annales Mettenses brevissimi. U. o. 155. l. — 937. Ungri iterum veniunt. Annales Lobienses. U. o. II. köt. 10. l. — 937. Hungri Franciam vastaverunt. Annales S. Quintini Veromandenses. U. o. XVI. köt. 507. l. — Hogy a magyarok Wormsnál keltek át a Rajnán, legelsőbb az egykorú reichenauai évkönyvben találjuk följegyezve e szavakkal: Ungari per orientales Francos et Alemanniam multis civitatibus igne et gladio consumptis, iuxta WORMATIAM Rheno tran-

vek szerint csudás égi jelek előzték meg, melyek a babonás népet rettegéssel töltötték el. Februárius 13-dikán éjjel hajnal hasadtától reggelig az ég vérszínben égni látszott, s a hevült képzelődés elébe vérengzve küzdő hadseregeket tüntetett föl, és csakugyan mindjárt a következő hónapban, martius 24-dikén a magyarok keletről átnyomultak a Rajnán¹⁾. A most már harmad izben dult Lothringen népe kétségbe esve futkosott szét; falvaikat, egyházaikat a száguldozó magyarok kényök kedvök szerint fosztogathatták. A tartomány nagyjai, kik az előbb évekig

sito, usque ad mare Oceanum regnum Galliae devastarunt et per Italiam redierunt. *Annales Augienses* Pertz-nél I. köt. 69. l., hol ez adat 932-re van téve, azonban mint a kiadó II. köt. 239. l. megjegyzi, hibásan; mert a codexben a helyes 937. évszám áll. — Ezen évkönyvből írta ki ez adatot szóról szóra Regino folytatója, ki csak 939-ben kezd ön tapasztalása után írni, hibásan 932-re jegyezve, Pertz-nél I. köt. 617. l.; ő utána jegyette azt szintily hibásan 933-ra az *Annales Einsidlenses*. U. o. III. köt. 141. l. — A későbbi compilerok közül a XI-dik századi Reichenau-i Hermann a reichenau-i évkönyv ez adatát csaknem szóról szórát átvéve helyesen írja 937-re, *Herimanni Augiensis Chron.* Pertz-nél V. k. 113. l., míg a XII-dik századi *Annalista Saxo*, a különböző évszámot mutató régibb források után csaknem azon szavakkal hibásan 933-ra is, 938-ra is jegyette ezen egy hadjáratot. Pertz-nél VI. köt. 598. és 601. l. — Kétségtelen e szerint, hogy némely újabb kori írók, mint a különben éles bírálatú Waitz is, kit a reichenau-i évkönyv Pertz-nél először hibásan közölt adata vezetett félre, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich I.* 105. l. tévedve tulajdonitnak a magyaroknak 932-re az óceánig terjedő hadjáratot, mikor őseink a szász földön járva még csak a Rajna mellékét sem érintették.

¹⁾ *Chronicon S. Petri Vivi Senonensis*, d'Achery-nél *Spicilegium* II. köt. 705. l., Flodoardi *Annales* Pertz-nél III. köt. 384. l. és az *Annales S. Columbae Senonenses* Pertz-nél I. köt. 105. l., mely utóbbi évkönyv a csudás égi jeleket nem említi.

folyt belvillongásokban kifáradtak, tehetetlenségök érzetében váraikba, kastélyaikba félrevonulva nézték a vidéken viharként átvonuló magyarok dulását; a krónikákban legalább nincs legkisebb nyoma sem, hogy dandárraikkal a fenyegető vést föltartóztatni s a vidéket a pusztulástól oltalmazni csak kísérletet is tettek volna. A föld népe ugyszólván csak a mennyei gondviselés oltalmára volt bizva, s éppen azért nagyon is hajlandó volt minden egyház vagy monostor megmaradását, melyet a magyarok gyors átvonulásuk közben bántatlan hagytak, természetfölötti csudának, valamely védszent mennyei közbenjárásának tulajdonítani.

A csudákban erősen hívő középkor ezen fölfogását tükrözi vissza, sőt azt a hívők lelkében még inkább megerősíteni törekszik az egykorú reimsi kanonok Flodoard, ki krónikájában e hadjátról oly csudás eseményeket ír, melyeket a középkori keresztyénség szellemi látkörének és irányának ismertetése végett érdekeseeknek tartunk olvasóinkkal röviden ismertetni. Némely egyházakat, mond a csudák hitét ápolni óhajtó pap, a magyarok tüzet rakva alájok sem birták meggyújtani; például Reims közelében szent Macra szűz és vértanú egyháza mellett két boglya takarmányt égettek meg, melyek csaknem az egyház falait érték, s az a lángok közt mégis épen megmaradt. A saint-basle-i egyházban ugyancsak Reims vidékén a rabló magyarok egyikének, ki kezét szent Márton oltárára tette, hogy arra fölmászszék, tenyere az oltár kövéhez ragadt, s azt sehogy el nem bírta venni mindaddig, míg bajtársai keze körül az oltár követ fejszével ki nem vagdalták; a darab kő azonban a pogánynak folyvást markában maradt, s a mint a magyar rabságból visszatért foglyok beszéltek, kénytelen volt azt elszáradt kezében egész hazáig emelni. Ugyanő egy magyar katonát a saint-basle-i egyház tornyáról, melynek hegyébe a fényes gombért fölmászott, éppen oly szörnyű halállal s

csak nem azon szavakkal mond kimultnak, mint a szentgalleni monostor történetei közt 926-ra főntebb Ekkehardtól olvastuk. Egy Gent vidékéről való Adalgár nevű fogoly papot, folytatja szerzőnk, a magyarok a Loire folyón túl hurczoltak magokkal. Egy éjjel egyik fogoly társának álmában látmány jelent meg s parancsolta neki, mondja meg a papnak, hogy tüstént szökjék meg, s ugyan ekkor a bilincsek a pap lábairól lehullottak. Adalgár azonban félvén a haláltól, melylyel gazdája sokszor fenyegette, ha szökést merészelve kísérteni, nem bátorzkodott menekülni s bilincseit újra felkötözte. Más éjjel ugyanazon látmány jelent meg egy fogoly nőnek, s Adalgár bilincsei újra lehullottak. Ekkor aztán ez isteni intésre lelket vévén megszökött s néhány nap a mocsárok közt lappangott, míg a magyarok a vidékről távoztak. Visszatérvén ez beszélé nektünk, mond a csudák iránt nagy előszeretettel viseltető Flodoard a reimsi egyház történeteiről irt munkájában, hogy fogságában látott egy orbayi monostorbéli Hukbald nevű szerzetest, kit a magyarok több ízben meg akartak ölni, de hasztalan, mert testét semminemű fegyver nem fogta. Egy ember látta, mint Adalgár beszélé, hogy a meztelen kiállított barátira minden felől nyilaztak, de a nyilak testéről visszapatatva még csak bőrét sem karczolhatták meg¹⁾. — Ily tudósítások után, melyeket a középkor sötétségében az együgyűek komolyan hittek, könnyű megítélni, mi nyomatékot kelljen tulajdonitanunk azon csaknem ördögi jellemrajznak, melyet a pogány magyarokról a kirekesztőleg papok és szerzetesek által irt nyugoti évkönyvekben nem egy helyt olvashatunk.

¹⁾ Flodoardi Annales, és Historia ecclesiae Remensis Pertznel III. köt. 384. l.

Lothringenből a nyugoti frank földre nyomultak elő a magyar hadak. A mult évben trónra jutott Lajos, a börtönben elhalt Együgyű Károlynak Angliába menekült s azért tengerentúli Lajosnak nevezett fia, kit Franciaország nagyjai a bitorló burgundi Rudolf halála után 936-ban július 19-dikén koronáztak királyukká, trónján koránt sem volt annyira megerősödvé, s tekintélye és hatalma pártoskodásba merült s kis királyokat játszó vazalljai fölött éppen nem volt elegendő arra, hogy a magyarok ellen sereget gyűjthetett és velök mérkőzhetett volna. Azért is székhelyébe Laon városába zárkózva tétlentől volt kénytelen nézni a közel Reims vidékének pusztítását is¹⁾. Így a magyarok a Szajján akadálytalanul átkelhetvén az egész Champagnet előzönlöttek; ez alkalommal dúlták föl Sens városát az Yonne vize mellett, hol szent Péter monostorát hamuvá tették, az egy szent Szerotin kápolnáján kívül, melyet az említett monostor évkönyve szerint nem birtak fölgujtani²⁾. Majd a Loire vizén Orleánsnál átkelve az akkor úgy nevezett Aquitaniát száguldozták be, nevöket itt is rettegetté téve s az óceánig tűzzel vassal pusztitva³⁾.

¹⁾ Richeri Historia Pertznél III. köt. 589. l.

²⁾ *Pervenientes autem Senones civitatem, incenderunt coenobium S. Petri, vastantes omnem provinciam . . . remanente ibi solummodo oratorio S. Serotini, quod minime potuerunt incendere*, mondja a magyarok 937-diki hadjáratára a *Chron. S. Petri Vivi, d' Achery-nél Spicilegium II. köt. 705. l.*

³⁾ 936 (hibásan 937 helyett). *Prima in totam Galliam Ungarorum irruptio. Annales Floriacenses Pertznél II. köt. 254. l. — 937. 9. Kal. Aprilium efferat Ungarorum barbaries cum ingenita sibi ferocitate fines Francorum, Burgundiorum simulque Aquitaniorum ferro metere atque igne depopulari late pervagando coepit. Annales S. Columbae Senonensis Pertznél I. köt. 105. l. — Hogy a magyarok ekkor az óceánig dultak, több már föntebb idézett krónika bizonyítja.*

A gazdag zsákmánnyal megrakodott magyar hadak július havában Burgundon keresztül vették utjokat hazafelé). Utjuk közben Dijon vidékét dulva az attól nem igen messze eső saint-blaise-i monostort is elpusztították, oly annyira, hogy ötven esztendő múlva sem bírta romlását kiheverni²⁾. Hasonló sors érte az ide nem messze a Doubs folyó völgyében fekvő Dôle városát és monostorát, melynek alapítója Ebbo dôlei gróf is a magyarokkal vívott csatában esett el³⁾. Innen dél felé a Saône és Rhône völgyeibe nyomúlván Châlon-sur-Saône, Tournus, Savigny és Lyon vidékén számos monostort földultak, név szerint az ainay-i gazdag apátságot és Nantuában, a

1) 936 (hibásan 937 helyett). Venerunt Hungri in Burgundiam mense Julio. Chron. Besuense, Bouquet-nál Recueil IX. köt. 19. l.

2) Ungri venerunt per Franciam et Burgundiam et vastaverunt omnia, inter caetera vero et hunc locum Besuensem, írja hibásan 933-ra a XII-dik század elején szerkesztett helybeli évkönyv, Annales Besuenses Pertz-nél II. köt. 249. l. — Iterum anno 937. Ludovico filio Caroli uncto in regem et nondum eo anno evoluto Hungri venientes per Franciam et per Burgundiam atque Aquitaniam et devastarunt omnia. Quae devastatio in tantum huic loco obfuit, ut per 51 usque ad annum scilicet 981. respirare nequiverit, mondja a Chron. Besuense Bouquet-nál e. h. — Hogy ezen, mint e szavakból is látszik, nem egykorú krónika tévedve jegyzette a magyarok burgundi hadjáratát 936-ra is, 937-re is, nem szükség bőven vitatnom.

3) 935 (helyesen 937). Prima Hungrorum irruptio, occiso domino Ebbone fundatore hujus loci primo domino Dolensi et Radulpho rege Francorum mortuo. Chron. Dolense, Labbeusnál Nova bibliotheca Manuscriptorum I. köt. 315. l. — Ezen krónika hibás évszámára alapítva Dussieux a 935-dik évre egy külön burgundi hadjáratot csinál, Essais sur les invasions des Hongrois 65—67. l.; holott magokból e krónika szavaiból meggyőződhetett volna, hogy ez évszám nem állhat, mert Rudolf király 935-ben még élt.

savojai határszél közelében, szent Amandus monostorát is elpusztították¹⁾.

A főseregtől elvált s a Rhône mellékén egész a Közép tengerig száguldozott kisebb portyázó csapattal ekkor történhetett az az igen is mesés világításba állított esemény, melyet Ekkehard szent-galleni szerzetes kétségtelenül népmonda után a 926-diki sz.-galleni táborozással és burgundi hadjárattal egybekötetésben beszél el, de a melyet, minthogy benne Konrád burgundi király a főszereplő, ki csak 936-ban elhalt atyja Rudolf után következett a burgundi trónra, bizvást ezen 937-diki hadjárat idejére helyezhetünk. Konrád burgundi király, — írja az említett szerzetes —, hogy a magyarokon, kiket visszaverni nem volt ereje, bosszút állhasson, ellenök nagy ígéretekkel a mórokat izgatá föl, kik a mai Provenceban Fraxinetum, a mai Gard-Frainet, várában magokat 891-ben megfészkelvén, innen a szomszéd tájakat szárazon és vizen ötven esztendőn át zaklatták. Más felől azonban a magyarokkal is értekezésbe bocsátkozván ezeket ingerlé a kincsekben gazdag mórok földjének kirablására. Mind két kalandor szellemű, vállalkozó, merész nép egyiránt hajlott biztató szavaira. A mórok rejtekeikből kivonólnak, a magyarok a kitűzött napon és helyen

¹⁾ A Dél-Franciaország egyes vidékeinek történelméről a közélebbi századokban irt munkák majd minden valamire való várost és monostort leromboltnak a magyarokkal; mit meggyőző bizonyítékok hiányában utánok történelmi tényül elfogadni nem mernék. A név szerint említett két monostor földulására nézve Dussieux e. h. 67. l. a lyoni helyhatóság levéltárában lévő két eredeti oklevélre hivatkozik, melyeknek azonban nem hogy szövegét de még csak keltét sem közli; pedig ez oklevelek közlésével bizonyosan jobb szolgálatot tett volna a francia és magyar történetíróknak, mint minden bírálat nélkül összeböngészett s összevissza hányt, koránt sem kielégítőleg egybegyűjtött krónikai adataival.

szintén megjelennek. Konrád a két seregtől nem igen távol foglala állomást válogatott hadaival, melyeket mind a két fél a maga segítségére hitt megérkezettnek. Most az egyiránt vitéz magyar és mór lovasság dühösen egymásra rohanva vérengző viadalba ereszkedik. Konrád titkos kárörömmel nézé a hosszasan makacsul küzdőket, s midőn mind két fél erejét lankadni látta, seregét több osztályban támadásra rendezve ekként kiálta föl: „Vitéz bajtársaim! mutassátok meg ma, mily élesen vágnak kardjaitok; ne gondoljon vele senki, melyik fél győz e külön fajta ördögök között; a melyik győzni kezd, ti három oldalról támadjátok meg. A paizst félre vetve kardot ragadjatok; külömbőség nélkül öljetek mórt és magyart; nem kell egyiknek sem kegyelmezni; mert ő közöttülök sem kegyelmezne nekem senki.“ Erre, mintha az ingadozó győzedelmet akarná eldönteni, mind közelebb-közelebb vonúl, hadosztályaival a csatatért hirtelen bekeríti s általános rohamot parancsol. Mind a két fél keservesen de már későn vette észre csalódását s elkese-redten de hasztalan küzdött a túlnyomó pihent hadak ellen. Mór és magyar vegyesen hullott rakásra az öldöklő viadalban s csak kisebb részök került fogságba, kiket azután a király Arelate, ma Arles, városában mint rab-szolgákat eladott¹⁾.

Burgundból a mai Savoyán keresztül, az akkor had-seregek előtt járhatatlannak hitt Mont-Cenis sziklás ösvényein bámulatos merészséggel áttörve Susába s innen Turinba ereszkedének alá s Felső-Olaszországban folytatták zsákmánylásukat²⁾. Ez alkalommal egyes száguldozó

1) Ekkehardi Casus S. Galli, Pertznél II. köt. 110., 111. l.

2) Hogy a magyar hadak 937-ben Olaszországon keresztül vonultak hazájokba, több általunk már föntebb idézett évkönyv bizonyítja,

csapataik Dél-Olaszországba is berohanának; Capua és Benevento vidékét földülák, s Nápolyon túl a Vesuv aljában eső Sarno folyóig és Nola városáig szedék a zsákmányt. E vidéket, az akkor Liburiának később Terra di Lavoronak nevezett tartományt, kizsákmányolván visszatértek Capuába, s a Garigliano folyó melletti mezőségen tizenkét nap tanyáztak. Ez idő alatt a közel fekvő Cas-sino hegyi gazdag monostor jobbágysai közül sokat rab-ságba hurczoltak, kiknek váltságául a szerzetesek követ-kező becses egyházi öltönyeiket, edényeiket és ékszereiket voltak kénytelenek a magyaroknak átadni: egy ezüst függő körgyertyatartót ezüst lánczokkal, egy aranyozott ezüst füstölőt, négy ezüst poharat, három ezüst kanalat, melyek mind összesen egy fontot nyomtak; húsz darab tarentumi arany-pénzt, egy rózsaszínű papi palástot 15, egy másik ezüstit szegélyezett palástot 16 byzanti arany értékben, s egy harmadikat, melyre orosz lányok voltak himezve, egy pallium négy lépés hosszú s három tenyérnyi szélességű gazdag szalagjait és egy rózsaszínű oltár-

melyekhez sorolhatjuk még a salzburgi és a Schwarzwaldban Freiburg közelében eső st. blasieni évkönyveket, Annales S. Rudberti Sa-lisburgensis Pertznél IX. köt. 771. l. és Annales S. Bla-sii. U. o. XVII. köt. 276. l., melyek szerint a magyarok Gallia föld-ülése után Olaszországon keresztül vonultak haza, mint az évszámot aligha nem hibásan jegyezték, 938-ban. — Ezen nagyszerű hadjáratot Zsolt vezér korára, de hibásan az augsburgi vereség után, helyezve Béla király névtelen jegyzője is említi 56. fejj., ki szerint a magyarok Botond, Kölpön fia, Szabolcs, Előd fia és Urkund, Óse fia, vezérlete alatt Baviariát, Alemanniát, Saxoniát és Thuringiát földülve, a Rajna folyón a börtben kelének át, Lotharingiát és Galliát kizsák-mányolák s a senonok meredek hegyein keresztül az alamann népek közt karddal törvén utat magoknak Segusát és Turint megvevék s egész Lombardiát benyargalva szerencsés diadallal tértek vissza or-szárukba.

takarót 16 byzanti aranyban, három ostyatartót 13, két övet 8, tizenhat derék szőnyeget 67, egy takaró-posztót 8 és három selyem párnát 10 byzanti aranyban¹⁾. Innen roppant zsákmánnyal terhelve vissza felé indultak; azonban az Abruzzo hegység szorosáiban az utjokat álló olasz lovagok csapatai s a fölkelt nép által körülfo-gatva csak kisebb részök vághatta magát keresztül; a nagyobb rész a csatatéren halva maradt, zsákmányuk legnagyobb része is a győztesek kezébe jutott²⁾. A főhaderő azonban Felső-Olaszországon át diadalmasan és megbecsülhetetlen kincsekkel tért vissza ezen esztendőnél

1) *Chronicon Monasterii Cassinensis*, auctore Leone, Pertz-nél VII. köt. 619. l. — Ezen krónika szerint e hadjárat Adalbert cassinói apáturságának negyedik esztendejében, és így, miután az előbbi apát 934. mart. 31-dikén halt meg, 937-ben történt. — *Lupus Protospatarius* Pertz-nél V. köt. 54. l. hibás évszámmal írja: 936. *Venerunt Hungari in Capuam.*

2) *Chron. Monasterii Cassinensis e. h.* — *A Chron. Comitum Capuae*, Pertz-nél III. köt. 209. l. tévedve jegyzette e hadjáratot s a magyarok leöletését 939-re. — Igen hihetőleg éppen e táborozás alkalmával történt a magyaroknak Róma kapui előtt két ízben történt csatározása, melyet a Soracte (ma Monte Oreste) hegyén épült sz. András monostorabeli szerzetes Benedek, ki az 1000-dik év körül irt, az idő pontos meghatározása nélkül a 936-ban börtönben elhalt XI. János pápa koráról beszélve említ, s hallatlan rosz latinsággal így ír le: *Iterum autem venientes Ungari iuxta Romam, a porta S. Johannis exierunt Romani et pugnauerunt cum Ungarorum gens, et ceciderunt de nobiles Romani, sicuti a portas ipsius ecclesiae inumata requiescunt. Tunc Ungarorum gens venientes de civitas Reatina, exivit foras Joseph Langobardo prudens, cum ingentis exercitus Langobardorum, partes interemit gladio et partes vivos apprehendit. Ungarorum gens videns se ex omni partes impetum gentis dimicaret, iter in propria sunt reversi, et amplius in Italia pro depraedatione non sunt ingressi. Benedicti S. Andreae monachi Chronicon Pertz-nél III. köt. 714. l.*

tovább tartott merész hadjáratból, melynek végrehajtására e korban a magyar lovasságon kívül egy európai hadsereg sem lett volna képes.

V. FEJEZET.

A magyarok szerencsétlen hadjárata Szászországban 938-ban. — Olaszországi táborozásuk és spanyolországi kalandozásuk 940-ben. — Beütések a keleti birodalomba 943-ban. — Berchtold bajor herceg ellenében Wels mellett a Traungauban 944-ben. — Zsolt vezér lemondása 947-ben; halála 949-ben.

Míg a magyar hadak a Rajnán túl táboroztak, szövetségesök Arnulf bajor herceg Regensburgban 937. július 14-dikén meghalálozott. Legidősb fia Eberhard, ki úgy látszik atyja nyomdokait szándékozott követni, örökségén a bajor földön Ottó királytól egészen függetlenül kezdett uralkodni. Ottó sereggel vonult ellene s őt legyőzván örökségéből kikergette, s 938-ban a bajor hercegséget az elhalt Arnulf öcscsének Berchtoldnak, előbb kärntheni határgrófnak, adományozta, de jogainak és hatáskörének tetemes megszorításával. A bajor földről Ottó a pártos frank herceggel Eberharddal szövetkezett trónkövetelő Tankmár ellen sietett. Ez Westphalenben Ehresberg várát kezére kerítvén innen ügyekezett a szászokat Ottó ellen lázítani, de sikertelenül. A király megszálló seregei előtt Ehresberg lakosai kapukat tárának; mire az elárult s hivei által is elhagyott Tankmár Sz. Péter egyházába meneküle, s fegyvereit és arany nyaklánczát az oltárra raká. Azonban a hely szentsége sem védhette meg üldözőitől, kik az egyházba rontva életére törtek. Tankmár fegyvert ragadva a kétségbeesés erőfeszítésével védte életét, míg nem egy szász katona az ablakon keresztül

láncsájával hátúlról agyon nem szúrta 938-ban július 28-dikán. Pártosai közül többen kegyetlenül megcsontítva akasztófán végeztettek ki; a király öccse Henrik bátyja lábaihoz borulva kért és nyert kegyelmet. A mainzi érsek közbenjárására ekkor Eberhard herczeg is kegyelmet nyert ugyan, de mihelyt magát szabadnak érezte, a szintén elégedetlen Gisibert lothringeni herczeghez csatlakozott, kinél időzött a kegyelmet nyert Henrik is, s ezzel együtt szötte tovább Ottó megbuktatására irányzott terveit.

A magyarok, kik a német birodalom belviszályairól igen pontosan voltak hihetőleg magok a pártosok részéről értesítve, a kedvező alkalmat használva 938-ban éppen a legveszedelmesebb bonyodalmak közben Bajorországon át Thüringenbe s innen Szászországba ütöttek. A Bode partján ütvén föl táborukat, innen bocsáták szét csapataikat a tartomány dűlására. Egy ily csapatjok a fáradság és rendkívüli zápor miatt eltikkadva estve a Wolfenbüttel táján fekvő Steterburg alatt ütött tanyát. A városbeli őrség hirtelen nagy zajjal rájok ront, közzülök többeket elejt, tőlök számos lovat és néhány zászlót elfoglal, s az egész csapatot megfutamtatja. Az utjokba eső városok, zavarodásukat észre véve szintén kitornek ellenök, folytonosan úzik őket s nagyobb részöket elejtvén, vezéröket is mocsáros helyre egy sár-gödörbe szoritva ott érik és elnyomják. Egy másik erősebb hadosztályukat, mely éjszakkéleti irányban az Elbének tartott, egy áruló szláv kalauz a drömlingi mocsáros erdőségbe vezette, hol a lesben álló szász fegyverések legnagyobb részöket leöldösték. Ezen csapat vezére kevesed magával menekülni akarva a tömegestől fölkelt nép kezébe esett, s a királyhoz vitetett, kitől a magyarok nagy áron váltották ki. E szerencsétlenség hallattára, — melynek emlékét tartja fön maig is a Hunnen tränke helynév Dortmund mel-

lett, hol az ingoványokba szorított magyarok elvesztek, — a Bode mellett fekvő magyar tábor zavarba jövén gyors visszavonulással mentette meg magát. S ezentúl a magyarok Éjzszaki-Németországot, hol oly nehéz csapásokat szenvedtek, soha többé nem háborgatták¹⁾. Ugyane hadjárat alkalmával egy kisebb magyar csapat is, mely hihetőleg az Ehresbergben ostromlott Tankmár fölmentésére sietett volna Westphalenbe, Bilstein alatt tönkre tetetett²⁾.

Sokkal kedvezőbb kilátás nyílt a pihenni nem tudó magyar hadak előtt Olaszországban. Itt a Berengár halála után a longobárdok trónjára jutott kis-burgundi Rudolf ellen csakhamar Hugo provencai gróf lépett versenyre s magát 925-ben Olaszország királyává koronáz-

¹⁾ Így írja le a hadjáratot egyetlen részletesebben szóló forrásunk a szász Widukind, Pertz-nél III. köt. 442. l.; sokkal rövidebben a XI-dik század elején élt Thietmar augsburgi püspök u. o. 754. l., ki az *Annales Quedlinburgenses* nyomán, melyben e hadjárat a 937-dik évi eseményekkel egybe van foglalva u. o. 56. l., hibásan helyezi e berohanást 937-re. — 938. *Magna pars Ungarorum a Saxonibus occisa est*, mondja egyezőleg az *Annales Augienses* Pertz-nél I. köt. 69. l., *Continuator Reginonis* u. o. 618. l. és ezek után az *Annales Einsidlenses* u. o. III. köt. 141. l. — Igen hihetőleg ezen hadjárat alkalmával rabolták ki a magyarok sz. Ida kápolnáját is Hirntfelden a Lippe folyó mellett; mit ezen szentnek 980 körül szerkesztett életrata csudásan színezve így ad elő: A magyarok a szászföldet dulva ezen kápolnát is kifoasztották, a keresztek, kelyheket belőle elrabolták, azután a mennyezetre fölmászva ott tüzet raktak, a tűz azonban kevés kárt téve elaludt; majd a harangokat akarták leszedni, de sehogy sem birták. Ez isteni csodatételen megrémülve elfutottak. A mit elraboltak is, szétveretésök után a lakosok a táborban mind megtalálták s visszakapták. *Vita S. Idae* Pertz-nél II. köt. 573. l.

²⁾ *Thancmarus occisus est, et Ungariorum exercitus in Belxam delatus.* *Annales Corbeienses* Pertz-nél III. köt. 4. l.

tatta. A viszály azonban nem szűnt meg a két ellenkirály és pártosaik közt, míg nem a versengő két fejedelem 933-ban egyességre lépett egymással, mely szerint Rudolf Olaszországról lemondott, Hugo pedig neki ezért az Alpokon túl fekvő birtokait engedte át. Hugónak, ki a kormányt igen szigorúan vitte s ezért országa nagyjainak elégedetlenségét vonta magára, újlag versenytársa akadt Berengár ivreai örgrófban, Berengár király unokájában, ki Hugó megbuktatására irányzott tervei fölfedeztetése és meghiusulta után ennek bosszújától tartva az olasz földről Németországba Ottóhoz menekült. Hihetőleg ennek ösztönzésére és érdekében ütöttek be a magyarok Olaszországba 940-ben április havában¹⁾. Hugo tíz véka pénz fizetésével engesztelte ki őket s tőlök kezeseket vévén azt is kieszközölte, hogy a hatalmas Abd-er-Rahman cordovai khalifa ellen fordítsák fegyverüket, kinek virágzó birodalmában nagy kincsekre tehetnek szert. Így ő igen ügyes számítással nem csak kelletlen vendégeitől akart megszabadulni, hanem egyszersmind az olasz partokon folyvást zsákmányoló mórok erejét is gyengíteni. A magyarok szívesen rá állának biztató ajánlatára, s bevezetteték magokat a spanyol földre: itt azonban a forró nyár szokatlan hevében három nap kietlen pusztaságon lovagolván, hol ivó vizet is csak alig kaphattak, attól tartva, hogy mint rég a szász földön, itt is kelep-czébe találhatnak kertülni, tanácsosabbnak tarták kalandos vállalatukat abba hagyni. Azért a Hugo által adott kaulaut, kit árulónak tartottak, csaknem halálra verve lehető leggyorsabban visszavonulának²⁾. Ez alkalommal

¹⁾ 940. Intraverunt Hungari idest Hunni in Italiam mense Aprili. Lupus Protospatarius Pertznel V. köt. 54. l.

²⁾ Így beszéli el e kalandot az ekkor már serdülő korú Liutprand Pertznel III. köt. 332. l., ki ez esemény idejét, melyet Berengár megszökése után említ, nem határozza meg.

vagy talán az előbbi hadjáratokban Déli-Francia- és Olaszországban fogságba jutva és rabúl eladva kerülhetett néhány ezer magyar Abd-er-Rahman udvarába, kinek testőrei közt arab írók tanúsága szerint több ezer magyar találtatott¹⁾.

Szerencsésebbek voltak őseink a keleti birodalom ellen intézett hadjáratukban 943-ban. Miután itt seregeikkel Thráckiát elborították, a császár, fegyverrel ellenük szerencsét kísérteni nem merve, békealkudozásra ismét Theofanész patriciust küldé ki eléjük, ki ezelőtt kilencz évvel ugyanily megbízásban sikerrel járt volt el. A magyarok, kétségen kívül gazdag ajándékok és adófizetés föltétele mellett, ismét elfogadák az ajánlott békét öt esztendőre, s annak biztosítására előkelőik között néhányat kezeseikül adának²⁾.

Mig a magyarok Olaszországban és a keleti birodalomban kalandoztak, Ottó király a németországi bonyodalmaknak szerencsésen véget vetett s hatalmát mindinkább megszilárdította. A Rajnán átnyomulva Giselbert lothringeni herczeg seregét megverte, s mig maga ezután Elsassban Breisach várát vívta, vezérei a hozzá állott Udo és Konrád frank grófok, Eberhard frank herczeg rokonai, a még egyszer szerencsét próbált pártütőkkel megharczolva teljes győzedelmet nyertek; Eberhard a csatatéren esett el, Giselbert pedig a Rajnába fuladt 939-ben. A pártosokkal tartott Henrik herczegnek Ottó

¹⁾ Szalay, Magyarország tört. 2-dik kiad. I. köt. 34. l.

²⁾ 943. aprilis havára teszik ezen berohanást az egykorú León Grammatikosz, Chronogr. Bonnae 1842. 32. l., valamint Theofanész folytatója, Szümeon magiszter, és Georgiosz Monakhosz. Lásd Theophanes Continuatus etc. Bonnae 1838. 430, 748. és 917. l., s ezek után a XI-dik századi Kedrénosz. Bonnae 1839. II. köt. 319. l.

ekkor ismét nemes lélekkel megkegyelmezett s bántatlanul hagyta őt tovább is Lothringenben megvonulva élni. Ez azonban nem engesztelődött ki lelkében bátyjával s annak élete ellen újra összeesködött, de terve fölfedeztetvén könnyörögve borult bátyja lábaihoz, s miután tőle ismét bocsánatot nyert, vele végképpen kibékült 941-ben. Ottó így birodalma belnyugalmát helyre állítván erejét az Elbe mellékén lakó szlávok ellen fordította, kik a belháború alatt ellene fölkeltek, s őket hosszas és véres küzdelmek után újra meghódoltatta. A dánokat, kik a Henrik által alapított schleswigi szász gyarmatot földúlták, Jütland éjszaki csúcsáig előnyomulva megfenyítette, s királyukat Haraldot hódolatra s a keresztyén hit fölvételére kényszerítette.

Ily szerencsés körülmények közt igen hihetőnek tarthatjuk, hogy Ottó birodalma határszéleit a magyarok felé is terjeszteni s őseinket az Ens folyótól visszaszorítani ügyekezett. Ily határszéli villongások eredménye lehetett, hogy a magyarok 944-ben a bajor földre beütöttek. A Traun folyó völgyében a Wels város melletti téren vívott meg velök Berchtold bajor herceg s fölöttök augusztus 11-dikén bajor és kärntheni hadaival tökéletes győzedelmet nyert. „A magyarokat, mond ez évre Reginó egykorú folytatója, a bajorok és karantánok oly ödökléssel mészárolták, hogy soha az előtt a mieink őket ennyire meg nem gyengítették.“¹⁾

¹⁾ 944. Ungarii a Baiovariis et Carantanis in loco Weles tanta caede mactantur, ut numquam a nostratibus antea taliter infirmarentur. Continuator Reginonis Pertznel I. köt. 619. l. — Ugyanez évre teszik a magyarok e vereségét e szavakkal: 944. Ungari cum Baioaribus pugnant et vincuntur, a később kori Annales Gradiscenses, és Colonienses, Pertznel XVII. köt. 646. és 739. l., valamint a Chron. Monasterii Mellicensis Pertznel Scriptores rerum Austr. I. köt. 218. l. — Év nélkül ugyan, de a 944-diki

Ezen veszteség következtében történhetett, hogy Zsolt a németek netalán megkísértendő beütései gátlására az atyjával Árpáddal bejött oroszokkal Magyarország mai nyugoti határszéle közelében várat építtetett, melynek ma csak neve maradt fön a Mosony megyei Oroszvár mezővárosban; sőt a besenyőkkel, őseink ez egykori legveszedelmesebb ellenségeivel, is barátságos összeköttetésbe lépett; fijának Taksnak nőt a besenyők földjéről hozott, s a határszélek oltalma végett besenyő gyarmatokat telepített a Fertő vidékére, „ne hogy, mint a névtelen jegyző magát kifejezi, — a dühös németek a rajtok elkövetett sérelemért a magyarok határaiba betisenek“¹⁾.

eseményekkel összeköttetésben említi Widukind is, így írván: *Illis diebus Bertholdus, frater Arnulphi, procurabat Baioariam, pugnantque contra Vngaros, victorque existens, triumpho celebri factus est clarus. Pertz-nél III. köt. 447. l. — A többi krónikák nagyon is eltérnek ez ütközet idejének meghatározásában. 942. Ungari a Berchtoldo duce occisi sunt apud Welas in Trungeo, írja az Auctuarium Ekkehardi Altahense Pertz-nél XVII. köt. 32. l. — 943. Omnis exercitus Agarenorum a Baioariis occisus est. Annales S. Gallenses maiores u. o. I. köt. 78. l. — 945. Occisio paganorum ad Welas. Annales S. Emmerami Ratisbonenses minores u. o. 94. l. — Ily eltérések mellett nem csudálhatjuk, hogy a később szerkesztett salzburgi évkönyv e vereségből két győzedelmet csinál, írván 942-re Ungari in Bawaria in Trungeo a Pertoldo duce occisi sunt, és 944-re Ungari cum Bawaris et Carentanis pugnantibus vincuntur. Annales S. Rudberti Salisburgenses Pertz-nél IX. köt. 771. l. E tévedésben osztozik vele a XVI-dik századi Aventinus is, ki Berchtold két külön győzedelméről beszél, a Traungauban Wels mellett, és Kärntenben, mit némely újabb kori írók is utána mondanak. — A welsi ütközet napját, hihetőleg régi följegyzés nyomán, egyedül Aventinus határozza meg augustus 11-dikére (III. Idus Augusti) Annales Boiorum IV. könyv 17. fej.*

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 57. fej. — Sopron vármegyében a Fertőn túl országunk határszélén áll maig is Pecsényéd

Az utóbbi években szenvedett csapások Zsolt lelkére leverőleg hatottak, s talán a nemzetben is néni bizodalmatlanságot kelthettek iránta. Azért a kormányról lemondván, fiját, a harczias szellemű Taksot, ki a névtelen jegyző szerint 931-ben született és így ekkor tizenhat éves ifjú volt, a nemzet gyűlésében maga helyett fejedlemmé emeltette 947-ben. Halála fia kormányzásának harmadik évében 949-ben következett be, mintegy 52—53 éves korában¹⁾.

Zsolt jellemzését Béla király névtelen jegyzője eként adja: „hasonló atyjához erkölceire, különböző természetére nézve. Zsolt vezér ugyanis kissé selyp és fejér bőrű, lágy szóke hajú, közép természetű, harczias vezér, kemény lelkű de a lakosokhoz kegyelmes, nyájas beszédű de uralkodásra vágyó volt, kit Magyarország elökölői és vitézei mindnyájan csudálatosan szeretnek vala.“²⁾ Miután azonban derék történetnyomozónk Cornides Dániel kimutatta, hogy névtelen jegyzőnk Zolt e költött képét szóról szóra az általa különösen kedvelt Dares Phrygius munkája után Deiphobus, Helena, Hector, Alexander és Cassandra jellemvonásaiból állította össze³⁾: eredeti jellemzésétül csak a „harczias vezér“ nevezetet fogadhatjuk el, melyet jegyzőnk az ő korában még élénk hagyományok

falu, mely nevét besenyő vagy a szlávok kiejtése szerint pecseneg lakosaitól vette. — A Sopron és Mosony vármegyei régi besenyő telepokről lásd az Árpád-házi királyok idejéből való adatokat Jerney, Keleti Utazás. I. köt. 230—235. l.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 57. fejj. — Zsoltot csakugyan mint már elholtat emliti Constantinus Porphyrogenitus császár is De administrando imperio 40. fejj., kie munkáját a legbiztosabb hozzávetés szerint 950 tájban írta.

²⁾ Béla király névtelen jegyzője 53. fejj.

³⁾ Cornides, Vindiciae Anonymi Belae regis notarii 32. l.

és mondák után ruházhatott rá. Tetteiről hazai krónikánk mélyen hallgatnak, s a külföldiek között nevét is csak a vele egy korban élt Konstantin császár említi.

Alatta nemzetünk még folyvást ázsiai lovag életmódját folytatta. A földmívelést a honban talált meghódított népekre hagyván, maga sátrak alatt tanyázva főképpen baromtenyésztéssel, vadászattal, s legfeljebb a fegyverei, öltöneyei és ékszerei készítéséhez szükséges mesterségekkel foglalkozott; az aranyat, ezüstöt, melynek becsét, fényüzésre különben is hajlandó lévén, nagyon jól ismerte, Európa távol tartományaiából fegyverrel szerezte. Csak nem szakadatlan külföldi hadjárataik, melyeket a szomszéd államok belviszályai alkalmával oly ügyesen s legtöbbször fényes eredménnyel folytattak, erkölceiket inkább szilajították, mint sem a polgárisultabb de nálok éppen nem tisztább erkölcsű népekkel való érintkezés által szelidítették volna. Az e hadjáratokban halomra gyűjtött kincsek azonban, egyszerű természetes életmódjuk mellett, őket mint a VIII-dik századi avarokat az élvezet és puhaság karjai közzé nem döntötték. Erejüket az e korban vallott veszteségek koránt sem törték meg; egy-egy ily csapás után ujult erővel látjuk őket más irányban diadalmas hadjáratokat folytatni. A varázs, mely nevöket Európa előtt rettegetté tette, még nem enyészett el; oly véres tanulságra, mint az augsburgi ütközet, volt még a nemzetnek szüksége, hogy hona határai közzé szorítva nyugalmasabb élethez szokják s erkölceiben lassanként az a változás idéztessék elő, mely a magyar nemzetet félszázad múlva, a keresztyénség elfogadásával, az európai népcsalád egyik életerős, lovagias és hatalmas tagjává volt avatandó.

III. RÉSZ.

T A K S.

947—972.

I. FEJEZET.

Taks és Vál. — Taks olaszországi hadjárata 947-ben. — Bulcsú és Gyula megkeresztelkedése Konstantinápolyban. — Henrik bajor herceg győzedelme a magyarokon 950-ben. — A magyarok hadjárata déli Franciaországban 951-ben. — A német birodalomban kitört belháború. — A magyarok berohanása Németországba 954-ben. — E táborozás részletei Lothringenben és Franciaországban. — Németország belbékijének helyreállása 954 végén.

Hazai forrásaink Zsolt után egyenesen fiát Taksot következtetik a fővezéri méltóságra. A névtelen jegyző azt írja, hogy Zsolt 947-ben fia Taks javára köszönt le, ki az ő előadása szerint mind haláláig hatalmasan és békésen uralkodott¹⁾. Többi krónikáink is Árpád után Zsoltot, ez után Taksot s ez után Gyejcsset említik nemzetünk vezéreiül, bizonyosan azért, mert abban a hiedelemben voltak, hogy a fővezéri hatalom a X-dik században szakadatlan sorban szállott alá firól fira Árpád családjában. Hogy azonban a dolog nem így állott, s hogy krónikáink előadása a magyar vezérek sorára nézve hézagossá, azt a magyar állam ügyeiről, az Árpád-család élő s elhalt tagjairól igen jól értesült egykorú keleti császár, Biborbanszületett Konstántin tanubizonyosága után teljesen bizonyosnak tarthatjuk.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 55. és 57. feje.

„Tudni kell, — mond a császár, — hogy Árpádnak, Turkia (Magyarország) nagyfejedelmének, négy fia volt: első Tarkas, második Jeleh, harmadik Jutos, negyedik Zsolt.“

„Tudni kell, hogy Árpád első fia Tarkas nemzette Tevelt, második fia Jeleh nemzette Etzeléht, harmadik fia Jutos nemzette Vált, a mostani fejedelmet, negyedik fia Zsolt nemzette Taksot.“

„Tudni kell, hogy Árpád fiai mind meghaltak, hanem unokái Vál és Tas s unokatestvérök Taks élnek.“¹⁾

E teljes hiteli tudósításból, melyet a császár csak a byzanti udvarban követekül és kezesekül tartózkodott magyar főemberektől vehetett, nem csak Árpád fiait és unokáit ismerjük meg, kik közzül hazai krónikáink csak Zsoltot és Taksot ismerik, hanem egy oly történelmi tény tudomására is jutunk, melyről minden más forrásunk mélyen hallgat. E tény az, hogy akkor midőn a császár e sorokat írta, és így bizonyosan Zsolt halálának ideje (949) és a munkájában előforduló legutóbbi évszámítás 952 között, a magyar állam nem Taksot, hanem unokatestvérét Vált, Tevel fiát, ismerte fejének. Világos ez abból, hogy a császár Taksot mint Zsolt fiát és Árpád

¹⁾ Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 40. fej. Bonnae 1840. 174. 175. l. — Vál neve itt kétszer fordul elő, egyszer tárgyesetben τὸν Φαλιτῆν és egyszer alanyesetben ὁ Φαλιτῆς; amannak Valics vagy Válics, emennek, mely mint alanyeset a nevet tisztábban adja, a görög ης végzet elvetése után Vál kijtés felel meg; mely név az Árpád-család által birt dunamelléki vidéken a Fejér vármegyei Vál mezőváros nevében maig fönmaradt. — Konstantin idézett helyének bővebb magyarázatát, s azon tévedések kimutatását, melyeket régibb és újabb történetíróink e hely értelmezésében elkövettek, lásd: „Biborbanszületett Konstantin császár munkáiról“ című értekezésemben, Magyar Akad. Értesítő. Philos. törvény- és történettud. osztály. I. köt. 145—152. l.

unokáját kétszer is említi, de mind a kétszer egyszerűen csak neve szerint hozza föl, míg Vált, kit szintén kétszer említ, az első alkalommal „a mostani fejedelem“-nek cizmezi¹⁾; mit a nemzetünkkel diplomáciai viszonyban állott császár bizonyosan nem fogott tenni, ha Vál fejedelemségéről biztos tudomása nem lett volna.

Mint hogy azonban a fentebb közlött igen is rövid tudósításból Vál vezérségének sem kezdetét sem végét minden más adat hiánya miatt teljességgel meg nem határozhatjuk, kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy öt vezéreink sorában egyszerűen megemlítjük. Mind azokra a kérdésekre, melyek vezérségére nézve mintegy önkényt tolnak föl, hogy tudniillik ő vajon a nemzetnek Árpád véréből teljesen szabad vezérválasztási joga által, vagy a még igen fiatal Taks ellenében alakult ellenzék föltülkekedése következtében, vajon mint kormányra még nem alkalmas unokatestvére gyámja, vagy csak az erősebb jogánál fogva jutott-é a vezéri polczra, csak akkor lehetnénk képesek feleletet adni, ha a szerencsés véletlen, mit alig reménylhetünk, oly eddig lappangott adatok birtokába juttatna bennünket, melyek az ez ügyet borító éji homályban némi világot derítenének. Mind addig a Vál bizonyosan nem hosszas kormányzása idejében történt eseményeket Taks korától el nem különíthetjük: és így előadásunknak e kitérés által kezünkől kiejtett fonalát ismét fölfogva, megszakasztás nélkül fogjuk nemzeti életünk mozzanatainak rajzát folytatni.

Mindjárt 947-ben, midőn Zsolt a fővezérségről leköszönt, az ifjú Taksot hatalmas hadsereg élén Olaszországban találjuk. E hadjárat fényesen sikerült. A magyar hadak egész Olaszországon keresztül, mely az előbbi

1) ἡ δὲ τρίτος υἱὸς ὁ Ἰουδοῦζαζ ἐποίησεν υἱὸν τὸν Φαλίτζιν τὸν νυνὶ ἄρχοντα. Constantinus Porphyr. é. h. 40. fejt.

években Hugó provencei gróf és II. Berengár közt a koronáért folyt véres harcok közben kimerült s pártokra szakadozva szilárd ellenállásra képes nem lehetett, diadalmasan Otrantóig nyomult¹⁾. II. Berengár országát fegyverrel védeni nem bírván, pénzzel ügyekezett a magyarokat kiengesztelni, s tíz véka pénz váltságdíjjal eszközölte ki, hogy hazájokba visszatérjenek. Ez összeg kifizetésének ürügye alatt országa minden lakosára, férfúra, nőre, papokra, világiakra, még a csecsszopókat sem véve ki, adót vetett, az egyházak kincseit elszedte, sőt még a szegények alapítványait is megszarolta. A sokból azután, mint az egykorú Liutprand megjegyzi, keveset a magyaroknak adott, a többivel kincstárát gazdagította, s mind azt, mit az egyházaktól elszedett, magának tartotta²⁾.

A következő 948-dik évben letelt a keleti birodalommal 943-ban öt évre kötött béke ideje, melyet őseink a byzanti írók tanúsága szerint hiven megtartottak. Ekkor azonban ismét folytatni kezdék a birodalom gyenge

¹⁾ 947. *Intraverunt tertio Hungari in Italiam. Annales Beneventani* Pertznél III. köt. 175. l. — 947. *Introierunt Ungari in Italiam et perrexerunt usque Idrontum. Lupus Protospatarius. U. o. V. köt. 54. l.* — Ugyane szavakkal mondja ezt 949-re téve az *Annales Barenenses. U. o. V. köt. 53. l.*

²⁾ Liutprand, Pertznél III. köt. 336. l., ki ezen hadjárat idejét nem határozza meg, a berohanó magyar hadak vezéréül azonban Taksot nevezi, őt *Taxis Hungarorum rex* czimmel illetvén; mire megjegyzendőnek tartom, hogy a *rex* czimből Taks állására semmi biztos következtetést nem vonhatunk; miután a külföldi krónikák a magyar hadjáratok leírása közben több magyar hadvezért, mint Lélét, Bulcsút, Kusalyt s másokat gyakran illetnek *rex* czimmel. — Liutprand után írja le e hadjáratot a XII-dik századi Sigibertus Gembلائensis, Pertznél VI. köt. 349. l., azt 949-re tévén, és a XVI-dik századi Aventinus, *Annales Boiorum V. könyv I. fej.*

védereje mellett rendszeren könnyen sikerült berohanásait; legalább biztosan következtethetjük ezt a byzanti írók előadásából, mely szerint a magyarok mind addig nem szüntek meg a birodalomba csapkodni s azt dúlni, míg fővezérok Bulcsú Konstantinápolyba nem ment s ott meg nem keresztelkedett.

E magyar főember, kit Konstantin császár Magyarország harmadik fejedelmének s a nemzet birájának nevez, s utána a hét nemzetség egyikének feje, az Erdélyt meghódított Töhötöm unokája, Gyula megkeresztelkedése nevezetes forduló pontot képez nemzetünk mivelődésének történelmében. Ez a legelső kísérlete a keresztyén vallás terjesztésének nemzetünk kebelében; miért is méltónak tartom az ezen eseményre vonatkozó adatokat részletesen megismertetni.

A berohanásaikkal a gyenge byzanti udvart rettegésben tartó magyarokat a keresztyénségnek megnyerni s rájuk a Konstantinápolyból küldendő térítőik és papság által a birodalom érdekeinek kedvező befolyást gyakorolni, Biborbanszületett Konstantin császár politikai terve és kísérlete volt. Ő volt az, ki az udvarában Árpád egyik másod-unokájával együtt bizonyosan államügyekben megfordult Bulcsút, a krónikáinkban kegyetlen vérengzőnek jellemzett s Vérbulcsnak nevezett hatalmas magyar hadnagyot, a keresztyén hit föl vételére birta, s miután megkeresztelkedett, a birodalom patriciusává emelte s kincsekkel elhalmozva bocsátotta haza.

Az ő munkájában azonban ez eseményről igen röviden, az Árpád-család tagjainak előszámlálása után csak melleleg van említés téve e szavakkal: „Tudni kell, hogy Tevel (Árpád egyik unokája) meghalt, de él fia Termas, ki minap ide jövén vendégbarátunkká lett

Bulcsuval, Turkia (Magyarország) harmadik fejedelmével és karkhászával.“¹⁾)

Nincs ugyan e szavakban világosan kimondva, hogy Bulcsú a byzanti udvarban megkeresztelkedett: de ha tudjuk, hogy a vendégbarát (φιλος) czimmal a császár az udvarával jó viszonyban állott nemzetek szivesen látott követeit vagy képviselőit, a császári asztal kitüntetéssel fogadott vendégeit szokta illetni, bátran következtethetjük, hogy Bulcsú megkeresztelkedése, miről későbbi byzanti írók részletesen beszélnek, akkor, midőn a császár e sorokat írta, már megtörtént, s igen hihetőnek tarthatjuk, hogy Bulcsú éppen a keresztényen hitbe avattatása ünnepeles alkalmával lett a császár vendégbarátjává.

Ez esemény idejének meghatározására a császár idézett szavaiból nézetem szerint eléggé biztos tájékozást nyerhetünk. Az öt évre kötött béke ideje a 948-dik év aprilis havában telt le; ezt követték a magyarok becsapkodásai a keleti birodalom hatáiraiba, s ezek után következett Bulcsú Konstantinápolyba menetele és megkeresztelkedése, melyre vonatkoznak szerintem a császár közölt szavai. Ha már most tudjuk, hogy Konstantin császár idézett munkájában két helyen (a 27. és 29. fejezetben) az időt, mikor e fejezeteket írta, világ teremtésének 6457-dik évére azaz Kr. u. 949-re teszi, miután bizvást hihetjük, hogy az utóbb következő 40-dik fejezetet, melyben az idézett sorok olvashatók, sem írta 949 előtt, Bulcsú megkeresztelkedését, mely a császár szerint azelőtt hogy e sorokat írta, csak kevéssel „a minap“ történt, a 949-dik évnél előbbre nem tehetjük.

¹⁾ Constantinus Porphyrog. e. h. 40. fej. — Megjegyzi itt a császár, hogy a karkhász szó (τὸ κερχᾶς) méltóságnev és bírói tisztet jelent, de nagyobb nála a gyula (γυλάς), ki hasonlóan bírói tisztet visel.

A mi magát a Konstantinápolyból kiindult legelső magyar térítés ügyét illeti, azt a XI-dik századi Szkülitész és Kedrénosz, valamint a XII-dik századi Zónarász, kik közül a két utóbbi, mint látszik, csak Szkülitész szavait írta át, ekként adják elő: „A turkok (magyarok), — mond Kedrénosz, kit elégnek tartok egymagát idézni, — mind addig nem szüntek meg a római birodalomba ütni s azt pusztítani, míg fővezérök Bulcsú¹⁾ Konstantinápolyba nem jött, tetteve hogy a keresztyén hitet fölveszi; ki is Konstantin császár által fogadtatva megkeresztelkedett, s patriciusi ranggal megtiszteltetve s kincsekkel elhalmozva tért vissza hazájába. Nem sokára ezután Gyula²⁾ is, ki hasonlóan fejedelmök volt a turkoknak, a császári városba jön és megkeresztelkedik, s ugyanazon jótéteményekre és tisztességekre lőn méltatva. Ez elvitt magával egy kegyességéről híres Hierotheosz nevű szerzetest, kit Theofülaktosz Turkia (Magyarország) püspökévé fölszentelt, ki is a barbár tévelygésről sokakat keresztyénségre térített. Gyula osztán megmaradt a hitben, és sem maga nem ütött be soha a rómaiak birodalmába, sem a fogoly keresztyéneket kiváttatlan nem hagyta, hanem megvette, gondjokat viselte és szabadokká tette; ellenben Bulcsú istennel kötött szerződését megszeg-

¹⁾ Bulcsú nevét a vele személyesen ismerős Konstantin császár Βουλτζούς-nak, Scylitzes Βολεσοδής-nek, Cedrenus Βουλεσουδής-nek, Zonaras Βολγοουδής-nek írja; az egykorú Annales Sangallenses őt rex Pulszi-nak, a XI-dik századi Gesta Episcoporum Cameracensium rex Bulgio-nak, a XVI-dik századi Aventinus pedig rex Bultzko-nak nevezi. Legrégibb hazai írónk a névtelen jegyző e nevet Bulsuu-nak, későbbi krónikáink Bulchunak és Werbulchunak írják.

²⁾ E nevet Cedrenus byzanti társaival együtt Βολᾶς-nak, Béla király névtelen jegyzője pedig Geula-nak írja.

vén, gyakorta betitött egész népével a rómaiak birodalmába. S midőn ugyanezt kísérlette a frankok ellen is, fogságba kerülvén, a frankok királya Joannész (Szkülitészsnél helyesen Ottó) által karóba huzattatott.“¹⁾

Látjuk ez adatból, hogy Konstantin császár politikája, ha a kitüzött célta, a birodalomnak a magyarok dúlásától megmentését, nem érte is el, sikert ígérőnek mutatkozott s nem maradt egészen eredménytelen. Gyula, kinek megtérését főntebbi fejtegetésünk nyomán hozzávetőleg a 950-dik évre tehetjük, állhatatos hive maradt új hitének, azt a kormánya alatt álló Erdélyben a görög papok által buzgón terjesztette, s e hit legfőbb parancsát, a felebaráti szeretetet, a magyar fogságba jutott keresztyén rabok irányában lelkiismeretesen teljesítette. Hogy az ő tekintélye és pártfogása mellett folytatott térítésnek Erdélyben nem csak az oláhok között, kik maig is mind a keleti egyház hivei, hanem a magyar faj kebelében is volt sikere, igazolja a csíki székely krónika, melyben több helyen találunk emlékezést a szent István kora előtt az ősvalláshoz ragaszkodó és a keresztyén hitre tért székelyek közt kitört beháborgásokról²⁾. Bulcsú a byzanti írók szerint csak szinből tért át a keresztyén vallásra; az ő szállása körül, melyet krónikáink a Balaton mellékére helyeznek, a dunántúli vidéken nincs is csakugyan semmi nyoma a keresztyénség ekkori terjesztésének; az itt lakó magyarok megtérítésének első kísérletei, mint alább látni fogjuk, jóval később csak Taks halála után szent Wolfgang remete és Piligrin passauai püspök működése következtében kezdődtek.

¹⁾ Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope supplementus et emendatus. Bonnae 1839. II. köt. 328. l.

²⁾ Lásd: A nemes székely nemzet constitutiói. Pest. 1818. 278—280. l.

Míg keleten a byzanti politika szép szerével ügykezett a birodalmat a magyarok dúlásától biztosítani, az alatt nyugoton a német faj fegyverrel törekedett őseinket, kiknek birodalma az Ens folyóig terjedt, a határszélek bizonyosan gyakori pusztításaitól visszariasztani.

Henrik, I. Ottó német király testvére, a 948-ban elhalt bajor herceg Berchtold leányának Juditnak férje, kit Berchtold halála után Ottó a bajor hercezséggel megajándékozott, 950-ben megharczott s szerencsével harczolt a magyarok ellen. A német kolostori krónikák szokásuk szerint igen röviden és szárazon emlékeznek e szerintök nagyszerű háborúról. „950-ben nagy háború történt a bajorok és magyarok közt“, írják e krónikák egyöntetű szavakkal, a nélkül hogy a győzedelmet egyik vagy másik félnek tulajdonítsák¹⁾. Vannak azonban a külföldi íróknál némi nyomok, melyek a bajor herceg diadala mellett tanuskodnak. Így a csaknem egykorú szász Widukind, corveyi szerzetes, ezt írja Henrik bajor hercegről: „ez Aquileiát bevette, a magyarokat két izben megverte, a Ticinót átusztatta, s nagy zsákmánnyal tért haza.“²⁾ Az egykorú Flodoard reimsi kanonok, ki a hely

1) 950. Bellum magnum factum est inter Baioarios et Ungarios. Annales Hildesheimenses, Annal. Quedlinburgenses, Lambertus Aschafnaburgensis Pertznel III. köt. 58. 59. l.; hasonlóan: Annales Pragenses u. o. III. köt. 119. l. és Annales Ottenburani u. o. V. köt. 4. l.

2) Hic Aquilegiam cepit, Ungarios duabus vicibus armis superavit, Ticinum transnavit, et praeda magna intra regionem hostium capta exercitum incolumem in patriam reduxit. Widukind Pertznel III. köt. 447. l. — Kétségtelenül Widukind e helye után írja a 948-dik évre a XII-dik századi glemboursi Sigbert: Dux Baioariae Henricus Aquilegiam in Italia capit, Ungaros bis superat, Ticinum transit et cum multis manubiis redit. Sigibertus Glembacensis Pertznel VI. köt. 349. l. — Bizonyos, hogy Sigibertus a magyarok e veszte-

szinétől távol csak a bizonytalan hír után irván, ez esemény horderejét kézzelfoghatólag nagyitva tünteti föl, 950-re ezt jegyzette föl: „Ottó király, ki a vendek egy nagy városát Prágát vivta vala, azok királyának hódolatát elfogadta, sőt a magyarokat is alattvalóivá tette.“¹⁾ A bajor Aventinus, ki munkáját a XVI-dik század elején régibb források és hagyományok után szerkesztette, bőven leírja, hogy Henrik bajor herceg a Taks alatt az osztrák és krajnai határszéleken pusztító magyarok ellen seregét összevonván, kétszer vivott nyílt csatát, s őket úgy megverte és leölte, hogy a bajorokat, a mint a következő néhány évi események bizonyossága ellenére írja, soha többé nem merték bántani. Ezen diadal emlékére lőnek, ugymond, fölállitva Maurkirchenben a Szűz Mária egyházában Henrik herceg és vezére Rathó fegyveres lovag-szobrai, melyeket ő még szemével látott, s a nép, mint megjegyzi, tévedve tart Henrik császár szobrának²⁾.

ségét az Annales S. Emmerami Ratisbonenses ezen szavai után határozta 948-ra: 948. Occisio paganorum ad Norrun. Pertz-nél I. köt. 94. l.: azonban e nem egykorú forrás ezen magán álló rövid följegyzése, melyről azt sem tudhatni bizonyosan, vajon a magyarokra vonatkozik-e, a Henrik herceg által a magyarokon nyert győzelem idejének meghatározására nézve döntő tekintélyü éppen nem lehet.

¹⁾ Flodoardi Annales a 950-dik évre. Pertz-nél III. köt. 400. l.

²⁾ Aventini Annales Boiorum V. könyv I. fejj., ki Henrik diadalaits a szobrok fölállitását glemboursi Sigbert után 948-ra teszi. — Megemlítem még, hogy némely nem egykorú bajor évkönyvek 951-re teszik Henrik támadó háborúját a magyarok ellen, mint az Annales S. Rudberti Salisburgenses e szavakkal: 951. Heinricus dux Ungaros adgreditur. Pertz-nél IX. köt. 771. l., az Auctuarium Garstense u. o. IX. köt. 566. l., irván: 951. Henricus dux in Ungarios est profectus, és az Annales Ratisbonenses u. o. XVII. köt. 583. l. e szavakkal: 951. Heinricus dux in Unga-

Vége a gandersheimi apáca Hrotsvitha, a német nemzet legelső költőnője, ki II. Ottó kértére írta s 968-ban fejezte be „Gesta Odonis“ czimű latin költeményét, ebben a költői képzelődés csapongó föllengésével beszéli el, mint győzte le igen sokszor Henrik herceg a magyarokat, kik tőle megrémülve többé Ottó birodalmát háborgatni nem merték, mint rohant be merész hadaival a kereszténynek közzül legelsőben a gonosz magyarok hazájába, s onnan kincsekkel megrakodva s az előkelők nejeit és gyermekeit rabokúl hurczolva mint tért haza diadalmasan ¹⁾).

riam. — Legkevesebbé sem kételkedhetünk e szavakat Henrik herceg 951-diki felső-olaszországi hadjáratára vonatkozóknak hirdetni, mely alkalommal a bajor hadak a krajnai határszéleken a magyarokkal, kiknek birodalma ekkor Aquileja közeléig terjedt, könnyen összeütközésbe jöhettek.

¹⁾ Hrotsvitha, Gesta Odonis Pertz-nél IV. köt. 326. l. így írja le Henrik herceg diadalmas hadjáratát a magyarok ellen:

Avaesque per hunc saevi saepissime victi
Post haec Odonis regnum regis spaciosum
Non ledunt telis consveto more cruentis,
Tangere nec contingentes audent nationes,
Ex terrore ducis tanti nimium tremefacti.
Hic quia prudentis functus valitudine mentis
His hominum monstris bellis obstans iteratis
Ad nos pergendi calles praeluserat omnes.
Insuper et primus Christi de nomine tutus
Audenter cum subiectae plebis legione
Eiusdem populi patriam petit scelerosi,
Impugnans gentem cunctis retro namque rebellem,
Scilicet, et spoliis rerum captis variarum,
Quas sibi communes collegerunt prius hostes
Orbis perplures devastantes regiones,
Uxores procerum, soboles rapuit quoque dulces,
Et sic prostratis rediit gaudens inimicis.

Hogyan adhassunk ez előadásnak hitelt, midőn olvassuk, hogy a költőnő

Ha a fõntebbi adatokat valódi értékõkre szállítva annyit belõlök elfogadhatóknak tarthatunk is, hogy Henrik herceg a magyarokkal hihetõleg a határszéleken gyakran vívott ütközetek egy-kettejében gyõzedelmeskedett: némely legujabb kori német tudósok ez adatokból vont nagyon is merész következtetéseit, hogy tudniillik Henrik 950-ben a magyarokat saját hazájokban a legjobb sikerrel támadta volna meg¹⁾, sõt, mint Dümmler képzelte és hirdeti, ez alkalommal Magyarország szívébe nyomulva a Tiszán is diadalmasan átkelt volna, mint nagyszerû tévedéseket határozottan vissza kell utasítunk. Hrotsvitha apáczának ugyanis zárdája magányában I. Ottó dicsõítésére mondva csinált költeményét, mely egyedül emlékezik Henrik diadalmas hadjáratáról a magyar földön, történelmi hitelességû tanubizonyoságnak venni éppen nem lehet. Azt pedig, hogy Widukindnek s utána Sigibertus Gemblacensisnek I. Ottó és Henrik herceg 951-diki olaszországi hadjáratára vonatkozó szavaiban a Ticino folyó latin Ticinus nevét Ticius-ra ferditve, s ebbõl Tiszát faragva, némely ujabbkori német írók egy 950-diki nagyszerû tiszántúli hadjáratot tereuntsenek, a józan bírálathoz szabályai meg nem engedhetik²⁾. Ily önkényes

szerint Henrik zárta ki Németországból a magyarokat, s ezek Henrik diadalai után Ottó birodalmába nem mertek beütni: holott tudjuk s az egykorú költõnõ maga is bizonyosan tudta, hogy Henrik gyõzedelmei után alig egy pár év múlva 954- és 955-ben a magyarok roppant haderõvel nyomultak Németország szívébe?

¹⁾ Köpke, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter der Herrschaft König Otto's I.* 936 bis 951. Berlin 1838. 80, 81. l. — Brunner, *Die Einfälle der Ungarn in Deutschland bis zur Schlacht auf dem Lechfelde.* Augsburg, 1855. 19. l.

²⁾ Widukind e szavait: Henricus . . . Ticinum transnavit, már Hansiz elferdítette Ticius-ra, *Germania Sacra*, I. köt.

névferdítés alapján e képzelt hadjáratot történelmi tény gyanánt hirdetni valóban bámulatos könnyenhivést árul el. Én legalább nem tudom megérteni, hogyan lehettek képesek az illető német tudósok e magok által alkotott mesés tiszántúli hadjáratot, melyről egyetlen egy egykorú krónikában sincs emlékezet, történelmi valóság gyanánt árulni, nem gondolva meg, hogy ha Henrik herceg valósággal a magyar haza szívébe nyomult s a Tiszán túl diadalmaskodott volna, e ténynek fontosságához illő magasztalásától áradoznának a német föld egykorú évkönyvei. A történelem bizonyossága szerint német szomszédaink a magyar vezérek korában csak egyetlen egyszer, 907-ben, akkor is csak Pozsonyig s akkor is igen szerencsétlen

201. l. — Köpke e. h. Widukind e szavai felől így nyilatkozik: „Az Aquileja és Ticinus nevek alapján az ember Henriknek olaszországi hadjáratára gondolhatna s azt gyaníthatná, hogy ő a magyarokat egyik olaszországi hadjárata alkalmával támadta meg, a mint Staindel is, kinek természetesen csekély tekintélye van, 948-ra állítja: azonban ezzel nem egyeznének ezen szavak: *et praeda magna intra regionem hostium capta, exercitum incolumem in patriam reduxit*, melyek semmi kétséget nem hagynak fönn az iránt, hogy Henrik magába a magyarok országába ütött be; miért is Hansiz ajánlata, Ticinum helyett Ticiuum-ot (Tiszát) olvasni, igen deréknek látszik.“ — Köpke ez okoskodásának alaposságát nem ismerhetem el, mert nem látom át, miért ne mondhatná Widukind azt, hogy Henrik a Ticinón átkelve az ellenség földjén nagy zsákmányt szedett s onnan szerencsésen visszavitte seregét. — Köpkénél még határozottabban beszél Dümmler, ki azt állítja, hogy a kérdéses hely csak e kijavítás (!) által kapja meg igazi értelmét. Ez értelemben alkalmazza aztán ő Hrotsvitha költeményének képzelt adatait a tiszántúli bajor hadjáratra, Piligrin von Passau, Leipzig. 1854. 29. és 162. l. — Ugy látszik sem Hansiz, sem követői nem gondoltak arra, hogy a Tisza nevét Tiscia, Thyscia, Ticia, Tiza, Tysa stb. alakban írták középkori krónikáink és okleveleink, de Ticius-nak rajtok kívül még soha senki nem keresztelte.

eredményenyel kísértették meg a rettegett magyarok hazájába beütni, s még augsburgi döntő győzedelmük után sem tartották tanácsosnak a megrongált de meg nem tört magyar haderővel saját hazájában megmérkőzni, a megszezett oroszánt tulajdon barlangjában megtámadni.

Hogy a bajor herczegnek az Ens völgyében s a krajnai bércek közt némely határszéli magyar csapatok fölött nyert győzedelmei, melyek örömjajától a tiszameléki sikon tanyázó törzsek bizonyosan nyugton alhattak, a magyar nemzeti haderőt meg nem ijesztették s benne a külföldi hadjáratok szenvedélyes vágyát legkevesebbé sem hűtötték le, a következő évek történetei nagyon is világosan igazolják.

A 951-dik év tavaszán a magyar hadak Felső-Olaszországon átvonulva s a havasokon átkelve a Rhône mellékét özönlötték el. E folyón átkelve Gévaudan vidékét dúlták, melynek fővárosát Javault-t is bevették és fölégették, minek következtében a püspöki székhely innen Mende-be tétetett át. Innen Aquitaniának tartva Berri és Tourraine vidékét pusztították, hol is a strade-i szerzetesek ereklyéikkel együtt a loches-i várba menekültek előlök. S miután a Loire mentén egész az oceánig nyomulva csaknem az egész nyarat e kalandozásban töltötték, zsákmánynyal és foglyokkal megrakodva azon uton, melyen jöttek volt, szerencsésen érkeztek vissza hazájokba¹⁾.

E hadjárat alkalmával a magyarok a német birodalom területét kikerülve érintetlen hagyták, lihetőleg azért,

¹⁾ Flodoardi Annales a 951-dik évre. Pertznél III. köt. 440. l. — Translatio S. Genoulfi Bouquet-nál Recueil des historiens des Gaules et de la France. IX. köt. — Has. Dom Vaissette, Histoire de Languedoc I. köt. 640. l. és Dussieux, Essais historiques sur les invasions des Hongrois 77. l.

mert nem tekinthették biztosnak az utat a bajor és sváb földön keresztül, s Ottó hadaitól, ki uralma bel- és kül-ellenségeit megaláztatván trónját megszilárdította, nem ok nélkül tarthattak. Ezen erélyes király ugyanis a bajor hercegséget testvérének Henriknek, a sváb vagy alemann hercegséget fiának Ludolfnak, ki a 950-ben fiörökös nélkül elhalt Hermann sváb herceg leányával Idával kelt egybe, Lothringent pedig, melyet tengerentúli (IV.) Lajos francia király a német birodalomhoz átengedni kénytelenített, saját vejének Konrád frank hercegnek adományozván, az előbb pártviszályok által szaggatott német törzsek erejét e családi kötelékek által összpontosítani s érdekeihez csatolni törekedett, fáradozásai végczéljául a császári korona elnyerését tartva szeméi előtt. A tettekre vágyó, nagyra törő szellemű 38 éves király erős kormánya alatt ekkor Németországot csakugyan a hatalom tekintélye kezdte övezni.

E tekintély varázsa azonban csakhamar szétfoszlott; a királyi családban kitört meghasonlás a német nemzetet a legdühösebb polgárháboru örvényébe sodorta, s őseink előtt, kik az Ottó ellen fegyverben álló pártosok által szövetségeseikül meghivatva örömet ragadtak fegyvert szomszédjaik erejének gyengítésére, a német földet önkénytelenül megnyitotta.

Mielőtt a magyarok két év alatt 954- és 955-ben kétszer ismételt németországi hadjáratának leírásához fognék, hogy e hadjáratok megértéséhez, — melyeket némely német írók szerint csupán a magyar nemzet rablásvágyának és kalandszomjának róni föl éppen nem lehet, — a kellő kulcsot birjuk, mellőzhetetlennek tartom a német birodalom ekkori belviszonyainak rövid de hí rajzát előre bocsátani.

Ottónak, kinek legforróbb vágya volt a császári koronáért Rómába vonulni, Olaszország zilált belviszonyai

kedvező alkalmat nyújtottak ez önmagával viaskodó szerencsétlen ország ügyeibe avatkozni, s hatalmának súlyát éreztetve közeledni a szent székhöz, mely e korban a mennyei és földi koronák osztogatásának kiváltságát gyakorolta. Berengár ivreai örgróf, I. Berengár olasz király unokája, Lothár olasz királytól, Hugó király fiától, a trónt erőhatalommal elfoglalván, azt magának azzal akarta biztosítani, hogy a hír szerint éppen ő általa megmérgeztetett Lothár özvegyét, a bájos Adelhaidot, Konrád burgundi király testvérét, hogy az Olaszországban tekintélyes burgundi pártot lefegyverezze, fia Adalbert számára eljegyezze. A szép özvegy azonban megvetéssel utasította vissza ez ajánlatot. Berengár ezért bosszúra gerjedve, az özvegy királynét székhelye Pavia megvívása után fogságba kerítette, s miután ellenkezését meg nem törhette, a Garda tó mellett egy erős toronyba záratta. De sem a börtön szenvedései, sem ígéretek, sem fenyegetések nem voltak képesek a nő elhatározottságát megingatni. Szökése egy hozzá híj szerzetes segélyével nagy nehezen sikerülvén Canossa várába menekült, s üldözője ellen, ki a várat rögtön megszállotta, védelemért és megmentésért Ottó királyhoz folyamodott.

A lovagias Ottó, ki nejét Edithát, az angol király Edmund leányát, 946-ban vesztette el, a hír által bájai-és erényeiért egyiránt magasztalt fiatal özvegy esdeklésére nem maradt hidegen. A hadjáratot, mely kedvező alkalmul kínálkozott hatalmát Olaszországban terjeszteni s utját Rómába egyengetni, gyorsan elhatározta. Fiát Ludolfot a sváb hadakkal az Alpokon át előre küldötte, s miután ez éjszokról, testvére Henrik bajor herceg pedig keletről Friaulon át Felső-Olaszországba nyomult, maga a deréksereggel a 951-dik év őszén megindulván, az Etsch völgyén, Trienten és Veronán át, akadálytalanul vonult be Berengár védtelen hagyott székvárosába

Paviába. Ünnepeles küldöttség hozta ide Canossából a három hónapi ostromtól fölmentett Adelhaidot, ki bájjával a hódítót meghódította. Ottó a telet Paviában töltvén őt oltárhoz vezette s magát Olaszország királyává koronáztatta.

Ottó ezen lépése családjában meghasonlást s a birodalomban véres polgárháborút idézett elő. A szenvedélyes ifju Ludolf ugyanis, ki e hadjárat alatt büszkeségében és hiúságában a legmélyebben sértve érezte magát az által, hogy nagybátyja a cselszövő ravasz Henrik herczeg alattomos ösztönzésére az olasz városok közzül egy sem hódolt az ő hadainak, ellenben Henrik serege előtt mind önkényt kaput tárt, ki sejtette sőt hitte, hogy a mennyit nyert ez által atyja előtt becsületben és befolyásban ravasz ellensége, neki ugyan annyit kellett veszítnie, e házasság által jövőjét látta fenyegetve. A trón-utóddá már kijelölt ifjú nem kételkedett, s e hitében gonosz sugalmazások is erősíthették, hogy atyja, ki új házasságából még utódokra tarthatott számot, ezek kedvéért az ő öröködési jogait fogja csorbitni. Ingerültségében, atyja akaratja s engedelme nélkül, bosszús terveket forralva hagyta oda a német tábornok, s a saalfeldi gyűlésen több elégedetlen nagyokkal szövetkeztvén fenyegető helyzetbe tette magát. E körülmény Ottót, ki az olasz pártok befolyása alatt álló pápától a császári koronát még most különben sem reménylhetne, gyors visszatérésre bírta. Maga helyett Olaszországban a hadak parancsnokává vejét Konrád herczeget nevezte ki, teljes hatalmat adván neki, hogy Berengárt békés uton vagy erőhatalommal a német felsőség elismerésére bírja.

Konrád az előbbi utat választotta, s Berengárt becsületszavával biztosítván, hogy ipa udvarában tisztességes fogadtatásra talál, rá bírta, hogy fiával Adalberttel a hűbéri eskü fölajánlására a magdeburgi királyi palo-

tában jelenjék meg. Itt azonban Ottó, testvére Henrik tanácsára s Berengárt méltán gyűlölő neje Adelhaid befolyására hallgatva, a büszke lombárdokat a legboszantóbb megaláztatásban részesítette: három nap haszontalanul várakoztatva kihallgatatlan utasította vissza a hódolatra jöttöket. Csak később az augsburgi országgyűlésen 952-ben augusztusban, midőn a belháború kitörésétől tartva magát kívülről biztosítani kívánta, fogadta el Ottó Berengártól a német hűbérnöki hódolatot; de ezt is olyan megszorítással tette, hogy az aquilejai és veronai örgrófságokat öcsésének Henrik hercegnek adományozta.

Ez eljárásával Ottó vejét, a becsületében magát mélyen sértettnek érző Konrádot, maga ellen ingerelte s az ellene lázadást forraló Ludolf szövetségébe hajtotta. A pártosok, kikhez csatlakozott Fridrik mainzi érsek is, biztosan számítottak a bajorokra is, kik az idegen Henrik herceg kormányától örömezt ügyekeztek volna szabadulni. Ezeket Arnulf, a 937-ben elhalt Arnulf bajor herceg fia, ki atyai öröksége visszafoglalásának reményéről nem akart lemondani s ki rokonaival a scheyerni grófokkal Ottó legelszántabb ellenségei közzé tartozott, alattomban a pártütésre előkészítette. Hogy a siker az elhatározott jellemű, harcziás, szigorú s így méltán félelmes Ottó ellenében, kihez saját törzsén a szászokon kívül őszintén egy német törzs sem ragaszkodott, kihez valódi hűséggel az ország nagyaiból testvérén Henriken s Ulrik augsburgi püspökön kívül alig viseltettek néhányan, annál bizonyosabb legyen, a pártosok szükség eseteére külső szövetségre is gondoltak, s tervökbe a magyar segítséget is befoglalták. Arnulf, ki gyermekkorában atyjával a Konrád király által legyőzött és kiűzött Arnulf bajor herceggel 914-től fogva mintegy öt évig tartózkodott Magyarországon s ki a magyarokkal még atyjáról

jó ismeretségben és barátságos viszonyban állott¹⁾, volt hihetőleg ez ügyben a szövetségesek titkos közbenjárója;

¹⁾ Némely újabbkori írók szerint Arnulf bajor herceg neje Árpád leánya Ágnes volt s ettől származtak volna Arnulf és testvérei a scheyerni grófok. Ezen rokonság kérdését irodalmunkban legelsőben Horváth István penditette meg, Tudományos Gyűjtemény 1836. X. köt. 117. l., ki Arnulf bajor herceg nejét Zoalt leányának állítja. — Bővebben fejtegette e kérdést Podhradczky József „Ágnes és Beatrix” című cikkében, Tudománytár 1839. év V. köt. 304—314. l. és ujabban Religio 1855. II. félév 58—59. sz., ki Kreutzer bajor tudósnak a scheyerni kolostor fölszentelése alkalmával 1838-ban mondott beszédében bizonyítatlanul oda vetett állítását, hogy t. i. az Arnulf császár által építtetett scheyerni várban vették föl a keresztiséget Ágnes és Beatrix magyar hercegnők, mielőtt a császárnak Arnulf és Werner nevű fiaival egybe keltek, értekezése alapjául elfogadván s történelmi valóságnak vévén, a dolog érdemére nem tartozó hosszas fejtegetéssel törekszik hihetővé tenni; de magának e kérdéses ténynek valódi megtörténtét egykoru vagy hitelt érdemlő közel koru források által igazolni teljességgel nem képes. — Éppen ezt mondhatjuk Frankl Vilmos fejtegetéseiről is, ki A magyar nemzet műveltségi állásának vázolata az első fejedelmek korában. Pest. 1861. 299—306. l., e kérdést legnagyobb részben Podhradczky nyomán tárgyalja, de a dolog érdemére, a tény bizonyítására nézve, Podhradczkynál egy lépéssel sem viszi előbb. Szerinte a kérdéses tételt Kreutzer a múlt században élt Falkenstein János Antiquitates Nordgaviae című munkájából vette, honnan az Arnulf Ágnes nevű magyar nejéről s ennek utódairól szóló helyet idézi is. Ezzel természetesen semmivel sem vagyunk előbb, mint ha magát Kreutzert olvassuk; mert az a kérdés, hogy Falkenstein szintén bizonyítatlan előadása mily korbéli s mily hitelű tanubizonyságokra van alapítva? Én Kreutzer állításának forrását nyomozva, azt a XIII-dik század első felében a scheyerni monostorban élt szerzetes Konrád scheyerni krónikájában találtam föl, kinél régibb író Arnulf herceg magyar nejéről tudtomra legalább nem emlékezik. Ennek előadása szerint a scheyerni várat a 900-ban élt Arnulf császár építtette, kinek neje a görögországi király leánya Ágnes volt (erről a meséről a történelem mit sem tud). Ettől volt két fija, u. m. Arnulf bajor herceg, a gonoszság fija, és Werner gróf, ki Arnulf után bajor

támogatta e törekvést a Henrik herczeggel ellenségeskedő Herold salzburgi érsek és az aquilejai patriarcha

herczeg lett. (Arnulf herczeg valósággal Luitpold osztrák határgrof fia volt, s utána soha Werner nevű bajor herczeg nem következett.) E két testvér, Arnulf és Werner, a magyar király két leányát Ágnest és Beatrixot vette nőül, kik mint a magyarok mindnyájan még akkor nem voltak keresztyének, de a kiket szent Ulrik megkeresztelt. (Ezekről régebbi források mit sem tudnak; az ellenben bizonyos, hogy sz. Ulrik csak 924-ben ifju korában lett augsburgi püspökké, Arnulf bajor herczeg pedig már 914-ben nejevel és gyermekeivel menekült a magyarokhoz.) Arnulf császár első nejeének halála után vett más nőt, kitől utódja Lajos király született. (A történelem Arnulf császárnak csak egy nejét ismeri, Odát, a gyermek Lajos anyját.) Arnulf bajor herczeg leányát Adelheidot Henrik szász herczeg vette nőül (Henrik bajor herczeg, I. Ottó német király öcscse, valósággal nem Arnulf bajor herczeg, hanem testvére Berchtold bajor herczeg leányát Juditot vette el), s ettől két fia maradt, Bruno augsburgi püspök és Henrik császár, s egy leánya Gisela, ki sz. István neje lett. (Ezek valósággal Henrik bajor herczeg fiának, a II-dik vagy zsémbes Henrik herczegnek, voltak gyermekei.) Chuonradi Chronicon Schirensense Pertznél e. h. XVII. köt. 620. l. — Azt hiszem, nem kell bővebben mutogatnom, hogy csak e csekély mutatványból is teljesen alaposnak láthatjuk e krónika kiadójának Jaffének ítéletét Pertznél e. h. 613. l., ki figyelmezteti az olvasót, hogy Konrád munkáját nagyon óvatosan kell használni; mert nem csak hogy időrendi hibáktól hemzseg, hanem világos hazugság is elég, tévedés még több van benne, s szerzője a családok leszármaztatásában vagy falsus volt, vagy falsurus. — Hogy ily író hitelére az ujabbkori bajor írók Falkenstein és Kreutzer, s ezek előadására Podhradzky és Frankl alaposan mit sem építhetnek, s hogy Arnulf herczeg utódainak Árpád leányától való származtatása nem egyéb feneketlen mesénél, bizvást kimondhatjuk. S miután e történelmi tény gyanánt árult mese iránt tisztában vagyunk, természetesen mit sem adhatunk Podhradzky és Frankl erre alapított következtetésére, hogy tudniillik nemzetünk közt a keresztyén hit terjesztése nem keletről, a byzanti udvarból, hanem nyugotról a bajor herczegi háztól mindjárt Árpád leányai megkeresztelésével indult volna meg.

is, kiknek egyházmegyei a magyar határok szomszédságában feküdtek.

A 953-dik évben a sváb földön, Lothringenben és a frank földön, mely két utóbbi tartományt Konrád herceg kormányozta, egyszerre ki lőn tűzve a lázadás zászlaja, s megkezdődött a harc apa és fiu, ip és vő, s az egyes tartományokban a király és a párttűző hercegek hívei között. Ottó király hí szászaival s Henrik herceg a bajor hadakkal 953-ban julius eleje táján Mainz alatt állott táborban, honnan Fridrik érsek, ki már harmadszor volt beavatkozva a király elleni párttűzésbe, az erős Breisach várába menekült. Ludolf és Konrád vitézül tartották magokat a város falai közt, s csak két hónapi ostrom után lettek hajlandók a békés kiegyezkedés megkísértésére. Az értekezlet azonban, melyet Ottóval és Henrikkel a város kapuja előtt személyesen tartottak, eredménytelen marada, részint Henrik durva szemrehányásai miatt, melyekkel Ludolfot, mint a ki atyját koronájától akarja megfosztani, elárasztotta, részint Ottó szigorú követelése miatt, ki fijától és vejétől bujtogató tanácsadók és fő pártosaik kiadását kívánta.

Mindjárt a meghiusult egyezkedésre következett őjjel a bajor hadak tömegestől átszöktek Ludolfhoz. Ez, hogy atyja erejét megoszsa, hadaival rögtön Bajorországra tört, Henrik családját Regensburghól kikergette, kincseit vitézei közt zsákmányra bocsátotta, s Arnulffal együtt Regensburg falai közt ütötte föl fő-hadiszállását. Ottó, miután a lothringeni hercegségbe a letett Konrád helyébe saját öcscsét Brúnót, a kölni érseket, nevezte ki, hadaival fia után a bajor földre sietett, de Regensburgot karácsonyig hasztalan ostromolván kénytelen volt a szász földre visszavonulni. Ezen hadjáratot a bajor nagyok közzül csak Ulrik augsburgi püspök tartotta ki hiven a király oldala mellett; miért is Arnulf Augsburgot megrohanta és ki-

rabolta, a püspök vagyonát és jobbágyait a maga és Ludolf hivei közt fölosztotta; sőt miután Ulrik a földült Augsburgban nem tartózkodhatván Menchingen várába vonult, s azt télviz idején nehéz munkával megerősíttette, őt 954. február 4-dikén itt is megtámadta. Más nap reggel a várórség a püspök öcscse, Theobald vagy Diepold kyburgi és dillingeni s Adalbert marchthali gróf vezérlete alatt kirontván, Arnulf bajorjait véres harc után szétverte. A viadal közben Arnulf öcscse Hermann a győztesek kezébe jutott; de ezek részéről is Adalbert gróf a csatatéren halva maradt.

Egész Németország vad fölháborodásban állott; a pártok mindenütt a legnagyobb erőfeszítéssel készültek a tavasszal ujult erővel megindítandó beháborúra. S hogy a német föld nyomora és gyalázatja tetőpontra hágjon, a lázadók az isten ostoraként rettegett magyarokat hívták be kétségessé válható ügyök támogatására, saját hazájok dulására.

Hogy a magyarok ez alkalommal mint Ottó elleneinek szövetségesei, ezek által hiva, pénzzel fölfogadva s kalauzolva rohantak be a német birodalomba, magok a külföldi krónikák kétségtelentül igazolják. Ezek világos bizonyosságai ellenére Ludolfot és Konrádot az utókor előtt tisztára mosni, mint ezt Brunner Luitpold a legelméőbb szőrszálhasogatással megkísérlette, a leghálátlanabb fáradozás¹⁾. A polgárháboru pártdühe, a veszélyes játékot üző

¹⁾ Hogy a magyarokat Ludolf és Konrád hívták be Németországba, világosan mondja az egykoru Ruotger kölni pap Brunó kölni érsek életiratában, melyet csakhamar ennek halála után 966-ban írt, e szavakkal: Simul Ungros antiquam pestem sollicitabant, ut regnum in se ipsum divisum invaderent, arbitantes hoc modo sibi sollicitudinem qua premebantur adimi, aut aliquatenus diminui posse. Pertznél IV. köt. 261. l. — Utána írja e szavakat a 990-ben elhalt Folcui-nus lobes-i apát, Gesta Abbatum Lobiensium, Pertznél

lázadók önérdeke soha és sehol nem szokott lelkiismeretes aggódással járni el a sikert ígérő eszközök válogatásában.

IV. köt. 65. l. — Egyedül Ludolfra hártja e vádat a XI-dik század elején élt Thietmar merseburgi püspök, mondván: Tunc Dudo (Ludolf) patri suimet ac regi resistere desperans, Avaris (e néven emlegeti ő a magyarokat) pharetratos conduxit in socios. Pertz-nél III. köt. 745. l. — Hogy a magyarokat Konrád herczeg vezette Lothringenbe, világosan írja az egykoru reimsi kanonok Flodoard, Pertz-nél III. köt. 402. l. — János, a Metz közelében fekvő gorzei monostor apátja, ki 965. körül írta monostora védszentje sz. Gorgonius csudáit, Konrád nevét elhallgatja ugyan, de a magyarok behívását a pártosok egyikének tulajdonítja, mondván, hogy midőn egykor (954-ben) lázadás támadt Lothringen nagyjai közt, egy valaki hitetlenül követeket küldött a magyarokhoz s behívta őket. *Miracula S. Gorgonii* Pertz-nél IV. köt. 245 l. — Az éppen most említett János gorzei apát életiratóban, melyet János, sz. Arnulf apátja Metzben, 978-ban fejezett be, említve van, hogy János apátnak, mint I. Ottó követének a cordovai udvarban, a khalifa beszélgetés közben, Ottó kormányrendezését hibáztatva, fölhozta hogy alattvalói fölött nincs kellő hatalma, s hogy veje (Konrád) nem csak föllázadt ellene, hanem még az idegen magyar nemzetet is országán keresztül pusztítani vezette. *Vita Johannis Abbatis Gorziensis*. Pertz-nél IV. köt. 377. l. — Hogy a lothringeni herczegségtől megfosztott Konrád a Németországot dúló magyarokhoz szökött s őket Ottó birodalmába vezette, állítja az *Acta Abbatum Trudonensium* harmadik folytatója Pertz-nél VIII. k. 378. l. — Regino krónikájának egykoru folytatója szerint a király ellenségei vezették a magyarokat, kik 954-ben a bñjtben keltek át a Rajnán. Pertz-nél I. köt. 623. l. — Az egykoru Widukind is írja Pertz-nél III. köt. 455. l., hogy Ottó megütközve értésült arról, hogy ellenségei a bajor földre berontott magyarokkal egyesültek, kiket Ludolf kalauzai vezettek a frank herczegségbe. — A XI-dik századi *Aloldus* jegyzeteiben olvashatjuk 953-ra, hogy a magyarokat az Ottó ellen összeesküdt fejedelmek hívták és bocsátották be Karinthián át Németországba, kik is majd nem két évig dulták a szerencsétlen tartományokat, melyeket meglátogattak. Idézve *Katonánál Hist. Crit. Ducum* 427. l. — Beszéli e közönségesen tudott tényt Béla király

Ottó Regensburg ostromában kifáradt hadaival még téli szállásán a szász földön pihent, midőn a magyarok, kik a pártütők fellívására jó előre készültek volt a hadjáratra, 954-ben kora tavasszal beütöttek a bajor földre. Ottó király, ki megütközéssel értesült, hogy a magyarok Bajorországban ellenségeivel egyesültek, sietve megindult ellenök: de a Ludolf kalauzai által vezetett magyarok utjok irányát változtatva a szász hadakat kikerülték, s a frank földön, — hol csak Erneszt saalfeldi gróf jószágaiból, ki pedig Ludolf pártján állt s ezért később jószágai vesztésével lakolt, ezernél több jobbágyot hurczoltak el rabul, — sebesen átvonulván, már virág-vasárnapján (martius 19-dikén) Wormsnál a Rajna bal partján állottak. Itt őket Konrád herczeg és hivei ünnepélyesen fogadták, fényesen vendégelték s aranyban ezüstben gazdag ajándékokkal halmozták el¹⁾. Innen Konrád hadaival egyesülten, a herczeg személyes vezérlete alatt, ki őket ellenfelei a kölni érsek és Rajner hennegau gróf jószágainak dúlására irányozta, száguldozták be Lothringent; midőn azonban a Maas folyóhoz érkeztek, Konrád herczeg nem tartott tovább velök, hanem Maastricht városánál külön válván tőlök visszavonult²⁾. Hihető, hogy maga is megirtózott a veszedelem láttára, melyet a pusztító hadakkal a szerencsétlen tartomány lakosaira idézett. A magyarok

névtelen jegyzője is 56. fejj., ki szerint Bulcsú, Lél és Botond Ottó király ellenségeinek föl hívására táboroztak Németországban. — Mind ezen adatok ellenére, melyek nagyobb részét maga is ismeri, idézi s erejükből minden áron kiforgatni erőlködik, azt vitatja Brunner, *Die Einfälle der Ungarn in Deutschland*, 22—23. l., hogy a magyarok minden föl hívás és szövetkezés nélkül csak rablásvágyból ütöttek be a német birodalomba.

¹⁾ Widukind, *Res gestae Saxonicae*. Pertz-nél III. köt. 455. l.

²⁾ Folcuinus, *Gesta Abbatum Leobiensium*. Pertz-nél IV. köt. 65. l.

osztán a Maason átkelve Hasbauíát és Carbonariát, a mai Belgium Lüttichtől nyugotra terülő részét özönlötték el; azután az Ardennes hegységen átkelve a mai Franciaországra törtek, Cambray, Laon, Reims, Châlons és Toul környékét pusztítva benyargalták s innen Burgundba nyomultak. Bár csaták és betegségek által megtizedelve, de zsákmánnyal megrakodva s számtalan foglyot hajtva magokkal szerencsésen tértek vissza Felső-Olaszországon át hazájokba¹⁾).

Ezen hadjáratról a Rajnán inneni monostorok évkönyvei alig egy-két szóval csak a legnagyobb általánosságban emlékeznek, míg a Rajnán túl irt évkönyvekben számos érdekes részletet találunk följegyezve; miből bizvást következtethetjük, hogy ekkor őseink a háboru sulyát leginkább a rajnántuli tartományokkal éreztették. Legelsőben is Konrád ellensége Brunó kölni érsek egyházmegyéjét dulták föl. A Kölnőtől éjszaknyugotra mintegy négy mérföldre eső Gladbach gazdag egyházát kincseiből

¹⁾ Flodoardi Annales. Pertznél III. köt. 402. l. és Folcuinus e. h. — Hihetőleg ez alkalommal történt a Voges hegység aljában fekvő luxeuili monostor földulása, melyről egy később szerkesztett oklevél e szavakkal emlékezik: *Gens Hungrorum ferocissima cum innumeris pugnatorum copiis ad afficiendam ecclesiam ulcione divina erupit. Cumque Burgundionum regnum exercitus invaderet copiosus, contigit ut viri diabolici Luxovium venientes, locumque omnino desolantes, abbatem et monachos, quos ibidem repererunt, interfecerunt.* Wenzel, Codex Diplom. Arpadianus VI. köt. 22. l. — Ez oklevél kelte 815-re van ugyan téve, mi csak úgy történhetett, hogy e levél több régi levélből volt összeszerkesztve, s az ügyetlen szerkesztő e levelek egyikének keltét, a 815-dik évet, tette szerkesztménye keltéül; de azért, hogy e szerint e levél alaki hitelességéről szó sem lehet, a benne foglalt tények valódiságát nem vagyunk kénytelenek kétségbe vonni. Miután azonban a magyarok, mint láttuk, többször fordultak meg Burgundban, mely évben történt e monostor földulása, biztosan meg nem határozhatjuk.

kifosztották; csak az ereklyéket sikerült a papoknak egy kivájt kőben a föld alá rejtve megmenteni¹⁾. A Maason tul fekvő gembloux-i monostort szent Gvibert oda való szerzetes közbenjárása mentette meg. A szent férfiú, mond a legenda, fegyvertelenül, de isten szavának erejében bizva, oly elszántsággal járult a magyarok elébe, hogy vagy meghal vagy megmenti testvéreit a haláltól. A hit szent ígéit hirdetve lassanként lecsillapította dühöket s lelki üdvökről beszélgetve néhányat meg is térített közzülök, kiket így, a legenda kifejezése szerint, „az ördög birodalmából kiragadott.“²⁾ Aligha tévedünk, ha ezt a csudaszerű színbe öltöztetett jelenetet természetesen is megfejthetőnek tartjuk, úgy vélekedve, hogy a hit szent szavai mellett, melyek hallgatására és tanulmányozására a villámként száguldozó magyar lovasságnak kevés ideje és hajlama lehetett, a monostor megkiméléséért ajánlott illő váltságdíj birt a magyarok megszelidítésére döntő befolyással.

A Gembloux-tól néhány órányi távokra a Sambre folyó partján fekvő lobes-i monostorról már bizonyosan tudjuk, hogy alku és váltság útján ügyekezett a rettegett ellenség dulását kikerülni. „Midőn a magyarok híre hozzánk eljutott, — írja Folcuinus, ki 965-ben lett e monostor apátjává, — gyülekezetünkben egy fáradalmakat győző s nyugalmat kerülő barátot Hubertet küldék eléjük, ki is a szent hely és vallás iránti szerelméből kész vala magát följánlani, hogy velök megalkudjék. S megalkudván kétszáz aranyban és kezeseket vévén tőlök,

¹⁾ Chronicon Gladbacense Pertznel IV. köt. 76. l. — Ez esemény idejét a krónika írója Ottó uralkodásának 17-dik esztendejére teszi, mi a 954-dik évvel talál.

²⁾ Vita S. Wicberti Gemblacensis monachi, Pertznel VIII. köt. 514. l.

visszatére. A mieink azonban nem igen bizván bennök, mert hogyan és mennyire lehetne bizni a hitetlenekben! Thuin várát (a Sambre mellett) ügyekeznek megerősíteni, melyet azelőtt nem régen Rajner (a hennegau gróf) a lüttichi őrhadra gyanakodva lerontatott volt: de Rajner rögtön katonaságot küldvén, a vár helyreállítását leiltotta; miben, mint később tapasztaltuk, leginkább isten keze működött, meg akarva mutatni, hogy nem embertől, hanem ő tőle és szentjeinek pártfogásától kell védelmünket reményleni.“

„Midőn e szerint Thuinhoz jutni reményünk nem lehetett, s a rablás és gyujtogatás hirtelensége mind gyakoribb lett, nem lévén semmi bizodalunk a katonaságban, mert a híres és századokon át magasztalt lothringeni katonaság a magyarok berohanására isten igaz ítéletéből megszibbadva szerte szét a várakba zárkózott, a mi isten előtt kedves szerzetes csoportunk s egyházunk magába eléggé bizó fegyveres népe úgy vélekedvén, a mi igaz is, hogy a hol az emberi segély megszűnik, ott isten segélye soha sem hiányozhatik, hosszas tanakodás után arra a hegyre vonul, melyen szent Ursmár és Ermin testei tiszteltetnek, és azt, Isten segélyébe bizva, szekerekkel, karókkal, sövénynyel erősség gyanánt körülkeríti. Már a husvét szent ünnepe is elmúlt, s ime husvét után való vasárnap (mely április 2-dikára esett), hajnal hasadtával rögtön porfelleg emelkedik a levegőbe, s mintha a föld gyomrából bujt volna ki, ezer meg ezer páncél és sisak villog föl. A mieink elhalaványodának és halálukról kezdenek gondolkozni. Az életrevalóbbak az erősségbe fölmennek, mely csak színét mutatta ugyan az erősségnek, de isten szent közbenjárására valódi erősségökké lőnek. A többiek, az öregebbek és gyengébbek, a monostor zárdájában maradnak. Ezeket a magyarok elfogják, amazokat vivják; a foglyok és vivottak közt nincs más különbség, mint az,

hogy keservesebb a halált várni mint kiállani. Szemök láttára veszik fejét Theodulfnak és Theotmárnak, kik a foglyok közt legelőkelőbbeknek látszottak; a többieket megkorbácsolják s rabokul megtartják. Ezalatt szorongatják a megszállottakat, kiméletlenül szórják nyilaikat és dárdáikat. A mieink, a mint csak bírják, ellenszegülnek; világiak és papok, sőt még a barátok is, bár e rendnek fegyvert fogni nem szabad, egy csoportba vegyülve erőfeszítéssel küzdenek. Midőn odáig jutottak, hogy teljességgel kétségbe kellett esniök, csak e riadás hallatszott: Kyrie eleison! Szent Ursmár, segíts bennünket! Már a betöréstől rettegve egymásnak búcsúcsókot osztogatának, már a legtöbben a földásról értekezének, midőn egyszerre egy pár galamb repül ki az egyház sekrestyéjéből s a vivók táborát háromszor megkerüli. Erre rögtön roppant záporosó állá be, mely a pogányok nyilazását a hurok megereszkedtével lehetetlenné tette. Iszonyu ijedség szállotta meg őket, úgy hogy futásnak eredtek, s előljáróik korbáccsal verték azokat, a kik meg akartak állani; foglyaikat is magokkal hurczolták. Szent Pál egyházát s a monostor környezetét porrá égették; a monostort megkísérlék fölgyujtani, de isten irgalma megmentette. Az egyház kincseit részint egy másik Theodulf magával egy várba vitte, részint, hogy meg ne leljék, az egyházban elásta. Ezt aztán, úgy beszélték s úgy is lehet a dolog, valamelyik fogoly gyávaságból elárulta, s a magyarok csakugyan kiásták, és elvitték. Ily csudás menekülésök emlékére aztán a mieink fogadást tőnek, hogy ezt a napot magok és maradékaik megünnepelendik. S ez az ünnep az, mely így van beírva martyrologiumunkban: „Quarto Nonas Aprilis commemoratio meritorum SS. Vrsmari et Ermini, quo meruerunt Lobienses

ab Hungarorum obsidione eripi.“ A foglyok is nem sokára mind szerencsésen haza érkeztek.“¹⁾

Négy nap mulva ez eset után a magyar derék hadat, mely vivó eszközök hiányában egyes megerősített helyek ostromával idejét nem vesztegetve minél sebesebben nyomult előre, Bulcsú vezérlete alatt a Lobes-tól mintegy tizenkét mérföldre fekvő Cambray város falai alatt találjuk. A város püspöke Fulbert jókor intézkedéseket tett a város védelmi állapotba helyezésére, melyet már a magyarok 951-diki hadjárata alkalmával megerősítettett. A városbeliek a vidék menekült népével a falak közzé zárkózva várták a magyarokat, kik a vidéket rabolva, az egyházakat égetve, a népet rabszjira fűzve közelgettek.

Április 6-dikán Bulcsú hadai Cambrayt csakugyan megszállották, külvárosait fölgyújtották s kirabolták, s miután a környéket három nap fosztogatták, rohammal kísértették meg a város bevétele, de vitéz ellenállásra találván a sikertelen vivást félbe hagyták. Kifáradva a várostól kissé távolabb a Schelde folyó melletti réten üttöttek tanyát s ott vigau lakomáztak, hogy majd pihent erővel új támadásra szálljanak. E közben egy előkelő magyar ifju, a vezér unokaöccse, kinek nevét forrásunk írja, mint maga mondja, elfelejtette, kevesed magával a város falaihoz igen közel találta nyargalni, mit a falakról egy Odó nevű vitéz észre vévén egy csapat bátor legénnyel kitor s a kis magyar csapatot tűzöbe veszi. A fiatal büszke magyar a sokkal nagyobb szám elől is szégyenlén hátrálni, vakmerően üldözői közzé ront, de körülkerítve hősi küzdelem után elesik. Az ifju bajnok fejét a

¹⁾ Folcuini Gesta Abbatum Lobiensium. Pertznél IV. köt. 65—67. l.

győztesek diadaluk jeléül dárdára szurják s elleneik rettentésére a vár fokára kitűzik.

A mint kedves bajtársa elestét Bulcsú vezérnek hírül vitték, fájalmában és bosszujában keservesen följajdulva rögtön riadót fuvat; az imént vigan lakomázó tábor néhány pillanat alatt nyeregben terem, s a bosszuszomj vad riadásával rohan vezére nyomában a város falai alá. Itt a vakmerő rohamot kétségbeesett védelem fogadja; kint a szégyen érzete s a bosszu dühe, bent a vallás és hon szerelme s a menekülés reménye végső erőfeszítésre buzdítja a vivókat. A kétségbeesés perczeiben Fulbert püspök egyháza védszentje szent Gaugericus (Saint-Gaucher) koporsójára borulva imádkozik, kinek tetemeit a városon kívül eső monostorból még jókor a falak közzé a Szűz Mária egyházába szállíttatta volt; majd egyházi diszöltönyében, kezében a kereszttel jelenik meg a falakon és bástyákon, lelkesítve a küzdőket, biztatva a csüggedőket s az örök élet jutalmát hirdetve a dicső halállal kimulandóknak. A hősi ellenállást siker koronázza; a magyar hadnagyok a betörés lehetetlenségéről meggyőződve a vivást jobbnak látják ismét abba hagyni.

A beállott szünetben Bulcsú vezér békehírnököket küld a városba, s általok hitére igéri és fogadja, hogy ha a városbeliek a falra tűzött fejet kiszolgáltattják, hadai minden foglyot, minden zsákmányt, a mit csak e város vidékén szereztek, a legcsekélyebb darabig vissza fogják szolgáltatni s azután békével elvonulnak a város alól. Ez ajánlatra, melyből láthatjuk, mennyit voltak készek pogány őseink áldozni, csakhogy szeretett bajtársuk fejét gúny tárgyául ellenségeik kezében ne hagyják s a fejedelmi vérből való ifju tetemeinek a vallásos végtisztességet megadhassák, a városiak cseletől és hitszegéstől tartva hideg visszautasítással feleltek.

Most a magyarok dühe tetőpontra hágott. Nem vesztegették többé erejüket a falak sikertelen vivására, hanem nyilvesszeikre égő kanócokat alkalmazva a város porrá égetésével akarták bosszujokat tölteni. A város falai közt, a mint az égő nyilvesszők felleg gyanánt repkedtek, leirhatlan lőn a zavar és rémület; itt-ott a lángok már lobogni kezdének, sőt a magyarok által különösen célba vett székesegyház födele is tüzet kapott. Ekkor egy Serraldus nevű pap a toronyba hágván, kötélletrán a magyarok nyilzápora közt a födéltre aláereszkedik, s a már harapózó lángot egy veder vízzel szerencsésen eloltja, a nélkül hogy jártában keltében egyetlen lövés találta volna. Ez a csüggedőkbe lelket önt, a védelem ismét elszántabb lesz, s a magyarok a falak alól harmadszor is visszavonulnak. Dühökben és szégyenökben, a mi még a külvárosokból éppen állott, rommá és hamuvá tették, s minden fegyverfoghatót, ki kezökbe került, leöldököltek.

Ezután szent Gaugericus monostorának diszes és gazdag egyházába kísértették meg a betörést, de a kánonok az egyház kerítésébe menekült néppel elszántan védték magokat és a szent helyet. A vivók támadásuk sikertelenségét látva tüzet akartak az egyháznak vetni, de minthogy a födél ólom volt, csakhamar meggyőződtek, hogy e tervök is kivihetetlen. Azért már éppen visszavonulóban voltak, midőn egy pap, a viadal hevétől fölingerülve s a siker örömétől elragadtatva, nyilával a távozók sorai közzé lőtt. Erre a magyarok rögtön visszafordultak, a vivást újabb hévvel folytatták s a monostorba végre betörvén a népet leverték, a papok közzül többeket leöltek, s az egyházat, födele alá csóvát vetvén, lángba borították. Az olvadozó födél iszonyu ropogással

dőlt össze, s a forró ón, mint a krónika mondja, patakokban omlott alá a völgybe¹⁾).

Cambray alól a bosszuszomját így kielégített Bulcsú hadai a Champagne-ba ütöttek; Reims közelében szent Theodorik monostorát fölégették²⁾, ezután Toul városát borították lángba, s környékén oly dulást követtek el, hogy alig maradt három négy pap a székesegyház szolgálatára³⁾).

Ezen száguldozások közben, jövet-é vagy menet, meg nem határozhatjuk, egy csoport magyar a Metztől dél-nyugotra mintegy két mérföldre fekvő gorzei monostor környékén ütött ideig óráig tanyát. A monostor várkastélyát éppen ekkor szándékoztak nagyobbítani s újra építeni; a régi körfal mintegy harmada le volt rontva, az új még nem volt kellő magosságra emelve s oly rések maradtak rajta, hogy az ellenség egészen a monostor kapujáig nyargalhatott. A magyarok, — mint János apát, ki 960-ban vette át e monostor kormányát, szent Gorgonius csudái közt írja, — csaknem egy egész hétig, reggel, délben, estve szüntelen környékezve kémlelgeték a monostort. Az apát kétségbe volt esve. „Elvesztettelek benneteket, mondá siránkozva az ifju szerzeteseknek, mindnyájatokat, kiket istennek neveltem. Bár rég bevittelek volna titeket Metz város falai közzé, hogy maradnának utánunk, kik a Krisztusnak szolgáljanak. Oh ha

1) *Gesta Episcoporum Cameracensium*. Pertznél VIII. köt. 428—429. l.

2) *Acta Sanctorum*. Jul. I. köt. 59. l.

3) *Gallia Christiana* XIII. köt. 977. l. — E pusztulás után, melyet nagy részben az előbbi beháborúk is idéztek elő, Gauzlin toul-i püspök egyházmegyéje nagyjaival gyűlést tartván, ezek s különösen Ottó király segítségével hozta rendbe püspökségét. *Dussieux, Essai historique sur les invasions des Hongrois* 80. l.

csak minket öregeket gyilkolnának meg!“ A magyarok azonban, az erősségek vivása közben szenvedett veszteségeiket emlékezetökben tartva, nem tartották tanácsosnak a támadást, holott a monostort, ha vivják, bizonyosan bevehették volna. János apát legkevesebbé sem kétkedik e nagyon is könnyen megfejtendő szabadulást a monostor védszentje szent Gorgonius közbenjárásának róvni föl érdemül. Ez védte meg az ő hite szerint a barátokat ellenségek Konrád herczeg bosszujától is, ki a magyarok távozta után többször meg akarta rohanni a monostort, de minden éjjel annyira megrémült, hogy reggelre nem volt bátorsága támadni, mint ezt a herczeg halála után egyik cselédje kivallotta¹⁾.

Mig a magyar hadak a Rajnán tul kalandoztak, Németország kebelében egyre folyt a belháboru. Ottó a böjt elején hadaival a bajor földre visszatérvén Regensburg ostromát megújítja s oly sikerrel folytatá, hogy a szorongatott Ludolf végre is fegyvernyugvást kért és nyert mind addig, míg tígye az országgyűlésen el leend igazítva. E gyűlés Langenzennben Nürnberg mellett 954. junius havában nyílt meg. Megjelent ott nem csak Ludolf, hanem Konrád herczeg és Fridrik mainzi érsek is, ki Ottónak meghódolván a hűségi eskü letételére is késznek nyilatkozott. Konrád is, kit Ottó a lothringeni herczegségtől megfosztott, de ősi örökségében a frank földön herczegi czimmal meghagyott, teljesen kibékülvén Ottóval ezentul őt hiven szolgálta, s bűnét, melyet hazája ellen elkövetett, egy év mulva az augsburgi vérmezőn hősi halálával engesztelte ki. Ludolf ellenben a követelt föltétlen hódolatot, nagybátyja Henrik bosszujától rettegve, visszautasította, s a meghiusult egyezkedés utáni éjjel bajtársához Arnulfhoz szökött Regensburgba.

¹⁾ Miracula S. Gorgonii, Pertznel IV. köt. 245. l.

Ottó most harmadszor szállotta meg e várost, s július közepétől augusztus végéig erősen szorongatta. E közben Arnulf egy kirohanás alkalmával a csatatéren halva maradt; a bezárt városban az éhség jelei aggasztólag mutatkoztak s a megszállottak bizalma és kitartása lankadni kezdett. Ezt látva Ludolf ismét fegyvernyugvásért és újabb országgyűlés egybehívásáért esedezett, mely ügyében végképpen ítéljen. Kérélmébe Ottó beleegyezett; a jellemtelen fiu azonban, mihelyt szabadon lélegzhetett, ismét fegyvert ragadt atyja ellen. A sváb földön Illertisennél atya és fiu hadai ismét szemben álltak egymással s döntő ütközetre készültek. Ekkor jelent meg a felek kiengesztelésére Ulrik augsburgi püspök társával Hartbert churi püspökkel, s közbenjárásuknak sikerült fegyvernyugvást eszközölni s Ludolfot rá bírni, hogy ügyét az országgyűlés ítélete alá bocsássa. Ludolf azonban, még mielőtt e gyűlés összehívhették volna, magát megalázva s vétkét megbánva, mezitláb jelent meg atyja előtt, a mint ez Thüringenben vadászott, s lábai elé borulva töredelmes szívvvel kért tőle bocsánatot, mit az atyai szív nem tagadhatott meg. A december közepén tartott arnstadti országgyűlés e kibékülést ünnepélyesen szentesítette. Valamint Konrádnak Lothringenről ugy Ludolfnak is a sváb hercegségről le kellett mondani; helyébe Ottó Burghárdot, a hasonnevű egykori sváb herceg fiát, Henrik bajor herceg Hedwig nevű leányának férjét, nevezte ki. Ugyanezen gyűlés alkalmával Ottó az időközben elhalt Fridrik mainzi érsek helyébe Wilhelmet, egy szláv rabnótól született természetes fiát, választatta és erősítette meg. Ludolfot azután hűveivel együtt, kik között többben, mint Erneszt saalfeldi gróf is, birtokaik elvesztésével lakoltak, Olaszországba küldte Berengár ellen harcolni, hol a boldogtalan ifju királyfi három év múlva elhalt.

II. FEJEZET.

A magyarok berohanása Németországba 955-ben. — Augsburg sikertelen ostroma. — Ottó megérkezése s a két tábor előcsatája augusztus 9-dikén. — A lechfeldi döntő ütközet augusztus 10-dikén 955. — A szétvert magyar hadak romlása. — A magyar hagyományok Bulcsú és Lél haláláról, a hét gyász magyarról, Botond és hadai szerencsés visszatértéről. — Az augsburgi vereség erkölcsi hatása s politikai következményei. — A keleti határgrófság visszaállítása.

Németország ügyei e szerint a 954-dik év végén szerencsés fordulatot nyertek, a királyi tekintély megszilárdult, a birodalom legfőbb méltóságai a királyi család hű tagjai közt voltak fölosztva. A bajor földet Ottó testvére s hive Henrik, a sváb hercegséget Burkhárd, Henrik veje, Ottónak neje Adelheid után, — ki Rudolf burgundi királynak a néhai Burkhárd sváb herceg nővérétől Berthától született leánya volt, — különben is rokona, Lothringent Ottó testvére Brunó kölni érsek, Frankent veje a hűségére visszatért Konrád, a birodalom legfőbb papi méltóságát, a mainzi érsekséget, Wilhelm, a király természetes fia, birta. A szász hercegséget, ősi örökségét, Ottó, ki a királyi méltósággal a hercegi tiszt viselését egybe férőnek nem tartotta, a szász hadak élén mellette mindig hiven harczolt Billung Ottónak adományozta.

A királyi hatalom ellenségei megalázva s ártalmatlanokká voltak téve. Az egész német földön egyedül a daczos, vakmerő scheyerni grófok maradtak, kik a háborut Ottó és Henrik ellen, kétségtelentül nem annyira saját erejökbe mint az Elbe mellett lakó szláv törzsek fölkelésébe s a magyarok segítségébe bizakodva, tovább is merték folytatni. Ottó 955-ben husvét után megszállotta fő fészket Regensburgot, melyet éhség miatt kénytelenek lettek csakugyan föladni. Arnulf fiai közül a nagyobbik-

nak Berchtoldnak Reisersburgba (a Duna mellett a mai Günzburg közelében), a kisebbiknek Babonak az Ilm melléki scheyerni ősi jószágba kellett mintegy számkivetésbe megvonulni. Henrik herceg ismét az egész bajor föld urává lett, s hatalmát és bosszuszomját legfőbb ellenségein valódi barbár kegyetlenséggel éreztetete; a magyarok behívásában részes salzburgi érseket Heroldot, a scheyerni grófok rokonát, szeme világától, az aquilejai patriarchát pedig férfiuságától fosztatta meg.

E közben az Elbe melléki szlávok, hóditóik zszarnoki döllyfét, a térítés örve alatt rajtok elkövetett erőszakot, a népet vérig zszaroló német papság visszaéléseit, különösen pedig nemzetiségök bösz gyűlölőjének Gero elbei határgrófnak vad kegyetlenkedését tovább nem tűrhetve, a gyűlölt idegen járom lerázására fegyvert ragadtak, s fedelmeik Nákó és Sztoineg vezérlete alatt, az Ottó ellen pártot ütött Wickmann és Eckbert grófok segélyével, a szász föld határán áttörvén, Németország csak imént helyreállt nyugalmát komoly veszélylyel fenyegették.

A mint Ottó junius vége felé a szász földre érkezett, hogy annak védelmére a szükséges intézkedéseket tegye, váratlanul a magyarok követei jelentkeztek nála. E követség czéljául az Ottóval kötendő barátságos egyeség volt bevállva, valósággal azonban, mint a királyi udvarban többen azonnal gyanitották, a követek csak azért jöttek, hogy a német birodalom belviszonyairól alapos tudomást szerezzenek. Ottó őket néhány nap magánál tartván némi csekély ajándékokkal békével bocsátotta el. Alig érkezhettek haza a követek, a magyar hadak, melyeknek a berohanásra adandó jelre készen kellett várniok, a Duna völgyén a bajor földre ütöttek. Henrik herceg gyors futár által jelenté Ottónak: „Ime! a magyarok özönnel támadnak határaidra s harczot akarnak

veled állani.“¹⁾ Ottó e hír vételére elkeseredett elszánt-sággal így kiáltott föl: „inkább haljak meg mint sem e gyalázatot tovább tűrjem“, s a hercezségekbe azonnal parancsot küldte, hogy dandáraikkal rögtön keljenek föl s Augsбург irányában gyülekezzenek²⁾. Előre gyanítható volt ugyanis, hogy a magyarok a bajor földdel fogják dulásaik sulyát éreztetni, s abban különösen Augsбург városának, Ulrik püspök székhelyének, kézre kerítése lesz legfőbb céljok. Ulrik ugyanis, mint láttuk, a közelebbi múlt polgári háboruban Ottó és Henrik zászlaja mellett híven kitartott, s így a törekvésekben megbukott scheyerni grófok bosszujának célpontjául szolgált; a magyar hadakat pedig a német földön ez alkalommal egyik scheyerni gróf, a Regensburg alatt elesett Arnulf testvére vezette, kit a salzburgi évkönyvek Ottónak, scheyerni Konrád pedig és utána némely ujabbkori német írók Wernérnek neveznek³⁾.

¹⁾ Widukind, *Res gestae Saxonicae*, Pertznél III. köt. 456. l.

²⁾ Ugyanő u. o. és Thietmari *Chronicon* Pertznél III. k. 476. l.

³⁾ Brunner Luitpold, *Die Einfälle der Ungarn in Deutschland*. 26. l. azt vitatja, hogy a magyarokat valamint 954-ben úgy 955-ben is senki sem hívta be a német földre, hanem csak rablás kedvéért rohantak be a birodalomba. Szerinte csak az egykoru Ruotger találta el híven a valót, kinek hite s előadása szerint a magyarok a múlt évi hadjárat szerencséjétől csábítva (*seducti credo superioris anni successu*) törtek 955-ben Németországra. Pertznél IV. köt. 268. l. — Igazat adunk Brunnernek, midőn Sigibertus Gemblacensis tévedését, ki Konrád herceget írja 955-ben is a magyarok behívójának, kimutatja; megengedjük, hogy a XVI-dik századi Aventinus is a két évi hadjáratot összezavarva hibásan állítja, hogy a magyarok ekkori behívásában Konrád hercegen kívül Herold salzburgi érsek is részes volt: de hogy a scheyerni grófokat, kikről maga Brun-

A hadsereget, melyet ekkor őseink kiállítottak, a külföldi krónikák roppant számúnak állítják. Az egykoru szent-galleni évkönyv százezer magyarról emlékezik¹⁾. Szent Ulrik írója Gerhárd, ki az augsburgi csata után

ner is elismeri, hogy Ottó elleni daczos bosszujokban a magyarok be-
rontását örömmel látták s ahoz szerencsétlen sorsuk jobbra fordulásának
reményét kötötték, e részben a vád alól fölmenthesse, arra okoskodásá-
ban meggyőző bizonyítékot nem találunk. Azt mondja ugyanis, hogy
csak az 1158-ban elhalt Ottó freisingi püspök hártja krónikájában
(VI. könyv 20. fejj.) a magyarok ekkori behívásának vádját egy
scheyerni grófra, ki e vétkéért csakugyan keservesen meglakolt, mert
az augsburgi csata után az őt árulónak tartó magyarok bosszujának ál-
dozata lett. Ottó püspök e részbeni hitelét azonban nagyon is kétsé-
gessé akarja tenni, azt állítva, hogy ő kora politikai bonyodalmaiban
a scheyerni grófok utódaival a Wittelsbacherekkel ellenségeskedésben
állván, ezek és őseik ellen hamis ráfogásokban önti ki mérgét, s a kér-
déses vádat is csak szent Ulrik életrójának szavaiból koholta, melyek
szerint a magyaroknak Augsburg alatt Berchtold scheyerni gróf adta
tudtokra a német hadsereg közelgetését. Ugy látszik hogy Brunner a
források gondos tanulmányozása mellett is vagy nem ismerte, vagy, a
mi hihetőbb, önkényt elhallgatta némely külföldi évkönyvek tanubizony-
ságait. A freisingi Ottó koránál régibb eredetű salzburgi évkönyvekben
olvashatjuk 955-re: „Ungari Bavarium vastant, du cente eos Ottone
Schirensis comite, sed iuxta Augustam . . . occiduntur. Anna-
les S. Rudberti Salisburgenses. Pertznél IX. köt. 771. l. —
Hasonlót mond nevet nem említve, az admonti évkönyv: Ungari totam
Bavarium depopulantes quodam Schirensis comite eos perdu-
cente, apud Augustam Ecclesiam S. Afrae combusserunt. Annales
Admontenses u. o. 573. l., mit csaknem azon szavakkal mond az
Auctuarium Garstense is u. o. 566. l. — A XIII-dik századi
Konrád scheyerni szerzetes Wernernek nevezi azt a scheyerni gróft,
ki szerinte a Lech mezején is együtt harczolt a magyarokkal, minthogy
Ottó király vagyonától megfosztotta és számkivetette. Az ő előadása
szerint Wernert sz. Ulrik mint keresztatyja mentette meg, hogy e vét-
kéért halállal nem lakolt. Chuonradi Chronicon Schirensis
Pertznél. XVII. köt. 621. l.

¹⁾ Annales S. Gallenses majores. Pertznél I. köt. 79. l.

mintegy 30 évvel irt, azt állítja, hogy oly roppant se-
reggel törtek be a magyarok, a melyet az akkor élt em-
berek vallomása szerint soha senki azelőtt egy tartomány-
ban nem látott¹⁾. Regino egykoru folytatója szerint pedig
olyan nagy sereggel indultak meg, hogy erejükben elbi-
zakodva azzal dicsekedtek, hogy ha csak a föld alattok
meg nem hasad, vagy az ég rájuk nem szakad, senki
őket meg nem győzheti²⁾. Ha e kifejezésekben az augs-
burgi diadal nagyszerűségét kitüntetni törekvő krónika-
írók részéről némi nagyítást hajlandók lehetünk is föl-
tenni, annyit mint bizonyost elfogadhatunk, hogy e had-
járatra nemzetünk oly erővel jelent meg, milyennel előbb
aligha vagy csak igen ritkán vonult ki hazájából.

E haderő, melynek vezéreiül Bulcsút, Lélt, Súrta és
Botondot nevezhetjük meg³⁾, a Duna jobb partján nyo-

1) Gerhardi Vita S. Oudalrici episcopi Pertznel IV. k.
401. l.

2) Continuator Reginonis Pertznel I. köt. 623. l.

3) Bulcsút és Lélt rex Pulszi és rex Lele néven említi az
Annales Sangallenses majores e. h. — Súrta és Lélt (Sur
regem Hungarorum et Leel ducem) mint a magyarok Regensburgnál
fölakasztott vezéreit emlegeti a XIII-dik századi ebersbergi krónika.
Oefelénél Rerum Boicarum Scriptores II. köt. 7. l. —
Ugyanezeket Lelius és Assur néven találjuk említve II. Henrik csá-
szárnak Adalbert babenbergi szerzetes által a XII-dik század közepén
írt életíratában, Adalberti Vita Henrici II. Imperatoris.
Pertznel IV. köt. 792. l. — Botondról és Urkúnról mint az augs-
burgi csata után szerencsésen haza jött vezérekről szól Béla király
névtelen jegyzője 55. és 56. fej., ki többi hazai krónikáinkkal
együtt Bulcsú és Lél fölakasztatásáról is emlékezik. — Végre a XVI-dik
századi Aventinus, Annales Boiorum V. könyv 1. fej. 22. §.
az elfogott és fölakasztott magyar vezérek neveit így sorolja elő:
Bultzko rex, et ejus quatuor reguli, Schaba, Lelius, Sura,
Toxus. Szerinte a magyar nemzet fővezére Taks e hadjárat alkalmá-
val fogságba esve gyalúzatossal halállal mult volna ki, s a magyarok az

mult elő, s a bajor föld déli részét a Dunától a tyroli havasokig tízzel-vassal pusztítva száguldozta be. Mig a nagyobb rész itt a sváb föld határáig az Iller folyóig dult, a sereg egy harmada, hazai krónikáink szerint 40,000 ember, Botond vezérlete alatt a Schwarzwaldig nyomult s a Majna és Rajna mellékére terjesztette ki száguldozásait¹⁾.

A külföldi egykoru évkönyvek e hadjárat részleteiről, Augsburg ostromát és a Lech melletti ütközetet ki-

augzburgi vereség után mindjárt Gyejcset (Guizo) választották volna fejedelmöknek. Minthogy azonban Aventinus tévedése e részben kézzel fogható: Taks jelenlétét e hadjáraton egyedül az ő hitelére nem fogadjuk el, valamint a csupán általa említett Csaba vezért sem vehetjük történelmileg hiteles személynek.

¹⁾ Szent Ulrik életrója mondja, hogy a magyarok a Schwarzwaldig (usque ad nigram silvam) pusztítottak s a sváb földet (Alemanniam) is elfoglalták. Gerhardi Vita S. Oudalrici. Pertznel IV. köt. 401. l. — Ezt tekintetbe nem véve az újabb német történetírók közül többen, mint Dümmler, Büdinger és Brunner, koholmányul s szándékos hazugsággal vádolják Béla király névtelen jegyzőjét, ki szerint Botond a Rajna mellékéről diadalmasan haza vezette seregét, melyet krónikáink 40,000 emberre számítanak. Az ő fölfogásuk és előadásuk szerint Ottó Augsburgnál az egész egyesült magyar hadsereget tönkre tette. Hogy ezt hihetővé tehesse, Brunner, Die Einfälle der Ungarn 28. l. a magyar hadakat Augsburg külvárosának földulása után a Schwarzwaldig s onnan ismét nagyhirtelen a város ostromára visszavezeti. Mintha bizony a magyar vezérek Augsburg falainak vivására szükségesnek és hasznosnak tarthatták volna százezer főnyi lovasságuk öszpontosítását és tétlen heverését, mely tömérdek hadat hosszabb ostrom esetére a már földult közel vidékről élelmezni is teljes lehetetlenség lett volna. Hogy pedig a lechföldi nyílt csatára sem vonhatták össze, bár akarták volna is, a Rajnaig száguldozott csapataikat, abban sem kételkedhetünk; mert, mint alább látni fogjuk, a mint a magyarok Ottó váratlan közelgetéséről értesültek, már más nap megkezdődött az ütközet, s így a távolabb működő csapatok egybe vonására idejük teljességgel nem lehetett.

véve, mélyen hallgatnak, úgy hogy csak későbbkori följegyzések és hagyományok nyomán lehetünk képesek némi gyér vonásokkal vázolni a bajor földet ekkor ért pusztítást. Rottnál, az Inn folyó mellett, a szent Marianus és Anianus remeték hamvai fölé épített egyház falai közt nagy tömeg vidéki nép keresett menedéket; egy magyar csapat támadást intézett az egyházra, de a legenda szerint a szent hely csudálatos módon mentette meg a hiveket a pogányok dühétől¹⁾. Egy más magyar csapat Ebersberg vára alá nyargalt, de miután látta, hogy a falakra hasztalan szórja nyilait, csakhamar tovább vonult²⁾. A wessobrunni monostor apátja Thiento hat szerzetes társával vértanui halált szenvedett³⁾. A dieseni monostort, melyet a magyarokon 948-ban győzedelmeskedett Rathó gróf alapított, a magyarok földulták; a barátok a nem rég elhalt alapító tetemeivel az andechsi várban találtak menedéket⁴⁾. Benedikt-Beurenben a monostor kincseit elrabolták s a barátokat részint kardra hányták, részint a fölgyujtott monostor lángjai közt vették el⁵⁾. Egy másik hadosztály, mely inkább éjszaka vette irányát, Freising városát szállotta meg és rabolta ki, hol egy régi följegyzés szerint július 28-dikától kezdve hat napig és így augusztus 3-dikáig tanyázott. A székesegyház itt is csuda útján menekült meg a pusz-

1) Sz. Marianus és Anianus legendája. Monumenta Boica I. köt. 349. l.

2) Chronicon Ebersbergianum antiquius. Oefelénél c. h. II. köt. 7. l.

3) Leutner, Historia monasterii Wessofontani. Idézve Brunnernél c. h. 27. l.

4) Aventinus Annales Boiorum V. könyv I. fej. 22. l.

5) Chronicon Benedictoburanum. Pertznél IX. köt. 253. l.

tulástól¹⁾. Innen ezen hadosztály Thierhauptennek tartott, s miután az ottani kolostort elpusztította, a Lech folyón átkelve Augsburg felé irányozta utját²⁾.

Augsburg, bár kiterjedésre nézve a mai várost meg sem közelítette, mint püspöki székhely s alkalmas fekvésénél fogva a déli bajor föld kereskedelmi központja, már e korban tekintélyes állást foglalt el a fejlődni kezdő német városok között. Ulrik püspök, a kyburgi és dillingeni grófi családból, ki a püspöki széket 924-ben foglalta el, a várost, melyet használhatatlan kis sánczokkal és rothadt karózzal körítve vett át, a magyarok gyakori berohanásai ellen biztosítani akarván, köfállal kerítette. Nem voltak ugyan e falak magosak, hiányoztak rajtok a védbástyák s maga a város fekvése sem nyújtott különös védelmi előnyt³⁾: de maga az egyszerű körfal is mély sánczaival, a püspök gyakorlott dandárától, az életök és vagyonuk megmentéséért küzdő polgárságtól s a vidéknek a város falai közt menedéket kereső népétől védetve, a száguldozó könnyű magyar lovasság hirtelen támadása ellen elég biztosságot nyújthatott.

A mint a magyar sereg Augsburg alá érkezett, a külvárost s ebben szent Afra egyházát is azonnal lángokba borította⁴⁾, azután a várost körülkerítette. Az őrsereg, mely Ulrik öcscse Diepold gróf vezérlete alatt tetemes számú válogatott katonaságból állott, azonnal ki-rohanást akart kísérteni: de Ulrik püspök, ki, mint álta-

1) Meichelbeck, *Historia Frisingensis*. Idézve Brunnernél e. h.

2) *Aventinus Annales Boiorum* e. h.

3) *Gerhardi Vita S. Oudalrici*. Pertznél IV. köt. 390. l.

4) *Vita S. Oudalrici* e. h. 401. l. és utána *Herimannus Augiensis* Pertznél V. köt. 114. l.

lában e korban az egyház nagyjai a pogány magyarok ellenében székhelyök területén gyakorolni szokták, a katonai hatalom tekintélyét is kezében tartotta, e lépést, melylyel szerencsétlen fordulat esetére a város sorsa lehetett volna kockára vetve, komolyan letiltotta; sőt az egyik gyengébb kaput, melyet a magyarok tömeges rohamá betöréssel fenyegetett, el is torlaszoltatta. A magyarok ezután támadásukat a keleti kapu ellen intézték, melyen át kellett a helyőrségnek ivó-vizért a Lech folyóra járni. A viadal ezen kapu előtt a legnagyobb elkeseredéssel folyt; a püspök vitézei, támogatva a kétségbeeséssel vivő polgárságtól, buzdítva főpapjok lelkesítő szavai által, ki a viadal legválságosabb perczeiben lóháton, vért és sisak nélkül, hófehér stolában jelent meg a nyilak és kövek záporában a küzdők sorai között, hősi elszántsággal harczoltak, s a magyarok erőfeszítését, kik egyik vitéz hadnagyuk nyomában már-már a kapu s így a város birtokában képzelték magokat, meghiusították. A viadal hevében ugyanis egy jól irányzott csapásra a merészen előnyomult magyar vezér halva rogyik össze; mire a vívók zavarba jönnek, ezer meg ezer ajak a fájdalom és rémület riadásába törik ki, s a fejét vesztett tömeg, miután a vitézbbek a holt testet az ellenség kezéből kiragadták, levert lélekkel vonul vissza táborába¹⁾.

¹⁾ Vita S. Oudalrici Pertznel IV. köt. 401. l. — A hagyomány, melyet azonban csak a XVI-dik században találunk legegyszerűsítve, ezen csata dicsőségét az augaburgi takácsoknak tulajdonítja, kik a magyar vezért elejtették s paizsát zsákmányul megtartották. A hagyománynak azt a tévedését, hogy ezen esetet a lechfeldi döntő ütközetben állítja történetnek, könnyen megbocsáthatjuk; a város védelmében a polgárok s ezek közt a takácsok bátor részvételét is megengedhetjük: de az ezen hagyományra épített hibás következtetéseket, hogy tudniillik a takácsok Augsburg védelmében 955-ben rendezett czél

Augsburg ezen napra meg volt mentve; de bizonyosnak lehetett tartani, hogy a magyarokat, kikről föl sem lehetett tenni, hogy a város falai közt reménylett gazdag zsákmányról egy könnyen lemondjanak, e nem sikerült roham vesztesége nem fogja visszariasztani újabb s merészebb támadások ismétlésétől. Ulrik püspök azért ezen nap s a rá következő éj nyugalomát további védintézkedések tételére fordította. A csata után a várost körüljárván a kapuk védelmére alkalmas helyeken sáncztelepeket hányatott, ezeken egész éjen át erősen dolgoztattott, beljök válogatott véderőt helyezett, s a körfalak karózatát, a mennyire az idő engedte, kijavíttatta¹⁾. Mig

gyanánt szerepeltek, s hogy Ottó király a zsákmányul ejtett paizst a czehek czimerül ajándékozta volna, teljesen alaptalannak kell mondanunk. — Augsburgban maig is a magyar vezér paizsa gyanánt mutogatnak egy köröskörül arabeskekkel diszitett paizst, mely valósággal nem régibb kétszáz évesnél. A székes-egyházban az augsburgi csata diadaljeléül őrzött és mutogatott, ugy nevezett magyar zászló, mint arab fölirata bizonyítja, a török háboruk idejéből származik. Az ugyanott a déli portaléban fölfüggesztett vértzet, sisak és kard is, melyeket némelek szerint I. Ottó a lechfeldi csatában viselt s az augsburgiaknak vitézségök jutalmául ajándékozott, csak a XVI-dik századból való; e fegyverdarabokat az V-dik Károly császár emlékére, testvére I. Ferdinánd által, az augsburgi székes-egyházban 1559. febr. 24-dikén tartott gyászünnepély alkalmával a ravatal diszitására készítették, s ezen ünnepély emlékeiül maradtak az egyházban. Lásd: Brunner, Die Einfälle der Ungarn. 29—30. l.

¹⁾ A város külső védműveit ily rögtönözve, ugy szólván egy éj alatt, épülteknek állítja Sz. Ulrik többzör említett életirata e. h. 401. l., mely Augsburg ostromának folyamára nézve egyetlen forrásunk. Előadását más források hiányában nem czáfolhatjuk ugyan meg: de mégis csaknem hihetetlennek tetszik előttünk, hogy a városa védelmét oly gondosan intéző püspök, ki a magyarok közelgetéséről jó előre volt értesülve s a vidék annyi kolostora és egyháza földulása után székvárosa megszállását bizonyosnak tarthatta, ily későn intézkedett volna a sáncztelepek építése iránt, melyeknek egy éjjeli fölszerelése némi legendszerűség színében tűnik föl.

a fegyveres és munkabíró nép hangyaszorgalommal fáradt a védművek körül, azalatt a püspök a székes-egyházban csaknem egész éjjel buzgó imába mélyedve virasztott. Parancsára az apácák egy része, kik a vidék kolostoraiból nagy számmal menekültek a városba, keresztel kezeikben, ünnepélyes körmenetben, szent énekek zengése közt vonult végig a város utcáin, míg más részek az egyház padozatára borulva könyörgött a boldogságos szűzhöz a város és népe megmentéséért.

Ulrik püspök nem mulasztott el semmit, mi által e válságos helyzetben hivei lelki erejét hitök buzgóságával együtt emelhetette s bátorságukat a bekövetkezendő viadalra a keresztyén vallás örök eszméinek malasztjával fokozhatta. A hajnal legelső sugárai ismét az egyház oltára előtt találták, hol a hajnali dicséret végeztével az engesztelő áldozatot az Urnak bemutatta, s azután vitézeit saját kezével részeltette az uri szent vacsorában. Buzdító beszéde, melynek alapeszméjét szent Dávid zsoltárának e sorai képezték: „Ha a halál árnyékában járnék is, de nem félnék még ő sötét völgyén is“, a tisztos lelki atya ajkairól, ki csak az előbbi napon fegyvertelenül jelent meg az öldöklő viadal színhelyén, s az omló nyilzapor közepett sértetlen és rendületlen állt, a vallás vigasztalásának varázsával hatott a harcok viszontagságaiban edződött vitézek lelkére.

Az egyházi ünnepély végződöttével, a mint a nap a láthatáron föltűnt, sugárai az előnyomuló magyar tábor fegyvereibe ütköztek. A kör, melyet a magyar csapatok özöne a város körül képezett, mind szűkebbre-szűkebbre szorult; a moraj, mely eleinte a tenger távol zugásához hasonlított, az általános roham vérfagyyláló vad riadására emelkedett, s néhány pillanat múlva Augsburg falai a magános kőszálhoz hasonlítottak, mely a felbőszült tenger hullámai között daczosan emelkedik ki. A magyar

had most rendezettebb tömegekben nyomult elő s némi ostromszereket és hágcsókat is vitt magával, melyeket a mult éjjel hevenyében összeállított. De nagy meglepetéssel tapasztalta, hogy a város körül hányt sáncztelepek elszánt őrsége, mely az árkok és védgátak mögtil a támadók fedetlen sorait könnyen ritkithatta, lehetlenné teszi a falakhoz való közeledésöket. A körfalak mellvédei mögött elszántan várta a támadást az utolsó emberig fegyverben álló polgárság, mely a kül védművek őrségét is sikeresen támogathatta. Az ellenségnek a kétségbeesés vakmerőségével határos szilárd magatartása, a külsánczok ellen csak tetemes veszteséggel intézhetett néhány sikertelen támadás után, a nyilt lovag csatához szokott magyarokat megdöbentette, merészségöket lehangolta; a támadók heve a csaknem bizonyos halállal szemben mind inkább lankadt, mig a védők bátorsága a siker láttára folyvást növekedett. A vivók soraiban észrevehető zavar támadt, a fegyelem bomladozni kezdett; itt-ott korbács-csal kellett a hadnagyoknak a vonakodó legénységet előre kényszeríteni. A magyar vezérek mind e mellett sem akartak a vivással fölthagyni s a legnagyobb erőfeszítéssel törekedtek hadaikkal a falak közelébe nyomulni, a vért s áldozatot éppen nem kimélve. Néhány percznyi kitartás után az általános döntő roham bekövetkezésére bizonyosan lehetett számítani.

E mind két részről szorongva várt pillanatok közben sebes nyargalvást érkezett egy lovag a magyar táborba s egyenesen a vezérhez Bulcsúhoz tartott. Ez Berchtold scheyerni gróf, Arnulf fia volt, ki Reisersburg várából jött jelenteni, hogy Ottó király az egyesült német hadakkal Augsburg fölmentésére közeledik. E váratlan hirre a vezér a hadi kürtökkel visszavonulót fuvatott, a vivás minden oldalon egyszerre félbe szakadt, s a had nagyjai tanácsra gyültek Bulcsú sátorába. Egy

értelemmel el lőn határozva, hogy a város vivásával föl kell hagyni, s az egész tábor sietve induljon Ottó elébe. A magyar hadi tanács nem tarthatta czélszerűnek Ottót a számos és vitéz őrséggel megrakott Augsburg falai alatt várni be; különben is biztosan számíthatott rá, hogy ha a német sereget nyílt ütközetben megtöri, Augsburg védőinek bátorsága is meg lesz törve, s a várost és kincseit kevesebb áldozattal kerithetik hatalmukba. A városiak álmélkodva szemlélték a magyar sereg gyors visszavonulását, mely alatt, minthogy oka ismeretlen volt előttök, a magyarok szokásos cselvetését voltak hajlandók gyanítani¹⁾).

Ottó e közben hadaival a Dunán hihetőleg Donauwörthnél átkelvén, sietve nyomult elő Augsburg irányában. Mig a magyarok néhány hétig a bajor földet dulták, ő a szász földön a mennyi haderőt a szlávokkal folytatott háborútól elvonhatott, maga mellé vette. Általános fölkelési parancsát az egyes tartományok lehető gyorsan teljesítették. Legelőbb egyesült vele a bajor föld csaknem teljes hadereje, mely az egyes várakba zárkózott őrségeken kívül a pusztító magyar hadak elől a Duna éjszaki partjára huzódott át. Ezeket, minthogy Henrik herczeg Regensburgba zárkózva betegen feküdt,

¹⁾ Az Augsburg megszállása közben e két nap alatt, biztos hozzávetéssel augustus 7- és 8-dikán, történt eseményekre nézve egyetlen forrásunk a Vita S. Oudalrici Pertznél IV. köt. 401—402. l., melynek előadását vettük elbeszélésünk alapjául. — Hazai krónikáink, mint Kézai, Thuróczy, a bécsi képes és budai krónikák Augsburg ostromáról csak általánosságban szólnak, a vivás részleteiről mit sem tudnak, s a lechfeldi ütközetet úgy adják elő, mintha azt Ottó előnyomuló hadai a meglepett magyarokkal a város falai alatt vívták volna.

a herceg nevében az ebersbergi gróf Eberhárd vezette¹⁾. Megjelentek a svábok is, hercegek Burkhard vezérlete alatt, ki tartományát a berohant magyarok pusztításától különben sem védhetvén meg, szabad zsákmányukra eresztette. Megérkezett végre Konrád herceg is válogatott frank lovasságával, melyet, élén oly bátor, csatában és tanácsban egyiránt eszélyes, vitézei közt népszerű vezérrel, milyenek Konrádot az egykoru írók magasztalják, a többi törzsek dandárai örömujjongással üdvözöltek. A krónikák csak a lothringeni dandárról nem emlékeznek; ez honn maradt, bizonyosan nem a koránt sem nagy távolság miatt, hanem azért, hogy a Rajnáig száguldozó magyar csapatok betörésétől, melyek csatlakozását különben is kétségessé teheték, saját fenyegetett tűzhelyeit oltalmazza.

A mint az Augsburghoz éjszokról közelgő német sereg előhada a szembe vonuló magyarok előszáguldozóit megpillantotta, Ottó parancsára az egész tábor rögtön megállapodott. Ünnepeles csend állott be. A vallásos király népével együtt buzgó imát bocsátott az eget urához. Ezután a vezérek hűséget fogadtak a királynak, a vitézek engedelmséget vezéreiknek. A bajnokok összeültek, egymástól kölcsönösen bocsánatot kértek s esküvel fogadták, hogy egymást halálig hiven segítik. Ottó lelkesítő szavakat intézett a sereghez s azt csatarendbe sorakoztatta. Az első három dandárt a legszámosabb bajorok, a negyediket a frank lovasok képezték, többnyire fiatal ujoncz vitézek, de próbált tapasztalt hős

¹⁾ Widukind, ki Ottó hadait részletesen leírja, Pertznél III. köt. 457. 458. l. a bajor hadak vezérét név szerint nem említi. — Ezek vezéréül Eberhárd grófot az ebersbergi krónika írja. Chronicon Ebersbergianum antiquius Oefelénél e. h. II. köt. 7. lap.

Konrád vezérlete alatt; az ötödiket a királyi dandár alkotta, melybe a kevés szászok mellé a többi törzsek legválogatottabb harczosai voltak beosztva. Itt lengett a király közelében a Mihály arkangyal képével diszesített birodalmi zászló. A hatodik és hetedik dandárban Burkhárd herczeg svábjai állottak; a nyolczadik és utolsó dandárban ezer válogatott s gyönyörűen fegyverzett nehéz cseh lovas képezte az utóhadat, fejedelmök Boleszláv parancsnoksága alatt. Ezekre volt a tábori podgyász őrzése bízva¹⁾.

Az óvatos Ottó a leendő csatatért áttekintve hadait a Lech lapályain vezető országutról balra térítette, s cserjével benőtt, itt-ott meredek martu, szaggatott oldalú s így nehezen megközelíthető magoslaton vezette, hogy mozdulatai az ellenség elől rejtve s hadai a netalán rohamot intézendő könnyű magyar lovasság nyilzáporától lehetőleg fedve legyenek. A támadás azonban nem oman jött, a honnan a király várta. Mert míg a magyar hadsereg zöme Augsburg és a német sereg közt foglalt állomást, az alatt egy erős hadosztály jó távol a Lech folyó partján a legnagyobb vigyázattal huzódott éjszak felé s észrevétlenül a német sereg háta mögé kanyarodott. A veszélyt ez oldalról nem is gyanító csehek a magyarok szilaj rohanására s öldöklő nyilaik zugására csakhamar zavarba jöttek, s mielőtt védelemre gondolhattak volna, szét voltak riasztva. Sokan hullottak el, sokan estek fogságba közzülök; a kik menekülhettek, vad rendetlenségben futottak szerte szét. Az egész podgyász a magyarok kezébe került; de ezek a zsákmánnyal és könnyű diadallal nem érték be, hanem a legszilajabb rohammal a

¹⁾ Widukind e. h. — Boleszlávot Burislaus Sarmatarum princeps név alatt említi Ottó táborában az egykoru Flodoard is Pertz-nél III. köt. 403. l.

legközelebbi sváb dandárokra vetették magokat. Ezek sem bírták a támadást visszaverni, s miután soraikból számosan elhullottak, futva vonultak vissza a királyi dandár védelme alá. Ottó megdöbbenve szemlélte a veszedelmet, mely az utolsó dandárokat érte s már-már a sereg közepét fenyegette. A tapasztalt hadvezér teljesen fölfogta helyzete válságos voltát; belátta, hogy veszteni való pillanatai nincsenek; tudta, hogy ha a diadalittas magyar hadakat vissza nem verheti, serege veszve van; de érezte azt is, hogy ha saját dandárát, a sereg lelkét, még most csatába vezeti, nagyon sokat, talán mindent kockáztat. Ha ő a pillanat hevétől elragadtatva legjobb hadaival arcot fordíttat, ezek erejét a támadás visszaverésére pazarolja, s az előle visszavonuló magyar lovasságot üzöbe veszi, még a legjobb esetben is kétséges lehetett, hogy többi hadai magokra hagyatva a szemben álló magyar tábor bizonyosan bekövetkezendő rohama előtt meg mernek-e állani; ha pedig netalán a királyi dandár támadása sikertelen találna maradni, az egész sereg elcsüggedését s zavarba jövetelét bizonyosnak lehetett tartania.

Ottó azért saját legerősebb dandárát a minden pillanatban várható főcsatára tartva fön, de tudva azt is, hogy itt csak gyors és erős lovagtámadás segíthet, parancsot ad, hogy Konrád a frank lovassággal támadjon. A nehéz lovasság ügyesen intézett váratlan rohama csakhamar szétriesztotta a magyarokat, kik már a csatamezőn szétszórtan mohó zsákmánylással foglalkoztak. Ily helyzetökben a tömeges bátor roham ellen minden ellenállás sikertelen volt; a podgyász és zsákmány nagy része vissza lön csikarva, a foglyok meg lőnek szabadítva, s a kifáradt magyar csapat, melynek különben sem lehetett föladata, hogy döntő ütközetbe ereszkedjék, nem csekély veszteség után gyors visszavonulással menekült. Konrád

herczeg diadala hevében sem ereszkedett a futók üldözésébe, ne hogy a főseregtől el találjon szakadni; megelégedett a könnyen sikerült győzelemmel, s a diadal mámorától lelkesült ujoncz hadait lobogó zászlókkal vezette vissza a királyi táborba, mely a nap hőstét, a népszerűt vezért, örömríadással üdvözölte¹⁾.

A magyarok csataterve meg volt hiúsítva; a kedvező pillanat, melyet a lapályon távolban kiterjeszkedett hadaik a német sereg szemben leendő támadására kíváncsian lestek, eltűnt. Ottó hadai a jól választott hadállomáson fedett helyzetökben maradtak, s így a cselvetés, hogy őket onnan a nyílt térre lezavarják, vagy ha arczot találnak fordítani, hátba foghassák, nem sikerült. Ottó lélekjelenléte s hideg számítása és Konrád herczeg ügyesen végrehajtott bátor támadása, a királyi sereget a már mutatkozó rémület és zavarba jutás veszedelmétől szerencsésen megmentette.

A magyar vezérek, miután a szétvert támadó csapatot rendetlen futásban látták, nem tarthatták tanácsosnak a pillanat első zavarából magokhoz tért s az első siker örömétől lelket vett német hadakat erős állomásukban, mely a védelemre annyi előnyt nyújtott, megrohanni, s tervöket, hogy Ottó hadaival még Augsburg előtt döntő csatát vivjanak, jobbnak látták végkép föladni. A tért, melyet most elfoglalva tartottak, a közel dombos és erdős magoslat miatt, mely hadállásuk fölött uralgott s nagy számú lovasságuk kellő kifejtését akadályozta, különben sem tekinthették magokra nézve kedvezőnek, ellenben az Augsburgtól délre a Lech bal partján több mérföldre terülő nyílt síkon tulnyomó erejű lovasságukkal a diadalra biztosan véltek számithatni. Azért is az

¹⁾ Widukind, Res gestae Saxonicae. Pertznél III. k. 457. 458. l. és Thietmari Chronicon. U. o. 746. l.

ütközetet ezen nap, melyet Augustus 9-dikére kell határozunk, kerülve, a Lech mezejére huzódtak vissza¹⁾).

¹⁾ Történetíróink eddig mind egy napra, augustus 10-dikére teszik az augsburgi ütközetet, az 1004 tájban elhalt és így csaknem egykorunak mondható corveyi szerzetes Widukind előadását követve, ki úgy adja elő a dolgot, mintha a magyarok leirt támadásától kezdve teljes szétveretésökig minden egy folytában egy nap alatt történt volna. Azonban a körülményeket egybe vetve az ő előadását nem lehet döntő hitelűnek elfogadnunk. A magyaroknak ugyanis, midőn a teljes hitelű Vita S. Oudalrici szerint Pertznél IV. köt. 401. l. a város vivását félbe hagyva oly szándékkal siettek Ottó elébe, hogy őt meggyőzvé, a várost és vidékét annál szabadabban birhassák, nem lehetett az Augsburgtól délre fekvő Lechfeldre, a főcsáta színhelyére, vonulniok, mert akkor Augsburgot Ottónak föladták volna, hanem az éjszokról közelgő német sereget a várostól kellett elzárniok. Az Augsburgtól északnyugotra eső dombos és cserjés területen kellett e szerint a Widukind nyomán általunk is leirt előcsatának történni; mit annál bizonyosabban állithatunk, mert a német utóhad véletlen meglepetését a Lech nyílt mezején alig lehetne kimagyarázni. Csak az előcsata elvesztése után láthatjuk indokolva a magyar sereg visszavonulását a lechfeldi térs sakra. Támogatja-e nézetünket a közel koru Thietmar is Pertznél III. köt. 746. l., ki az eddig mondottakat fő forrásunkkal Widukinddal egyezően adván elő, a döntő ütközetet mint más nap, postera die id est in festivitate Christi martyrís Laurentii, történetet beszéli el; miben követi őt az Annalista Saxo is Pertznél VI. köt. 607. l., ki különben mind az elő- mind a főcsatát nagyobbára Widukind szávaival írja le. Ezek bár nem egykoru tudósítását, mint az előadott körülményekkel helyesen egyeztethető, e pontra nézve Brunnerrel e. h. 35. l. inkább elfogadhatónak tartom, mint Widukindét, ki maga is ez esemény után évtizedek múlva irván krónikáját, a csaták idejének pontos megkülönböztetését, miről Thietmárnak még később is akár írott forrásból, akár hallomásból lehetett tudomása, könnyen mellőzhette. És így Widukind hallgatásának, csak azért, mert ő a 976-ban született s az 1018-ban elhalt Thietmar merseburgi püspöknél előbb élt és írt, nem lehetek hajlandó oly döntő sulyt tulajdonítani, mint Horváth Mihály, ki Magyarország tört. 2. kiadás I. köt. 92. l. Thietmar előadását e pontra nézve hibásnak és így elvetendőnek ítéli.

Ottó előtt most megnyílt a közlekedés a fölmentett Augsburggal, melynek őrsege a kedvező alkalmat használva, a püspök öcscse Diepold kyburgi gróf vezérlete alatt, még azon éjjel csatlakozott a királyi táborhoz¹⁾.

A visszavonult magyar sereg Augsburgtól délre a Lech partján ütött tanyát; itt állott szekérvára a hadjárat alatt szerzett gazdag zsákmánynyal és a foglyok nagy tömegével. Előőrseik a síkon a tábor előtt jó távolban foglaltak állomást. Ezek még ezen éjjel egy vigyázatlanul rájuk bukkant német csapatot, mely hihetőleg kémszemlét volt teendő, körülfogtak s részint levágtak, részint fogságba ejtettek. A foglyok közzül aztán néhányat szabadon eresztvén, általok Ottónak gunyos, bosszantó s kihívó üzeneteket küldöttek²⁾.

Mind ebből mind a magyar tábor-állomás választásából, mely az előbbi napokon esett záporoktól földagadt Lech partján terült³⁾, kitünik, hogy a magyar hadvezérek, tulnyomó erejökben igen bizakodva, a diadalt a kedvök szerint választott nyílt mezőn előre is bizonyosnak hitték, s elég vigyázatlanok voltak a harcz lehető szerencsétlen kimenetelére nem is gondolni, mely esetben a rohanó hegyi folyam visszavonulásuk s menekülésök útjába tetemes akadályt vethetett.

Szent Lőrincz nap előestéje volt, azon napé, melyen 48 évvel azelőtt, 907-ben, a magyarok a hazájokra ro-

¹⁾ Vita S. Oudalrici Pertznel IV. köt. 402. l.

²⁾ Ezen éji csatározásról egyedül a *Chronica Episcoporum Merseburgensium* emlékezik Pertznel VIII. köt. 164. l. — Több mint másfél századdal később szerkesztették ugyan e krónikát, de azért ez adatát, akár régibb irott forrásból, akár csak hagyományból volt merítve, nem tarthatjuk elvetendőnek.

³⁾ Hogy a Lech e napokban nagyon megúradt, csak hazai krónikáink említik, melyek a magyarok szerencsétlenségének egyik fő okául éppen azt állítják, hogy e folyó ekkor igen meg volt áradva.

hant német sereget Pozsonynál összetörték. A sors ugy akarta, hogy a Németországot dúló magyar nemzetet éppen ez nap sújtsa az elkeseredett német nemzet boszszúja.

Ottó a más nap bekövetkezendő ünnepre seregének általános bűjtöt hirdettetett. A táborában volt papsággal hajnal hasadtakor ünnepélyes misét tartatott, s bűneit áhítattal meggyónván töredelmes szívvvel vette magához az uri szent vacsorát. Még elébb letérdepelve fogadást tett, hogy ha az isteni kegyelem fegyvereinek győzedelmet ad, szent Lőrincz tiszteletére Magdeburgban püspökséget állit, s királyi palotáját, mely ott csak nem rég kezdett épülni, székes egyházzá alakittatja. Igen is érezte ő e nap jó vagy bal kimenetelének egész fontosságát; s midőn a reggel szürkületében a vele szemben terülő magyar sereg tengersokaságán a megdöbbenés némi zavarával végig tekintett, lelkét csak isten segélyébe vetett hite vigasztalásával erősíthette. E hit volt az, melyet a vallás ünnepélyes szertartásai által vitézei lelkében is fölgyulasztani törekedett¹⁾.

¹⁾ A hagyomány szerint, melyet a XII-dik század elején irt *Chronica Episcoporum Merseburgensium* jegyzett föl, Pertz-nél VIII. köt. 165. l., Ulrik püspök a király imája után dalmatikája ujját lehasítván, dárdára tűzve magosra emelte s a sereget lelkesült szónoklattal tüzelte a támadás megkezdésére. Minthogy azonban e hatásos jelenetről, sőt Ulriknak a lechfeldi csatában való jelenlétéről is, egykoru hiteles életirója egy szóval sem emlékezik, — pedig nem gondolhatunk semmi okot, melyért mind ezt, ha megtörtént volna, el akarta volna hallgatni, — hajlandó vagyok e festői jelenetet a hagyomány költeményének tartani. Az augsburgi csata után 20 évvel született Thietmar püspök szavait sem vehetjük döntő bizonyosságoknak, ki szerint Ottó, mielőtt a csatába indult, az ur vacsoráját Ulrik püspök kezéből (ab Othelrico confessore suo) vette, Pertz-nél III. köt. 746. l. — Szent Ulrik életirója ugyanis, Diepoldnak, a püspök öcscsének, ki-

Az egyházi szertartás végeztével a király lelkesítő beszédet tartott hiveihez, melyben őket eddig a birodalom határain belől és kívül kivivott győzelmeikre emlékeztetve s a vakmerő ellenség roppant száma ellenében isten irgalmának segélyével biztatva, bátor kitartó küzdelemre, s ha veszni kell, a nyomoru szolgaságnál jobb dicső halál választására buzdította¹⁾. S ezzel fölemelte a szent láncsát, melynek nyelében a közhiedelemi szerint Krisztus keresztiének néhány darab szege volt tüveg alatt szemlélhető, s a sereg lelkének a királyi dandárnak élén személyesen vezette támadásra a csatarendbe sorakozott sereget.

Jól tudta ő, hogy a magyarok ellenében az első támadástól igen sok, úgy szólván minden függ; tudta hogy a magyar könnyű lovasság, a mily ellenállhatatlan erélyt és vakmerőséget képes kifejteni, ha sikerrel támadhat, éppen oly kevésbé kitartó a szenvedőlegcs ellenállásban, kivált ha a harc szerencséje eleinte nem talál részére kedvezni; belátta végre, hogy ha a csata kezdetén erejét kiméli s a magyar hadaknak időt és tért enged, hogy erejüket teljesen kifejtve használhassák, vagy ha támadásukat bevárja, de rögtön visszaverni nem bírja, egész serege veszve van. Azért jobbnak tartotta az ellenséget megelőzni mint általa magát megelőztetni.

vonulását s Ottóval csatlakozását említve, Ulriknak a táborba meneteléről mélyen hallgat, később pedig azt mondja, hogy Ottó a lechfeldi diadal estvéjén Augsburgba a püspökhöz szállott s az éjt nála töltötte. Pertznel IV. köt. 402. l. Miből bizvást következtethetjük, hogy a püspök e kétes kimeneteli napon a katonai erő nélkül maradt várost, hol jelenléte sokkal szükségesebb volt mint a csatamezőn, nem hagyta el.

¹⁾ Widukind Pertznel III. köt. 459. l. egy Sallustius modorában irt beszédet ad Ottó szájába: de e beszéd alaki hitelességéről szó sem lehet.

Megkezdődött a csata, mely a két küzdő nemzet sorsára döntő befolyást volt gyakorlandó. Mindegyik fél érezte mit nyerhet és mit veszhet, ha a csatátért megtartja vagy elveszti. A magyarok a fölkelte és egyesült német nemzettel állottak szemben, mely, ha diadalt nyer, az egyesülésben rejlő erejének önérzetére jutva nyugot-európai hadjárataik elébe áttörhetetlen gátat fog vetni, s tulsúlyával a magyar haza függetlenségét is fenyegetheti; a németek meg lehettek győződve, hogy ha a lechfeldi mezőn nemzetök ereje megtörik, Németország a magyarok rabló hadjáratainak s az elnyomott, de ezen esetben vérszemre kapandó szláv törzsek bosszújának könnyű zsákmányává válik. Azért mindkét fél a helyzet komolyságának megfelelő erőfeszítéssel küzdött. Reggeltől estig, egy egész hosszú nyári nap állott a viadal, s a harc szerencsájének bizonyosan sokszor kellett jobbra s balra ingadozni, míg a koczka dőlt s a királytól az utolsó közemberig egy szívvel lélekkel küzdő német sereg oly fényes győzedelmet nyert, melyhez hasonlíthatót a németek nemzetünk fölött soha az előtt ki nem vívtak. A diadal tökéletes s Regino krónikájának egykoru folytatója szerint oly fényes volt, milyennek honfiai soha azelőtt hírét sem hallották¹⁾. A szász Widukind szerint kétszáz év óta nem nyert egy király sem ily fényes győzedelmet²⁾.

Örömet adnók e nagy nap véres harcának hí és teljes képét: de meg kell vallanunk, hogy forrásaink előadása e csata meneteléről igen is hézagos, s a mi keveset mondanak róla, azt is nagyobb részint oly általánosságban beszélik, hogy utánok oly leírást, mely a valóságot hiven visszatükrözze, csak megkísérteni is merészség.

1) Continuator Reginonis, Pertznél I. köt. 623. l.

2) Widukind Pertznél III. köt. 359. l.

Meg kell azért elégednünk az egyes részletek összeállításával, melyeket a külföldi évkönyvek lapjairól böngészhetünk, melyekből azonban az egésznek a valót megközelítő képét vázolni is csak a hozzávetés és élénk képzelődés segélyével lehetünk képesek.

A főbb források egyező bizonyossága szerint a támadást Ottó kezdte¹⁾ s ezzel igen sok volt részére megnyerve. Serege őt válogatott lovassága élén támadni látván, bizalmat, lelkesedést nyert, s a dicső példa után elszántan rohant a vérmezőre, hogy esküjéhez hiven királyát, ki életét vetette a közügyért kockára, a vész pillanataiban mind halálig védje. A merész roham, melyet őseink, kiket már a nevével járó rettegés is gyakran a küzdőtér uraivá tett, elleneik részéről oly ritkán tapasztaltak, a mily váratlan éppen oly megdöbbenő volt, s a legbátrabbakkal is észre vétette, hogy itt egy hazája megmentéséért élethalálra elszánt nemzettel lesz dolguk. E rohammal, melynek hogy sikere lehessen, a magyar hadállás egész harcvezetésén egyszerre kellett történni, nagy előnyt nyert Ottó az által is, hogy a magyarokat legrettentőbb fegyverök, a nyíl, teljes erejű használatában akadályoztatta, s a küzdelmet a kézi viadal terére vitte, hol ember ember ellen, mell mell ellen állván, a magyar könnyű lovasság nem csak szabadabb mozgásában gátolva, hanem a vértezett lovasság és nehéz fegyverzetű gyalogság ellenében hátrányban is volt.

Hogy a támadást a magyar hadsereg elszánt bátorsággal fogadta, hogy a győzedelmet vitéz ellenállásával

¹⁾ Rex arrepto gladio et clypeo ac sacra lancea, ipse primum equum in hostes vertit, fortissimi militis ac optimi imperatoris officium gerens. Widukind e. h. — Rex bellum viriliter cum eis agere coepit. Vita S. Oudalrici Pertznél IV. köt. 402. l. — Hasonl. Thietmari Chronicon Pertznél III. köt. 746. l.

igen is kétesse tette, magok a diadal nagyságát tulságosan kiemelő külföldi krónikák is elismerik¹⁾: de kitetszik ez abból is, hogy a jókor reggel kezdődött ütközetnek a magyar sereg fölbomlásával csak estve felé lett vége, s a győzelem a legvitézebb német bajnokok életén és így oly drágán volt vásárolva, hogy az egykoru Ruotger kölni pap a csatát isten irgalmából és segélyével „elég szerencsésen“ végződöttnek írta²⁾.

A magyar sereg a külföldi írók egyező tanúsága szerint a négy német törzs fölkeléséből alakult német tábornál sokkal számosabb volt ugyan: de hiányzott e nagy tömegből a kellő összetartás és fegyelem. A várak vivásához nem értő hadi népet Augsburg fárasztó és eredménytelen megszállása, a sánczok és kapuk vivása közben vallott tetemes vesztesége, az előbbi nap kísérletének meghiúsulása lassanként lehangolta s előbbi főnhéjazó elbizottságából kellemetlenül ábrándította ki. S ha ehhez gondoljuk, hogy a néhány heti kalandozás alatt zsákmánynyal eltöltözött község inkább ohajtotta életét és vagyonát biztosítani, mint a csata kétes kimenetelével mind ezt kockára vetni: nem fogjuk csudálni, hogy a vész komoly perceiben, midőn az elszántan küzdő német hadak kitartása az ellenállást mindinkább lankasztotta s a tömeg önbizalmát megtörte, még a csatákban megőszült

¹⁾ Hostium audaciores primum resistere, és alább: Sed non adeo incruenta victoria fuit de tam saeva gente. Widukind Pertznél III. köt. 459. l. — Pugna valida nimis committitur, multum humani sanguinis funditur, caedes Ungariorum immensa sequitur. Herimanni Augiensis Chronicon Pertznél V. köt. 115. l.

²⁾ Bellum primo sanctae festivitatis diluculo susceptum vixdum crepusculo vespertino, Deo misericorditer dispensante et pro suis pugnantibus, satis feliciter peractum est. Ruotgeri Vita Brunonis Pertznél IV. köt. 268. l., és utána szóról szóra Folcuinus, Gesta Abbatum Leobiensium u. o. 67. l.

s diadalhoz szokott Bulcsú vezéri tekintélyének sem sikerülhetett az itt-ott bomlodazásnak indult csapatokat összetartani.

A mint a harc szerencséje határozottan a németek részére hajlott s Ottó a magyar sereg derekát hátrálásra kényszerítve a Lech folyó felé szoritotta, a magyar jobb szárny egyszerre tömegesen megfutamodott s Augsburg irányában menekült. Oly tetemes volt e futók tömege, hogy a kik Augsburg falairól közelgetni szemlélték, nem is gondolták, hogy a magyarok csatát vesztek, sőt újabb megszállástól tartottak, mind addig, míg nem látták, hogy ellenségeik a város mellett elnyargalva mily mohó sietséggel ügyekeznek a Lech tulsó partjára átkelni ¹⁾.

A jobb szárny megfutamodása zavarba hozta az egész magyar tábort; mint futó tűz terjedt mindenfelé csapatról csapatra, emberről emberre, a rémület zsibbasztó varázsa; az ütközetet mindenki vesztetnek hitte, kiki csak önmagára gondolt, a ki menekülhetett futott a merre láthatott. A bódult zavarban a futamodók egy része a győztes ellenség hadosztályai közzé bonyolódva könnyedén lemészároltatott; kisebb nagyobb csapatok kivágták ugyan magokat a veszedelemből, de kifáradt, elcsigázott lovaikon üldözőik elől menekülni nem bírván kénytelenek voltak a közel helységekbe vonni meg magokat, s ott kétségbeesett védelem után a körülkerített s rájuk gyujtott falvak üszkei közt vesztek el. A sereg bekerített s a Lech vizének szoritott zöme pedig, menekülésre más módot nem látva, a rohanó Lech folyónak ugratott. Sokan merültek el közzülök a rendetlen tolongás közben, mások a meredek tulsó partra fölkapaszkodni nem bírva, a hullámokba visszazu-

¹⁾ Vita S. Oudalrici. Pertznél IV. köt. 401. l.

hantak, s a sebes folyóban lelték sirjokat, melynek színe holtakkal és a halállal vivókkal volt boritva¹⁾.

Még csak a szekérvár állott, melynek bizonyosan sok vérbe került megvívásával a nap véres munkája be lett fejezve. Itt a győztesek töméntelen zsákmányt találtak s ezer meg ezer fogolynak adták vissza szabadságát²⁾.

Midőn a nap lehanyatlott, a Lech mezején a halálos viadal zaja végképpen elnémult; a mérföldekre terülő síkon, mert e csatát, melyet a mai kor fegyelmezett hadainak rendszeres ütközeteihez hasonlitni tévedés lenne, szűk térre szorítva képzelniünk sem lehet, kisebb-nagyobb tömegekben ezer meg ezer magyar teteme borította, veigyítve a győzedelmes had áldozatainak nem csekély számával. A tér uraivá lett német tábor s a futamodók üldözéséből viasszaszállingózó kisebb csapatok örömjaját csak a haldoklók végső hörgése s az elszilajodott gazdátlan paripák vad nyerítése zavarta meg³⁾.

Ottó a győzelem után hadai fölött a vérmezőn szemlét tartván szorongó szívvel vette számba a vitézeket,

¹⁾ A lechfeldi ütközet folyamáról a legbővebb tudósítást Widukind e néhány sora adja: *Hostium audaciores primum resistere, deinde ut socios viderunt terga vertere, obstupefacti nostrisque intermixti extinguntur. Caeterorum vero alii, equis fatigatis, villas proximas intrant, circumfusique armatis cum moeniis pariter concremantur; alii flumen contiguum transnantes, dum ripa ulterior ascendentes non sustinet, flumine obvolvuntur et pereunt.* Pertznél III. köt. 459. l. — *Alveus fluvii fugientium et morientium cadaveribus oppletur.* Herimanni Augiensis Chronicon. Pertznél V. köt. 115. l.

²⁾ *Eo die castra invasa, captivique omnes erepti.* Widukind e. h.

³⁾ A hagyomány szerint a roppant számú gazdátlan magyar lovak elárverezéséből vette eredetét a keferlohi lóvásár. Menzel, *Geschichte der Deutschen.* 3-te Aufl. 226. l.

kiknek életén lón a diadal vásárolva¹⁾. Hadainak vesztesége számra is tetemes, de sulyra nézve még tetemesebb volt. A halottak közt feküdt e napok hőse Konrád herczeg, kinek vezéri tehetsége, hősi jelleme, vitéz magaviselete a csata megnyerésére oly sokat tett²⁾. A viadalban elfáradva s a forró nyári nap hevétől tikkasztva sisakját szellőztette s mellvértét lecsatolta, hogy szabadabban lélegzhessen, s e pillanatban terítette földre egy magyar nyilvessző, mely csupasz nyakszirtjába furódott³⁾. A sors teljesítette buzgó könyörgését, melyet a monda szerint a csata előtt töredelmes szívvvel bocsátott az ég felé, hogy tudniillik isten őt nemzete diadala közben engedje elesni a pogány magyarok kezétől, kikkel előbb hazája romlására szövetkezett volt⁴⁾. Holttestét Ottó Wormsba vitette s ott az összes frank törzs siralma között királyi vót megillető fénynyel temettette el⁵⁾. Elesett Ulrik püspök

1) *Peracta tandem caede virentibus pratis victrice cum copia rex considens diligenter inquiri, si ab exercitu suo aliquis remaneret. Thietmari Chronicon Pertznél III. köt. 746. l.*

2) *Conradus valde fortiter ea die pugnabat et regem praecipue de victoria confortaverat. Flodoardi Annales Pertznél III. k. 403. l.*

3) *Chunradus dux fortiter pugnans, animi fervore solisque ardore, qui eo die nimius erat, accensus aestuat, vincisque loricae solutis dum auram captat, vulnere sagittae adversus gutturis defixae cadit. Widukind e. h.*

4) *Aderat ibi Cono . . . Deum gemitibus ut fertur exorans, ut si sic sancta voluntas ejus existeret, permissa regi nostro et ejus exercitui victoria, eum ab impiis, quibus se prius male coniunxerat,mitteret trucidari, ut possit in perpetuum ab eorum consortio liberari. Ruotgeri Vita Brunonis. Pertznél IV. köt. 268. l. és utána Foleuinus u. o. IV. köt. 67. l. — Hasonl. Sigiberti Gemblacensis Chron. U. o. VI. köt. 349. l.*

5) *Widukind e. h.*

öccse Diepold gróf s a püspök hugának fia Reginwald gróf, kiknek véres tetemeit a püspök más nap személyesen kereste föl a halottak közt s Augsburgban a szűz Mária egyházában szent Walburgis oltára elébe temettette¹⁾. Később kori följegyzések e nap áldozatai között számítják Starchand eichstädti püspököt s a kempteni monostor hadnagyát Than Hessót is, ki ötvennégy lovaggal csatlakozott a királyi táborhoz²⁾. A hagyomány szerint, melynek hitelessége azonban kétségbe vonható, Mihály regensburgi püspök karddal összevagdálva, dárdaival összeszurkálva, megcsonkított füllel sokáig hevert eszméletlenül a halottak közt, hol össze is gázolták; hiveinek azonban sikerült őt félholtan kiragadni s gondos ápolással életre hozni³⁾.

1) Vita S. Oudalrici Pertz-nél IV. köt. 402. l. és utána Herimanni Augiensis Chron. U. o. V. köt. 115. l.

2) Az eichstädti püspök elestét említi Aventinus, Annales Boiorum V. könyv 1. fej. 27. §., ki a 973-ig életben volt Burkhárd sváb herceget hibásan sorozza az elestek közzé. — A kempteni monostor hadnagya s többek halála a Lech mezején egy kempteni régi misekönyvben van följegyezve. Lásd: Brunner, Die Einfälle der Ungarn 43. 44. l.

3) Arnoldus, Regensburgban a sz. Emmerám kolostorában élt szerzetes, ki 1035 körül irt, úgy adja elő a dolgot, hogy ez esetét maga Mihály püspök beszélte el kevéssel halála előtt, mely 972-ben történt, s ő ez eset színhelyét egyenesen a Lech folyó mellé teszi. De memoria S. Emmerami. Pertz-nél IV. köt. 551. l. E csatában írja őt megsebesültnek Aventinus is e. h. V. könyv. 1. fej. 27. §. — Ellenben az Arnoldnál valamivel elébb élt, de Mihály püspök halála után 976-ban született Thietmar merseburgi püspök Pertz-nél III. köt. 746. l. azt írja, hogy Mihály püspök a keleti határgrofságot megtámadó magyarok ellen vívott és elvesztett csatában vagdaltatott össze. Szerinte a csatatéren félholtan fekvő püspököt egy magyar, ki a holtak közt sebesülten lappangott, láncsájával meg akarta ölni; de a püspök utolsó erejét összeszedve védelmezte magát s ellensé-

A mint a csatának vége lett, Ottónak, kit győztes hadai a haza atyjává és császárrá kiáltottak ki¹⁾, legelső gondja volt, hogy anyjának, ki szorongó szívvel várta fia tudósítását, az örömhirt gyorsfutár által tudtára adja²⁾. Azután naplementkor Augsburg falai közzé szállott, az éjt kedvelt hivénél Ulrik püspöknél töltötte, őt bánatában, melyet kedves rokonai halálán érzett, részvevőleg vigasztalta; az elesett Diepold fiát Richwint atyja grófságával megajándékozta, s általában a püspöknek, ki Augsburg megtartása által e táborozás sikerére oly sokat tett, minden legkisebb kívánságát szives örömmel teljesítette³⁾.

Más nap hajnalban táborával a Lech vizén átkelt, hogy a menekülő magyarokat üldözze s a mennyire lehet végkép megsemmisítse. Előre küldött gyors futarai mindenfelé hirdették parancsát, hogy a lakosok a hidákat és réveket a leggondosabban őrizzék, a dereglyéket és csolnakokat foglalják le, a folyók partjain őrvonalokat huzzanak, s a föld népe tömegesen keljen föl a menekvő magyar csapatok útjának elzárására. Intézkedéseit a nép örömet és pontosan teljesítette. A mint az éj homályában egy-egy menekvő csapat valamely folyón át akart usztatni, a csolnakokon rájuk leselkedő fegyveresekre bukant, kik átkelésüket lehetőleg akadályoztatták, s a kiket elérhettek, a hullámokba meritették. A kik a tulsó partra szerencsésen eljuthattak is, a fegyverre kelt nép tömege közt csak nagy veszteséggel törhettek magoknak utat s folyvást újabb meg újabb támadásoknak voltak kitéve. „Nem találhattak semmi utat, semmi ösvényt,

gét hosszas élethaláltusa után leervén szerencsésen megmenekült és hosszas bujdosás után ért haza.

1) Pater patriae et imperator. Widukind e. h.

2) Thietmari Chronicon e. h.

3) Vita S. Oudalrici. Pertznél IV. köt. 402. l.

mond a krónika, mindenütt az Ur bosszuja lebegett fejük fölött.“¹⁾

Mint láttuk, a lechfeldi csata vég eldőlése előtt megfutamodott jobb szárny minden veszteség nélkül szerencsésen átkelt a Lech vizén. Ezen tekintélyes hadosztály s a sváb földön a Lech bal partján szerte széledt kisebb csapatok tönkre tételét tűzte magának Ottó feladatává. E nehéz munka két nap tartott²⁾ s nem csekély fáradtságba és áldozatba kerülhetett; mert a körülkerített magyarok most már csak azért küzdöttek, hogy életüket minél drágábban adják el. A vidéki hagyomány még most is emlékezik ily utócsatáról, melyet egy magyar hadosztály az Augsburgtól éjszakra mintegy három órára fekvő Thierhaupten romjai mellett vívott az üldöző német hadakkal. A nép a helyet, hol a magyarok nagyobb része lemészároltatott, Todtenwiese-nek, halottak mezejének nevezte, s ez esemény emlékét tartja fön a monda szerint az e helyre később települt falu Todtenweis neve³⁾. A Lech jobb partján, a bajor földön, Augsburgtól délre is történtek némely véres összecsapások; minek bizonyosságául szolgálnak azok a sajátságos alakú s a németekénél jóval kisebb lópatkók, melyeket e vidéken Mehring és Schmiehen környékén nagy számmal találnak. Hasonló leletek a Lech bal partján a sváb földön is gyakoriak, még pedig nem csak az ugy nevezett Lech

¹⁾ Nulla eis via et nullum devium ab eis inveniri potuit, quin in omni loco vindicta domini super eos manifeste maneret. Vita S. Oudalrici e. h.

²⁾ Secundo die ac tertio a vicinis urbibus reliqua multitudo in tantum consumta est, ut nullus aut rarus evaderet. Widukind e. h.

³⁾ Említi a thierhaupteni csatát hihetöleg a hagyomány után Aventinus is Annales Boiorum V. könyv 1. fejj. 25. §., de tévedve teszi egy napra a lechmezei főütközettel.

mezején, hanem attól tetemes távolságra is. Így például 1818-ban a Lechfeldtől délre eső Lengenfeld falu határára egy szabályozás alá vett patak medrében száznál több ily magyar patkóra akadtak, melyek közzé hetvennél több német patkó volt vegyülve; mely körülményből biztosan következtethető, hogy e tér is az irtó utócsaták egyikének színhelye volt¹⁾. Az üldözés az egész bajor földön keresztül a magyar határszélekig terjedt; mi közben a föld népétől támogatott királyi seregek az ismeretlen tájakon irányt vesztve bolyongó kisebb magyar csapatokon több ízben nyertek győzedelmet²⁾.

A németek, kik rég óta magokba fojtott bosszujuk szomjának kielégítésére valahára kedvező alkalmat nyertek, a szenvedély valódi élvezetével öldökölték a nagyobb tömegek által körülkerített magyarokat. Ezt az előbb vérig zaklatott s most vérszemre kapott tömeg ingerültségének diadala mámorában vétkül nem róhatni föl. A nép, ha szenvedett sérelmei megtorlására szabad kezet kaphat, dühében emberségre s irgalomra nem szokott tekinteni. De az a kikeresett kegyetlenkedés, melylyel a tönkre tett magyar sereg maradványait, a győztesek kezébe került hadi foglyokat, s köztök a magyar nemzet előkelő vezéreit, egy ebersbergi gróf, egy bajor herceg, a király öccse, sőt több németföldi évkönyv szerint maga Ottó király kivégeztette, a történelem ítélőszéke előtt e férfiak jellemének örökre szennyfoltja marad s a német nemzet ekkori miveltségének nem válik becsületére.

¹⁾ Brunner, Die Einfälle der Ungarn in Deutschland 45. l.

²⁾ Ruotgeri Vita Brunonis. Pertznél IV. köt. 268. l., és utána Folcuinus, Gesta Abbatum Leobiensium. U. o. 67. l.

A bajor katonaság számtalan magyar foglyot hurczolt Ebersberg várába. Ezeket a vár ura Eberhárd gróf gazdag arany ékszereiktől megfosztatta; arany nyaklánczaikból s a szűreik és subáik alján fityegett arany csengőkből az oroszlánrészt magának tartva, három font aranyat adott egy szent kehely csináltatására, a Súr vezér paizsáról levett ezüst keresztet pedig egyházi ékszerek csináltatására ajándékozta. Az így kifosztott rabokat azután részint kegyetlenül halálra kinoztatta, részint elevenen mély árokba temettette. Csak a vezéreket hagyatta még most életben s velök herczegének Henriknek kedveskedett¹⁾, hogy kivégeztetésök a bajor föld fővárosában annál ünnepélyesebb, annál megbélyegzőbb legyen.

¹⁾ Eberhárd gróf ezen eljárására nézve egyetlen forrásunk a XIII-dik században szerkesztett ebersbergi krónika Oefelénél, *Rerum Boicarum scriptores* II. köt. 7. l., melynek hitelét e pontra nézve Brunner e. h. 46. l. teljesen kétségbe vonja, különösen az előadás belső valószínűtlenségét vetvén okul. Azonban az előadott kegyetlenkedést a magyar nemzet legelőkelőbb vezéreinek csufos fölakasztatása mellett belsőleg valószínűtlennek állítani, nézetem szerint legalább, igen is föltűnő következetlenség. Már pedig ezek fölakasztatását maga Brunner is nem csak elismeri, hanem még azzal is ügyekszik indokolni, illetőleg helyeselni, hogy „ezek mint közönséges rablók, kik hadizenet nélkül rontottak be az országba, becsületes halálra érdemtelennek látszottak“. De ezt számba nem véve s csak magokat az ezen krónikában találtató részletes adatokat vizsgálva is lehetetlen át nem látnunk, hogy ezeket a XIII-dik századi szerkesztő maga fejtől nem költötte, hanem vagy régibb jegyzeteket irt át, vagy a helyi hagyományból merített; miért is tőle minden hitelességet megtagadni éppen nem lehet okunk. — Ha Brunner előtt, mint mondja, az teszi gyanussá a krónika hitelét, hogy írójából kirí, mily jó izüen beszél el e kegyetlenkedéseket, akkor a magyar vezérek fölakasztatására nézve a csaknem egykoru Widukind hitelét is gyanusithatná, kinek színt oly jól esik írni ezekről: „mala morte, ut digni erant, multati sunt, suspendio namque crepuerunt.“

Henrik herceg, kinek durva vad jellemét elég sötét színben tünteti föl a salzburgi érseken és az aquilejai patriarchán a mult évben elkövetett aljas kegyetlenkedése, ki Thietmár püspök tanúsága szerint ez utóbbinak gyalázatos megcsónkíttatását csak halálos ágyán Mihály püspöknek gyónva bánta meg, de Herold érsek megvakíttatását akkor sem ismerte el vétkül, a hatalmába jutott három magyar vezért, Bulcsút, Lél és Súrót kötéltre ítélte s Regensburg Magyarország felé néző keleti kapuja előtt, mint a krónikák írják, a magyar nemzet gyalázatjára bitófán végeztette ki¹⁾.

¹⁾ Érdekesnek látom összeállítani a kül- és belföldi krónikák ez esetre vonatkozó adatait. — *Multi illorum comprehensi sunt cum reges eorum nomine Pulszi, et suspensi sunt in patibulis. Et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum nomine Lele, extincto exercitu eius. Annales Sangallenses maiores* Pertznél I. köt. 79. l. Tévedésben volt e sorok egykoru írója, midőn Lél elfogatását a csehekkel folytatott más háboru idejére teszi; ha előadásának alapját nyomozzuk, azt kell gyanitnunk, hogy Bulcsú előbb jutott fogságba, Lél pedig később, talán a csehországi határ közelében esett a csehek kezébe. — *Non post multos dies reges eorum et principes comprehensi et ad Ratisbonam perducti, in ignominiam gentis eorum, cum aliis multis eorum comprovincialibus eculo suspende runt. Vita S. Oudalrici* Pertznél IV. köt. 402. l. — *Tres duces gentis Ungariae capti, ducique Henrico praesentati, mala morte ut digni erant multati sunt, suspendio namque crepuerunt. Widukind* Pertznél III. köt. 459. l. — *Rex ipse barbarorum, duces et principes captivati. Ruotger és Folcuinus* Pertznél IV. köt. 268. és 67. l. — *Reges eorum comprehensi Ratisbonae patibulis suspensi sunt. Herimanni Augiensis Chronicon.* Pertznél V. köt. 115. l. — A harmadik fölakasztott magyar vezért Súrót legelsőben II. Henrik császárnak a XII-dik század közepén készült életiratában találjuk megnevezve. *Otto . . . ad Licum flumen . . . Ungaros prostravit, et reges eorum, Lelium videlicet et Assur, Ratisbonae, principibus hoc fieri adjudicantibus, in patibulo suspendit. Adalberti Vita Henrici II. Imperatoris.* Pertznél IV. köt.

A magyar hadsereg színének elhullása után a nemzet hadnagyainak ily csúfos kivégeztetése a magyar nemzetre méltán mély gyászt hozott, melynek fájdalma annál keservesebben esett, mert a nemzet lovagias büszkeségét halálosan sértette. Ha Bulcsú és társai a csatamezőn vérzenek el, a nemzet siratta, de egyszersmind énekeiben lelkesedve magasztalta volna nagy hősei dicső halálát: de ezt a gondolatot, hogy a nemzet legünnepeltebb hősei,

792. l. — *Milites comitis Eberhard, mond az ebersbergi krónika, Sur regem Hungarorum et Leel ducem cum aliis quam plurimis Hungaris ad castrum Ebersberg detulerunt. Elmondván ezután hogy ezeket Eberhárd a többi foglyok leöldöklése után Regensburgba vitette, így folytatja: Rex autem septem reges Hungarorum ad ignominiam suae gentis Ratisbonae crucis patibulo jussit appendi, caeterosque vivos fossatis subhumari. Qui reges in quibusdam chronicis tres fuisse leguntur. Chronicon Ebersbergense antiquius Oefelénél e. h. — Bultzko rex, ejus quatuor reguli, Schaba, Lelius, Sura, Toxus una cum paucis capti traditi sunt Eberhardo, Boiorum dynastae. Is regem et quatuor principes Henrico duci Boiorum Reginoburgum misit, ubi ante portam orientalem, quae Vngariam versus spectat, patibulis affixi laqueo necati sunt. Aventinus, Annales Boiorum V. könyv I. fej. 26. §. — A byzanti írók közül Scylitzes, és utána Cedrenus és Zonaras említik, hogy Bulcsú vezért, midőn a frankok földjére beütvén fogságba jutott, Ottó parancsára karóba húzták (ἀνεσκαλοπίσθη). — Hazai krónikáink csak Bulcsú és Lél haláláról tudnak. Béla király névtelen jegyzője 55. fej. hibásan helyezi e kivégeztetés színhelyét az Inn folyó mellé s tévedve határozza ez esemény idejét Zsolt korára, a magyarok 913-diki vereségét az augsburgi csatával összezavarván. — Kézai szerint Chron. Hung. II. könyv I. fej. 15. §. Lél és Bulcsú, a mint a magyar sereg egy részének legyőzetését látták, futással menekültek s hajón akartak Magyarországba jutni, de Regensburgnál elfogotva fölakasztattak. — Magában a Lech mesején folyt csatában írják őket elfogottaknak többi krónikáink, mint Marci Chronicon. Pestini 1867. 30. l., Chronicon Budense. Budae. 1838. 56. l. és Thúróczi Chron. Hung. II. rész 9. fej., kinnél e csata hibásan van I. Konrád idejébe helyezve.*

mint közönséges rablók, a bitófán ellenségeik szitkai és gunyakaczaja közt muljanak ki, s hogy mint a vágóhidra hurczolt barom tehetetlenül menjenek a csufos halál elébe, az utókor kiállhatatlannak érezte. Azért a nemzeti költészet a keleti képzelődés virágaival hintette be az utat, mely hőseit a bitófához vezeti, s fensőségek önérzetében fölemelt fővel lépdelteti őket a vesztő helyre; mert ellenségek maga a császár éltök utolsó pillanatában lábaik előtt a porba sujtva terül s előttök megyen a más világra, hogy ott is örökre őket szolgálja.

A krónikáinkban följegyzett hagyomány szerint, melyben lehetetlen a magyar pogány kor nemzeti eposzának egyik valóban költői fonségű töredékére nem ismernünk, Bulcsút és Lél mint foglyokat a császár elébe vezetik, kit a költői monda, alkotásában az anachronismust számba sem véve, I. Konrádnak nevez¹⁾. A császár kérdi tőlök: miért oly kegyetlenek a keresztényekhez? „Mi, válaszolják, a nagy Isten bosszuja vagyunk, ki minket ostorul rendelt ti reátok; mert azonnal a ti rabjaitokká leszünk, mihelyt titeket üldözni megszünendünk.“ A császár e feleleten fölindulva halált mond fejökre, de megengedi hogy szabadon válaszszanak magoknak olyan halált, a melyet ohajtanak. „Hozzák elő kürtömet, mond Lél, hadd fújjam meg még egyszer életemben s azután rögtön válaszolok.“ A kürtöt előhozzák, Lél előlép, kürtjét ajkához emeli, de e pillanatban oly erővel sujtja a császár homlokához, hogy az a csapásra rögtön szörnyet halva rogyik össze. „Eredj, riad föl szilaj kéjézzettel a magyar vezér, eredj előttem a halálba; a más világon is

¹⁾ A magyar hagyomány élénken emlékezhetett a Lech mezején elesett Konrád hercegről, s ezen emlékezés vihette idővel e jelenet költőjét arra a gondolatra, hogy Lél bosszújának a 918-ban elhalt Konrád császárt tegye áldozatává.

az én szolgálóm léssz.“ A scythák hite ugyanis azt tartja, veti utána magyarázólag a krónika, hogy a kiket életökben megölték, azok őket a más világon szolgálni tartoznak¹⁾.

E krónikáink által föntartott monda nyomán, melynek nagy költői bece mellett történelmi értékéről szó sem lehet, keletkezett az a semmi hitelt nem érdemlő állítólagos régi hagyomány, hogy az a diszes metszetekkel borított elefántcsont kürt, melyet Jász-Berényben a városházánál őriznek, éppen Lél hadi kürtje, melylyel a német császárt agyon sujtotta²⁾. E mesét Molnár Ferencz

¹⁾ Marci Chronicon 30. l., Chronicon Budense. Budae. 1838. 56. l. és Thúróczi Chron. Hung. II. rész 25. fej. — E mondát Béla király névtelen jegyzője, ki a nemzeti énekeket több helyt kicsinylőleg emlegeti, figyelemre sem méltatja, bár nem kételkedhetünk, hogy valamint a Botond bárdcsapásáról szóló rege, melyet mint a parasztok hiú meséjét említ 42. fej., ugy ez is ismeretes volt előtte. — A XIII-dik századi Kézai Simon, kinek kritikai józanságát felejthetetlen Szalaynk Magyarország tört. I. köt. 38. l. helyeslőleg emeli ki, ismerte s említi krónikáink e mondáját, de rögtön meg is czáfolja. „Némelyek, így szól, mesésen azt állítják, hogy a mint a császár elébe voltak állítva, egyikök kürtjével a császárt agyon sujtotta volna: de bizony e mese a hihetőséggel ellenkezik, s a ki effélét elhisz, elméje gyenge voltát árulja el; mert a bűnös személyeket kötött kézzel viszik a fejedelmek színe elébe.“ Simonis de Kéza Chron. Hung. II. rész I. fej. 15. §. „Igaz azonban, veti rögtön utána, s a krónikás könyvekben is megvagyón, hogy vakmerően szitkozódva sérelmesen szólottak a császárnak, mondván, hogy ha őket megöletendi, nemzetéből többé egy fogoly sem élhet, hanem mindet vagy örök rabságra vetik, vagy minden ítélet nélkül megölik. Mi ugy is történt. Mert a mint a magyarok meghallották, hogy a császár őket így ölette meg, valamennyi német fogolyt, még az asszonyokat és gyermekeket is, húszezerig valót leöldököltek.“

²⁾ A jászok ezen hagyományos hitét már 1733-ban említi Timon, *Imago antiquae Hungariae* III. könyv 5. fej., ki azonban e mese tarthatatlanságát kimutatja.

egykori kis-kúnsági kapitány 1788-ban kiadott munkájával a könnyen hívők és gondolkozni nem szeretők előtt tekintélyre emelte s a vidéki hazafiság csaknem illethetetlen hitczikkévé avatta¹⁾. Maig is jó hiszemmel mutogatják e kürtön a repedést és csorbát, melyet Konrád császár homlokán kapott volna; e szemmel látható s kézzel tapogatható érvnek kellene e kürtnek Lél kérdéses kürtjével való azonságát bizonyítani. De hogy ezen alapjában is tarthatatlan érv a Jász-Berény mellett a XVI-dik században a föld gyomrában talált kürtöt éppen Lél kürtjévé, — ki krónikáink szerint különben sem e vidéken hanem Galgócz körül tanyázott, — nem varázsol-

¹⁾ Molnár Ferencz e két ivnyi munkácskája, melynek bece egyedül a kürt leírásában s a mellékelt két rajz közzétételében határozódik, Jász-Berény városában lévő Leel kürtjének vagy jász-kürtnek ismerete czim alatt 1788-ban magyarul, a következő évben latinra fordítva s 1803-ban és 1823-ban ismét magyarul jelent meg, és így összesen négy kiadást ért; mi az akkori különben nagyon is gyér magyar olvasó közönség tudományos fejlettségi állásának elég hangosan szóló bizonyítványa. Ujabbán irtak e kürttről Decsy Antal, A jászkürtön lévő metszésekről és azoknak értelmekről. 1. 2. rész. Kassa. 1814. 1816., ki e kürtöt nem tartja Lél kürtjének, hanem griffmadár körméből készült szentségtartó papi ereklyének képzeli (!!), továbbá Horváth Péter, Értekezés a jászoknak és kúnoknak eredetéről. Pest. 1823., ki Molnár nyomdokait követi, és Jerney János, Gondolatok a jász kürttről. Szeged. 1827., ki e remek régiséget etrusk munkának gyanítja, s minthogy az etruskok a pelasgoktól származtak, a pelasgok pedig Horváth István tana szerint „jászok vagyis magyar nyelvünkön beszélő roppant scytha nemzetnek egyik ágazatai valának“, e kürtöt a jász nemzet történelmével hozza kapcsolatba, min szerinte sok alapos okoknál fogva, melyeket elhallgat s így nem ismerhetünk, kételkedni nem lehet. — Bizony ideje volna valahára, hogy e nagybecsű régi műkincsről irodalmunk ily alaptalan pusztá vélekedések és nevetéses tudákos ábrándok helyett műértő szakférfiutól nyerne alapos ismertetést és valóban tudományos bizonyítást.

hatja, annak belátására nem valami nagyon erős ítélő tehetség is elegendő. A közönség kegyeletes ragaszkodását egy ily nemzeti emlékü ereklyének hitt, bár tévedve hitt, kincséhez értem s meg tudom magyarázni: de megvallom, a nemzet komoly történetírójának nem tudom szó nélkül elnézni, ha az efféle, alapjában ugyan ártatlannak mondható, de nyilatkozataiban gyermekies fölfogást tanúsító köz hitet, habár kétsége föntartása mellett is, inkább támogatni törekszik, mint sem netalán visszatetszést okozó tudományos meggyőződését nyíltan kimondja ¹⁾).

A bajor hadak vezére Eberhárd gróf és a bajor föld hercege Henrik által a magyar hadi foglyok irányában gyakorolt kegyetlen eljárás irányadó intéstül szolgált a bajor nemességnek és a fölkelt népnek, hogy szenvedett sérelmeit a kezei közzé került foglyokon kénye kedve szerint megtorolja. A legfelsőbb helyről mutatott példa nem maradhatott hatás nélkül a bosszút s vért szomjazó

¹⁾ Katona, *Historia critica primorum Hungariae ducum* 453—455. l. a Lél kürtjére vonatkozó régi hagyományt legkevesebbé sem akarja ugyan kisebbíteni, melyet szerinte a névtelen jegyző gyakran ismételt „Lelu tuba cecinit“ szavaival is lehet támogatni: de még sem fogadhatván el, hogy e kürttel Lél Konrád császárt sujtotta volna föbe, ki már 918-ban elhalt, a Thurócziból idézett monda hitelére, kritikai történetírónál nagyon is föltűnő ily óvás mellett, „ha ugyan van valami igaz benne“, azt a vélekedését hozza föl, hogy a mondában Konrád császár helyett Henrik bajor herceg értendő, ki csakugyan az augsburgi csata után 955-ben halt el. Ez elé vezették, mond, Widukind bizonyosága szerint a magyar vezéreket; ez kérdezhetette ki őket s kaphatta talán Léltől a csapást, mely azonban nem lehetett halálos, minthogy a fuldai necrologium szerint Henrik herceg csak november 1-sején halt meg. Ennek halálát hallva gondolhatták a magyarok, hogy az Lél kürtcsapása következtében történt. — Ime az eredeti gyermekteg népmonda költői varázsa helyett a tudományos álmodozás bágyadt és bágyasztó meséje!

tömegre, s aligha csalódunk, ha fölteszszük, hogy a napokig tartó üldözés közben, részint fegyverrel kezében részint fogságba jutva, több magyar veszett el, mint a lechfeldi ütközetben. Nem lehetünk ugyan hajlandók a külföldi krónikáknak a magyar sereg kiirtásáról s teljes megsemmisítéséről szóló nagyon is szokásos tulzó kifejezéseit betű szerinti értelemben venni; mert hogy a ropant számú magyar lovasságot, melynek tetemes része jókor menekült s Ottónak a menekülőket föltartóztatására tett intézkedéseit könnyen megelőzhette, a nagyobb részben gyalog német hadak mind beérhették s hogy egyes csapatok a népfölkelés tömegén magokat keresztül nem birták volna vágni, gondolnunk sem lehet: de annyit a külföldi írók s a magyar hagyomány után biztosan elfogadhatónak tartunk, hogy azok közzül, kiket balsorsuk német fogságba juttatott, vajmi kevesen láthatták ismét hazájokat.

Hazai krónikáinkban egy régi hagyományt találunk följegyezve, mely csak hét magyarról emlékezik, kik a fogságból a hazába visszatértek, de minthogy életüket gyalázattal váltották meg, a mennyiben, mint a magyar nemzet rettentésére számított gunyos kegyelem élő emlékei, megcsonkított füllel jöttek haza, nem csak magok, hanem születendő utódaik is a nemzeti közgyűlés által rájuk kimondott közmegvetés átka alá estek. „Takson idejében történt, mond a hagyomány, mely pogány őseink erkölcsseinek ismeretéhez ezzel érdekes adatot szolgáltat, hogy a magyar hadsereg zsákmányolni Franciaország felé indult. Kik is midőn visszajövet a Rajnán átkelve három részre oszlottak, egy rész becsülettel, kettő a nélkül tért meg Magyarországba. Két részöket ugyanis a szász herczeg, hetet kivéve, mind leölte. E hetet közzülök életben hagyván levágott füllel bocsátotta vissza Magyarországba. Menjetek el, mondá, magyarjaitokhoz, s

mondjátok meg nekik, hogy soha többé a kfnok ezen helyére ne jöjjenek. És mivel e hét magyar nem akart inkább együtt halni bajtársaival, a község ily ítéletet monda rájok, hogy mindenöket, a mijök ingóban vagy ingatlanban volt, veszítsék el, s nejeiktől és gyermekeiktől elválasztva, gyalog, mezitláb járjanak sátorról sátorra koldulni mind halálokig¹⁾. E hét magyart osztán e bot-

¹⁾ Legtisztabban adja e hagyományt a *Chronicon Posoniense. Budaë. 1852. 24. l.*, melynek szavait közöltük. A *Marci Chronicon 24. l.*, a *Chronicon Budense. Budaë. 1838. 44. 45. l.* és *Thúróczi, Chron. Hung. II. rész 9. fej. némi közbe szúrt toldalékokkal közlik e hagyományt. E krónikák ugyanis a magyar sereg két harmadának leöletését Eisenach városánál (apud Isnacum civitatem, és apud Ysnacum Thuringiae civitatem) mondják történtnek, és miután a megcsonkított hét magyar haza küldetését elbeszélték, mielőtt a község ítéletét előadnák, közbe vetik a sváb földön zsákmányló magyar hadosztály által társaik haláláért elkövetett megtorlás elbeszélését. Egyik forrásunk sem mondja ugyan, hogy mind ez az augsburgi veszedelem idejében történt: miután azonban Taks korára hivatkoznak, ez alatt pedig őseink Thüringenben Eisenachnál nem kalandoztak, s egyetlen nagy-szerű vereségök a német földön Augsburgnál történt, e hagyomány eredetét multhatatlanul az augsburgi veszedelemmel kell összeköttetésbe hoznunk. S ezt annyival biztosabban tehetjük, mert a külföldi krónikák közzül is több emlékezik az ekkor életben hagyott hét magyarról. *Vngarii . . . iuxta urbem Augustam immensa caede necantur IV. Idus Augusti usque ad septem viros*, mondja az *Auctuarium Garstense Pertznel VII. köt. 566. l.*, az *Annales Admontenses u. o. 573. l.* és az *Annales S. Rudberti Salisburgenses u. o. 771. l.* — *Barbari usque ad interneccionem, septem tantum residuis, omnes deleti sunt. Chronicon Ebersbergense antiquius, Oefelénél e. h. II. köt. 7. l.* — Hét magyart mond menekültnek a XII-dik század első felében élt s hazánkban is járt Ottó freisingi püspök is. *Ottonis Frisingensis Chronicon VI. könyv 20. fej.* — Hihetőnek látszik előttem, hogy ezen adatot, melyet egykoru s közelkoru külföldi krónikákban nem találunk, a későbbkori német krónikairók éppen a magyar hagyomány után jegyzet-*

ránkoztatásért a köznép magyarkáknak, gyász magyaroknak, s maradékaikat Lázároknak, szent Lázár szegényeinek nevezte¹⁾. Ez utóbbi nevek megfejtését egyedül a pozsonyi krónika tartotta fön, melynek hihetőleg régibb korból eredt följegyzése szerint e hét elitelt magyar s később utódaik is, kiket a nemzeti büntetés bélyege szintén sujtott, énekeket készítettek magokról s vándor dalmokkart alkotva énekeikkel keresték az irgalom kenyerét. „Szent Lázár szegényeinek hívják őket, mond a krónika mind e mai napiglan. Így neveztek pedig azért, mivel szent István király, a ki minden szabadosan csavargókat megfenyít vala, a mint ezek nemzetségeit házról házra, sátorról sátorra járva látta énekelni, magyarázatot kivána felekezetők és énekeik felől; kik is mindent elbeszélének, a mi apáikkal a község által történt vala. Szent István aztán meggondolván, hogy fő és előljáró nélkül senki jó nem lehet, azért megparancsolá nekik, hogy az esztergomi szent Lázár ispotályá hatósága alá tartozzanak magokat vetni, s ezért hívják őket szent Lázár szegényeinek.“²⁾ Mellesleg meg-

ték föl, azonban értelmét vagy föl nem fogva vagy a diadal nagyságának emelése kedvéért némi változtatással adták elő, a hét magyart a leölt összes magyar hadsereg egyedüli maradványainak hirdetve.

1) Qui quidem septem ob offensam huiusmodi Mogoriek sunt vocati. Chron. Posoniense 24. l. Vesd össze Knauz Nándor értekezését e krónikáról, Uj Magyar Muzeum 1853. I. köt. 590. l. — Lazari sunt vocati. Marci Chronicon. 24. l. — Qui quidem septem Het Magiar et Gyak sunt vocati. Chron. Budense. 1838. kiad. 45. l. — Magyorkak et Gyoze sive Lazari sunt vocati. Thúróczi, Chron. Hung. II. rész 9. fej.

2) Chronicon Posoniense 24. 25. l. — E krónikának Pray másolata után Toldy Ferencz által 1852-ben eszközölt egyetlen kiadásában „ut ad subieccionem aversorum Sancti Lazari de Strigonio subdere se teneantur“ áll ugyan: de e krónikának a pozsonyi káptalan

jegyvezve láthatjuk ez adatból, hogy e vándor dalnok tes-
tületnek tekintélyesnek, s énekeiknek, melyek a magyar
pogány korról zengve a keresztyénség szellemével és ta-
naival bizonyosan ellenkezésben állottak, a népre nagy
hatásuaknak kellett lenni, hogy szent István figyelmét
magokra vonhassák, s intézkedését, mely által őket a
keresztyén papság fölügyelete és hatalma alá vetve sza-
bad működésökben korlátozni tanácsosnak tartotta, szük-
ségessé tehesse.

A magyar hagyomány, melynek a közlött két mon-
dában csak csekély töredékeit bírjuk, századokon át élén-
ken emlékezett nemzetünk e szerencsétlen utolsó nyugoti
hadjáratáról. Krónikáink az augsburgi vereséget nyíltan
bevallják, sőt indokolni is ügyekeznek ¹⁾; Bulcsú és Lél
fölkasztatását, a foglyoknak hét kivételével leöletését el-
ismerik; és így nem lehet mondanunk, hogy a történel-
met meghamisítva a szenvedett veszteséget titkolni kíván-

könyvtárában maig is meglévő codexében az érthetetlen aversorum
helyett cruciferorum olvasható. Lásd: Knauz Nándor értekezését a
pozsonyi krónikáról, Uj Magyar Muzeum 1853. I. köt. 590. l. —
Mínthogy pedig a sz. István által alapított esztergomi kórházat a ke-
resztes vitézek, a szent János lovagrendjének hazánkba jövele után,
és így csak a XII-dik század vége felé vehették át, krónikánk e jegy-
zetének, legalább ezen alakban, csak az ezutáni korból lehetett eredni.
Lásd: Toldy Ferencz jegyzetét a pozsonyi krónika e helyére. Uj Ma-
gyar Muzeum. 1853. I. köt. 597—598. l.

¹⁾ Kézai, Chron. Hung. II. könyv 1. fej. 15. §. azt írja,
hogy a magyarok Augsburg ostroma alatt sokan voltak ugyan, de nem
vigyáztak magokra, s Ottó napkelte után három órával támadta meg
őket, mikor eső esett (és így nyilaikat a húrok megereszkedte miatt
kellően nem használhatták). — A Marci Chronicon 30. l., a
Chron. Budense 56. l. és Thuróczi II. rész 15. fej. pedig azt
írják, hogy a magyarok az e napokban csudálatosan megáradt Lech fo-
lyó és a köfalként rájuk nyomuló német hadak közzé szorítva veszték
el vagy jutottak fogságba.

nák, s mind erre nézve a külföldi krónikákkal nincsenek ellenkezésben. De hazai forrásaink, még pedig egymástól teljesen független forrásaink is, egy pontra nézve igen is ellenkeznek a külföldi krónikákkal, vagy helyesebben mondva olyat is tudnak és beszélnek, a mit azok egy szóval sem említnek. E pont a magyar sereg egy harmadának az augsburgi csata után hazájába szerencsésen történt visszavonulása.

E pont az, melyre nézve a német írók közzül a magyarelleses iskola több hive, Schlözertől fogva a legújabb korig, krónikáink hitelét egyenesen tagadja s íróikat azzal a váddal bélyegzi, hogy e szerencsés hazajövelelt csak a szenvedett veszteség némi palástolására, a vereség szégyenének enyhítésére, és így a nemzeti büszkeség és hiúság tömjénezésére koholták¹⁾. A vád igen súlyos, s oly határozott hangon van kimondva, hogy kötelességünknek kell ismerni krónikáink ez ügyre vonatkozó előadását részletesen ismertetni, hogy a vád értéke s krónikáink hitele fölött alapos ítéletet hozhassunk.

Legrégibb hazai történetírónk, Béla király névtelen jegyzője, Lél, Bulcsú és Botond németországi hadjáratát s a két első fogságba jutását és fölakasztatását elbeszélvén, így folytatja: „Botond és a többi magyar vitézek, kik közzülök még megmaradtak, látván hogy ellenségeik gaz ravaszsága által be vannak szorítva, vakmerően és emberül megállának s egymástól nem szakadának el, hanem különösen fölfogadák, hogy egyik rész a másik veszélyben maradandó részt segítse, és sebhedt oroszlánként tombolva rohanván a fegyver közzé, ellenségeiket rettentő öldökléssel leverék, s bár meg valának győzve, mindaz-

¹⁾ Brunner, Die Einfälle der Ungarn in Deutschland 31. 46. és 47. l., Rössler, Zur Kritik älterer ungarischer Geschichte. Troppau. 1860. 25. 26. l.

által győzőiket erősebben és diadalmasan legyőzék és rettentő öldökléssel leverék.“ Ugyanő alább szól a magyarok hadjáratáról, melyet Ottó német király ellenségeinek fölszólítására, az ő hibás fölfogása szerint éppen Lél és Bulcsú halálának megtorlásáért, Botond, Szabolcs és Úrkún vezérlete alatt indítottak Németország ellen. Ennek leírásában, miután a külföldi krónikáknak őseink régiebb hadjáratairól szóló tudósításaiból több részletet ide zavarva leirt, elmondja, hogy Ottó a diadalmasan hazafelé ügyekező seregnek a Rajna mellett cselet vetett „s őket országa minden erejével megtámadván, közzülök sokat leöle. Botond és Úrkún s a többi sereg inkább akarván a harcban meghalni, mint sem a nyert diadalmat elveszítsék, ellenségeiket akkor makacsúl megnyomják, s azon ütközetben egy igen nevezetes nagy vezért megölnék, másokat megsebesítve megszalasztanak, kiknek zsákmányait elragadozzák, és azután nagy diadallal térnek meg tulajdon országukba.“¹⁾ Tagadhatatlan, hogy a névtelen jegyző, ki a vezérek korabeli magyar hadjáratok időszaki rendjére nézve teljességgel nem volt tisztában s a külföldi krónikák ezekről szóló adatait nem tudta kellően fölhasználni, ez elbeszélésében számos tévedést követ el²⁾: de hogy egész előadását, Botond és társai megtörténeke kivételével, a külföldi krónikáknak általa a kellő

¹⁾ Anonymus *Belae Regis notarius* 55. és 56. fej.

²⁾ Így például ő Lél és Bulcsú fölakasztatását Konrád császár és Zsolt vezér idejére teszi s az Inn folyó mellett történtnek állítja, miből kitetszik, hogy az augsburgi veszedelmet a magyarok 913-diki veszteségével zavarja össze, melyet csakugyan Konrád és Zsolt idejében az Inn folyó mellett vallottak. Továbbá az Ottó ellenségeivel szövetekezett magyarok hadjáratát is Zsolt korába, még pedig éppen Taks születési évére 931-re helyezi 954 helyett. Végre a magyar hadsereg tönkre téételét Ottó által, mely a Lech mezején történt, a Rajna mellé-kére teszi.

tájékozás hiánya miatt hibásan össze-vissza hányt adataiból állította össze, azt a források egybevetése után tisztán ki lehet mutatni¹⁾. Csak Botond hadainak szerencsés visszatérése az, mit a külföldi krónikákból nem vehetett, és így vagy maga fejtől koholt, mint azt újabb német írók állítják, vagy a nemzeti hagyomány után jegyzett föl, mint én bebizonyítani megkísértem.

Ha a kérdéses pont, mint elleneink vitatják, a névtelen jegyző koholmánya volna, miután kétségtelen, hogy későbbkori krónikáink szerkesztői a jegyző munkájának, mely csak a múlt század közepén került napfényre, soha színét sem látták, hogyan történhetnék, hogy a kérdéses eseményt krónikáinkban följegyezve, még pedig sokkal helyesebb egybekötetésben s kellő helyére az augsburgi veszedelem után helyezve olvashatjuk? Vagy talán azt tegyük föl s azt hitessük el magunkkal, hogy e pontra nézve a névtelen jegyzőt, a pozsonyi krónika kivételével, mely ez esetről hallgat, többi krónikáink szerkesztői mind egy szívvvel lélekkel követték volna a rozszlelkű koholásban, s a mi különös, az ő munkáját nem ismerve vele éppen egyértelműleg találtak volna koholni? Ezt csaknem lehetetlennek tartván nem lehet egyebet hinnünk, mint hogy mind a XI-dik századi névtelen jegyző, mind későbbi krónikáink XIII. XIV. és XV-dik századi szerkesztői, kik csak régibb szövegeket irtak át, előadásukat vagy egyenesen a szóhagyományból vagy régibb írott forrásból meritették, melyben e nemzeti hagyományt följegyezve találtak.

Kézai Simon, ki krónikájához régibb szöveget, még pedig, mint a Lél kürtjéről szóló mondára nézve kimutattam, bírálatosan használt, az augsburgi veszedelem

¹⁾ Lásd erre nézve Béla király névtelen jegyzője fordításához az illető helyekre tett bírálati jegyzeteimet.

leplezetlen leírása után így folytatja előadását: „A másik sereg pedig, mely Augsburgtól távolabb vala, a mint megértette, hogy a császár bajtársaikra ütött, egy erdőbe gyülekezék, és a mint megtudta, hogy a császár serege elszéledt, népe nagyobbik csapatát, mely a Rajna felé tart vala, üzőbe vevé. S a mint ezen sereget a mezőn nyargalva beérték, az mint a méh egyszerre egybe tódula, melyet is nyilaikkal lövöldözve sem megszállani sem visszavonulni nem hagyának, kik is végre magokat mintegy elhalva a magyarok kezébe adák; ezeknek, a mint elfogták őket, mindnyájoknak fejüket vették, bajtársaik torául. Valának pedig katonák és paizshordók, kiknek fejüket vették, mintegy nyolczezeren.“¹⁾

A bécsi képes krónika s ennek nyomán a budai krónika és Thuróczy János krónikája ez esetről két helyt emlékeznek. A hét gyászmagyar esetét elbeszélve mondják, hogy miután Taks idejében a Németországra rohant magyar sereg két harmada szerintök Eisenachnál, valószínűleg Augsburg mellett, gyászos véget ért, a sereg egy harmada, „mely már a sváb földre bement volt, meghallván hogy mi történt bajtársaikkal és atyjokfiaival, fölhagytak azzal, hogy a sváb földön zsákmányoljanak, hanem a mi az Iller folyótól a Sár vagy Lajta vizéig eléjük akadt, embertől fogva baromig, mind leöldökl-

¹⁾ Simonis de Keza Chron. Hung. II. könyv 1. fejj. 16. §. — Ő az esemény helyére nézve igen, de idejéről nem volt tisztában; mi kitetszik onnan, hogy az augsburgi vereség után raboltatja ki a magyarokkal a fuldai monostort, mi a külföldi évkönyvek szerint 915-ben és 937-ben történt, ez után keleti őket át a Rajnán Wormsnál, mi mint föntebb látók, 954-re esik, és úgy vezeti a Rhone mellé kére, véteti be velök Susát és Turint, s hozza haza a sereget Lombardián át; mely utóbbi adatok a 924-dik évi felső-olaszországi s burgundi hadjáratoknak a külföldi évkönyvekben olvasható leírásából vannak hibásan ide alkalmazva.

ték.“¹⁾ Alább pedig az augsburgi vereség s Bulcsú és Lél kivégeztetésének előadása után így irnak: „A magyarok másik serege pedig, melyben negyvenezer fegyveres könnyeden lehetett, megtudván hogy bajtársaikat így üldözik, fogdossák és öldöklük, félre vette magát egy erdőbe, várván hogy a császár serege oszolja. S a mint a császár seregének nagyobb része a Rajna felé tartott, a magyarok egy mezőben összecsapván velök, nyilaikkal legelsőben is lovaikat öldökölték le, s egész nap nem engedték őket sem leszállani sem sehová elfutni; s azok végre is, minthogy meg nem mozdulhattak, foglyokul megadák magokat, kikkel aztán Regensburgban letartóztatott bajtársaikat váltották ki.“²⁾

Krónikáink idézett helyeit egybe vetve, lehetetlen elbeszélésök forrásául föl nem ismernünk a régi nemzeti hagyományt, melyet különböző változékokban ismertek, de többé kevesbbé helytelen összeköttetésben adtak elő. Magok az általam kimutatott helyirati és időrendi tévedések, melyek a hagyományokban igen gyakoriak és természetesek, arra mutatnak, hogy krónikáink szerkesztői nem voltak koholók, mert ez esetben, tisztában lévén céljokkal, e tévedésektől menten tudták volna magokat tartani, hanem hogy adták a hagyományt a mint találták, s fölhasználták úgy, a mint korlátozott történelmi ismereteik mellett képesek lehettek. Azonban ha ez iránt teljesen meg lehetünk is győződve, még mindig fön ma-

¹⁾ Marci Chronicon. Pestini 1867. 24. l., Chronicon Budense. Budaë. 1838. 45. l. és Thúróczi, Chron. Hung. II. rész. 9. fej.

²⁾ Marci Chronicon 30. l., Chron. Budense 57. l. és Thúróczi II. rész 25. fej. — Ezen krónikáink is hibásan sorolják a leirt esemény után elő őseink régibb hadjáratainak némi részleteit, és így a Kézait ért megrovás rájuk is értendő.

rad az a kérdés: vajon e hagyománynak a dolog érdemére nézve hitelt adhatunk-é, vagy is a magyar sereg egy részének Botond vezérlete alatt szerencsésen történt hazajövetelét, melyről csak a magyar hagyomány emlékezik, történelmi ténynek el lehet-é, el szabad-é fogadnunk?

E kérdésre bátor vagyok igennel felelni. Nincs ugyanis ebben semmi, mi akár magában véve lehetetlen, akár a hiteles adatokkal bizonyítható körülményekkel egyeztetetetlen volna. Hogy a lechfeldi csatában s az erre következő üldözésben a százezer főre becsült magyar lovasság teljesen semmivé tétetett volna, mint a tulzó német krónikák általános kifejezésekben beszélnek, azt az adott körülmények közt a lehetetlenséggel határosnak tarthatjuk. Nem kételkedhetünk azért, hogy a Lech mellett megvert és szétszórt táborból is egyes csapatok megmenekülhettek s elérhették a magyar határt, mely ekkor az Ens folyóig terjedt. Mennyivel inkább hihetjük ezt arról a hadosztályról, mely a Lech mezején jelen sem volt s az ottani vereség által megfőrvé s megrémitve nem lehetett? Hogy pedig Augsburg ostrománál s az erre következő döntő harczon az egész magyar sereg nem volt jelen, azt, ha krónikáinkra nem hivatkozhatnánk is, teljes hiteli külföldi forrással is bizonyíthatjuk. Szent Ulrik életirója ugyanis világosan mondja, hogy a magyar hadak a Dunától a Schwarzwaldig az egész tartományt dulták és elfoglalták¹⁾. Ezt tudva bizonyosnak tarthatjuk, hogy a sereg azon része, krónikáink szerint egy harmada, mely a Schwarzwaldig és Rajnáig nyomult, Augsburg nélány napig tartott ostromában nem vehetett részt. De még ez adat bizonyosága nélkül is hihetetlennek kellene itélnünk, hogy e város falai alatt százezernyi lovasság lett volna

¹⁾ Vita S. Oudalrici Episcopi. Pertz-nél IV. köt. 401. l.

minden szükség és cél nélkül összpontosítva. E véleményünket támogathatjuk Widukind bizonyosságával is, ki Ottó seregének hadosztályait előszámlálván, az öt német törzs hadai közzül a lothringeni dandárról nem emlékezik, mint a mely nézetiünk szerint éppen a Rajna mellett duló magyar hadak miatt nem csatlakozhatott a nemzeti fölkeléshez. Ez a Rajna mellékén működött hadosztály Ottó megérkezése után sem egyesülhetett a főszereggel; mert ez Augsburg vivása közben mint föntebb láttuk, egészen váratlan értesült a német hadsereg közelgetéséről s azonnal eléje indulván még az nap csatában állott s már más nap reggel döntő ütközetet vívott; ennyi idő pedig nem lehetett elég arra, hogy a fővezér a Rajna vidéken szerte szét zsákmányoló hadakat visszaparancsolva összpontosíthassa.

E külön, magok kezére működő csapatoknak, hogy hazánkba vissza ne juthassanak, a lechfeldi csata után külön ütközetekben kellett volna megsemmisíttetni, miről a külföldi krónikák egy szóval sem emlékeznek, vagy, ha csak a föld őket el nem nyelte, vissza kellett jutniok a hazába, mint a magyar hagyomány beszéli. E hagyomány nagyitva adhatja elő Botond és társai diadalmas visszatérését, de azért magát a tényt tagadni nem lehet alapos okunk: mert ily alapon a külföldi évkönyvek fölötti tulzások miatt magát az augsburgi csata megtörténését is kétségbe vonhatnók. Azt, hogy a külföldi írók e kérdéses esetről nem szólnak, krónikáink hitelét megdöntő érvül csak az elfogultság tekintheti. Mi hallgatásukat könnyen megfejtethőnek találjuk. Miért zavarták volna ők a nemzetök diadaláról adott kép hatását egy ily szerintők mellékes s a dolog érdemére nézve számba is alig vehető jelenet rajzának árnyával?

Mind ezek után, a nélkül hogy a nemzeti elfogultság vádjától félhetnénk, nyugodtan elfogadhatjuk a ma-

gyar hagyomány e tűzetesen megvitatott adatát, hogy a 955-diki hadjáraton a magyar hadsereg teljesen nem semmistült meg, hanem egyik hadosztálya Botond vezérlete alatt becstülettel visszaérkezett a hazába, mint ezt előttünk nagyobb történetíróink, Katona István, Szalay László és Horváth Mihály is, minden kétségen fölül álló történelmi ténynek elfogadták.

Ezzel azonban nem akarhatjuk nemzetünk ekkori veszteségét palástolni vagy e vereség valódi súlyát kisebbíteni. Ha a döntő csatában s az üldözés napjaiban a hadjáratra kiindult hadseregnek csak felét, mintegy 40—50,000 embert, számítjuk is elesettnek és leöldököltnek, e veszteség a nemzetre nézve, mely hadjáratait a honfoglalás óta, bár többnyire szerencsével de minden esetre igen számos emberélet föláldozásával, csaknem évenként folytatta és így számban alig növekedhetett, oly tetemes volt, hogy ha gyakrabban ismétlődik, a nemzet életerejét könnyen kimerithette volna. De az anyagi veszteségnél még nagyobb volt az erkölcsi vereség. A magyarok, előbbi hadjárataik szerencséjébe igen elbizakodva mint kész áldozatra törtek a magával meghasonlottnak és így erőtlennek hitt Németországra; a gazdag zsákmányt, melynek mohó vágya és élvei erkölcsüket megvesztegették, előre biztosnak tartották, a diadalra főnhéjazó büszkeségökben mint kétségtelentül bizonyosra számítván. S ez ábrándjokból a Lech mezején, a legnagyobb veszély perczében bámulatos erélyt és összetartást tanúsított német nemzettel szemben, keserves valóságra ébredtek föl. Győzhetetlenségök, ellenállhatatlan erejük varázshite e vereség után ködként szétfoslott, önbizalmok csüggedezett s vakmerőségöket óvakodó tartózkodás váltotta föl. Nem írónok ugyan alá a XII-dik századi gemblouxi szerzetes Sigbert állítását, hogy „a magyarok e háboruban annyira meggyengültek, hogy többé ezután

még csak mukkanni sem mertek¹⁾; valamint túlzottnak jellemezhetjük a XII-dik századi Ottó freisingi püspök állítását is, ki szerint „Ottó a magyarokat annyira leverte, hogy ez a világ legkegyetlenebb nemzete ettől fogva nem csak hogy a birodalmat megtámadni nem merte, hanem kétségbeeséstől szorongattatva arról gondolkozott, hogy saját országát árkokkal s a mocsáros helyeken palánkokkal erősítse meg a mieink ellen²⁾”; mert arra adataink vannak, hogy őseink a mölki sziklavárat még ezután is mintegy harmincz esztendeig birták s a német határszéleken az augsburgi csata után is gyakran meg mertek vivni szomszédaikkal, kik csak lassanként nyomulhattak elő s foglalhatták vissza a pozsonyi csata után 907-ben elvesztett keleti határgrófságot: de annyit a történelem bizonyossága szerint el kell ismernünk, hogy a magyarok ezután a német birodalmat, melynek belviszonyai e diadal után mind inkább megszilárdultak, s tekintélye mind inkább növekedett, soha többé hadjárataik célpontjává nem tették, s az általok eddig annyit zaklatott Nyugat-Európa megtámadásával végképpen fölhagytak.

Az augsburgi diadal nyugotra s különösen a német birodalomra nézve roppant nyereség volt. A német nemzet szabadon lélegzhetett, erejét a fölkelt szlávok ellen fölhasználhatta, s a birodalom határait a szláv törzsek hódításával mind inkább terjeszthette. Ottónak e diadal, miután a magyaroktól többé nem tartva hadaival évekig táborozhatott az olasz földön, a császári korona elnyerését s ez által birodalma hatalmának európai túlsúlyát ki-

¹⁾ Ut ultra iam nec mutiro ausi fuerint. Sigibertus Gemblacensis Pertznél VI. köt. 349. l.

²⁾ Ottonis Freisingensis Historia VI. könyv 20. fejj.

vívni nagyon megkönnyítette. Érezte is ő, érezte egész nemzete a lechmezei győzelem jelentőségét. Ennek örömére az egész birodalom ünnepet tilt; Ottó parancsára valamennyi egyházban hálaadó énekek zengettek; s a nép Regensburgból a szász földre valódi diadalmenettel visszatért királyát mindenütt határtalan örömmel és lelkesedéssel üdvözölte. Az e diadal emlékét örökítendő püspökséget ugyan Ottó, fogadása szerint, nem állithatta föl, mert ez ügyben minden törekvése hajótörést szenvedett Bernát halberstadti püspök ellenszegülésén, kinek egyházmegyéje csonkult volna meg egy magdeburgi új püspökség fölállításával: de e helyett Ottó Magdeburgban egy gazdagon ellátott apátságot állított, melynek egyházában nyugosznak kivánsága szerint hamvai is ¹⁾.

De a magyar nemzetre nézve is a sors csapása, a gondviselés e büntető vesszeje, a mennyiben a nemzet belső átalakulására, mi az európai viszonyok közt kikerülhetetlen szükség volt, az első lökést adta, végeredményben jótékonyan hatott. A nemzetnek e csapás után számot kellett vetni erejével, mely nem volt ugyan megtörve, de meg volt gyengülve; meg kellett gondolnia, hogy ha Európával szemben eddigi életmódját folytatni akarja, az aléltságukból fölüdült nemzeteket maga ellen, mint a keresztyén polgárisultság ellensége ellen, szövetkezésre indítja s elkeseredett harcra hívja ki, melyben a sérelmeit megtorolni vágyó nyugoti keresztyénség a magyar faj megigázására vagy kiirtására fog törekedni. Az augsburgi vereség keserű de hasznos leckének tekinthető, melynek intő tanulságából a nemzetnek okulni kellett. Az elbizakodás napjai után a magába szállás komoly perczei állottak be; az önfentartás ösztöne sugta, hogy a

¹⁾ Widukind Pertznél III. köt. 459. l. és Thietmari Chronicon u. o. 746. 747. l.

nemzetnek, mely eddigi kalandos hadjáratain vérét oly könnyedén fecsérelte, a multtal szakítani kell; nehogy a dicsőség-, kaland- és zsákmányszomj, mely a magyart csaknem folytonos harcokba hajtotta s nevét félszázad óta Európa előtt rettegetté és gyűlöltté tette, oly vihart idézzon feje fölé, mely a már megszilárdult hon függetlenségét sőt lételet is veszélylyel fenyegethesse.

A nemzet józanon gondolkozó része látta az örvényt és föleszmélt; belátta hogy a magyar állam nem lehet örökös fenyegetés a szomszéd nemzetekre nézve, hogy a hon főállásának s virágzásának alapját nem a más államok romlásával járó küllháborukban, hanem a nemzet belső munkásságának kifejlesztésében, az áldott haza saját kincsforrásainak fölhasználásában kell keresni; érezni kezdte, hogy erkölceiben, melyek a folytonos rabló hadjáratok közben elvadultak, magát át kell alakitnia, ha a hazát, melyet fegyverrel hódított és szerzett, de ha magát az európai népek érdekeivel ellentétbe helyezi, ezek tulnyomó ereje ellen csupán fegyverrel sokáig fön nem tarthat, a késő jövődre is biztosítani akarja.

Ez eszmék természetesen csak lassan fejlődhetek s befolyásuk a tömeg gondolkozására s erkölceire csak évek során mutathatta ki jótékony hatását; mert a nemzetet megszokott életmódjától egyszerre elszoktatni, s ázsiai világnézetét mintegy varázstítésre európaivá átalakitni lehetetlen volt. Maga a magyar kormány szervezete, mely a vérségi szövetséges rendszeren alapult, nem nyujtott az állam fejének elég tekintélyt és erőt az egyes törzsek és főnökeik önhatalmu föllépései gátlására; és így Taksnak, ha akarta volna sem lehetett rögtön elfojtani a nemzetnek a küllöldi hadjáratok iránti élénk szenvedélyét. Csak a mind inkább érlelődő békés eszmék hatalma által sikerülhetett Taks fiának, az erélyes Gyejcsnek, a nemzeti közgyűlés csaknem mindenható hatalma megszorítása

után, saját népével szemben szigorú, a külföld irányában pedig kiengesztelő politikát követni, s így előkészíteni az utat, melyen fia István a magyar nemzetet, az augsburgi veszedelem után alig egy nemzedék kihaltával, a keresztyén polgárisult népcsalád testvérévé avatta s az ujonnan szervezett Magyarországot az európai államok sorába igtatta.

Ha a Lech mezején a hadi szerencse a magyaroknak talált volna kedvezni, az eszmék és nézetek e tisztulása és átalakulása, s ennek következtében a keresztyénség fölvétele a szerencséjében tomboló nemzet fegyverzaja közt bizonyosan évtizedekkel hátrább vetődik; s ki tudja, nem tűnt volna-e el örökre, visszahozhatatlanul a kedvező pillanat, melyben nemzetünk, szabadsága és függetlensége veszélyeztetése nélkül, sőt tekintélye gyarapításával s jövője megszilárdításával békülhetett ki Európa népeivel? Valóban szerencsésnek mondhatjuk nemzetünket, hogy akadtak férfiai, kik az augsburgi vérmező tanulságának intő szózatát korán megértették, s nem lehet eléggé kiemelnünk a magyar faj fogékonyságát, életrevalóságát és helyes tapintatát, hogy az erkölcsi és polgári átalakulást, mely a keresztyén Európa szívében életföltételévé vált, önmaga kebelében minden külföldi beavatkozás és erőszak nélkül s egyszersmind oly kevés belrázkódással hajtotta végre, hogy példájának párját a történelemben hasztalan keressük.

A lechfeldi ütközet elvesztése s ez által a magyar haderő tetemes gyengülése a magyar állam beltügyeire nézve nem idézett ugyan elő szomorú következtetéseket; miután nincs legkissebb nyoma sem, hogy a hazánk területén lakó hódított népfajok s az Európából tömegesen behurczolt keresztyén rabok ez alkalmat a magyar uralom elleni fölkelésre használni megkísérették volna, — mit melleleg megjegyezve nem csak a magyar haderő

elismert tekintélyének, hanem a meghódított népfajok irányában gyakorolt emberséges bánásmódnak is tulajdoníthatunk, — de az ország határszélei lassankénti csorbulását csakugyan ez a veszteség vonta maga után.

A német birodalom, hogy határait a magyarok megtalálni újabb betöréseitől biztosítsa, régi területe visszaszerzésére s a magyar honfoglalás korában és a pozsonyi csata után 907-ben elvesztett délkeleti vagy is karinthiai és keleti határgrófságai visszaállítására a kedvező alkalmat fölhasználni nem mulasztotta el. Mikor és mily terjedelemben állítottatott vissza az előbbi határgrófság, melynek egy részét a Mura mellékén még XI. és XII-dik századi királyaink is birták, adatok hiányában meg nem határozhatjuk: de hogy a német fegyver már I. Ottó idejében megcsonkította s beljebb szorította a délkeletre csaknem Aquileja szomszédságáig terjedt magyar határt, biztosan elfogadhatjuk¹⁾.

¹⁾ Némely újabb íróink, mint Katona, *Hist. critica Ducum Hung.* 346. l., Horváth István, *A szlavinokról* 120. l., és ezek nyomán Kerékgyártó Árpád, *A magyar nemzet mivelődésének története* I. köt. 146. l. azt állítják, hogy Horvátország, melyet a honfoglaló magyarok Béla király névtelen jegyzője szerint, 42. és 57. fejj., Spalatórig nyomulva meghódítottak, az augsburgi csata után ismét elszakadt a magyar birodalomtól. Katona ezt abból következteti, hogy 994-ben Dirczisláv egy oklevelében horvát királyi czime mellett a görög császár nevét is beiktatja, mi valóban azt bizonyítja, hogy ő magát a keleti birodalom alattvalójának vallotta. Azonban ez az érv a kérdés eldöntésére mit sem nyom. Mert a valódi ősei Horvátország, mely a Kulpától délre az ádriai tenger mellékén a Csetine folyóig terült, melynek határait, zsupánságait, városait Biborbanszületett Konstantin császár 950—952 körül szerkesztett munkájában részletesen leírja, ezen e tekintetben teljes hitelű író bizonyága szerint már az augsburgi veszedelem előtt sem tartozott Magyarországhoz. Világos ez abból, hogy a császár a magyar állam szomszédainak délről a horvátokat írja; de még világosabban kitetszik abból, hogy

Fontosabb és következményeiben hazánk sorsára nézve sokkal nevezetesebb esemény volt a keleti határgrófság visszaállítása, mely kétségtelenül még I. Ottó idejében megtörtént¹⁾. Lépésről lépésre, olykor véres harczo-

ugyanő a horvát fejedelmeknek beköltözésök idejétől, Heraclius császár korától fogva a keleti birodalomtól való folytonos függéséről beszélvén, a horvátoknak csak a bolgároktól való függése ellen tiltakozik, magyar felsőség alatt voltokról pedig egy szóval sem emlékezik. Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio 31. és 40. fej. — Ez adatok megdöntik Horváth István állítását is, mely szerint az augsburgi csata után „Dalmatia is lassan-lassan kivétetett a magyar határok közül“. — E szerint csak a Kulpa, Száva és Dráva közti terület elvesztéséről lehetne szó, mely a magyar honfoglalás előtt csakugyan Horvátország felsősége alatt állott, de ekkor Magyarországhoz csatolotva annak kapcsolt részévé lett. Miután azonban maga Horváth István e. h. 120. 121. l. hiteles oklevelek s János gvercsei esperes adataiból bebizonyította, hogy ezen részeket szent István és I. Béla királyaink is birták, I. Endre királyunk pedig öcsécét Bélát Sclavonia hercegevé nevezvén, ez Radó nádorral együtt a horvát királyt visszaszorította és Sclavoniát régi határáig a Csetine folyóig kiterjesztette, nem lévén más felől semmi adatunk arra, hogy a horvát királyok az augsburgi csata után sz. István idejéig e részeket elfoglalták és birták volna: a magyar határoknak Horvátország felőli megcsonkulását sem fogadhatjuk el történelmi tényül.

¹⁾ Mikor állott vissza a keleti határgrófság, pontosan meg nem határozhatjuk. — Dümmler, Pilgrim von Passau 29. 30. l., ki Henrik bajor herceget 950-ben a Tiszán túl táboroztatja, úgy vélekedik, hogy talán már az ő idejében, ki 955. november 1-sején halt el, éppen az ő diadalmas hadjárata következtében kezdődött meg e határgrófság visszaállítása, mely azonban ekkor még csekély kiterjedésű lehetett s állandóan nem is maradhatott fön. Véleményét úgy e pontra, valamint a képzelt diadalmas magyarországi hadjáratra nézve is, alaptalannak kell állítanunk. Mert abból, hogy Ruotger, Vita Brunonis 17. fej. Pertznél IV. köt. 260. l. Henriket bajor hercegnek és örgrófnak (marchio) nevezi, valamint Regino folytatójának szavaiból, ki a 955-dik évre írja Pertznél I. köt. 623. l., hogy Ottó a bajor hercegséget és az örgrófságot (ducatum et marcam)

kat viva, nyomult itt elő a német haderő, nyomában a puszta téreket megnépesítendő bajor telepítvényesekkel, s harmincz év küzdelme után az erős Mülk vára bevételével a magyarokat a Szárhegyig (Kahlenbergig) visszanyomta. E határgrófságban, melyet 1156-ban I. Fridrik császár a bajor földtől elválasztván önálló hercezséggé emelt, az osztrák birodalom magva volt elvetve, mely századok multával hazánk sorsára döntő befolyást gyakorolni volt hivatva. „Az augsburgi győzelemben rejlik Osztrákhon születése“, mondja találólag egy ujkori német író¹⁾.

Henrik herceg halála után fiának, ugyancsak Henriknek, adományozta, Dümmlerrel együtt nem olvashatjuk ki, hogy a keleti határgrófság már ekkor fönn állott volna; miután tudjuk, hogy Henrik herceg bátyja Ottó adományából a veronai határgrófságot is bírta, és így a marchio, marca czim helyesen erre magyarázandó. — Hogy azonban a keleti határgrófság még I. Ottó idejében vissza volt állítva, kitetszik abból, hogy Pilgrim passauai püspök 973-ban augustus havában I. Ottó császártól már Krems vidékén kap adományt Burghard örgrófságában, 976-ban pedig ugyanő II. Ottótól a Trasen folyó mellett fekvő St.-Pölten monostorára nyert adománylevelet, mely monostort egy más adat szerint már elődje Adalbert püspök is birt Burghard örgrófsága idejében. Dümmler e. h. — Az illető oklevelek közölve vannak Monumenta Boica XXVIII. köt. I. rész 194. és 217. l. és II. rész 209. l.

¹⁾ Wilhelm Dönniges, Jahrbücher des deutschen Reichs unter der Herrschaft König und Kaiser Otto's I. Lásd: Jahrbücher des deutschen Reichs. Herausg. von Leopold Ranke. I. köt. III. rész 50. l.

III. FEJEZET.

A magyarok szerencsétlen hadjáratai a keleti birodalomban 958 és 961-ben. — Ismételt becsapásaik. — Az orosz-bolgár háboru 968 és 969-ben. — Az orosz-magyar-besenyő hadak megveretése a görögök által Arkadiopolisnál 970-ben. — A magyar hagyomány Botond bajvívásáról Konstantinápoly alatt. — Taks halála 972-ben. — Taks és kora jellemzése.

A lankadtság, mely az augsburgi veszteség után a nemzet testét nyugalomra hajlandóvá tette, rövid ideig, csak két évig tartott. A harmadik évben már ismét távol hadjáraton látjuk nemzetünk fiait. A béke foglalkozásaihoz nem szokott hadi nép, nyugoton nem lehetvén kilátása hadi kalandjai sikeréhez, keletnek vette irányát. A magyar hadsereg a 958-dik év kora tavaszán átkelvén a Dunán és a Balkán hegylánczon, az egész Thraciát elborította; husvét ünnepén, mely ez évben április 11-kére esett, már a birodalmi fővárosig kalandozott. Konstantin császár a gazdag zsákmánnyal visszavonulók üldözésére Pothosz Argürosz patriciust és testőrparancsnokot küldte ki a főváros közelében fekvő hadosztályokkal; ki is őket éjjel véletlen megrohanván közzülök sokat leölt, zsákmányukat visszacsikarta s foglyaikat mind megszabadította¹⁾.

A veszteség, melyet ez alkalommal vallottak, nem riasztotta vissza a magyarokat becsapásaik újabb meg újabb kísérleteitől. 961-ben, midőn a császár Biborbanszületett Románosz hadai egyfelől Kréta ostromával, más felől az arabok ellen folytatott háborúval voltak elfoglalva, egy magyar csapat ismét betört Thraciába. Az egykoru Leo Diaconus byzanti író szerint, ki őseinket

¹⁾ Symeon Magister. Bonnae. 1838. 756. l. és Theophanes continuatus. U. o. 462. 463. l.

húnoknak, seregöket scytha tábornak nevezi, León Fókász, a két év mulva császárrá lett Nikéforosz Fókász hadvezér testvére, az európai hadak parancsnoka, vonult ellenök, de belátva hogy kissebb számú hadaival nyílt csatában bizonyos veszedelembé rohanna, hadi cselhez folyamodott. Seregét erdős vidéken vezetve észrevétlenül vitte a magyar tábor közelébe, s miután annak fekvését s erejét pontosan kikémlelte, egy viharos éjjel három oldalról támadta meg őket. A jól intézett merész támadás rendkívüli zavart idézett elő a meglepett táborban, mit a görögök ügyesen fölhasználva oly öldöklést vittek véghez a magyarok közt, hogy a mint szónoki föllengéseiről ismeretes írónk magát kifejezi, „könnyen meg lehetett volna olvasni, a hányan e kimondhatatlan nagy tömegből megmenekülhettek.“¹⁾ Más byzanti író szerint Mariánosz Argürosz patricius, Macedonia parancsnoka s a nyugot kapitánya, ütközött meg velök, még pedig oly szerencsésen, hogy seregöket szétriasztotta s közzülök sokat ejtett fogságba²⁾.

Azalatt míg őseink keletre kalandoztak, a római szent szék ismét nyugotra, a német birodalomra, szándékozott velök fordittatni fegyvereik sulyát. XII. János, más néven Octavianus pápa, — kinek feslett erkölceit, iszonyu kicsapongásait egykoru források úgy írják le, hogy irtózás és undor nélkül nem olvashatjuk, — 963-ban Ottó ellen, kit a mult évben, midőn diadalmas hadaival Rómába nyomult, ő maga koronázott császárrá, a német uralommal elégedetlen olasz párttal, Ottó ellenségeivel szövötközvén, bolgár eredetű de magyar nevelést nyert

¹⁾ Leo diaconus II. könyv 2. fej. Bonnae. 1828. 18. 19. l. — Ő itt a magyar táborát Σκυθική στρατιά-nak, s a magyarokat húnoknak nevezi: Οὐγγους τὸ ἔθνος κατονομάζουσιν.

²⁾ Theophanes continuatus. Bonnae. 1838. 480. l.

Szalek (Saleccus) nevű hű házi emberét, egy általa püspökké nevezett litvány tudatlan emberrel Zaccheussal, térítés ürügye alatt a végre indította hazánkba, hogy a magyarokat a Németországba teendő berohanásra izgassák. Ezeket azonban a pápa Konstantinápolyba küldött követivel együtt, kik hasonlóan Ottó ellen voltak ott működendők, Capuában elfogták, és így e kétségbeesett kísérlet, melynek nemzetünket idegen czélok és érdekek előmozdítása végett saját veszedelmére fölizgatni különben is aligha sikerülhetett volna, dugába dőlt¹⁾.

A byzanti trónra 963-ban Nikéforosz Főkász a több hadjáratban szerencsés hadvezér jutott. Ez hogy a magyarok becsapásaitól a birodalmat oltalmazza, Péter bolgár fejedelemmel, a 941-ben elhalt Simon fiával, békességet és szövetséget kötött. Minthogy azonban a császár a Sziciliában és keleten az arabokkal folytatott háborúi miatt a bolgár föld oltalmára, melyet a magyarok gyakran háborgattak, segítséget nem küldött, Péter fejedelem kénytelennek érezte magát arra, hogy országát a magyarokkal kötött egyességgel biztosítsa²⁾. Ezen szerződés által a magyar hadak a bolgár föld kimelésének kikötése mel-

¹⁾ Liutprandi De rebus gestis Ottonis Magni 6. fejj. Pertznél III. k. 431. l. — Hogy a pápa ezt tette, senkinek sem hinnők, veti Liutprand püspök ez eset elbeszélése után, ha a levél nem volna hiteles, melynek függő ólom pecsétjén a pápa neve olvasható.

²⁾ Kiteszik ez Zonaras előadásából Venetiis. 1729. II. köt. 161. 162. l., ki szerint, midőn a magyarok Thraciát dulták, a császár irt a bolgár fejedelemnek, hogy ne engedje őket többé a Dunán átkelni; ez azonban ellenmondott, minthogy a császár sem adott neki segélyt, midőn őt a magyarok megtámadták. Most már, miután kénytelen volt velök békét kötni, nem látja át, mondá, hogyan kívánhatja tőle a császár, hogy szerződését megszegve olyan háborút kezdjen, melynek okát nem tudná adni. — Hasonl. Cedrenus. Bonnae. 1839. II. köt. 372. l.

lett szabad utat nyertek a Dunán és Balkánon át a keleti birodalomba, s biztosítva voltak, hogy hadjárataik közben a bolgárok magokat semlegesen viselve a görögöket nem fogják segíteni.

Használták is e kedvező alkalmat a magyarok, s kisebb-nagyobb csapatokban szabadon, csaknem mesésnek tetsző vakmerőséggel nyargalászták be a kelleleg nem fedezett Thrácia téreit. A byzanti írók e kisebbszertű s hihetőleg gyakran ismételt becsapásokról részletesen nem irnak; csak Liutprand cremonai püspök, Ottó császárnak 968-ban a keleti udvarhoz küldött követe, jegyzett föl rólok a császárhoz irt jelentésében egy pár kalandszertű vonást. Az ő szavai szerint „csupán 300 magyar Thessalonica mellett 500 görögöt fogott el s vitt Magyarországra. Mely dolog, mivel ily jól sikerült, fölbátorított 200 magyart, hogy Macedoniában, Konstantinápolytól nem messze, ugyanazt tegye; kik közül, midőn egy szoros uton vigyázatlanul vonultak vissza, negyvenen fogságba estek, kiket Nicephorus császár most (968-ban) a börtönből kivétetvén s pompás köntösökkel földiszécsitvén védőivé és testőreivé tett, magával vivén őket Assyriába.“¹⁾

¹⁾ Liutprandi Legatio ad Nicephorum Phocam 45. fej. Pertznél III. köt. 357. l. — Mely évben történhetek e berohanások, csak Liutprand szavaiból következtethetjük, ki Ottóhoz irt jelentésében az első kaland idejét így határozza meg: Cum obsideretis Bareas, trecenti tantum Ungarii stb. Minthogy pedig I. Ottó délolaszországi hadjárata s e közben Vari ostroma 966-ban történt, a 300 magyar kalandját is ez évre kell helyezniünk, a másodikikat pedig vagy még ezen vagy a következő évben történtnek tarthatjuk. — Katona, Hist. Crit. Ducum Hung. 486. l. s utána történetíróink mindnyájan 962-re teszik az első s 963-ra a második becsapást, mely meghatározás tévedésen alapszik. Katona ugyanis Liutprand szavait Muratori gyűjteményéből így idézi: Cum obsideret is Bareas stb. s ugy ér-

A magyarokkal szövetkezett bolgárok, a görög császárság egykori rettegett ellenségei, sem mulasztották el e közben, hogy a magyarok dulásának kitett birodalom szorongatott helyzetét saját érdekeik előmozdítására kizsákmányolni meg ne kísértsék. Midőn 966-ban Nikéforosz császár keletről Tarsus bevétele után visszatérván a fővárosban diadalünnepet ült s lovagjátékokat tartott, bolgár követek jelentkezének nála, kik fejedelmök nevében tőle a szokott adót követelék. A császár e követelésre rendkívül fölingerülve így riada rájok: „Bizony megesett volna a rómaiaknak, ha, miután minden ellenségeiket fegyverrel leverték, egy koldus nyomorult scytha nemzetnek szolgák gyanánt adót fizetnének!“ Azután mellette ülő atyjához Bardászhoz fordulva monda: „Mit akarnak ezek a bolgárok ezzel az adóköveteléssel? Hát vajon szolgának nemzettél-é engemet, hogy én, a rómaiak fölséges császára, egy koldus nyomorult nemzetnek adót fizetve magamat megalázzam?“ S dühében a követeket megkorbácsoltatván, azzal a fenyegetéssel bocsátotta el, hogy rögtön megy a bolgár földre s majd maga személyesen fizeti meg fejedelmöknek az adót. S csakugyan alkalmas sereget gyűjtván, ellenök nyomula, a határszélén

telmezi e helyet, hogy itt Berrhoea városának Nicephorus császár által 962-ben történt bevételéről van szó: holott Liutprandnak Ottó császárhoz intézett jelentésében ezen szavak a helyes értelem és egybeköttetés által is igazolhatólag így olvasandók: Cum obsideretis (t. i. Ottó császár) Bareas (azaz Varit Alsó-Olaszországban). Így is van e hely valósággal adva az újabb és pontosabb kiadásokban, mind a *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* bonni kiadásában Leo Diaconus munkája után 362. l. mind Pertz-nél e. h. III. köt. 357. l. — Vari ezen ostromát említi a *Chronicon Salernitanum* is e szavakkal: Ipse Imperator (I. Ottó) deinde Apuliae finibus venit . . . et civitatem Varim . . . obsedit et quantum valuit undique constrixit. Pertz-nél III. köt. 554. l.

eső néhány erősségöket be is vevé: de a rengetegfödött Balkán járhatatlan szorosaiban, hol a bolgárok régebben gyakran összetörték a görög hadakat, s azon tul a mély hegyi folyóktól szagगतott s ingoványokkal borított lapályon seregét veszélyeztetni nem akarva, visszavonula fővárosába¹⁾).

Hogy a császár Péter fejedelmet, ki a magyarokkal kötött szövetségnél fogva birodalmának veszélyes ellenségévé válhatott, megtörhesse, saját erejébe nem bizva, külső segítség után nézett. A kherszóni kormányzó fiát Kaloküroszt patriciusi rangra emelvén a kiovi orosz fejedelemhez Szvatoszlávhoz küldé, hogy az oroszokat az átadott tizenöt mázsa arany ajándékkal s fényes ígéretekkel a bolgárok ellen indítandó táborozásra bírja. Szvatoszláv, kivel a fondorkodó görög követ titkon megalkudott, hogy ha őt a császárság elnyerésére segíti, a bolgár földről lemond s tömérdek kincscsel fizeti meg jó szolgálatját, kapott a kedvező alkalmon, s a következő 968-dik évben augustus havában 60,000 fegyveressel, kiket ladikokon a Fekete tengerre s innen a Dunán fölfelé szállíttatott, a bolgár földre rontott, Péter hadait legyőzte, több várost és várat iszonyu kegyetlenséggel földult s roppant zsákmánnyal megrakodva vonult haza. Következő évben a hadjáratot ismételte, a bolgár földet elfoglalta, a bújában e közben elhalt Péter fejedelem két fiát, Boricsot és Ro-

¹⁾ Leonis Diaconi Historia. Bonnae. 1828. 61—63. l. — Az ő előadása szerint a bolgár követség megjelenése 966-ra esik. — A császár kivonulását a bolgárok ellen, a nélkül hogy az azt megelőző bolgár követségről szót tenne, 967-re junius havára teszi Cedrenus, Bonnae. 1839. II. köt. 372. l. e szavakkal: „Uralkodásának negyedik évében juniusban a 10-dik indictióban (967.) Nikéforosz kimene a thraciai városok megtekintésére, s az ugynevezett nagy árokig elmenvén irt Péter bolgár fejedelemnek, hogy ne engedje e turkokat (magyarokat) a Dunán átkelni s a római birodalmat pusztítani.“

mánt is foglyaivá tette, s az elfoglalt országot fegyverrel szerzett tulajdonának tekintve, hallani sem akart többé róla, hogy e gyönyörű fekvésű termékeny tartományt kezéből kibocsássa¹⁾.

Nikéforosz császár ekkor, hogy az oroszok még veszedelmesebb szomszédságától szabaduljon, az ezek által kegyetlenül elnyomott bolgárokhoz követeket küldvén, velők, kik szorongattatásuk közben hozzá folyamodtak, az oroszok ellen szövetséget kötött, melynek nagyobb erősségére a bolgár fejedelmi családból két leányt vitetett fővárosába, s ezeket elődje Biborbanszületett Románosz császár két fiának, Basilioznak és Konsztántinosznak eljegyezte; e mellett komoly készüléteket tett az oroszok ellen megindítandó hadjáratra. Azonban terveinek és életének a neje Theofanó által intézett palotai cselszövény 969. december 13-dikán véget vetett, s trónjára a császárné kegyenczét Tzimiszkész Jánost, az összeesküdtek fejét s a gyilkosság részesét, emelte²⁾.

Ennek a csatákban növekedett, harczias szellemű férfinak, mihelyt trónját biztosítva érezte, legelső gondja volt hogy Szvatoszlávot, ki Kalokürosz ígéreteibe bízva s eddigi szerencsében fölfuvalkodva a bolgár földet tulajdona gyanánt bitorolta, visszavonulásra bírja. Követeket küldvén azért hozzá megígérte, hogy az elődje által a bolgárok megtámadásáért ajánlott szerződési díjt lefizeti, de követelte, hogy az országból, mely az ő birodalmához tartozik, vonuljon ki. Ez azonban kereken ki nyilatkoztatta, hogy ezen áldott földről nem távozik, ha

¹⁾ Leonis Diaconi Historia. Bonnae 1828. 63. 77. és 78. l., Cedrenus Bonnae. 1839. II. köt. 372. 383. 384. l. és Zonaras, Venetiis. 1729. II. köt. 162. l.

²⁾ Leo Diaconus e. h. 79. és köv. l., Cedrenus e. h. II. k. 375. 376. l. és Zonaras e. h. II. köt. 163. l.

csak a rómaiak neki roppant összeget nem adnak, s az általa a háboruban elfoglalt városokért és foglyaiért vált-ságot nem fizetnek. Ha ezt meg nem teszik, veté utána, takarodjanak ki minél elébb Európából, melyhez semmi joguk, s költözzenek át Ázsiába; különben, mondá, nem gondolja, hogy az oroszok velök kiegyezkedhessenek. A császár e dölyfös válaszra határozottan s hideg katonai modorban felelt; még egyszer fölszólította Szvatoszlávot, hogy tüstént takarodjék ki birodalmából, mert különben magának tulajdonítsa, ha úgy talál jární, mint atyja Ingor, ki a városok királynéja Byzant alól roppant hajóhadából alig tiz csolnakkal menekülhetett. Ha az oroszok, tévé hozzá, öt és hadait bevárják, hirmondót is alig fog hagyni közülok. Szvatoszláv erre visszaizené: „nincs rá semmi szükség, hogy a császár magát ide fáraszsza, mert magam megyek hozzá, Byzant kapuinál ütöm föl sátramat, s tettel megtanitom, hogy az oroszok erejét árnyékban henyélő asszonyok módjára ne becsmérelje.“

A császár, hogy az oroszok berohanását megelőzze s fővárosát fedezze, rögtön sereget gyűjtött, a nemes ifjaktól maga köré testőrcsapatot alkotott, kiket „halhatatlan“ czimmel díszesített, s hadainak parancsot adott, hogy keletről vonuljanak át Európába; addig is azonban a rendelkezés alatt álló csapatokat sógora, a Szklérosz (kemény) melléknevű Bardász tapasztalt hadvezér és a vakmerőségéről ismert Péter patricius vezérlete alatt táborba szállította, s a tavasz kinyiltával maga is utánok készült indulni.

Mihelyt Szvatoszláv e mozgalmakról értesült, seregébe sorozván a meghódított bolgár harcosokat, s maga mellé vevén a szövetségesekül meghívott besenyők és magyarok csapatait, roppant táborával átkelt a Balká-

non¹⁾, az egész Thraciát tűzzel-vassal pusztította, s a Drinápolytól délkeletre fekvő Arkadiopolisz falai közelében táborba szállván, itt készült a döntő ütközet elfogadására²⁾. Bardász érezve ereje gyengeségét, mert összes hada 12,000 emberre ment, nem tartotta tanácsosnak nyílt csatába ereszkedni, s a város falai közzé zárkozva az ellenség minden kihívó ingerlésére mozdulatlan maradt s nyugodtan hagyta a foglyokkal és zsákmánynyal terhelt csapatokat szeme láttára ide s tova vonulni. Az oroszok ez óvatos tartózkodást félelemre s gyávaságra magyarázván, őt többé számba sem vették, csapataik szabadon kezdének barangolni, táborukban gondatlanul tanyáznak, az öröködést elhanyagolák, s egész éjeken át bor, zene és táncz mellett dobzódának. A görög vezér csak erre várakozott. A mint a pillanatot komolyan átgondolt terve kivitelére kedvezőnek látta, egy éjjel a városon kívül a

¹⁾ Az egykoru Leo Diaconus, ki az oroszokat a húnokkal (magyarokkal) és bolgárokkal egyesülten táboroztatja Thraciában, a mint a döntő csatát leírja e. h. 109. l., az ellenség számát 30,000-nél többre, Cedrenus pedig, ki Scylitzest írja ki, az összes orosz, bolgár, magyar és besenyő tábor, bizonyosan tulzással 308,000 emberre teszi e. h. II. köt. 384. l.

²⁾ Cedrenus e. h. Ἀρκαδιοπόλις-ről szól, mely város Thraké tartomány Európé nevet viselt kerületében (eparchia) feküdt. Lásd: Constantinus Porphyrog. De thematibus 47. l. és Hierocles, Synecdemus (amazzal együtt kiadva) 390. l. — E várost Cedrenus szerint I. köt. 568. l. Theodosius császár építtette a régi Bergulionból s fia nevére nevezte Arcadiopolis-nak. — Feküdt Adrianopolis és Heraclaea között az Erginosz, Régina vagy Riginia folyó partján. Ma Lule Burgaz az Erkene folyó mellett. — Cedrenus latin fordítója, Xylander, tévedve írta e város nevét Adrianopolisnak, s minthogy régibb iróink Cedrenust csak a velencei és párizsi kiadásokhoz mellékelt Xylanderféle latin fordításból használták és idézték, utánok valamennyi ujabbkori iróink is hibásan helyezik az orosz-magyar-besenyő hadak szétverését Drinápoly alá.

legalkalmasabb pontokat lesekkel megraká, s más nap hajnalban Joannész Alakász patriciust egy csapat lovas-sal a várostól távolabbacska tanyázó ellenség fölkeresésére küldé, oly utasítással, hogy azt szinlett, de reudben s olykor-olykor csatázva intézendő futással a lesek közzé csalja, maga pedig a derékhaddal kedvező állomásában biztos számítással leste intézkedései sikerét.

Az oroszok és szövetségeseik három csapatban táboroztak: ők magok és a bolgárok együtt, külön a magyarok, ismét külön a besenyők. A kémszemlére és cselvetésre kiküldött görög hadosztály véletlenül a besenyőkre bukkant. Ezek rögtön lóra kapva nagy zajjal és hévvel törtek rájuk; mire a görögök azonnal visszafordultak s olykor futva olykor csatázva hátráltak lesek felé s azok közelében rendetlen futásnak eredtek. A besenyők szilajon s még rendetlenebbül estek az üldözésnek. Ekkor nyomult a csatatérre Bardász válogatott hadaival; támadása meghökkentette ugyan, de vissza nem riasztotta a besenyőket, kik néhány pillanat mulva rendbe szedvén magokat, a támadóknak bátran ellenök szegültek. Alig kezdődött azonban meg a csata, a jeladó kürtriadásra egyszerre két oldalról törtek elő a lesben állott görög csapatok, s a besenyőket közbe szoritva teljes zavarba hozták. Ezek az ellenállást lehetetlennek tartva, legvitézbebbjeik elhullása után, futással igyekeztek magokat megmenteni, de csak kevesen menekülhettek; nagyobb részök bekerítve, részint fegyverrel kezében esett el, részint magát megadva fogságba jutott.

Bardász a foglyoktól értesülvén az orosz és magyar tábor állásáról, rögtön ellenök indult. Ezeket a besenyők váratlan megveretésének hirtelme nem hangolta le, sőt a menekülteket magok mellé véve s egymást biztatva bátran vonultak szembe a görögökkel. Az összecsapás első hevében sikerült a görög lovasságnak az orosz és magyar

lovasokat az orosz gyalogságra visszavetni: ekkor azonban ezek oly erős ellenállást fejtettek ki, s oly elszántan küzdöttek, hogy a győzedelmet sokáig kétségessé tették.

A döntő percekben, a mint a görög vezér lovassága előtt végig nyargalt, hogy azt újabb támadásra lelkesítse, az ellenség soraiból egy óriás természetű vitéz előre ugratván egyenesen neki vágatott s halálos csapást intézett fejére; minthogy azonban kardja a sisakról félre csuszamodott, a vágás irányt veszelve ártalmatlan maradt. A jövő pillanatban a görög vezér oly erővel adta vissza a vágást, hogy az óriást, a görög írók előadása szerint, sisakostól pánczélostól együtt tetőtől fogva övig ketté hasította. Egy másik előkelő lovag kardcsapását Bardász fejről testvére Konstantin patricius háritotta el. A mint ez viszszaült, a lovag félre hajolva a csapást kikerülte ugyan, de életét még sem menthette meg. Lová ugyanis, melynek nyakát a kard ketté szelte, összerogytával urát is földre sujtotta, s e helyzetében a lováról leszökelt Konstantin a görögök örömradiása között fejét vette¹⁾.

Az oroszokat e csudálatos hős tettek láttára rémület lepte meg, s a görögök újabb támadására hátat fordítva s jajveszékelve riadtak szét. Az utánok nyomuló görögök holtakkal borították be a tért. Az üldözésnek és öldöklésnek a beálló éj vetett véget. Az elesteknél többre ment a foglyok száma, kik mind sebesülten jutottak a győzők kezébe. A diadal tökéletes volt. Az oroszok és szövetség-

¹⁾ E bajnokokat mind Leo Diaconus mind Cedrenus, kik e magán viadalokat egymástól csekély eltérésekkel írják le, csak scytha (Σκυθης) néven említik, miből nemzetiségükre következtetni nem lehet; minthogy a byzanti írók nem csak a magyarokat és besenyőket, hanem az oroszokat is e gyűjtőnév alá foglalják. És így Prayval nem lehetünk egy értelemben, ki Annales veteres Hunnorum 370. l. kétségtelennek tartja, hogy itt magyar vitézekről van szó.

geseik több ezer embert vesztek, míg a görögök vesztesége aránylag számba sem jöhetett¹⁾).

Szvatoszláv e vereség után a Balkánon át visszavonult a bolgár földre, a magyar és besenyő hadak pedig haza oszlottak. Legalább nincs semmi nyoma, hogy e háboru további folyamában, melyet a császár több ízben vívott véres csaták után csak két év múlva a Duna partján Dorüsztolon, a mai Szilisztria, mellett az oroszok tönkre tételeivel 972-ben fejezett be, magyarok vagy besenyők részt vettek volna. Sőt byzanti és orosz forrásokból arról értesülünk, hogy a besenyők a béke megkötése után a Dunán hajóikkal haza vonuló oroszokat utközben megtámadták, legnagyobb részöket s köztök magát Svzatoszlávot is leölték, úgy hogy csak kevesen juthattak vissza az orosz földre²⁾).

E szerencsétlenül végződött hadi vállalattal a pogány magyarok külföldi hadjáratai végkép megszűntek. Az augsburgi csata után a nyugot megszabadult a rabló magyarok félelmétől, a 970-diki táborozás után a keleti bi-

¹⁾ Leo Diaconus e. h. 111. l. a scythák, azaz az egyesült seregek veszteségét 20,000 embernél többre, az ütközetben elesett görögök számát pedig 55-re teszi, hozzá vetvén, hogy ez utóbbiak közzül igen sokan megsebesültek s lovaik nagyobb része is dárdszurásokat kapott. — Cedrenus e. h. II. köt. 388. l. még nagyobbbat mond; szerinte oly sok ezer barbárból igen kevés menekülhetett meg, a görögök közzül pedig 25-en estek el, hanem mindnyájan sebet kaptak. — Ugy látszik, hogy már e görög írók is értettek a modorhoz, melyben némely legújabbkori hadi bulletinek vannak szerkesztve.

²⁾ Leo Diaconus e. h. 157. l., Cedrenus II. köt. 413. l. — Nestor szerint Russische Annalen, Herausg. von A. L. Schlözer. V. köt. 178. l. a besenyők vezére Kurja a legyilkolt Svzatoszláv koponyájából ivó poharat csináltatott. — Magát az általam leirt orosz-magyar-görög háborut olvashatni Leo Diaconusnál 79. és 103—111. l. és Cedrenusnál II. köt. 383—388. l.

rodalom sem látta többé a duló magyar hadakat, melyek a közelebbi tizenöt év alatt oly gyakran száguldoztak Konstantinápoly közeléig. A had, mint Kézai Simon magát kifejezi, elhallgatott; a diadalmas hadjáratok, a merész kalandok dicsőségének emléke ezentul csak a nemzeti énekekben élt és szállott firól fira; míg a keresztyén korszak tulbuzgósága ezeket is úgy el nem hallgattatta, hogy ha egyes töredékeiket tudós krónikásaink latin munkáikba be nem szótték volna, most a pogány magyar kor nemzeti költészetének nagyszerü arányaira a fönmaradt csekély romokból még csak következtetni sem volnánk képesek.

Ős költészetünk egy ily gyöngyszemét mutathatjuk be a Botondról szóló mondában, mely a keleti birodalom ellen intézett utolsó magyar hadjáratok emlékét a nép között századokról századokra föntartotta.

„Az augsburgi csata után a magyarok, — írják krónikáink a hagyomány után, mely a helyes időszámálással nem sokat törődik, — husz esztendeig meg sem mozdultak¹⁾, hanem a huszonegyedikben megindulván, Bolgárországra törtek, onnan Drinápolyig s ennek megvétele után Konstantinápoly alá nyomultak. A város megszállása alatt a görögök egy óriást küldtek ki a magyar táborba, ki fönhangon hirdette, hogy két magyarral kíván megküzdeni oly feltétellel, hogy ha mind a kettőt legyőzi, a görög császár semmivel se tartozzék, de ha le nem győzi, adófizetője legyen a magyaroknak. A fönhéjázó görög ez ajánlatára szégyen és bosszuság fogta el a magyarokat: azonban emberül megfelele neki Botond, ki

¹⁾ Csak Kézai Simon, ki az augsburgi csata után még Olaszország néhány tartományát is raboltatja őseinkkel, írja a magyarok nyugvásának idejét öt esztendőre. Chron. Hung. II. könyv I. fejj. 19. §.

e szavakkal lépett az óriás elé: „Én vagyok Botond, az igaz magyar, legkissebb a magyarok közt; végy magad mellé két görögöt, hogy az egyik elszálló lelkedet fogja föl, a másik testedet temesse a földbe: mert bizonynyal mondom, adófizetőjévé teszem a császárt nemzetemnek.“ Ekkor a magyarok kapitánya Apór¹⁾), kit e hadjáratra a község választott volt vezérévé, parancsot ad Botondnak, hogy menjen bárdjával a város arany kapujának s mutassa meg rajta karja erejét. Botond szót fogad, s egy csapással a magyarok és görögök közálméklodására olyan rést vág az érczkapun, hogy a mint beszéltek egy öt esztendőös gyermek könnyedén ki s be járhatott volna rajta. E rést aztán a görögök, mint csudát mutogatva, később sem igazították ki. Elkészült e közben a bajvivó tér, melyet a magyarok lóháton állának körül, míg a görögök a falakra gyülekezének, hogy e nemzeti párbaj szemtanui legyenek. Előáll végre a görög óriás, s a mint meglátja Botondot, hogy egymaga fegyvertelenül vár rá, bosszantó gúnynyal kérdi: miért nem vett maga mellé még egy magyart segítségül? Botond válasza sem méltatva megragadta a görögöt s rövid birkozás után úgy vágta a földhöz, hogy lelkét azon helyen rögtön kiadta. Ennek láttára a görög császár és császárné, kik az ország nagyjaival s úr-asszonyaival az egyik bástya erkélyén állnak vala, szégyenletökben arcukat elfordíták s pirulva sompolygának vissza palotáikba. Megjelentek azután a magyar követek a császárnál, hogy a kittizött díj fejében az adót követeljék: de a császár adófizetésről hallani sem akarva, mosolyogva utasította el őket. E szószegésen a magyarok megbosszankodva, a város

²⁾ A csíki székely krónika is emlékezik egy Apórról (Uopour), mint az Árpád korabeli székely rabonbán unokájáról. Lásd: A nemes székely nemzet constitutiói. 277. l.

megszállását abba hagyák, hanem az egész Görögországot benyargalák, s arannyal, gyönggyel, drága kövekkel megrakodva, számtalan foglyot és barmot hajtva magokkal, nagyvigan térének meg országukba“¹⁾).

A görögországi utolsó hadjárat után Taks vezér nem sokáig élt. Halálának évét krónikáink nem jegyezték föl; csak a XI-dik századi Aloldus után, ki 972-re írja, hogy Gyejcs atyja halála után a magyarok kormányát átvette, helyezhetjük azt a mondott esztendőre²⁾).

Taks korát nemzetünkre nézve a hanyatlás korának kell tekintenünk. Kormányá alatt a magyar fegyver dicsőségének fénye nyugoton úgy mint keleten elhomályosodott; a szenvedett nehéz csapások a nemzet harcias szellemét, mely csak a csaták terén keresett foglalkozást és élvet, meglankasztották; az erő tulfeszítésére a nemzeti test zsibbadtsága következett. Taks halálával az ős pogány kor hanyatló napja alkonyodni kezdett, hogy rá nemsokára egy újabb kor hajnala derüljön, s a magyarság, mely eddig ázsiai pusztai életmódjával, a keresztyénség eszméivel ellenkező nézeteivel és erkölceivel, Európa szívében idegen elemet képezett, a keresztyén polgárisodás ösvényére térjen. Krónikáink úgy tüntetik őt föl, mint az ős magyar kor szellemének a nemzet kormányán utolsó képviselőjét. A nemzeti ösgyűlés, vagy mint krónikáink nevezik, a község, csak az ő fia Gyejcs koráig választotta a közösen elhatározott hadjáratokra kapitányait s ítélte e kapitányok

¹⁾ Igy adják e mondát csekély, lényegtelen eltérésekkel Kézai; Chron. Hung. e. h., Marci Chronicon. Pestini 1867. 31. 32. l., Chron. Budense. Budae. 1838. 59. l. és Thuróczi II. rész 26. fej. — Ismerte és említi e mondát történetírásunk atyja, Béla király névtelen jegyzője is 42. fej., de, mint maga mondja, minthogy azt egy történetíró könyvében sem találta, hanem csak a parasztok hiu meséiből hallotta, azért munkájába fölvenni nem akarta.

²⁾ Aloldus a 972-dik évre. Idézve Katonánál Hist. Crit. Ducum Hung. 501. l.

tettei és a nemzet biráinak ítéletei fölött; az ő korában hangzott utoljára „Isten és a magyar nép nevében“ a község parancsa a kiáltók ajkairól a táborba szállásra; utódja Gyejcs idejében, a meddig kormányozták krónikáink szerint a magyarok magokat községben, nem lengett többé Európa harcztérein a nemzet zászlaján a koronás karvaly, az Eteléről örökölt ősi czimer¹⁾.

Magyarország Taks idejében Nyugot-Európára nézve még mindig idegen föld, s nemzetünk a nyugoti államokkal való minden szövetségi érintkezéstől távol maradt. Szomszédaink az augsburgi csata után sem mertek fegyveresen törni a magyar hazára, de a térítés szellemi fegyverével sem bátorkodtak még kísérletet tenni; Európa vándor lovagjai Taks korában még nem kerestek s nem találtak hazát a négy folyó mellékén. Ellenben keletről a Volga mellékéről, honnan a hét vezér uj hont keresni indult volt, csapatostól jöttek hazánkba bolgár települők, kiket krónikáink és későbbi törvényeink, mint az ekkor már a Volga mellékén is elterjedt mahomedán hit követőit, a középkorban divatos nevükön izmaelitáknak neveznek²⁾. Az első csapatot Bila és Baks vezette, kiknek

¹⁾ Kézai, Chron. Hung. I. rész II. fej. 2. és 6. fej., Marci Chronicon 7. és 10. l., Chron. Posoniense. Budae 1852. 6. és 10. l., Chron. Budense. Budae. 1838. 14. és 19. l. és Thuróczi Chron. Hung. I. rész 10. és 14. fej.

²⁾ Igen hihető, hogy ezen bolgárok beköltözések idejében mahomedánok voltak, bár egy pár század mulva magok ezen bolgárok közt az a hagyomány élt, hogy apáikat az őei Bolgárországból jött két muzulmán Magyarországbán térítette Mahomed hitére. Kitészik ez a XIII-dik század elején irt Jakuth arab író előadásából, ki 1220 körül Aleppoban találkozott több ily magyarországi bolgárokkal, kiket ő bas-kiroknak nevez s vörös hajúaknak és arcbőrüeknek rajzol. Ezek egyiktől, kik oda az egyházi törvényt tanulni s magokat papokká képezni jártak, tudakozódván értette meg, hogy hazájok Konstantinápolyon tul van egy nép országában, melyet magyarnak neveznek, s hogy ők bár

Taks az ország különböző részeiben rendelt szállásokat, ezen kívül őrizetökre bizta Pest várát is. Ezeket egy újabb szállítmány követte Hetény nevű vitéz vezérlete alatt. A szomszéd besenyők földéről is szállott be egy tekintélyes gyarmat, melyet Taks a Tisza mellékére telepített, hol vezérok Thonuz-Aba s a tőle eredt Tomaj nemzetség emléke Abád falu és Tomaj pusztá nevében mai napig fönmaradt¹⁾. E rokon fajú és nyelvű telepekkel nem csak a szerencsétlen hadjáratokon megfogyatkozott nemzeti haderő nyert örvendetes gyarapodást, hanem a kereskedő szellemű bolgároknak, kik Pest város virágzásának alapját megvetették, nemzetünk olyan polgári elemet is nyert, mely az őseink előtt szokatlan kereskedelmi téren hazánk jóllétének emelésére a bekövetkezendő nyugalmasabb korban jótékonyan közreműködött.

Taks vezért a névtelen jegyző, ki hazai íróink közül egymaga szól valami keveset e vezérünk személyes tulajdonairól, szép nagy szemünek, fekete lágy hajunak

muzulmánok a magyar király alattvalói, Magyarország szélén mintegy harmincz helységben laknak, melyek mind egy-egy kis várossal fölérnek; helységeiket azonban a magyar király nem engedi fallal keríteniök, nehogy ellene föllázadhassanak. „Mi, mondá, a magyarok nyelvét beszéljük, úgy öltözködünk mint ők, hadseregökben szolgálunk s velök együtt harczolunk minden ellenségeik ellen, kivéve az izlám hiveit.“ Lásd részletesebben Jakuth tudósítását Fraehn fordításában, *Mémoires de l'Académie de St. Petersbourg*. 1821. VIII. köt. 623. l. és innen magyarra fordítva Horváth Mihálynál *Magyarország tört.* 2-dik kiadás I. köt. Pest. 1860. 99. 100. l.

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 57. fejeletben településeket egyszerűen csak Taks idejében történteknek írja; Katona ellenben a bolgár gyarmatok beköltözését határozottan 957-re, a besenyők betelepítését pedig 959-re teszi. Minthogy azonban e tárgyra nézve egyetlen forrásunk a névtelen jegyző, és így Katona időmeghatározása semmi adattal nem támogatható, annak, mint pusztá hozzávetésre épített számitásnak, történelmi értéket nem tulajdoníthatunk.

festi, „kinek üstöke vala mint oroszlánnak“, uralkodását pedig hatalmasnak és békésnek rajzolja, mondván: „Taks vezér Magyarország minden előkelőivel hatalmasan és békésen birta országa minden igazát“, végre jellemvonásául a kegyességet emeli ki, mit a bolgár és besenyő települők gazdag ellátásával igazol¹⁾). Ellenben a XI-dik századi Aloldus jegyzeteiben, ki hasonlóan egymaga emlékezik a külföldi írók között Taks jelleméről, őt kegyetlen rabló természetűnek találjuk rajzolva²⁾). Hogy e mind két részről kifogás és vita alá eshető jellemvonásokból Taks személyiségéről magunknak helyes képet nem alkothatunk, annak bizonyítására minden bővebb fejtegetést bizvást mellőzhetőnek tartok.

Krónikáink egyező tanúsága szerint Taks két fiut hagyott maga után: Gyejcset, ki őt a kormányon fölvaltotta s ki még az ő életében vette nőül a keresztyén hitre tért Gyula erdélyi vezér leányát Saroltát, első királyunk szent István szülőjét, és Mihályt, kinek unokái Endre és Béla a magyar koronát viselték.

A hagyomány Taks sirjáról nem felejtkezett el. Temetése, mint krónikáink a hagyomány után följegyezték, ős pogány szokás szerint a Duna partján a nevét maig is örökítő Takson falu mellett történt. Ott fekszik mel-

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője 55. és 57. fej.

²⁾ Eorum dux, — olvassuk 955-re Aloldus jegyzeteiben, — quem Vrzum apellabant, homo ferox et rapax instar belluae, a quo nomen habebat. Idézve Katonánál Hist. Crit. Ducum. 393. l. — Hogy itt a német író Taks magyar nevét a német Dachs-sal hozta összeköttetésbe s úgy faragta az Vrsus nevet, bizonyosnak tartathatjuk. Mert hogy ő csakugyan Taksot érti e név alatt, kitetszik egy másik jegyzetéből, mely szerint Vrzo mortuo Vngari elegerunt Geizam. Ugyanott. — Hogy e csürtesavart szójátékon alapuló jellemzésre semmi súlyt nem fektethetünk, elég egyszerűen megemlítnem.

lette másodunokája Levente is, ki bátyja Endre uralkodása alatt mint az ős hitnek Árpád véréből legutolsó hive hunyt el¹⁾.

¹⁾ Marci Chronicon 49. l., Chronicon Budense 102. l. és Thuróczi Chron. Hung. II. rész 42. fej.

IV. RÉSZ.

GYEJCS.

972—997.

I. FEJEZET.

Gyejcs kormányra lépte és politikai iránya. — Szent Wolfgang térítési kísérlete hazánkban 972-ben. — Bruno verduni püspök követsége 972-ben. — Magyar követség Quedlinburgban I. Ottó császárnál 973-ban. — Piligrin passauai püspök térítése a magyarok közt 973—974.

Gyejcs¹⁾, midőn atyja Taks halála után 972-ben a nemzet szabad választása által a magyar állam fejévé

1) E név legrégibb hazai íróinknál, mint Béla király névtelen jegyzőjénél és Chartuiciusnál vagy Hartviknál Geysa és Geisa, Kézainál Geicha, a bécsi képes, pozsonyi és budai krónikában valamint Thuróczinál vegyesen Geycha, Geicha és Geisa alakban fordul elő. Ha tudjuk, hogy legrégibb írott emlékeinkben a cs hang s-sel van kifejezve (péld. a XI-dik századi névtelen jegyzőnél Zobulsu = Szabolcs, Zeremsu = Szerencs, Sunad = Csonad, Csanád), mi helyett később a XII-dik század vége felé kezdett divatba jönni a ch; ha továbbá látjuk, hogy legrégibb írott emlékeinkben a gy hang kifejezésére az egyszerű g betű van használva (péld. a névtelen jegyzőnél Moger = magyar, magyar, Geuru, Győrö, Győr, a halotti beszédben gimils = gyimilis, gyümölcs): nem kételkedhetünk, hogy a fentebbi leírásoknak Gyejcsa, vagy a nem lényeges utánhangzó nélkül Gyejcs kiejtés felel meg. — A Gyejcszel egykoru Thietmar merseburgi püspök krónikájában ezen fejedelmünk nevét Dewix-nek írta, mit helyesen Devics-nek, vagy lágy kiejtéssel Gyevics-nek kell olvasnunk. — A magyar korona alsó részén, mely, mint közönségesen tudva van, byzanti mű, s melyet görög fölíratái bizonyága szerint az 1071—1078. uralkodott Dúkász Mihály császár ajándékozott I. Gyejcs királyunknak, ezen királyunk képének ily körirata van: ΓΕΩΒΙΤΖ Δ-С ИИСТОС КΡΑΑΗС ΤΟΥΡΚΙΑС, azaz: Geobitz despotēs pistos krales

emeltetett, ifjúsága legszebb éveiben állott. Abból ugyanis, hogy az Árpád-család elhalt és élő férfi tagjait név szerint elősoroló Konstantin császár Gyejcsről nem emlékezik¹⁾, azt kell következtetnünk, hogy midőn a császár e sorokat írta, Kr. u. 949-ben, Gyejcs még nem volt életben. Hogy azonban neki ez idő tájban csakhamar kellett születni, kitetszik onnan, hogy krónikáink szerint fia, Magyarország leendő első királya, István 969-ben született²⁾. Ezen biztosan tájékoztató adatok nyomán Gyejcs

Turkias, magyarul: Geobitz ur, Turkia (Magyarország) hívó (igazhitű) királya. Ezen görög Γεωβιτζ leírásnak, melyet Török János, Magyarország primása. Pest. 1859. 307. l. tévedve s minden ok és alap nélkül magyaráz Gesowitz-nak vagy Geysowitz-nak, azaz „Géza fiá“-nak, valósággal ismét Gyövecs vagy Gyevecs hangoztatás felel meg. — III. István királyunk egy 1166-ban kelt oklevelében magát filius regis Geche-nek írja, más ugyanazon évi leveleiben azonban filius regis Geiche és Geisae áll. — Ugyanezen királyunk II. Gyejcs nevét a XII-dik századi Kinnamosz byzanti író Γετζτζ és Γατζτζ alakban írja, minek Gyejcsa vagy Gyacsa kiejtés felel meg. — A nyugoti krónikákban ezen nevű királyainkat Guotso, Guotseo, Guizo, Joitsco és Jonotsa néven találjuk emlegetve. — Mind ezen leírások többé kevesbé eltérő hangoztatásából annyit bizonyosnak állíthatunk, hogy ez eredeti magyar névben a gy és cs hang szerepelt. Azért is az újabb korban iróink által használt Geiza, Géza vagy Gyéza kiejtést, valamint a Bél Mátyás által faragott Győző nevet, helytelennek ismervén, de az Erdélyi János által (Budapesti Szemle, új folyam III. köt. 329. l.) használt és ajánlott, különben elég szép és magyaros Geese kiejtést sem találván a régi emlékek által igazoltnak, vissza igyekeztem térni az általam helyesnek hitt eredeti kiejtéshez, melyet már Cornides, Vindiciae Anonymi Belae regis notarii 61. l. Geicsá-nak határoz meg, s e nevet az utánhangzó elhagyásával Gyejcs-nek ejtem és írom.

¹⁾ Constantinus Porphyrog. De administrando imperio. 40. fejt.

²⁾ István születési évét a bécsi képes krónika (Marci Chron.) 32. l., a Chron. Budense, Budae. 1838. 61. l., Thuróczi

972-ben, midőn atyját a vezéri méltóságban fölváltotta, mintegy huszonkét, legföljebb huszonhárom évesnek számíthatjuk.

Gyejcs kormányra lépte után Magyarország politikai viszonyaiban rögtön föltünő fordulatot veszünk észre. Hazánk, mely még Taks korában a nyugot befolyása előtt zárva állt, Gyejcs kormányának legelső éveiben a császár és a német papság befolyásának önkényt látszik föltárni kebelét. Legelsőben egy egyszerű szerzetest látunk honunk határai közt megjelenni, ki térítési buzgalmának kevés sikerét szemlélhetve kénytelen ugyan visszavonulni, de a ki mintegy uttörőül tűnik föl azon fegyvertelen lelki hódítók előtt, kik jól kigondolt terv szerint készültek a harcziás szellemű magyarokat a keresztyénség szelidítő igájába szorítani, s egyszersmind a független magyar hazát először egyházilag a lelkiekben, azután politikailag

Chron. Hung. II. rész 27. fej. s ezek nyomán Bonfini és Ranzan a 969-dik évre teszi; egyedül Kézainál Chron. II. könyv, 2. fej. 1. §. találjuk azt 967-re helyezve. A pozsonyi krónikában, mely a XV-dik század második felében gondatlanul készült másolatban maradt ránk, anno dominice incarnationis Domini CCCXLIX. áll ugyan: de hogy itt a helytelen Domini szót az ügyetlen másoló az 500-at jelentő D számjegyből faragta, s hogy XLIX-et tévedésből irt LXIX helyett, bizonyosnak vehetjük. Lásd: *Chronicon Posoniense*. Budae. 1852. 27. és 53. l. és Knauz Nándor értekezését e krónikáról *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 583. l. — Krónikáink ez adatát elvetve több bel- és külföldi író vagy önkényesen vagy tarthatatlan alapokra épített okoskodással helyezte István születését tiz, tizenöt s husz évvel is későbbre. Igy Hell Miksa, utána Katona s legujabban ennek nyomán Frankl Vilmos azt 979-re, Hansiz, Stilting és Pray 983- vagy 984-re, Inchoffer 985-re, Jászay Pál 988-ra, a külföldi Baronus, Spondanus és Balbinus 989-re határozzák. Véleményeik és hozzászólásaik alapjául azonban egyetlen egy olyan érvt sem találunk fölhozva, melylyel hazai krónikáink hitelét megdöntöttnek vagy csak megingatottnak is elismerhetnők. ▶

is, mint e korban a megtéritett népek rendes sorsa volt, a német birodalom felsősége alá vetni. Csakhamar e szerzetes visszavonulta után, a hatalmas tetőpontján állt I. Ottó császár, a csehek és lengyelek megtéritésének buzgó előmozdítója, követéül egy püspök tűnik föl, titkos utasítással óvatosan közeledve a magyar fejedelem udvarához. Hogy a császári követ sikerrel járt el megbízatásában, bizonyítja az a fényes magyar követség, mely ezután nem sokára a császár udvarában tisztelkedve megjelenik. Ez a követség békeszerződéssel tér a hazába vissza, melynek pontjai ismeretlenek ugyan előttünk, de a melynek irányát és főcélját a rögtön bekövetkezett eseményekből tisztán kivehetjük. Alig érkezik ugyanis vissza e követség, a téritő papok szervezett csoportját látjuk hazánkban szabadon működve hirdetni a keresztyénség tanait, s ezek háttérben szemléljük a nagyratörő tervei kivitelében fáradhatatlan passauai püspök Piligrin alakját, ki, hogy célját elérhesse, pápai bullák koholásától sem irtózva, püspökségét a soha nem létezett lorchi érsekség általa koholt jogaiba visszahelyeztetni, s magát a megtéritendő Pannonia metropolitájául elismertetni törekedik.

Magyarország nyitva áll a nyugoti eszmék befolyásának és hatásának; Nyugot-Európa egyházi és világi érdekei versenyeznek a magyar vallásos és polgári élet ujja alakítását előkészíteni; e célra a hittéritői szent buzgalom egyesülve munkál az önérdekhajhászat erőfeszítéseivel. A mozgalom meg van indítva, melynek főadata a nyugot előtt rettentő emlékü s még mindig félelmetes magyar nemzetet a keresztyénség tanai elfogadtatásával ártalmatlanná tenni; mi hogy sikerülhessen, arra is kellett munkálni, hogy a magyar nemzet szövetséges kormányrendszere a keresztyén Európa fogalmaihoz és

gyakorlatához alkalmazandó egyeduralmi rendszerré alakíttassék át.

Ezen hazánk jövőjére nézve oly roppant horderejű mozgalom megindításának és vezetésének érdemét, mint történetíróink nagy része föltüntetni törekszik, egyedül az ifju Gyejcs államférfiai belátásának, meggyőződésének s szilárd elhatározottságának tulajdonitni, s így azt tenni föl, hogy ő atyja kormányának szomorú tapasztalásain okulva éretten megfontolt reformtervekkel lépett volna a pályára, annál kevesebbé lehetünk hajlandók, minél mélyebben tanulmányozzuk jellemét és egész életpályáját. Ha ezt jól fogtuk föl és helyesen bíráltuk meg, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ő nemzetünk vallásos és polgári életének átalakítását éppen nem önérdektől ment magasztos államférfiai bölcseségből s még kevesebbé a keresztyén vallás iránti őszinte vonzalomból és hite buzgóságából ügyekezett előmozdítani. Abból ugyanis, hogy Gyejcsnek, midőn kormányra lépett, a 950 körül Konstantinápolyban megkeresztelkedett Gyula erdélyi vezér leánya Sarolta volt neje¹⁾, több irónkkal együtt azt következtetni, hogy ennek befolyása nyerte őt meg a hitnek, s e lelkes keresztyén nő avatta férjét a keresztyénség buzgó előharczosává, a mily merész éppen oly alaptalan okoskodás: mert, mint látni fogjuk, bármennyire kedvezett is Gyejcs a kormányra első éveiben megindított

1) Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu, altera Saroltu. Béla király névtelen jegyzője 27. feje. — Ennek szépségét magasztalva emlegetik krónikáink, mondván: Gywla dux magnus et potens, . . . habebat filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine provinciales duces diucius loquebantur, quam Geysa dux . . . traduxit in uxorem legitimam. Marci Chronica 22. l., Chron. Budense. Budae 1838. 41. l., Chron. Posoniense 23. l. és Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 5. feje.

téritési kísérleteknek, az ős hittel nem hogy ekkor, hanem ezután is sokáig nem szakított, s csak mintegy husz év múlva, 994-ben, vallotta magát a keresztység fölvételével az anyaszentegyház tagjának.

Nem tévedhetünk ennél fogva, ha Gyejcs jóakaratu föllépését és kedvező magatartását a külföld és a keresztység irányában nem hite meggyőződésével és buzgóságával, hanem az érdekek kölcsönös találkozásával hisztik indokolandónak, mi a politikai szövetségeknek legtermészetesebb és legállandóbb alapja.

I. Ottó császár, ki birodalma ellenségeinek, az északkeleti szlávoknak megzabolázására sikerrel alkalmazta a téritést, és több püspökséget, Magdeburgban pedig érsekséget alapított részökre, ezen eljárást a magyarok ellenében is, kik erélyes s harczias főnök alatt népének még folyvást veszedelmes szomszédaivá lehettek, rögtön sietett megkísérteni, mihelyt az ifju Gyejcs fölléptével a sikerre némi kilátása mutatkozott. Célja kivitelében buzgó eszközre talált a tevékeny Piligrin püspökben, ki a térités dicsősége mellett nem kevesbbé vágyott a gazdag Pannónia érseki székére. A császárnak, hogy tervét kivihesse, meg kellett nyerni annak számára magát Gyejcsset is, ki előtt engedékenysége és szövetkezése jutalmául az európai uralkodók sorába leendő fölvétel és elismertetés fénye lehetett a távolban föltüntetve, mit a keresztény hit pártolása és a nyugottal való kibékülés nélkül csak reménylenie is hiu ábránd lett volna. Ottónak és a német nemzetnek érdekében állott Gyejcsset a vallásos és politikai reformok megkísértésére buzdítani, tanácsal és tettel segíteni; míg viszont Gyejcsnek, ki, a ránk maradt adatokból ítélve, éppen nem volt idegen a fővezéri méltóság korlátolt hatalomkörének tágításától s a fölségi jogoknak, melyeket az ő koráig a nemzeti közgyűlés gyakorolt, magához ragadásától, önérdeke hozta magával

vissza nem utasítani az ajánlott békejobbot, mely őt azzal kecsegtette, hogy Európa egyik legszebb országának uralkodójává s a keresztyén fejedelmek társává fogja avatni.

Ezen tájékozó szempontok előre bocsátása után, melyeket szükségesnek tartottam kijelölni, hogy a Gyejcs körára nagyon is szűken folydogáló források töredékes s olykor homályos adatait egymással kellő egybeköttetésben és lehetőleg hű világításban láthassuk, áttérek az események részletes elbeszélésére.

Gyejcs kormányának kezdetén, 972-ben, a sváb földről a Harz hegységben fekvő einsiedelni monostor magányából egy Wolfgang nevű német szerzetes, ki a világi papi pályáról vonult volt a monostor falai közzé, azzal a buzgó elhatározással indult meg, hogy mint hit-hirdető működjék a pogány magyarok közt. A bajor földön keresztül csekély kísérettel átvonulván szerencsésen meg is érkezék Magyarországra; itt azonban, mint élet-iratában olvassuk, „a megrögzött tévelygések burjánait kiirtani, a csökönyös szivek parlag földeit az evangyéliomi kapával fölszaggatni s azokba a hit magvait vetni haszontalan fáradozik vala“. Wolfgang e sikeretlen működése nem sok ideig tarthatott, minthogy Piligrin passauai püspök, ki Pannoniát egyházmegyéjéhez tartozó területnek vitatta, őt, mint a ki engedelme nélkül akart az ő hatósága körében téríteni, Passauba idézte és hittudománya iránt szoros vizsgálat alá vetette. Miután azonban darab ideig magánál tartván meggyőződött róla, hogy nem kórborgó barát, hanem a hit igaz hirdetője, őt koránt sem bocsátotta vissza Magyarországra, hanem hathatós ajánlása által kieszközölte, hogy a 972-ben september 23-án elhalt Mihály püspök helyébe a regensburgi püspökséget elnyerhesse, mely méltóságba még azon év karácsonyán

be is iktattatott¹⁾. Piligrin ez eljárása Wolfgang irányában, ki tudományáról és kegyességéről már előbb is hírhedt férfiú volt, anyyra föltűnő, hogy annak indoklására életirója Arnoldus e szavait: „mert sajnálta, hogy ily derék munkás terméketlen barázdákra vesztegesse erejét“ éppen nem tarthatjuk elegendőknek. Ezen különös eljárás, egybevetve a mindjárt következő eseményekkel, világossá teszi előttiink a passauai püspök célzatát, ki a magyarok általa már tervbe vett, s csakhamar fogatba is veendő megtérítésének dicsőségét és hasznát egy tőle nem függő, idegen egyházmegyei papnak átengedni nem akarta, s a buzgó térítőt, egyszerű szerzetes létére, befolyásával fényes püspöki állásra emeltette, hogy utjából eltávolíthassa²⁾.

¹⁾ Wolfgangus . . . cum humili comitatu pertendens, praedicandi causa Pannoniae petiit confinia. Ubi cum veterum frutices errorum extirpare, et steriles squalentium cordium agros evangelico ligone proscindere, frugemque fidei inseminare frustra laboraret, a Piligrino Pataviensi pontifice ab incepto revocatus est opere. Dolebat enim pontifex tantum colonum in sulcis sterilibus tantum expendere laborem. Arnoldus Wohburgensis, De memoria S. Emmerami, Pertznel e. h. IV. köt. 556. l. — Az 1035—1036 körül irt Arnold regensburgi szerzetes e szavait átírja a XI-dik század közepe táján irt Othlon szerzetes, Vita S. Wolfgangi 13. 14. feje. Pertznel e. h. 530. 531. l. — Wolfgang regensburgi püspökségre jutásának idejét e szavakkal határozza meg az Annales Einsidlenses Pertznel III. köt. 143. l.: 972. Wolfgangus monachus ad Ungaros missus est, qui secundo anno Radisbonensis episcopus ordinatus est. — Has. Herimanni Augiensis Chronicon. Pertznel V. köt. 116. l. Annales S. Rudberti Salisburgenses. U. o. VII. köt. 771. l. Auctuarium Garstense. U. o. 567. l. és Annales Zwifaltenses. U. o. VIII. köt. 53. l.

²⁾ Frankl Vilmos, A magyar nemzet műveltségi állásának vázolata az első fejedelmek korában 334. l. Piligrin eljárásának önző indokát, melyet Horváth Mihály, Hazánk

Wolfgang e kísérletének megghiúsultát Katona István és utána Frankl Vilmos 971-re helyezvén egyenesen annak tulajdonítja, hogy ekkor még a keresztyénség iránt ellenséges érzelmű, nyers jellemű Taks kormányozta hazánkat¹⁾. Én teljes biztossággal vélem Wolfgang működését 972-re és így Gyejcs korába helyezendőnek²⁾; annak sikeretlenségét pedig nem tartom szükségesnek Taks pogány erkölcsével mentegezni: miután arra nézve az az egyetlen egy körülmény is elég akadálynak tekinthető, hogy az idegen Wolfgang és társai nyelvünkkel, hazánk szokásaival és viszonyaival teljesen ismeretlen létkökre fogtak az erejüket haladó földathoz.

Mily és mennyi befolyása lehetett Wolfgang hazánkban jártának s az őt kikérdező Piligrin püspök előtt tett

1858. évf. 437. l., valamint Magyarország története 2. kiad. I. köt. 103. l. és Kerékgyártó Árpád, Magyarország mívelődésének története I. köt. 478. l. kifejtett s melyet még olébb és még bővebben kimagyarázva találunk Dümmler munkájában, Piligrin von Passau und das Erzbisthum Lorch. Leipzig. 1854. 36. 37. l., nem akarja elfogadni s azt mondja, hogy nem lehet tudni, honnan van ez állítás merítve, miután a Wolfgangra vonatkozó s általunk is idézett forrásokban „ennek nyomát nem találta“. — Igaz hogy azt ezen források nem mondják, de Piligrin tettei, mint mindjárt látni fogjuk, ezen indok alaposságát nagyon is főnhangon hirdetik.

¹⁾ Katona, Hist. critica ducum Hung. 497—499. l. és Frankl e. h. 334—336. l.

²⁾ Wolfgang térítését a 972-dik évre helyezi Arnoldus Wohburgensis és utána Othlon e. h. Ez évben pedig a XI-dik századi Aloldus bizonyossága szerint, ki egyedül emlékezik Taks halálának idejéről, már ennek helyébe Gyejcs volt választva. — Horváth Mihály e. h. 103. l. a magyarok quedlinburgi követsége és így a 973-dik év tavasza után teszi Wolfgang hazánkban jártát; mit azonban nem fogadhatunk el, miután Wolfgang ekkor már a regensburgi püspöki székben ült, melyet csak azután nyert el, hogy Piligrin őt hazánkból visszatérítette.

közleményeinek Ottó császár elhatározására, hogy az új magyar vezérrel diplomatiái alkudozásba ereszkedni kísérletet tegyen, meg nem határozhatjuk: de hogy Ottó Gyejcshez küldött követsége s Wolfgang ezt megelőzőt utja közt bizonyos egybeköttetés létezett, nem ok nélkül hihetjük.

Ottó császár e czélra Brunó verduni püspököt szemelte ki, s őt következő levéllel ajánlotta Piligrin püspök szívességébe és támogatásába: „Ottó, Isten kegyelméből fölséges császár, Piligrinnek a passauai egyház tisztelendő püspökének üdvözetünket és kegyelmünket. Brunó püspököt küldjük, s kedveltségednek ajánljuk, hogy a mire nálatok szüksége leend, mind azzal bőségesen segítsd, s embereiddel, lovakkal és egyébbel, a mi utjára szükséges, ellátva, a magyarok határaihoz, minél közelebb lehető, tisztességesen és legóvatosabban vezettesd el. Mert oda fogjuk őt utasítani, hogy királyukat minél hamarabb a mi szándékainkra hajlitsuk. Nagyon ügyelj azért rá, hogy ez a követség lehető legóvatosabban történjék. Mert, ha föltett szándékunk sikerül, ez neked és a teidnek mindnyájatoknak hasznatokra lesz.“¹⁾

Brunó követségéről egyedül Ottó e levelében találunk emlékeztést, melynek hangjából tisztán kivehetjük,

¹⁾ E keletnélküli levelet közli Hansiz, *Germania Sacra* I. köt. 207. l., és utána Fejér, *Codex Dipl. Regni Hung.* I. darab 257. l. — Hogy e levelet, melynek tartalma is azt bizonyítja, hogy a német birodalom és a magyar állam közötti legelső békes érintkezés idejére teendő, az egymásra következett három Ottó császár közül csak a 973-ban elhalt I. Ottó intézhette Piligrinhez, s hogy Brunó püspök alatt nem a III. Ottó korában élt hasonnevű püspökök, hanem egyedül az a Brunó érthető, ki a verduni püspöki széken 962-től 972-ig ült, bőven s helyesen megvitatta Katona, *Hist. crit. ducum Hung.* 506—508. l., úgy hogy ezen követség idejét minden kételkedés nélkül helyezhetjük a 972-dik évre.

hogy ez a küldetés igen fontos és kényes természetű s így a legnagyobb óvatosságot kívánó államügyekben történt; a Piligrin és papjai hasznára tett czélzásban pedig a magyarok megtérítésére czélzó törekvést láthatjuk elfátyolozva. Mi eredménye lett a püspök eljárásának, arról egyenes tudósításra sehol sem találunk ugyan: de hogy az nem maradt kívánt siker nélkül, bizonyosnak tarthatjuk abból, hogy a következő év tavaszán I. Ottó császárt Gyejcs részéről fényes követséggel látjuk megtisztelve; mely lépés megtételére őt, a nyugottól eddig elzárkózott magyar nemzet fejét, csak a császár megelőző lépése bírhatta.

Midőn I. Ottó császár hasonnevű fiával együtt 973-ban husvét napját, mely ekkor martius 23-dikára esett, Quedlinburgban nagy fénynyel ünnepelte, a távol nemzetek s ezek közt a bolgárok, szlávok és oroszok követői mellett fényes magyar követség is jelent meg, mely gazdag ajándékokkal tisztelkedett s viszont ajándékokkal halmozva tért vissza hazájába¹⁾. Hogy ez a követség nem

¹⁾ Ottó Imperator senior cum juniore venit Quidlinburg, ibique celebravit sanctum Pascha X. Cal. April., illucque venerant legati plurimarum gentium, id est Romanorum, Graecorum, Beneventorum, Itolorum, Ungariorum, Danorum, Sclavorum, Bulgariorum atque Ruscorum cum magnis muneribus, mondja a 973-dik évre az Annales Hildesheimenses Pertznel e. h. III. köt. 62. l. és Annales Lamberti Schafnaburgensis u. o. 63. l. Has. Widukind, Res gestae Saxonicae III. könyv, 75. f. Pertznel III. köt. és Thietmari Chronicon. U. o. 753. l., ki a császár viszonzajándékairól is emlékezik. — Hogy ezen követségben tizenkét előkelő magyar (duodecim primates Hungarorum) jelent meg, említi a XV-dik század végén élt Staindel János passauai kanonok krónikája Oefelénél, Rerum Boicarum Scriptores I. köt. 464. l. — Szalay, Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 41. l. a quedinburgi ünnepést bizonyosan csak elnézésből tartatja II. Ottó császárral I. Ottó helyett.

puszta udvariasságból volt a császárhoz küldve, s hogy ez alkalommal I. Ottó és Gyejcs, illetőleg a német birodalom és a magyar állam között kölcsönös szerződés s ünnepélyes békekötés jött létre¹⁾, a mindjárt előadandó események folyama által igazolva találjuk.

A quedlinburgi udvarban Ottó parancsára jelen volt a birodalomtól függésben állott két keresztyén szláv fejedelem, Boleszláv a csehek, és Miczisláv vagy Mieskó a lengyelek fejedelme is²⁾. Ezen körülményből gyanítják újabb történetíróink, hogy ez alkalommal, talán a császár eszközlésére, történhetett Miczisláv hugának Adelhaidnak Gyejcs nejévé eljegyeztetése³⁾; mit azonban biztos

1) Piligrin püspök VII. Benedek pápához irt levelében e szavak: „a szövetség megkötése után, a béke alkalmazosságát használva (foedere pacto, sub occasione pacis) bátorságot vettünk magunknak a hithirdetés munkáját gyakorolni.“ Endlichehnól, Monumenta Arpadiana 131. l. csak az ekkor kötött békeszerződésre alkalmazhatók.

2) Widukind, Thietmar, Annales Hildesheimenses és Annales Lamberti Schaffnaburgensis Pertznel Script rerum Germ. III. köt. e. h.

3) Szalay, Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 44. l. és Horváth Mihály, Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 102. l. — Az ő hozzávetésök szerint Sarolta már ekkor nem élt, s Gyejcs 973-ban, Piligrin térítése alkalmával, neje Adelhaid befolyására lett volna engedékeny a keresztyének és idegenek iránt. E következtetést ők kétségen kívül szent Adalbert életirójának, Brunó térítő érseknek, azon szavaira alapították, melyekben azt mondja, hogy Adalbert prágai püspök, a mint 996-ban utolsó útjára készült a poroszokhoz, követeket küldött a magyar fejedelemhez és nejéhez, kinek vezérlete alatt kezdődött (Magyarországon) a keresztyénség (qua duce erat christianitas coepta). Brunonis Vita S. Adalberti 23. fej. Pertznel IV. köt. 607. l. — Bizonyos, hogy e nő alatt Adelhaid értendő: de ha tudjuk, hogy Brunó a magyarok legelső térítőjének szent Adalbertet tartja és Piligrin püspök térítési kísérletéről mit sem tud, lehetetlen e szavakból azt a következtetést vonni, hogy Adelhaid már

tényül elfogadnunk nem lehet: minthogy arról, hogy Gyejcs első neje Sarolta mikor halt el s Gyejcs Adelhaiddal mikor kelt egybe, sehol legkisebb emlékezetet sem találunk.

I. Ottó ezen összejövetel után csak néhány hetet élt s 973-ban május 7-dikén Memlingenben meghalálozott. De az általa megindított alkudozás és ennek következtében kötött szerződés eredményei, fia II. Ottó trónra lépte után, hazánkban csakhamar mutatkozni kezdének. Gyejcs, jóllehet maga az ősi hitről nem mondott le, miután a szomszéd nemzetekkel a béke föntartására szerződött, intézkedéseket tőn, hogy az országban a keresztyén hit terjesztése szabadon és rendszeresen megindulhasson. „Gyejcs, mond a XII-dik század elején irt Hartvik regensburgi püspök, ki kemény és kegyetlen vala övéihez, de irgalmas és bőkezű vala az idegenek kivált a keresztyének iránt, jóllehet még pogány szertartásokba volt

973-ban, Piligrin térítésekor, Gyejcs neje és a keresztyénség terjesztésének első pártolója volt volna. — Nem mulaszthatom el itt megjegyezni, hogy Thierry Amadé, *Histoire d'Attila et de ses successeurs* című nagybecsű műve első kiadásában, Paris 1856. II. köt. 354. l. Adelhaidot Saroltával egy időben (à la même époque) állítja Gyejcs nejének, és így őt többnejűséggel vádolja, mely szokás szerinte a magyar fajnál akkor virágzásban volt volna. Ugyanő azonban e munkájának 2-dik kiadásában Paris. 1864. II. köt. 398. l. véleményét módosítva már csak ennyit mond: úgy látszik hogy ezen fejedelemnek több neje volt, kik közül Saroltát különösen szerette. — Nem szólanék e vélemény ellen, ha a pogány magyarok soknejűségére bel- vagy külföldi forrásainkban csak a legkisebb bizonyítékot is lehetne találni: minthogy azonban ily adat eddig tudunkra nem létezik, ellenben arra, hogy a magyarok a soknejűséget gyűlölték, s a közér Marótot sok nejeért Mén-Marótnak gunyolták, bizonyságunk van (*Anonymus Belae Regis Notarius* 11. feje.) s minthogy régi krónikáink a magyarokat ősi honukban is egynejeűeknek írják, Thierry e véleményét tarthatatlannak merem állítani.

merülve, mindazáltal a szent lélek kegyelmének közeledtével valamennyi köröskörül fekvő tartományokbeli szomszédjaival gondosan kezdé értekezni a béke felől, melynek azelőtt soha sem volt kedvelője. Ezenkívül azt is parancsolatba tévé, hogy minden keresztyént, ki tartományába akar költözni, vendégszeretettel és biztositással fogadjanak; a papoknak és barátoknak engedelmet ad, hogy eléje járulhassanak¹⁾. Gyejcsnek a békére való ezen hajlamát a XI-dik századi Aloldus jegyzeteiben így találjuk festve és indokolva: „A magyarok Ursus halála után (így nevezi ő Taksot) Gyejcsset választották fejökké, ki azon nemzetségből eredt ugyan, de szelidebb természetű vala mint barbár apjai. Ezt isten kegyelme megszállotta, hogy bölcsen gondolja meg a roppant károkat, melyeket nemzete annyi más országnak okozott, és a kegyetlen vereségeket, melyeket nemzete viszont maga is vallott; azért is nagyobb reményét helyezteté a békébe. Elfogadá tehát a tanácsot, melyet isten ihlett lelkébe, és föltervé magában, hogy Pannoniát királyságává alakítja át, s azt többé nem igazságtalan zsákmánylással, hanem szabados nyereségekkel gazdagítja. Minthogy pedig tudta, hogy földje jó és termékeny, tanácsolá nemzetének, hogy a fegyvert tegye le s inkább kereskedjék a szomszédoknál azokkal az árukkal, melyeket az ország dúsan terem²⁾).

A quedlinburgi összejövetel után nem sokára, 973-ban, Piligrin passauai püspök, kinek egyházmegyéje szenvedett legtöbbet s volt leginkább fenyegetve a magyaroktól, s kinek e szerint igen is érdekében állott harczias

1) Chartuicii Vita S. Stephani regis 2. fejj., Endlichernél Monumenta Arpadiana 165. 166. l. és vele egyezően S. Stephani legenda maior u. o. 140. 141. l.

2) Aloldus a 972-dik évre, idézve Katonánál Hist. Crit. Ducum Hung. 501. és 504. l.

szomszédjai megszelídítése, számos papot és szerzetest küldött Magyarországra, mi csak Gyejcs engedelmével, sőt az ő fölszólítására történhetett¹⁾. A térítőik fáradozása ezuttal nem maradt sikertelen, s a magyarok megkeresztelkedése szép reményekre jogosítólag indula meg. Bő tudósítást ad a térítés ügyének örvendetes állásáról maga Piligrin püspök VII. Benedek pápához intézett levelében, ez ügy menetelére egyetlen egy forrásunkban, melynek leglényegesebb sorait méltónak tartom szóról szóra közleni.

Előre bocsátván ezen levélben a püspök, ki magát a lorchi szentegyház alázatos szolgájának azaz lorchi érseknek czimezi, hogy nem követei s levele által, hanem színről színre ohajtott volna működéséről a szent atyának számot adni, ha, mint mondja, oda menetelében a magyarok ujdon megtért nemzete által nem volna gátolva, előadja, hogy „a rettentő magyar nemzet; mely sok idő óta mind eddig elzárta az utat a hithirdetők előtt az ő egyházmegyéjébe (t. i. az ő lorchi érsekségéhez tartozónak igényelt Pannoniába és Moesiába), most már kész nyakát az Úr szelid járma alá hajtani.“ Ezután az általa a magyarokhoz saját kértőkre küldött térítőik munkásságának eredményeit rajzolva írja, hogy „azoknak az isteni kegyelem mindjárt annyi sikert szolgáltatott, hogy azon nemesebb magyarok közzül férfut és nőt mintegy ötezeret nyertek meg Krisztusnak, őket a katolikus hitbe avatván és a szent keresztség által megtisztítván. A keresztyének pedig, kikből áll a nép nagyobb része, kiket a világ minden részéből hordtak oda mint foglyokat,

¹⁾ Piligrin maga VII. Benedek pápához intézett levelében azt mondja ugyan, hogy őt „a magyar nemzet sok könyörgéssel hívogatta“ Endlichernél e. h. 132. l.: de hogy e meghívás nem a nemzet közakarátját kifejező közgyűlés végzéséből, hanem csak Gyejcs és udvara akaratjából, az ő eszközzésére s az ő nevében történhetett, arról nem lehet kételkednünk.

s kiknek soha sem volt szabad, hanem ha titkon, gyermekeiket az Urnak szentelni, most minden félelem nélkül hordják azokat keresztelni. Mind örvendeznek, mintha bujdosásukból hazájokba vitték volna őket vissza, hogy keresztyén módra egyházakat mernek építeni, és szabadságot nyerve megkötött nyelvöket a megváltó dicsőítésére bátorkodnak föloldani. Mert magok a barbárok, ámbár még egy részök a pogányság bilincseiben van, a mindenható isten kegyelmének munkája által, senkinek alattvalóik között nem tiltják a megkeresztelkedést, sem a papokat nem gátolják, hogy bárhova menjenek. Hanem olyan egyetértők a pogányok a keresztyénekkal és olyan barátságosan vannak egymással, hogy itt beteljesedni látszik Ézsaiás jövendölése: „a farkas és bérány együtt legel, az oroszlány szénát eszik, mint az ökör.“ Tehát úgy áll a dolog, hogy csaknem az egész magyar nemzet hajlandó a szent hit bevételére, de még más szláv tartományok is készek a hitre. És itt sok az aratni való, de kevés az arató“¹⁾.

¹⁾ Piligrin levele VII. Benedek pápához Endlichernél Monumenta Arpadiana 131. 132. l.; magyarra fordítva általam: Emlékiratok a magyar keresztyénség első századáról 113—115. l. — E keletnélküli levelet a legbiztosabban határozhatjuk Endlicherrel, Szalayval, Horváth Mihálylyal együtt 974-re. Katona Hist. crit. ducum Hung. 516—519. l. azt a 973-dik évre adja ugyan elő; de szerinte is e levél csak a 973. év utolsó vagy a 974. év első hónapjaiban kelhetett. — Magának a térítésnek módjára nézve Katona e. h. 519. 520. l. bizonytalanságban lévén a felől, vajon Piligrin német térítői tudtak-e magyarul, vagy a magyarok értettek-e németül, abban a véleményben van, hogy talán a magyarok, legalább az előkelőbbek, megtanulták a latin nyelvet, hogy az idegen nemzetekkel közlekedhessenek; mit hihetőnek tart Fessler is Gesch. der Ungarn I. köt. 345. l. — Ugy hiszem fölösleges volna hosszasan bizonyítgatnom, hogy pogány ősainknek a X-dik században, mikor egész Európában a latin nyelv s ezzel együtt minden tudomány csaknem ki-

Ha látjuk, hogy Piligrin mindjárt e sorok után mi-lyen sürgetve kéri a pápát, hogy, mint valaha a rómaiak és gepidák idejében volt, állíttasson püspökségeket a hit-nek általa megnyert pannoniai területen, s azokat az ő igényelt lorchi érseki hatósága alá vesse, neki a metro-politai méltóság jeléül palliumot küldjön, egyszersmind pedig egyházának követei által előterjesztetett kiváltság-leveleit, — melyek mellesleg megemlítve mind az ő sa-ját koholmányai voltak ¹⁾, — elődei példájaként megerő-

rekesztőleg a papság birtokában volt, hazánkban nem volt hol és kihez jární latin iskolába. De bizonyosan abban sem tévedünk, ha azt hisz-szük, hogy ekkor hazánkban a térítők és térítendőek egymás nyelvét nem értették, s ha egyik-másik netalán értette is, ez csak a legritkább kivételek közé tartozhatott. Éppen ennek a körülménynek kell ugyanis tulajdonitnunk azt a kétségtelen tényt, hogy hazánkban a térítők mű-ködésének mind addig alig volt valami kis látszatja, míg nemzetünk saját véréből való apostola István személyesen nem állott a térítés élére s élő szóval nem hatott nemzete lelkére.

¹⁾ Az állítólag hajdan létezett lorchi érsekség metropolitai jogaira vonatkozó pápai bullák a következők: 1) Symmachus pápa levele (498—514) egy Theodor nevű állítólagos lorchi érsek részére, mely-ben a lorchi egyház Pannonia metropolisává emeltetik. 2) II. Eugenius levele (823—826), melyben Uroff lorchi érseket (ki valósággal 804-től 806-ig volt passai püspök), az általa megtérített Hunnia, Avaria, Moravia, Pannonia és Moesia apostoli helyettesévé nevezi ki, az ezen tartományokban a rómaiak és gepidák korában állítólag létezett hét püspökség fölötti érsekségben megerősíti és neki palliumot ad. 3) VII. Leo pápa levele (936—939) Gerhard lorchi érsek részére (ki magát a 932-diki zsinaton passai püspöknek írja), melyben neki palliumot küld, s egyházi jogait mint soha kétségbe nem vontakat emlegeti. 4) Ugyan-ezen pápa levele ezen ügyben Németország egyházi és világi nagyjai-hoz. 5) II. Agapetus pápa levele (946—955) ugyancsak Gerhard ré-szére, melyben a közte és a salzburgi érsek közt kitört viszályt ugy-igazítja el, hogy Gerhard lorchi érsek, mint régi jogánál fogva a bajor föld metropolitája, hatósága alá veti keleti Pannoniát, az avarok, mor-vák és szlávok földjével együtt, a salzburgi érsekségnek nyugoti Pan-noniát hagyván. 6) VII. Benedek pápa bullája Piligrin részére, mely-

sitni méltóztassék: lehetetlen attól a meggyőződéstől szabadulnunk, hogy Piligrin saját érdemeit és a magyar térítés sikerét igen nagyitva adja elő, hogy kitüzött célját, mely nem egyéb volt, mint a passauai püspökséget a salzburgi érsek törvényes hatósága alól kivonva metropolitasággá emelni s a megtérítendő Magyarországot saját egyházi hatósága alá vetni és így közvetve a német birodalomtól függésbe hozni, annál könnyebben elérhesse. Annnyival kevesebbé hihetjük az ötezer előkelő magyar megkeresztelkedését, mivel tudjuk, hogy maga Gyejcs,

ben, a lorchi érsekség régi kiváltságai szerint, őt a salzburgi érsektől való függéstől fölmenti, metropolitává teszi, s Alsó-Pannoniát, Moesiát, Avariát és Moraviát egyházi hatósága alá veti. — Ezen utolsó levél tartalmával homlokegyenest ellenkezik ugyancsak VII. Benedek pápa levele, melyben Fridrik salzburgi érseket nevezi ki az egész bajor föld és Pannónia érsekévé és apostoli helyettesévé, az e rendeletének ellenszegülőket átokkal sujtván, és ha valaki magának netalán barátjai által vagy csalással Fridrik érseki jogait sértő kiváltságlevelet szerzett volna, — mely szavakban a célzás csak Piligrin püspökre vonatkozhatik, — azt e méltóságától megfosztván. — Hogy ezen kelettelene levelek közzül, melyek mind csak XII-dik századi egyszerű másolatokban maradtak ránk, az öt első világos koholmány, még pedig csak Piligrin püspök által önző céljai végett lehetett koholva, döntő érvekkel bebizonyította Dümmler, *Piligrin von Passau und das Erzbisthum zu Lorch*. Leipzig. 1854. czimü munkájában. — Ha régibb történetiróink, mint Katona s mások, több külföldi tudóssal együtt e koholt levelek hamisságát föl nem ismerve azokat hiteles forrásokul vették és használták, nem lehet rajta megütköznünk: de hogy legujabbkori két legnagyobb történetiróink, Szalay, Magyarország tört. 2. kiad. Pest. 1861. I. köt. 45. l. Piligrint nem passauai püspöknek, hanem lorchi érseknek említi, Horváth Mihály pedig Magyarország tört. 2. kiad. Pest. 1860. I. köt. 103. 104. és 114. l. a hajdani lorchi érsekségről és jogairól mint valóban létezettekről beszél, e tévedést csak azon mulasztásnak tulajdoníthatjuk, hogy Dümmler alaposan kidolgozott munkáját s e kérdésben döntő érveit vagy nem ismerték, vagy kellő figyelemre nem méltatták.

kinek példája hathatott volna alattvalóira legsikeresebben, ősi vallásáról még ekkor nem mondott le. Bizonyos ez abból, hogy Gyejcs megtéréséről még az oly főhangon dicsekvő Piligrin sem emlékezik egy szóval sem; holott e lelki hódítást, ha valóban megtörtént, lehetetlen lett volna örvendő nem említnie.

Nem lehet szándékom mindemellett is Piligrin téri-tői munkásságától minden érdemet elvitatni; de óvakodnunk kell ez érdemet tulbecsülni s Magyarország megtérését, mint több kül- és belföldi író teszi, e kedvező kilátással biztató, de csakhamar meghiusult kísérlet idejéről számitani¹⁾. Piligrin föllépése után, bármily kedvezőnek ítéljük is az ő törekvései pillanatnyi sikerét, még egy század negyedénél több időnek kellett lefolyni, míg a keresztyén Magyarország nemzetünk valódi téri-tője István király intézkedései folytán megalakulhatott.

¹⁾ Brunner, Die Einfälle der Ungern in Deutschland. Augsburg. 1855. 51. l. Piligrin passauai püspököt és Wolfgangot a későbbi regensburgi püspököt elfogultan mondja „a magyarok tulajdonképpeni apostolainak“ és még elfogultabban állítja, hogy „Bajorország püspökei és apátjai számos papot küldtek Magyarországra, annak békés meghódítása végett, és így igaz keresztyén módra fizették vissza azt, a mit e nép Bajorország ellen vétkezett.“ Mintha bizony Piligrint a magyarok e lelki meghódításában a keresztyéni szereteten kívül semmi más érdek nem vezette volna!

II. FEJEZET.

A magyarországi térítés a németországi zavarok miatt félbe szakad. — A német belháború 976 és 977-ben. — Gyejcs és a magyarok e háborúba nem avatkoznak. — A magyar keleti határszélek ekkori állása. — A magyarok a németországi újabb zavarok alkalmával Piligrin passai püspök jószágait földülják 984-ben. — Luitpold keleti határgrof Mölk várát megvívja s a magyarokat a Szárhegyig (Kahlenbergig) visszaszorítja 984-ben.

A művet, melyet a passai püspök német hithirdetői 973-ban hazánkban építgetni kezdtek, a Németországban ezután csakhamar kitört forrongás és belháború, melynek súlya éppen a bajor földre s különösen Piligrin egyházmegyéjére esett, félbe szakasztotta. S ha tekintetbe vesszük, hogy Piligrinnek, mint a császár egyik legbuzgóbb hívének, a pártütő bajor herceg és hívei által tüzel-vassal pusztított egyházmegyéjét rendbe hozni s lerombolt székesegyházát helyreállítani magában is sok gondot adhatott; ha látjuk, hogy a magyarok az Ensen inneni vidéken a bajor telepítvényesekkel, éppen Piligrin egyházi alattvalóival, e háború után évek múlva is erős küzdelmeket folytattak: nem lehetünk hajlandók minden legkisebb bizonyító adat nélkül elhinni, hogy Piligrinnek módja és alkalmá lehetett volna a magyar térítés abba hagyott munkáját ismét fölvenni és sikerrel folytatni. És így vissza kell vetnünk Katona pusztán gondolomra épített okoskodását, mely szerint Piligrin mindjárt a német háború lecsendesítése után 977-ben a térítést hazánkban újra kezdte és sikeresen folytatta, sőt ez évben magát Gyejcsset is megkeresztelte volna¹⁾.

Hogy Gyejcs és a magyar nemzet magatartását a német belviszály folyama alatt tisztábban fölfoghassuk és

¹⁾ Katona, Hist. crit. Ducum Hung. 563. 564. l.

indokolva érthessük, jónak látom egy futó pillantással áttekinteni a német birodalom akkori belviszonyait.

Midőn II. Ottó 973-ban atyja halála után trónra lépett, a bajor hercegséget, a veronai örgrófsággal együtt, a 955-ben elhalt I. Henrik bajor hercegnek, I. Ottó császár öcscsének, ugyancsak Henrik nevű fia birta, ki ekkor mintegy huszonkét éves lehetett. A herceg kiskorúsága alatt anyja Judith, a 937-ben elhalt Arnulf bajor herceg leánya, vezette a kormányügyeket, kinek fivestvéreit I. Ottó fosztotta volt meg örökségöktől, a bajor hercegségtől. E szellemdús, szép és nagyravágyó nő, fia felnőttével, ki csak kedvetlenül engedelmeskedett ifjabb unokaöcscsének II. Ottónak, nagyszertű terveket forralt ennek megbuktatására s családja letűnt fényének visszaszerzésére. Fiát, Henrik herceget, Konrád burgundi király leányával Gizelával háziasította össze; leányát, Hedviget, az idős Burghárd sváb herceghez adta férjhez, kit I. Ottó tulajdon fia Ludolf letétele után emelt e hercegségbe. S minthogy a kormányhatalmat az agg herceg helyett ifju, szép és eszes neje Hedvig keritette kezére, a sváb földön is Henrik és anyja czélzatainak kedvező befolyás volt az uralkodó. E czélzatoknak buzgó előmozdítója volt Ábrahám freisingi püspök, Judith hú tanácsosa, valamint Henrik augsburgi püspök, Burghárd grófnak a néhai bajor herceg Arnulf egyik leányától született fia, és így Henrik herceg közel rokona, kit I. Ottó halála után 973-ban rokonsága ravasz csellel, a törvényes választást s a császári udvar befolyását kijátszva, emelt a szent Ulrik halálával megürült augsburgi püspöki székre.

A császár ezen ellene szorosan összetartva működő hatalmas párt irányát észrevévén, jókor ügyekezett ellene működni, erejét s befolyását csökkenteni. Midőn az öreg Burghárd sváb herceg 973-ban november 12-dikén mag-

talán elhalt, a császár ezen hercegséget nem hagyá örökségtől özvegye kezében, mire a birodalom történelmében megelőző példák léteztek s a bajor ház hivei számítottak, hanem mostoha testvére Ludolf fiának, a vele együtt növekedett s hozzá szeretettel ragaszkodó Ottó hercegnek adományozá. A bajor hercegi ház érdekei és cselszövényei ellenében alkalmasabb személyt keresve sem lehetett volna találni, mint éppen ezen ifjut, kinek atyját Ludolfot a bajor herceg atyja I. Henrik annyi méltatlansággal illette s oly mély megaláztatásba és szerencsétlenségbe döntötte.

Ezen körülményeket tudva nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy a két ifju szomszéd herceg közt rögtön félreértések és viszálykodások támadtak; mit az is előmozdithatott, hogy a bajor hercegi rokon, Henrik augsburgi püspök, inkább akart Henrik bajor hercegtől, mint saját fejedelmétől Ottó sváb hercegtől függeni. A két herceg, mint szent Ulrik életirója az egykoru Gerhárd presbyter írja, „jóllehet a közel atyafiságnál fogva egymáshoz szeretettel tartozott volna ragaszkodni, a gonosz sugallatu sátán ösztönzésére egymás közt irigységet és viszálykodást ügyekezett gyakorolni“¹⁾.

De más oldalról is ügyekezett a császár Henrik herceg törekvéseit ellensúlyozni. A Babenberg családbeli Berchtoldot, a bajor hercegséghez tartozó Nordgau grófját, 974-ben a volkfeldi grófsággal is megajándékozta s a fejedelme elleni nyílt ellenségeskedésben támogatta; öcscsét pedig, a vitéz Babenberg Luitpoldot, kit pár év múlva a visszaállított keleti határgrófság (Ostmark, Austria) kormányán találunk, a bajor föld keleti tartozandóságaiban mind tekintélyesebb állásra emelte.

¹⁾ Gerhardi Vita S. Oudalrici 28. fejelet. Pertz-nél *Scriptores rerum Germ.* IV. kötet.

Henrik herczeg ily fenyegetett állásában összeesküvéssel és nyílt lázadással akarta ügye diadalát megkísérteni. Németországi pártja erejébe többé nem bizhatván, idegen segély után nézett s szövetkezett a hatalmas Boleszláv cseh fejedelemmel és sógorával Miczisláv lengyel fejedelemmel, ki újabb iróink véleménye szerint sógorát Gyejcset is II. Henrik herczeg pártjára a császár ellen intézett szövetkezésbe vonta volna¹⁾. A császár, hogy a fenyegető veszélyt megelőzze, hivei tanácsára Henriket országos tanácskozás ürügye alatt Boppo würzburgi püspök és Gebhard gróf által magához hivatta, s midőn a nem eléggé óvatos herczeg a császári irás hitelébe bizva megjelent, elfogatta s Ingelheimban Boppó püspök fölügyelete alá fogságba záratta. Ez, egykoru s közelkoru források szerint, II. Ottó uralkodásának második évében és így a 974-dik évi május 7-dike után történt.

A tervezett fölkelés így el lőn fojtva, de a kedélyek nem voltak megnyugtatta; csak alkalom liányzott, hogy a polgárháboru annál dühösebben törjön ki. Az alkalom nemsokára megérkezett. A 976-dik év tavaszán, midőn a császárnak az uralkodása rövid ideje alatt már másodszor kitört lothringeni zavarok, — melyekben az iránta ellenséges érzelmi francia udvar befolyása is szerepelt, — különben is elég gondot adtak, a fogságából megszökött Henrik a bajor földön termett s kitzizte a lázadás zászlaját. A bajor föld véres küzdelmek színhelyévé vált; a Duna és Isar partjain a herczeg és a császár hivei,

¹⁾ E véleményt óvatosan nyilvánítja Szalay, Magyarország. tört. 2. kiad. I. köt. 46. l. és Horváth Mihály, Magyarország. tört. 2. kiad. I. köt. 106. l. — E vélemény pusztán arra a föltevésre lehet és van alapítva, hogy Gyejcs neje már ekkor, 974-ben, Miczisláv huga Adelheid volt, mely csak hozzátetésre alapított föltevés semmi meggyőző érvel nem támogatható.

mely utóbbiak közzül Piligrin püspök és a Babenberg testvérek tették ki magokat leginkább a veszélynek, elkeseredett csatákat vívtak, azonban döntő eredmény nélkül. Julius havában a császár maga is megérkezett a bajor földre erős hadsereggel; e hó 21-dikén a főváros Regensburg már az ő kezében volt. A háboru e döntő csapás után csakhamar be lett fejezve; Henrik Csehországba Boleszlávhoz menekült.

A császár hiveivel tanácsot tartván, Henriket, kit egy zsinat mint hazaárulót huszonnyolcz hivével együtt ünnepélyesen kiátkozott, méltóságától megfosztotta; a bajor herczegséget unokatestvérének, Ottó sváb herczegnek, adományozta; a karinthiai és veronai határgrófságot azonban a bajor földtől elválasztván, a régi bajor herczegi ház egyik tagjának, az I. Ottó császárhoz hű néhai Berchtold bajor herczeg fiának, a lázadásban részt nem vett Henriknek ajándékozta. A lázadók jószágait elkoboztatta, s hiveit adományokkal és kitüntetésekkel halmozta el. Hogy Piligrin püspököt, ki földult s leégetett birtokaiban és hadi népében legtöbb kárt vallott, megjutalmazza, az egyházához tartozó szent-floriáni, szent-pölteni és kremsmünsteri monostorok jószágait minden világi bíróság hatósága alól fölmentette; ezenkívül a niedernburgi monostort és a passauai császári vám egy részét földult székes egyháza helyreállítására neki ajándékozta. Berchtold gróf részére a Nordgaut a csehek ellen határgrófságre emelte, s öcscsét Luitpoldot keleti határgróffá nevezte ki¹⁾, a Traungaut s mind azt, a mit a német

¹⁾ Luitpold mint határgróf ez évben tűnik föl legelőször, II. Ottonnak a metteni monostor részére Regensburgban 976. július 22-dikén kelt levelében, melyben e szavak olvashatók: per petitionem Luitpoldi marchionis. Monumenta Boica XI. köt. 1. rész 439. l.

fegyver a magyaroktól az Ensen innen visszafoglalhatott, kormányára bizván.

Ottó császár a bajorföldi győzelem után Csehországba rontott, hogy Henrik herceget kézre kerítse s hűtlen vazallját Boleszlávot megfenyítse: de a szerencse e hadjáratában ellene fordult, seregét a csehek Pilsennél összetörték s maga is csak nehezen menekülhetett ki a veszedelemből.

A következő 977-dik év nyarán II. Ottó császár nagy sereggel újra betitött Csehországba s azt tízzel-vassal kiméretlenül pusztította: azonban miután az Ottó herceg vezérlete alatt hozzá csatlakozandó bajor és sváb segédseregekre haszontalan várakozott, s táborát a bekerített veszélye fenyegette, kénytelennek érezte magát visszahuzódni, mi csak nagy veszteséggel sikerülhetett. Időközben ugyanis, mihelyt Ottó herceg hadaival Csehországba távozott, a száműzött bajor herceg hívei s rokonai megragadták az alkalmat a védtelen hagyott bajor föld elfoglalására. Henrik augburgi püspök megrohanta és bevette a Duna mellett fekvő erős Neuburg várát, Henrik karinthiai herceg pedig egy szláv sereggel Passau alá nyomult s azt hatalmába kerítette. Ottó herceg e hírre sietve visszafordult tartománya védelmére, s később maga a császár is megérkezett a bajor földre s hadaival Passaut megszállotta. A két Henrik vitézül tartotta ugyan magát a falak között, de végre is a nagyobb erőnek engedni kénytelenítettvén, a várost előbb földulta s azután odahagyta; mire a császár a várost, hogy ellenégei többé magokat benne meg ne fészkelhessék, földig romboltatta. A pártütők ezután nemsokára megadták magokat s méltóságaik és jószágaik elvesztése mellett számkivetésre ítéltettek. Henrik herceg az utrechti püspök Folkmár felügyelete alá helyeztetett fogságba.

Hogy ez utóbbi évek zavarai közt a Piligrintől hazánkba küldött hittérítők hazájokba visszasiettek, s hogy a passauai püspöknek a dúló háboru bevégződése után is saját egyházmegyéjében sokkal több gondja és tenni valója lehetett, mint sem ideje s módja lett volna a magyar nemzet megtérítésének nehéz munkáját ujra kezdeni, miről csakugyan legkissebb emlékezetet sem találunk, könnyen elgondolhatjuk. Azt azonban, hogy a térítő papok, mint történetiróink csaknem egy értelemmel állítják, a Henrik herczeggel szövöttekett magyarok üldözésétől félve, vagy éppen Gyejcs által erőszakosan kiűzette voltak volna ki hazánkból¹⁾, történelmi bizonyossággal elfogadható ténynek el nem ismerhetjük. Ezt iróink csak arra a fölvetelre alapithatják, hogy Gyejcs, a császár elleni szövöttekezésbe avatva, részt vett a császár és hivei s ezek közt Piligrin ellen intézett háboruban; mit azonban adatokkal nem lehetnek képesek támogatni. A külföldi egykoru s későbbi krónikákban ugyanis, valamint II. Ottó császár több oklevelében, melyek ezen háboru keletkezéséről és lefolyásáról elég részletes tudósítást adnak, egyetlen egy szót sem találunk, mely Gyejcsnek Henrikkel és társaival, a cseh és lengyel fejedelmekkel,

¹⁾ A külföldi Hansiz, *Germania Sacra* I. köt. 216. l. azt mondja, hogy „jöllehet erről semmi emlékezet nincs”, a magyarok e zavarok alkalmával fegyverrel törték az osztrák földre, a császár hivei Piligrin és Luitpold ellen. — Hansiz ez állítására építve s a magyarok szövetségét Henrikkel bizonyosnak véve, Stilting, *Vita S. Stephani regis* 40. l. így fűzi tovább okoskodását: „Minthogy a magyarok Henrik pártján állottak, Piligrin pedig Ottóon, a kiket Piligrin Magyarországra küldött, kétségen kívül kénytelenek lettek az országból távozni, minthogy a magyarok őket ellenségeiknek tartották.” — Ily értelemben nyilatkoznak újabb történetiróink is, mint Fessler, *Gesch. der Ungern* I. köt. 304. l., Szalay e. h. I. köt. 46. l. és Horváth Mihály e. h. I. köt. 106. l.

kötött szövetségét s a magyaroknak ezen háboruban való részvételét bizonyitná. Ezen források Henrik szövetségeiül és segédfeleiül egyedül a szlávokat emlegetik s csak ezek berohanásáról tudnak: holott ha a magyarok ezen háboruban Henrik ügye mellett csakugyan fegyvert fogtak volna, lehetetlen hogy e nagyfontosságú tényről egy szóval sem emlékeznének. De ez esetben a háboru akár 976-ban akár 977-ben egy-két hónap alatt Henrik teljes bukásával bizonyosan nem végződhetett volna.

Nem kételkedhetem azért határozottan nyilvánítani véleményemet, hogy Gyejcs a német udvarral kötött régi szövetségét, melyre alapította bel-politikáját, Henrik két-séges ügyéért föl nem bontotta, és így Passau és vidéke dulásában, égetésében, Piligrin papjai és katonái öldöklésében, — mikről II. Ottó egy 976-ban kelt levelében mint a Piligrin ellenfeleinek istentelen üldözése által történteokról emlékezik ¹⁾, — Gyejcsnek és magyarjainak részök nem lehetett.

¹⁾ Vir spectabilis Piligrinus sanctae Pataviensis ecclesiae praesul venerandus, partibus nostris favens pro viribus fide inconcussa, in perturbatione atque vacillatione regni Bajovariorum, ab adversariorum perniciosissima persecutione tam in incendiis, quam interfectione familiarum ac devastatione, non parvam ecclesiae suae perpressus est jacturam. II. Ottónak Piligrin részére 976. július 21-dikén kelt levele. Monumenta Boica XXVIII. köt. I. rész 219. l. és XXXI. köt. I. rész 227. l. — Hogy a passauai egyházmegye 977-ben is a szlávok berohanása és a püspök más ellenségei miatt szenvedett pusztulást, kitetszik II. Ottónak Piligrin részére Ederzhausenben, Regensburg mellett, 977. oct. 5-dikén kelt adományleveléből, melylyel a birtokaiban a szlávok berohanása és más ellenségei dulása miatt vallott kárai némi pótlására Ensburgot, melyet még I. Henrik bajor herczeg cserélt volt be Adalbert passauai püspöktől, Lorch mellett tiz királyi telekkel együtt neki adományozza. Monumenta Boica XXVIII. köt. I. r. 223. l. és Fejér, Cod. Dipl. Hung. VII. dar. I. köt. 96. l. — Ezen oklevélben a magyarokról hasonlóan nincs emlékezet.

Nem lehetetlen azonban, bár erre nézve nincsenek határozott adataink, hogy a bajorföldi zavarok alkalmával a mai Alsó-Osztrákhonban tanyázó magyarok és az augsburgi csata után az Ensen innen lassanként terjeszkedő német telepítvényesek közt némi csekélyebb jelentőségű összeütközések történhettek. Ezen részeken ugyanis, melyeket a XI-dik századi Aloldus szerint még a békeszerető Gyejcs sem akart kezeiből kiereszteni, az ő tekintélye és tilalma sem lehetett képes a szomszédaikkal folytonos surlódásban élő magyarokat visszatartani, hogy tanyáikról, mintegy leshelyekből, Osztrákhon többi részeibe ki ne nyargalásszanak és ne raboljanak¹⁾. E kicsapások elleni védelemül építtette Wolfgang regensburgi püspök, II. Ottónak 979. évi october 14-dikén kelt engedélye értelmében, a Nagy- és Kis-Erlaff folyók összeszakadásánál Zwieselburg, a mai Wieselburg várát, hogy a bajor földről a püspök által a hajdani avarok földjére az Erlaff mellett fekvő és sokáig pusztán állott Steinkirchenbe szállított telep, az oklevél szavai szerint, „ott a magyarok háborgatásától bátorságosabban maradjon²⁾“).

Mennyire terjedtek e korban a bajor foglalások az Ens vizén innen, s az augsburgi ütközet után mikor és mint szorultak hátrább a magyarok az előnyomuló német

1) *Osterrichiam tamen a majoribus suis ex maxima parte occupatam non dimisit, sed constanter retinuit. Neque suos inibi commorantes prohibere valuit ab excursionibus et praedis, ad quas in reliquam adhuc terram Australem saepe quasi ex insidiis excurrerent. Aloldus idézve Katonánál e. h. 565. l.*

2) *Ut tutiores ibi ab infestatione Ungarorum manere possint. II. Ottó levele, kiadva Monumenta Boica XXVIII. dar. I. 227. l. és utána Fejér, Cod. Dipl. Hung. VII. dar. I. köt. 98. l. — Ezen oklevél hitelességét kétségbe vonja maga a kiadó és utána Dümmler, Piligrin von Passau 65. l.*

fegyveres telepek előtt, adatok hiányában meg nem határozhatjuk: de Ottónak 973—976-ban kelt néhány leveléből annyit biztosan kivehetünk, hogy már ez években a németek a Duna éjszaki partján Krems vidékén, délre pedig nem csak a Traun völgyében, hanem a Wiener-Wald közelében, a Trasen folyó mellékén is, biztos állomásokat foglaltak. Piligrin 973-ban augusztus havában II. Ottótól a Wachauban, Krems közelében, kap adományt¹⁾; 975-ben június 11-dikén kapja tőle a Traun völgyében fekvő kremsmünsteri tekintélyes apátságot²⁾; 976-ban július 22-dikén pedig az általa már birt kremsmünsteri, szent-floriani és szent-pölteni monostorokra nézve nyeri a már fentebb is említett kiváltságlevelet³⁾.

Bár ez adatok szerint kétségtelen, hogy már 976-ban a német foglalás Szent-Pölten környékéig hatott, és így az Ensen innen fekvő osztrák föld nagyobb része Luitpold határgróf kormányja alatt állott: más részről az is bizonyos, hogy a magyarok még ekkor Szent-Pöltenig és így a Trasen folyón túl minden állomásaikból nem voltak kiszorítva; mert, mint mindjárt látni fogjuk, legerősebb végvárukat Mülköt, s ezzel együtt a Wiener-Waldon túl fekvő területet, ezután néhány év múlva veszítették el.

Érdekes látnunk, hogy míg a vitéz Babenberg Luitpold fegyverrel törekedett visszavívni a magyaroktól a keleti határgrófság régi területét, az alatt a magyar földdel szomszéd két német főpap, a salzburgi érsek és a passauai püspök, a császár iránt tanusított kitartó hűségök jutalmául, a megtérítendő Magyarországhoz igényelt jogukat mint ügyekeztek egymással versengve a császár-

1) Monumenta Boica XXVIII. köt. I. 194. l.

2) Urkundenbuch von Kremsmünster 26. l.

3) Monumenta Boica XXVIII. köt. I. 216. l.

ral elismertetni és biztosítani. II. Ottónak a belháboru lecsendesedte után Passauban 977. october 1-sején Fridrik salzburgi érsek részére kiadott oklevelében, melyben az érsekség minden birtoka megerősítették, számos oly helység is van elősorolva, melyek a hajdani Pannoniában feküdtek, de Árpád honfoglalása óta a magyarok birtokában voltak¹⁾; mely előre tekintő óvatosságnak azonban az érsek és utódai soha hasznát nem vehették. Ennek ellenében Piligrin püspök is ügyekezett egy 977-ben october 5-dikén Regensburgban kelt s általa elfogadás és megerősítés végett a császár elébe terjesztett adománylevelébe becsempésztetni az ő állítólagos lorchi érseksége anyaegyházi jogainak elismertetését. A császár azonban az eléje terjesztett fogalmazványt nem fogadta el, s a kívánt adományt ugyanazon nap Ederzhausenben Regensburg mellett kelt levelében megadta ugyan, de mai napig eredetiben fönmaradt adománylevelét a Piligrin fogalmazványában a lorchi érsekségről és jogairól szóló helyek mellőzésével állittatta ki²⁾. E szerint a püspök ravasz számítása, hogy az ezen oklevélbe mellesleg becsusztatandó szavakkal igényeire idővel erősségül használható alapot szerezzen, bizonyosan Fridrik salzburgi érsek ellenzésén hajótörést szenvedett.

¹⁾ Kleinmayr, Juvavia 200. l. hibásan határozza ezen oklevél keltét 978-ra. Lásd: Giesebrecht, Jahrbücher des deutschen Reichs unter der Herrschaft Kaiser Otto's II. Rankénál Jahrbücher des deutschen Reichs II. Bd. I. Abth. 43. és 119. l.

²⁾ II. Ottó ezen már föntebb is említett adománylevele közölve van Monumenta Boica XXVIII. köt. I. rész 223. l. és Fejéرنél Cod. Dipl. Hung. VII. dar. I. köt. 96. l. — Piligrin fogalmazványa, mely csak későbbkori másolatban maradt fön, olvasható Monum. Boica XXXI. köt. I. rész 232. l. és Fejéرنél e. h. VII. dar. V. köt. 37—40. l.

Mig II. Ottó ült a császári trónon, a magyarok, a német birodalommal békét kötött Gyejcs által féken tartva, nyugodtan viselték magokat a keleti határszéleken. Miután azonban II. Ottó 28 éves korában 983. december 7-dikén elhalván, a birodalmat három éves fiára III. Ottóra hagyta, s II. Henrik bajor herceg és pártja Németországot ismét veszélyes zavarok színhelyévé tette, a magyarok, a kedvező alkalmat használva s hihetőleg Henrik herceg által is ösztönöztetve, fegyvert ragadtak, a határaikat mind inkább fenyegető Luitpold határgrof és ennek híu szövetségese Piligrin püspök, a császári trón állhatatos hivei ellen. Mig Henrik herceg, kit a vele egyetértő utrechti püspök fogságából szabadon bocsátott, a II. Ottó által erélyesen elnyomott elégedetlenek élére állva, a már előbb megkoronázott császári gyermeket mint törvényes gyám kezére kerítette, magát Quedlinburghban 984-ben a husvétii ünnepen királylyá kiáltatta, sereget gyűjtött, régi szövetségeseivel a cseh és lengyel fejedelmekkel ujra szövetkezett, Boleszláv cseh hadait a szász földre zúditotta, s így Németországot válságos napoknak vitte elébe, az alatt a magyar határszéli csapatok, — mert Gyejcsnek és az egész nemzetnek Henrik ügye mellett fegyverre keléséről és így a magyar és német birodalom között országos háboruról szó sem lehet, — az osztrák földet átszáguldozva tűzzel-vassal pusztították és rabolták. Különösen Piligrin jószágaiban olyan rablást, égetést és öldöklést követtek el, hogy a püspökség pusztákká vált birtokaiban a miveletlen hagyott földeket bozót verte föl¹⁾. E kicsapongások megtorlására Luitpold

¹⁾ Kitészik ez III. Ottónak 985. october 30-dikán kelt leveléből, melyben a keleti határgrofságba és a passau püspök birtokaiba települendők részére tetemes kiváltságokat ad. Piligrinus sanctae Pata-

határgróf nagy erővel lépett föl; hadaival a magyar hadi mozgalmak fő támaszpontját, a Duna partján meredek sziklán emelkedett Mülk várát megszállotta, hosszas és nehéz ostrom után bevette, s a magyarokat a Szárhegyen (Kahlenbergen) és a bécsi erdőn (Wiener-Waldon) tul birtokukban volt állomásaikból végképpen kiszorította.

Ezen eseményt, melyről egykoru források nem emlíkeznek, a XI-dik századi Aloldus 979-re helyezve így adja elő: „Ezen évben Luitpold határgróf azon hatalmas rablók ellen, kiknek mindig erősen ellenök szegült volt, minden erejét és hatalmát összeszedte. Mülköt, a barbárok fő fészket, sok és derék vitézeivel megtámadta, e helyet erősen vivta és végre szerencsésen bevette, a magyarokat kiüzte és a tartománytól messze visszaverte.“¹⁾ A XII-dik század végén élt Winzenbergi Konrád mülki apát pedig, a nélkül azonban, hogy idejét meghatározná, így írja le a dolgot: „Luitpold nagy sereggel e tartományba jöven. a mi hegyünkön (Mülkön) fekiúdt igen erős várát, melyet egy Gizo nevű hatalmas férfiú bir vala, nagy erővel megvevé, s oda tizenkét kanonokra monostort állita, nehogy tudniillik ott ismét valami erősséget lehessen állitani“²⁾.

viensis ecclesiae praesul, — mond ezen oklevél, — episcopatus sui pertinenciam in orientali plaga barbarorum limiti adjacentis creberrima eorum devastatione infestari nostrae conquestus est pietati, a quibus etiam barbaris moderno nostri quoque regni tempore miserabili lamentatione adiecit tam irrecuperabili se damno laesum in interfectione et direptione ecclesiae suae familiae, praeter innumerabilia depraedationum et incendiorum dispendia, ut absque habitatore terra episcopi solitudine silvescat. Monumenta Boica XXVIII. köt. I. 244. l. és Fejér, Cod. Dipl. Hung. I. köt. 273. l.

¹⁾ Aloldus a 979. évre, idézve Katonánál Hist. Crit. Ducum 587. l.

²⁾ Conradi de Winzenberg, Chronicon veterum Austriae marchionum Peznél Scriptores rerum Austriae

Mölk elestével, melynek idejét a legvalóbbszinü számitással a közelebb leirt németországi zavarok alkalmára, a magyarok Osztrákhonba történt berohanása után, és így a 984-dik évre határozhatjuk¹⁾, hazánk keleti határai tetemes csonkulást szenvedtek ugyan: de kétségtelen, hogy még ekkor sem lettek őseink a mai osztrák földről egészen kiszorítva; minthogy teljes hiteli egykoru tudósítások szerint a Szárhegytől és a bécsi erdőtől a Sár vagy Lajtha vizéig terjedő vidéket csak Aba kirá-

carum I. köt. 291. l. — Ő utána írja le ez eseményt a későbbkori Arenpeock, *Chronicon Austr.* Peznél e. h. I. köt., ki hibásan állítja, hogy Mölköt régen Vasvárnak (*castrum ferreum*) nevezték. — A hatalmas ur nevét amaz Gizo-nak, ez Gyzo-nak írja. Hogy e név alatt ezen írók Gyejeset értették, bizonyosnak tarthatjuk, de előadásukat betű szerinti értelemben nem vehetjük: mert hogy e végvárat Gyejes személyesen védte a Luitpold onnan őt magát verte volna ki, az a hihetőséggel ellenkezik.

¹⁾ Az újabb történetírók közül többen határozottan 984-re teszik Mölk bevételeét, mint Wilmans, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter der Herrschaft Kaiser Otto's III.*, Ranke-nál *Jahrbücher des deutschen Reichs* II. Bd. II. Abth. 17. és 36. l., Bartal, *Commentarii ad historiam status jurisque publici Hung.* I. köt. 168. l., Szalay e. h. I. köt. 46. l. és Horváth Mihály e. h. I. köt. 107. l. — Azonban meg kell valtanunk, hogy ezen meghatározás csak hozzávető számitáson alapszik, miben, bármily nagy is a valószínűség, történelmi bizonyosság nem lehet. Annyit azonban oklevelesen igazoltnak tarthatunk, hogy a magyaroknak a Szárhegyig való visszanyomatása 985-ben bevégzett tény volt. Bizonyítja ezt Henrik hercegnek, ki 985-ben nyerte vissza a bajor hercegséget, év nélküli, de a legnagyobb hihetőséggel 985-re tehető levele, melyben a passani püspökség Piligrin által birt jószágai a keleti határgrófság gyűlésén tett tanuvallomások szerint elősoroltatván, kelet felé végső határu a Szárhegy (*mons Comagenus*) csúcsa említetik. *Monumenta Boica* XXVIII. köt. II. rész 208—209. l. és innen Fejéjárnél *Cod. Dipl. Hung.* VII. dar. I. k. 100—102. l.

lyunk idejében, ezután majd nem hatvan év múlva vesztették el.

Miután II. Henrik bajor herceg, kit a németek méltán veszekedő (der Zänker) melléknévvel emlegetnek, a bitorlása és dölyfe által elkeserített császári párt erejét megtörni s így nagyravágyó tervei végrehajtását nem reménylhetette, jobbnak látta ügyét alkudozásra bocsátni mint fegyverrel dönteni el. A hozzá ragaszkodó s az ő lehető bukásával saját sorsát is veszélyben látó párt közbenjárására csakugyan sikerült is a két fél kiegyezése Frankfurtban 985-ben július havában. Henrik jogtalan igényeiről végkép lemondván, hercegségét, melyet ezután 995-ben történt haláláig nyugodtan birt, visszakapta; Karinthia azonban és a veronai örgrófság, attól elválasztva, rokona ugyancsak Henrik birtokában maradt.

E kibékülés után nem látjuk többé a magyarokat Gyejcs idejében nyugoti szomszédjaikkal harcolni; birodalmuk természetes határvonalán, a Wiener-Waldon, melyen túl hihetőleg mindjárt ekkor kezdtek a ma romokban heverő alsó-osztrákhoni számos lovagvárak alapítatni¹⁾, többé nem csapongtak át. Van ugyan egy pár

¹⁾ A XVI-dik századi Aventinus, *Annales Boiorum* V. könyv Basileae. 1580. 398. l., azt állítván, hogy Henrik bajor herceg „*abdicato regio nomine receptoque Boioariae regno* (mi a 985. év nyarán történt) *Vgros irruentes devicit*“ azt is beszéli, hogy az osztrák földre települőknek III. Ottó által 985-ben adott s általunk már említett kiváltságlevelével egy időben szabadságot nyertek a császártól a bajor egyházi és világi nagyok, hogy a magyarok ellen kastélyokat, várakat és városokat építsenek. Minthogy azonban az ő itt különösen zavaros előadásának ez utolsó tételéről III. Ottó emlegetett levelében legkisebb emlékezet sem található: ezen adat pontosságát kétségbe vonja Wilmans e. h. Ranke-nál *Jahrbücher des deutschen Reichs* II. köt. II. rész 37. l. — Hogy azonban a magyaroktól visszafoglalt alsó-ausztriai területen az erősségek emelése már a X-dik század utolsó éveiben csakugyan megkezdődött, bizonyítja III. Ottónak Rómában

későbbkori krónikában néhány szárazon oda vetett szóval emlékeztet arról, hogy Henrik herceg a magyarokon 991-ben győzedelmeskedett¹⁾: de ezen tudósítás oly annyira magára áll s annyira nem támogatható egykoru vagy közelkoru írók vagy oklevelek bizonyásaival, hogy csupán e krónikák hitelére, melyek másolói különösen az évszám följegyzésében igen könnyen tévedhettek, Henrik e győzelmét történelmi tényül elfogadni méltán óvakodhatunk.

Gyejcs kormánya alatt ily kicsinyszerü határszéli csatákat küzdve s ezeken is vereségeket vallva területet veszteni látjuk a magyar nemzetet, mely csak egy nemzedékkel azelőtt Európát rettegett. E föltünő jelenséget csak úgy vélem helyesen megfejtethőnek, ha fölteszszük, hogy Gyejcs a nemzetet, mely határai csonkulását bizonyosan kedvetlenül nézte, erősen féken tartotta, s hogy a magához ragadt hatalmat föntarthassa, készebb volt az ország területi veszteségét elnézni, s a németekkel, kiknek szövetségét zugolódo alattvalói ellen szükségesnek érezte, még ez áron is inkább békében maradni, mintsem népének harczí ereje kifejtésére tért engedjen s a külfölddel szakítva a fegyverre kelt nemzettől saját állását féltetni kénytelenítették. Azt hinni ugyanis, hogy ő, kit bel- és külföldi írók keménynek, kegyetlennek, sőt dühében vérengzőnek jellemeznek, ki, mint látni fogjuk, csak élte vége felé keresztelkedett meg, de valódi őszinte

998-ban kelt adománylevele, melyben Engelrichnek oly föltétellel adományoz bizonyos jószágokat, hogy a Trasen folyó mellett védvárat tartson fön (Traysinae clausuram habeat). Közli ez oklevelet Duellius után Fejér, Cod. Dipl. VII. dar. I. köt. 102. l.

¹⁾ 991. Heinricus dux de Ungaris triumphavit. Annales S. Rudberti Salisburgenses, Pertznél Scriptores rerum Germ. IX. köt. 771. l. és Auctuarium Garstense u. o. 567. l.

keresztyén ekkor sem lett, a vallás nemes eszméi által meggyőzötve, emberiségi indokból tartotta vissza nemzetét minden külföldi hadjárattól, igen nagy elfogultság lenne.

III. FEJEZET.

Gyejcs és fia Vajk (István) megkeresztelkedése 994-ben. — Adalbert prágai püspök térítői munkássága hazánkban s ennek csekély eredménye. — Gyejcs a nemzettel fiát utódjául elismerteti s a kormányzásban társává emeli 993-ban. — István egybekelése Gizelával II. Henrik bajor herceg leányával 995-ben. — Idegen lovagok költözése hazánkba. — Ezek segélyével Gyejcs erőszakosan térít s az ellenszegülőket legyőzi. — Gyejcs halála 997-ben. — Családja.

Minél szűkebb körre volt szorítva Gyejcs által nemzetünknek a külfölddel való harcziás érintkezése, s minél inkább hallgatnak rólunk e korban a külföldi krónikák, melyek a magyar nevet leginkább csak őseink duló hadjáratai elősorolásakor emlegetik: annál sajnosabban kell éreznünk belföldi forrásaink elégtelenségét arra, hogy belőlök a nemzet beléletének mozzanatairól, melyek a forrongás és átalakulás korának ismeretéhez a történetbuvárnak a legérdekesebb és legtanulságosabb adatokat szolgáltatathatnák, kielégítő tudomást szerezhessünk. A mennyi ezekre vonatkozó töredékes adat krónikáinkban s a szentek legendáiban elvétve fönmaradt, az mind össze is oly kevés, hogy belőlök e kor küzdelmeiről hű képet alkotnunk nem lehet. Kénytelenek vagyunk azért csak azon néhány fontos esemény előadására szoritkozni, melyekről a bel- és külföldi forrásokban emlékezetet találunk. Ezek: Gyejcs és fia István megkeresztelkedése, Istvánnak még atyja életében a nemzet fejedelméül elismertetése, a bajor herceg leányával Gizelával való egybekelése, Gyejcs

erőszakos térítése, s végre az ősi hit védőinek e lelki kényszerítés, a nemzeti pártnak az idegen befolyás által vezetett belpolitika nyomása ellen megkísérlett sikertelen fölkelése.

Gyejcs, mint említettük, Piligrin térítésekor még nem volt megkeresztelkedve; de hogy később magát a kereszttség által az általa előbb is pártolt kereszttyén egyház tagjává avattatta, több bel- és külföldi író tanúságával igazolható. Így az egykoru Thietmar merseburgi püspök határozottan állítja, hogy Gyejcs kereszttyéné lett s az igaz isten tiszteletét gyakorolta¹⁾. A XI-dik századi Aloldusnál a 980-dik évre olvassuk: „Gyejcs magyar vezér a béke gyümölcsét édesdeden izelte, midőn a következő években megvilágosodván a hit fényénél, az igaz urat és istent a Jézus Krisztust megismerte; ennek fia István által alakult azután át Magyarország virágzó kereszttyén országgá²⁾. A XII-dik század elején irt Hartvik püspök szent István király életiratában, valamint a szent István nagyobb legendájának szerzője is írja, hogy Gyejcs háznépestől együtt megkeresztelkedett, még pedig szerintők fia István születése előtt keresztelkedett meg; mit azonban történelmi tényül nem fogadhatunk el³⁾.

¹⁾ Qui (Dewix = Gyevics, Gyeics) cum christianus efficeretur. . . — Hic Deo omnipotenti immolans . . . Thietmari Chron. VIII. könyv 3. fejt. Pertznel e. h. III. köt. 863. l.

²⁾ Aloldus, idézve Katonánál Hist. Crit. Ducum Hung. 562. l.

³⁾ Credidit ipse cum familiaribus suis et baptisatus est, omnes dicioni sue subditos se pollicens christiano nomini mancipaturum. Hartvici Vita S. Stephani regis, Endlichernél Monumenta Arpadiana 166. l. és Legenda S. Stephani regis major. U. o. 141. l. — E forrásaink szerint csak ezután jelent meg Gyejcsnek az angyal, tudtára adva neki, hogy föltett szándékát, Magyarország megtérítését, végrehajtani neki nincs megadatva, hanem születendő

Miután ezen adatokból Gyejcs megtérésének idejét meg nem határozhatjuk, kénytelenek vagyunk történetíróinkkal együtt e kérdést hozzátvetés és következtetés útján dönteni el. Hogy Katona, kinek véleményét követi Bartal György is¹⁾, Gyejcsset Piligrin térítői által 977-ben megkereszteltnek csak gondolomra állítja, már föntebb kimutattuk. Még előbbre hajlandó tenni e tényt Szalay, ki úgy vélekedik, hogy Gyejcs megkeresztelkedése talán kevéssel Piligrin ismeretes levelének kelte után történt²⁾. Horváth Mihály csak annyit mond hitelesebb íróinkból kétségtelen bizonyosnak, hogy Gyejcs maga elébb kereszteltetett meg, talán Brunó által, mint fia István, kit szent Adalbert prágai püspök öntött le a keresztvizzel 993. vagy 994-ben³⁾. Én e véleményeknél sokkal hihetőbbnek

fia számára van föntartva. A kik e szent-életírók hitelét ezen pontra nézve, hogy t. i. Gyejcs fia István születése (969) előtt lett kereszttyénné, meg akarják menteni, kénytelenek István születését, krónikáink hitelt érdemlő adatai ellenére, hozzátvetőleg tiz s több évvel is hátrább tenni s önkényesen 979-re, 983-ra s későbbre határozni. Ezzel azonban csakugyan nem érhetnek célzt; miután, mint látni fogjuk, magát Istvánt is szent Adalbert mint felnőtt ifjút keresztelte meg; mire bizonyosan nem lett volna szükség, ha atyja Gyejcs már az ő születése előtt kereszttyénné lett volna.

1) Bartal, *Commentarii status jurisque publici Regni Hung.* I. köt. 166. l.

2) Szalay, *Magyarország története* 2. kiad. I. köt. 47. lap.

3) Horváth Mihály, *Magyarorsz. tört.* 2. kiad. I. köt. 107. l. Horváth az egykoru Chavanne-i Ademár dél-franciaországi angoulémi szerzetes hitelére építi e bár kételkedve kimondott véleményét; mi annál föltünőbb, mert Ademár zürt-zavart előadását ő maga is ellenkezőnek állítja a hitelesebb írókkal. Ademárnak Brunó püspök állítólagos magyarországi térítésére vonatkozó helyét, melyet a bírálat az ő munkájába csak jóval később becsempészett toldaléknak bizonyitva méltán félre vetett, csak azért látom jónak közölni, hogy az olvasó

tartom azt, hogy Gyejcs a keresztséget csak élte vége felé fiával Istvánnal együtt vette föl; miután azt, hogy

annak hitelre méltatlan voltáról maga meggyőződhessek. „Erant ei (Otoni III.) duo reverentissimi episcopi, sanctus videlicet Adalbertus, archiepiscopus de civitate Pragra, quae est in provincia Bevehem, sanctus etiam Brunus, episcopus de civitate Osburg (Augsburg), quae est in provincia Baioariae, consanguineus ejusdem imperatoris. S. Adalbertus . . . abiit in Pollianam provinciam, et praedicare coepit evangelium. Quod exemplum ejus secutus Brunus episcopus petiit imperatorem, ut pro eo iuberet consecrari in sede sua episcopum, quem elegerat, nomine Odolricum, quo facto et ipse humiliter abiit in provinciam Ungriam, quae dicitur Aſſa Ungria ad differentiam alteri Ungriae Nigrae, pro eo, quod populus est colore fuscus, velut Etiopes. Regem Ungriae baptisavit, qui vocabatur Gouuz, et mutato nomine Stephanum vocavit, quem Otto imperator in natali protomartiris Stephani a baptisate excepit, et regnum ei liberrime habere permisit, dans ei licentiam ferre lanceam sanctam ubique, sicut ipsi imperatori mos est, et reliquias ex clavis domini et lancea S. Mauritii ei concessit in propria lancea. Rex quoque supradictus filium suum baptisare jussit S. Bruno, imponens ei nomen, sicut sibi, Stephanum. Et ipsi filio ejus Stephano Oto imperator sororem Eerici imperatoris in conjugio dedit.“ *Ademari Historiarum Libri III. Pertznel e. h. IV. köt. 129. 130. l.* — Mennyi zürzavar, mennyi képtelenség van e sorokban egyre-másra halmozva! E becsepészett hely tudatlan írója Brunó augsburgi püspököt, II. Henrik bajor herceg fiát, ki csak 1012-ben nyerte el e püspökséget, összazavarja Brunó térítő érsekkal, ki 1009-ben mint vértanu halt el az orosz földön, s a mi még kézzelfoghatóbb tudatlanságot árul el, ezen Brunó életében utódjává igtattatja az augsburgi püspöki székre a 973-ban elhalt szent Ulrik püspököt. S mennyire kirí utóbbi sorai-
ból a ravasz szándék, hogy Gyejcsot III. Ottó császár vazalljának és így Magyarországot a német birodalom hűbérének tüntesse föl, miről a történelem egy betüvel sem emlékezik. Valóban, ha Waitz, Ademár munkájának szövegét birálattal kiadva, ki nem mutatta volna is, Pertznel *Scriptores rerum Germ. IV. köt. 111. l.*, hogy e hely Ademár számos példánya közzül egyedül a párisi császári könyvtár 5926. számú codexében olvasható, és így kétségtelenül későbbi csepészet, akkor sem lehetne e tökéletlen férczelményre semmit alaposan építeni.

ő, ha 974 vagy 977 táján keresztyénné lett, fiát csak 994 táján kereszteltette volna meg, éppen oly kevéssé tartom valószínűnek, mint azt, hogy ő maga, még azután is, midőn már 24—25 éves fia s kormánytársa megkeresztelkedett, az ősi hittel nyiltan ne szakított volna.

Azt a kérdést, melyre az idézett források szintén nem adnak fölvilágosítást, hogy tudniillik ki avatta őt a keresztség által az anyaszentegyházba, teljes biztossággal eldönthetőnek tartom legrégebb krónikásunk Kézai Simon hitele által, ki Gyejcs megkeresztelkedését egész háza népével együtt határozottan Adalbert prágai püspöknek tulajdonítja¹⁾. E hiteles irónk tanubizonyságára támaszkodva bizvást kimondhatónak vélem meggyőződésemet, hogy Gyejcs csak akkor lépett a keresztyén egyházba, midőn fia, ki előbb Vajk nevet viselt²⁾, a keresztségben Adalbert püspöktől Stephanus, István, nevet nyert.

Hogy Adalbert magyarországi térítésének és így Gyejcs és háznépe megkeresztelkedésének ideje iránt magunkat tájékozthassuk, mulhatatlannak látom e kitünő egyházi férfiú életpályáját röviden megismertetni.

¹⁾ Licet ipse (Geisa) domusque ejus per sanctum Adalbertum baptismi gratiam recepisset . . . Simonis de Keza Chron. Hung. Appendix. De nobilibus advenis. Endlichernél Monumenta Arpadiana 125. l. — Hogy Gyejcs egész háznépestől, illetőleg rokonaival együtt keresztelkedett meg, bizonyítja az, hogy testvérét Mihálynak, ennek fiait pedig Vazulnak és Lászlónak hívták, mely neveket ők csak a keresztség alkalmával kaphattak.

²⁾ Az egykoru Thietmar püspök Istvánt mint királyt is csak Vajk néven ismeri és említi. Gener Heinrici ducis Bawariorum Waic in regno suo episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit. Thietmari Chron. IV. könyv 38. feje. Pertznél e. h. III. köt. 784. l.; mit csaknem szóról szóra utána ír a XII-dik századi Annalista Saxo u. o. VI. köt. 644. l.

Adalbert, Libicz vár hatalmas urának Szlavniknak fia, az első született cseh, ki nemzete egyházi kormányára jutott, eredetileg Woytech nevet viselt, mely helyett az Adalbert nevet Magdeburgban, hol tanulását az akkor nagy hírtudós Othrik iskolájában végezte, akkor kapta, midőn Adalbert magdeburgi püspök által a papi pályára fölszenteltetett¹⁾. Innen 981-ben hazájába visszatérvén, Dietmar prágai püspök alatt szolgált, s midőn ennek 982. január 2-dikán történt halálával a püspöki szék megürült, arra a köz bizodalom és szeretet őt választotta. Ünnepestes fölszenteltetése azonban csak 983. június 29-dikén, a Veronában tartott birodalmi gyűlés alkalmával, II. Ottó császár jelenlétében történt. A nemzet saját véréből választott jeles főpapját fényes szertartásokkal s kitörő lelkesedéssel fogadta. E hangulat azonban csakhamar változni kezdett; a keresztyén hit tanait és parancsait szigoruan követő és hirdető főpap iránt, ki nemzetének megrögzött régi pogány szokásai s nyers erkölcei ellen nyíltan kikelt s erélyesen küzdött, különösen a féktelenséghez szokott előkelők, kiket egyébként vétkesek közt a soknejjűségért haszontalan dorgált, mind inkább elhidegdedtek, s a még csak névvel keresztyén nép tömegében általános ingerültséget keltettek ellene. Adalbert ezen elszomorodva, miután meggyőződött, hogy fáradozása honfiai közt sikertelen marad, 989-ben püspöki székét odahagyta, s néhány hí követőjével, ezek közt Radlával, Rómába ment s ott 990-ben szent Elek kolostorában szerzetesi magányba vonult. Innen azonban a cseh fejedelem, az áhitatos II. Boleszláv, és a mainzi érsek sürgetésére, a pápa elnöklete alatt tartott zsinat határozata értelmében visszatért Csehországba 992-ben, magával vi-

¹⁾ Innen van, hogy a német Adalbert keresztnévnek a csehek-nél maig is Woytech felel meg.

vén a római kolostorokból tizenkét szerzetest. Ezek számára alapította 993-ban Boleszláv a brewnowi benedekrendi monostort, melynek első apátjává Adalbert kedvelt hívét Radlát tette, ki ekkor vette föl az Anastasius, szlávul Asztrik nevet, melyen később hazánkban szerepelt. Adalbert püspök nehéz pályáján ismét kevés örömmel s annál több keserűséggel találkozott. Egy véletlen eset 995-ben összeütközésbe hozta őt családjá halálos ellenségeivel, a hatalmas Wrsoweczekkel. Ezek egyikének neje, kinek, mint a női hírség megszegőjének, az ő s cseh szokás szerint férje kezétől halált kellett volna szenvedni, oltalma alá menekült. A püspök a nőt üldözői dühe elől a prágai Szent-György apácza-kolostorába rejtette: a vérszomjas tömeg azonban a püspöki lakra s azután a kolostorra rohant, a menekültet onnan fenyegetéssel kicsikarta, és a püspök tilalma s átka daczára fejét vétette. Adalbert erre rögtön odahagyta Csehországot s visszatért a római kolostorba, hol szerzetes társai perjellé választották. De itt sem lehetett megnyugodnia; a mainzi érsek és a császár sürgetésére 996-ban ismét vissza kellett indulnia egyházmegyéjébe. Ekkor azonban a pápától kieszközölte az engedélyt, hogy, ha a csehek nem hallgatnák szívesen, a pogányok térítésére szentelhesse erejét, s ez esetre magát a pápával a megtérítendő nép érsekévé előre is ki-nevezte. Utja közben értesült arról, hogy a Wrsoweczek őt testvérét minden jószágaiktól megfosztották, utjára ősi várukat Libiczet is megvívták, s a nejeikkel és gyermekeikkel az egyházba menekülteket onnan ígéretekkel kicsalván, hitszegően mind leöldökölték. Megtudta azt is, hogy az ezen viszályba bonyolodott brewnowi monostorból Anastasius apát is kénytelen volt néhány társával Magyarországra menekülni. Ezért Csehországnak felé sem menve Lengyelországba tért, s innen mint térítő a poroszok földjére ment; hol sok szenvedés és üldöztetés

után, a mint egy ligetben, melyet a pogányok szent helynek tartottak, pihenni lefeküdt, a dühös nép által agyon veretve vértanui halált szenvedett 997-ben.

Forrásainknak Adalbert hazánkban való működéséről szóló adatait ezen életrajzzal összevetve, nem kétkedhetünk a magyar fejedelmi udvar megkeresztelkedését Adalbertnek a római kolostorból való első visszatérése és második római útja, azaz 992 és 995 közzé helyezni. Szent Adalbert életirója, az orosz földön 1009-ben vértanúul elhalt Brunó ugyanis, ki őt személyesen ismerte, vele Rómában 996. találkozott s Magyarországon is megfordulva, Adalbert legkedveltebb hivatól, a cseh Anastasiustól, hiteles adatokat szerzett a püspök életére, őt akkor említi Magyarországon legelőször megfordultnak, midőn Rómából Prágába visszatérve útját Dalmát- és Magyarországon keresztül vette Csehországba, és csak ezután szól téritői működéséről a magyarok közt e szavakkal: „nem hallgathatom el, hogy a szomszédos magyarokhoz olykor követeit küldötte, másszor maga is elment hozzájuk, kikre, miután tévelygésöket velök kissé elhagyatta, a keresztyénség árnyékát nyomta.“¹⁾ Ugyanő Adalbert utolsó téritői útja előtt beszéli el, hogy „e napokban követeket küldött a magyarok nagy urához, vagy is inkább nejéhez, a ki az országon uralkodott s férjét és férje dolgait kormányozta, s a kinek vezetése alatt kezdődött a keresztyénség.“²⁾ Ez alkalommal, 996-ban, Gyejcs nejétől a lengyel Adelhaidtól magához kérte régi hivat, Radlát vagy Anasta-

¹⁾ Non tacendum, quod iuxta positis Ungariis nunc nuncios suos misit, nunc se ipsum obtulit, quibus et ab errore parum mutatis umbram christianitatis impressit. Brunonis Vita S. Adalberti 16. fejj. Pertznél e. h. IV. köt. 603. l.

²⁾ Miserat his diebus ad Ungrorum seniozem magnum, imo ad uxorem eius, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta. Ugyanő u. o. 607. l.

siust, kit titkon hozzá intézett külön levelében, ha el nem eresztenék, még szökésre is csábított. Ez azonban a magyar udvarban elfoglalt biztos állását a bizonytalan és veszélyes térítői uttal nem volt hajlandó fölcserélni¹⁾. Az egykoru Brunó előadására épített föntebbi véleményünket támogathatjuk a cseh történetírás atyja, a XI. század végén s a XII-dik elején élt Kozma prágai dékán tanúságával is, ki Adalbert magyarországi térítését poroszországi vértanúságával együtt említi és így élete utolsó éveire látszik helyezni²⁾.

E szerint nem lehet elfogadnunk több újabbkori szláv történetíró, különösen a cseh Palacky állítását, mely szerint Adalbert mindjárt püspöki széke elfoglalása után rándúlt át egyházmegyéjéből, mely ez írók szerint Felső-Magyarország nagy részét magában foglalva a Mátráig és Dunáig terjedt volna, a közel Esztergomba a magyar fejedelmi udvarba s ott 984-ben keresztelte volna meg Istvánt; mely tarthatatlan alapra épített okoskodás semmi hiteles történelmi bizonyossággal nem támogatható³⁾.

¹⁾ Ad quam tunc per venientes illuc nuncios in haec verba epistolam misit: Papatem meum, si necessitas postulat, tene; si non, propter Deum ad me mitte meum. Ipsi vero clam cartam alia mente, alia sententia misit: Si potes, inquit, cum bona licentia, bene; si non, vel fuga fugiens tenta venire ad eum, qui te desiderio concupiscit, Adalbertum tuum. Ipse autem venire non potuit, vel ut homo noluit. Ugyan ő u. o. 607. l.

²⁾ Postquam . . . praesul Adalbertus retibus fidei coepit Pannoniam, simul et Poloniam . . . Cosmas Pragensis Pertznél e. h. IX. köt. 54. l.

³⁾ A cseh írók a 973-ban alapított prágai püspökség alapító okleveléből akarják kiokoskodni, hogy ezen egyházmegye Felső-Magyarország nyugoti részét, az általok úgy nevezett Slovakeit (szláv földet) is, magában foglalta, mely terület pedig valósággal Árpádtól fogva mai napig soha Magyarországtól elkülönítve nem volt, s attól közjogilag is soha legkissebbé sem különbözött. Azonban a prágai püspökség eredeti

A mi Adalbert működésének eredményét nemzetünk megtérítésére nézve illeti, teljesen hitelesnek kell vennünk

alapító oklevele nem létezik; és így e kérdésre nézve az illető szláv tudósok csak IV. Henrik 1086-ban, több mint 110 év múlva, kelt oklevélből kénytelenek okoskodni, melybe I. Ottó császár és VII. Benedek pápa alapító levelének határkijelölése, állításuk szerint, szóról szóra át volna véve. Ugyde még IV. Henrik ezen levelét sem birjuk sem eredetiben, sem hiteles átiratban, hanem csak Kozma prágai dékán krónikájába egész terjedelmében beigtatva, *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum*. Pertznél IX. köt. 91—93. l., ki, mint mondja, szemével látta, midőn a császár ezen kiváltságlevél alá saját kezével jegyzte a nevét jelentő monogrammot. Nem vonom kétségbe ez utolsó pontra nézve az egykoru prágai dékán hitelét: de mind a mellett is megjegyzem, hogy az ő krónikájában olvasható oklevél, sem alakját sem tartalmát illetőleg, nem vehető oly hitelűnek, mint ha maga az 1086-ban kelt eredeti oklevél vagy annak hiteles átirata feküdnék előttünk. Maga Kozma mondja ugyanis, hogy midőn Gebhárd prágai püspök az 1086-ban Mainzban tartott zsinaton az elődje sz. Adalbert részére VII. Benedek pápa által adott és I. Ottó császár által megerősített kiváltságlevelet bemutatta, kérelmére, mely a morvaországi püspökség főállása ellen volt irányozva, a császár (IV. Henrik) „*novum antiquo fere eiusdem tenoris addit privilegium*“, mely szavakban maga Kozma bevallja, hogy IV. Henrik levele csak körülbelől volt egyező tartalmu az I. Ottó császár által megerősített alapító levéllel. „*Cuius privilegii formam, — így folytatja Kozma, — si huic operi inseramus, non superfluum fore aestimamus; continet enim aut hunc aut huiusmodi textum*“ s ezen előrebocsátott szavak után közli IV. Henrik császár kérdéses levelének szövegét egész terjedelmében. Mit lehessen ily oklevél hitelességére építeni, melynek közlője maga nyiltan bevallja, hogy annak szövege vagy ez vagy ilyenforma volt? — Ám de tegyük magunkat a cseh írók álláspontjára; mellőzzünk minden nagyon is alaposan és méltán tehető kifogást a Kozma által közlött oklevél kül és bel, azaz alak és tartalmi hitelessége ellen, s olvassuk meg figyelemmel ez oklevél illető helyeit s mit fogunk tapasztalni? Azt, hogy magának ezen oklevélnek a prágai egyházmegye határait kijelölő szavai is határozottan ellenkezőjét mondják annak, a mit belőlök a szláv tudósok ki akarnak erőszakolni. Ha még

az egykoru Brunó tudósítását, ki Magyarországon Adalbert és így Gyejcs idejében a keresztyénségnek csak ár-

előbb e kérdésben netalán kételkedtünk volna, e szavakat olvasva lehetetlen meg nem győződnünk, hogy Magyarország említett része, valamint szent István idejétől fogva nem tartozhatott, úgy azelőtt Gyejcs alatt sem, és így soha nem tartozott a prágai püspök hatósága alá. — Az említett oklevél a prágai egyházmegye keleti határait kijelelve, miután Krakkó városáról és tartozandóságairól szólott, így folytatja a határleírást: *Inde Ungarorum limitibus additis (e határszéleken Magyarország területe józanul nem érthető) usque ad montes, quibus nomen est Tatri, dilatata procedit.* E szavak szerint a napfénynél világosabb, hogy a prágai egyházmegye ezen az oldalon éppen a Tátra hegység és így csak hazánk határáig terjedt. A következő szavakból pedig: *Inde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moraviae, usque ad fluvium, cui nomen est Wag, et ad mediam silvam, cui nomen est Mure (Palackynál Mudre) et ejusdem montis eadem parochia tendit, qua Bavaria limitatur,* azt látjuk, hogy ezen leírás szerint a prágai püspökség délre a morva földet is magába foglalta, s a bajor föld határát képző Mure erdős hegység közepén azaz tetején végződött. Ezen Mure (a Pertz Monumentáiban közlött legpontosabb kiadás szerint Moure) hegy nevét Palacky Mátrá-ra fordíti s így terjeszti a prágai püspökséget a X-dik század második felében egészen hazánk szívéig; holott e hegy, mint magok az idézett szavak világosan mondják, a morva és bajor föld közös határszélén feküdt. S csakugyan ott, hol a X-dik századi bajor terület a morva földdel szomszéd volt, a mai Alsó-Austria északi részén, a mai Morvaország határszélétől alig egy óra távolságra találjuk Malberg mezővárost, melyről a *Chronicon Gottvicense* középkori oklevelekből dolgozó tudós szerzője kimutatja, hogy hajdan Morvaországhoz tartozott és régi oklevelekben Muoriberg néven van emlegetve. *Wenceslai Hagek. Annales Bohemorum.* Ed. P. Gelasius a S. Catharina (Dobner). Pars IV. Pragae. 1772. 226. l. s mely városról csakugyan Raffelsperger is megjegyzi, *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten.* IV. Bd. Wien. 1847. 521. l.: Mailberg, vor Alters Muoriberg, Maurperg. — IV. Henrik kérdéses oklevelének utóbb idézett szavaiból, ha ugyan azok teljes hitelűek valának, legfeljebb annyit

nyékát látta, és azt írja, hogy „a vallásba pogánysággal fertőzött hit vegyülvén, rosszabb kezdett lenni a barbárságnál a lágymeleg és ingadozó keresztyénség“¹⁾. Óva-

lehetne nézetem szerint következtetni, hogy a prágai egyházmegye határa 1086-ban Morvaország felől a szomszéd Trenosin és talán Pozsony vármegye egy részére is kiterjedt a Vág vizéig. Azonban arra, hogy csak ennyit is igaznak ismerhessünk, nem elég egy ily nagyon is kétes eredetű s teljességgel nem hiteles oklevél néhány szava, hanem történelmi tényekkel igazolható s döntő hitelű bizonyosságok kellenének. — Az idézett határleírás helyeket s azok bővebb fejtegetését lásd: Wenceslai Hagek Annales Bohemorum IV. rész 224—228. l. és Palacky, Gesch. von Böhmen. I. köt. 227. l. — Azt hiszem ezek után bátran és határozottan kimondhatom ítéletemet, hogy mind az, mit az idézett szavakból Palacky igen vakmerően következtet és hirdet, s mit több újabb szláv író is hiven utána mond, hogy tudniillik a prágai egyházmegye 973-ban hazánkban a Dunáig és a Mátraig terjedt, s hogy II. Boleszláv cseh fejedelem, minthogy a cseh püspökség idegen állam határaitra ki nem terjedhetett, a Kárpátok és Szudetek mind két oldalán lakó szlávokon uralkodott (!), hogy Magyarországnak a Duna, a Kárpátok és a Mátra között terülő részét a vitéz I. Boleszláv az augsburgi csata után a magyar birodalomtól egy diadalmas hadjárata által elszakasztotta (!!), nem egyéb hiú ábrándnál, ámitó álmodozásnál. — Egy ily nagyszerű hódítást, mely hogyan és mikor enyészhetett el, maga a nagytudományu Palacky sem tudja, nem elég egyetlen félremagyarázott helynév hangzásába, egy hitelesnek nem ismerhető oklevél néhány szavának helytelen értelmezésébe, igazán a szavak egérfarkába kapaszkodva kétségen fölül álló ténynek hirdetni, mint Palacky e. h. I. köt. 221—227. és 235. l. teszi s a II. Ottó császár korát birálatosan tárgyaló Giesebrecht, Rankenál Jahrbücher des deutschen Reichs II. Bd. I. Abth. 16. l. jó hiszemmel utána mondja. Ennek bebizonyítására nem ily gyenge névhasonlati szójáték, hanem valódi történelmi adatok kellenének, miket Palacky és társai a világ összes történelmi emlékeiben hasztalan keresnének; minthogy azok I. Boleszlávnak, I. Ottó császár vazalljának, e diadaláról és hódításáról egy árva szócskával sem emlékeznek.

¹⁾ Set immiscebatur cum paganismo polluta religio et coepit deterior esse barbarismo languidus et trepidus christianismus. Brunonis Vita S. Adalberti 16. fej. Pertznél e. h. IV. köt. 607. l.

kodnunk kell azért Szent István életiróinak előadására nagy súlyt helyezni s okoskodásokat építeni, kik szerint Gyejcs parancsára a szilaj nép mindenütt összegyülekezett, ahhoz a szent püspök Adalbert folyvást beszédeket tartott, kinek intésére a haza fiai megtértek s megkeresztelkedtek és sok helyt egyházak állítottak ¹⁾).

Az erőszakos, kegyetlen, vérengző Gyejcs valóban nem volt hivatta a keresztyénség lélekszelidítő tanait és

¹⁾ Igitur iubente principe fit ubique congregacio gentis indomite, per sanctum episcopum fiunt exhortaciones continue, conuertuntur et baptisantur alumni patrie, statuuntur multis in locis ecclesie. *Legenda S. Stephani regis major* 4. fej. *Endlichernél Monumenta Arpadiana* 142. l. és *Hartvici Vita S. Stephani* 4. fej. u. o. 167. l. — Sz. Adalbert magyarországi térítői működéséről olvashatjuk az ő később szerkesztett csudatételeiben, hogy az egész ország fejedelmi székhelyén, mely alatt e korban bizonyosan Esztergom értendő, egy igen híres bálványszobort, melyből az ördögök gyakran szoktak feleleteket adni, a szokott időben oda gyülekezett tömérdek nép és a bálvány papjai szeme láttára, a megdöbbsent tömeg ámulatára, fátylájával meggyújtott és porrá égetett. Legitur etiam, quod in Ungaria Christum predicaret beatus Adalbertus, primum quidem per nuncios suos, deinde per se ipsum, et innumerabilem populum verbo predicacionis atque multis miraculis ad fidem converteret. Accidit eum pervenire ad locum, ubi sedes est principalis tocius regionis. Erat autem ibi ydolum quoddam celebre pre ceteris, ex quo demones frequenter dare manifeste responsa solebant. Hac igitur causa turbe vicinarum urbium ad huius rei spectaculum statutis temporibus illud adorature conveniebant. Maxima igitur multitudine populi ydolum circumstante, sanctus pontifex, fide fortis, paratus pro Christo tradere in mortem animam suam audacter accessit, et videntibus cunctis face accensa, in conspectu sacerdotum ydoli, omnibusque virtute Dei consternatis atque stupentibus tante auctoritatis constantiam, nullo contradicente illud penitus concremavit. *Miracula S. Adalberti Martyris*. *Pertz*nél IV. köt. 613. l. — E mondából, ha magának a leírt ténynek történelmi valóságát nem merhetjük is kétségtelennek állítani, annyit biztosan következtethetünk, hogy Gyejcs korában a fejedelmi székhelyen Esztergomban pogány őscinknek igen híres gyűllhelyül szolgáló szent helyök volt.

elveit alattvalóival megismertetni, megkedveltetni, és így a térítést a lelkek meggyőzése által, mi nélkül igazi térítés nem képzelhető, sikerrel vezetni¹⁾. Annyival kevesebb lehetett ő e roppant föladatara képes, mert maga sem volt lelkében meggyőződve a keresztyénség tanainak igazságáról. Kitetszik ez az egykoru Thietmar püspök előadásából, mely szerint Gyejcs, miután keresztyénné lett, nem csak a mindenható istennek, hanem az ősi pogány hit szerint is áldozott, s midőn ezért papja megdorgálta, büszkén azt felelte: elég gazdag és hatalmas vagyok, hogy ezt tehessem²⁾. A térítés nehéz munkájára csak fia István birhatott elég képességgel és szellemi fensőséggel, ki az Apuliából jött san-severinói gróf Theodatus vagy Tata keze alatt keresztyén tudományban és szellemben növekedett³⁾, s ki midőn Adalbert püspöktől a kereszt-

¹⁾ Huius (Waic = Stephani) pater erat Devix admodum crudelis et multos ob subitum furorem occidens. Qui cum Christianus efficeretur, ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos sevit, et anti-quum facinus zelo Dei exaestuans abluit. Thietmari Chronicon. Pertz-nél III. köt. 862. l. — Hasonlóan jellemzik Gyejcs-et a magyar szent-életírók is. Dux Geisa severus quidem et crudelis, veluti potencialiter agens in suos. Legenda S. Stephani maior, Endlich-ernél Monumenta Arpadiana 140. l. és Hartvici Vita S. Stephani regis. U. o. 165. l. — Quia manus gestabat sanguine humano madatas, nec erat idoneus ad fidem convertere tantam gentem. Simonis de Keza, Chron. Hung. Appendix.

²⁾ Hic Deo omnipotenti variisque deorum inclusionibus immolans, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad haec facienda satis potentem affirmavit. Thietmari Chron. e. h.

³⁾ Az olasz Deodatus- vagy Theodatus-ról, kinek nevéből a magyarok Tatát csináltak, mint Szent István oktatójáról és kereszt-
atyjáról s a tatai benedekrendi monostor alapítójáról emlékeznek krónikáink, Marci Chron. 25. l., Chron. Posoniense 25. l., Chron. Budense. Budae. 1838. 47. l. és Thuróczi Chron. Hung. II. rész 10. fej. — Így emlékezik róla IV. Béla király 1263-ban kelt oklevele is Fejéjrnél Cod. Dipl. Hung. IV. dar. III. köt. 103–105. l.

séget Esztergomban fölvette¹⁾, igaz hitéről vallomást tudott tenni²⁾.

Az esztergomi ünnepélyes keresztelkedéssel, melynek évét a legvalószínűbb számítással 994-re tehetjük, ha nem éppen egy időben, de attól semmi esetre nem nagy időközre történt Istvánnak, a fiatalsága legszebb éveiben álló ifjúnak, atyja mellé a nemzet kormányára emeltetése. Ez, mint a szent-életirók bizonyítják, Gyejes indítványára, az ország nagyjainak és vitézeinek közmegegyezésével történt. „Midőn István, mondják e források, a gyermekkorból kilépve a fiatalság első lépcsőjén áthaladt³⁾, atyja Magyarország nagyjait a következő renddel együtt összehíván, köztanácskozás végzéséből fiát Istvánt emelé maga

¹⁾ A magyar egyház hitelt érdemlő hagyománya állítja, hogy Szent István Esztergom várában, Gyejes székhelyén, született. Az 1397-dik évi egyházlátogatási jegyzőkönyv így említi az esztergomi várbán a székes-egyház mellett állott s annál régebb eredetű kápolnát, melynek romjait a múlt században még Pray látta: capella, in qua natus fuit Sanctus rex Stephanus. Fejér, Cod. Dipl. X. dar. II. köt. 520. l. — Ugyanezen hagyomány szerint István keresztségét is Esztergomban, még pedig a székes-egyházban történtnek írja IV. László király 1272. és 1274. évbéli két levele. Fejérnél Cod. Dipl. V. dar. II. köt. 46. és 151. l. — Ezen utóbbi adatot, miután az idézett egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint Fejérnél X. d. II. köt. 519. l., de különben is bizonyos, hogy az esztergomi székes-egyházat Szűz Mária és Szent Adalbert vértanu tiszteletére István király építtette, csak úgy értelmezhetjük helyesen, hogy a székes-egyház éppen azon a helyen emelkedett, a hol István születése és megkeresztelkedése történt volt.

²⁾ Így értendők Szent István legendája írójának és Hartvik püspöknek e szavai: Hunc Deo dilectus Adalbertus episcopus crismali baptismate secundum credulitatis sue veritatem intinxit et susceptor ejus fuit. Endlichernél e. h. 143. és 168. l.

³⁾ Ezen forrásaink írói István születési évét, melyet krónikáink határozottan 969-re tesznek, nem ismerték, s azért éltek e határozatlan kifejezéssel, melyből szerintem semmi következtetést sem lehet vonni István születési idejére.

után a nép leendő uralkodójává, s ennek erősségére mindnyájoktól esküt vón¹⁾. Hogy ezen ünnepélyes ténynyel a nemzet nagyjai a vitélő renddel együtt nem csak István leendő öröködését ismerték el és szentesítették, hanem az ifjú fejedelem atyja oldala mellett a kormányzás gondjainak és terheinek is részesévé lett, kiténik hazai krónikáinkból, melyek az 1038-ban augusztus 15-dikén elhalt István király halálát kormányzása negyvenhatodik évében történnék írják²⁾. Ezen számítás nyomán István kormányra léptét a legnagyobb hihetőséggel huszonnégy éves korára, a 993-dik év első felére határozhatjuk³⁾.

¹⁾ Qui transacta puericia, postquam adolescencie primum gradum transcendit, conuocatis pater suus Hungarie primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloqui, filium suum Stephanum post se regnatorum populo prefecit, et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit. *Legenda S. Stephani maior* 5. fejj. és *Hartvici Vita S. Stephani* 5. fejj. Endlichernél e. h. 142. és 168. l.

²⁾ *Beatus rex Stephanus XLVI. anno sui regiminis in die assumptionis beate Marie virginis migravit ad dominum. Simonis de Keza Chron. Hung. II. könyv II. fejj. 1. §.* — Ugyanezt mondja némely szavak változtatásával *Marci Chron. 38. l., Chron. Posoniense, Budae. 1852. 29. l. és a Chron. Budense, Budae 1838. 74. l.* — *Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 34. fejj. ezen adatot is fölhozza ugyan, de hitelesebbnek tartja az egyház által sz. István dicsőítésére kiadott historiát, mely szerint István uralkodásának 37-dik évében halt meg.* — *Hartvicus, Vita S. Stephani 22. fejj. Endlichernél e. h. 186. l. krónikáinkkal egyezőleg írja: Quieuit autem corpus beatum . . . XLV. annis, . . . ut quot annos sanctus . . . terreni coronam imperii gestare merebatur, tot corpus humi grauedine pressum haberet.* — Egyedül a pozsonyi rövid krónika teszi István uralkodása idejét 44 évre, e szavakkal: *Stephanus rex regnavit XLIII. annos. Chronicon Posoniense, Endlichernél e. h. 58. l.*

³⁾ Ez évre helyezi azt *Katona is Hist. Crit. Ducum Hung. 624. l., valamint Bartal, Commentarii I. köt. 161. l.,* ki megjegyzi, hogy *Hartvik előadásának értelme szerint Istvánnak a királyi hatalomhoz a néven kívül semmi sem hiányzott.*

Gyejcs ezen intézkedésénél, melylyel fiának a királyság fölállítására utat egyengetni törekedett, nem kisebb fontosságú lépés volt Istvánnak a német császári családba való házasodása, mi Gyejcs eddigi politikai működésének sikerét a jövőre is biztosítani a legalkalmasabb módnak mutatkozott. Eddig Árpád véréből való vezéreink, hiven a nemzet ősi szokásaihoz és erkölcsihez, melyek az idegen vérről való házasságot elleneztek, nőül csak rokon fajból származott leányokat vettek. Zsolt neje Marót bihari kozár fejedelem leánya volt; Taks a rokon besenyők földjéről nőült; Gyejcs is még atyja életében Gyula erdélyi vezér leányát, a krónikáinkban szépségéért magasztalva emlegetett Saroltát, vette nőül, kitől első királyunk István született¹⁾. De már maga Gyejcs Sarolta halála után egy keresztyén fejedelem, a lengyel Miczisláv, hugával Adelhaiddal kelt egybe²⁾; mely házasságában a keresztyén

¹⁾ Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Anonymus Belae Regis notarius 27. fejt. — Geicha . . . genuit S. Stephanum regem ex Sarolth, filia Gyula. Marci Chron. 32. l., Chron. Budense Budae 1838. 61. l. — Has. Chron. Posoniense Budae 1852. 23. l. és Thuróczi Chron. Hung. II. rész 5. fejt.

²⁾ Hogy Gyejcs második neje a lengyel Adelhaid volt, már Pray érintette, Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hung. Vindobonae 1761. 385. l.: de a külföldi írók erre vonatkozó adatainak egybeállításával legelsőben Szalay hozta tisztába Magyarország tört. 2. kiad. I. köt. 43. l., ki egyszersmind azt is helyes bírálattal mutatta ki, hogy a külföldi források számos adatai, melyeket íróink régebben Saroltára vonatkozóknak tartottak, helyesen csak erre érthetők. — Jesse accepit uxorem de regione Poloniae, de ciuitate Cracouia, sororem Meschonis ducis nomine Ethlegidam, mond a XIII. században szerkesztett varsói Chron. Hungarorum, Endlichernél e. h. 65. l. — Anno domini 971. dux Mescio baptisatus est. Iste Mescio habuit sororem nomine Adelhaidem, quam Jesse rex Ungariae accepit in uxorem, quae cum esset christiana, virum suum Jesse convertit ad fidem Christi, írja a XIV-dik századi Breve Chronicon Silesiae, Sten-

Európával való szövetkezésre irányzott törekvésének egyik jelét ismerhetjük föl.

Ezen irány még világosabban kitűnik fia István házasságában, kinek számára a német császári házból II. Henrik bajor herceg leányát Gizelát kérte és nyerte meg nőül. E házasság mintegy kezesség volt a német birodalom és a magyar állam közötti barátságos viszony fönntartására s a magyar nemzetnek a keresztyén népek sorába leendő beavatására nézve; mi, mint láttuk, Németország világi és egyházi fejedelmeinek oly annyira érde-

zelnél *Scriptores rerum Silesiacarum*. I. köt. 33. l. — A XVI-dik századi Cromer ezen s hihetőleg több régi lengyel krónikákban fönmaradt adatok nyomán írta Miczisláv fiáról Boleszlávról, ki 992-től 1025-ig uralkodott: *Adulto pater... uxorem accepit Juditham Jessae Ungarorum principis affinis sui filiam ex priore uxore susceptam. Nam ea mortua sororem ei suam Adleidam Micislaus in matrimonium collocarat. Historia Poloniae III. könyv 3. fej.* — Ezen adatot Szalay nem vette figyelembe, s csak így eshetett meg, hogy Judithot Gyejcs második nejétől Adelhaidtól születettnek írja e. h. I. köt. 315. l.; mi ha állana, Miczisláv saját huga leányát jegyezte volna el fiának Boleszlávnak, mely vérrokoni házasság az egyházi törvények szoros tilalmával ellenkezett volna. — E lengyel Adelhaidra, ki a föntebbi adat szerint már Miczisláv halála és így 992 előtt Gyejcs neje volt, és éppen nem Saroltára értendők e szerint az egykorú Brunónak Szent Adalbert életiratában a 996-dik évre tartozó s általunk már föntebb is idézett szavai: *qua duce erat christianitas coepta.* — Csak e szláv nőről irhatta Thietmar püspök, ki Gyejcsnek csak egy nejéről emlékezik: *Uxor autem ejus Beleknegini id est pulchra domina slavonice dicta supra modum bibebat, et in equo more militis iter agens quendam virum iracundie nimio fervore occidit. Manus hac polluta fustum melius tangeret, et mentem vesanam patientia refrenaret. Thietmari Chron. VIII. könyv 3. fej. Pertznél e. h. III. köt. 862. l.* — E helyre nézve nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a szláv Beleknegini név helyesebben fordítható *magna domina-nak*, nagy asszonynak, mely czim a régi magyar korban a királynékat illette, s a magyar egyházban maga szüz Mária nevét is

kökbén állott és szívökön feküdt¹⁾. E házasság által a német császári udvar döntő befolyást reménylhetett a keresztényiség részére megnyerendő Magyarország szellemének irányzására és ügyei vezetésére. De más oldalról a már ekkor megkeresztelkedett s a kormány gondjaiban osztozott István is, messzeható reformtervei kivitelére nézve, az atyja szigorú kormánya ellen ingerült s külpolitikájától idegenkedő nemzeti párt netaláni fölkelése ellen, a legbiztosabb támaszra számíthatott a császár és a német fejedelmek segélyében és pártfogásában. Ha volt valaha házasság, melyet mind a két fél részéről a legéletbevágóbb érdekek tekintetbe vétele s mély politikai számítás hozott létre, István e házasságát igazán olyannak kell tekintetünk.

A német krónikairók, kik Gizelának a magyar nemzet megtérítésében való érdemeit tulzó magasztalással emlegetik, részint úgy tüntetik föl e házasságot, mint a mely csak azután jöhetett létre, miután István a maga meg-

helyettesítette, mint pulchra domina-nak; miután veli (bele) szlávul nagy-ot jelent. — Katona, Hist. Crit. Ducum 685—690. l. a lengyel irók Cromer és Dlugoss adatait hitelre nem méltóknak vitatva, az egykoru Brunó és Thietmar szavait is Saroltára, Gyejcsnek szerinte egyetlen s öt tulélt nejére értelmezi; miben, Szalay állításai ellen is harczolva, hiven követi őt Frankl Vilmos, A magyar nemzet műveltségí állásának vázolata 309—320. l.

¹⁾ Ily fölfogás tükröződik vissza Reichenauí Hermann előadásában, ki 1013-ban született, 1054-ben halt el, és így István királynak ifjabb kortársa volt. Ez 995-re II. Henrik bajor herceg haláláról s fiának Henriknek (később császárnak) a bajor fejedelemségre következtéről beszélvén, így folytatja előadását: Huius soror Gisela Stephano regi Ungariorum, cum se ad fidem Christi converteret, quasi vere iuxta nomen obses (Gisela = Geissel = kezes, tús) in coniugium data. Herimanni Augiensis Chron. Pertznél e. h. III. köt. 117. l.

keresztelkedését és népe megtérítését megígérte ¹⁾, részint egyenesen azt állítják, hogy Istvánt neje Gizela bírta rá, hogy magát és népét megkereszteltesse ²⁾. Ha megengedjük is, hogy a tervbe vett házasság siettette a magyar fejedelmi udvar megkeresztelkedését; ha nem akarjuk is elvitatni, hogy Gizela és kísérete a keresztyénség terjesztésére hazánkban közreműködött: mégis valódi tévedésnek tartanók nemzetünk megtérítésének érdemét Gizelának, vagy, a mi még kevesbbé áll, III. Ottó vagy éppen II. vagy szent Henrik császárnak tulajdonítani, mint több német krónikairól föltűnő elfogultsággal el akarná hitetni ³⁾.

¹⁾ Igy adja elő a dolgot a XI-dik század végén s a XII-dik elején élt Urachi Ekkehard, mondván: *Horum sororem (II. Henrik bajor herczeg fiáról volt szó) bonae memoriae Gisela rex Ungariorum, qui Stephanus dicebatur, in conjugium expetiuit, sed eam ducere non promeruit, donec se christianae religionis rudimenta et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente sua suscepturum promisit. Ekkehardi Chron. Universale (mely régebben Conradus Urspergensis neve alatt forgott), Pertznél e. h. VI. köt. 192. l.*

²⁾ A XII-dik század elején élt gembloursi szerzetes Sigibert világos időszámhlási tévedéssel írja az 1010. évre: *Gens Ungarorum hactenus idololatriae dedita hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gisela sororem imperatoris, quae nupta Ungarorum regi ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptisare expeteret. Qui in baptismo Stephanus est vocatus. Sigiberti Gemblacensis Chron. Pertznél e. h. VI. köt. 354. l. — Szórol szóra utána írja ezt a XIII. századi Albericus trois-fontainesi szerzetes, ki azonban, a magyar hagyományt ismerve, nem mulasztja el utána vetni: Tamen dicunt Hungari, quod S. Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptisavit, et ipse rex sua praedicatione Hungaros convertit et majorem ecclesiam Strigonii in honorem Adalberti instituit. Leibnitznál, Accessionum Historicarum Tom. II. 45. l.*

³⁾ III. Ottó császárról mondja *Ademar: Dei voluntate populos Hungariae una cum rege eorum ad fidem Christi convertere meruit.*

Mely évben és hol történt meg az eljegyzés és egybekelés, a régibb évkönyvek nem említik; csak a XVI-dik századi Aventinus mondja, hogy Gizelát a magyar követe Regensburgban jegyezték el vezérek Gyejcs fiának. Ugyanó azt az igen hihető tudósítást is adja, hogy Gizela menyasszonyi ajándékaul a magyar határszéli bajor telepek, Pozsony, Sopron, Szombathely s a Fische vize mellett fekvő több más városok lettek kijelölve ¹⁾. Az egybekelés idejét, melyet István megkeresztelkedése megelőzött s mely igen hihetőleg még Gizela atyja II. Henrik bajor herceg életében történt, a legnagyobb hihetőséggel helyezhetjük a 995-dik évre.

Gizelával, mint a császár közel rokonával, számos és fényes kíséret érkezett a magyar fejedelmi udvarba; sőt

Pertznél IV. köt. 129. l. — Thietmar szerint Vajk, mint ő Istvánt nevezi, III. Ottó kegyéből és buzdítására állított országában püspökségeket s nyerte el a koronát. Thietmari Chron. Pertznél III. köt. 784. l.; mit szóról szóra utána ir az *Annalista Saxo* m. o. VI. köt. 644. l. — Ide sorolhatjuk a verduni évkönyvek még tulzottabb állítását, melyet az 1010. évre jegyezve találunk: *Hungari christiani fiunt ab Ottone coacti. Annales Virdunenses* Pertznél IV. köt. 8. l. — II. Henrik császárnak tulajdonítja István és a magyarok megtérítését Ottó freisingi püspök, ki erről írja: *Sorore sua Gisla Stephano Vngariorum regi in uxorem data tam eum quam totum eius regnum ad fidem vocavit. Ottonis Episcopi Frisingensis Chron.* VI. könyv 7. fej., mit hibásan 1009-re jegyezve szórói szóra utána ir az *Auctuarium Garstense* és az *Annales Admontenses* Pertznél IX. köt. 567. és 574. l. — II. Henrik császár életirója, a XII-dik századi Adalbert bambergi pap, erről még kézzelfoghatóbb tulzással írja: *Pannoniam fidei catholicae et Romano imperio adunavit (mi teljességgel nem áll), sororem suam Gislam Stephano regi eorum matrimonio copulavit. Universa Pannonia ecclesiae incorporata est. Adalberti Vita Henrici II. Imperatoris.* Pertznél IV. köt. 810. l.

¹⁾ Aventinus, *Annales Boiorum* V. könyv 5. fej. 8. és 10. §.

annak is van nyoma, hogy az ő hiveiből egész gyarmat telepedett hazánkba ¹⁾); a német vándorlovagok pedig, kik kétségen kívül mindjárt Gyejcs kormányra lépte s a császárral való szövetkezése után kezdtek a magyar földön szerencsét próbálni, ezentúl a fejedelmi udvar kegyére még biztosabban számithatva, kisebb-nagyobb fegyveres kísérettel mind sűrűbben jöttek honunkba új hazát keresni. Krónikáink ezek között többek emlékezetét tartották fön, kik a dunántúli részeken terjedelmes jószágokkal megajándékozotva több ma is virágzó előkelő magyar családot alapítottak. Ekkor telepedtek be hazánkba Németországból: Tibold, a tannenbergi grófok családjából, kitől a kihalt Babocsaiak eredtek; Hont és Pázmán testvérek a sváb földről, kik vitézeikkel hazánkon át a szent földre szándékoztak, de Gyejcs által tartóztatva nála maradtak s István seregében és udvarában fényes állásra emelkedtek, kiktől származnak a Batthyányi, Forgách, Kubinyi és Ujhelyi családok; Wasserburgi Wenczelin, ki mint István vezér hadainak parancsnoka a lázadó Kopányt elejtette, a régi Ják nemzetség őse, melyből erednek a Niczkyek és Sztárayak; Wolfger és Hedrich testvérek, kik háromszáz pánczélos lovagot vezettek Gyejcshez, Német-Ujvár és Hédervára építői, a Pálffy és Héderváry család ősapjai; végre a Gizelával beköltözött nürnbergi Hermann, kinek nevével hozza kapcsolatba a hagyomány az erdélyi Szeben (Hermannstadt) alapítását ²⁾).

¹⁾ II. András kiváltságlevelében, mely 1230-ban a Szamos mellett Szathmár-Németiben lakó német vendégek részére kelt, olvassuk e gyarmatról: qui se dicebant in fide domine regine Keysle ad Hungariam convenisse. Endlichernél Monumenta Arpadiana 426. l. és Fejéernél Cod. Dipl. Hung. III. dar. II. köt. 211. l.

²⁾ Simonis de Keza Chron. Hung. Appendix. De nobilibus advenis. Mærci Chron. 25—27. l., Chron. Budense. Budae. 1838. 46—52. l., Chron. Posoniense. Budae. 1852.

Ezen külföldi előkelő lovagok behívását krónikáink Gyejcsnek tulajdonítják s a keresztyénség fegyveres terjesztésének szándékával indokolják. Kézai szerint Gyejcs, miután háznépével együtt megkeresztelkedett¹⁾, „a mit kellett és lehetett, nem mulasztá el megtenni nemzete megtérítésére, szent Adalbert prágai püspök utasítása szerint. Követeket küldte azért a keresztyén országokba, óhajtását mindenkinek tudtára adni. Mit hallva sok ispánok, vitézek és nemesek jöttek hozzá a keresztyének országából, némelyek isten szerelméből, hogy a vezért a pogányok ellen, kik a hitet föl nem vennék, segítsék, mások hogy ezen pogányoktól, üldözőiktől megszabaduljanak: mert a pogányságban élt nemzet kegyetlen üldözője volt a keresztyéneknek“²⁾). Még világosabban szólnak a keresztyénség idegen segélylyel eszközölt terjesztéséről többi krónikáink. Ezek szerint „Gyejcs a magyar nemzetet a keresztyén hitre kezdé téríteni, s minthogy intéssel a pogány szertartáshoz ragaszkodókat meg nem

25—27. l. és Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 11—18. fej. — Az e lovagoktól származott magyar családokra nézve lásd: Horváth István, Magyarország gyökeres nemzetségeiről 72. 78. s több l. — A Szent Istvánnal egykoru Rudolphus Glaber francia szerzetes írja, hogy miután István megkeresztelkedett és Henrik nőül adta hozzá hűgát Gizelát, ekkor kezdtek mind azok, kik Olasz- és Franciaországból a Krisztus sirjához ügyekeztek, utjokat nem a tengeren, hanem Magyarországon át venni a szent földre, s hogy István szabad utat adott nekik, szivesen látta és gazdag ajándékokkal bocsátotta el őket. Rudolphi Historia Pertznél VII. köt. 62. l. — Hogy ezen zarándokok közzül is többen maradhattak hazánkban, Hont és Pázmán említett példája után igen hihető.

¹⁾ Hogy Árpád családjának ekkor élt tagjai mind megkeresztelkedtek, kitetszik abból, hogy Gyejcs fiát István, öccsét Mihály, ennek fiait Vazul és László néven ismerik hazai krónikáink, Gyejcs leányát pedig szintén keresztyén Judith néven emlegetik a lengyel írók.

²⁾ Kézai, Chron. Hung. Appendix. De nobilibus advenis.

téríthette, némelyeket fegyverrel kellett megaláznia. Hogy ezt megtehesse, minthogy többen voltak a kik a hittől vonakodtak, mint a kik hozzá ragaszkodtak, szükségesnek tartotta óhajtását a keresztyén királyoknak és fejedelmeknek tudtúl adni. Kik ezen kivánságát hallván nem csak segítséget küldének, hanem személyesen is eljövének hozzá, mint a kiknek a magyarok kegyetlensége igen ártalmas és gyűlöletes vala¹⁾. A beköltözött idegen lovakok előszámlálása után mondják némely krónikáink: „Ezen ispánok s még inkább isten segélyébe bizva Gyejcs vezér és fia Szent István király némely lázadókat a fegyver rémitésével, némelyeket pedig önszántokból térítettek a keresztségre; mely ispánokat Gyejcs vezér, valamint fia, széles és terjedelmes örökségekkel ajándékozott meg szolgálataikért²⁾).

Krónikáink e hiteles adatait, melyek szerint kétségtelen hogy Gyejcs erőszakos térítői eljárása a nemzetben ellenzésre talált s ingerültséget sőt fölkelést támasztott ellene, támogatják a szent-életirók is, kik Gyejcsről írják, hogy „igen szorgalmatoskodott a lázadók leverésében és a pogány szertartások kiirtásában³⁾).

Hogy ő a fölkelők leverésében, kik nem csak ősi hitők védelmére, hanem alkotmányos jogaikért is ragadtak fegyvert, nagyon keményen sőt irgalom nélkül járt el, bizonyítja az egykorú Thietmar püspök. Ez Gyejcsről, miután őt igen kegyet-

1) Marci Chron. 24. 25. l., Chron. Posoniense 25. l., Chron. Budense 46. 47. l. és Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 9. fejt.

2) Marci Chron. 26. l., Chron. Budense 48. 49. l. és Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 13. fejt.

3) Cum nimium esset sollicitus de rebellibus domandis et ritibus sacrilegis destruendis . . . Legenda S. Stephani regis maior 3. fejt. és Hartvici Vita S. Stephani 3. fejt. Endlichernél Monumenta Arpadiana 141. és 166. l.

lennek jellemezte, ki hirtelen dühében sok embert megölt, azt írja, hogy „midőn keresztyénné lett, a hit megerősítése végett, ellenszegülő alattvalói ellen dühöngött, s régi bűnét isten iránti buzgólkodásától lángolva lemosta“¹⁾.

Ennyi s ily különböző hiteles írók tanúbizonyságai után, melyek mind keresztyén papok tollából folytak, ha a XV-dik századi Bonfini és Ranzan ezekre alapított, de túlzásoktól nem ment és saját okoskodási érveikkel fölékesített előadását mellőzzük is, Gyejcs kormányzásának utolsó éveit, — mert csak az ő megkeresztelkedése, fia házassága és így a külföldi segély biztosítása után tehetjük erőszakos térítői föllépését, — viharosoknak kell tartanunk. Méltán sajnálhatjuk azonban, hogy e küzdelmes évek eseményeit idézett forrásaink részletesen nem ismeretik, és így e szellemi és anyagi harcz képe lelkünk előtt az általános kifejezések ködébe vész. Csak annyira találunk még némi ujjmutatást, hogy e viharok fölidézése a magyar és német faj kölcsönös gyűlölete is közreműködött²⁾, melyet a fejedelmi udvar által különösen

1) Qui cum christianus efficeretur, ad corroborandam hanc fidem contra reluctantes subditos sevit, et antiquum facinus zelo Dei exaestuans abluit. Thietmari Chron. VIII. könyv 3. feje. Pertznél e. h. III. köt. 862. l. — A XI-dik századi keresztyén püspök e fölfogásától, mely szerint Gyejcs ártatlan vérrel mocskolt kezeit a keresztyénség terjesztéséért öldökölt alattvalói vérével tisztára mosta, a keresztyénség valódi szelleme irtózva fordulhat el. De még nagy történet-tudásunk Katona ítéletében is megütközhetünk, ki Gyejcs általa is megrótt bűneit a keresztyén hit terjesztésében élte vége felé kitüntetett dühöngő buzgalomával kiengesztelteknek tartja, s éppen ezért üdvözültől kétségtelen reményét fejezi ki. Hist. Crit. Ducum Hung. 683. l.

2) István királynak a pannonhalmi apátság részére 1001-ben kelt oklevelében olvassuk: Ingruente bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Vngaros seditio maxima excreverat. Fejéjrnél Cod. Dipl. Hung. I. dar. 280. l. — Minthogy ezen oklevél a lázadást világosan

kegyelt s az állam ügyei intézésében hatalmas befolyáshoz jutott jövevény németeknek a nemzet közérületét méltán sértő uralma az ősi jogaikhoz és szokásaikhoz ragaszkodó magyarok szívében folytonosan szított.

Gyejcs több buzgósággal mint eszélylyel, több akarrattal mint tehetséggel, több erőltetéssel mint meggyőződéssel indította meg térítői munkásságát, s így nem csudálhatjuk, ha az általa kivivott eredmény nem a lelkek meggyőződéséből származott valódi megtérés, hanem csak kényszerűség szülte színmutatás, az egykorú Brunó szerzetes és térítő érsek jellemző szavai szerint csak „a keresztyénség árnyéka“ volt. Mind azt, mit ő parancscsal és fegyverrel ki birhatott vinni, a fölingerelt nemzeti szellem lázongásokban nyilatkozó erőszakos visszahatása könnyen eltörölhette volna, ha Gyejcsnek csakhamar 997-ben bekövetkezett halála ¹⁾ fiának, az apostoli téri-

megkülömbözteti a Kopány által István ellen támasztott belső háborútól, melyről csak ezután szól, nem ok nélkül hihetjük, hogy a németek és magyarok ezen összeütközése még Gyejcs életében történt. — Az 1001-diki oklevél alaki hitelességét Szalayval s több történettudósunkkal együtt én sem ismerhetem ugyan el: de hiteles följegyzések és hagyományok alapján később összeállított tartalmából a bíráló előtt megállható adatokat használhatóknak tartom.

¹⁾ Gyejcs halálának évét a *Legenda S. Steph. regis maior* és a vele szóról szóra egyező *Hartvicius* 997-re, Szent Adalbert vértanú halálával egy évre teszi. Endlichernél *Monum. Arpadiana* 143. és 168. l. — Még biztosabbá teszi ezen évszámítást *Hartvik* püspök azon helye, melyben írja, hogy István atyja halála után a negyedik évben „quarto post obitum patris anno“ kapta a szent koronát, mi valósággal 1000-ben történt. *Hartvici Vita S. Steph.* 9. fej. Endlichernél e. h. 172. l.; mely adat szerint Gyejcs halála a 997-dik év elejére számítható. — A *Legenda S. Stephani maior* Endlicher-féle kiadásában e. h. 145. l. e különben *Hartvik*kal szóról szóra egyező helyen „quinto . . . anno“ áll ugyan: de miután maga e legenda is, mint föntebb láttuk, világosan 997-re írja Gyejcs halálát,

tésre s a magyar királyi trónra hivatott és méltó Istvánnak, jókor nem nyit tért éretten meggondolt, lelke mély meggyőződésével ápolt s élete föladatavá tűzött reformtervei végrehajtására.

Gyejcsnek egyetlen fián és utódján Istvánon kívül három leánya maradt: Judith, ki Istvánnal egy anyától Saroltától született s a 992-ben trónra lépett I. Boleszláv lengyel fejedelem neje lett, és két más névtelen, hihetőleg a lengyel Adelhaidtól, kik közül az egyiket Urseolo Ottó velencei doge, a másikat a kún eredetű Aba, keresztyén nevén Sámuel, vette nőül. Amannak fiát Pétert, ennek férjét látjuk később a fiú-örökös nélkül elhalt István király trónján versengeni. Ezek erőszakos halálával Gyejcs nemzetsége elenyészett s Magyarország trónjára öcsce Mihály unokái Endre és Béla emelkedtek.

kétségtelen hogy itt másolási vagy olvasási hiba forog fön, mely az összevonva irt quarto szó olvasásában igen könnyen megeshetett. — Ezen hibás quinto anno szavakat Dümmler, Piligrin von Passau, 168. l. helytelenül veszi döntő bizonyosságúnak arra nézve, hogy Gyejcs halálát 995-re tegye. Még hibásabban idézi e véleménye mellett reichenauai Hermann tanubizonyosságát: mert abból, hogy ez az író, mint láttuk, 995-re jegyzette Gizelának István magyar királylyal való egybekelését, nem bizonyítható, hogy Gyejcs már ekkor nem volt életben. Tudjuk ugyanis, hogy István még atyja életében 995 előtt is el volt ismerve a nemzet fejedelmének. — Krónikáink Gyejcs halálának idejéről nem szólnak, egyedül a pozsonyi rövid krónikában találjuk azt 998-ra jegyezve. Chronicon (breve) Posoniense. Endlichernél Monum. Arpadiana 55. l. — E két eltérő adat közül valamennyi tekintélyesebb írónkkal együtt Hartvik biztosabb meghatározását tartottam elfogadandónak.

IV. FEJEZET.

Gyejcs és kora jellemzése.

Azon jellemvonásokból, melyeket Gyejcsről a hazai és külföldi évkönyvekben, ezen egymástól teljesen független forrásokban, oly meglepően egyezőknak találtunk és ismertettünk, nem lehet nehéz magunknak róla elég élesen jelzett képet alkotni. Szigorú, kemény kormányzónak látjuk őt, ki erős kézzel tartja féken nemzetét, ki parancsainak ellenmondást nem tűr, az ellenszegülőket kegyetlenül veri le, s mint minden önkényes uralkodó, dühében kezeit ártatlan vérrel mocskolni sem irtózik. Hogy huszonöt évi kormánya alatt következetes kitartással úzótt fő czélját elérhesse, mely nem egyéb volt, mint az azelőtt a nemzettel megosztott kormányhatalmat saját kezében összpontosítani, minthogy a nemzet alkotmányos jogaival összeütköző politikájában a nemzet támogatására nem számíthatott, kormányzása legelső évétől kezdve haláláig folyvást külföldi szövetkezésben keresett támaszt, és saját alattvalói ellen az országba édesgetett s általa különösen kegyelt idegen lovagok tanácsát és segélyét használta.

Hogy Gyejcsnek a nemzet szellemétől ennyire idegen kormánya, melyet nejjének, a férfias, iszákos, dölyfös, dühében emberöléstől sem irtózó lengyel Adelhaidnak az ország dolgaiba való illetéktelen avatkozása még gyűlötebbé tehetett, népszerűtlen volt, mutatja az a forrongás és lázongás, melyről krónikáinkban bár homályos emlékezeteket találunk. Ezen általa földézett kitörések azonban az ő kitartó erélyén megtörtek; ő erőszakos kormányát haláláig fön bírta tartani s fiára csaknem korlátlan királyi hatalmat tudott örökül hagyni. Ez nézetem szerint azt látszik igazolni, hogy az ő korában a nemzet erkölcsi érzete nem volt oly erős, hogy a hatalom nem igen vá-

logatott eszközeivel működő udvartól egy szívvel lélekkel elfordult volna. Nem tehetjük ugyanis föl, hogy ő, a bevándorolt lovagok bármily tekintélyes, de a nemzeti haderővel szemben minden esetre számba sem vehető segélyével, képes lett volna az elégedetleneket féken tartani és a lázongókat leverni; és így azt kell hinnünk, hogy Gyejcs, mint minden bátor, elhatározott és szerecsés zsarnok, bírta azt az ügyességet is, hogy magának a hatalom eszközeivel és a fény varázsával a meghasonlott nemzetben pártot alkosson, mely a megsértett jogaikért fegyverre kelők erejét ellensúlyozza. E párt közremunkálásával sikerülhetett neki a nemzeti közgyűlés kezéből a béke és háború elhatározásának jogát kiragadni, attól a nemzeti haderő vezéreinek választását, az általa gyakorolt legfőbb birói hatalmat elvenni, a nemzetségfőnököknek a vérszerződés szerint alkotmányos államtanácsát fejedelmi udvara önmaga által alkotott tanácsával helyettesíteni¹⁾. Csak a régi törvényes kormányrendszer ez átalakítását tudva lesz előttünk érthetővé, hogy a nemzet hadi zászlaját, a koronás karvalyt ábrázoló ősi czimmerrel, még a haza nyugoti határszéleinek folytonos csonkítása miatt sem látjuk többé a harc terén lengeni.

A fentebbiek után nem lehet kételkednünk az iránt, hogy Gyejcs politikai intézkedéseit nem a nemzeti akarat és közvélemény hozzájárulásával, hanem annak ellenére fenyegetéssel, a hatalom és fegyver erejével, az ellenvélemény erőszakos elnyomásával hajtotta végre. Azért is az ő eljárását, mint önkényes törvényszegést és jogtapodást, melyet sem a szükségesekké vált reformokkal mentegetni, sem a nemzet jövőjére nézve jótékony és üdvös követ-

¹⁾ Hogy a nemzeti közgyűlés, melyet krónikáink község (communitas) néven emlegetnek, csak Gyejcs idejéig gyakorolta az említett jogokat, krónikáink bizonyosságait idézve már fentebb kimutattam, 22., 28. és 333. l.

kezéseivel igazolni alkotmányos érzelmü embernek nem lehet, nem szabad, határozottan kárhozzátunk kell; ha csak azon veszedelmes tan tévelygésébe nem akarunk esni, hogy a cél szentesíti az eszközöket; ha csak a politikai törekvéseket és jellemeket nem a törvény és jog szempontjából, hanem a siker szerint mérlegelve nem akarjuk megítélni; mely elv amannál nem kevesbbé erkölcsstelen, nem kevesbbé veszedelmes.

Egyébiránt a Gyejcs által csaknem korlátlanul gyakorolt királyi hatalmat, mint csak az erő jogán nyugvót, általa szilárdul megalapítottnak s biztosítottnak nem tekinthetjük. Azt látjuk, hogy ő az ősi államjogi viszonyokat fölbontotta, de nem látjuk az alkotmány új szervezetét, melynek előnyeiért a nemzet szabadsága korlátozását, jogai csonkítását feledni s intézkedéseivel kiengesztelődni képes lehetett volna. Látjuk benne az erős akaratot, szilárd kitartást, a következetességet, mely a régi törvényes alkotmány átváltoztatására volt irányozva: de nem látjuk azt az alkotó szellemet, mely a lerombolandó régi, talán már sokáig fön nem tartható, de azért a lakók előtt kedves és megszokott hajlék helyett a jövő szükségéinek és igényeinek megfelelő, czélszerűbb és szilárdabb épületet akar is, tud is emelni. Ő csak a tért tisztította meg, melyen ez az épület emelkedhessék; ő csak az akadályokat háritotta el, melyek a térv szerinti építést gátolhatták: maga az épület, a független magyar királyság, az Európa által elismert magyar állam, megalapítása fia István örök érdeme.

Ha e szerint őt politikai irányáért és eljárásáért éppen nem lehetünk hajlandók némely ujabbkori írónkkal együtt mentegetni, sőt magasztalni: magán és nyilvános jellemének sötét foltjaira, kegyetlenségére, vérengzésére, erőszakoskodására, az idegeneknek a honfiak rovására való kegyelésére még kevesbbé lehetünk képesek

csak azért szemet húnyni, mert kormánya első éveiben a keresztyén vallás terjesztését nem ellenezte s mintegy elnézte, később pedig, élete vége felé, azt hatalna parancsszavával s fegyverrel is erőszakolta.

Gyejcsnél a keresztyénség behozatala nem meggyőződésének kifolyása, hanem fő céljának, az uralkodói hatalom kivívásának elérhetésére szolgáló eszköz volt. E cél a nyugottal való szövetkezés nélkül nem érhetett el; nyugot a szövetkezés föltételéül a magyar nemzet megtérítését tűzte ki; s Gyejcs, noha maga nem tért meg, a föltételt elfogadta s Piligrinnek szabad kezet adott s tért engedett nagyratörő tervét megkísérteni, mely ha sikerül, a magyar állam egyházi s világi függetlenségét bizonyosan alá fogta volna ásni. Később, a rá s kormánya ügyeire nagy befolyást gyakorolt Adelhaid ösztönzésére, s hogy fiának a császári családba való háziasítását s ezzel politikájának megkoronázását kivihesse, maga is egész háznépestől megkeresztelkedett ugyan: de a hit dolgából, mert nem volt igaz meggyőződése, lelkiismeretet nem csinált s a keresztyén vallás szertartásait az ős pogány hit áldozataival vegyesen gyakorolta. Legutóbb pedig, bizonyosan nem vallásos túlbuzgóságból, hanem politikai érdekekért, alattvalói vérért, kik rögtönzött erőszakos térítési parancsainak ellenszegültek, irgalom nélkül ontatta. Ilyen embert, bűnei daczára, a legendaírók fölfogása nyomán ¹⁾ az utókor előtt igazolni s némi szent dicsőség fénykörében tüntetni föl, vétkes elfogultságnak tartanám.

A milyen volt a térítő, a milyenek voltak az eszközök, melyekkel hatott, olyan volt az általa előidézett

¹⁾ A Legenda S. Stephani maior, Endlichernél e. h. hosszasan beszéli, hogy midőn Gyejcs a lázadó pogányok meg-s püspökségek föllállításán törte fejét, álmában égi jelenetet

árnyék-keresztyénség is, melyet az egykoru Brunó térítő érsek a pogány barbárságnál rosszabbnak tüntet föl E

küldött hozzá az isten egy szép ifjú képében, ki tudtára adta, hogy neki, mint a kinek kezei embervérrel vannak mocskolva, nincs megengedve végrehajtani, a mit tervez, de megvizgasztalta azzal a biztatással, hogy fia fog születni, kit az isteni gondviselés ennek végrehajtására kiválasztott. — Hartvik püspök ezt szóról szóra utána írva, nagyobb bizonyítás okáért, hogy tudniillik „minden kételkedés el legyen távolítva, nehogy maga a férj látomásában kevés hihetőség látszassék“, nejével Saroltával is külön látványt láttat Szent István vértanú képében, ki biztosítja őt, hogy születendő fia nemzetének első koronás királya lesz, s megparancsolja neki, hogy fiát az ő nevére Istvánnak nevezze. Hartvici Vita S. Stephani 3. és 4. fej. Endlichernél e. h. 166. 167. l. — A legendák ezen elbeszéléseit, melyeket Schwarz Godofred, *Initia religionis christianae inter Hungaros. Francofurti. 1740. 14. l.* „futilis cujusdam fraterculi in cellula sua superstitiose negotiosi abortus“-nak nevez, Szalay László pedig *Magyarorsz. tört. 2. kiad. I. köt. 49. l.* szelidebben de találólag „álomhüvelyezések“-nek mond, Szalayval s Horváth Mihálylyal együtt említeni is fölöslegesnek tartanám s szót sem tennék rólok: ha a legújabb korban is nem akadt volna történetírónk, ki ezen égi jelenetek igazán megtörténtét leginkább Katona István érveivel három hosszú levelen át bizonyítgatva „minden kételyen fölül álló emlékek által“ a napnál fényesebben igazoltnak hirdeti, s azon néhány legjelesebb történetírónkat, kik ezen égi jeleneteket történelmi tényekül el nem ismerték, azzal vádolja, hogy ők azokat „nem kritikai szempontból ítélték elvetendőkné, hanem azon praejudiciumból indulva ki, hogy minden természetfölötti esemény, minden égi jelenet és látvány, egyáltalában véve minden csoda már magában véve lehetetlen, absurdum, és így hol ilyenről van szó, az hitelt nem érdemel“. Frankl Vilmos, *A magyar nemzet miveltségi állásának vázolata az első fejedelmek korában. Pest. 1861. 350—356. l.* — Minthogy magam is határozottan azon a félen állok, mely ellen intézi Frankl az előítéletesség vádját, kihiva érzem magamat e vád ellen a józan okosság nevében tiltakozni. A tant, mely istennek a világi események folyására közvetlen gyakorolt befolyását illeti, mely természetfölötti események hitét követeli, ám védjék az emberi szellem szabadságának lenyügözősére alkotott dogmák csökönyös bajnokai, kik balgatagul azt hiszik,

téren sem látjuk Gyejcs alkotó tehetségének jeleit. Megtámadta, tildözte a régi vallást, a nélkül hogy az új egyház szervezésére s biztosítására gondolt volna. Az ő korából egyetlen monostor alapításáról van tudomásunk; ez a benedekrendiek pannonhalmi apátsága, melynek alapját a Csehországból 996-ban menekült Anastasius vagy Asztrik vetette meg, de a melyet István király buzgósága fejezett be s ajándékozott meg terjedelmes jószágokkal, gazdag jövedelmekkel és kitünő kiváltságokkal ¹⁾).

Mindezen adatok után, melyeket legtöbbnyire egykorú s czáfolhatatlan hiteli forrásokból állítottam össze,

hogy a tudomány fölvilágosodottságával a keresztény vallás egyeztetetetlen: de a történetírás teréről, hol nem a hittan, hanem az ész fegyvereivel kell küzdenünk, ideje volna már valahára ezen az isteni főséget a föld porába rántó s az emberi észnek szárnyát szegő tant örökre számkivetni. — Igaz, hogy a kérdéses csudajeleneteket nem csak a legendák, hanem bizonyosan ezek nyomán középkori krónikáink, királyaink oklevelei s a pápa bullája is megtörténekteknek írják: de hogy mind ezeknek Katona és Frankl által szóról szóra idézett, sőt még Baille és Fleury tekintélyével is támogatott tanubizonyosságát a kérdés lényegére nézve „minden kételyen fölül állónak“ kénytelenek volnánk elismerni, éppen nem áll. Ha ugyanis a kérdéses természetfölötti jeleneteket csak azért, mert leírva s pecsétetes oklevelekbe ígatva olvashatjuk, kész és képes valaki történelmi tényekül elismerni és hirdetni: ugyan mily joggal fogná tagadhatni a boszorkány-perekben leírt víziók valódiságát, melyekről egykorú tanúk hitelesített vallomásai, sőt a törvényszékek pecsétetes és így alakilag hiteles ítéletlevelei koruk szégyenére századokon át száz meg száz példányban Európaszerte tanuskodnak, de a melyeket fölvilágosodott korunk szánó mosoly nélkül nem tekinthet? A történetíró a történelmi emlékek birálatában csalhatatlan tekintélyt el nem ismerhet, s az alaki vagy külhitelesség mellett köteles ítélni a tartalmi vagy belhitelességről is, melynek egyetlenegy próbaköve az elfogulatlan józan ész.

¹⁾ István király 1001-diki oklevele. Fejéernél Cod. Dipl. Hung. I. köt. 280. l. — Ennek előadása ellenében a legenda és Hartvik állítása, hogy Gyejcs komolyan gondolkozott püspökségek állításáról, tekintetbe sem jöhet.

lehetetlen botránkozás nélkül olvasnunk Fessler ferde ítéletét, ki Gyejcs erőszakoskodását s kegyetlenségét a szükségességgel indokolva helyesli, sőt mint nagyobb vérontásnak elejét vevő rendszabályt üdvösnek is hirdeti ¹⁾). De Frankl ítéletét sem találhatjuk mentnek a túlzástól és egyoldalúságtól, ki Gyejcsset a régi Róma Numa Pompiliusával érdemetlenül hasonlítja, s Árpádot csak honfoglalónak, Gyejcsset pedig és fiát Istvánt, — kivel szerintem atyja sem erkölcsi sem politikai jellem dolgában egy sorba nem állitható, — honalapítóknak nevezi ²⁾). Sőt Toldy Ferencz magasztaló ítéletét sem tarthatjuk igazolhatónak, ki őt szokatlan szellemi és akaraterevével fölrüházott férfiúnak, Magyarország legnagyobb államférfiai egyikének, reformatori szellemnek s oly erőteljes kormányzónak festi, ki nem csak világosan fölfogta az európai viszonyokat, hanem szilárdul is el volt tökéelve önnönei zabolátlan erejét vaskézzel féken tartani s azt új üdvösebb irányokba terelni ³⁾). Akaraterejét, elhatározottságát, kitartását nem vonhatjuk ugyan kétségbe; azt is el kell ismernünk, hogy a vaskezü férfiú erőteljesen vitte a kormányt, s e pontra nézve nem érthetünk egyet Thierry Amadéval, ki Gyejcsset gyenge és ingatag jelleműnek, az ellene kitört vallásos lázadásban kislelkűnek és csaknem hittagadónak festi ⁴⁾): de ha szellemi látkörét az európai politikai viszonyok fölfogásában szélesebbnek és tisztultabbnak hihetjük is mint elődeiét, az erkölcsi

¹⁾ Fessler, *Gesch. der Ungern.* I. köt. 300. l.

²⁾ Frankl Vilmos, *A magyar nemzet miveltiségi állásának vázolata.* 389. 390. l.

³⁾ Toldy, *A pogány magyarok miveltiségi állása a kereszténység előtt.* *Uj Magyar Muzeum* 1850/1. I. köt. 47. 48. l.

⁴⁾ Thierry, *Histoire d'Attila et de ses successeurs.* 2. kiad. II. köt. 398. l.; ki szerint Gyejcs, ha vágyott is a koronára, azt nem merészelt megérdemelni.

erő azon hódító nemes fensőségét, melyet egy reformatorban, egy nemzet térítőjében multhatatlan föltételnek kell tartanunk, benne hasztalan keressük. Intézkedéseiben, melyekkel az addigi közjogi viszonyokat az erő jogára támaszkodva átalakította, a korlátlan uralkodói hatalomra való törekedést lehetetlen föl nem ismernünk. Azért is őt, az emberi méltóságot és az alkotmányos jogokat tisztelni tartozó történelmi bölcsészet ítélő széke előtt az erőszak és zsarnokság vádja alól, melyet írónk közzül legelsőben és leghatározottabban Kerékgyártó Árpád mondott ki ellene ¹⁾, föl nem menthetjük.

Tévedésnek tartanám azért Frankl Vilmossal az ő korában nemzetünk aranykorának fölviradó hajnalát üdvözölni ²⁾. Az ő huszonöt éves kormánya idejét csak átmeneti korszaknak lehet tekintenünk, melyben az általa bezárt pogány hőskor eszméi és emberei a megalkotandó újabb kor politikai és vallásos eszméivel és képviselőivel keserü küzdelmeket vívtak. E kort, melyben a szabadsághoz szokott s ősi jogaiból kiforgatott nemzetet a hatalom parancsszavával s a fegyver kényszerítő erejével látjuk féken tartva, nézetem szerint helyesebben s találobban nevezhetnők nemzetünk vaskorának; melynek minden átmeneti korszakkal közös ingoványaiból, zavarai- ból és keserveiből nemzetünket igazi apostola, a valóban nagy államférfiú, István alkotó lángesze ragadta ki.

¹⁾ Kerékgyártó Árpád, Magyarország mivelődésének története. I. köt. Pest. 1859. 228—233. l.

²⁾ Frankl e. h. 300. l.

V. RÉSZ.

ISTVÁN.

997—1000.

I. FEJEZET.

István intézkedései a keresztyén vallás terjesztésére. — A hadi foglyok és rabszolgák állása hazánkban a vezérek korában. — István rendelkezései ezek sorsának jobbítására. — Az elégtetlenek fölkelése Kopány vezérlete alatt; István győzedelme Veszprém vára mellett (998-ban). — A legyőzött fölkelők ellen hozott megtorló rendszabályok.

István a nemzet kormányát, melynek vezetésében atyjával néhány évig osztozott s így jövő hivatására kellő előkészületeket szerzett, ennek halálával 997-ben átvévén, mély meggyőződésén alapuló szilárd elhatározással, lángoló hitének őszinte buzgóságával s nagyratörő lelkének akadályt nem ismerő erélyével fogott a nagy-szerű munkához, melyet élete föladataul tűzött maga elébe, hogy tudniillik az európai államrendszerben idegen magyar államot keresztyén egyeduralommá alakítva nemzetét a nyugoti polgárisultság ösvényére térítse, s ez által a hazának késő századokra fönmaradását, magának és utódainak pedig a királyi trónt biztosítsa.

A 28 éves ifjú fejedelem, ki korát fölülhaladó államférfiúi belátással ismerte föl az európai államok viszonyait, ki keresztyén nevelésben és miveltségben részesülve éles elméjével teljesen fölfogta korának a keresztyén Európában uralkodó eszméit s ez eszmék föltarthatatlan erejét, lelke mélyében meg volt győződve, hogy a magyar állam nyugotról a hatalmas német császárság tőszomszédságában, éjszakról a nem rég keresztyénné lett Cseh- és Lengyelországtól, délről a keleti császárság befolyása és hatalma alatt álló horvátoktól, szerbektől és bolgároktól

környezve, a keresztyénséget többé vissza nem utasíthatja, ha csak magát a teljes elszigeteltség s azzal együtt a szellemi tespedés veszélyének kitenni nem akarja. Azért is szilárd jellemének s alkotó lángeszének egész súlyát vetette a mérlegbe, hogy a már Gyejcs által megingatott államszerkezetet, melyet az európai viszonyok közt tartahatatlannak ismert, újjá alkossa s az ősi hitéhez és a szövetséges vérségi kormányrendszerhez ragaszkodó nemzeti párt ellenállási erejét megtörje.

Mint a gyakorlati élet embere eddigi tapasztalásából meg lévén győződve, hogy a külföldről jött térítő papok munkásságának a hon lakosai között éppen a magyar nemzet tömegére lehet legkisebb hatása és leglassúbb eredménye, nemzete megtérítésének vezetését maga ragadta kezébe. S nem elégedvén meg a pusztá szó hatásával, intései, oktatásai, buzdításai mellett az erélyesen és okosan kezelt hatalom eszközeivel is oda hatni törekedett, hogy a törzsek és ágak tekintélyesebb főnökeit a keresztyénség ügyének és reformterveinek megnyerje; az új eszmék régibb híveit s az ujonnan áttérőket udvarában kitérítéssel fogadta s az ország tanácsában, a kormány kezelésében befolyással jutalmazta ¹⁾, míg az ősi hithez, az államszerkezet régi alakjához ragaszkodó s a község főnségi jogait visszavívni törekvő párt befolyását és hatalmát minél szűkebb körre törekedett szorítani. E célból kísérlette meg egy oly intézkedés keresztülvitelét, melylyel midőn a keresztyénség legfőbb elvének, a felebaráti szeretetnek, gyakorlására tetteleg példát mutatott, egyszerűsmind térítési és politikai törekvései részére a hon lakói között egy számánál fogva tekintélyes egész osztály hű

¹⁾ Ille namque in gerendis rebus iudicatus erat nobilior, qui fidei Christi citius adhaesisset. Marci Chronica 26. l., Chronicon Budense 49. l., Thuróczi Chron. Hung. II. rész 13. fej.

ragaszkodását nyerte meg. E rendszabály a keresztyén foglyok fölszabeditása volt, melynek kimondása mélyen vágott valamint a nemzetgazdaság köz, ugy az egyesek magán érdekeibe. E rendszabály mig az eddig jogtalan rabszolgák tömegét István személye és kormánya iránt a legmélyebb hálára kötelezte: más oldalról a százados szokás és gyakorlat által szentesített jogában magát sértve érző pogány párt részéről bizonyosan a leghatározottabb ellenszenvvel találkozott.

A honfoglalás alkalmával, mint föntebb láttuk, a fegyverrel ellenszegült s fegyverrel hódított régi lakosok rabszolgaságra vettek. Őseink ezek között a derekabakat kiválogatva katonai szolgálatra alkalmazták s magokkal vitték külföldi hadjárataikra is, hol hű szolgálataik és vitézségök jutalmául kilátásuk lehetett a szabadok sorába emelkedni ¹⁾; ezeknek bizonyos osztályrészek járt a zsákmányból: a többieket pedig uraik különféle szolgálatok teljesítésére sátraik körül szokták tartani. Ez utóbbiak folytatták a hihetőleg csekély mérvben űzött földmívelést, melylyel a szüntelen fegyver alatt állott

¹⁾ A hazánkban Attilánál követségben járt Priszkosz szónok említi, hogy Attila udvarában találkozott egy előkelő kúnna látszó göröggel, ki, mint maga elbeszélgeté, Viminacium bevételekor csett fogságba, mint előkelő fogoly az ország fővezérének jutott osztályrészébe, s ez által hadi szolgálatra alkalmazva magát a rómaiak és akatzirok (kozárok) ellen vívott csatákban kitüntette, s a scytha szokás szerint, a háborúban szerzett vagyonát urának adván, szabadságát visszanyerte, kún nőt vett, kúnná lett, s magát új helyzetében szabadabbnak és boldogabbnak érezte, mint midőn a görög birodalom gazdag polgára volt. Prisci Rhetoris Excerpta de legationibus. Bonnae. 1839. 190. 191. l. — Hogy a foglyok ily módon fölszabadulása a vezérek korában a magyaroknál is szokásban volt, azon legkevesebbé sem kéteikedhetünk, ha a rokon kún és régi magyar szokások, erkölcsök és államinézmények föltűnő egyezését figyelembe vesszük.

magyarság nem foglalkozott; ezek kezelték a roppant kiterjedésű legelőkön nagyban virágzott baromtenyésztést, mely azon korban a nemzeti vagyonosság legfőbb forrását képezte; ezek a barmok jövedelméből tartották fön magokat. E szerint a rabszolgák részint zsákmányból részint baromtenyésztés után éltek, mint a kúnok még Kézai korában a XIII-dik század második felében is ¹⁾.

Míg a külföldi hadjáratok gazdag zsákmányai bő jövedelmi forrásul szolgáltak az öltözetében, fegyvereiben, ékszereiben fényt úzni szerető, de sátrai alatt egyszerűen s kevés költséggel élő magyarságnak: addig szolgálók helyzete, kiknek száma a külföldről ezerenként behurczolt hadi foglyokkal folyvást növekedett, nem igen lehetett nyomasztó, sőt a nyugot-európai parasztság sorsához mérve, mely az állam, az egyház és földes ura által terhes szolgáltatokra szorítva földhöz ragadt nyomorultan tengett, bizonyosan előnyösnek tűnhetett föl. Miután azonban Taks alatt az augsburgi vereség után a nyugoti hadjáratok megszűntek s őseink csak a keleti birodalomban s ott is csak változó szerencsével kalandozhattak; a keresztyénséget pártoló Gyejcs pedig a nemzetet a külföldi táborozásoktól erős kézzel visszatartotta és saját földjének jövedelmére szorította: a rabszolgák állapota hazánkban tetemesen súlyosodott. Uraik ugyanis tőlök csikarták ki

¹⁾ Cum Hungari, possessa Pannonia, Christianos et paganos, more gencium, quosdam captiuos occiderent resistentes, aliquos ex captiuis uirtuosos ad prelium deducentes secum, aliquam ipsis porcionem de spoliis erogarent, quosdam uero diuersis seruiciis mancipando in proprietatem circa sua tabernacula solerent conseruare, iidem captiui ex fructu animalium et preda sola habebant uitam suam, ut Comani. Simonis de Keza Chron. Hung. Appendix, De udwornicis. Endlichernél Monum. Arpaditana 128. l.

a jövedelmet, melyet eddig a zsákmányból szereztek, s nehéz munkákat és terheket róttak rájuk¹⁾.

A római szent szék, mely már Gyejcs és családja megkeresztelkedése alkalmával érintkezésbe tette magát a magyar fejedelmi udvarral, Gyejcsnek és kormányzó társának Istvánnak komolyan meghagyta, hogy a magyarokat a zsákmánylástól, — melyet ekkor legfeljebb az osztrák határszéli villongások alkalmával gyakorolhattak, — tartóztassák el, s a keresztyén foglyokat, kik között sok nemes találkozott, állítsák vissza régi szabadságukba. Minthogy azonban a szent szék ez utóbbi kívánsága a nemzet ellenzésével találkozott: utóbb a pápa a fejedelmi udvarnál oda működött, hogy a foglyok földet miveljenek s annak jövedelméből éljenek, mint a többi keresztyén államok lakosai. A kormány ez ügyben tett intézkedéseinek lett is némi sikere, a mennyiben a foglyok egy része a földmivelésre önkényt vállalkozván urainak évenként bizonyos bér adására ajánlkozott, és így a szegődött szolgák (conditionarii) osztálya megalakult; míg másokat uraik nem bocsátottak ugyan szabadon, mint a szent szék óhajtotta, hanem udvaraik körül tartva bizonyos meghatározott szolgálatok teljesítésére, különösen a legszükségesebb mesterségek folytatására köteleztek, kikből az udvarnokok (udwornici) osztálya keletkezett²⁾.

1) Sed quia Hungari noui Christiani graue habebant onus fidei, eo quod desuescere de spoliis eos oportebat, graues labores et onera suis captiuis imponebant. Ugyanő u. o. 129. l.

2) Mox uero ut fidem receperunt et baptismum, romana ecclesia, Christo cognito, duci Geiche et sancto regi Stephano dedisse dicitur firmiter in mandatis, ut spolia non committerent, captiuos Christianos deinceps relinquerent pristinae libertati, cum multi nobiles inter captiuos habeantur. Quia uero regnum erat amplissimum et gentibus uacuatam, nec eciam communitas tota in hoc apostolico assensum tri-

István a hatalmában álló minden eszközt fölhasználta arra, hogy a százezereket számláló szolgálk sorsát lényegesen javítsa, s ezek anyagi erejét az ujtásait ellenző ó-magyar pogány párt ellenében a keresztyén hit és államszervezet védelmére minél czélirányosabban fölhasználhassa. A terjedelmes birtokaiban lévő külföldi nemes hadi foglyokat szabadságukba visszahelyezte, többi keresztyén szolgálk pedig részint az egyháznak ajándékozta, kikből alakultak később a magyar főpapság zászlóaljait képező egyházi nemesek¹⁾, részint az állami vagyont képező várak alá telepítette s a várórség javára teendő könnyebb szolgáltatokra kötelezte; mi által az e várak mellett alakult királyi városok alapját vetette meg. A keresztyén hitre térített előkelő magyarokkal is rabszolgáikat saját példája nyomán az egyháznak ajándékoz-

buebat, dispensatum est postmodum per papam in hunc modum, quod captiui terras colerent, et ex terre fructibus uiuerent, prout alii Christiani. Ideoque captiui terras non habentes propria uoluntate censum dare susceperunt, qualem domini tribuerunt. Processu autem temporis fide roborata potiores regni uiuere uolentes ociose, habentesque captiuos sine numero, non dimiserunt eos abire liberos, ut uolebat apostolicus, sed curie sue famulantes ordinarunt ex eisdem, quos patrio nomine Udornicos uocauerunt. Ugyanő u. o. 128. 129. l.

¹⁾ Ily egyháznemesek voltak a többek közt Pozsony vármegyében az esztergomi érsekség nemesei Vajka székben, mely egész 1848-ig saját érseki nádora, alispánja s tiszti kara által igazgattatva a vármegyétől független hatóságot képezett. — Vajkát Pozsony, Érsek-Lélt Komárom vármegyében Szent István adományozta az esztergomi érseknek. Bartal, Csallóköz történeti vázlatja 63. l. — A csallóközi hagyomány szerint Vajkán és környékén Sz. István építtetett 12 egyházat a 12 apostol tiszteletére, s ő maga is lakott Vajkán, mely éppen az ő eredeti Vajk nevét tartotta fön. Ipolyi Arnold közleménye, Archaeologiai közlemények I. köt. 34. l. — Ez ősrégi helyi hagyomány hitelre méltóságát annyival kevesebbé lehetünk hajlandók kétségbe vonni, mert bizonyosnak tarthatjuk, hogy az esztergomi érsekség egy-

tatta, azoktól pedig, kikkel így nem boldogult, foglyaikat, a mennyire csak tehetette, saját költségén kiváltotta, s ezeket is a várak szolgálatára rendelte ¹⁾. Intézkedett végre a szegődött szolgák folszabadítására nézve is, parancsában kihirdetvén, hogy a szegődött, ha családos, magát és házát 100, ha nőtelen, a maga személyét 24 byzanti aranyon, vagy azzal egyértékű szolgálattal válthassa meg ²⁾).

Mind ezen intézkedések jótéteményei, a kor szelleméből érthetőleg, természetesen csak a keresztyén fog-

házi nemesei szép szabadságaikat koránt sem a későbbi századokban, hanem mindjárt az érsekség alapításakor nyerték; az pedig még a hagyomány létezése nélkül is több mint valószínű volna, hogy a Sz. István által birt s az esztergomi érsekségnek adományozott Vajka helység nevében éppen úgy Sz. István eredeti pogány Vajk neve maradt fön, mint a hogy örökölték az Árpád család tagjai emlékeztét az általok birt dunamelléki s dunántúli vidékeken az Árpád völgye, Solt, Takson, Tevel, Jutas, Tas és Vál helynevek.

¹⁾ *Audiens Apostolicus clamorem prelatorum, scrutata uita laudabili sancti regis Stephani de nunciis, qui aderant, in talem uocem fertur prorupisse: Ego, inquit, sum Apostolicus, ille autem verus Apostolicus (helyesebben: Apostolus). Unde et ecclesias regni sui eius committó arbitrio ordinare, captiuos per eundem redemptos ei tantummodo possidere. Propter quod omnes redemit, quos potuit ab Hungaris inuenire, preter illos, quos regni nobiles ecclesiis dimiserant possidere. Ex quibus quidem ordinauit seruire suis castris obsequio leuiori. Simonis de Keza, Chron. Hung. Appendix. De udwornicis. Endlichernél Monumenta Arpadiana 129. l. — Hogy István tulajdon foglyait és rabszolgáit nem kisebb jótéteményekben részesítette, mint azokat, kiket pénzen váltott meg, magától értetődik.*

²⁾ *Statutum eciam extitit per sanctum regem Stephanum, quod condicionarius, si se uellet redimere, centum byzantiis redimeret se et domum, si uero esset sine coniuge et familia, personam suam XXIV byzantiis, uel seruicio tantundem compensante. Inuiti enim Hungari captiuos suos regi redimere permiserunt, compulsi quidem sunt per sanctum regem Stephanum et prelatos. Ugyanő u. o. 129. 130. l.*

lyokra és rabszolgákra voltak kiterjesztve; mely körülmény bizonyosan nagy hatással volt a keresztyén vallás gyors terjedésére a szabadságra vágyó szolgáló-osztály között. A pogány hitet követő szolgákról ugyanis, mint Kézai megjegyzi, „azért nem szól a pápa semmit, mert azt akarja az apostoli szék, hogy a pogányok a keresztyének alá legyenek vettelve.“ Ezeket, kik különösen a pogányságban maradt vagy ahhoz átpártolt régi szláv lakosok maradékai közt nem kis számmal lehettek, az egyház, és így a keresztyénségért buzgó István is, bármely magyarnak megengedte birni és tartani¹⁾.

Ez intézkedések hatása az ország nyugoti részében s különösen túl a Dunán mutatkozott leginkább, hol István saját törzsének terjedelmes birtokai feküdtek, s hol a keresztyénség a térítő munkássága folytán a fejedelmi udvar közelében legnagyobb terjedésnek örvendett. Az ellenhatás is az ősi hithez ragaszkodó nemzeti párt részéről, mely e rendszabályok által a fejszét életföltételei gyökerére látta emelve, legelőször és legerősebben itt nyilatkozott.

Az elégiületlenek élén, kiket már Gyejcs szigorú kormánya alatt is az idegen papság és vendég-lovagok kegyelése, az ősi nemzeti intézmények, szokások és erkölcsök kiméletlen figyelembe nem vétele mélyen elkeserített sőt kitörésekre ingerelt, a nyílt fölkelés zászlaját a Somogyban és környékén hatalmas Kopány, a tar Zirind

¹⁾ Ex illis captiuis hic scribitur et tractatur solummodo, qui ex gente Christiana fuere captiuati, de illis autem, qui de populo erant barbaro, papa nichil dicit. Uult namque sedes apostolica, ut pagani Christianis sint subiecti. Unde illi captiui Uheg (Uzbec = özveg?) nominantur. Hos enim unicuique Hungaro dimisit ecclesia possidere et tenere. Ugyanő u. o. 130. l.

fia, a hét nemzetségfőnök egyikének utódja tűzte ki ¹⁾. A fölkelők célja volt Istvánt a kormányról elűzni ²⁾, a keresztyénséget s azzal együtt az idegen befolyást megsemmisíteni, az ősi vallást és a szövetséges vérségi kormányrendszert régi alakjába visszaállítani ³⁾. Ez a párt,

¹⁾ Cupan dux in Simigio. Kézai, Chron. Hung. Appendix De Nobilibus advenis. Endlichernél e. h. 125. l. — Cuppan dux Simigiensis, . . . filius Calvi Zirind. Chron. Posoniense 28. l. — Cupan dux fortis et potens . . . filius Calvi Zyrind, qui etiam vivente Geycha duce, patre Sancti Stephani Regis, ducatum tenebat . . . Hic fuerat Dux Symigiensis. Marci Chronica 33. l., Chron. Budense 63. l. és Thuróczi II. rész 28. fej. — Régibb íróink közül némelyek, mint Katona Hist. Crit. Ducum Hung. 704. s köv. l. s ennek nyomán legújabbán Frankl is A m. nemzet műveltségi állásának vázolata 125. s köv. l. e nevet, melynek éppen túl a Dunán Somogyban, Zalában és Veszprémben Koppány helynevek felelnek meg, hibásan írják Kupának.

²⁾ Volente comitatu quodam, nomine Sumegiense, paterna me sede repellere. Sz. István 1001-diki oklevele. Fejéjénél Codex Dipl. I. dar. 281. l.

³⁾ Krónikáink közül a bécsi képes krónika, s ennek szavait átírva Thuróczi és a budai krónika Kopány fölkelése céljául azt írják, hogy István anyjával vérfertőző házasság útján egybe keljen, Istvánt megölje és birodalmát elfoglalja. Mortuo Geycha Duce Cupan voluit matrem S. Stephani Regis sibi per incestuosum copulare connubium, et Sanctum Stephanum occidere, ducatumque eius suae subdere potestati. Marci Chronica 33. l., Chron. Budense 63. l. és Thuróczi Chron. Hung. II. rész 28. fej. — E vádakát nem csak elfogadják, hanem szokásuk szerint kiczifrázva adják a XV-dik századi Bonfini és Ranzan. — Ezen krónikáink és íróink előadása nyomán jellemzik Kopányt és törekvését némely mult századi íróink, mint Katona, Hist. Crit. Ducum 704. és köv. l., ki krónikáink idézett szavai hitelességét Stilting ellenében, ki azt gyanítja, hogy a Kopány által elvenni óhajtott nő nem István anyja Sarolta, hanem mostoha anyja lehetett, és Kopány rokonságát Istvánnal kétségbe vonja, lapokon át gyenge érvekkel támogatja. Katona nyomán jár legújabbán Frankl is, ki A magyar nemzet műveltségi állásának

ha győzhet, hazánkat az európai polgárisultságtól teljesen elszigetelve s abban a reformeszmék terjedését megakadá-

vázlata. Pest. 1861. 124—126. l., krónikáink idézett szavait nem csak hiteleseknek veszi, hanem Kopány lázadását személyes nagyravágyó céloknak tulajdonítja, melyeknek szerinte „az ősi alkotmány és egély visszaállítása inkább csak palástul szolgált“, és éppen e szempontból bámulandó elfogultsággal és hamis okoskodással vitatja Kopány eljárási módját ugyanazonnak azzal, „a melyet későbbben a Rákóczi, Bocskai és Bethlen-féle lázadásokban (!?) bőven tapasztalunk“. Nem ereszkedve ez összehasonlítás alaptalanságának vitatásába, elégnék tartom kimutatni, hogy krónikáink idézett helyét, melyet legujabban Horváth Mihály és Szalay László munkáiban hallgatással mellőzve tapasztalunk, hiteles adatul elfogadni teljességgel nem lehet. — István korához legközelebb álló forrásaink, a XI-dik századi kisebb és nagyobb legenda s ezek nyomán a XII-dik elején irt Hartvik, az István kormányzása elején kitört belháborúról elég részletesen írnak ugyan: de Kopányt még nevére sem említik, hanem a belháborút a sátán ösztönzésének tulajdonítják, melynek következtében „a pogány nép nyakát a keresztényén hit járma alá hajtani vonakodván, magát fejedelmeivel együtt István uralkodása alól kivonni törekedik vala“. Legenda S. Steph. regis maior 6. fej. és Hartvici Vita S. Steph. regis 6. fej. Endlichernél Monum. Arpadiana 143. és 169. l. Has. Legenda S. Steph. regis minor 5. fej. U. o. 156. l. — Hasonlóan nem tudnak semmit Kopány vérfertőző házassági szándékáról a XIII-dik századi Kézai és az 1330-ig terjedő pozsonyi krónika, melyek Kopány fölkelését és megöletését minden személyére vonatkozó különösebb vád nélkül említik. Simonis de Keza Chron. Hung. II. könyv 2. fej. 1. §. és Appendix de nobilibus advenis, és Chron. Posoniense. Budae 1852. 26. és 28. l. — Nem tulajdonitnék döntő súlyt régibb forrásaink e föltűnő hallgatásának, ha később szerkesztett krónikáink illető helye a birálat előtt megállhatna. Minthogy azonban bizonyos, hogy István anyja Sarolta Kopány fölkelése előtt évekkel meghalt volt, minthogy Kopánynak Saroltával vagy Istvánnal való rokonsága, mi nélkül az „incestuosum connubium“ nem gondolható, semmi legkissebb adattal nem támogatható: a Kopány ellen emelt vád tarthatatlansága teljesen bizonyos. Nem kételkedem azért kimondani meggyőződésemet, hogy a Kopány jellemét befeketítő vádat a kérdéses krónikai hely szerkesztője csak azért koholta, hogy a szerinte jogtalan és isten-

lyozva, nemzetünket a pogányságot gyűlölő keresztyén népek érdekeivel a legélesebb ellentétbe állította s ezek hódítási törekvéseinek célpontjául tűzte volna ki. Nem lehet ugyanis kételkednünk, hogy az akkori európai viszonyok közt a magyar állam föntartására a keresztyén népek rokonszenve s ennek megnyerésére a monarchiai kormányforma elfogadása elkerülhetetlen szükséggé vált. S ha nemzetünk e rokonszenvet eljátszva s a monarchiát visszautasítva Európa szívében tovább is ázsiai életmódját akarta volna folytatni, a keresztyén népek támadásai s az öszpontosítatlan kormányrendszer gyengesége mellett kimaradhatatlan belvillongások miatt, a magyar hazá már földrajzi fekvésénél s nagyon vegyes lakosságánál fogva is sokkal hamarabb sodortatott volna a hanyatlás és végveszély örvényébe, mint vérrokonaink és szomszédaink a besenyők országa, mely Árpád korában a magyar államnál hatalmasabb volt, de már a XIII-dik század közepén elenyészett, s melynek egykor a magyar hazánál szélesebb területén ma csak 40—50,000 moldvai csángó tartja fön az egykor a magyaroknál számosabb besenyők emlékezetét.

A fölkelők a féket szakított szenvedély dühével dúlták István és hivei dunántúli birtokait. „Kezdek, mond

telen lázadást vezére személyében megbélyegezve annál gyűlöletesebb színbe állithassa olvasói elébe. Kopány fölkelésének, melyet négy év múlva Erdélyben ismétlődni látunk, ily mesterséges indokolására legkissebb szükség sincs; mert e fölkelés a létezett körülmények közt az ősi hitéhez és jogaihoz ragaszkodó s a keresztyén eszmék és a tényleg általalkítani kezdett államszervezet iránt ellenszenvvel viseltető nemzeti párt részéről az emberi természet törvényei szerint kimaradhatatlan volt. Hagyjuk meg Kopányt az európai viszonyok közt többé tarthatatlan pogány magyarság tragikus hősének, kinek, mert az új kor irányának és elutasíthatatlan reformeszméinek ellenszegült, végzettszerűleg bukni kellett: de töröljük le emlékezetéről a szenyfoltot, melylyel jellemét csak a gyűlölet elfogultsága törekedett bemooskolni.

a XI-dik századi legenda, városait dúlni, jószágait pusztítani, falvait rabolni, szolgálait öldökölni, és hogy egyebet elhallgassak, őt magát gúnyolni¹⁾). A fölkelés túl a Dunán oly gyorsan terjedt s oly erőt fejtett ki, hogy István tanácsosnak látta udvarával együtt székhelyéről Esztergomból a Duna túlsó partjára áthúzódni.

Itt a Garan folyó partján, Katona véleménye szerint a nagyszerű bényi sánczok között, ütötte föl táborát István; ide parancsolta a hozzá hűséggel viseltető főnökök és nemzetségek zászlóaljait s a gazdag örökségekkel megajándékozott külföldi lovagok csapatait; itt várta be a szomszéd keresztyén fejedelmek segélyhadait, kikkel kormányra lépte után legelső gondja volt az atyjával addig is főnállott szövetséget még szorosabbra fűzni²⁾ s kik valószínűleg nem késtek őt a szövetség értelmében a fölkelők ellen erélyesen támogatni. Itt a garanparti táborban avatták német szokás szerint lovaggá a csatába indulandó fejedelmet a német Hont és Pázmán lovagok, a fejedelmi testőrhad parancsnokai³⁾).

1) Ceperunt autem urbes eius desolari, predia uastare, possessiones depredari, seruos cedere, et ut cetera sileam, regi insultare. Legenda S. Stephani regis minor 5. fej. és Hartvici Vita S. Steph. 6. fej. Endlichernél e. h. 156. és 169. l.

2) Regno denique Pannonico beati iuuenis nutum adtendente, pacem cum exterarum prouinciarum populis fideliter statutam roborauit, ut eo securius quod in mente tractabat in novella plantacione christianitatis explere sufficeret. Legenda S. Steph. maior 6. fej. és Hartvici Vita S. Stephani 6. fej. Endlichernél e. h. 143. és 169. l.

3) Hunt et Paznan . . . S. Stephanum Regem in flumine Goron Teutonico more gladio militari accinxerunt. Kézai, Chron. Hung. Appendix. Cap. I. de nobilibus aduenis, Chron. Posoniense 26. l., Marci Chronica 25. l., Chron. Budense 48. l. és Thuróczi, Chron. Hung. II. rész 13. fej. — S. Stephanus ad amnem Goron primitus accinctus est gladio; ibique ad custodiam cor-

István mélyen érezvén, hogy ha a lázadás czélját érheti, fejedelmi széke s azzal együtt a keresztyénség ügye veszve van, udvara nagyjainak körében áhitatos lélekkel imádkozók istenhez ügye oltalmazásáért, és ünnepélyes fogadást tőn, hogy, ha Szent Mártonnak, az általa különösen kegyelt paunonhalmi apátság védszentjének, közbenjárására fegyvereit az ég megáldandja, legyőzött ellenségei birtokaiból az említett monostort gazdagon megadományozza. S azután isten segélyébe vetett erős bizodalommal indította meg táborát, melynek vezérletét, maga a hadvezetésben gyakorlatlan lévén, tapasztalt hadvezérre, a beköltözött Wenczelin wasserburgi grófra bizta ¹⁾.

A fölkelők ekkor az erős fekvésű Veszprém vivásával vesztegették idejüket. E várat, mely az általok gyűlölt Gizela birtokaihoz tartozott, s azzal együtt a fejedelemnél itt tartott fényes udvarát óhajtották legelsőben is kezökre keríteni, hogy innen mint középpontból intézhessék hadműködéseiket a környékbeli fejedelmi várak elfoglalására ²⁾.

poralis salutis sue duos principes, Hunt et Paznan, constituit. Marci Chron. 33. l., Chron. Budense 63. l. és Thuróczi II. rész. 28. fej.

¹⁾ Marci Chron. 33. l., Chron. Budense 63. l. és Thuróczi II. rész 28. fej. — Wenczelin fővezérségét említi Kézai Appendix 1. fej. valamint a Chron. Posoniense is 26. 28. l. — Astantibus ducibus, videlicet Poznano, Cuntio, Orhio, domino quoque Dominico Archiepiscopo, votum vovi Sancto Martino. István 1001-diki oklevele, Fejérnél Cod. Dipl. I. dar. 281. l. — Hogy az itt említett Domokos nem volt és nem lehetett első esztergomi érsek, alaposan bebizonyította Horváth Mihály „Az első esztergomi érsek“ czimű értekezésében, Századok. 1868. 5—10. l. — Maga ez egy körülmény is eldönti ez oklevél alaki hitelességének kérdését; abban, ha igazán István király 1001-ben adta volna, Domokos érsekről szó nem lehetne.

²⁾ Illis forte diebus urbem, que Besprem nuncupatur, obsederant, hoc ad conuicia eius commomentes, scilicet ut ubi accessus regalis

Itt lepték őket meg István előnyomuló hadai, melyek a tábor előtt magosra emelt kereszt, mint hitők jelvénye után, Szent Márton pápa és Sz. György vértanú képeivel díszített zászlaik alatt, vallásos elragadtatással rohantak a haza sorsát eldöntendő csata mezejére ¹⁾).

Az ütközet, melynek eldöntésére az ostrommal hiven daczolt várórség is sikerrel közreműködhetett, mind két részről a vallásos rajongás egyenlő dühével folyt: de az előny István jól rendezett, szoros fegyelem alatt tartott hadai részére, Kopány gyűlevész szilaj csapataival szemben, melyek egy részét, mint a fölkeléseknél rendszeren történik, a boszúsomj és rablásvágy gyűjtötte zászlai alá, nem lehetett kétséges. Hosszas makacs viadal s dühös vérontás után, mi közben Kopány táborának legjobb vitézei elhullottak s ő maga is Wenzelinnel a fővezérrel viaskodva ennek csapásai alatt elesett, a fölkelők szétveretve rendetlen futásban kerestek menedéket. Sokan

et conuersacio habebatur (e homályos értelmű szavakat a fejedelemnö udvarának itt tartására vélem magyarázhatóknak), ibi conserent, quo facilius ingressus ad alia presidia occupanda inueniretur. Legenda S. Steph. regis minor 5. fej. Endlichernél e. h. 157. l. és utána Hartvici Vita S. Steph. 6. fej. U. o. 169. l., ki a kérdéses szavakat némi csekély változtatással így adja: hoc ad conuicia eius commouentes, ut ubi ducalis accessus conuersatio habebatur, ibi conserent stb. — Hogy Veszprém a fejedelemné jószágaihoz tartozott, bizvást következtethetjük abból, hogy székes-egyházát Gizela építtette, hogy a veszprémi püspökök ősi törvényes szokás és gyakorlat szerint a magyar királynék kancellárjai voltak, s a királynék koronázására kiváltságos joguk volt.

¹⁾ Protegente glorioissime crucis signaculo . . . sub uexillo domino dilecti pontificis Martini sanctique martyris Georgii. Legenda S. Steph. maior 6. fej. és Hartvicus 6. fej. Endlichernél e. h. 143. és 169. l.

borították közlők a véres csatatért, de még többen jutottak a győztes keresztyén hadak fogságába¹⁾.

István e nagy nap hőjét Wenczelint, kétségtelenül a fölkelők elkobzott jószágaiból, gazdag örökségekkel ajándékozta meg²⁾; Kopány holttestét pedig, hogy diadalát az országban az ellenszegülni netalán még hajlandók hasznosnak hitt megfélemlítésével hirdethesse, négygyé vágatta, s három részét a fölkelés színhelyétől szolgált Dunántúl legnevezetesebb városai: Esztergom, Veszprém és Győr kapuira szegeztette, a negyedik részt pedig Erdélybe küldötte³⁾, mely ekkor Töhötöm kis-unokája, a

¹⁾ Az ütközet helyét Veszprém alá helyezi legrégebb forrásunk: a *Legenda S. Steph. minor* 5. fejj., és ennek nyomán *Hartvici Vita S. Steph. regis* 6. fejj. Endlichernél e. h. 157. és 169. l., melyek, valamint Sz. István nagyobb legendája, Kopányt mint a fölkelők vezérét név szerint nem említik. — Kopány elesését említik összes hazai krónikáink: *Kézai Chron. Hung.* II. könyv 2. fejj. 1. §. és *Appendix* 1. fejj., *Chron. Posoniense* 26. és 28. l., *Marci Chron.* 25. és 33. l., *Chron. Budense* 48. és 63. l. és *Thuróczi II. rész* 13. és 28. fejj., melyek viszont a csata színhelyét nem határozzák meg.

²⁾ *Vencellinus Comes interfecit Cupan Ducem, et largissimis beneficium a Beato Stephano tunc Duce remuneratus est.* *Marci Chronica* 33. l., *Chron. Budense* 63. l. és *Thuróczi II. rész* 28. fejj. — A Wenczelintől származott Ják nemzetség a következő századokban a dunántúli legvagyonosabb birtokosok közé tartozott.

³⁾ *Ipsum Cupan Beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam autem in Erdelw.* *Marci Chron., Chron. Budense* és *Thuróczi* e. h. — E négygyé vágatást, melyről Kézai hallgat, említi röviden a *Chron. Posoniense* is 28. l. — E tényt, melyet még Sz. István kegyességének egyik legbuzgóbb magasztalója Katona is *Hist. Crit. Ducum* 718. 719. l. elismer és helyesen indokol, legújabbán Horváth Mihály hallgatással mellőzi, Szalay pedig *Magyarorsz. tört.* 2. kiad. I. köt. 67. l. egyenesen kétségbe vonja, azt mondván, hogy a mit *Thuróczi* Kopány föl-

keresztyénség iránt ellenséges érzelmű ifjabb Gyula törzsfőnök hatalma alatt állott, s melyet néhány év mulva

négylettetéséről mond, „az nem valószínű, s ellentétben áll az egykorú merseburgi Thietmar chroniconának egy helyével.“ Bizonyosnak tartom, hogy Szalay itt Thietmarnak csak arra a helyére czélozhatott, melyben ez az István által legyőzött erdélyi Gyuláról, Istvánnak anyja Sarolta után közel rokonáról, kit „Procui senior, avunculus regis Pannonici“ néven említ, ezt írja: Qui cum uxorem suam a captivitate non posset absolvere, gratuito nepotis sui, quamvis inimici, suscepit eam ex munere. Numquam audivi aliquem, qui tantum parceret victis . . . Hujus pater erat Deuix (Gyevics = Gyejcs) nomine, admodum crudelis. Thietmari Chron. Pertznel Monumenta Germ. Hist. III. köt. 862. l. Azonban nézetem szerint az egykorú merseburgi püspök e szavai, melyekben Istvánnak a legyőzöttek iránti kegyességét magasztalja, éppen nem bizonyítják azt, hogy a térítési törekvéseinek ellenszegülők megfélemlítésére kemény megtorlási módokhoz nem nyult volna, s így Kopány holttestének négygyé vágatását illetőleg krónikáink hitelét meg kellene tagadnunk. Annyival kevesebbé lehetek erre hajlandó, mert hiteles adatunk van rá, hogy István térítése idejében egy holttest fölnégyletetésénél sokkal barbarabb, valóban vérlázító eset is adta elő magát. Ugyanis, mint Béla király névtelen jegyzője mondja, kinek hitelességét e pontra nézve maga Szalay sem vonta kétségbe, a besenyők földjéről Taks korában beköltözött s a Tisza mellé telepedett Thonuz-Abát, a Tomaj nemzetség őseit, mert a keresztyénség terjesztésének ellene szegült, a térítői vak buzgóság nejjével együtt saját birtokán Abádon élve temettette el. Iste Thonuzobauixit usque ad tempora sancti regis Stephani nepotis ducis Tocsum, et dum beatus rex Stephanus uerba uite predicaret, et Hungaros baptizaret, tunc Thonuzoba in fide uanus noluit esse Christianus, sed cum uxore uiuus ad portum Obad est sepultus, ut ne baptizando ipse et uxor sua uiuerent cum Christo in eternum, sed Urcund filius suus Christianus factus, uiuit cum Christo in perpetuum. Anonymus Belae Regis Notarius 57. fej. — Nem mondom azt, hogy ez István egyenes parancsára történt: de hogy Sz. István korában, mint általában a középkorban az egész keresztyén világban, a büntető igazságszolgáltatás elve a rettentő példaadás volt, és így egy elesett fölkelő vezér négygyé vágatása az akkori keresztyének közt nem okozott megbotránkozást, merem állítani. Magokból ugyanis az István szentségét dicsőítő

1002-ben, midőn Gyula a már megkoronázott István király rendeleteivel is daczolva a keresztyén hit terjesztését akadályozta, fegyverrel meghódítva szorosabb kötelességgel csatolt össze birodalmával¹⁾.

Fogadását hiven megtartva István az elesett Kopány törzsbirtokát képezett Somogy összes termésének tizedét a pannonhalmi Sz. Márton monostorának adományozta, még pedig oly szoros meghatározással, hogy a kinek tiz gyermeke talál lenni, abból is a tizediket a monostornak tartozzék adni²⁾.

szent-életírók előadásából bizonyíthatom, hogy ők István eljárását, ki azokat a rabló magyarokat, kik a kincseikkel a bolgár földről hazánkba költöző hatvan besenyőt megtámadták és kifosztották, személyesen halálra ítélte és páronként az országotak felén fölakasztatta, a keresztyén igazságszolgáltatás dicső példája gyanánt magasztalják, helyeslőleg vetvén hosszas elbeszélések után e szavakat: audierunt habitatores terre iudicium, quod iudicasset rex, et timuerunt. *Legenda S. Steph. regis minor* 8. fej. Endlichernél e. h. 160. l. Hasonl. *Hartvici Vita S. Steph. regis* 17. fej. U. o. 182. l., ki elbeszélése után a főntebb idézett zárszavak helyett ezt veti: quod ob terrorem incuciendum reliquis, zelo eum iusticie fecisse, credendum est.

¹⁾ István király erdélyi hadjáratát, mely az ifjabb Gyula, neje és két fia fogságba hurczoltatásával végződött, említi valamennyi hazai krónikánk, mint *Anonymus Belae Regis notarius* 24. és 27. fej., *Kézai Chron. Hung.* II. rész 2. fej. 1. §., melyek ez esemény idejét nem említik, továbbá a *Chron. Posoniense* 28. l., *Marci Chron.* 34. l., *Chron. Budense* 65. l. és *Thuróczi II.* rész 29. fej., melyek e háborut 1002-re jegyezték, míg a külföldi *Annales Hildesheimenses* *Pertz*nél *Monum. Germ. Hist.* III. köt. azt 1003-ra említi.

²⁾ A Sz. István életiratai közt legrégebb *Legenda minor* 6. fej. Endlichernél e. h. 157. l. azt mondja, hogy István a legyőzöttöket és maradékaikat az egyház szolgálivá tette s csak később országa nagyjai folyamodására rendelte, hogy csak tizedet adjanak birtokaikból, nehogy nyomoruságukban a földről elszéledjenek. *Hartvik* szerint István a legyőzöttek birtokaiból a tizedet Sz. Márton monostorának adta, *constituens ex omnibus eorum facultatibus tam stricte*

A győzelem után hatalmába került foglyokat a térítésben buzgólkodó fejedelem a keresztyénség föl vételére kényszerítette ¹⁾, a kik pedig közzülök ősi hitökhöz ragaszkodva megkeresztelkedni határozottan vonakodtak, s ilyenek bizonyosan nem csekély számmal lehettek, azokat szabadságuktól megfosztva gyalázatos szolgálásra vetette ²⁾.

Mely évben történt Kopány fölkelése s István diadala, forrásaink nem említik; előadásukból következtetve azonban a legbiztosabb számitással tehetjük azt ujabbkori íróinkkal együtt István vezérségének elejére, a 998-dik esztendőre ³⁾.

decimas dari, ut si cui decem liberos habere contingeret, decimam prolem sancti Martini cenobio daret. Hartvici Vita S. Steph. 6. fej. U. o. 170. l. — Hasonl. István 1001-diki adománylevelét a pannonhalmi apátság részére. Fejéjénél Cod. Dipl. I. köt. 280—282. l.

¹⁾ *Quos omnes, mond Kopány hadairól a legenda, ducibus eorum interfectis, in breui suo seruicio subegit, et baptismatis unda lotos unum deum colere, monita salutis per fideles sacerdotes eis distribuendo, compulit.* Legenda S. Steph. regis maior 6. fej. Endlichernél e. h. 143. l.

²⁾ *Plures nobiles Hungari Duci Cupan adherentes, baptismum fideique respuentes, ad turpia seruicia sunt detrusi.* Marci Chron. 26. l., Chron. Budense 49. l. és Thuróczi II. rész 13. fej.

³⁾ Valamint a legendák és ezek után Hartvik ugy krónikáink István kormányzásának legelső tényéül beszélik el a fölkelte pogányok legyőzését. — Csak ez után mondják történetnek az említett szent-életiratok Istvánnak a magyar egyház rendezésére tett intézkedéseit, ezek megerősítésére Rómába küldött követségét, s Istvánnak a szent szék által királyi méltóságra emeltetését, miről II. Sylvester pápa bullája az 1000-dik évi martius 27-dikén kelt. Az események e sorrendjét elfogadva, miután az egyházszervezet megalapításának munkájára s a római követség eljárására mintegy két évnvi időt nem ok nélkül számíthatunk: Kopány legyőzetését a 998-dik évnél későbbre nem határozhatjuk.

II. FEJEZET.

István külföldi papokat és szerzeteseket hív az országba; monostorokat alapít, egyházakat épített. — Az országot tíz püspökségre osztja, az esztergomi érsekiség főhatósága alatt. — Érsekké Asztrik pannonhalmi apátot jeleli ki s egy követtség élén Rómába küldi, a pápától egyházi intézkedései szentesítését s királyi koronát kérni. — II. Sylvester pápa a lengyel Boleszlávnak szánt koronát Istvánnak adja. — A pápa 1000-ben mart. 27-dikén kelt bullája. — István megkoronáztatása Esztergomban 1000-ben augusztus 15-dikén.

A fölkelés legyőzése után István kettőztetett erélylyel látott földadata végrehajtásához. E célból követeket és leveleket küldvén a szomszéd tartományokba fölszólítja a papokat és szerzeteseket, hogy költözzenek át országába s vegyenek részt a térítés sikerrel megkezdett munkájának folytatásában. Fölhívására számos kanonok, apát, pap és szerzetes hagyta oda hazáját, hogy a vallásos buzgóságáról és kegyességéről elhiresült fejedelmet tervei kivitelében tanácsosul és tettel segítse¹⁾. Így jött be a többek közt a lengyel földről Zoerárd és Benedek, kik közül az első a zobori monostor apátja Filep által szerzetessé avattatván András nevet nyert. Ezek a Vág partján remetei magányba vonultan éltek, hol a testét halálra sanyargató András nem sokára elhalt, társa és tanítványa Benedek pedig három év múlva rabló gyilkosok keze által veszett el. Mind kettő teste Szent Emmerám egyházában Nyitrán temettetett el²⁾.

¹⁾ Legenda S. Steph. regis maior 7. fej., Legenda S. Steph. minor 6. fej. és Hartvici Vita S. Stephani 7. fej. Endlichernél Monum. Arpadiana 143., 157. és 170. l. — Hasonl. Vita S. Zoerardi et Benedicti 1. fej. U. o. 134. l.

²⁾ Sz. Zoerárd vagy András hitvalló és Sz. Benedek vértanú életét Maurus pécsi püspök írta meg, ki akkor, midőn ezek remetéskedtek, mint maga írja, iskolás gyermek volt. Mauri Episcopi Quiñqueecclesiensis Vita S. Zoerardi et S. Benedicti Endlichernél e. h. 134 - 136. l. — Sz. Benedek Szkalkán Tren-

Kétséget nem szenved, hogy a beköltözött térítő papok és szerzetesek ekkor mindjárt számos monostor és egyház alapját vetették meg. Eddig csak a pannonhalmi és zaborhegyi apátság s az esztergomi kápolna főálltáról van történelmi bizonyosságunk, hol Szent Adalbert Gyejcset és családját megkeresztelte. Hogy azonban mindjárt Kopány legyőzete után, és így 998-ban és 999-ben, alapították az 1000-ben már fölállított püspökségek székes-egyházai, nevezetesen pedig az esztergomi székes-egyház, hol István koronáztatása történt, már 1000-ben fölépült, bizonyosnak tarthatjuk; valamint azt sincs okunk kétségbe vonni, hogy a pécsváradi benedekrendi apátságot, melynek alapját Asztrik pannonhalmi apát vetette meg, István még koronáztatása előtt ajándékozta meg gazdag alapítvánnyal ¹⁾.

csin vármegyében szenvedett vértanúi halált, hol a Vág partján egy meredek sziklában maig is mutogatják azt a barlangot, melyben Sz. András és Benedek remetéskedtek. Ennek közelében 1222-ben alapította Jakab nyitrai püspök a benedekrendiek részére a ma romokban heverő szalkai apátságot; azon a sziklán pedig, melyről Sz. Benedek testét gyilkosai a Vágba vetették, Thurzó György 1520-ban kápolnát épített, mely hasonlóan romba dőlt. Mednyánszky Alajos, *Malersche Reise auf dem Waagflusse*. 2. kiad. 150—155. l.

¹⁾ Ezen apátság 1015-diki alapító levelének záradékában olvasuk, hogy István a monostor részére azelőtt tizennégy évvel, még koronáztatása előtt tette adományát. Fejéjénél Cod. Dipl. Hung. I. dar. 302. l. Ezt, valamint magát az adomány leírását, igaznak fogadhatjuk el, bár magának ezen oklevélnek alaki hitelességét Horváth Mihálylyal együtt Századok 1868. 10. l. éppen úgy kénytelenek vagyunk tagadni, mint a pannonhalmi apátság 1001-dik alapító oklevelére nézve megjegyeztük. Az 1015-diki oklevél ugyanis ez évben Asztrikot kalocsai érseknek és a pécsváradi monostor első apátjának írja; holott, mint látni fogjuk, bizonyos, hogy Asztrik már 1000-ben esztergomi érsek volt. Kétségtelen ebből, hogy e szavak István király eredeti 1015-diki alapító levelében nem állhattak. S ha II. Gyejcs

Az egyházi férfiak számának szaporodtával István rendeletet adott ki, hogy minden tiz falu népe közérővel egyházat építsen, hol az isteni tisztelet gyakorlását végezze és a keresztyén vallás oktatásában részesüljön ¹⁾). Ezen kisebbszertű egyházak azonban, valamint a magyar keresztyénség első századaiban még monostoraink nagyobb része is, bizonyosan csak fából voltak építve ²⁾).

A térítés szerencsés haladását nagyban előmozdította ugyan az a körülmény, hogy őseink vallása az egy isten imádásán alapult, kit az általa alkotott természet elemei-

királyunk 1158-ban kelt oklevelét figyelemmel megolvassuk, melyben elő van adva, hogy a pécsváradi monostor kápolnájában László és II. Béla kiváltságlevelaival együtt Sz. István eredeti adománylevele is megégett, s csak a monostor kamarájában maradt meg annak egy közhasználatra szánt pecsételetlen példánya, s nevezett királyunk ezt írta át és erősítette meg 1158-ban: nem kételkedhetünk, hogy ez oklevél mai alakjában csak a XII-dik század közepén lehetett szerkesztve. — Hogy a pécsváradi monostort csakugyan Asztrik apát építtette, bizonyítja a XI-dik századi *Legenda S. Steph. maior* 7. fej. és utána *Hartvicus, Vita S. Steph.* 7. fej. *Endlichernél* e. h. 144. és 171. l. Ezen források kétségtelenül ismeretesek voltak oklevelünk XII-dik századi szerkesztője előtt. S minthogy a legenda Asztrikot helyesen csak apátnak czimezte, — ekkor ő valóban csak pannonhalmi apát volt, — Hartvik pedig alább (8. fej.) hibásan kalocsai püspöknek írta: bizonyosnak tartom, hogy az 1158-ban kiadott oklevél szerkesztője ez adatok által félrevezetve czimezte Asztrikot kalocsai érseknek és pécsváradi első apátnak. — A pécsváradi monostort *Abbatia S. Benedicti ad radicem montis ferrei* latin czime után Horváth Mihály „Az első esztergomi érsek“ című értekezésében Századok 1868. 10. l. tévedve nevezi vasvári apátságának.

¹⁾ *Jussit ut decem villarum populus ecclesiam edificaret, ad cuius diocesim pertineret, ne tedio affectus minus religionis sue officium curaret.* *Legenda S. Steph. minor* 6. fej. *Endlichernél* e. h. 158. l.

²⁾ Igazolva látjuk ezt az által, hogy falusi egyházainkra nézve még a XIV. és XV. században kelt okleveleinkben is gondosan megkülönböztetve látjuk, vajon kőből vagy fából voltak-e építve.

ben, a tűzben, vízben, levegőben és földben tiszteltek, hogy hitték a lélek halhatatlanságát s a jövő örök életet, s hogy a magyar faj jellemétől a vallásos vakbuzgóság és gyűlölet valamint a keresztyén hit elfogadása után idegen maradt, úgy azelőtt is idegen volt¹⁾: de mindemellett is a magyar nemzeti jellemmel ismeretlen idegen papok legbuzgóbb munkássága sem lett volna elegendő az oly fényes siker gyors kivivására, ha a térítés élére szóval és tettel nem a nemzet véréből származott apostol, a mély bölcseségű, fáradhatatlan erélyű s tiszteletre méltó jellemű fejedelem állott volna.

Hazánkban a térítés vezetője, valódi lelke, maga István volt, ki a térítő papokkal és szerzetesekkel olykor egyenként, olykor közönségesen tanácsot tartott²⁾, udvari népét és a zászlai alatt álló katonaságot a keresztyén hit föl vételére bírta, s az országot bejárván a népet részint

¹⁾ Theophylactus Simocatta VII-dik századi byzanti írónál olvassuk a turkokról, mely néven említik őseinket a byzanti írók még a X—XII-dik században is: „A turkok igen helytelenül tisztelik a tüzet, a levegőt és vizet, a földnek énekeket zengnek: 'de csak azt imádják és tartják istennek, a ki az eget és a földet teremtette. Ennek lovakat, marhákat és juhokat áldoznak. Vannak papjaik, kikről azt hiszik, hogy nekik a jövődöket előre megmondhatják.“ VII. könyv 7. fej. Bonnae. 1834. 286. l. — A magyarok ősi hitét a más világról igazolja a Lél és Bulesú haláláról krónikáinkban fönmaradt hagyomány, melyet föntebb tárgyaltunk. — Hogy pogány őseink az általok meghódított lakosokat vallásukért üldözték, hitöket köztök erőszakosan terjesztették, vagy külföldi hadjárataikat a keresztyénség elleni vallásos rajongás vezette volna, arra sem bel- sem külföldi forrásokban legkissebb bizonytságot sem találhatunk.

²⁾ Cum his dei seruus princeps christianissimus aliquando communiter cum omnibus, aliquando singillatim cum uno quoque eorum colloquium habens . . . Legenda S. Steph. regis maior 8. fej. és Hartvici Vita S. Steph. 7. fej. Endlichernél e. h. 144. és 171. l.

szép szóval, intéssel és oktatással, részint, hol ez nem használt, kemény parancsolattal és fenyegetéssel is ügyekezett az új hitre hajlítani ¹⁾). Míg ő mint a magyar állam feje az általa erélyesen vezetett kormány teljes hatalmát fölhasználta tervei végrehajtására, más oldalról, mint az általa megalkotandó önálló magyar egyház alapítója semmi áldozatot nem kimélt, hogy a papi rendet, a keresztyén állam és királyi trónja leendő legerősebb támaszát, gazdagságban, tekintélyben és befolyásban a nemzet legelső osztályává emelje. A folyvást szaporodó monostorokat, a püspökségek székhelyeiül kiszemelt egyházakat részint saját birtokaiból, részint az állami közvagyonból s a fölkelők elkobzott jószágaiból gazdag alapítványokkal látta el; az ország főpapi méltóságaira a saját tapasztalása szerint legalkalmasabbaknak ismert egyházi férfiakat nevezte ki s az országos ügyek intézésében ezeknek a legdöntőbb befolyást biztosította. Ezen intézkedéseknek és így István apostoli munkásságának köszönhető, hogy alig egy pár év alatt a magyar egyház és a keresztyén magyar állam meg volt alakulva; miért is őt, mint a magyar nemzet megtérítőjét, a hálás utókor századok mulva, is hódoló tisztelettel emlegette ²⁾).

¹⁾ In tantum diuinis conspectibus se probabilem reddidit, ut omnes milicie sue comites ad veri dei culturam conuerteret, quos uero aliene uie sectatores repperit, minis terroribusque subiugauit. Hartvicus e. h.

²⁾ A nemzeti hagyományos tudatot fejezi ki nagy államférfiunk a tudós Verbőczy István e szavakkal: inspirante spiritus sancti gratia, ad agnitionem veritatis, catholicaeque fidei professionem opera ipsius sancti regis nostri Hungari venere. Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hung. Pars I. tit. III. — Még világosabban kifejti ezt ugyanő, mondván: Hungari non per praedicationem apostolicam, vel apostolorum, quorum principis vicem et personam in terris papa gerit, sed per institutionem proprii regis eorum, sanctis-

István az országot tiz püspökségre osztotta föl s ezeket az esztergomi érsekség metropolitai hatósága alá vetette¹⁾. E nagy fontosságú főpapi hivatalra kedvelt hívét, a cseh Asztrikot, más néven Anastasiust jelölte ki²⁾,

simi videlicet Stephani regis, . . . conversi sunt ad catholicam fidem. Pars I. tit. XI. (és nem tit. II. §. 2., mint Verbőczy nagy-szombati 1753-diki kiadása nyomán Katona Hist. Crit. Regum Hung. I. köt. 27. l. és innen Szalay, Magyarország. tört. 2. kiad. I. köt. 68. l. hibásan idézi).

¹⁾ Prouincias in decem partitus est episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram, per consensum et subscriptionem romane sedis apostolice, ceterarum ecclesiarum fore constituens. Legenda S. Steph. regis maior 8. fej. és Hartvici Vita S. Steph. 8. fej. Endlichernél e. h. 144. és 171. l. — Az István által föllállított első püspökségek száma fölött is vitatkoznak íróink, hogy t. i. az esztergomi érsekség a tiz püspökség közzé, vagy, a mi az idézett szavakból helyesebben következtethető, azon kívül értendő-e? Kellő adatok hiányában még kevesebb lehettek és lehetünk képesek eldönteni, melyek számítandók Magyarország első püspökségei sorába. Esztergom, Kalocsa, Bács, Pécs, Győr, Veszprém és Eger iránt nincs véleménykülömbőség; ezekhez sorozható nézetem szerint a nyitrai püspökség is; a nagy-váradi és váci püspökség föllállításának ideje vita tárgya. A gyula-fejérvári és csanádi püspökségeket István alapította ugyan, de hiteles adatok szerint csak koronáztatása után.

²⁾ Cui (ecclesie Strigoniensi) iam dictum uenerabilem Ascricum abbatem pontificalis dignitatis infula decoratum electione canonica prefecit. Legenda S. Steph. regis maior 8. fej. Endlichernél e. h. 144. l. — Hartvik püspök, ki, mint Horváth Mihály, Századok 1868. 4—6. l. jelesen kifejti, helytelenül állítja Sebestyént első esztergomi érseknek, az általa csaknem szóról szóra kiirt legenda e helyét ily változtatással adja: predictum uero uenerabilem abbatem Ascricum pontificalis dignitatis infula decoratum electione canonica sublimauit et Colocensi episcopatuui prefecit. Vita S. Steph. 8. fej. Endlichernél e. h. 172. l. — Hogy Asztrikot más néven Anastasiusnak is hívták, mit Szalay e. h. I. köt. 71. 72. l. erősen kétségbe von, igazolja Hartvicus 9. fej. Endlichernél e. h. 172. l., ki őt Ascricus presulnak írja, qui alio nomine Anastasius dictus est.

kit később a pápa mint a magyarok első érsekét e méltóságban csakugyan meg is erősített ¹⁾).

Istvánnak, miután a magyar egyházi szervezet alapjait letette s a kormánystruktúrát is lényegesen átalakította, nem lehetett elébb való gondja, mint hogy egyházi intézkedéseit a római szent szék mint legfőbb egyházi hatalom által megerősíttesse s a polgári alkotmány átalakítását királylyá koronáztatása által szentesíttesse.

Az ekkor uralkodott fogalmak szerint a nyugoti keresztény világ istentől rendelt két főhatalmat ismert maga fölött: a pápát a keresztényiség lelki ügyeiben s a császárt a világiakban. E két hatalom kölcsönösen igényt tartott a keresztényekké lett pogány népekre s egymás érdekét támogatva munkálkodott azok megtérítésén. A nyugoti császárok fegyverrel hódították a pápa lelki alattvalóivá a birodalmukkal szomszéd pogány szláv népeket; viszont a szent szék szentesítését adta arra a gyakorlatra, mely szerint a császárok a német papság befolyásával megtérített népek fejedelmek hűbéreseik gyanánt tekintették. Ily viszonyba jutott a császárokkal szemben a IX-dik század végén keresztényévé lett Nagy-Morvaország és cseh fejedelemség; ily fönségi jogot követelt éppen ekkor az ifjú III. Ottó császár a nem rég megtért Lengyelország fölött.

— Csakugyan Anastasius néven írta ő alá magát, mint a magyarok érseke (Ungarorum Archiepiscopus) az 1007-diki bambergi zsinat végzéseinek, Pertz-nél Monum. Germ. Hist. IV. köt. 796. l., a bambergi egyház évkönyve pedig őt, ki 1012-ben ezen egyház egyik oltárát felszentelte, Aschericus Ungarorum Archiepiscopus néven említi Pertz-nél e. h. XVII. köt. 636. l.

¹⁾ Hogy a magyarok első érseke Asztrik, s nem Domokos vagy Sebestyén volt, régibb íróink véleményei ellenében jelesen megvitatta és bebizonyította Horváth Mihály, „Az első esztergomi érsek” című értekezésében, Századok 1868. 1—10. l.

István, ki jól tudta, mire czéloztak Piligrin passau-i püspöknek s Fridrik salzburgi érseknek a magyar állam terület egy részét képező Pannonia fölött követelt főpapi igényei, melyeket atyja Gyejcs idejében pápai bullák által is elismertetni törekedtek, ki fölismerte a veszélyt, mely a magyar állam eddig csorbitatlanul föntartott önállását fogná fenyegetni, ha e főpapi igényeknek s ezek utján a császár fensőségi követeléseinek örökre szárnyát nem szegi, ki több erőt és méltóságot érzett nemzetében és önmagában, mint hogy országában idegen főpapok befolyását megengedve s a koronát a császár kezéből elfogadva magát és nemzetét idegen hatalomtól tegye függővé, bölcs előrelátással arra határozta magát, hogy valamint egyházi intézkedései szentesítését, úgy a királyi koronát is, mely a független magyar állam fenségét képviselje, a keresztyénség lelki atyjától a pápától kérje.

E kettős célja kivitelére, valószínűleg még a 999-dik év végén, az esztergomi érseki székre általa kijelölt Asztrik apát vezérlete alatt fényes küldöttséget indított Rómába ¹⁾.

¹⁾ Quarto post patris obitum anno diuina commonente elemencia eundem Asericum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina sanctorum Apostolorum misit. Hartvici Vita S. Steph. regis 9. fej. Endlichernél e. h. 172. l. — Miután Gyejcs, mint láttuk, 997-ben halt el, s II. Sylvester bullája, mint látni fogjuk, 1000-ben martius 27-dikén kelt, a magyar követség megindulását pedig, melynek sikeres eljárására két három hónapot alig tarthatunk elegendőnek, biztosan tehetjük 999-re: világos, hogy Hartvik időszámítását nem fogadhatjuk el pontosnak. De még kevesebb nyugodhatunk meg a legenda évszámításába, mely szerint István koronáztatása (1000-ben) „quinto post patris obitum anno“ történt volna. Legenda S. Steph. regis major 9. fej. Endlichernél e. h. 145. l. — Megeshetik egyébiránt, hogy a legendában is, mint az azt sok helyt szóról szóra kiíró Hartviknál, quarto anno állott, mit a szokásos rövidítés után igen könnyen lehetett tévedve quinto-nak olvasni.

Ekkor a római szent széken II. Sylvester név alatt a francia születésű Gerbert ült, ki mint csekély születési egyszerű szerzetes roppant tudományával és hatalmas lángeszével küzdötte föl magát magos egyházi méltóságokra, míg végre egykori tanítványa az ifju III. Ottó császár pártfogásával 999-ben april 2-dikán a keresztyén egyház kormányára emeltetett. A lángeszű pápa, ki messzeható merész terveken törte fejét, hogy a keresztyénség fölött a világi hatalom gyakorlását is a szent szék kezére játssa, legelső mulhatatlan teendőjének ismerte a császárok világbirodalom alkotására czéltő törekvéseit s a császári hatalomnak a szent szék függetlenségét is fenyegető mindenhatóságát lehetőleg akadályozni és ellensúlyozni. E czél elérésére pedig a legalkalmasabb eszköznek ismerte föl, hogy az ujonnan megtért népek közt a német főpapság befolyásától s a császári főhatóságtól független egyházakat alkosson, hogy ezen országok önállókül elismert s ennélfogva a szent szék iránt leköteltett fejedelmeinek erejét a császári hatalom terjeszkedése ellenében főpásztori tekintélye támogatására használhassa.

E nézet vezette őt arra, hogy a lengyel fejedelem II. Boleszláv törekvését, kinek már atyja a keresztyénné lett s a császári főhatalmat elismert Miczisláv is sürgette volt elődeinél a koronát, s ki nála kormányra lépte után nem sokára követe Lambert krakkói püspök általa e kérelmet megújítani sietett, ne csak jó szemmel tekintse és támogassa, hanem, jóllehet a császár igényeit Lengyelországra ismerte, mindemellett is annak ez ügyben általa megnyerendő beleegyezését reményelve, Boleszláv számára a koronát előre meg is készíttesse. Ugy látszik azonban, hogy Sylvester szellemi fensősége hatalmát, melylyel az ifju császár lelke fölött uralkodhatni vélt, nagyon is túlbecsülte. Ottó ugyanis, bár a pápa sürgetésére abba bele

nyugodott, hogy a szent szék Gaudentiust, Sz. Adalbert öcscsét, gneznai érsekké s Lengyelország metropolitájává kinevezze s ez által a magdeburgi érsek egyházi hatóságát Lengyelország fölött megszüntesse: de a lengyel fejedelem fölötti fönnségi jogát földadni határozottan vonakodott. S éppen azért, mihelyt a lengyel követség jöveteléről értesült, hogy a pápa unszolásától és erkölcsi nyomásától meneküljön s egyszersmind a szent szék tervezett lépésének elébe vágjon, Rómából 999-ben december havában azon ürügy alatt, hogy egészségének az olasz éghajlat ártalmas, hirtelen Németországba távozott, s onnan a következő év elején, állítólag azért, hogy Szent Adalbert vértanú hamvainál imádkozhassék, Lengyelországba sietett. Itt az érseki paláttal Rómából már visszaérkezett Gaudentiust metropolitai székébe ünnepélyesen beigtatta, egyházi főhatósága alá rendelve a krakkói, boroszlai és cholbergi püspökségeket, s a tiszteletére rendezett fényes lakoma alkalmával saját házi koronáját maga kezével helyezte Boleszláv fejére, hogy ez ünnepélyes tény által fönnségi jogainak nyilvános elismerését eszközölje s a lengyel fejedelmek hűbéri függését mintegy jelképesen kifejezze.

Ily viszonyok közt nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy a pápa, miután a történekről kedvetlenül értesült, a lengyel követséget eredménytelenül bocsátotta vissza, ellenben a magyar nemzet hódolatát hozó követtséget annál őszintébb örömmel fogadta. Asztriknak, ki lelkestilt előadásában István térítői lankadatlan buzgóságát, lángoló hitét, az egyház irányában fényesen tanusított bőkezűségét, az állam és egyház szervezésében kitüntetett képességét, kormányzói bölcsességét és feddhetetlen jellemét élénk színekkel festette, nem lehetett nehéz feladat II. Sylvestert, ki előtt nem kellett hosszasan fejtegetni a magyar nemzet hű ragaszkodásából a szent székre

hárulandó előnyöket, István ügyének teljesen megnyerni. Sylvester, miután István érdemeit végig hallgatva elragadtatásában érzelmeinek a hagyomány szerint e szavakban adott kifejezést: „Én csak apostoli vagyok, de ő igazán a Krisztus apostola“¹⁾, István kérelmei teljesítésére, valamint a püspökségeket úgy a koronát illetőleg, a legszivesebben késznek nyilatkozott. És így a Boleszlávnak szánt koronát, melyet, ha csak a császárral összeütközni és nyíltan szakítani nem akart, Boleszlávnak meg nem küldhetett, Istvánnak ajándékozta²⁾, kinek érdekében bizonyosan sógora III. Henrik bajor herceg is, ki a császár oldala mellett huzamosabb ideig mulatott Olasz-

¹⁾ Ego . . . sum apostolicus, ille uero merito Christi apostolus. *Hartvici Vita S. Steph.* 9. fej. Endlichernél e. h. 173. l. — Ego, inquit, sum Apostolicus, ille autem uerus apostolicus (helyesen apostolus). *Kézai, Chron. Hung. Appendix, de udwornicis.* Endlichernél e. h. 129. l.

²⁾ A lengyel krónikák, mint a XII-dik század elején szerkesztett *Martinus Gallus-féle krónika* Pertznel e. h. IX. köt. 423. l., az *Annales Kameniczenses*, az *Annales S. Crucis Polon. U. o.* XIX. köt. 581. és 678. l., valamint az újabb lengyel írók, *Długoss, Cromer* és többen, azt hogy a koronát a pápa nem Boleszlávnak (ki helyett ők hibásan említik a 992-ben elhalt Miczislávot), hanem Istvánnak adta, azzal indokolják, hogy az isten a pápát, ki a koronát a lengyel követségnek átadni szándékozott, álmában megintette, hogy azt ne a lengyeleknek, hanem egy ismeretlen idegen nép más nap elébe járulandó követeinek adja. — Bizonyosnak tarthatjuk, hogy e monda mindjárt ez esemény után Boleszláv kudarcának szépitésére s a megsértett lengyel nemzeti hiúság kiengesztelésére Lengyelországban koholtatott. Csakugyan nem találjuk annak legkisebb nyomát sem *Sz. István XI-dik századi legendáiban*, sem hazai krónikáinkban; csak a külföldi *Hartvik püspök munkájában* látjuk e mondát, kétségtelenül lengyel forrás után fölhasználva. *Vita S. Steph.* 9. fej. — Legtovább füzte e mondát az ugynevezett varsói magyar krónika XIII-dik századi lengyel szerkesztője, ki azt azzal a feneketlen mesével toldotta meg, hogy azért is nem adhatta a pápa a lengyel Meskónak a koronát, mert a

országban, hogy István ügyének mind a császárt mind a szent széket előre megnyerje, hathatósan közreműködött, s kinek mint külömben is vele jó viszonyban állott rokonának megkoronáztatása ellen a császárnak valamint érdeke nem volt, ugy legkissebb jogi alapja sem lehetett ellenvetést tenni ¹⁾).

Asztrik, ki mint kijelölt esztergomi érsek ez alkalommal nyerte a pápától az érseki palástot, melynek átvételére azon korban személyesen szoktak az illetők a szent szék előtt megjelenni, küldetését a legfényesebb sikerrel végezvén, a pápa követével együtt, ki a szent szék apostoli áldását s az összes magyar nemzethez intézett levelét volt átadandó, örömmel sietett vissza a hazába, hozván magával a pápa bulláját, mely Istvánt a pápaság történetében páratlan kitiüntetéssel és kiváltságokkal halmozta el, s őt és törvényesen választandó és megkoronáztatandó utódait nem csak a független Magyarország királyaivá avatta, hanem az önálló magyar egyház fejévé is emelte.

Krisztus még a Rómát ostromló Attilának álmában egy hozzá küldött angyal által megígérte volt, hogy ha a szent várost megkiméli, egyik utódja a pápától koronát fog kapni. Chron. Hung. 3., 5. és 6. fejj. Endlichernél e. h. 63. 67—69. l.

¹⁾ Már föntebb a 393., 394. l. érintettem, mily föltűnő elfogultságot árulnak el az Istvánnal egykorú merseburgi püspök Thietmár e szavai: *Imperatoris . . . gracia et hortatu gener Heinrici ducis Bawariorum Waic (István) in regno suo episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit.* Pertznél e. h. III. köt. 784. l. — Az e szavakból vonható következtetések ellen hivatkozhatunk a magyar állam és egyház minden efféle állításokat tagadó s történelmi valóságon alapult élő tudatára, melyet leghatározottabban IV. László király 1279-diki levelében látunk kifejezve, hol mondva van, hogy István „non a se, vel ab alio, sed ab eadem Romana ecclesia, matre omnium et magistra, regni diadema reuelacione diuina meruit obtinere.” Fejér, Cod. Dipl. Hung. V. dar. II. köt. 508. l.

Sylvester ezen bullája, melyen alapszik a magyar egyház századokon át hiven megőrzött viszonya a magyar koronához és a szent székhez, következő szövegben szállott át korunkra:

„Sylvester püspök, Isten szolgálójának szolgálója, Istvánnak a magyarok fejedelmének üdvözetünket és apostoli áldásunkat. Nemességed követei, különösen pedig Asztrik tisztelendő kalocsai püspök szívünket annál nagyobb örömmre gerjesztették s tisztökben annál kisebb fáradsággal jártak el, minél epedőbb lélekkel vártuk, Istentől előre meg lévén intetve, megérkezésüket az előttünk ismeretlen nép közzül. Boldog követség, mely mennyei izenettel megelőztetvén és angyali közbenjárással tárgyalatván, Isten végzéséből előbb el volt intézve, mint sem általunk kihallgatva. Valóban ez nem az akaró, nem a futó érdeme, hanem a könyörülő Istené, ki Dániel bizonyossága szerint megváltoztatja az időket és korokat, átszállítja és alkotja a birodalmakat, föltárja a mélységek rejtekeit és ismeri a sötétség titkait: mert vele van a világosság, mely, mint János tanítja, megvilágosít minden embert, valaki e világra jő. Először tehát hálát adunk az atya Istennek és urunknak a Jézus Krisztusnak, ki a mi időnkben föltalálá magának Dávidot, Gejza fiát, e szive szerint való embert, és mennyei fénynyel körülsugározván fölserkenté őt, hogy legeltesse az ő népét, Izraelt, a magyarok választott nemzetét. Azután dicsérjük fonséged istenfélelmét és tiszteletét az apostoli szent szék iránt, melynek Isten kegyelméből minden érdemünk nélkül előlülői vagyunk, valamint magasztalással helyesljük bőkezű ajándékozásodat is, melylyel az országot és népet, melynek fejedelme vagy, s mindenedet és tenmagadat is, azon követeid és leveled által Szent Péternek, az apostolok fejének, följánlottad. E jeles teteddel ugyanis nyilván bebizonyítottad és megmutattad, hogy valóban

méltán olyan vagy, a milyennek hogy nyilvánítani méltóztassunk szorgalmasan kérelmezted. De kiméljük a szót: mert nem is szükséges, hogy a kit a Krisztusért elkövetett annyi és oly nagy tette főnhangon hirdet, s a kit maga az Isten magasztal, mi bővebben magasztaljuk. Azért dicső fiam, mind azt a mit tőlünk és az apostoli széktől kértél, a királyi koronát és czimet, az esztergomi érsekséget és a többi püspökségeket, a mindenható Isten és apostolai Sz. Péter és Pál nevében, azon mindenható Isten intése és parancsa szerint az apostolok és minnagunk áldásával örömet megadtuk, megadjuk és ajándékozzuk. S a nagylelkűséged által Szent Péternek ajánlott országot is, s azzal együtt magadat és népedet, a jelen és jövő magyar nemzetet, a római szent egyház oltalma alá vétén, bölcseségednek, örökösiednek és törvényes utódaidnak, birni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaadjuk és adományozzuk. Mely örökösied és utódaid, bár kik legyenek is, miután az ország nagyjai által törvényesen meg lesznek választva, tartozzanak nekünk és utódainknak köteles engedelmességöket és hódolatukat személyesen vagy követeik által hasonlóképpen bemutatni, magokat a római szent egyháznak, mely alattvalóit nem tartja szolgálk gyanánt, hanem mindnyájokat mint fiait fogadja, alattvalóiuil viselni, és a közönséges hitben s Krisztus urunk és idvezitőnk vallásában erősen megmaradni és azt előmozdítani. És mivel nemességed az apostolok dicső példáját követvén nem tartotta magához méltatlannak a Krisztust hirdetve és az ő hitét terjesztve apostoli hivatalt viselni, s a mi helyünket és a papság helyét pótolni s kivált az apostolok fejedelmét különösen tisztelni törekedett: azért mi is fölségedet és a te érdemeid tekintetéből törvényes örökösiedet és utódaidat, kik a mint mondók, megválasztva és az apostoli szék által helyben hagyatva leendenek, ezenkívül

különös kiváltsággal is óhajtván most és jövőben örök időre diszesíteni, apostoli hatalmunknál fogva hasonlóképpen megengedtük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ők a koronával, melyet küldünk, a követeidnek átadott szertartási mód szerint rendesen megleendesz és megleendenedek koronázva, magad előtt az apostolság jeléül keresztet hordoztathass és ők is hordoztathassanak, és a szerint a mint az isteni kegyelem téged megtanítand és őket megtanítandja, országod jelen és jövőbeli egyházait helyettünk és utódaink helyett igazgathassátok és rendezhessétek; miként másik levelünkben, melyet hozzád, az ország nagyjaihoz és összes hí népéhez, hozzád utasított követünk megviend, mind ez bővebben meg van magyarázva. S kérjük a mindenható Istent, ki téged anyád méhéből nevednél fogva szólított az uralkodásra és királyságra, s ki a koronát, mely a lengyel fejedelem számára vala általunk készittetve, neked adnunk parancsolta, növelje igazsága gyümölcseinek hajtásait, öntözze bőven áldása harmatával országod új növényeit, s országodat neked és téged az országnak tartson meg szerencsésen, oltalmazzon látható és láthatatlan ellenségeid-től, és földi uralkodásod terhei után a menyországban örök koronával ékesítsen. Kelt Rómában, a 13-dik indic-tióban (az 1000-dik évben) martius 27-dikén¹⁾.

¹⁾ Ezen oklevél egy példányára 1550-ben a tudós Verancsics Antal, ekkor gyula-fejérvári kanonok, utóbb esztergomi érsek, akadt a traui egyház levéltárában. Verancsics másolata utóbb Georgier Athanázhoz s ettől Levakovics Rafael horvát minoritához került, ki mint VIII. Orbán pápa megbízottja, a szent föld kérdése ügyében mulatott Bécsben. Levakovics közlötte aztán e levelet Inchoffer Menyhért tudós jézsuita hazánkfiával, ki Rómában a magyar egyház történelmének kidolgozásával foglalkozott s e levelet munkájában csakugyan közzé is tette. Így adja elő e levél napfényre jöttének körülményeit maga Inchoffer, *Annales Eccles. Regni Hung. Tom. I. Romae.*

Még azon évben augusztus 15-dikén, az István által különösen tisztelt s Magyarország védőjévé avatott Szűz Mária menybemenetele tünnepe, népiesen Nagy Boldog Asszony napján, István a nemzet napjaival tartott tanácskozás után a nép beleegyeztével s örömradiása közt, Magyarország királyává koronáztatott ¹⁾.

1644. 255. l. — A mi e levél hitelességét illeti, melyet eredetiről vett hiteles másolattal egyértékűnek nem tarthatunk, miután a trani egyházi levéltár példányát sem lehet Sylvester eredeti bullájának tartanunk, azt majdnem száz esztendeig senki kétségbe nem vonta. Csak 1740-ben intézett az ellen támadást Schwarz Godofréd, „Initia religionis Christianae inter Hungaros“ czimű, Hálában nyomtatott értekezésében. Ennek következtében hosszas és élénk tudományos vita fejlett ki hazánk tudósai közt, melyet igen alaposan földerit Szalay László, ki egyszersmind azt a vádat, mely szerint e levelet maga Levakovics koholta volna, alapos érvekkel megczáfolja s kimondja meggyőződését, hogy e bullát koholtnak nem tartja, s éppen tartalmának leglényegesebb pontjaiból, melyeket a magyar egyházi és törvényhozási élet századokon át főtartott gyakorlata igazol, bizonyítja, hogy az a gyanú, mintha e bulla a szent szék érdekében lett volna Levakovics vagy bárki által koholva, kézzelfoghatólag alaptalan. Magyarország. tört. 2. kiad. I. köt. 74—79. l. — Hogy azonban ezt a bullát, bár tartalma minden lényeges részében hitelesnek tartható is, mai alakjában szóról szóra hitelesnek nem ismerhetjük, nevezetesen abba a pápa menynei visióját, Asztrik kalocsai püspöki czimét és a magyar népnek a pápa előtt ismeretlen voltát említő helyek kétségtelenül Hartvik munkájából vannak, hihetőleg Verancsics által becsempészve, — mit e bulla hitelének legbuzgóbb védői is részint megengednek, részint egyenesen állitnak is, — arra nézve Horváth Mihály legujabban kifejtett itéletével, Századunk 1868. 7. 8. l. teljesen egyet érthetünk.

¹⁾ *Benedictionis ergo apostolice litteris cum corona et cruce simul allatis, presulibus cum clero, comitibus cum populo, laudes congruas adclamantibus, dilectus deo Stephanus rex appellatus, unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.* Hartvici Vita S. Steph. 9. fej. Endlichernél e. h. 173. l. — Hogy a koronázás az ország székhelyén Esztergomban történt, IV. László király 1274-ben az esztergomi érsekség részére kelt adománylevelének e szavai

Ez ünnepélyes jelenet zárta be a lehanyatlott ősmagyar kort, s avatta föl az ifju keresztyén Magyarországot az európai államcsalád tagjává. Azon pillanattól fogva, midőn a keresztyénség lelki atyjának áldásával a magyar szent korona István fejére tétetett, megszűnt nemzetünk idegen lenni Európában s uj világ nyilt meg előtte: a keresztyén miveltség és polgárisultság pályája.

bizonyítják: ipsa sedes Strigoniensis Sanctissimi Patris et Domini nostri, Sancti regis Stephani ortu . . . decorata, et sacro baptisinate eiusdem sublimata, regalisque nostri diadematis impositione extitit redimita. Fejér, Cod. Dipl. Hung. V. dar. II. köt. 151. l.

TARTALOM.

Előszó I. lap.

I. Réssz. Árpád. (887—907.)

Bevezetés 3. lap.

I. Fejezet. A magyarok ősi hona, katonai s polgári kormányserkezete. 7. l. — Kivándorlás az ősi honból Lebediába. 25. l. — Továbbvándorlás Etelközbe. 33. l. — Árpád vezérré választatása. 36. l. — A vérszerződés. 38. l.

II. Fejezet. A bolgár-magyar háború Kr. u. 888-ban. 44. l. — A beenyökkal szövetszezett bolgárok a magyarokat Etelközből kiszorítják. 48. l. — Uj honkeresés, Kioy megszállása. 50. l. — A kúnok csatlakozása Árpád hadival. 56. l. — Indulás az uj hazába. 57. l. — A székelyek követsége és hódolása. 58. l.

III. Fejezet. A honfoglalás történelme. A Tiszamellék és Erdély meghódítása. 61. l. — A felföldi hadjárat; Arnulf német királyt a magyarok a morvák ellen segítik 892-ben. 74. l. — Az alpári döntő csata s a szeri nemzetgyűlés. 81. l. — Berohanás Bolgárországba, hadjárat az Adriai tengerig, Horvátország meghódítása, a Száva-Drávaköz megszállása. 85. l. — A Maros és Temes mellékének meghódítása. 89. l. — A Dunántúl elfoglalása. 95. l. — Bihar vár megvívása. 100. l.

IV. Fejezet. A magyarok külföldi hadjáratai. Nyugat-Európa belviszonyai; a germán és szláv faj ellenségeskedése. 102. l. — Az olaszországi hadjárat; a brentai diadal, Velencez vivása 899-ben. 113. l. — A bajorföldi berohanás 900-ban. 123. l. — Karinthiai hadjárat 901-ben. 129. l. — A morva föld megtámadása 902-ben. 131. l. — A magyarok és bajorok harcza 903-ban. 131. l. — Kusaly vezért a bajorok orozva megölik 904-ben. 132. l. — Hadjárat a szász földre 906-ban. 134. l. — Árpád halála 907-ben. 136. l.

V. Fejezet. Árpád jellemzése. 137. l.

II. Réssz. Zsolt. (907—947.)

I. Fejezet. Zsolt fővezérré választatása. 147. l. — A pozsonyi csata és az ensburgi győzelem 907-ben. 149. l. — Thütringeni és szászöldi hadjárat 908-ban. 156. l. — A sváb és frank föld földulása 909-ben. 156. l. — A magyarok augsburgi győzedelme, a német birodalom adó alá vetése 910-ben. 157. l. — A német birodalom belzavarai Lajos király halála után; a magyarok berohanása a frank földre 912-ben. 159. l. — A magyarok a bajor és sváb földet dulják; Arnulf herczeg őket az Inn vizénél megveri 913-ban. 161. l.

II. Fejezet. Németország belviszonyai; a legyőzött Arnulf bajor herczeg a magyarokhoz szökik 914-ben. 163. l. — A magyarok a szász földre beittnek;

a fuldai monostort földulják 915-ben. 165. l. — Lothringeni hadjárat 917-ben. 167. l. — Kourád német király halála 918-ban. 169. l. — A magyarok berohanása a szász földre 919-ben. 170. l. — Henrik király sikeres intézkedései Németországban. 170. l. — A magyarok olaszországi hadjárata 921- és 922-ben. 171. l. — Pavia ostroma; berohanás déli Franciaországba 924-ben. 174. l. — Henrik király a szász földre betűtött magyarokkal kilencz évre békét köt 924-ben. 176. l.

III. Fejezet. A magyarok hadjárata a sváb és frank földön; St. Gallen kolostora alatti tanyázásuk; második berohanásuk Lothringenbe 926-ban. 178. l. — Henrik intézkedései a magyarokkal kötött fegyverszünet ideje alatt. 191. l. — A magyarok viszonyai a keleti birodalomhoz. 193. l.

IV. Fejezet. A szászországi hadjárat a 932-dik év végén. 195. l. — A merseburgi vereség 933. mart. 15-dikén. 199. l. — Konstantinápolyi hadjárat 934-ben. 202. l. — Henrik halála; a német birodalom belviszályai I. Ottó kormánya kezdetén 936-ban. 203. l. — A magyarok berohanása a frank és sváb földre 936-ban. 204. l. — Lothringent harmadszor földulják, az óceánig kalandoznak 937-ben. 206. l. — Burgundon át Felső-Olaszországba nyomulnak; közép és déli olaszországi kalandjaik 937-ben. 211. l.

V. Fejezet. A magyarok szerencsétlen hadjárata Szászországban 938-ban. 217. l. — Olaszországi táborozásuk és spanyolországi kalandozásuk 940-ben. 218. l. — Beittésök a keleti birodalomba 943-ban. 220. l. — Csatavesztésük Berchtold bajor herczeg ellenében Wels mellett a Traungauban 944-ben. 221. l. — Zsolt vezér lemondása 947-ben, halála 949-ben. 223. l.

III. Rész. Taks (947—972.)

I. Fejezet. Taks és Vál. 227. l. — Taks olaszországi hadjárata 947-ben. 229. l. — Bulcsú és Gyula megkeresztelkedése Konstantinápolyban. 231. l. — Henrik bajor herczeg győzedelme a magyarokon 950-ben. 235. l. — A magyarok hadjárata déli Franciaországban 951-ben. 240. l. — A német birodalomban kitört belháború. 241. l. — A magyarok berohanása Németországba 954-ben. 250. l. — E táborozás részletei Lothringenben és Franciaországban. 251. l. — Németország belbékéjének helyreállása 954-ben. 260. l.

II. Fejezet. A magyarok berohanása Németországba 955-ben. 262. l. — Augsburg sikertelen ostroma. 268. l. — Ottó megérkezése s a két tábor előcsatája aug. 9-dikén. 273. l. — A lechfeldi döntő ütközet aug. 10-dikén. 955. 280. l. — A szétvert magyar hadak romlása. 289. l. — A magyar hagyományok Bulcsú és Lél haláláról, a hét gyász magyarról, Botond és hadai szerencsés visszatérterül. 294. l. — Az augsburgi vereség erkölcsi hatása és politikai következményei. 311. l. — A keleti határgrófság visszaállítása. 316. l.

III. Fejezet. A magyarok szerencsétlen hadjáratai a keleti birodalomban 958- és 961-ben. 318. l. — Ismételt becsapásaik. 321. l. — Az orosz-bolgár háború 968- és 969-ben. 323. l. — Az orosz-magyar-besenyő hadak megveretése a görögök által Arkadiopolisnál 970-ben. 326. l. — A magyar hagyomány Botond bajvivásáról Konstantinápoly alatt. 330. l. — Taks halála 972-ben. 332. l. — Taks és kora jellemzése. 332. l.

IV. Rész. Gyejcs. (972—997.)

I. Fejezet. Gyejcs kormányra lépte és politikai iránya. 339. l. — Szent Wolfgang térítési kísérlete hazánkban 972-ben. 345. l. — Brunó verduni püspök követsége 972-ben. 348. l. — Magyar követség Quedlinburgban I. Ottó császárnál 973-ban. 349. l. — Piligrin passauai püspök térítése a magyarok közt 973—974. 353. l.

II. Fejezet. A magyarországi térítés a németországi zavarok miatt félbe szakad. 358. l. — A német belháború 976- és 977-ben. 361. l. — Gyejcs és a magyarok e háborúba nem avatkoznak. 364. l. — A magyar keleti határszélek ekkori állása. 366. l. — A magyarok a németországi újabb zavarok alkalmával Piligrin passauai püspök jószágait földulják 984-ben. 369. l. — Luitpold keleti határgrof Mölk várát megvívja s a magyarokat a Szárhegyig (Kahlenbergig) visszaszorítja 984-ben. 370. l.

III. Fejezet. Gyejcs és fia Vajk (István) megkeresztelkedése 994-ben. 375. l. — Adalbert prágai püspök térítői munkássága hazánkban s ennek csekély eredménye. 379. l. — Gyejcs a nemzettel fiát utódjául elismerteti s a kormányzásban társává emeli 993-ban. 388. l. — István egybekelése Gizelával II. Henrik bajor herceg leányával 995-ben. 391. l. — Idegen lovagok költözése hazánkba. 394. l. — Ezek segítségével Gyejcs erőszakosan térít s az ellenszegülőket legyőzi. 396. l. — Gyejcs halála 997-ben. 399. l. — Családja. 400. l.

IV. Fejezet. Gyejcs és kora jellemzése. 401. l.

V. Rész. István. (997—1000.)

I. Fejezet. István intézkedései a keresztyén vallás terjesztésére. 411. l. — A hadi foglyok és rabszolgák állása hazánkban a vezérek korában. 413. l. — István rendelkezése ezek sorsának jobbitására. 416. l. — Az elégtelenek fölkelése Kopány vezérlete alatt. 418. l. — István győzedelme Veszprém vára mellett 998-ban. 424. l. — A legyőzött fölkelők ellen hozott megtorló rendszabályok. 425. l.

II. Fejezet. István külföldi papokat és szerzeteseket hív az országba, monostorokat alapít, egyházakat építtet. 429. l. — Az országot tíz püspökségre osztja; ezeket az esztergomi érsek főhatósága alá veti. 434. l. — Érsekké Asztrik pannonhalmi apátot jeleli ki, s egy követség élén Rómába küldi, a pápától egyházi intézkedései szentesítését s királyi koronát kérni. 434. l. — II. Sylvester pápa a lengyel Boleszlávnak szánt koronát Istvánnak adja. 439. l. — A pápa 1000-ben mart. 27-dikén kelt bullája. 441. l. — István megkoronáztatása Esztergomban 1000-ben augusztus 15-dikén. 444. l.

A
MAGYAR VEZÉREK
K O R A.

ÁRPÁDTÓL
SZENT ISTVÁNIG.

IRTA

SZABÓ KÁROLY.

ELSŐ FÜZET.

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

- Arany János.** Összes költeményei. 6 kötetben. A költő arcképével.
7 frt. 20 kr., 3 diszkötésben 10 frt. 50 kr., 6 diszkötésben 12 frt.
- Arany János.** Összes költeményei. Egy kötetben. A költő arcképével.
7 frt. 20 kr. Diszkötésben 11 frt. Fényképekkel 16 frt. 50 kr.
- Arany-Album.** Than Mór és Lotz Károly fényképezett rajzai Arany J.
költeményeihez. Pompás diszkiadás 10 frt.
- Bock Ernő Károly.** Az egészség 4 könyve. A magyar nép szükségéhez
alkalmazva. 38 ábrával. 4 kötet. 2-ik jutányos kiadás 3 frt.
- Budapesti szemle.** 1867, 1868, 1869. Szerkeszti Csengery Antal. à 10 frt.
- Cherbulier.** Egy becsületes asszony regénye. Ford. Tolnai. 2 kötet 2 frt.
- Curtius Ernő.** Athén Pericles korában. Ford. Pór. 1 frt. 20 kr.
- B. Eötvös József.** Gondolatok. 2 frt. Diszkötésben 3 frt.
- B. Eötvös József.** A nemzetiség kérdése. 60 kr.
- B. Eötvös József.** Reform. 2. kiadás. 2 frt.
- B. Eötvös József.** Költeményei. Album-kiadás. Székely és Keleti raj-
zaival. Pompás diszkötésben 10 frt.
- B. Eötvös József.** Magyar írók és államférfiak. Füzve 2 frt. 60 kr.
Angol kötésben 3 frt. 40 kr.
- Feuillet Oct.** Camors gróf. Ford. Huszár K. 2 kötet. 2 frt. 80 kr.
- Gróf Forgách Ágost.** Észrevételek a megyék átalakítása körül. 1 frt.
- Frankl Vilmos.** Pázmány Péter és kora. 1. kötet. 4 frt. 50 kr.
- Gibbon.** A római birodalom hanyatlásának és bukásának története.
Ford. Hegyessy Kálmán. I. II. kötet. 4 frt. 80 kr.
- Görgei Arthur.** Gazdátlan levelek. 60 kr.
- Gyöngyvirágok.** Nyugoti költőkből ford. Szász Károly. Gyémántkiadás.
Diszkötésben 1 frt. 50 kr.
- Gyulai Pál.** Vörösmarty életrajza. 1 frt.
- Gyulai Pál.** A népszerűség. Satira. 30 kr.
- Herbert L.** Napoleon Lajos. Történeti korrajz. 10 kötet. 7 frt.
- Horváth Mihály.** Kisebb történelmi munkái. 4 kötet. 13 frt. 60 kr.
- Horváth Mihály.** Magyarország függetlenségi harcának története.
3 kötet. 12 frt., angol kötésben, szerző arcképével 14 frt. 60 kr.
- Horváth Mihály.** Kossuth L. utolsó leveleire. 3-ik kiadás. 80 kr.
- Horváth Mihály.** 25 év Magyarország történetéből. 2-dik kiadás. 3 kötet
10 frt. Diszkötésben 12 frt.
- Horváth Mihály.** Szabad egyház a szabad államban. Williams Roger.
Történeti életrajz. 84 kr.
- Horváth Mihály.** Zrinyi Ilona életrajza. Füzve 1 frt. 20 kr. Disz-
kötésben fényképekkel 2 frt. 80 kr.
- Hugo Victor.** A nyomorultak. 10 kötet. 10 frt.
- Hugo Victor.** A tenger munkásai. 3 kötet. 4 frt. 20 kr.
- Hugo Victor.** A nevető ember. Jogositott magyar kiadás. 4 kötet. 8 frt.
- Jókai Mór.** Politikai divatok. Regény. 4 kötet. 2 frt.
- Jósika Miklós.** Sziklarözsza. Regény. 4 kötet. 3 frt.
- Juste T. Mária,** magyar királyné, II. Lajos özvegye. Francziából. 1 frt. 50 kr.
- Kákay Aranyos.** Országos árny- és fényképek. 1 frt.

A
MAGYAR VEZÉREK
K O R A.

ÁRPÁDTÓL
SZENT ISTVÁNIG.

IRTA

SZABÓ KÁROLY.

MÁSODIK ÉS HARMALIK FÜZET.

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

Mészáros Lázár
külföldi levelezései és életirata.

Közrebocsátja Szokoly Victor. Diszes nagy 8-rét. Ára 2 frt. 40 kr.

Mészáros Lázár
EMLÉKIRATAI.

Közrebocsátja Szokoly Victor. Diszes nagy 8-rét. Ára 6 frt.

Szokoly Victor, e mű közrebocsátója, évek során át gyűjtötte s szerente meg a hosszas bolyongás után idegen földön elhunyt első magyar hadügyminiszter eredeti kéziratait, melyeket itt eredeti valóságokban bocsát közre. A mű első része Mészáros Lázár „Élettörténetét” nyújtja, melyet nagy részben ő maga irt Jersey szigetén, aztán amerikai szenvedései közt, s e rész oly nagy korrajzi érdekekkel bir, keresetlen humora oly vonzóvá teszi, hogy az férfi s nő számára egyaránt kedves olvasmány.

A mű második részét „Mészáros Lázár külföldi levelei” s a haláláról szóló levelek iratok képezik. Szokoly az ebben közölt s az illetékhöz irt leveleket Vukovicstól Londonból, Ludvigh úrtól Brüsseltől, Szucsits kisaaszonytól, Mészáros Antaltól, Kmety György (Izmail pasa) s Szabó Imre volt ezredes hagyományából, gr. Batthyányi Lajos özvegyétől sat. s az egyéb iratokat s adatokat Katona Miklós és Thaly Zsigmond volt honvédezedesektől, Czecz János volt honvédtábornok, Rónay Jácint, gr. Teleký Sándorné, Bickersteth Janka, Puky Miklós (Genfben) sat. irataiból volt szerencsés megkaphatni.

Ezután következnek Mészáros Lázárnak 1848—1849-iki „Emlékiratai”, azon sajátkezü kéziratai után közölt műve, mely amaz örökre fontos napjaink történetének késéggel legjobb s leghűbb külföldi közér fog mindenha tartozni, azon elsőrendű állásnál fogva, melyet szerzője mint szereplő egyén elfoglalt s azon nagy őzinteség s igazságos jellemnél fogva, mely Mészáros Lázárról közmondásosá vált. Kérlelhetlen szigorral jellemzi ő ez iratokban a forradalom nagy és kis szereplőit, festi a társadalmi s azon családi viszonyokat, melyek sokszor nagy következmények szüli valának; sor- és időrendben tárja elénk az események fonálát s számos, eddig meg nem fejtett titok kulcsát nyújtja az olvasónak. Ez emlékiratok nagy részét Mészáros kintiháni lebeberzetésében, másik részét pedig Jersey szigetén szerkesztette; ezen ívek közül 140 Katona Miklós volt honvédezedes, Mészáros kitérának tollba mondott írása, Mészáros sajátkezü jegyzetei és javításaival, a többi iv pedig ezredes Mészáros tollából írt. Ez Mészáros legfőbb s majdnem egyetlen hagyaték s ez a távol idegen földben porladónak itthon legszebb önmaga által emelt emlékköve.

Athén Perikles korában.

Curtius Ernő híres művéből fordította Pór Imre, tanár. 16-rét. Ára 1 frt. 20 kr.

Tartalom: I. Az értelmi fejlődés. Az attikai műveltség. Az ioniai műveltség kezdete. A pythagoristák és eleabeliek. Ephesosi Herakleitos. Anaxagoras. A fölvilágosodás. Hipodamos elméletei. A bölcsészet és az állam. A sophisták és fogadtatásuk Athenben. Athén és Ionia. Főelemek a fölvilágosodástól. Ellentétek Athenben. II. Perikles és az állam. Perikles származása, ifjúsága, képzettsége, polgári állása, viszonya a demokrátiához. Az új aristokratia. Perikles és a reform-párt. Az állam gondoskodása a szegényekről. A közjóvedelem fölosztása. A közszolgálati díj. Az attikai törvénykezés fejlődése, díjazása. Egyéb fizetések. Főhivatalok Athenben. Perikles hivatali állása. A háromszoros főhatalom Perikleiben egyesül. Perikles magán élete. Aspasia. Perikles bel- és külpolitikája. A hosszú falak. Az attikai tengeri hatalom. Attika viszonya a szövetségesekekhez. A Samoszi háború, 441—40-ben, és következményei. Az attikai állam pénzügyi viszonyai és ezek új rendje. Attikai gyarmatok: Thuriói, Amphipolis. Ipar és közlekedés. A telivér polgárság. Kereskedelem. III. A tudomány és ékeesszólás. A történeti tudomány. A történetírás. Herodotos. A történelem és kortan. A bölcsészet. A sophistika és a természettudományok. A csillagászat. Az attikai naptár. Az irás használata. A próza kifejlése. Az attikai ékeesszólás. IV. A költészet. A lantos költészet. A dithyrambus. Az attikai dráma. Aischylos, Sophokles. A vígjáték. Krates, Kratinos, Aristophanes. A szellemi élet Athenben. V. A szőpművészetek. A festészet. Szobrászat. A plastika kifejlése. Az attikai plastika. Pheidias. Nemzeti építkezési tervek. Attikai építkezések. A rétváros. A nyugati külvárosok. Az alsó város. Építkezések a váriban. A Hekatompedon vagy Parthenon. A Parthenon szoborművei. Az attikai szobrászat. Isten szobrok. Athena-Parthenos. A vallási plastika. A Panathenák. A diszépítetek viszonya az állami ünnepekhez. A Propiláák. A műipar. A műelet Athenben; erkölcsi és politikai jelentősége. A békeévek vége.

Azon százötven ezertől, melyek a persa betöréstől Nagy Sándor trónraléptéig letelének, a görög szellem és élet legpompásabb virágzásának, de egyszerűsind sajnosan megeredt hanyatlásának kora. Athén központja az ez időszertit hellen világnak és vezére minden tekintetben elannyira, hogy e város belviszonyain és szellemi törekvésein az összes görög élet jelleme fölszmerzik. Sőt, midőn az atheneiek politikai befolyása már csökkenőben vala, jelentőségük még hoaszú időre fennmaradt. Harminc év ez időszakból (459—429) Perikleus esik, e fényes kor legfényesebb részlete. Joggal nevezük az ő korának, mert ez alatt csaknem korlátlanul ő vezette az államhajtót. Célsát, hogy Athent Hellas első és legmiveltebb országává tegye, miként és mennyire közelíté meg, kimutatni ez értekezés főadata, melyet honi nyelvünkön Curtius után adunk.

A
MAGYAR VEZÉREK
K O R A.

ÁRPÁDTÓL
SZENT ISTVÁNIG.

IRTA
SZABÓ KÁROLY.

NEGYEDIK FÜZET.

PEST, 1869.
KIADJA RÁTH MÓR.

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

- Arany János.** Összes költeményei. 6 kötetben. A költő arczképével. 7 frt. 20 kr., 3 diszkötésben 10 frt. 50 kr., 6 diszkötésben 12 frt.
- Arany János.** Összes költeményei. Egy kötetben. A költő arczképével. 7 frt. 20 kr. Diszkötésben 11 frt. Fényképekkel 16 frt. 50 kr.
- Arany-Album.** Than Mór és Lotz Károly fényképezett rajzai Arany J. költeményeihez. Pompás diszkiadás 10 frt.
- Bock Ernő Károly.** Az egészség 4 könyve. A magyar nép szükségeihez alkalmazva. 38 ábrával. 4 kötet. 2-ik jutányos kiadás 3 frt.
- Budapesti szemle.** 1867, 1868, 1869. Szerkeszti Csengery Antal. à 10 frt.
- Cherbulier.** Egy becsületes asszony regénye. Ford. Tolnai. 2 kötet 2 frt.
- Curtius Ernő.** Athén Pericles korában. Ford. Pór. 1 frt. 20 kr.
- Dapsy Lajos.** A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarországra jövőjére. 1 frt. 60 kr.
- B. Eötvös József.** Gondolatok. 2 frt. Diszkötésben 3 frt.
- B. Eötvös József.** A nemzetiség kérdése. 60 kr.
- B. Eötvös József.** Reform. 2. kiadás. 2 frt.
- B. Eötvös József.** Költeményei. Album-kiadás. Székely és Keleti rajzaival. Pompás diszkötésben 10 frt.
- B. Eötvös József.** Magyar írók és államférfiak. Füzve 2 frt. 60 kr. Angol kötésben 3 frt. 40 kr.
- Feuillet Oct.** Camors gróf. Ford. Huszár K. 2 kötet. 2 frt. 80 kr.
- Gróf Forgách Ágost.** Eszrevételek a megyék átalakítása körül. 1 frt.
- Frankl Vilmos.** Pázmány Péter és kora. 1. kötet. 4 frt. 50 kr.
- Gibbon.** A római birodalom hanyatlásának és bukásának története. Ford. Hegyessy Kálmán. I. II. kötet. 4 frt. 80 kr.
- Görgei Arthur.** Gazdátlan levelek. 60 kr.
- Gyöngyvirágok.** Nyugoti költőkből ford. Szász Károly. Gyémántkiadás. Diszkötésben 1 frt. 50 kr.
- Gyulai Pál.** Vörösmarty életrajza. 1 frt.
- Gyulai Pál.** A népszerűség. Satira. 30 kr.
- Gyulai Pál.** Összes költeményei. (Sajtó alatt.)
- Havas Sándor.** A magyar szent korona országainak államszervezete és közigazgatása. 1 frt.
- Herbert L.** Napoleon Lajos. Történeti korrajz. 10 kötet. 7 frt.
- Horváth Mihály.** Kisebb történelmi munkái. 4 kötet. 13 frt. 60 kr.
- Horváth Mihály.** Magyarország függetlenségi harczának története. 3 kötet. 12 frt., angol kötésben, szerző arczképével 14 frt. 60 kr.
- Horváth Mihály.** Kossuth L. utolsó leveleire. 3-ik kiadás. 80 kr.
- Horváth Mihály.** 25 év Magyarország történetéből. 2-dik kiadás. 3 kötet 10 frt. Diszkötésben 12 frt.
- Horváth Mihály.** Szabad egyház a szabad államban. Williams Roger. Történeti életrajz. 84 kr.
- Horváth Mihály.** Zrinyi Ilona életrajza. Füzve 1 frt. 20 kr. Diszkötésben fényképekkel 2 frt. 80 kr.
- Hugo Victor.** A nyomorultak. 10 kötet. 10 frt.
- Hugo Victor.** A tenger munkásai. 3 kötet. 4 frt. 20 kr.
- Hugo Victor.** A nevető ember. Jogosit. magyar kiadás. 4 kötet. 7 frt. 80 kr.
- Hunfalvy János.** Ipar és bányászat statistikája. 40 kr.
- Jókai Mór.** Politikai diavatok. Regény. 4 kötet. 2 frt.
- Jósika Miklós.** Sziklarózsa. Regény. 4 kötet. 3 frt.

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

- Kazinczy Gábor.** Martius Galeot könyve, Mátyás király jeles, böles és elmés mondásai és tetteiről. 2-dik kiadás. 1 frt. 20 kr.
- Kecskeméthy Aurél.** Parlamenti alkotmány és megyei reactio. 1 frt.
- Kerkapolyi K.** Publicistikai dolgozatok. 1 frt. 80 kr.
- Egy képviselő napló-jegyzetei az 1865. decz. 10-kén megnyílt országgyűlés alatt.** 3 füzet. 2 frt. 70 kr.
- Kézai Simon** mester magyar krónikája; ford. Szabó Károly. 1 frt.
- Krónika** Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18-dik század végén. Keresztesi József egykoru eredeti naplója. 3 frt.
- Laveleye Emil.** Deák Ferencz. Fordította és jegyzetekkel kísérte: Szász Károly. 80 kr.
- Lyrái áloék.** Nyugoti költőkből fordította Szász Károly. Gyémántkiadás. Diszkötésben 1 frt. 50 kr.
- Macaulay B. T.** Lord Clive. Warren Hastings. Az angol Keletindia meghódításának története. Ford. Szász Károly. 2 frt.
- Macaulay B. T.** Hampden János, Pitt, Chatham gróf. Két politikai életrajz. Ford. Szász Károly. 2 frt.
- May E.** Az angol parlament és eljárása. Átdolgozta Barsi. 1 frt.
- Messner.** Schwarzgelb. Történeti korrajz a mult évtizedből. 8 kötet. 4 frt.
- Mészáros Lázár** élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrehoesátja Szokoly. 6 füzet. 8 frt. 40 kr.
- Gróf Mikó Imre.** Benkő élete és munkái. Benkő arczképével. 2 frt.
- Mill St. János.** A szabadságról. Fordította Kállay Béni. 2 frt.
- Nagy Iván.** Magyarország családai, czimerekkel és leszármazási táblákkal. 20 kötet. Előfizetési ára 44 frt.
- Nagy Iván.** Magyarország családai. Pótkötet. 5 frt.
- Nagy Iván.** Magyarországi s erdélyi bujdosó fejedelem késmárki Thököly Imre secretariusának **Komáromi Jánosnak** törökországi diariumja s experientiája. 1 frt.
- III. Napoleon császár.** Julius Caesar története. Jogositott magyar kiadás. I. II. kötet. 8 frt. Térképek az I. kötethez 2 frt. 50 kr., a II. kötethez 3 frt.
- A Nibelung-Enek.** Fordította Szász Károly. Schnorr Gyula rajzaival. Pompás Album-kiadás. Füzve 9 frt. 40 kr. Diszkötésben 12 frt.
- Orbán Balázs.** A székelyföld leirása. Számos képpel. I-ső kötet. 4 frt.
- Orczy Tekla** Imakönyve. 120 színnyom. képpel. 16 frt. Diszköt. 24 frt.
- Pap D.** A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban. 2 kötet. 3 frt.
- Prescott V. H.** V. Károly császár lemondása és végnapjai a st.-justi kolostorban. Ford. P. Szathmáry Károly. 1 frt.
- Ráth K. és Thaly K.** II. Rákóczy Ferencz Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól végéig (1711). 3-dik kiadás. A fejedelmi szerző arczképével. 2 frt. 40 kr.
- Renan Ernő.** Az Apostolok. Ford. Molnár Aladár. 1 frt. 60 kr.
- Rogierus** siralmas éneke Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról. — Tamás spalatói esperes „Historia Salonica“-jából a tatárjárás története. — Nagy Magyarország dolgáról. Ford. Szabó Károly. 1 frt.

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

Rónai Jácint. Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és régisége. 10 könyomatu ábrával. 2-dik kiadás.	1 frt. 20 kr.
Salamon Ferencz. A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története.	2 frt.
Salamon Ferencz. Két magyar Diplomata a 17. századból.	2 frt. 80 kr.
Shakespeare minden munkái. Fordítják többen, kiadja a Kisfaludy-Társaság. I—XVIII. kötet. Minden kötet	1 frt.
Szabó Károly. Magyarország történetének forrásai az Árpádházi vezérek és királyok korából.	4 frt.
Szabó Károly. Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. 2-ik kiadás.	70 kr.
Szalay László. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században.	1 frt. 20 kr.
Szász Károly. A Gavallér-politikusok. Satira.	30 kr.
P. Szathmáry Károly. Magyarhon fénykora. Történeti regény. 2-ik kiadás. 3 kötet	2 frt. 70 kr.
Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. (Sajtó alatt.)	
Szentkirályi Mór. Eszmetörödékek a vármegyék rendezéséről.	84 kr.
Szilágyi Sándor. Báthory Gábor fejedelem története.	2 frt. 80 kr.
Id. Gr. Teleki Domokos. A Hóra-támadás története.	1 frt. 80 kr.
Thackeray. A négy György. Fordította Szász Béla.	1 frt. 40 kr.
Thaly K. Bottyán János, II. Rákóczi F. fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a Kurnczvilág hadjárataival.	2 frt. 20 kr.
Thierry A. Attila történelme. Ford. Szabó Károly.	1 frt. 50 kr.
Thierry A. Attila fiai és utódai történelme. Ford. Szabó Károly.	3 frt.
Thiers. I. Napoleon trónlemondása. Elba sziget. Visszatérés.	2 frt.
Thiers. Waterloo.	2 frt.
Thiers. I. Napoleon Szent-Ilona szigetén.	1 frt. 20 kr.
Tisza Kálmán. Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer.	80 kr.
Toldy Ferencz. Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. 2 kötet.	3 frt. 60 kr.
Törvényczikkei az 1865/8. országgyűlésnek. Zsebkiadás 2 frt. Diszkötésben 2 frt. 80 kr. Nyolczadrét-kiadás füzve 2 frt. Diszkötésben 2 frt. 80 kr.	
Turgenev. Füst. Hires orosz regény. •	1 frt. 60 kr.
Uchard. Jean de Chazol. Regény. 2 kötet.	2 frt.
Vámbéry Á. Vázlatok Közép-Ázsiából. Ujabb adalékok az Oxusmelléki orsz. népismereti, társad. és politikai viszonyaihoz.	2 frt. 80 kr.
Vörösmarty minden munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai. 12 kötet 14 frt.; 7 diszkötésben 21 frt.; 11 diszkötésben 24 frt.	
Vörösmarty költeményei. 4 kötet 4 frt. diszkötésben 8 frt.	
Vörösmarty. Szép Ilonka. Orlay Soma nyolcz fényképezett rajzával. Kisebb kiadás.	Pompás diszkötésben 3 frt. 50 kr.

Ráth Mór kiadásai:

Báthory Gábor fejedelem

(az utolsó Báthory) története. Irta Szilágyi Sándor. Diszes nagy 8-rét.
Ára 2 frt. 80 kr.

Erdély mozgalmas és érdekeltes történetének egyik legtanuságosb korszakát, Báthory Gábor fejedelemének történetét terjeszti itt elő derék történetnyomozónk. A Józseika regényéből nő olvasó közönségünk előtt is ismeretes Utolsó Báthory, a képezem foszlányaiból kivetkőztetve, úgy jelenik meg előttünk, a mint volt és élt. A nemzeti fejedelmek udvara, közdelmes korok törekvéseinek sorompói megnyílnak előttünk s bepillantanunk engednek harcaik rejtté gépezetébe.

Pázmány Péter és kora.

Irta Dr. Frankl Vilmos. Két kötet. Legdiszesebb nagy 8-rét. Ára 7 frt.

A magyar királyi szék

betöltése, és a Pragmatica Sanctió története.

Irta Salamon Ferencz. Diszes nagy 8-rét. Ára 2 frt.

Irodalmunkban eddigelő nem volt megírva a sanctio pragmatica története: csak jogtani fejtegetések voltak róla. Kötöny nygán gróf Cziráky 1820-ban névtelenül kiadott latin könyve, mely a magyar királyi szék betöltése módjáról nagy avatottsággal értekezik; de fejtegetései a jogtudomány körében maradnak s maga a munka polemikus természetű a korábbi Lustkandl-ek ellen. Továbbá még kitünőbb hazánkba Deák közjogi műve, mely tavaly a „Budapesti Szemlé”-ben jelent meg; s melynek egy szép része a sanctio pragmaticát tárgyalja. De az értekezés szintén kiválóan jogtani és nem történelmi, s nem is akart egyéb lenni. Ezenkívül szintén polemikus mű dr. Lustkandl ferde állításainak czáfolatára.

A sanctio pragmatica történetét most veszi az olvasó először kimerítőbben Salamon Ferencztől, ki művében tüzetesen tárgyalja a magyarnemzetnek századok során át a királyi szék betöltésében követett elveit. Azon elvek nem csupán írott törvényekből s nem is csak jogból vették eredetüket. A nemzetjog szokásaival közénfogva járt a viszonyok szerinti bölcs rendelkezés. — Szükséges volt a történelmi fejlődést kimutatni, hogy annál világosabban érthető legyen maga a „Sanctio Pragmatica”, melynek körülményei itt oly részletességgel tárgyalatnak, mint eddig egy történelmi műben sem található.

II. Rákóczy Ferencz fejedelem

Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól végeig.

Közlök Ráth Károly és Thaly Kálmán. M. tud. akadémiai tagok.

3-ik átdolgozott, s jegyzetekkel, Rákóczy tartózkodási helyeivel, végrendeletével és a bujdosók sirlírelataival bővített jutányos kiadás. A fejedelmi szerző arczképével.

Ára 3 frt. helyett 2 frt. 40 kr.

K r ó n i k a

Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18-ik század végén.

Keresztési József egykorú eredeti naplója. Diszes n. 8-r. Ára 3 frt.

Rendkívüli érdekeségű emlékirat a múlt század második feléből; egy szemtanu és kortárs följegyzései a nemzeti visszahatás időszakából. A szerző hazánk legmagyarabb vidékén élve, tősgyökeres magyar szívről, keserű de hű rajzát adja a politikai és vallás-szabadság ellen viselt megemésztő harcoknak, s főlemelk és bátorító képét az állhatatosság és meggyőződés diadalának. Az emlékirat a mily fontos történelmi tekintetben, fő érdeke mégis korrajzi hűségében s részletességében van, és azon korszak szereplő egyéneivel, s az általuk képviselt nemzeti és egyházi szellemmel ismert meg.

Két magyar diplomata a 17-ik századból.

Toldalagi Mihály és Tassy Gáspár követségi naplója.

Közreboicsátja Salamon Ferencz. Diszes nagy 8-r. Ára 2 frt. 80 kr.

Midőn Magyarország már a jelenleg uralkodó dynastia alatt volt is, hosszú ideig saját ügyeiben külön diplomatiája volt. A törökkel való alkudozásokat a XVII-ik század első felében magyar diplomaták igazították el s a nádor volt fővezetőjük. Nem csak karddal, hanem diplomatiái eszélylyel oltalmasták őseink a hazát, — s hogy megmentesse a rendkívül mostoha viszonyok közt sikerült, bizonyítja a magyar diplomaták ügyességét.

Buthlen Gábor diplomatája, Toldalagi Mihály, és Eszterházy Miklós nádor diplomatája: Tassy Gáspár naplói mint a valódi magyar diplomacia emlékei is érdekesek. — De kétszeres érdeke teszi az, hogy magyarul szerkesztettek, hogy általán a XVII-ik század első felében a törökkel való viszonyunkban a diplomatiái nyelv a magyar volt, — minek eme naplók kétségbevonhatlan documentumai.

Sőt Tassy Gáspár naplójának irodalmi bece is van. A nyelv tisztaságára nézve kiállja a versenyt azon kor bármely irodalmi termékével s az elbeszélésben is jellemzésben való ügyesség vonso es nagyon érdekes olvasmánnyá teszi. Mindkét napló új adatokkal is gazdagítja azon kor politikájának ismeretét: Tassy föl sem volt használva, habár Jászay (csak az egy Jászay) ismerte egy másolatát; — Toldalagi naplója egészen ismeretlen volt, holott egész egy magyar okmány-gyűjtemény egymagában. Mindkét napló nemcsak hogy egykoru, hanem a szerzők saját eredeti kézírata nyomán van közölve — s Toldalagie alig ha nem az egyetlen egy példány, melynek másolata sem létezett.

ATTILA TÖRTÉNELME.

Irta Thierry Amadé. A III. javított és bővít. kiadás szerint fordította Szabó Károly. Diszes nagy 8-r. Ára 1 frt. 50 kr.

Attila fiai és utódai történelme a magyarok Európába telepedéséig.

Irta Thierry Amadé. A III. javított és bővít. kiadás szerint fordította Szabó Károly. Diszes nagy 8-r. Ára 3 frt.

Thierry Amadé, a franczia Institut nagy hírű tagja, egész nemzetünk háláját érdemli hún-ösünk Attila és annak utódai történelme körül tett beható és leikiismeretes tanulmányaiért. Attila világrendítő hatalma, nagy birodalma, véres küzdelme a satnyuló nyugoti civilizációval, utódainak tragikus sorsa s birodalmának őszesorolása, oly tények, melyek bár az egész világot igen, de első rendben mégis minket érdekelnek legjobban. Őstörténelmünk tudós buvárlója, Szabó Károly a legkitűnőbb szolgálatok egyikét tette iradalmunknak, s olyat mit ily tökélylyel csak is töle író jelen művét is ádfiltette a magyar irodalomba. T nyerhet általa, hanem alaki tekintetben is egy példán nyomozó, oly művészi történetíró is. A francziák meihlett művészi alakba előterjesztésében: s a mesterek két foglalja el. *A fordító pedig annyi gondtal és aze bece egyfelől, tárgyának őstörténelmünkkel összefüggő e másfelől, méltán igényelt.*

Bottyán János

II-ik Rákóczy Ferencz fejedelem vezénylő tábornoka.

Történeti életrajz. A kurucsvilág hadjárataival.

Irta Thaly Kálmán, a m. tud. akad. levelező tagja.

2-ik jutányos kiadás. Diszes 8-r. Ára 2 frt. 20 kr.

„Az isteni gondviselés elküldött a pusztá hazába, hogy fegyverre es szabadságra kiálto szózat legyek. Es meghallá e szózatot az ország minden népe.” Így szól emlékirataiban ama fejedelem, kiról a lángelű Kőlcsey oly ihletve zengő: „Fejedelmünk hajh: vezérünk hajh! Magyarok gyászban ül!”

Valójában, akkor is gyászban ált a magyar, de a fejedelem eljőve a szomorú hazába, hogy fegyvernek riadása legyen, és a mint írja, és a mint történt: meghallá e riadást az ország minden népe. — Es elkezdődött a „kurucsvilág” háborúja, mely nagy véréngesséssel folyton foly vala nyolcz hosszú éven át. Jelen munka hőse a kurucsvilág leghatározottabb katonai tehetsége, a magyar népnek akkor egyik legkedvesb embere, a sok tekintetben kiváló, eredeti alak: „Generalis Bottyán János.”

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

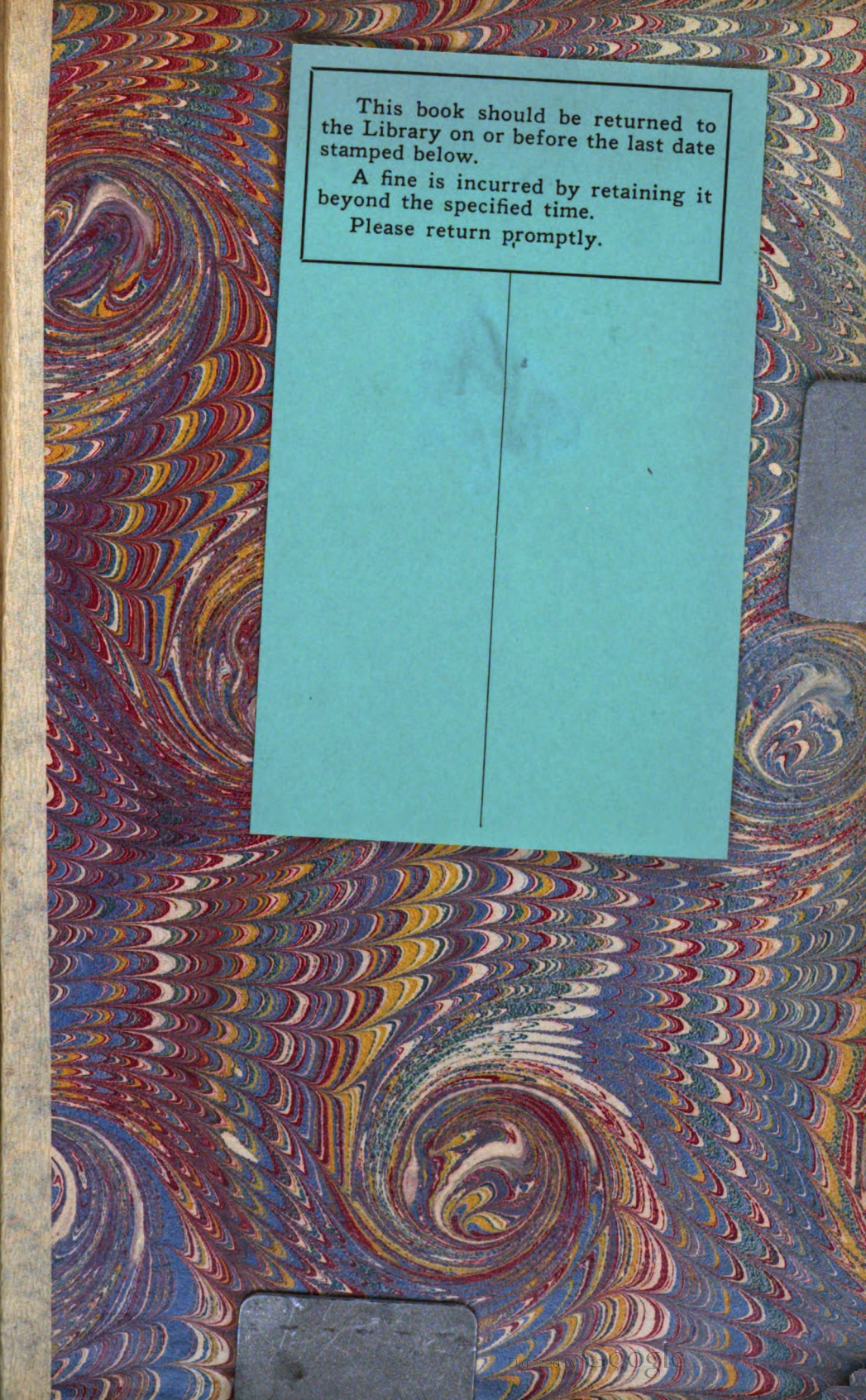
Juste T. Mária, magyar királyné, II. Lajos özvegye. Francziából.	1 frt. 50 kr.
Kákay Aranyos. Országos árny- és fényképek.	1 frt.
Kazinczy Gábor. Martius Galeot könyve, Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásai és tetteiről.	1 frt. 20 kr.
Kecskeméthy Aurél. Parlamenti alkotmány és megyei reactio.	1 frt.
Kerkapolyi K. Publicistikai dolgozatok.	1 frt. 80 kr.
Egy képviselő napló-jegyzetei az 1865. decz. 10-kén megnyilt országgyűlés alatt.	3 füzet. 2 frt. 70 kr.
Kézai Simon mester magyar krónikája; ford. Szabó K.	1 frt.
Dr. Konek Sándor. A statistika elmélete.	1 frt.
Dr. Konek Sándor. Köz és magánjótékony-ság, jelesen önszegélyzés.	40 kr.
Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18-dik század végén. Keresztesi egykoru eredeti naplója.	3 frt.
Laboulaye. Páris Amerikában. 2 kötet.	2 frt. 40 kr.
Laveleye Emil. Deák Ferencz. Fordította és jegyzetekkel kísérte: Szász Károly.	80 kr.
Macaulay B. T. Lord Clive. Warren Hastings. Az angol Keletindia meghódításának története. Ford. Szász K.	2 frt.
Macaulay B. T. Hampden János, Pitt, Chatham gróf. Két politikai életrajz. Ford. Szász Károly.	2 frt.
A magyar nemzet jelene és jövője.	90 kr.
Magyarország 1849 ben és 1866 után	1 frt. 80 kr.
Magyarországi Rendeletek tára. 1869-iki folyam. Hivatalos kiadás. 10 füzet	3 frt.
May E. Az angol parlament és eljárása. Átdolgozta Barsi.	1 frt.
Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly. 6 füzet.	8 frt. 40 kr.
Gróf Mikó Imre. Benkő élete és munkái. Benkő arczképével.	2 frt.
Mill St. János. A szabadságról. Fordította Kállay Béni.	2 frt.
Nagy Iván. Magyarország családai, czimerekkel és leszármazási táblákkal. 20 kötet. Előfizetési ára	44 frt.
Nagy Iván. Magyarország családai. Pótkötet.	5 frt.
Nagy Iván. Magyarország seregyei bujdosó fejedelem késmárki Thököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiája.	1 frt.
III. Napoleon császár. Julius Caesar története. Jogositott magyar kiadás. I. II. kötet. 8 frt. Térképek az I. kötet. 2 frt. 50 kr., a II. kötet. 3 frt.	
A Nibelung Enek. Fordította Szász Károly. Schnorr Gyula rajzaival. Pompás Album-kiadás. Füzve 9 frt. 40 kr. Diszkötésben 12 frt.	
Orbán Balázs. A székelyföld leirása. Számos képpel. I. és II. kötet.	7 frt.
Orczy Tekla Imakönyve. 120 színnyom. képpel. 16 frt. Diszköt. 24 frt.	
Pap D. A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban. 2 kötet.	3 frt.
Prescott V. H. V. Károly császár lemondása és végnapjai a st.-justi kolostorban. Ford. P. Szathmáry Károly.	1 frt.
Ráth K. és Thaly K. II. Rákóczy Ferencz Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól végéig (1711). 3-dik kiadás. A fejedelmi szerző arczképével.	2 frt. 40 kr.
Renan Ernő. Az Apostolok. Ford. Molnár Aladár.	1 frt. 60 kr.
Rogerius siralmas éneke Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról. — Tamás spulatói esperes „Historia	

Ráth Mór kiadásában megjelentek:

Salonica“-jából a tatárjárás története. — Nagy Magyarország dol- gáról. Ford. Szabó Károly.	1 frt.
Rónai Jácint. Fajkeletkezés. Az embernek helye a természetben és régisége. 10 könyomatu ábrával. 2-dik kiadás.	1 frt. 20 kr.
Salamon Ferencz. A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története.	2 frt.
Salamon Ferencz. Két magyar Diplomata a 17. századból.	2 frt. 80 kr.
Shakespeare minden munkái. Fordítják többen, kiadja a Kisfaludy-Tár- saság. I—XVIII. kötet. Minden kötet	1 frt.
Szabó Károly. Magyarország történetének forrásai az Árpádházi vezérek és királyok korából.	4 frt.
Szabó Károly. Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. 2-ik kiadás.	70 kr.
Szalay László. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. szá- zadban.	1 frt. 20 kr.
Szalay László. Fiume a magyar országgyűlésen.	40 kr.
Szász Károly. A Gavallér-politikusok. Satira.	30 kr.
P. Szathmáry Károly. Magyarhon fénykora. Történeti regény. 2-ik kiadás. 3 kötet	2 frt. 70 kr.
Szemere Bertalan száműzetési naplója. 2 kötet.	5 frt.
Szentkirályi Mór. Eszmetöredékek a vármegyék rendezéséről.	84 kr.
Szilágyi Sándor. Báthory Gábor története.	2 frt. 80 kr.
Id. Gr. Teleki Domokos. A Hóra-támadás története.	1 frt. 80 kr.
Thackeray. A négy György. Fordította Szász Béla.	1 frt. 40 kr.
Thaly K. Bottyán János, II. Rákóczi F. fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a Kuruczvilág hadjárataival.	2 frt. 20 kr.
Thierry A. Attila történelme. Ford. Szabó K.	1 frt. 50 kr.
Thierry A. Attila fiai és utódai történelme. Ford. Szabó K.	3 frt.
Thiers. I. Napoleon trónlemondása. Elba sziget. Visszatérés.	2 frt.
Thiers. Waterloo.	2 frt.
Thiers. I. Napoleon Szent-Ilona szigetén.	1 frt. 20 kr.
Tisza Kálmán. Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer.	80 kr.
Toldy Ferencz. Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek. 2 kötet.	3 frt. 60 kr.
Toldy István. Pártjaink feladata a választások után.	1 frt. 20 kr.
Tompa Mihály. Összes költeményei. (Sajtó alatt.)	
Törvényzikkvei az 1865/8. országgyűlésnek. Zsebkiadás 2 frt. Diszkötésben 2 frt. 80 kr. Nyolczadrét-kiadás füzve 2 frt. Diszkötésben	3 frt.
Turgenew. Füst. Hires orosz regény.	1 frt. 60 kr.
Uchard. Jean de Chazol. Regény. 2 kötet.	2 frt. 40 kr.
Vámbergy Á. Vázlatok Közép-Ázsiából. Ujabb adalékok az Oxusmelléki orsz. népismereti, társad. és politikai viszonyaihoz.	2 frt. 80 kr.
Vörösmarty minden munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai. 12 kötet 14 frt.; 7 diszkötésben 21 frt.; 11 diszkötésben 24 frt.	
Vörösmarty költeményei. 4 kötet 4 frt.	Diszkötésben 8 frt.
Vörösmarty. Szép Ilonka. Orlay Soma nyolcz fényképezett rajzával. Kisebb kiadás.	Pompás diszkötésben 3 frt. 50 kr.

60/4165

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

